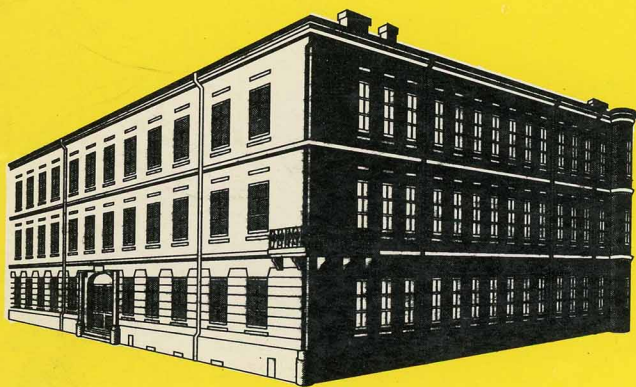

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

31
II
ISTORIE
1994

CLUJ-NAPOCA
1995

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Editura Albastră

Coordonator
Smaranda Derveşteanu

Tehnoredactare computerizată
Manuela Mihăescu

Coperta
Liviu Derveşteanu

Tipărit

Comanda nr. 338
Imprimeria Ardealul Cluj

**ACTA
MVSEI NAPOCENSIS**

31

II

ISTORIE

1994

CLUJ-NAPOCA, 1995

COLEGIUL DE REDACȚIE:

DOINA BOROȘ (conservare, restaurare);
IOAN CIUPEA (istorie contemporană, secretar adjunct de redacție);
NICOLAE CORDOȘ (istorie modernă);
EUGENIA GLODARIU (istorie modernă);
PETRU IAMBOR (istorie medievală);
GHEORGHE LAZAROVICI (redactor responsabil);
STELIAN MÎNDRUȚ (istorie modernă);
FRANCISC PAP (istorie medievală, secretar de redacție);
MARIUS PORUMB (istoria artelor).

Volumul apare cu subsidiile **Ministerului Culturii** și ale **Fundației Soros**
Pentru O Societate Deschisă.

FONDATOR: Acad. CONSTANTIN DAICOVICIU

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publicația Muzeului Național de
Istorie a Transilvaniei.

Orice corespondență se va adre-
sa: Muzeul Național de Istorie a
Transilvaniei, 3400 Cluj-Napoca,
str. Constantin Daicoviciu 2. Tel.
064/19.56.77

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publication du Musée National
d'Histoire de la Transylvanie.

Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse: Musée National d'His-
toire de la Transylvanie, 3400 Cluj-
Napoca, str. Constantin Daicoviciu
2, Roumanie. Tel. 064/19.56.77

CUPRINS

SOMMAIRE - INHALT - CONTENTS

STUDII	9
IOAN - AUREL POP, Relații între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare	11
ANA DUMITRAN, Raporturile între doctrina protestantă și doctrina ortodoxă în secolele XVI - XVII în Transilvania	23
Les rapports entre les doctrines protestante et orthodoxe dans les siècles XVI ^e et XVII ^e en Transylvanie	32
FRANCISC PAP, Uneelte agricole în comerțul extern clujean (prima jumătate a secolului XVII)	33
Outils agricoles dans le commerce extérieur de Cluj	40
REMUS CÂMPEANU, Contribuții la istoria intelectualității române din Transilvania în secolul al XVIII-lea	41
Contributions to the history of the Romanian intelligentsia of Transylvania in the 18th century	58
LIVIU BOTEZAN, Robota, cauză a participării țărănimii transilvănene la revoluția din 1848 - 1849	59
IOAN MAZERE - GELU NEAMȚU, Evenimentele de la Luna Arieșului din septembrie 1848 (II)	91
MELINDA MITU, Revoluția română de la 1848 - 1849 din Transilvania oglindită în gazeta "Márczius Tizenötödike" (II)	129
La révolution roumaine de 1848-1849 de Transylvanie reflétée dans le journal "MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE" ("QUINZE MARS")(II)	144
DUMITRU SUCIU, Mentalități europene în gândirea și acțiunea politică a românilor din Transilvania față de unele realități din propria mișcare națională și din România în secolul al XIX-lea (II)	145
EUGENIA GLODARIU - CONSTANTIN I. STAN, Congresele naționalităților asuprite din Austro-Ungaria și rolul lor în lupta pentru independență și unitate națională (1918)	161
The congresses of the oppressed nationalities from Austro-Hungary and their rôle in the struggle for independence and national unity (1918)	172
IOAN SILVIU NISTOR, Școala de conducători tehnici electromecanici din Cluj. Statutul dobândit și demersurile întreprinse pentru îmbunătățirea acestuia în sistemul învățământului tehnic (1919-1929)	173
L'école de conducteurs techniques électromécaniciens de Cluj	192
LUDOVIC BÁTHORY, Asociațiile patronale industriale din România după primul război mondial (1918-1930)	193

SANDA SALONTAI, Lettnerul în biserica medievală	207
Le jubé dans l'église médiévale	212
CORNEL CRĂCIUN, Viața culturală și reclama în Gherla și Huedin. Considerații privind perioada interbelică	221
La vie culturelle et la reclame à Gherla et Huedin	233
ANDRÁS KISS, Documente create de locurile de adevărire din Transilvania	239
The charters/documents emitted by the Transylvanian loca credibilia	247
IOAN LUMPERDEAN, Tradiție și inovație în câmpul cercetărilor privind vocabularul istoric	249
NOTE ȘI DISCUȚII	263
NICOLAE SABĂU, Descrierea Cetății Făgărașului în două manuscrise din secolul al XVIII-lea	265
La description du château-fort de Făgăraș dans deux manuscrits du XVIII ^e siècle	271
MARIUS PORUMB, Inscriptii inedite la Orăștie	275
Inscriptions inédites à Orăștie	276
NICOLAE EDROIU, Un ziar din Luxemburg ("Journal Historique et Littéraire", 1785) despre răscoala lui Horea	279
Eine Zeitung aus Luxemburg ("Journal historique et littéraire", 1785) über Horeas Aufstand	283
NICOLAE ȘTEIU, Cântecelul patriotice din perioada 1848-1900 și contribuția lor la înfăptuirea idealurilor de libertate și unitate națională	285
Les chants patriotiques créés entre 1848 et 1900 et leur contribution à l'accomplissement de l'idéal de liberté et d'unité nationale	292
SIMION RETEGAN, Remedierea unei inechități: îmbunătățirea situației economice a preoților români de pe Pământul Crăiesc în anii 1861-1865	295
Die Verbesserung einer Ungleichheit. Die Tätigkeit der wirtschaftlichen Ausstattung der rumänischen Kirchen vom Königlichen Boden in den Jahren 1861-1865	300
LIVIU GROZA, Statutul pentru înființarea Bibliotecii Asociației Învățătorilor din regimentul grăniceresc Caransebeș	301
Das Grundungsstatut der Bibliothek des Lehrerverbandes aus dem Grenzerregiment Karansebesch	312
NICOLAE CORDOȘ, Societatea revoluționară română (1893-1894)	313
La société révolutionnaire roumaine (1893-1894)	319
EMIL LAZĂR, Concert pentru un monument Eminescu la Cluj	323
Concert pour un monument Eminescu à Cluj	328
MIRCEA POPA, Din lucrările nepublicate ale lui Andrei Veres	335

Quelques écrits inédits de Andrei Veres	345
ELA COSMA, Heinrich von Wlislöcki	347
GELU NEAMȚU, Contribuția lui Coriolan Suciu la cercetarea revoluției din 1848 în Transilvania	351

MUZEOGRAFIE. RESTAURARE. CONSERVARE.

OCROTIREA PATRIMONIULUI MUZEAL 355

ANA MARIA SZÓKE, Țesături de artă în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (secolele XVII-XVIII) (I)	357
---	-----

Artistic textiles in the collections of the National History Museum of Transylvania (17th - 18th centuries)	362
--	-----

GABRIELA MIRCEA, Restaurarea bunurilor istorice cu suport de hârtie	363
--	-----

La restauration des documents sur papier	366
--	-----

LIVIA CĂLIAN, Despre starea Cabinetului numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (1992-1993)	371
---	-----

About the numismatics collection of the National History Museum of Transylvania (1992-1993)	378
--	-----

RECENZII 379

LIDIA GROSS, Convergențe transilvane	381
--	-----

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE 383

ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES	383
---	-----

STUDII

RELAȚII ÎNTRE TRANSILVANIA ȘI MOLDOVA ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE

Raporturile Moldovei lui Ștefan cel Mare cu Transilvania se cuvin, fără îndoială, integrate în politica externă generală promovată de acest principe¹, cu precădere în direcția politicii cu Ungaria, deoarece Transilvania era o țară încadrată regatului ungar. Însă o asemenea integrare, deși necesară, nu ar reuși să releve corect și deplin complexitatea și intensitatea raporturilor moldavo-transilvane. De aceea, trebuie avute în vedere și alte considerente. Întâi de toate, Transilvania era nu numai vecinul dinspre apus al Moldovei, dar era și o țară majoritar românească sub aspect etno-demografic.

În al doilea rând, deși parte a regatului ungar, și deși condusă de o elită, în general, neromânească, Transilvania și-a conservat o anumită autonomie, fiind considerată un *regnum* distinct de Ungaria; ea era un *voievodat*, ca și celelalte două țări românești desprinse de timpuriu din dependența ungară (adică rămase românești și din punct de vedere politic).

În al treilea rând, însăși dinastia principilor moldavi - Mușatinii - sau, altfel spus, familia lui Ștefan cel Mare își avea originea îndepărtată în Transilvania de nord, mai precis în Maramureș, de unde voievodul Bogdan, după vreo 20 de ani de rezistență față de regele Ungariei, pe la 1363-1364, trecuse munții cu o ceată de credincioși spre Moldova, spre o altă țară românească (*Valachia*, conform izvoarelor contemporane). În fine, înainte de a ajunge domn, probabil în intervalul 17 octombrie 1451 - 11 august 1456, tânărul Ștefan a trăit în Țara Românească (de unde provenea mama sa) și în Transilvania (țara strămoșilor săi pe linie paternă)², unde tot un român, anume Iancu de Hunedoara (Johannes Olah), fost voievod al acestei țări, ajunsese la înalte demnități politico-militare și la o considerabilă avere. De la acest transilvănean și conațional trecut la catolicism și mare general al creștinătății, salvator al Europei, avea să învețe Ștefan cel Mare să-și asume clar cel mai important Țel politic al vieții sale: rezistența antiotomană. De altfel, singuri ei dintre români, anume Iancu și Ștefan, aveau să fie numiți de către papalitate "atleți ai lui Christos" (*athletae Christi*). În urma acestor remarci, credem că se înțelege mai bine de ce raporturile lui Ștefan cel Mare cu Transilvania au fost mai speciale și mai extinse decât cu alte țări. Mai jos, vor fi relevate și alte motive care au putut favoriza asemenea relații deosebite.

În afară de originea și geneza lor, raporturile Transilvaniei cu Moldova lui Ștefan cel Mare mai au câteva particularități de care trebuie să se țină seamă. În

¹ Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Revist*, 1982, 35, nr. 5-6, p. 607-638; idem, *Stephen the Great, Prince of Moldavia (1457-1504)*, Bucharest, 1981, p. 28-61.

² N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 28.

ciuda oscilațiilor care au caracterizat raporturile cu alte state, mai ales în ciuda încordării inițiale (1457-circa 1470) a relațiilor moldo-ungare, legăturile lui Ștefan cel Mare cu Transilvania au rămas continue și strânse. Pe de altă parte, tot prin comparație, aceste legături sunt cele mai variate în conținut, deoarece au vizat aproape toate domeniile, de la cel politic și militar până la cel economic și de la cel dinastic până la cel etnic și religios.

Ștefan cel Mare a acordat mare importanță schimburilor comerciale cu Transilvania, deși linia principală a comerțului internațional care traversa Moldova avea axa nord-sud, fiindcă lega Marea Baltică cu Marea Neagră³. În aceste schimburi, un rol major au avut tradiția, pe care Ștefan însuși o invocă, din vremea lui Alexandru cel Bun, dar și complementaritatea economiilor Moldovei și Transilvaniei. Un alt factor a fost și ocuparea Constantinopolului și instalarea controlului otoman în strâmtoarele Bosfor și Dardanele (1453). Ca urmare, la scurtă vreme, Moldova ajunge stat tribut ar Imperiului otoman (1456), dar reușește formal să-și conserve funcția drumului comercial ("drumul moldove-nesc") care-i traversa teritoriul. Această conservare a fost posibilă însă numai până când otomanii, în intervalul 1461-1484, au ocupat Trapezuntul, și țărmul nordic al Asiei Mici, Caffa, Chilia și Cetatea Albă, adică au transformat Marea Neagră în lac turcesc, începând exploatarea economică sistematică a teritoriilor riverane⁴. Ștefan cel Mare a mai reușit însă să impună pentru negustorii Moldovei funcția de intermediari obligatorii între Polonia și Imperiul otoman, dar acest comerț (de tranzit în oarecare măsură) a fost departe de a răspunde necesităților țării. De aceea legăturile cu Transilvania, mai exact cu Brașovul, Bistrița și Sibiu, deși colaterale, au continuat și s-au extins. În timp ce, față de negustorii poloni și turci, domnul a fost foarte drastic, luând măsuri pentru a le opri circulația prin țara sa⁵, deoarece ei loveau în interesele negustorilor locali, față de brașoveni, domnul Moldovei are o altă atitudine. Astfel, încă din primul an de domnie (1457), tânărul principe adresează negustorilor din Brașov invitația de a veni cu mărfuri în țara sa⁶. La 13 martie 1458, domnul Moldovei reinnoia "tuturor brașovenilor și tuturor negustorilor și întregii țări a Bârsei" privilegiul dat de Alexandru cel Bun, pentru ca aceștia "să vină în bună voie în țara noastră cu marfa lor [...] și să aibă permisiunea și libertatea să umble prin toată țara domniei mele, și prin orașe, și prin târguri, ca să-și vândă marfa lor"⁷. Judele Brașovului, într-o scrisoare din 1460 către omologul său din Vaslui, face dovada reciprocității acestor schimburi, când arată că există "legătură și pace cu domnul Ștefan voievod", în așa fel ca nici moldovenii în Transilvania și nici brașovenii în Moldova să nu fie tulburați în desfacerea și cumpărarea mărfurilor⁸. Mai mult, în 1464, regele Ungariei însuși, Matias Corvin, porunca căpitanilor din scaunele secuiești să nu împiedice în vreun fel trecerea mărfurilor prin teritoriul lor, spre și dinspre Moldova⁹. După criza politico-militară dintre Ungaria și Moldova, care a culminat cu înfrângerea lui Matias Cor-

³ Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în *SMIM*, 1983, vol.X, p. 35.

⁴ *Idem*, p. 47.

⁵ *Idem*, p. 47-48.

⁶ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol.II, București, 1913, p. 259-260. Vezi Șt. Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 203-217.

⁷ I. Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, vol.I, București, 1988, p. 109.

⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 55.

⁹ *Idem*, p. 59-60.

vin la Baia, în 1467, bunele raporturi economice reciproce sunt reluate. În 1472, Ștefan cel Mare îi asigură iarăși pe negustorii brașoveni că sunt liberi să vină cu marfa lor, fără nici o piedică sau pagubă la est de Carpați¹⁰. La fel Matias Corvin, în 1473, îi cheamă pe moldoveni să vină cu marfa lor în Transilvania, unde se vor bucura de liberă trecere și schimb avantajos¹¹. Cam în aceeași perioadă (în 1473 sau 1474), domnul Moldovei reafirmă libertatea și protecția acordate tuturor negustorilor din Ungaria, care puteau veni cu marfă, atât pe vreme de pace, cât și pe vreme de război¹². În urma acestor recunoașteri reciproce a libertății comerțului, tratatul politic moldo-ungar de la 12 iulie 1475 cuprinde și o clauză economică, referitoare la siguranța și la buna desfășurare a comerțului dintre cele două state¹³. Dintr-un document emis de regele Vladislav al II-lea al Ungariei în 1493, se vede că și comerțul cu Moldova prin orașul Bistrița era intens și avea o îndelungată tradiție¹⁴. Din exemplele invocate, se desprinde ideea că raporturile comerciale între Moldova și Transilvania (Ungaria) în timpul lui Ștefan cel Mare au fost constante, deosebit de strânse și reciproc avantajoase. Există însă mărturii că acest dublu avantaj înclina în favoarea Transilvaniei și că domnitorii Moldovei s-au gândit la unele timide măsuri protecționiste. Se pare însă că, deocamdată, în Moldova lui Ștefan cel Mare, deoarece negustorii din Transilvania nu jucau același rol unilateral ca-n Țara Românească și nu aveau intenția și posibilitatea de a monopoliza comerțul est-carpatic, asemenea măsuri nu erau necesare. Ele s-au dovedit însă necesare în raport cu negustorii polonezi (din Lwów) și otomani. Abia sub Alexandru Lăpușeanu, pe la jumătatea veacului XVI, se stabileau bâlciuri de graniță în Moldova de vest spre a contracara dreptul de depozit al Brașovului și a asigura astfel reciprocitatea.

Legăturile politice dintre cele două țări, indiferent că le-au stimulat sau le-au frânat pe cele comerciale, au fost permanente și, uneori, sinuoase. În viziunea lui Ștefan cel Mare, care considera Moldova o "poartă a creștinătății", colaborarea antiotomană cu Țara Românească și cu Transilvania reprezenta o cheie a succesului. Conflictul său cu unii domnitori de la sud de Carpați, dincolo de unele rivalități personale, a fost întreținut de supunerea acestor principii față de Turcia și deci de periclitarea libertății Moldovei și a Transilvaniei. Încercările lui Ștefan cel Mare de a impune domni care să reziste turcilor în Țara Românească însemnau protejarea Moldovei, dar și a Transilvaniei și Ungariei. După îndelungatul efort antiotoman patronat de Iancu de Hunedoara (1441-1456), criza prin care a trecut regatul Ungariei între 1456 și 1458 părea că slăbise grav tocmai forțele active ale țării. Nesiguranța a mai domnit o vreme în Ungaria și Transilvania, chiar și după preluarea domniei de către Matias Corvin. Motive de neînțelegere reciproce între acesta și domnul Moldovei erau suficiente și ele au ieșit repede la iveală: Ștefan nu părea să mai tolereze faptul ca un oraș-cetate important al Moldovei, Chilia-Licostomo (care era și port la vărsarea Dunării în Marea Neagră) să se afle în mâinile Ungariei (fusesse "dăruit" de domnul Petru II la 1448 lui Iancu de Hunedoara); pe de altă parte, Matias știa că Ștefan susținea pretențiile lui Frederic

¹⁰ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 316-317.

¹¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 80.

¹² I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 109-110; I. Drăgan, *Un român ardelean în solie la Ștefan cel Mare la 1475*, în *AILAXen*, 1987, vol. XXIV/2, p. 361 (Se demonstrează aici că privilegiul comercial pentru negustorii din Ungaria, datat de obicei la 10 iulie 1475, este anterior cu 1-2 ani)

¹³ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 333.

¹⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 211.

III de Habsburg la tronul Ungariei; la rândul său, noul rege al Ungariei continua să numească Moldova "țara noastră moldovenească", semn că nu dorea să renunțe la suzeranitatea ungară, ce devenise caducă, deoarece, de aproape un secol (de la Petru I Mușat), țara românească de la est de Carpați optase pentru "protecția" Poloniei, cu mult mai convenabilă, fiindcă aceasta nu dorea o stăpânire efectivă asupra Moldovei, cum urmărea Ungaria¹⁵. Un alt motiv de neînțelegere a fost refugiarea în 1462 în Transilvania a unchiului lui Ștefan, numit Petru Aron, răsturnat în 1457 de la putere și dornic să-și reia tronul. Ștefan a intervenit de mai multe ori cu oaste în răsăritul Transilvaniei pentru a-l captura pe acest Petru Aron. Acte de ostilitate împotriva Ungariei au fost socotite și încercarea lui Ștefan cel Mare din 1462 de a recupera Chilia și apoi alungarea garnizoanei străine și reintegrarea cetății în Moldova în 1465. În fine, Antonio Bonfini, cronicarul oficial al regelui Ungariei, îl acuză pe domnul Moldovei că îi ocrotea în țara sa pe dușmanii lui Matias și că a încurajat și sprijinit stările Transilvaniei (nobilimea, sașii și secuii) să se răscoale la 1467. Toate aceste elemente au încordat la maximum raporturile dintre cele două țări și au condus la campania de pedepsire a Moldovei din noiembrie - decembrie 1467, campanie terminată cu înfrângerea oastei invadatoare și cu rănirea gravă a regelui Matias¹⁶. Unul dintre pretendenții aduși de oastea ungară a pierit, se pare, în bătălia de la Baia (14-15 decembrie 1467), dar celălalt, Petru Aron, a rămas în viață¹⁷. Reintors în grabă în Transilvania, pe targă, umilit și rănit, Matias a poruncit ca o parte din răsculații transilvăneni, pe care se gândise anterior să-i ierte, să fie uciși în chinuri barbare. El a mai dispus ca vechile țări sau districte românești (din Transilvania) ale Almașului, Făgărașului și Rodnei sau Năsăudului să nu mai fie donate cuiva, ci să rămână la dispoziția sa și a urmașilor săi, pentru a putea fi cedate ca feude voievozilor din Țara Românească și Moldova alungați din scaun, astfel ca cei în funcție să se teamă și să nu se răzvrătescă¹⁸. Împins de mânie, regele a impus locuitorilor Transilvaniei o dare excepțională de 400.000 florini aur, cu care voia să organizeze o nouă campanie împotriva Moldovei. În această atmosferă, speriați de pedepsele aplicate, unii transilvăneni au trecut în Moldova și în Polonia¹⁹. Campania nu a mai avut loc. În schimb, deoarece Petru Aron se adăpostea iarăși undeva în estul Transilvaniei, în aprilie 1468 Ștefan cel Mare a trecut munții cu 1.800 de călăreți. Nereușind în întreprinderea sa, domnul a mai făcut alte două incursiuni în Transilvania în 1469 (pe când regele Matias era implicat în luptele pentru coroana Boemiei) și, probabil în urma celei de-a doua tentative, Petru Aron a fost prins și executat²⁰.

Din perspectiva îndelungatului război dintre Moldova și Imperiul otoman (1473-1489), raporturile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria și Transilvania aveau o mare importanță. Încă în 1470, domnul făcea masive achiziții de arme de la Brașov²¹. În vederea luptei antiotomane, Moldova își întărea tot mai mult situația

¹⁵ Ș. Papacostea, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457-1504)*, București, 1990, p. 30-32; idem, *Stephen the Great*, p. 28-32.

¹⁶ Idem, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Matthias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în *RRH*, 1969, VIII, nr. 6, p. 967-979; K.G. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matei Corvin*, în *Studia*, Historia, 1972, XVII, fasc. 2, p.21-30; Ioan A. Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediția întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova*, în *Revist*, 1981, tom. 34, nr. 1, p. 131-139.

¹⁷ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 82.

¹⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 179.

¹⁹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 87.

²⁰ Idem. p. 88; Ș. Papacostea, *Stephen the Great*, p. 21.

²¹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 328-329.

internațională și, încetând a mai fi doar un obiect al rivalității polono-ungare, devenea acum un factor activ al politicii europene²². În această situație, chiar fără a-și reglementa printr-un tratat relațiile cu Ungaria, domnul Moldovei și-a continuat și diversificat legăturile cu Transilvania. Probabil înainte de 1473, el a dus tratative cu vicevoievodul Transilvaniei, Blasiu Magyar și cu conducerea orașului Bistrița, în vederea luptei antiotomane²³. La obținerea mării victorii de la Vaslui (10 ianuarie 1475) împotriva turcilor au contribuit, alături de cei circa 40.000 de moldoveni, și 6.800 de transilvăneni, din care 5.000 erau secui. De altfel, pe fondul politicii autoritare și al fiscalității excesive față de secui promovate de regele Matias și de unii voievozi ai Transilvaniei, Ștefan cel Mare i-a sprijinit pe acești locuitori din sud-estul Transilvaniei și adesea i-a încurajat la rezistență. Cronicarul polon Jan Dlugosz²⁴ nota în istoria sa că, începând cu anul 1474, secuii depuseseră jurământ de credință lui Ștefan cel Mare, că "țara secuilor" fusese încorporată Moldovei și că dădea domnului Ștefan a zecea parte din oameni pentru luptele cu turcii.

Se mai afirma că secuii i-au plătit și dare voievodului Moldovei²⁵. Mai mult, în 1492, când s-au revoltat din nou împotriva voievodului Transilvaniei care încerca să le răpească vechea libertate, ei amenință în plângerea făcută către rege că vor părăsi Transilvania pentru a trăi în Moldova și Țara Românească²⁶.

Relații politice bune a întreținut domnul Moldovei și cu sașii din Bistrița, Sibiu, dar mai ales din Brașov. Pe fondul unui comerț prosper, care-i aducea Moldovei armament, echipament militar și diferite produse meșteșugărești, iar orașelor transilvane o piață de desfacere sigură și avantajoasă, brașovenii, de pildă, i-au fost permanent fideli lui Ștefan cel Mare. La 5 iunie 1476, el îi anunța că se află în tabără cu toată oastea sa și că așteaptă de la ei, "prietenii" săi, vești despre mișcările turcilor pe care urma să-i înfrunte²⁷. Desele schimburi de scrisori și trimiterea de soli (la 11 iunie 1467, în ianuarie 1477, la 20 aprilie și 26 aprilie 1479, în 9 iulie 1480 etc.) demonstrează că Ștefan cel Mare și autoritățile Brașovului se informau reciproc periodic despre mișcările și intențiile turcilor, că aveau iscoade în diferite locuri, că-și mulțumeau cu adânc respect pentru serviciile făcute și plănuiau acțiuni comune²⁸. Scrisoarea din 26 aprilie 1479, trimisă de brașoveni către Moldova, este un exemplu clasic de solidaritate creștină antiotomană, sub semnul prestigiului de erou pe care-l avea Ștefan cel Mare. Brașovenii scriu că sunt în mare primejdie din cauza turcilor preacruzi și că numai domnul Moldovei ar putea interveni pentru apărarea Transilvaniei: "parcă ai fost ales și trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea și apărarea Transilvaniei. Cu mare dorință și dragoste rugăm pe măriia ta ca să binevoiești a te apropia de părțile acestea, spre a le apăra de mai sus-zișii turci preacumpliți"²⁹. Ștefan cel Mare vedea în același fel lucrurile, deoarece, la 9 iulie 1480, scria conducerii Brașovului: "domnia voastră să cercetați bine cu iscoade și, dacă veți vedea domnia voastră că acei dușmani pornesc, fie împotriva voastră, fie

²² Ș. Papacostea, *Stephen the Great*, p. 40.

²³ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 107-108.

²⁴ Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae*, tom. II, Lipsca (Leipzig), 1712, col. 515.

²⁵ I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 229.

²⁶ *Idem*, p. 230.

²⁷ I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 167.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 354-355; I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 167.

împotriva noastră, să fiți gata să ne ridicăm împreună..."³⁰. Cum se vede, mulți transilvăneni își puneau speranța mai mult în domnul Moldovei decât în regele Ungariei care neglija aceste regiuni în favoarea politicii occidentale. Pe de altă parte, și Moldova înțelegea să ducă lupta antiotomană și să organizeze rezistența împreună cu Transilvania. Ajutorul Transilvaniei ar fi fost binevenit pentru Ștefan cel Mare la 1476, în vremea mării invazii a lui Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Deși acest ajutor nu s-a produs efectiv, la 16 august 1476, oastea transilvăneană comandată de Ștefan Báthory, viitor voievod al țării, se afla în apropierea Moldovei³¹. De aici, Báthory îi trimite lui Ștefan cel Mare un număr de oameni de-ai săi, așa cum îi ceruse domnul Moldovei³². Se pare că, alături de alți factori, prezența oștilor transilvănene pe drumul spre Moldova ar fi contribuit la hotărîrea de retragere a sultanului, care-și vedea astfel eșecul campaniei sale și al încercării de a-l înlătura pe Ștefan. În continuare, conform înțelegerii dintre regele Ungariei și domnul Moldovei, oastea transilvăneană, alături de care se afla Vlad Țepeș, s-a întâlnit în Țara Românească cu oastea moldoveană și împreună, printr-un act de ostilitate față de turci, l-au instalat ca domn pe Vlad (în noiembrie 1476)³³. Ștefan cel Mare a avut relații bune cu Ștefan Báthory și în perioada când acesta a fost voievod al Transilvaniei (1479-1493), el afirmându-se ca un luptător antiotoman și ca un conducător autoritar, cu tendințe de întărire a autonomiei țării sale³⁴. Și mai strânse au fost raporturile cu voievodul Bartolomeu Drágfy (1493-1499), urmaș al vechii familii românești Dragoș din Maramureș. Cu acesta, se pare că Ștefan s-a și înrudit, prin căsătoria fiului său Alexandru cu fiica lui Drágfy. În 1497, când armata poloneză invadase Moldova, 12.000 de oameni din Transilvania, comandați de însuși voievodul Bartolomeu Drágfy, veneau în ajutorul lui Ștefan cel Mare³⁵. Voievodul Transilvaniei a încercat chiar să mijlocească pacea între Moldova și Polonia.

Dar legăturile domnului Moldovei cu Transilvania au fost mult mai ample decât lasă să se vadă contactele oficiale și nu s-au mărginit numai la conducerea politico-militară a țării vecine și la stări (grupuri privilegiate). Transilvania era singura regiune încadrată regatului Ungariei care avea în fruntea ei un voievod, întocmai ca și celelalte două țări românești. Deși acest voievod nu era și *domn*, adică autocrat (stăpân independent al țării și supușilor), el încarna o veche instituție locală română-slavă, transformată datorită stăpânirii străine. Oștenii și solii Moldovei, în dese lor drumuri în Transilvania, spre Brașov, Bistrița, Sibiu, spre Buda sau spre Maramureș, se vor fi convins de marea masă de populație românească și ortodoxă, ce stabilea specificul etnic al provinciei. Oficialii Moldovei au aflat amănunte în plus, desigur, despre conaționali lor ardeleni la 1475, când, între solii Ungariei care trebuiau să perfecteze tratatul cu Ștefan, se afla și românul Mihail de Peșteana³⁶. Matias Corvin a avut înțelepciunea ca, în raporturile sale cu Țara Românească și Moldova, să folosească soli români din Transilvania. De altfel, tot așa procedau și orașele Sibiu, Brașov și Bistrița. Dar cine era acest sol român

³⁰ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 357; I. Toderascu, *op. cit.*, p. 167.

³¹ M. Neagoe, O. Guțu, M. Guboglu, R. Constantinescu, C. Vlad, *Războaie. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, București, 1977, p. 94-96.

³² *Idem*, p. 96, 189.

³³ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 180.

³⁴ I. Sabău, *op. cit.*, p. 228.

³⁵ *Ibidem*; Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei*, p. 635.

³⁶ I. Drăgan, *op. cit.*, *passim*.

trimis la Ștefan cel Mare, după strălucita victorie a acestuia de la Vaslui? Era descendentul unei importante familii românești de origine cnezială, acum înnobilită, din țara Hațegului (în sud-vestul Transilvaniei). Strămoșii săi erau cnezi-jurați în adunarea româ-nească a țării Hațegului și sunt pomeniți încă de la 1360³⁷. Ridicat de conaționalul său, Iancu de Hunedoara (voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei) la înalte demnități, cum a fost și cea de comite al Maramureșului, Mihail de Peșteana l-a slujit cu credință și pe noul rege Matias, rămânând profund atașat Corvineștilor. El a fost, probabil, principalul artizan din partea regelui al tratatului moldo-ungar, îndreptat spre colaborarea antiotomană și spre reglementarea comerțului bilateral.

Este posibil ca, în vremea discuțiilor legate de încheierea acestui tratat din 1475, în acord cu regula medievală a contractului vasalic, să-i fi fost promise lui Ștefan cel Mare în chip de feude cele două domenii din Transilvania, anume Ciceul și Cetatea de Baltă. Domnul Moldovei n-a intrat însă decât mai târziu în stăpânirea efectivă a acestor posesiuni, după ce raporturile politico-militare din regiune au suferit anumite modificări. Credincios principiilor politicii sale pontice și dunărene, sultanul a reușit în vara anului 1484 să ocupe cele două cetăți din sudul Moldovei, Chilia și Cetatea Albă. În această situație gravă, lipsit de sprijinul lui Matias Corvin, care se pregătea să intre triumfal în Viena, Ștefan s-a îndreptat spre Polonia, care părea mult mai serios afectată și îngrijorată de pierderea cetăților Moldovei. De aceea, în 1485, el depunea omagiu vasalic și jurământ de credință regelui Cazimir al IV-lea al Poloniei. În 1485-1486, domnul Moldovei a mai respins în câteva rânduri atacuri ale turcilor, care-l sprijineau să ajungă în scaun pe un Petru Hroiot sau Hronoda (poate un fiu al lui Petru Aron). Dar presiunea otomană era continuă și insistență. De aceea, în paralel cu tratativele de pace turco-polone începute în 1486, Moldova a fost obligată să accepte și ea asemenea discuții și să încheie apoi un tratat de pace cu turcii³⁸. În aceste condiții, și Ungaria și Moldova erau iarăși interesate într-o apropiere, care s-a realizat printr-un nou tratat, la 1489³⁹. În preajma încheierii acestui tratat, pentru a păstra Moldova ca o "strajă" a Ungariei și pentru a o feri de înglobarea în sfera politicii otomane (deși Ștefan nu era inclinat în acest sens), mai vechea înțelegere în legătură cu domeniile din Transilvania a devenit o realitate. Astfel, în deceniul al nouălea al secolului XV, Ștefan cel Mare (ca și domnitorii de la sud de Carpați) devenea stăpân, în sens feudal, al unei părți a Transilvaniei. Cetatea Ciceului, situată în nordul Transilvaniei, pe Someșul Mare, nu departe de Cluj, avea la data dăruirii sale vreo 55 de sate, în cvasitotalitate românești⁴⁰. În 1500, Ștefan cel Mare, cu fiul și asociatul său la domnie, Bogdan, prin grija părcălabului (castelanului) Petru de Ciceu, au mai cumpărat de la familia Bánffy încă șase sate, ce s-au adăugat celorlalte 55; în 1502 a mai fost cumpărat un sat, pentru ca sub Bogdan al III-lea domeniul să se mai mărească cu vreo 9 așezări⁴¹. Cetatea de Baltă, situată în centrul

³⁷ Ioan A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV-XV*. În *Revist*, 1981, tom. 34, nr. 11, p. 2100-2104; idem, *Instituții medievale românești din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1991, p. 60-62, 65.

³⁸ Șt. Ș. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte*, în *Revist*, 1982, tom. 35, nr. 7, p. 807-821. Vezi bibliografia problemei la I. Toderășcu, *op. cit.*, p. 156.

³⁹ Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei*, p. 630-631.

⁴⁰ Fr. Kiss, *Poseziuni moldovenesti în Transilvania (sec. XV-XVI)*, în *Studii și articole de istorie*, 1975, nr. 30-31, p. 13-24; R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș (1527-1546)*, București, 1978, p. 11; I. Toderășcu, *op. cit.*, p. 145-146.

⁴¹ R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 12-14; I. Toderășcu, *op. cit.*, p. 146.

Transilvaniei, avea un domeniu între cele două Târnave, cu centrul economic în târgul Târnăveni și cu peste 40 de așezări, în mare majoritate românești. Stema Moldovei, modelată pe cahle sau sculptată în piatră, s-a descoperit la Târnăveni, Bazna și Boian⁴². Împrejurările și data exactă ale cedării celor două întinse domenii nu se cunosc deocamdată. Un document din 1528 susține că Ciceul a fost dăruit lui Ștefan cel Mare pentru ca domnul "să nu se îndepărteze de coroană, în urma pierderii Chilie și Cetății Albe"⁴³. O scrisoare din 1540 a lui Ferdinand de Habsburg către domnul Moldovei, Ștefan Lăcustă (nepotul lui Ștefan cel Mare)⁴⁴, conține precizarea că "cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă, aflate în părțile țării Transilvaniei, au fost donate pentru pierderea Chilie și Cetății Albe"⁴⁵. Noul rege al Ungariei, Vladislav II Jagiello, a confirmat dania lui Matias către Ștefan cel Mare în 1492, iar în 1500, același rege revenea cu o întărire numai pentru Ciceu. Suveranul Ungariei arăta că, pentru virtuțile sale militare, Ștefan trebuie păstrat ca aliat și că altfel s-ar produce o pierdere pentru "întreaga creștinătate"⁴⁶. Din aceste mărturii se pot fixa câteva repere mai clare: în vederea trăinicieii noii alianțe cu Ungaria (cea veche din 1475 își pierduse valabilitatea în urma recunoașterii suzeranității polone de către Ștefan), au fost donate cele două domenii; ele trebuiau să stimuleze o dată în plus menținerea lui Ștefan în tabăra creștină și să compenseze într-un fel pierderea cetăților din sudul Moldovei; cedarea s-a petrecut cert după 1484 (pierderea Chilie și Cetății Albe) și după 1486 (începerea tratatelor de pace moldo-turce), mai probabil în preajma anului 1489, când se semna noua alianță a Moldovei cu Ungaria, foarte necesară în condițiile viitoarei dorințe de expansiune și hegemonie polonă.

Dincolo însă de aceste implicații politice generale, stăpânirea lui Ștefan cel Mare asupra a peste o sută de așezări din Transilvania are o mare importanță etnică românească. Stema Moldovei în atâtea locuri din Transilvania era mai mult decât un simbol; ea marca faptul că în acele regiuni cu majoritate etnică românească și conducerea politică este românească. Cu alte cuvinte, stăpânul era de aceeași națiune și confesiune cu supușii, lucru, în general, neobișnuit în Transilvania. Patronajul politic al Moldovei s-a împletit și cu unul spiritual. Pe domeniul Ciceului, sunt atribuite lui Ștefan cel Mare bisericile ortodoxe de la Vad, Ciceu și Mihăiești. Ctitoria din Vad, ridicată cu piatră din ruinele castrului roman de la Cășeu, are un plan treflat, cu abside laterale, cu influențe dinspre arhitectura locală din lemn, dar și dinspre ambianța gotică⁴⁷. La Feleac, în apropiere de Cluj, tot cu ajutorul material al domnului Moldovei, pe locul unei mai vechi biserici de lemn, se ridică o frumoasă biserică-sală gotică⁴⁸. Bisericile din Vad și Feleac au fost centrele a două episcopii ortodoxe, prima pentru românii din părțile nord-estice ale Transilvaniei, cealaltă pentru cei din zonele centrale⁴⁹. Dintre episcopii

⁴² R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 19-21; I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 146.

⁴³ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, Budapest, 1914, p. 172.

⁴⁴ Ioan A. Pop, *Cu privire la domnia lui Ștefan Lăcustă*, în *AILAC*, 1985-1986, tom. XXVII, p. 79-98.

⁴⁵ A. Veress, *op. cit.*, p. 304; I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 145.

⁴⁶ I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 145.

⁴⁷ M. Porumb, *Bisericile din Feleac și Vad. Două ctitorii moldovenesti din Transilvania*, București, 1968, *passim*; V. Vătășianu, *Considerațiuni privind evoluția arhitecturii eclesiastice pe teritoriul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului*, în vol. *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, Cluj-Napoca, 1982, p. 39.

⁴⁸ M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania - Die rumänische Malerei in Siebenbürgen*, vol. I (sec. XIV-XVII), Cluj-Napoca, 1981, p. 45-46.

⁴⁹ Șt. Pascu, *Istoricul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului*, în vol. *Monumente istorice și de artă religioasă pe teritoriul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului*, Cluj-Napoca, 1982, p. 16.

Feleacului (veche așezare românească, cu libertăți garantate prin privilegii între 1367-1510), se cunosc doi contemporani cu Ștefan cel Mare, anume Marcu, păstorind încă înainte de 1488 și caracterizat drept "grec", adică ortodox, precum și Daniil, amintit în 1488 ca arhiepiscop. În 1498, când marele vistier Isac, al lui Ștefan cel Mare, dăruia Feleacului o ferecătură de argint pentru un Evangheliar, instituția aceasta este numită "mitropolie"⁵⁰. Episcopia din Vad a fost probabil dăruită de domnul Moldovei cu satele Vad și Suarăș⁵¹. Ambele dioceze românești depindeau de mitropolia Moldovei de la Suceava, de unde erau aduși o parte dintre episcopi și unde erau sfințiți acești ierarhi. Mai ales episcopii de la Vad, deși în parte anonimi, s-au afirmat ca sprijinitori ai politicii domnilor Moldovei în Transilvania. Urmașii lui Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea, Ștefăniță și Petru Rareș (în intervalul 1504-1546), au continuat politica marelui domn față de aceste așezăminte și față de domeniile din Transilvania pe care le-au sporit, le-au dăruit cu odoare de preț, le-au reorganizat și protejat. De exemplu, într-o anumită perioadă, sub Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546), autoritatea Moldovei se exercita asupra a circa 200 de așezări din Transilvania, în proporție covârșitoare românești, cu instituții românești, cu o intensă viață românească.

Ștefan cel Mare a inaugurat pentru Moldova o politică (față de românii din Transilvania) pe care cealaltă țară românească liberă de la sud de Carpați (*l'altra Valachia*, cum a numit-o Ștefan însuși), o începuse încă din veacul XIV. Acest protectorat instituțional⁵² al celor două state românești libere asupra celui de-al treilea, ajuns sub stăpânirea străină, a încurajat desigur solidaritatea etnică și conștiința națională medievală la români. Prin intermediul acestei autorități spirituale și administrativ-politice, Ștefan cel Mare a *prelungit acțiunea statului românesc de la est de Carpați în Transilvania, unde românii nu mai aveau stat în numele neamului lor*⁵³. Italianul Antonio Bonfini, contemporanul lui Ștefan cel Mare și secretar al reginei Beatrice a Ungariei, aduce o mărturie certă asupra conștiinței și solidarității naționale românești, bazată pe conservarea limbii comune, de origine latină. El scrie cândva, după 1486, că Transilvania este încinsă de cele două Valachii și că toate trei alcătuiau odinioară Dacia, în care împăratul Traian a adus legiuni și colonii romane; mai spune că românii, locuitori ai celor trei țări, sunt urmașii acestor romani, care s-au menținut aici neclintiți, în ciuda năvălirilor barbare, că ei, românii, mai vorbeau limba română (latină) și "ca să nu o părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atâta îndârjire, încât îi vezi că luptă, nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieții, cât a limbii"⁵⁴. În susținerea acestui efort de rezistență (dacă se împotrivesc înseamnă că erau în pericol) și de identificare a românilor prin limba lor de origine latină, efort pe care-l evocă foarte frumos Bonfini și pe care Șerban Papacostea l-a surprins și pentru veacul al XIV-lea⁵⁵, Ștefan cel Mare și-a avut, cum s-a văzut, propria contribuție. De aceea, nu este întâmplător faptul că domnul Moldovei a pătruns în conștiința românilor din Tran-

⁵⁰ *Idem*, p. 17; I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 149.

⁵¹ M. Porumb, *Pictura românească*, p. 44-47.

⁵² I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 150.

⁵³ Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 147.

⁵⁴ M. Holban, *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 482-483. Românii transilvăneni s-au luptat și pentru apărarea țării lor. Vezi I. Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în *AILAC*, 1985-1986, tom. XXVII, p. 67-77.

⁵⁵ Ș. Papacostea, *Țările române în lumea europeană a veacului XV*, în *Magazin istoric*, 1981, XIV, nr. 4, p. 54-55; Ioan A. Pop, *Confesiune și națiune medievală: solidarități românești secolele XIV-XVI*, în *AILAC*, 1987-1988, tom. XXVIII, p. 179-181.

silvania ca un erou, apărător al poporului său și al creștinătății. Exemplul există în *Chronicon Dubnicense*, o lucrare a cărei parte originală a fost scrisă, se pare, de un român din anturajul lui Bartolomeu Drágfy⁵⁶, voievod al Transilvaniei, descendent, cum s-a văzut, al unei familii românești din Maramureș, ce a domnit în Moldova în secolul XIV, înainte de Bogdan I. În această cronică, spre deosebire de altele contemporane, se face elogiul lui Bartolomeu Drágfy și Pavel Chinezul (probabil, și el, de origine românească⁵⁷) și este criticat destul de aspru Matias Corvinul, care ar fi dus țara la o "nenorocire vrednică de plâns", prin rivalitățile cu alți principii creștini, prin dezinteresul față de lupta antiotomană și prin dări apăsătoare, stoarse locuitorilor⁵⁸. În schimb, despre Ștefan cel Mare și victoria de la Vaslui se spun următoarele: "s-a împotrivit bărbătește turcilor, în mijlocul țării sale, ca un bun protector al patriei și al poporului său, fiind gata să moară pentru ai săi"; în această "grea ciocnire" de trei zile și trei nopți, "ajutându-l și mila lui Dumnezeu, a biruit și a dat pe turci aproape cu totul pieirii"⁵⁹. Urmează alte laude la adresa lui Ștefan, pentru prizonierii de vază turci luați de moldoveni și pentru prăzile capturate. Bucuria și mulțumirea surprinse de această cronică transilvăneană concordă deplin cu datele unui raport trimis regelui Matias din Turda (oraș la sud de Cluj), la 23 ianuarie 1475, în care se spune că, la vestea victoriei lui Ștefan, "întreaga Transilvanie își duce acum zilele sale în triumf"⁶⁰. *Chronicon Dubnicense* exprimă un punct de vedere propriu Transilvaniei, de acceptare și de înțelegere a efortului antiotoman, punct de vedere diferit de cel oficial de la curtea din Buda, dar foarte asemănător cu cel al letopisețelor interne ale Moldovei. Faptul că Transilvania, Țara Românească și Moldova au înțeles lupta antiotomană ca pe o asumare concretă de efort direct și masiv se confirmă și printr-un raport florentin din 1479⁶¹, ce reproducea ordinea de luptă a armatelor aflate formal sub comanda regelui Matias: din totalul de 112.000 de oameni, Ungaria dădea 14.000 (12,5%), Transilvania - 28.000 (25%), Moldova - 32.000 (28,6%) și Țara Românească - 38.000 (33,9%). Cu toată relativitatea cifrelor, trebuie să observăm că aproape 90 la sută din efortul antiotoman a fost suportat atunci de cele trei țări române și mai ales de către Moldova și Transilvania, care au dus greul după îndepărtarea în 1462 a lui Vlad Țepeș de la tronul Țării Românești. În această dificilă sarcină de apărare a creștinătății, rolul lui Ștefan cel Mare a fost esențial, iar memoria românească a Transilvaniei, prin *Chronicon Dubnicense*, a înregistrat acest lucru, așa cum s-a văzut, fără să se lase influențată de orgoliile regelui Matias.

La capătul acestor considerații, trebuie să constatăm că raporturile reciproce dintre Transilvania și Moldova lui Ștefan cel Mare, dincolo de oscilațiile politicii regatului ungar, au fost strânse și continue. Desigur, prin încheierea tratatelor moldo-ungare din 1475 și 1489, aceste legături s-au extins și au dobândit noi componente. De-a lungul întregii domnii a domnului Moldovei, au rămas neschimbate strânsele relații economice, foarte active mai ales prin intermediul Brașovului, centrul de comerț al celor trei țări române. Folosindu-se de tendințele clare de întărire a autonomiei Transilvaniei, Ștefan cel Mare a încurajat bunele

⁵⁶ I. Lupaș, "Chronicon Dubnicense" despre Ștefan cel Mare, în *AIIN*, 1928-1930, tom. V, p. 352-353.

⁵⁷ I. Haiegan, Pavel Chinezu - un conducător al luptei antiotomane, în *Revist*, 1979, tom. 32, nr. 10, p. 1889-1913.

⁵⁸ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 344-347.

⁵⁹ *Idem*, p. 347-348.

⁶⁰ *Idem*, p. 348-349 (în note).

⁶¹ M. Berza, *Der Kreuzzug gegen die Türken - ein europäisches Problem*, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, 1942, XIX, nr. 1, p. 70-72 (vezi nota 1, p. 71).

raporturi cu voievozii acestei țări, precum și cu stările, numite tot mai frecvent de-acum *nationes* - nobilimea, sașii, secuii - care s-au opus politicii autoritare a regelui Matias și au răspuns adesea favorabil politicii și luptei antiotomane promovate neîncetat de domn. În acest fel, Transilvania (oficial catolică, dar în fapt cu o majoritate românească și ortodoxă) și Moldova s-au angajat, pe fondul cruciadei târzii, în apărarea creștinătății. Atacurilor tot mai puternice ale turcilor spre Europa central - sud-estică după căderea Constantinopolului, stopate la Belgrad în 1456 de către românul transilvănean Iancu de Hunedoara și apoi de către românul Vlad Țepeș, le va face față de prin anii '70 ai secolului XV un alt român, de data aceasta de la est de Carpați, anume Ștefan cel Mare. Aceste atacuri, oprite uneori prin conjugarea eforturilor românești, ungare și polone, au întărit ideea de creștinătate, idee care n-a putut însă opri manifestarea solidarităților etnice. De aceea, politica lui Ștefan cel Mare față de românii din Transilvania, care reprezentau circa două treimi din întreaga populație, dar care nu mai aveau dreptul la o elită în numele neamului lor, a reprezentat un sprijin real pentru aceștia și a deschis o acțiune de patronaj spiritual, dacă nu și politic, al Moldovci pentru zonele de centru și de nord ale Transilvaniei.

După asemenea fapte, presărate pe parcursul a 47 de ani, se stingea în 1504 la Suceava Ștefan cel Mare cel care intrase deja în legendă și care a rămas pentru românii de pretutindeni cel mai mare, mai slăvit și mai drag dintre suveranii lor.

IOAN - AUREL POP

RAPORTURILE ÎNTRE DOCTRINA PROTESTANTĂ ȘI DOCTRINA ORTODOXĂ ÎN SECOLELE XVI ȘI XVII ÎN TRANSILVANIA

Problema pe care am încercat să o abordez este de o importanță covârșitoare pentru istoria bisericii ortodoxe transilvane, pentru că de ea depinde una din cele mai importante concluzii în legătură cu influența Reformei asupra vieții religioase românești. Ea este, în general, prezentă în întreaga istoriografie care s-a aplecat asupra raportului Reformă - Ortodoxie în spațiul transilvan, dar nu a fost realizată încă o cercetare sistematică, chiar dacă au fost trase multe concluzii care rămân valabile. De asemenea, se poate remarca în ceea ce privește istoriografia română, împărțirea ei în două orientări care, pe măsură ce soluționează problemele, tind să ajungă la poluri opuse. Astfel, istoriografia care aparține bisericii greco-catolice consideră că au fost adoptate în totalitate dogmele calvine, cel puțin la nivelul ierarhiei și elitei românești¹, iar istoriografia care aparține bisericii ortodoxe susține că Reforma nu a avut decât o influență neglijabilă, atât asupra credincioșilor cât și asupra păstorilor lor, iar cei care au acceptat totuși calvinismul au sfârșit prin a se integra în tagma trădătorilor de neam². Un loc aparte revine istoriografiei maghiare, care reușește să ocolească concluziile de felul celor expuse mai sus, abordând problemele într-un evantai mai larg, cu accent mai ales pe aspectul spiritual pe care îl implică Reforma, și nu pe cel social, material, pe care pedalează istoriografia română³.

Contactele între doctrina ortodoxă și cea protestantă încep în prima jumătate a sec. al XVI-lea, prin Catehismul lui Filip Maler, tipărit la Sibiu în 1544, și vor dura în primii ani ai sec. al XVIII-lea, răstimp în care cunoaștem cinci mărturisiri de credință protestante⁴, dar nu întâlnim nici o mărturisire de credință ortodoxă, ieșită dintr-o inițiativă locală, transilvăneană, singura replică dogmatică la presiunea reformată oferind-o Moldova, prin *Răspuns la catehismul calvinesc al*

¹ Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoaguiului, Silvașului și Bălgăradului*, Blaj, 1902 și *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904; Alexandru Grama, *Instituțiile calvinești în biserica românească din Ardeal, Blaj*, 1895.

² Ioan Lupăș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918; Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1935; Ștefan Lupșă, *Istoria bisericească a românilor bihoreni, Oradea, 1935 și Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, în *MA*, nr. 7-8, 1960; Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I-II, Vălenii de Munte, 1908-1909; *Istoria Bisericii românești*, vol. I-II, București, 1957; Mircă Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-III, București, 1980 și *Istoria Bisericii românești din Transilvania. Crișana, Banat și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1992.

³ Imre Révész, *La Réforme et les Roumains de Transylvanie*, în *AECO*, III, 1937; I. Juhász, *A reformáció az erdélyi románok között*, Cluj, 1940.

⁴ *Catehismul luteran din 1544*, BRV. nr. 5, *Catehismul coresian din 1560*, *Catehismul lui Gheorghe Rákóczi I din 1640*, BRV nr. 38, cel al lui Fogarasi István din 1648, BRV nr. 53, și *Scutul Catehismului cu răspuns din Scriptura sfântă contra a două fări fără Scriptură sfântă*, din 1656, BRV nr. 64.

*mitropolitului Varlaam*⁵, carte tipărită probabil special pentru Transilvania, de unde, de altfel, provine și singurul ei exemplar păstrat⁶. Se ridică deci întrebarea: de ce românii transilvăneni nu și-au redactat ei înșiși un catehism ortodox, dacă nu voiau să renunțe la legea străbună? sau dacă nu l-au redactat, nu au făcut-o pentru că nu aveau pregătirea teologică necesară, sau pentru că au acceptat doctrina calvină?

Alte posibilități de contact între cele două moduri de manifestare religioasă, în afară de tipărituri, au fost hotărârile princiare și dietale, cele ale sinoadelor bisericii calvine maghiare și ale bisericilor românești reformată⁷ și ortodoxă, și condițiile impuse vlădicilor români cu prilejul preluării funcției, începând cu păstoria lui Ghenadie Bradi⁸.

Sunt, deci, două posibilități de influență: politică prin legislație, și cultural-spirituală prin tipărituri și hotărâri sinodale, fiind astfel acoperită aproape în întregime sfera modalităților de contact, de influență și de înlăturare a religiei ortodoxe. Se pune însă problema în ce măsură cea mai mare parte a poporului român, aflată într-un stadiu de gravă ignoranță, putea fi sensibilizată la asemenea schimbări, sau altfel spus, tot acest prozelitism atât de bine organizat putea rămâne fără nici un fel de rezultat?

Desfășurarea evenimentelor legate de istoria bisericii românești transilvane în decursul acestor două secole, XVI și XVII, ne oferă o etapizare a modului în care a fost pusă problema receptării Reformei: o primă fază în care se urmărește acceptarea luteranismului în teritoriile aparținând Universității săsești, prin mijlocirea tipăriturilor, coresiene mai ales, și care se situează cronologic la mijlocul sec. al XVI-lea (1544-1566); o a doua fază ce vizează adoptarea de către români a ideilor Reformei prin reformarea internă, dar sprijinită de principe, a bisericii românești și care se suprapune în timp peste existența episcopiei românești reformate; și a treia fază, care începe cu domnia principelui Gabriel Bethlen și durează până la sfârșitul sec. al XVII-lea și care urmărește calvinizarea din exterior a bisericii românești, prin condițiile impuse vlădicilor, și transformarea ei într-un vicariat al bisericii calvine maghiare.

Prima fază se poate spune că a fost mai mult o încercare de testare a terenului, sașii dorind să le atragă românilor atenția asupra unor precepte reformiste general valabile, în cadrul cărora locul cel mai important îl ocupa oficierea serviciului divin în limba română, fără a se folosi însă de o legislație în acest scop, deoarece ei nu erau stăpânii politici ai țării, fapt care îi va împiedica să mai intervină în viața spirituală românească după 1566. În acest an Dieta transilvană și principele iau în mâinile lor problema convertirii românilor, scop pentru care numesc un superintendent și oferă astfel bisericii românești, pentru prima dată, o conducere unică, legală din punctul de vedere al legilor Transilvaniei. Acest superintendent, Gheorghe de Sângeorz, are misiunea de a pregăti spiritele pentru

⁵ Despre *Mărturisirea de credință* a lui Petru Movilă nu se poate spune că a fost elaborată în mod special datorită situației românilor din Transilvania, ci ea a fost o mărturisire adoptată de întreaga Biserică răsăriteană, fiind imaginată ca o definire din interior a Ortodoxiei atât față de marile centre protestante, cât și față de Roma catolică.

⁶ Florian Dudaș, *Carte vechi românească în Bihor. Secolele XVI-XVII* (Catalog), Oradea, 1977, p. 64.

⁷ Este vorba de episcopia românească aflată sub păstoria superintendenților Gheorghe de Sângeorz, Pavel și Mihail Tordași, care a funcționat în a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Vezi mai jos p. 3-4.

⁸ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Crișana, Banat și Maramureș*, p. 151-153.

acceptarea noii dogme, prin discuții pe teme din Scriptură, care să dovedească superioritatea noii religii⁹. Astfel, el ține un sinod, la sfârșitul anului 1567 sau în primele zile ale lui 1568, în care se ajunge la un consens asupra a șase teze, între care "lucrul de căpetenie ... e acesta: să se facă în Sfânta Biserică toată slujba în limba română, ca obștea să înțeleagă"¹⁰. Despre celelalte hotărâri nu știm nimic, dar putem presupune că le repetă pe cele expuse în *Tâlcul Evangheliilor* și în *Molitvenicul* anexat acestuia, tipărite în 1567-1568 din inițiativa aceluiași superintendent și care se referă la: principiul că singură credința este în măsură să-i asigure omului mântuirea, combaterea cultului sfinților, respingerea Sfintei Tradiții și a superstițiilor, reducerea numărului Tainelor la două - botez și cuminectură, reformarea liturghiei¹¹.

Aceste hotărâri sunt completate cu cele ale sinodului din Aiud, din octombrie 1569, convocat de superintendentul Pavel Tordași, care vizază și ele efectuarea serviciului divin în limba română, interzicerea cultului sfinților și a rugăciunilor pentru morți, renunțarea la Sfânta Tradiție, îngăduirea celei de-a doua căsătorii a preoților¹².

Analizând demersurile acestor prime două etape ale procesului de atragere a românilor la Reformă, ajungem la următoarele concluzii: hotărârile sinoadelor încearcă să pună în aplicare principiile dogmatice expuse în Catehismul publicat la 1560¹³ și anume: inexistența intermediarilor între credincios și Dumnezeu, neputința celor vii de a interveni pentru cei morți prin rugăciuni și parastasuri, reducerea numărului Tainelor, principiile *sola fide* și *sola Scriptura*. Ele sunt completate cu alte încercări de intervenție în practica ortodoxă care vizează ritul și situația canonică a preoților. În această fază intervențiile în manifestările exterioare ale religiei ortodoxe par a juca un rol mai puțin important, cu excepția efectuării serviciului divin în limba română - privită și ea ca o posibilitate de convingere și de convertire, deoarece în hotărârile celui de-al doilea sinod nu mai apare interzicerea superstițiilor și reformarea liturghiei, în timp ce chiar în *Molitvenicul* mai sus pomenit se spune că utrenia și vecernia vor rămâne în forma veche¹⁴, iar în 1570 se tipărea sub auspiciile aceleiași biserici românești reformate un Liturghier tradus după o versiune slavonă, cu un conținut pur ortodox¹⁵. Îngăduința celei de-a doua căsătorii a preoților poate apărea și ea, într-un fel, ca o momeală aruncată păstorilor de suflare¹⁶. De asemenea, nu se vorbește nimic despre renunțarea la post, icoane și sărbători. Nici în ceea ce privește dogma propriu-zisă nu există o continuitate, cel de-al doilea sinod nemaipomenind nimic de acceptarea principiului că singură credința este mântuitoare și nici de reducerea numărului Tainelor. Aceste renunțări și faptul că sunt evitate punctele fierbinți ale ortodoxiei, cum sunt posturile, adorarea icoanelor și ținerea sărbătorilor, demonstrează fie o ne-putință, fie o modalitate mai diplomatică de a pune în practică preceptele calvine din Catehismul coresian, fie pe amândouă la un loc.

⁹ Al. Grama, *op. cit.*, p. 392.

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV/1, p. 627.

¹¹ I. Gheție - Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 235-239.

¹² Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 84.

¹³ Catehismul coresian; vezi nota 4.

¹⁴ Nerva Hodos, *Un fragment din Molitvenicul diaconului Coresi (1564)*, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, București, 1903, p. 252.

¹⁵ Gheție - Mareș, *op. cit.*, p. 260-264.

¹⁶ I. Juhász, *op. cit.*, p. 83.

Probabil că încercările de reformare a bisericii românești nu s-au oprit odată cu sinodul din 1569, deoarece avem știri că în 1571 a mai fost convocat unul¹⁷, despre ale cărui hotărâri nu ne-a rămas însă nici o însemnare. Oricum, după ce în fruntea Principatului a ajuns familia catolică a Bathoreștilor, problema convertirii la Reformă este deplasată pe un plan inferior¹⁸, chiar dacă Dieta din 1571 hotărâ ca "episcopii și preoții români să se țină de datina care a fost și sub domnitorul răposat"¹⁹. Din acest moment, cu ajutorul nedeclarat al principilor care duceau o politică religioasă în spiritul reformei catolice, se produce o revigorare a ortodoxiei în sensul că sunt recunoscute două vlădicii românești pentru sudul și nordul Ardealului, iar în 1595, cu sprijinul lui Mihai Viteazul, mitropolia din sud își mută sediul la Alba Iulia, extinzându-și cu timpul jurisdicția, cel puțin teoretic, în întreg teritoriul Transilvaniei²⁰. În tot acest răstimp nu se înregistrează însă nici o încercare de definire din interior a bisericii ortodoxe, în afară de tendința de reînviore a limbii slavone prin numeroase tipărituri coresiene²¹, în timp ce la 1581 apărea *Evanghelia cu învățătură, în românește*, cu conținut ortodox, dar din care a fost eliminată cazania la Duminica Ortodoxiei, existentă în modelul slavon după care a fost tradusă, cu aprobarea mitropoliților Ungrovlahiei și Ardealului²², iar la 1582 era scoasă de sub teasc *Palia de la Orăștie*²³ - cântecul de lebedă al episcopiei românești reformate.

Situația se prezintă astfel destul de neclar, episcopilor bisericilor românești spunându-li-se adesea superintendenți, iar cărțile tipărite pentru propaganda calvină continuând a fi folosite, fie din lipsa altora, fie pentru că ideea introducerii limbii române în cult a început să prindă rădăcini și în biserica ortodoxă transilvană. La o asemenea concluzie ne duce și sinodul convocat la 1627 de vlădica Dosoftei²⁴, care statornicește: patru spovedanii anual în cele patru posturi, la care se adaugă alte două zile de post săptămânal; 73 de sărbători (fără duminici); interzicerea căsătoriei până la gradul al patrulea de rudenie; pedepse pecuniare grele pentru preoții care nu știu să slujească corect²⁵, fără a se specifica în ce limbă, dar pentru că în articolul anterior vorbește de "preotul care nu va ști ... de-nțeles", fără a se mai putea citi cuvântul care să lămurească ce trebuia să știe preotul în limba română, se poate presupune că măcar o parte a serviciului divin se efectua în românește. În afară de această presupunere nu există nimic care să amintească de o influență reformată în hotărârile luate, avându-se chiar grijă să se sublinieze că slujbele bisericești trebuie făcute corect, că există patru posturi mari în care e necesară câte o cuminecătură, că mai există două zile de post săptămânal și un număr imens de sărbători. La prima vedere pare a fi o ripostă ortodoxă, dar hotărârile acestui sinod ocolesc tot ce ar putea ține de dogmă, cantonându-se doar în mani-festările exterioare ale religiei ortodoxe, subliniindu-le însă pe cele mai importante: postul și sărbătorile. Apărea astfel clar încă o dată că românii le

¹⁷ Șt. Meteș, *op. cit.*

¹⁸ Pompiliu Teodor, *Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *RI*, tom. IV, nr. 5-6, 1993, p. 473-489.

¹⁹ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 78.

²⁰ P. Teodor, *op. cit.*; M. Păcurariu, *Mihai Viteazul și Biserica Ortodoxă românească din Transilvania*, în *MO*, nr. 5-6, 1975, *passim*.

²¹ BRV, I p. 46-85.

²² Gheție - Mareș, *op. cit.*, p. 240-243.

²³ *Palia de la Orăștie. 1581-1582*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968.

²⁴ A. Bunea, *Ierarhia românilor ...*, p. 240.

²⁵ Petru Maior, *Istoria Bisericii Românilor*, ms. 279 aflat la BAR filiala Cluj, p. 5.

era inaccesibilă înțelegerea unor discuții abstracte, mai ales pe teme dogmatice. De aceea, pentru sec. al XVII-lea, intervenția calvină în aceste manifestări exterioare ale credinței ortodoxe va deveni predominantă. Chiar dacă acum se vor tipări încă trei catehisme, ele nu vizează prezentul, ci un viitor destul de îndepărtat, după o perioadă în care, cu ajutorul școlii, românii vor fi scoși din starea de ignoranță și vor deveni capabili să priceapă învățăturile profesate de aceste catehisme. Este motivul pentru care nu mai e revitalizată episcopia românească reformată, ci se urmărește supunerea ierarhiei ortodoxe bisericii maghiare care, prin intervenția în aceste manifestări exterioare, spera să calvinizeze pe nesimțite biserica românească.

Începutul îi aparține superintendentului Keserű Dayka János, care îi prescrie vlădicăi Ghenadie Bradi șapte condiții "slabe și puține", după cum le va considera urmașul său, Geleji István²⁶. Ele se refereau la necesitatea de a susține o școală și o tipografie românească, de a efectua slujba în românește și de a predica duminica de două ori și miercurea și vinerea o dată, de a traduce, tipări și pune să învețe poporul rugăciunile calvine de dimineața și de seara și catehismul calvinesc. Două condiții sunt importante aici din punctul de vedere al subiectului nostru: cea a slujbei și predicii în limba română, și cel puțin în ceea ce o privește pe aceasta din urmă se poate observa rolul important care i se acordă, deoarece două din zilele în care trebuie ținută coincid cu zilele de post săptămânal ale ortodocșilor; iar în al doilea rând, obligația de a învăța catehismul calvinesc. Sigur, ambele sunt manifestări exterioare, dar reprezintă primul pas spre acumularea de cunoștințe privind dogmele noii credințe.

Cel mai dezvoltat plan de reformare a bisericii ortodoxe îl oferă superintendentul Geleji. Alcătuit din 24 de puncte²⁷ care urmau să-i fie impuse succesorului lui Ghenadie Bradi, mort în septembrie 1640, noul plan reia cele șapte condiții ale lui Keserű Dayka, adăugând prescripții de administrare a cuminicăturii și de explicare a rostului ei, de efectuare a botezului, de înlăturare a liturghiei, cultului sfinților, ceremonialului funerar, postului și a a-numitor superstiții, și reguli pentru desfacerea căsătoriei în conformitate cu dogma calvină. Din acest deziderat va rezulta programul de 15 puncte pe care îl vor accepta toți vlădicii secolului al XVII-lea ca pe o adevărată mărturisire de credință și care va cuprinde: obligația de a predica în limba română, efectuarea botezului, cuminicăturii și căsătoriei după ritul calvin, renunțarea la cultul sfinților, icoanelor și al crucii, la ceremonialul funerar și la superstiții, aprobarea divorțului doar după prescripțiile calvine²⁸. Un singur lucru lipsește față de programul inițial: înlăturarea liturghiei, la care s-a renunțat fie de teama unei opoziții prea puternice, fie temporar, fie din credința că acceptarea tuturor celorlalte puncte este suficientă.

Replica ortodoxă vine abia peste 35 de ani, prin sinoadele întrunite de Sava Brancovici la 1675, unde se hotărăște: slujba și predica să se țină în limba română, căsătoria să se facă cu jurământ și după o anunțare prealabilă, renunțarea la superstiții, "botezul să se facă cu apă și cu foc, așa cum iaste tocmala", "rândul sărbătorilor, cum le-am dat odată înainte ... așa să se ție", cuminicătura să se facă

²⁶ Vezi corespondența sa cu principele Transilvaniei în I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599-1699, Cluj, 1940, p. 204-228.

²⁷ *Idem*, p. 206-209.

²⁸ Vasile Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici, (1656-1680)*, Arad, 1906, p. 9-12.

de patru ori pe an²⁹. Aceste hotărâri pot fi împărțite în cele care par a respecta întocmai punctele calvine (slujba în românește, efectuarea căsătoriei, înlăturarea superstițiilor) și cele formulate ambiguu, fără a putea spune cu siguranță dacă ele respectă sau nu programul calvinizat (botezul, cuminectura, sărbătorile).

Despre botez s-a spus fie că urma să se efectueze după formula calvină, deoarece Sava pomeneste doar apa cu care se va face botezul și nu apa sfințită și vorbește de ceva "așa cum iaste tocmală", adică așa cum se hotărăște prin cele 15 puncte, fiind astfel înlăturată ceremonia ortodoxă³⁰, fie că vlădica n-a făcut decât să transcrie cuvintele lui Ioan Botezătorul din Evanghelia după Matei: "Acela vă va boteza cu duh sfânt și cu foc", pentru a exprima metaforic puterea curățitoare a botezului³¹. Considerăm că ultimul punct de vedere este mai aproape de realitate, aceea aluzie la "tocmală" nefiind absolut obligatoriu să se refere la planul calvinizant, într-o formulare a unei alte hotărâri a sinodului întâlnindu-se expresia "acele lucruri care nu se unesc cu Scriptura Sfântă și cu tocmală Bisericii noastre", caz în care, din punct de vedere calvin, "tocmală Bisericii noastre" nu și-ar mai găsi rostul.

Putem constata că Sava Brancovici a revizuit calendarul. Din păcate nu știm și rezultatul la care a ajuns și pe care l-a impus preoților români, dar e absolut sigur că nu s-a gândit să restrângă numărul sărbătorilor doar la cel din calendarul calvin, și în acest sens ne raportăm din nou la formula "tocmală Bisericii noastre", precum și la constatarea pe care o putem face despre cuminectură, care deși nu se spune cum se va efectua, sublinierea faptului că trebuie administrată de patru ori pe an (și nu de șase ori ca la calvini) ne duce cu gândul imediat la cele patru posturi ortodoxe care, deși erau interzise prin punctele de calvinizare, realitatea lor e totuși recunoscută de vlădică atunci când cere să se facă slujbă în toate zilele de sărbătoare și de post. Păstrarea sărbătorilor dovedește că nici cultul sfinților nu putea fi înlăturat în totalitate.

Revenind la punctele formulate în stil calvinizant, putem remarca în ceea ce privește căsătoria că nu se vorbește despre modul în care se va executa ceremonia, jurământul putând să apară ca un adaos la ceremonialul ortodox, în cazul în care nu se referă la textul Molitvelnicului ortodox care spune: "Iată fiilor duhovnicești, prin punerea mâinilor pe Sfânta Evanghelie și pe Sfânta Cruce, ați săvârșit jurământ înaintea Sfântului Altar că veți păzi legătura dragostei și a unirii între voi până la mormânt"³². Iar anunțarea prealabilă a căsătoriei nu atinge conținutul acestui ceremonial, nefiind neapărat numai o influență calvină, cât și o încercare de a evita încheierea unor căsătorii interzise chiar de legea ortodoxă. De asemenea, se poate observa că nu se vorbește nicăieri despre divorț, ceea ce ne poate face să credem că prescripțiile calvine, cel puțin în acest domeniu, își făcuseră efectul, deoarece legislația pedepsea cu moartea abaterile de la dogma protestantă.

În ceea ce privește superstițiile, cel puțin cele care sunt enumerate separat, se poate constata că Sava nu reproduce numai articolul din planul de calvinizare, ci vizează, pentru prima dată în istoria creștinismului românesc, o definire mai clară a acestei religii, pe care încearcă să o epureze de folclor și de practicile

²⁹ P. Maior, *op. cit.*, p. 1-5; vezi și lucrările monografice despre Sava Brancovici ale lui A. Bunea (*Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906), V. Mangra (*op. cit.*), Marina Lupaș (*Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939).

³⁰ A. Bunea, *Ierarhia românilor* ..., p. 34.

³¹ Antonie Plămădeală, *Calendar de inimă românească*, Sibiu, 1988, p. 187.

³² V. Mangra, *op. cit.*, p. 84.

religioase păgâne. Este ceea ce Jean Delumeau numea, pentru Occidentul din preajma izbucnirii Reformei, adevărata creștinare a poporului³³.

Singurul precept reformist pe care Sava îl susține cu adevărat este cel al folosirii limbii poporului în biserică, dar care, după mai bine de o sută de ani de prozelitism, considerăm că nu mai aparține neapărat unui program de calvinizare, ci însăși necesităților bisericii ortodoxe.

Analizând cele două programe, calvinizant și ortodox, putem constata că ambele se referă la manifestările exterioare caracteristice celor două religii, ocolind problemele de esență care au stat la baza agitatelor discuții purtate în Occident pentru definirea religiilor rivale. Pentru punctul de vedere calvin am văzut care sunt motivele. Sava Brancovici probabil nu le-a abordat fie pentru că nu considera necesar, deoarece nici planul calvin nu le prevedea explicit, fie pentru că i-a fost frică, motiv pentru care nici nu atinge în totalitate problemele din planul de calvinizare care vizau dogma ortodoxă, cum sunt cultul sfinților, al icoanelor, al crucii, Sfintele Taine, pe care cele 15 puncte le înlătură, dar Sava nici nu le aprobă, nici nu le combate, fie toate aceste probleme au fost discutate în alte sinoade despre care astăzi nu mai avem nici o știre. Totuși, dacă din cele hotărâte la 1675 reiese clar că în ceea ce privește cultul sfinților și postul se iau hotărâri în flagrantă contradicție cu prescripțiile calvine și Sava mai rămâne încă cinci ani mitropolit, înseamnă că toată lumea se convinsese că erau lucruri de neînlăturat, cel puțin în viitorul apropiat, și această convingere o avea inclusiv principele, în numele căruia (alături de cel al mitropolitului) e redactat protocolul sinodului.

Expunerile doctrinare se opresc aici.

O altă problemă la care ne-am propus să răspundem se referă la măsura în care calvinismul a găsit aderenți între români. După cum s-a remarcat, poporul trăia, în general, în rutina unei religii complet exteriorizate, cu o credință foarte fermă, care nu-i pune pe oamenii fără carte în fața nici unei probleme și a nici unei dispute spirituale³⁴. Preoșimea care îi conducea pe credincioși nu se deosebea adeseori prin nimic de ei, material și spiritual vorbind, fiind uneori o preoșime improvizată, cu niște cunoștințe teologice reduse la ceea ce a putut învăța după ureche în ucenicii de cantor sau crâșnic, în țară sau peste hotare³⁵, adeseori nici măcar la acestea. Nu e de mirare că la o cercetare făcută de calvini în Țara Făgărașului asupra cunoștințelor profesionale ale preoților români, s-a constatat că acestea se rezumau doar la unele rugăciuni fundamentale și nici la acestea cu răspunsuri mulțumitoare, iar cunoștințele de scriere și citire erau mai mult decât rudimentare³⁶. În asemenea condiții nu se poate spune că poporul sau preoții săi erau la curent cu doctrina ortodoxă. Bigotismul și frica de nou caracteristice spiritului primitiv puteau însă suplini cu succes o asemenea carență, cu atât mai mult cu cât prozelitismul religios nu era ceva nou în Transilvania.

Raportat la teritoriul întregii Transilvanii, se poate constata că ideile Reformei au prins în mod diferit de la o zonă la alta, în general mai adânc în cele cu o populație românească mai înstărită, cu un grad relativ de cultură, care nu trăia o criză religioasă dar accepta ceea ce-i oferea Reforma din simpla dorință de

³³ *Naissance et affirmation de la Réforme en France*, Paris, 1965, passim.

³⁴ Johann Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, București, 1970, p. 274.

³⁵ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, p. 253 sqq.

³⁶ Valer Literat, Martin Járay, "Vizite" calvinești la preoții români din Țara Făgărașului, în *AIIN*, 1936-1938.

cunoaștere, din însuși faptul că i se lămureau pentru prima dată asemenea lucruri, fără să-și pună problema dacă noile învățături sunt sau nu în concordanță cu religia pe care o profesaseră până atunci. Alt motiv este aspirația de integrare în politica oficială a statului pe care a avut-o mai ales elita, pentru unii membri ai acesteia nelipsind și o mică doză de oportunism. La aceste concluzii ne îndeamnă și prima impresie pe care contactul cu ideile reformiste a lăsat-o asupra preoților români din zona Bistriței, dintre care unii au considerat catehismul de la 1544 ca pe un lucru sfânt, iar alții ca pe ceva inutil³⁷. Aceștia din urmă nu erau neapărat capabili să sesizeze ereziile cuprinse în el altfel decât din faptul că era oferit de o altă religie decât cea ortodoxă și din acela că era o carte cu conținut religios în limba română și nu în cea slavonă, consacrată ca limbă de cult.

Ierarhia bisericii românești nu a avut nici ea o pregătire culturală deosebită. Formată la început din trimiși ai domnilor din țările române vecine sau din refugiați, aceștia înțeleg să se comporte cât mai bine pentru a-și păstra scaunul și a și-l consolida, mai ales în perioadele în care prozelitismul calvin nu acționa cu prea mare presiune. Cind însă această presiune a crescut, în scaunul de la Bălgrad n-au mai fost admiși ierarhi străini, care putuseră avea contacte directe cu ceea ce însemna ortodoxia sau care puteau crea obligații principilor din considerente de prietenie pentru domnii care patronau înscăunarea vlădicilor, preferându-se oameni ai locului, cultivați dar dispuși la concesii, ca Simion Ștefan și Daniil Panonianul, și chiar ca Sava Brancovici, actul său de numire ca mitropolit neocolind că a fost recomandat de superintendentul calvin după ce a făcut o mărturisire de credință³⁸. Ulterior au fost preferați oameni lipsiți de personalitate și înaintați în vârstă. Toți acești ierarhi cunoșteau dogmele Bisericii răsăritene, pe care le mărturiseau la hirotonire, în fața mitropolitului Ungrovlahiei, dar întorși acasă acceptau supunerea față de calvini. Oare au fost chiar atât de iubitori de măriri lumești sau erau conștienți că incultura poporului este un zid de nepătruns pentru ereziile sub care semneau ei? Oricum, această atitudine obedientă i-a pus în imposibilitatea de a oferi o ripostă dogmatică clară, cu orice riscuri. Nici măcar Sava Brancovici nu a fost consecvent până la capăt cu ideea de a oferi o regulă de conduită pur ortodoxă bisericii sale. Nu a vrut, nu a putut sau a făcut-o într-un mod criptic, oricum ea apare astăzi ca incompletă.

Ar fi putut veni acest răspuns de la un alt transilvănean? Nu se poate spune că biserica românească nu a avut și printre protopopi și oameni cultivați, ca Gheorghe din Daia sau Ioan Zoba din Vinț - care a redactat chiar o replică la *Răspunsul la catehismul calvinesc* al lui Varlaam³⁹ -, dar aceștia, în acord cu mentalitatea intelectualului din epocă⁴⁰, au preferat să fie oportuniști și să servească prozelitismul calvin, fără ca prin aceasta să poată fi acuzați că n-au vrut binele neamului lor.

Pe scurt, în Transilvania nu avea cine oferi un "răspuns la catehismul calvinesc", atât din neștiință cât și pentru că era probabil un risc prea mare. Aceasta nu înseamnă că un asemenea răspuns nu a fost dorit, dovadă circulația cărții mitropolitului Varlaam în Ardeal și însemnarea în legătură cu patriarhul Dosoftei

³⁷ I. Juhász, *op. cit.*, p. 77.

³⁸ V. Mangra, *op. cit.*, p. 51-52.

³⁹ Este vorba de Scutul catehismului...; vezi mai sus nota 4 și George Bariț, *Catehismul calvinesc*, Sibiu, 1879.

⁴⁰ Virgil Cândea, *Răziunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, p. 217-228.

al Ierusalimului, care fiind în 1680 în vizită în Țara Românească și Moldova, i s-au rugat ortodocșii din Ardeal să le dea "unele scrieri ca să poată să răspundă calvinilor", el recomandând în acest sens cartea lui Meletie Sirigul, *Manual în contra rătăcirii calvine*⁴¹, care s-a și tipărit în anii următori la București.

Revenind la popor, putem constata din hotărârile sinodului de la 1675 că el nu a înțeles să renunțe la post, la sărbători și deci, implicit, și la cultul sfinților, la ritul oriental și chiar la toate cele Șapte Taine, deoarece în articolele aceluiași sinod avem însemnarea: "când creștinii cheamă pe popa la bolnavi să-i cuminece", care poate fi asociată cu Sfântul Maslu, iar la taina hirotoniei nu s-a renunțat niciodată, chiar dacă dintr-un anumit moment preoții au fost confirmați și de superintendentul maghiar și chiar dacă acesta își permitea să consacre singur preoți pentru satele românești calvinite, consacrare care se făcea, evident, după canoanele calvine. Influențele care au putut interveni în ceremonialul botezului sau cununiei și în administrarea cuminecăturii nu pot fi considerate singure ca hotărâtoare pentru calvinizarea bisericii românești, deoarece vedem că formele de manifestare externă ale religiei ardelenilor rămân neschimbate, iar încercările de introducere a dogmelor protestante s-au soldat încă din primii ani cu un eșec lamentabil. Concluzia ar fi că rezultatul prozelitismului calvin a fost nul, și totuși nu trebuie uitat că sub presiunea acestuia s-au tipărit atâtea cărți românești, s-a adoptat oficierea serviciului divin în limba poporului, iar la sosirea sa în Transilvania, Mihai Viteazul a găsit un număr destul de mare de preoți recăsătoriți, din moment ce a fost nevoit să dea un decret special împotriva lor⁴². În ceea ce privește dogma însăși, un martor ocular de la sfârșitul sec. al XVII-lea mărturisește că muribunzilor nu li se administra cuminecătura, iar laicii primeau anafură numai la Paști⁴³. Și încă un lucru cred că ar trebui luat în considerare: oare Reforma a avut efect numai asupra zonelor unde exista o elită românească? oare a fost calvinismul românesc numai o religie a nemeșilor, cum îl numește Ioan Lupaș⁴⁴? De ce atunci nu mai există în Țara Hațegului nici o icoană ortodoxă din secolele XVI-XVII, iar preoții preferă să rămână în "unire" cu biserica calvină⁴⁵, la fel ca și în Bihor, unde lumea se manifestă atât de zgomotos pentru păstrarea obiceiurilor calvine acumulate în cei peste 150 de ani de conviețuire cu biserica protestantă⁴⁶. Sigur, aceste manifestări intră în categoria aspectelor religioase exterioare, dar se mai poate spune că Reforma nu a avut nici un efect sau că a înregistrat doar realizări neglijabile?

Considerăm că prozelitismul protestant a oferit românilor ardeleni o literatură religioasă și liturghia în limba națională într-o vreme în care celălalte biserici românești vor mai rămâne încă mult timp refractare înnoirilor, că nu a avut drept țel maghiarizarea, așa cum s-a susținut adesea într-o anumită istoriografie, și că dacă acest lucru totuși s-a întâmplat, s-a datorat în mare parte altor condiții, cât și opțiunii benevole a celor care s-au îndepărtat cu timpul de etnia română, că într-o anumită măsură, greu de stabilit, a influențat, mai mult

⁴¹ C. Erbiceanu, *Scrierea lui Meletie Sirigul contra calvinilor și a lui Ciril Lucaris, compusă prin ordinul Sinodului ținut la Iași la 1642, în Biserica Ortodoxă*, XVIII, 1894-1895, p. 21.

⁴² Ioachim Crăciun, *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599-1600)*, în *AIIN*, 1936-1938, p. 22.

⁴³ Nicolae Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii române*, Budapesta, 1905, p. 69.

⁴⁴ I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, p. 81-85.

⁴⁵ Vezi în acest sens actul înregistrat în 17 ianuarie 1702 în Protocolul protopopiatului Hunedoara-Zarand aflat în Arhiva Episcopiei calvine din Cluj-Napoca.

⁴⁶ Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea (1700-1750)*. Schiță istorică, Caransebeș, 1913.

inconștient, modul de manifestare a credinciosului ortodox, influență care s-a perpetuat sau nu în funcție de gradul de inconștiență și de atașamentul față de ideea adoptată, că dacă nu a reușit să convingă poporul român de adevărurile pe care le profesa, cel puțin l-a obligat să mediteze asupra valorilor propriei religii și, cu toată duritatea cu care, în anumite momente, a acționat, a fost totuși, în sensul cel mai pozitiv, o adevărată lecție de creștinare.

ANA DUMITRAN

LES RAPPORTS ENTRE LES DOCTRINES PROTESTANTE ET ORTHODOXE DANS LES SIÈCLES XVIe ET XVIIe EN TRANSYLVANIE

(Résumé)

Notre étude analyse les rapports existant entre les doctrines protestante et orthodoxe, dans le contexte des tentatives des nations privilégiées de Transylvanie, notamment les Hongrois, afin d'attirer les Roumains vers la Réforme.

Ces rapports ont été puisés et examinés dans les actes (documents) synodaux de l'époque, ainsi que dans les livres religieux imprimés aux XVIe-XVIIe siècles.

On constate que l'église orthodoxe de Transylvanie, par l'incapacité d'élaborer son propre catéchisme, n'oppose qu'une attitude ambiguë face à la pression bien organisée de l'église calviniste hongroise. Si ses éléments de dogme n'apparaissent que de manière disparate dans les actes des synodes, c'est parce que la religion orthodoxe n'était que tolérée en Transylvanie. Ainsi, malgré l'existence d'une élite initiée aux dogmes orthodoxes, capable donc de donner la riposte au prosélytisme calviniste, soit elle avait accepté de se convertir, soit elle redoutait les représailles des autorités.

Mais la victoire de la Réforme fut annulée par l'ignorance dans laquelle était cantonnée la majorité de la population roumaine. À l'intérieur de certaines communautés qui avaient déjà accepté la nouvelle religion, à la suite du règne des Habsbourg en Transylvanie et de l'apparition de l'église gréco-catholique, on constate le retour d'une partie de ses membres à l'orthodoxie, les autres subissant le processus de "magyarisation".

UNELTE AGRICOLE ÎN COMERȚUL EXTERN CLUJEAN (prima jumătate a sec. XVII)

Sursa documentară pe care ne întemeiem, până nu de mult doar în foarte mică parte valorificată¹, o constituie înregistrările făcute la oficiul vamal clujean între anii 1599-1637. Pe baza prelucrării exhaustive a registrelor vamale, aflate azi în posesia Direcției Arhivelor Statului Cluj-Napoca, Arhiva Orașului Cluj, fondul Socoteli Orășenești, vom prezenta așadar, succint, situația circulației comerciale a uneltelor agricole, aduse la Cluj sau scoase din oraș, taxate prin perceperea așa-numitei *tricesime* (cu aproximație a 30-a parte din valoarea comercială a fiecărei mărfi prezentate la vamă).

La sfârșitul sec. XVI și în prima jumătate a sec. XVII, Clujul continuă să rămână unul din orașele transilvane cele mai înfloritoare din punct de vedere economic, cu o puternică pătură de meșteșugari și negustori, oraș în care o multilaterală producție de mărfuri satisfăcea necesitățile interne (inclusiv ale împrejurimilor), precum și pe acelea ale comerțului extern, oraș prin care - pe artera comercială care lega sud-estul Europei de centrul ei, mergând până la Marea Baltică - trecea o multitudine de mărfuri din cele mai variate, de la postavurile fine apusene până la țesături sau mirodeniile specifice lumii de dincolo de Mediterană.

În cadrul acestui trafic intens, un loc ce se cere remarcat îl ocupă mărfurile care își găseau utilizare în producția agricolă, fie unelte gata confecționate, fie părți de unelte sau produse metalice semifinite din care urma să se făurească unelte.

Dacă uneltele agricole ocupă un loc mai modest din punct de vedere valoric în ansamblul comerțului taxat la Cluj² - fapt lesne de înțeles, dacă ne gândim la valoarea ridicată a unor articole comerciale de bază cum erau, de pildă, anumite produse naturale (mierea, ceara, sarea etc.) sau, cu deosebire, vitele -, locul lor de loc neglijabil reiese din cantitatea taxată, precum și din continuitatea și regularitatea transporturilor. Observația o facem în primul rând referitor la două din categoriile de mărfuri ce urmează a fi trecute în revistă, și anume la *uneltele*

¹ S. Goldenberg, în monografia sa *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, prelucreză datele registrului de tricesimă din anul 1599. Noi am utilizat până acum în mai multe articole materialul integral al registrelor tricesimale (vezi, de pildă, Acta Musei Napocensis, VIII/1971, IX/1972, XI/1974, XII/1975; Terra nostra, III/1973).

² Valoarea taxei vamale totale (de import și export) a uneltelor agricole și a pieselor de căruțerie se ridică la 0,77% din valoarea totală a taxei vamale percepute la Cluj între 1599-1637. Valoarea taxei de import a celor două categorii ocupă 1,45% din totalul taxei de import percepute în aceeași perioadă. Locul taxei de export a uneltelor agricole și a pieselor de căruțerie este infim în cadrul valorii totale a exportului clujean taxat la oficiul vamal.

agricole gata confecționate și la *piesele de căruțarie*, deoarece acestea le-am putut încadra integral în rândul articolelor de schimb comercial ce servesc agriculturii. Vom mai atinge și alte categorii de produse taxate la Cluj, cum sunt metalele (în stare semifinită) și alte obiecte metalice, categorii în cadrul cărora nu se poate delimita întotdeauna cu claritate destinația agricolă sau de altă natură a pieselor taxate, dar care totuși trebuie luate în seamă, căci multe dintre ele își vor fi găsit întrebuințare în agricultură, în viața rurală.

În registrele clujene de percepere a taxei vamale găsim menționate următoarele unelte cu destinație agricolă sau rurală (eventual silvicolă):

- *Coase*: 4^{1/2} butoaie, 100.442 bucăți și o cantitate neprecizată, în valoare comercială totală de 16.395 florini 05^{1/2} denari, taxa vamală percepută pentru această cantitate fiind de 546 florini 86 denari.
- *Seceri*: 700 bucăți + o cantitate neprecizată, în valoare comercială totală de 14 florini 25 denari, taxa vamală a acestora fiind de 51 denari.
- *Sape*: 365 bucăți, valorând pe piață 81 florini, taxate la vamă cu 2 florini 70 denari.
- *Târnaçoape*: 50 bucăți și o cantitate nespecificată, cu valoarea comercială de 176 florini, taxa vamală de 5 florini 44^{1/2} denari.
- *Ciocâlție*: 9 bucăți, în valoare comercială de 1 florin 50 denari, cu taxa vamală de 4^{1/2} denari.

Din întregul stoc prezentat, marea majoritate constituie obiecte de import. Piese exportate, respectiv scoase din Cluj prin oficiul vamal, sunt numai 50 de coase și o cantitate neprecizată din aceeași unealtă, transportate în anul 1636 în Sălaj, tricesima plătită pentru ele fiind de 51 denari (valoarea comercială: 14 florini 20^{1/2} denari), precum și o cantitate de asemenea neprecizată de seceri, taxată în 1633 cu 13^{1/2} denari și în valoare comercială de 3 florini, cantitate îndreptată spre Ungaria peste vama Clujului.

Prin urmare, în decurs de cca. 4 decenii grosul uneltelor agricole pomenite documentar ca fiind vehiculate prin orașul Cluj a constituit marfă adusă, fie din străinătate, fie din alte orașe ale Transilvaniei. De la început, această realitate documentată arhivistic arată că producția autohtonă de unelte agricole satisfăcea necesitățile interne, ba chiar, de bună seamă, pe cele ale zonei mai restrânse în care își desfășurau activitatea atelierele de făurire sătești. Exportul - respectiv scoaterea din Cluj - este atât de sporadic, încât nu putem să-i atribuim ponderea unei activități comerciale sistematice. Cu atât mai intensă este aducerea unor asemenea produse la Cluj. Dacă examinăm locurile de unde se aduc unelte agricole taxate, precum și periodicitatea transporturilor, vedem că stocul cel mai consistent, care întrece mult pe celelalte, este adus la Cluj de la Viena (4^{1/2} butoaie și 73.800 de bucăți de coase), începând chiar cu anul 1599 - primul an de înregistrări vamale care ni s-au păstrat -, iar în deceniul al doilea și al patrulea al sec. XVII an de an³. Pentru ele s-a plătit taxa vamală de 409 florini 27 denari, corespunzând prețului comercial estimativ de 12.279 florini⁴. Cantitativ, acestui

³ Menționăm că registre vamale există mai cu seamă pentru aceste decenii, ele fiind mai rare pentru deceniile 1 (doi ani de înregistrare, 1602 și 1610) și 3 (anii 1621-1623).

⁴ Prețul comercial, dacă nu este specificat expres în înregistrări, îl calculăm după raportul mediu 1:30, cunoscând că taxa vamală tricesimală consta în plata celei de-a 30-a părți din valoarea comercială a fiecărei mărfi prezentate la oficiul vamal. Așadar, prețurile pieții pe care le dăm în continuare sunt calculate în acest cod.

stoc îi urmează uneltele aduse din unele orașe ale Slovaciei de mijloc (Rimavská Sobota - 3.200 bucăți, taxate cu 16 florini și având valoarea comercială de 480 florini) și Slovaciei răsăritene (Prešov, cu 2.548 bucăți aduse la Cluj, taxate cu 16 florini 21 ^{1/2} denari, costând deci pe piață 486 florini 45 denari; Košice, de unde se aduc 240 coase, taxate cu 1 florin 20 denari, având prețul de cumpărare de 36 florini). Li se adaugă acestora cantitatea neprecizată de târnăcoape aduse din Roznov (Slovacia de est), taxate cu 75 denari și costând 25 florini. Un total, deci, de 5.998 bucăți, taxate cu 34 florini 16 ^{1/2} denari și corespunzând valorii comerciale de 1.027 florini 45 denari. O cantitate aproape egală cu cea a coaselor aduse din Slovacia este înregistrată ca fiind adusă din Polonia (5.900 de piese, taxate cu 29 florini 50 denari, cumpărate fiind pe piață cu 885 florini). Aceste unelte figurează ca fiind aduse din "Polonia" (fără precizarea localității) și de la Cracovia. Din "Ungaria" (de asemenea fără a se preciza vreo localitate) se aduc 1.515 unelte, printre ele în afară de coase figurând și cele 365 de sape menționate mai sus, precum și un stoc cantitativ neprecizat de târnăcoape (taxa vamală = 9 florini 95 denari, valoarea comercială = 293 florini 50 denari). Un stoc de peste 600 de piese se taxează ca provenind din orașe ale Transilvaniei: 90 de coase de la Baia Mare; de la Carei 474 coase, 50 de târnăcoape și cantități neprecizate din aceeași ultimă unealtă; de la Satu Mare 9 ciocăltele. Suma taxei vamale pentru aceste piese aduse din cele trei localități este de 6 florini 79 denari, costul lor estimativ pe piață fiind de 207 florini 40 denari. În sfârșit, un stoc de piese în număr de 13.690, din care fac parte și cele 700 de seceri, se taxează cu 65 florini 37 ^{1/2} denari, cumpărate fiind, deci, la prețul total de 1.961 florini 25 denari, stoc a cărui proveniență nu este specificată în registre.

Această revistă a cantităților și valorilor nu ar fi însă suficient de elocventă fără examinarea repartizării pe ani de înregistrare a cantităților intrate și ieșite pe poarta oficiului vamal.

Tabel I

Repartizarea pe ani a importului și exportului de unelte agricole prin oficiul vamal clujean (1599-1637)

Anul	Import												Export		Total
	Viena	R.Sob	Pres.	Kos.	Rozn.	Pol.	Crac.	Ung.	B.M.	C.	S.M.	Nepr.	U.	Săl.	
1599	10.800	-	-	-	-	-	2.250	-	-	-	-	3.000	-	-	16.050
1602	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.250	-	-	1.250
1610	2.500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.500	-	-	4.000
1611	3.300	-	-	-	-	2.800	-	-	-	-	-	-	-	-	6.100
1612	1/2but	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1/2but
1613	1 but,	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1but,
	1.900 +	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.900
	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+x
1614	12.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.200	-	-	13.200
1615	3 but,	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3but
	6.700	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6.700
1616	6.300	-	-	-	-	850	-	800	-	-	-	-	-	-	7.950
1617	3.500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3.500
1618	11.300	-	258	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11.558
1619	3.100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3.100
1622	1.600	3.200	-	-	x	-	-	-	-	-	9	6.740	-	-	11.549
1630	-	-	900	240	-	-	-	715	-	340	-	-	-	-	2.195
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+x
1632	1.600	-	50	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	1.700
1633	1.600	-	540	-	-	-	-	x	-	x	-	-	x	-	2.140
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+x
1634	1.600	-	-	-	-	-	-	-	-	134	-	-	-	-	1.734
1635	4.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4.000
1636	2.000	-	800	-	-	-	-	-	90	x	-	-	-	50	2.940

Din imaginea repartizării anuale reies câteva realități. În primul rând, faptul că schimbul comercial alimenta în mod continuu (firește, în limita unei continuități pe care materialul documentar, cu hiatus-urile sale, ne dă dreptul să o stabilim) piața orașului și, de bună seamă, împrejurimile. În al doilea rând, constatarea că în cadrul acestei continuități există totuși fluctuații cantitative (vezi fig. 1). O singură perioadă este relativ omogenă, cea a anilor 1630-34, dar acesta este un răstimp de import relativ sărăcăcios. Cel mai masiv import de unelte agricole s-a înregistrat în chiar primul an al întocmirii registrelor vamale, 1599. Ani buni de import mai sunt în 1614, 1618, 1622. Remarcăm două peri-oade trădând o tendință de creștere, pe timp de câte 2-3 ani: 1602-1611 (cu un hiatus documentar între 1603-1609) și 1613-1614. Credem că explicația acestei situații de mari fluctuații constă în faptul că comerțul cu unelte agricole aduse din străinătate (fie direct, fie prin mijlocirea unor halte interne (orașele Carei, Baia Mare, Satu Mare) nu constituia sursa principală de aprovizionare a populației cu asemenea articole. Atelierele de fierărie orășenești sau satești de pe domeniile feudale satisfăceau cea mai mare parte a necesităților. Știm că, numai la Cluj, produsele breslei fierarilor constau și din unelte agricole, chiar de bună calitate⁵.

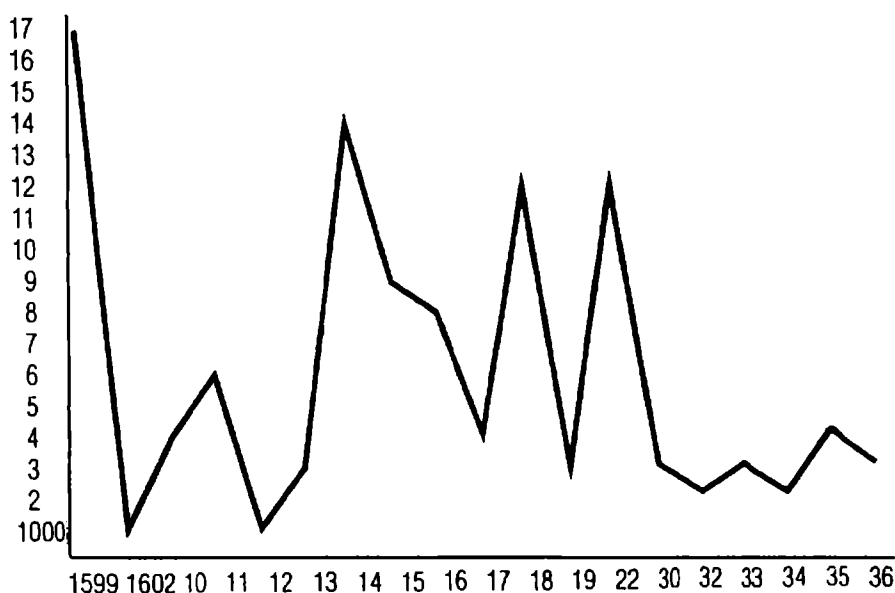

Fig. 1

Date numeroase există cu privire la funcționarea fierăriilor pe domeniile feudale⁶, fierării care își continuă activitatea și în sec. XVII. Ceea ce, totuși, se importă - și în cantități, după cum am văzut, de loc neglijabile -, trebuie să fi fost de caracter complementar față de producția internă, mai ales că materia primă era de foarte bună calitate, iar execuția de asemenea deosebită, date fiind vechile tradiții ale atelierelor producătoare.

⁵ S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 69.

⁶ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. II, București, 1968, p. 45, 235, 823, 827.

Unde erau produse aceste unelte de import și ce cale au urmat ele, până ce au ajuns în orașul transilvan de pe malul Someșului?

Precum am văzut, majoritatea acestor produse sunt aduse de la Viena; le urmează cantități aproximativ egale din Polonia, respectiv din orașele slovace deja menționate. În afara stocului de mărime considerabilă al uneltelor fără precizarea provenienței, mai găsim o cantitate adusă din Ungaria și, ultima ca mărime, una venită din diverse orașe aflate în nord-vestul Transilvaniei.

La sfârșitul sec. XVI și în prima jumătate a sec. XVII, în Europa centrală se practica pe larg făurăria de unelte agricole, acestea fiind comercializate printr-o largă rețea de centre economice. Cele aduse la Cluj de la Viena sunt produse ale unor ateliere din Austria de jos, cu cea mai mare probabilitate de la Hainfeld, în partea de sud-est a provinciei, atelier care prelucra fierul extras din munții Stiriei. Încă din sec. XVI, produsele acestui atelier erau desfăcute prin intermediul Vienei, care și-a păstrat și în veacul următor un rol de seamă în comerțul cu coasele hainfeldeze⁷. Dacă importul de unelte agricole de la Viena străbate întreaga perioadă de înregistrări aferente, constatăm în schimb că cel polonez (din "Polonia" și Cracovia) nu depășește deceniul al doilea al sec. XVII, pe când cel slovac, ungar și aducerea de unelte dinlăuntrul Transilvaniei sunt înregistrate tocmai în perioada de după încetarea mențiunilor de import polonez. Ce s-a întâmplat, așadar, cu acest import de piese necesare agriculturii unei părți a Transilvaniei? Alternanța constatată este oare numai întâmplătoare, ori putem desluși anumite motive care să o explice?

O dezlegare cu mari șanse de verosimilitate a întrebării ne este dată prin coroborarea unor informații despre dezvoltarea prelucrării fierului și a comerțului cu fier în Polonia cu unele fapte de istorie politică și economică transilvăneană.

Dacă în sec. XVI producția de fier și prelucrarea fierului, inclusiv făurăria de unelte agricole, ia avânt în regiunea Poloniei Mici (zona Cracovia - Czeszochowa), aceste produse ajungând din emporiul malopolonez până în Moldova⁸, încă în același secol concurența produselor de fier importate în Polonia din Silezia, Stiria, Boemia, Nürnberg ajunge să submineze producția proprie poloneză. Deși Ștefan Báthory, în calitate de rege al Poloniei, a reorganizat această producție, ea s-a îndreptat în continuare, și sub urmașii săi în veacul următor al XVII-lea, cu prioritate spre producerea de arme și muniție⁹. În schimb, importul silezian și stirian de unelte agricole a continuat să fie dus mai departe, din Cracovia îndeosebi, dar și din alte centre comerciale poloneze, luând, printre altele, drumul Transilvaniei¹⁰. Situația se schimbă însă când, câțiva ani după întronarea principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen, relațiile între acesta și Polonia catolică se înrăutățesc: alăturându-se coaliției protestante, Bethlen participă apoi la războiul de 30 de ani, obținând prin pacea de la Mikulov (1622) șapte comitate din Ungaria Superioară de atunci¹¹. În această reorientare politică de moment putem vedea una din cauzele

⁷ Franz Fischer, *Die Sensenausfuhr aus Österreich nach dem Norden und Osten 1450-1650*, în *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450-1650*, ed. Ingomar Bog, Köln - Wien, 1971, p. 286, 289, 306.

⁸ Benedykt Zientara, *Eisenproduktion und Eisenhandel in Polen im 16. und 17. Jahrhundert*, în *Der Aussenhandel* ..., p. 278.

⁹ *Idem*, p. 281-283.

¹⁰ Marian Wolanski, *Schlesiens Stellung im Osthandel vom 15. bis zum 17. Jahrhundert*, în *Der Aussenhandel* ..., p. 132.

¹¹ *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. II, [București, 1961], p. 210.

pentru care după 1616 la Cluj locul importului de unelte agricole din Polonia este luat de cel din centrele slovace de desfacere a producției fierăriilor din Slovacia, unde ateliere de veche tradiție prelucrau fierul exploatat în regiunea Špis (Zips, Szepesség)¹². Dar nu este vorba numai despre consecințele politicii externe a principelui cu vederi premercantiliste. Și în politica sa internă, Bethlen a favorizat, printre altele, dezvoltarea producției metalifere și a desfacerii produselor metalice. În șirul măsurilor cu caracter economic luate de el pentru stimularea producției și comerțului autohton, Bethlen încurajează deschiderea unor mine metalifere, a atelierelor de prelucrare¹³, stabilește în repetate rânduri, prin așa-numitele "limitații", prețul oficial al produselor din circuitul comercial. De bună seamă că aducerea la Cluj a unor unelte sau părți de unelte agricole din localitățile aflate în *Partium* (în nord-vestul Transilvaniei de azi): Satu Mare, Baia Mare, Carei, era o urmare a intensificării comerțului prin această zonă, legată nemijlocit de orașele comerciale slovace, dar dispunând și de o exploatare metaliferă proprie.

Prin urmare, situația ce se desprinde din examinarea repartizării anuale a importului clujean de unelte agricole suntem determinați să o vedem legată de factorii economici și politici despre care am amintit mai sus. În parte, ea este valabilă și pentru importul de *metale* taxat la Cluj, cu deosebirea că asemenea transporturi se înregistrează din Cracovia și Jaroslaw (ambele în Polonia) și în deceniul al patrulea, dar ele constau exclusiv din stocuri de cositor și cupru, nu și de fier care să servească drept materie primă făurăriei de unelte agricole. Fierul, în cantități mari, fier "mărunt", "mijlociu", "mare", pentru osii, este importat de la Viena (înregistrat fiind chiar sub formă de "oțel"), din Ungaria, din Slovacia. Totalul de peste 40.000 de bare sau bucăți în alte forme arată că, chiar dacă nu constituia principalul suport al făurăriei autohtone (cum am arătat, în primul rând rurale, dar practicate și în atelierele orășenești), acest fier de import, de bună calitate, alimenta cu regularitate necesitățile de consum în zona ce se aprovizionează din piața clujeană.

În afară de alte obiecte din metal (cuțite, ciururi ș.a.), a căror destinație rurală și urbană nu poate fi precis delimitată, trebuie să menționăm aici categoria, cantitativ redusă, dar bine circumscrisă prin precizările înregistrărilor vamale, a *pieselor de cărușărie*. O înregistrare din anul 1599 specifică 10 asemenea piese scoase prin vama Cluj înspre Sălaj, deci de bună seamă lucrate de făurari locali. Importul se ilustrează, în schimb, prin înregistrarea a 31 bucăți de frâie sau părți de frâie, aduse în anii 1615, 1616, 1630, toate din *Turcia*. În ciuda puținătății lor, aceste înregistrări au o certă însemnătate, atrăgând atenția - și, încă, mai puțin pregnant, decât alte compartimente de mărfuri, cum sunt pânzeturile, piesele de îmbrăcăminte etc. - asupra prezenței continue, în circuitul comercial european în care este angrenată Transilvania, a aceluși pol geografic opus care era sud-estul Europei, peninsula Balcanică, imperiul otoman. Transilvania era legată de această zonă atât direct, cât și prin intermediul Țării Românești.

Urmează să ne mai referim la un fenomen ce s-a manifestat în comerțul cu metale și unelte agricole taxat la Cluj, fenomen de fapt general în viața economică a vremii, și anume fluctuația taxelor vamale, creșterea lor. În ce privește oțelul,

¹² B. Zientara, *op. cit.*, p. 279-280.

¹³ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 184 - 185; *Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae*, VII (1614-1621), Budapest, 1881, p. 478.

fierul "mărunt" și "mijlociu", o creștere se observă în 1633-1634, și anume de 50% față de anul 1599. La fierul pentru osii, creșterea substanțială o constatăm începând din anul 1634, ridicându-se la 170% față de valoarea taxei vamale în anul 1599, dar ea de fapt este treptată, în 1612 de 80%, în 1630 de 100%, iar după o scădere de un an la 75% față de anul de bază 1599, urmează acea creștere din 1634¹⁴. Această creștere urmează fenomenul analog observat de noi în cazul taxei vamale percepute la vama Cluj în general la toate compartimentele de mărfuri, la începutul deceniului al patrulea¹⁵. Am mai amintit că este vorba despre un fenomen general al vremii, și anume acela cunoscut sub numele de "revoluția prețurilor". Simptomele sale sunt creșterea generală a prețurilor, deprecierea valorii monedei curente și o creștere a efectivului monetar aflat în circulație. Cauzele generale și regionale ale fenomenului au constituit și constituie și azi obiect de largi dezbateri, ele depășesc cadrul de față. Ne referim aici, în legătură cu acest fenomen relevat și în domeniul comerțului cu unelte agricole, doar la următoarele împrejurări:

- pe de o parte, în zonele producătoare și prelucrătoare de asemenea mărfuri ce au ajuns și la Cluj, s-au petrecut la începutul sec. XVII schimbări (ca și într-o serie de alte domenii de producție) ce au reorientat producția; a crescut producția de arme și muniție, a scăzut cea de unelte;
- pe de alta, se pare că producția meșteșugurilor rurale, încetul cu încetul, rămânea în urma necesităților de consum tot mai mari. Începuturile procesului se pot afla încă în secolul anterior, al XVI-lea, dacă ne gândim că principalul mijloc de producție agricolă, pământul, prezintă tot mai mult trăsăturile exploatarei extensive. Desigur, problema - care, cred, este de însemnătate considerabilă pentru întreaga evoluție social-economică a țării noastre în secolul al XVII-lea - trebuie studiată cu cea mai mare atenție și precauție, pentru a se putea da răspunsuri conforme realității istorice. În orice caz, creșterea taxelor vamale - oglindind, firește, pe cea a prețurilor - este un fapt real la Cluj; însuși principele Bethlen a încercat - și într-o măsură a și reușit, ca și urmașul său Gheorghe I Rákóczi - să o zăgăzuiască, prin cunoscuta sa reformă monetară din 1625¹⁶, ca și prin an de an reinnoitele "limitații" de prețuri. Din păcate, nu dispunem de date documentare din chiar anii acestor limitații, dar putem confrunta unele prețuri de metale și unelte agricole prevăzute în limitațiile din 1626 și aprilie 1627, cu prețuri ale anumitor produse înregistrate cu taxele vamale corespunzătoare. Astfel, în 1633, 90 de bucăți de fier pentru osii, aduse din Ungaria, sunt înregistrate ca fiind cumpărate cu suma de 4 florini¹⁷; în 1636, 100 de bucăți de fier pentru osii au costat 3 florini¹⁸; în limitațiile amintite, 4 florini sunt costul "maximalizat" a 100 bucăți de fier mare pentru osii, iar cea de-a doua sumă, 3 florini, prețul a 100 de bucăți de fier "mijlociu"

¹⁴ Francisc Pap, *Fluctuații de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII (1971), p. 248-249.

¹⁵ *Idem*, p. 242.

¹⁶ Vezi Huszár Lajos, *Bethlen Gábor pénzei*, Cluj, 1944, p. 33, 46-47.

¹⁷ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Arhiva Orașului Cluj, Socoteli Orășenești, dos. 19, fasc. VII, p. 106 (4 nov. 1633).

¹⁸ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Arhiva Orașului Cluj, Socoteli Orășenești, dos. 20, fasc. VI, p. 7 (16 iun. 1636).

pentru osii¹⁹. La coasele aduse de la Viena, prețul ce-l putem calcula pentru anul 1633 și următorii este cu 50% mai mare decât cel al acelorași unelte în 1632, dar, în mod curios, sub limita prevăzută în amintitele "maximalizări" de prețuri. Nici chiar coasele aduse de la Carei, ceva mai scumpe, nu ating prețul prevăzut în limitațiile din 1626-27. Aici trebuie luat în considerare că procesul de tot mai accentuată discrepantă între producția și consumul autohton încă nu va fi fost în acel moment prea înaintat, în zona dată, astfel încât și produsele de import se mai vindeau încă la un preț relativ ieftin.

Am încercat să schițăm situația ce se desprinde din studierea registrelor vamale clujene în domeniul desfacerii uneltelor agricole. Din mulțimea problemelor pe care ea le ridică, și care necesită în continuare a fi aprofundate, rezultă, credem, o concluzie, și anume aceea că în prima jumătate a secolului XVII, în competiția dintre economia sătească și cea urbană cu elementele sale noi, aceasta din urmă nu poate depăși încă funcția accesorie pe care o va păstra multă vreme față de cea dintâi, fundamentală pentru orânduirea feudală. Imaginea schițată a comerțului cu unelte agricole taxat la Cluj pledează pentru asemenea interpretare a realităților date.

FRANCISC PAP

OUTILS AGRICOLES DANS LE COMMERCE EXTÉRIEUR DE CLUJ (PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE) (Résumé)

Fondé sur l'étude exhaustive des registres douaniers de trentième de Cluj entre 1599-1637, l'auteur présente le commerce avec d'outils agricoles déployé des marchands de Cluj dans ce période-là.

L'on mentionne dans les registres la perception de la taxe de douane pour une grande quantité de faux, l'une moindre de faucilles, de hoes, de pioches et de boucles pour unir la barre du chariot de la charrue avec la volée de celle-ci ("Deichselband"), comme aussi de pièces de charronnerie. La plupart d'entre eux sont de marchandises importées, dont la grande majorité provient de Vienne; on importe de telles marchandises encore de Slovaquie, de Pologne, de Hongrie; d'entre les localités de la Transylvanie, on apporte d'outils de Baia Mare, Carei, Satu Mare et de la région de Sălaj. Les faux importés de Vienne sont produits probablement dans les ateliers de Hainfeld (Autriche inférieure); ceux apportés de Pologne doivent être de production silésienne et, moins, de Stirie, tandis que l'importation slovaque était produite du fer exploité dans la région de Špis (Zips).

De Cluj vers l'extérieur, l'on transportait peu de faux et de pièces de charronnerie (dans la région de Sălaj), aussi que de faucilles (en Hongrie).

Au domaine du commerce avec d'outils agricoles, comme d'ailleurs dans tout le commerce avec les produits taxés à l'office douanier de Cluj, une hausse générale des prix l'on constate dans les premières années du 4e décennie du XVIIe siècle. D'après l'avis de l'auteur, ça s'explique par la croissance de la production d'armement et de munitions dans l'Europe centrale, au détriment de celle des outils agricoles, aussi que par le retard de la production de l'artisanat rural par rapport à la croissance progressive des besoins de consommation, croissance déterminée par l'intensification, dès le XVIIe siècle, de l'exploitation extensive des terrains agricoles.

¹⁹ *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, VIII (1621-1629), Budapest, 1882, p. 403.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA INTELECTUALITĂȚII ROMÂNE DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Secolul al XVIII-lea, secol al profundelor mutații geo-politice, secol de metamorfoză a mentalității și a gândirii politice, sociale, economice și culturale, prim secol al mișcării naționale românești și secol al unirii religioase, a constituit, ca temă prioritară a istoriografiei românești, un obiectiv care a polarizat atenția a numeroși istorici, generând o amplă producție istoriografică, deseori inconstantă ca valoare și modalitate de abordare. Majoritatea cercetărilor legate de mișcarea națională românească au încercat să contureze motivațiile acestei mișcări, să surprindă desfășurarea ei, să evalueze rezultatele ei și să pună în lumină activitatea conducătorilor mișcării, precum și ideile care au generat atitudinea revendicativă, punându-le în concordanță cu marile idei ale secolului.

Dacă concepem mișcarea națională ca structură piramidală, pe baza căreia ideile formulate de elite se propagă treptat, pe diferite niveluri, înspre populația românească majoritară din Transilvania, constatăm faptul că nivelul superior, cel al elitelor, este în general bine cunoscut, iar istoriografia i-a acordat suficientă atenție. De asemenea putem afirma că nivelul inferior, baza piramidei, adică lumea satelor, cu fruntașii ei, cu clerul ei inferior, cu învățătorii ei, a fost de asemenea pus în lumină printr-o bogată literatură istorică. Rămâne mai puțin evidențiată treapta medie a piramidei, absolvenții români ai învățământului mediu (colegii, gimnazii, seminarii) sau uneori chiar absolvenți ai învățământului superior, dar care nu s-au remarcat printr-o activitate culturală, socială sau națională deosebită. Acest "eșalon doi" al intelectualității române este o categorie deosebit de importantă în ceea ce privește popularizarea ide-urilor naționale, are deseori largi prerogative administrative și asigură legătura între categoria elitelor și baza piramidei în circulația ideilor. Rolul acestui strat social este cu atât mai important cu cât, deși nu a lăsat în urma lui opere scrise, a făcut cunoscut, în mediul în care a trăit, spiritul veacului, contribuind într-o formă mai puțin cercetată la maturizarea idealurilor politice ale națiunii române.

Cercetarea lui, pe baza metodelor moderne ale statisticii istorice, poate completa aspectele mai puțin lămurite ale genezei intelectualității române din Transilvania în secolul al XVIII-lea. Analiza acestei categorii a absolvenților români de învățământ mediu sau superior ridică de la început o problemă metodologică dificilă: în ce măsură este sau nu acest grup o elită națională și în ce măsură se încadrează el în sfera intelectualității.

Dacă în cazul absolvenților învățământului superior răspunsul este simplu, în cazul absolvenților formelor de învățământ mediu părerile sunt contradictorii. În cazul românilor, considerăm că în secolul al XVIII-lea trebuie să depășim binecunoscutul cadru redus al elitei performante, într-o societate săracă totuși în epoca respectivă în ceea ce privește marile valori spirituale.

Argumentele includerii sumei absolvenților români de gimnazii și colegii în structurile elitare sunt numeroase, dar cel mai important este acela pe care îl oferă programele școlare, complexitatea acestora, sistemul de examinare și de notare, care evidențiază faptul că, pentru epoca respectivă, a absolvi cei trei sau cinci ani de gimnaziu și eventual cei doi ani de colegiu constituia un efort deosebit, având drept consecință o separație netă în raport cu cei mulți, a căror pregătire se reducea la școala elementară, sau în cele mai multe cazuri nici măcar atât. Pe de altă parte, pentru omul simplu, gimnaziul sau colegiul reprezenta o posibilitate mare de propulsare spre categorii sociale superioare, spre o pătură funcționarească, clericală, didactică sau militară, care în lumea rurală reprezenta desigur o elită.

Absolvenții de gimnazii sau colegii reprezintă însă o elită și pentru sfera urbană, în condițiile în care, spre sfârșitul secolului, datorită reformelor lui Iosif al II-lea, universitățile din imperiu se redusese în mare măsură. În cazul românilor ardeleni, spre deosebire de națiunile privilegiate, în cadrul cărora separarea pe categorii sociale era mai vizibilă, diferențele sociale sunt mai estompate și mai mult formale. Nobilimea mică sau mijlocie este foarte apropiată de țărănime în ceea ce privește mentalitatea și modul de viață, preoțimea este de asemenea foarte apropiată de țărănime, așa încât se poate afirma că mediul rural uniformizează și reduce în mare măsură varietatea socială. În aceste condiții, departajarea socială și cea elitară se pot face nu atât urmărind criteriile de clasă și cele legate de avere, cât având în vedere în primul rând orizontul spiritual, cadrul formativ și profesiunea indivizilor. Ar fi greșit a se situa pe aceeași treaptă în ierarhia socială, spre exemplu, un preot român absolvent al colegiului catolic clujean sau cu studii în străinătate, cu un preot format la vreo mănăstire pe parcursul a câtorva săptămâni sau a câtorva luni. La fel de greșit ar fi a echivala în plan social un învățător cu cunoștințe limitate strict la domeniul scrisului și al cititului, cum se poate întâlni destul de des în secolul al XVIII-lea, cu un învățător cu studii temeinice la Blaj, într-un alt gimnaziu de renume sau măcar absolvent al cursurilor de normă. Exemplele în acest sens ar putea continua, conducând toate la aprecierea conform căreia, pentru o corectă "radiografiere" a societății românești din Ardeal și pentru o amănunțită analiză a mișcării ei naționale, surprinderea cadrului formativ al intelectualității române ar trebui să constituie un obiectiv major al cercetărilor istorice actuale. Aceasta cu atât mai mult, cu cât procesul de penetrare a românilor în administrația provinciei, prin intermediul accesului la pregătirea școlară, stimulat prin unirea religioasă, este un proces în continuă evoluție pe parcursul secolului al XVIII-lea. Surprinderea surselor intelectualității române, a cadrului ei formativ, este necesară și datorită faptului că eșecul Supplexului, nrecunoașterea națiunii române ca națiune distinctă în sistemul transilvănean, i-a stimulat pe românii ardeleni să găsească alte căi de a pătrunde în structura ierarhiei administrative a zonei și anume prin intermediul școlii sau prin dobândirea titlului nobiliar. Descori însă căile se întrepătrund, calea pregătirii școlare conducând spre o profesiune bună și, în mod firesc, spre dobândirea titlului nobiliar.

Argumentarea importanței cercetării statistice a surselor intelectualității române din Transilvania în secolul al XVIII-lea nu se sprijină însă numai pe factori interni, legați de necesitățile obiective ale istoriografiei române, ci și pe factori externi.

Și pentru că depistarea surselor intelectualității se realizează în primul rând prin analiza sferei istoriei învățământului, considerăm că este necesar a trece în revistă principalele tendințe orientative ale istoriografiei în acest domeniu. Viabilitatea aplicării metodelor de cercetare bazate pe diferite categorii de evidențe școlare a fost demonstrată la sfârșitul secolului trecut de către Franz Eulenburg, într-un studiu dedicat problemelor frecventării universităților germane. Această metodă a fost apoi perfecționată și aplicată pe o scară mai largă începând cu deceniul al șaptelea al secolului nostru. La al IX-lea congres internațional de științe istorice organizat în 1960 la Stockholm, cercetătorul elvețian Sven Stelling-Michaud a prezentat un vast program de cercetare a istoriei universităților medievale și a rolului acestora în dezvoltarea științelor și în modelarea societății intelectuale medievale, problematică ce va fi înscrisă apoi și între temele congresului care a avut loc în 1980 la București. Esența acestui program era cunoașterea "istoriei exterioare" a institutelor de învățământ superior, a școlilor în general¹. Se urmărea deci evidențierea rolului social al învățământului și al școlii, descoperirea și prezentarea ariei de influență socială a instituțiilor de învățământ. Programul de cercetare propus reprezenta o turnură în metodologia de abordare a istoriei învățământului. Se renunța la analiza rigidă, exterioară, a școlii, a programelor de studiu, a activității profesorilor, a structurii anului școlar etc.

Școala nu mai era prezentată ca instituție în sine, izolată de societate, cu normele, regulile și principiile ei interne desprinse din contextul social mai larg. Ca adevărate inimi ale comunităților, școlile pompează în fluxul vieții sociale, într-un ritm mereu ascendent, cadre pregătite pentru variatele domenii de activitate.

Aflate într-un continuu proces de readaptare, ele se ghidează nu după criterii abstracte, ci după cerințe concrete ale evoluției economice, politice, sociale și culturale. Această perspectivă din interiorul colectivităților asupra istoriei învățământului, coborâtă în epocă în măsura posibilului, constituie de fapt un amplu sondaj, pe mari eșantioane, al fluctuației și frecvenței școlare, pe baza unor metode statistice moderne. Sondajul poate fi utilizat în cele mai diverse situații, pentru orice perioadă a istoriei moderne sau contemporane, de la nivelul unei școli sau al unei comunități până la nivel general-european, cu condiția existenței materialului documentar care să facă posibilă analiza, și anume registre și matricole școlare, liste de examinare, rapoarte școlare, programe de învățământ, conscripții, dispoziții, instrucțiuni, situații trimestriale, anuale sau periodice etc. În epoca actuală există în Europa mai multe asemenea programe de cercetare care urmăresc totalizarea datelor în vederea formării unor imagini globale asupra rolului școlii în societate.

Istoriografia românească a preluat cu întârziere aceste propuneri metodologice lansate în anii '60. S-a menținut multă vreme stilul tradițional de cercetare folosit încă din secolul al XIX-lea și ajuns la apogeu în perioada interbelică, bazat pe "istoria exterioară" a școlii, pe analiza programelor de învățământ, pe sub-

¹ Tonk Sándor, *Cadrul formativ al intelectualității române din Transilvania*, lucrare în manuscris, p. 30.

linierea activității profesorilor, materiile predate etc. Istoriile institutelor de învățământ, monografiile școlare și chiar sintezele de istorie a învățământului românesc au pus în lumină doar date sporadice despre societatea școlară, fără a se încerca o analiză amplă. Nu s-a urmărit în general publicarea listelor matricole chiar dacă, uneori, unele monografii prezintă câteva date, puține, despre frecvența la o școală sau la alta. De-abia în ultimii ani s-a început publicarea sistematică a matricolelor și registrelor școlare, pentru câteva școli, în special în Transilvania. Pentru secolul al XVIII-lea, această întârziere în cercetarea societății școlare are, oarecum, și o anumită motivație, având în vedere dificultatea obiectivă a abordării problematicei, dificultate datorată insuficienței documentelor școlare care s-au păstrat.

Din punctul de vedere al cercetătorului interesat de tematica frecvenței tinerilor români la colegiile și gimnaziile Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, obstacolele majore întâmpinate ar fi următoarele: majoritatea școlilor nu și-au conservat documentele de evidență școlară decât începând cu a doua jumătate sau la sfârșitul secolului analizat, deci fluctuația școlară nu poate fi abordată pe baza documentelor concrete. În al doilea rând, majoritatea registrelor care s-au păstrat sunt incomplete, neoferind date suficiente despre tinerii aflați la studii. Deseori matricolele conțin doar numele elevului și eventual locul de origine al acestuia, fără a menționa religia, naționalitatea, ocupația părinților sau situația sa socială. În aceste condiții, tinerii români prezenți în evidențe nu pot fi depistați pentru că în epoca respectivă criteriul numelui, de cele mai multe ori în versiunea sa latină sau maghiară, este puțin relevant. Chiar și în cazul în care registrele sunt alcătuite cu mai multă migală, există riscul ca populația școlară să nu fie înregistrată în totalitate pentru că, în anumite cazuri, așa-numiții elevi "externi", care nu erau găzduiți în convent sau seminar, sau frecventau respectiva școală doar periodic și ocazional, nu sunt înscrși în documentele școlare. Numeroase registre conțin doar numele elevilor care au depus jurământul, așa-numiții "togates", adică tinerii din anii superiori de gimnaziu și colegiu care s-au angajat să respecte regulamentele și statutele școlilor.

Cercetarea este îngreunată și de faptul că există mari diferențe în structura documentelor școlare și în funcție de confesiunea de care aparține o școală sau alta. Spre exemplu, registrele școlilor reformate sunt mai simple, conțin mai puține date și sunt mai dificil de interpretat, rezumându-se la a fi pur și simplu doar niște liste de nume, grupate pe ani școlari, în timp ce registrele școlilor catolice, păstrând tiparul modelului birocratic al administrației iezuite, conțin de cele mai multe ori date mai bogate despre tinerii aflați la studii. De aceea, cumularea datelor despre elevii români trebuie realizată în mod selectiv prin adoptarea modalității de lucru la specificul confesiunii de care aparține școala studiată.

O altă dificultate întâmpinată de cercetător constă în aceea că multe dintre matricolele școlare fiind pierdute, trebuie preluate date despre ele din diferite monografii școlare sau istorii ale învățământului, scrise de autori care au reușit, într-o perioadă anterioară, să parcurgă acele registre. Mulți dintre aceștia oferă însă cifre cronate atunci când totalizează numărul elevilor pe o anumită perioadă care cuprinde mai mulți ani, făcând o simplă sumă a anilor de studii din perioada respectivă, fără a parcurge listele, fără a observa că unii elevi apar în evidențe mai mulți ani consecutivi, așa încât nu figurează doar o singură dată în matricole. Din

această cauză, evaluările lor sunt mai mari decât cifra reală a tinerilor prezenți la studii în acea școală, fiind nevoie de o revizuire și de o aproximare a datelor oferite.

Având în vedere toate aceste dificultăți, în studiul de față vom folosi doar datele sigure oferite de monografiile și istoriile școlare, precum și materialul arhivistic pe care am reușit să îl parcurgem până la această dată. De asemenea vom urmări frecvența tinerilor români din Ardeal numai la gimnaziile și colegiile transilvănene pentru că fluctuația școlară transilvăneană la gimnazii și colegii din străinătate în secolul al XVIII-lea constituie obiectul unei ample cercetări a specialiștilor din Tg. Mureș, cercetare care va fi curând fructificată printr-un volum în curs de finalizare².

Am încercat să extragem din registrele matricole toate datele oferite despre tinerii români aflați la studii, și anume naționalitatea, religia, vârsta, ocupația părinților, originea socială, locul de origine etc. Cumularea acestor date oferă un tablou interesant despre societatea românească a vremii, argumentând oarecum rapida evoluție a mișcării naționale ajunsă la o neașteptată maturitate doar pe parcursul a câtorva decenii. Desigur, în prezentul studiu vom prezenta doar datele esențiale, în mod sintetic, și câteva concluzii importante, pentru că o abordare în detaliu ar necesita un spațiu mult mai larg.

Gimnaziile și colegiile sunt prezentate pe localități, în succesiunea lor alfabetică, nu în ordinea importanței lor în ceea ce privește formarea tineretului român din Ardeal. Unul dintre colegiile reformate importante ale Transilvaniei, colegiul de la Aiud, a fost fără îndoială frecventat de tinerii români în veacul al XVIII-lea, deși în cazul reformatiilor existau anumite rezerve în ceea ce privește acceptarea celor de altă confesiune la studii. De altfel nici forurile conducătoare ale principatului nu agreau prezența catolicilor în școlile reformate, în perioada analizată³. Cu toate acestea s-a afirmat că 222 de elevi români ar fi studiat la Aiud. Afirmația, lipsită de bază documentară, reprezintă doar o apreciere nefondată, pentru că lista elevilor înscrși la acest colegiu nu confirmă ipoteza lansată⁴. În acest sens, felul în care sunt întocmite matricolele liceului, fără prea multe date despre naționalitatea celor înscrși, nu permite o analiză clară a frecvenței tinerilor români⁵.

Informațiile sunt mult mai bogate în documentele școlare ale gimnaziului catolic din Alba-Iulia. Încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, printre primii 26 de seminariști ai școlii, în anul școlar 1694/95 figurează 5 români, toți nobili ca origine socială. Gimnaziul, cu o reprezentare românească relativ constantă, acoperea necesitățile școlare ale zonelor învecinate, având din punctul de vedere al frecvenței românești un caracter local. Ca și în cazul majorității școlilor din Transilvania, matricolele școlare nu s-au păstrat decât pentru ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea.

² Este vorba de volumul al doilea al lucrării istoricilor Szabó Miklós și Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban*, primul volum urmând fluctuația școlară înspre străinătate, în intervalul 1521-1700, fiind publicat deja la Szeged în anul 1992. Noul volum va urmări frecvența școlară a tinerilor ardeleni la colegiile din străinătate pe parcursul secolului al XVIII-lea.

³ Spre exemplu, în 1783, la 4 mai, un comunicat al consistoriului transmite un ordin gubernial care prevedea ca romano-catolicii și uniții să nu fie primiți în școlile necatolice. (Arh. St. Cluj, fond 289-Colegiul reformat Cluj, registrul 168, litera F-F& Consistorium Rendelése).

⁴ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 66.

⁵ V. Jakó Zsigmond-Juhász István, *Nagyenyedi diákok 1662-1848*, Bukarest, 1979.

Situația statistică a frecvenței românești în zonă ar fi următoarea⁶:

Tabel I

An școlar	Nr. elevi	rom. - cat.	gr. - cat.	ort.
1781/82	72	72	-	-
1782/83	82	80	2	-
1783/84	62	61	1	-
1784/85	43	43	-	-
1785/86	40	39	1	-
1786/87	47	46	1	-
1787/88	52	51	1	-
1788/89	53	51	2	-
1789/90	56	51	5	-
1790/91	54	49	5	-
1791/92	67	61	6	-
1792/93	68	64	3	1
1793/94	65	64	-	1
1794/95	80	74	6	-
1795/96	71	63	7	1
1796/97	70	60	9	1
1797/98	78	67	11	-
1798/99	104	95	8	1
1799/1800	97	89	7	1

Deseori lipsesc în registre informațiile privind naționalitatea elevilor, dar chiar dacă nu avem certitudinea că toți greco-catolicii sau ortodocșii din gimnaziu sunt români, cifrele sunt apropiate de realitate, pentru că foarte puțini dintre cei care nu erau romano-catolici, o proporție infimă, erau de altă nați-onalitate decât cea română (ruteni, greci etc.). Este interesant de remarcat faptul că această situație statistică diferă într-o oarecare măsură de datele matricole ale gimnaziului din Alba-Iulia, pentru anii școlari 1797/1798 și 1799/1800, depistate în fondurile arhivistice clujene.

Conform acestor date situația frecvenței în cele cinci clase de gimnaziu ar fi fost următoarea⁷:

Tabel II

An școlar	Nr. elevi	rom. cat.	gr. cat.	ort.
1797/1798	77	65	9	3
1799/1800	141	123	16	2

Diferențele mari dintre cele două tabele ar putea avea mai multe explicații. Este posibil ca listele matricole de la Cluj să constituie de fapt niște rapoarte privind situația școlară în cursul anului, în timp ce în primul caz avem de-a face cu situații statistice întocmite la sfârșit de an școlar, în acest interval fiind posibil să survină unele modificări în structura populației școlare.

⁶ Cf. datelor oferite de Csiki Miklós, *A gyulafehérvári román - kath. főgymnasium története*, Gyulafehérvár, 1896.

⁷ Arh. St. Cluj, fond Liceul romano-catolic Cluj, dosar nr. 5.

În ceea ce privește deosebirile dintre tabele în legătură cu anul școlar 1799/1800, deosebiri mari, s-ar putea ca prima situație statistică să nu cuprindă eventualii elevi externi, sau toate clasele, având în vedere că la Alba-Iulia, în unii ani, există și o a șasea clasă, clasa pregătitoare a așa-numiților candidați la clasa inferioară de gramatică. Oricum, chiar dacă avem în vedere relativitatea datelor, putem afirma cu certitudine, potrivit originii sociale a elevilor, că se încheagă în cursul secolului al XVIII-lea, în comitatul Alba și zonele învecinate, o apreciable pătură a nobilimii rurale, o categorie liberă și chiar o orășenime românească.

Păstrând același criteriu al succesiunii alfabetice, următorul gimnaziu de analizat ar fi gimnaziul catolic de la Arad. Înainte de aceasta însă sunt necesare câteva aprecieri referitoare la analiza societății școlare a Banatului. Au fost publicate numeroase statistici școlare și evidențe ale zonei, dar marea lor majoritate se referă la școlile primare și normale și la caracteristicile funcționării lor în contextul mai larg al politicii școlare a imperiului. Există foarte puține date despre categoria absolvenților de învățământ mediu. Este cunoscut faptul că la Arad a existat o școală latină catolică ce se va transforma în gimnaziu în 1762. Încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, printre stipendiații acestei școli există numeroși români, cei mai mulți provenind din rândul categoriilor orășenești, foarte puțini din rândul iobăgimii.

Monografia școlii afirmă că între 1796 și 1848, din numărul total de 15.525 elevi, 5.291 erau români, ortodocși și greco-catolici, adică 34%⁸. Pentru scurta perioadă de 4 ani din secolul al XVIII-lea, pentru care s-au păstrat registrele, poate fi alcătuită o statistică mai clară⁹:

Tabel III

An școlar	Nr. elevi	rom. cat.	gr. cat.	ort.
1796/97	164	132	7	25
1797/98	180	140	10	30
1798/99	169	121	17	31
1799/1800	147	120	8	19

Așa după cum este și firesc, ortodocșii, români în marea lor majoritate și foarte puțini sârbi, sunt mai numeroși decât greco-catolicii, care, conform registrelor, sunt cu toții români. Ca și în cazul datelor obținute din studiul evidențelor gimnaziilor anterioare, constatăm existența unor pături libere, rurale și orășenești românești, clar constituite, precum și a unei nobilimi românești cu un loc bine definit în structura socială. Pentru a rămâne tot la zona Banatului, vom depăși criteriul alfabetic de prezentare, referindu-ne la Timișoara. Absolvenții români de învățământ mediu, în localitate, nu apar în documente școlare datorită faptului că matricolele gimnaziului piarist de la Timișoara nu s-au păstrat. Avem în schimb informații despre cursurile de normă de la Timișoara pentru pregătirea învățătorilor, deschise în 1777 de Teodor Iancovici, cursuri frecventate de către 80 de tineri, în marea lor majoritate români¹⁰.

⁸ Cf. *Monografia liceului "Ioan Slavici" fost "Moise Nicoară" din Arad 1745-1919-1971*, Arad, 1971.

⁹ Cf. Himpfner Béla, *Az aradi királyi főgymnasium története*, Arad, 1896.

¹⁰ V. Victor Țarcovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, 1978.

Atât gimnaziul de la Arad cât și cel de la Timișoara aveau un caracter local, reunind tineri din oraș dar și din teritoriile învecinate.

Gimnaziul catolic de la Baia Mare făcea parte de asemenea dintre instituțiile de învățământ mediu frecventate de tineretul român. Școala, frecventată de elevi de naționalitate maghiară, română, germană, slovacă, armeană și ruteană, avea și ea un caracter local, reunind la studii pe tinerii români din părțile nordice.

Informațiile cuprinse în evidențele școlare, păstrate numai pentru ultimele decenii ale secolului, ne prezintă următoarea situație¹¹:

Tabel IV

An școlar	Nr. elevi	români	maghiari	alte naționalități
1776/77	82	21	51	10
1777/78	65	3	53	9
1778/79	47	10	21	16
1779/80	46	6	19	21
1780/81	47	7	18	22
1781/82	62	16	28	18
1782/83	57	17	26	14
1783/84	48	20	10	18
1784/85	55	36	10	9
1785/86	39	11	24	4
1786/87	24	8	8	8
1787/88	34	11	14	9
1788/89	36	13	14	9
1789/90	52	25	18	9
1790/91	71	26	37	8
1791/92	65	28	34	3
1792/93	90	37	49	4
1793/94	69	40	17	12
1794/95	96	52	37	7
1795/96	114	66	45	3
1796/97	116	67	45	4
1797/98	118	56	56	6
1798/99	94	57	30	7
1799/1800	89	59	25	5

Așa după cum se observă cu claritate, gimnaziul este în continuă dezvoltare și odată cu el crește și numărul elevilor români care îl frecventează, aceștia ajungând, pe parcursul ultimului deceniu, majoritari. În general originea lor socială este nobiliară, dar destul de mulți provin și din rândurile categoriilor libere și ale categoriilor orășenești.

Această analiză a provenienței sociale a tinerilor confirmă afirmația că la sfârșitul secolului se conturează cu fermitate o pătură românească relativ înstărită și numeroasă, nobiliară sau nu, din rândul căreia o bună parte se va infiltra în administrația provincială. Gimnaziul își va deschide porțile celor de religie reformată de abia în 1796, iar ortodocșii, unitarienii și israeliții vor fi acceptați la cursuri numai din secolul al XIX-lea.

¹¹ V. Morvay Győző, *A középiskola története Nagybányán, Nagybánya, 1896.*

O altă instituție de învățământ prestigioasă era gimnaziul catolic condus de piariști, de la Bistrița, cu atât mai importantă pentru români, cu cât era situat într-o zonă cu o importantă populație românească, lipsită de instituții de învățământ mediu românești. Majoritatea tinerilor aflați la studii aici proveneau din districtul Bistrița și din comitatele Cluj, Solnocul interior și Maramureș, deci gimnaziul avea, din punctul de vedere al cercetării noastre, un caracter local. Erau prezenți în școală tineri din familii marcante românești, greco-catolici sau ortodocși, reprezentarea românească fiind apreciabilă, așa cum ne relevă registrele păstrate pe perioada 1729-1779¹².

Tabel V

An școlar	Nr. elevi români	An școlar	Nr. elevi români	An școlar	Nr. elevi români
1728/29	1	1745/46	3	1762/63	19
1729/30	1	1746/47	3	1763/64	16
1730/31	7	1747/48	7	1764/65	14
1731/32	6	1748/49	7	1765/66	12
1732/33	2	1749/50	7	1766/67	16
1733/34	3	1750/51	5	1767/68	14
1734/35	1	1751/52	3	1768/69	17
1735/36	2	1752/53	4	1769/70	14
1736/37	8	1753/54	10	1770/71	15
1737/38	3	1754/55	21	1771/72	8
1738/39	9	1755/56	18	1772/73	17
1739/40	11	1756/57	29	1773/74	19
1740/41	1	1757/58	20	1774/75	18
1742/43	12	1759/60	21	1775/76	21
1743/44	7	1760/61	19	1776/77	26
1744/45	4	1761/62	21	1777/78	23
				1778/79	22

Analizând aceste registre, Tonk Sándor demonstrează că cel care le-a publicat, Virgil Șotropa, a greșit însumând elevii pe ani, pentru că unii dintre ei s-au aflat în gimnaziu mai mulți ani consecutivi. Refăcând calculele, Tonk arată că în perioada analizată s-au înscris la această școală 266 de elevi români, deci o cifră mai mică decât cea obținută de Șotropa. Dintre aceștia, 102 erau de origine nobiliară, 68 erau libertini și 64 ignobili¹³. Există deci și în această zonă o categorie înstărită românească, destul de puternică și cu aspirații superioare generațiilor precedente. Matricolele publicate de Șotropa pot fi completate cu unele informații depistate în arhivele clujene. Astfel în anul școlar 1797 există o evidență a elevilor celor trei clase de gramatică, în care, dintr-un total de 29 de elevi, șase erau români, adică 20,6%, provenind din rândul familiilor grănicerești, nobiliare, orășenești sau din alte categorii libere¹⁴. Desigur, cea mai importantă instituție de învățământ pentru românii transilvăneni a fost în secolul al XVIII-lea și în perioada următoare școala Blajului, unica școală medie, uneori cu valențe de școală superioară, a

¹² Virgil Șotropa, *Români la gimnaziul latino-catolic din Bistrița 1729-1779*, în *Transilvania*, XXXII, 1901, nr. 1, p. 15-17.

¹³ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 60.

¹⁴ Arh. St. Cluj, fond. *Liceul romano-catolic Cluj*, dosar nr. 5.

românilor din Ardeal. Asupra istoriei școlii Blajului cu complexul său educațional (școala de obște, școala latină, seminarul Sfânta Treime și seminarul Bunei Vestiri) s-au aplecat mulți istorici, așa încât nu vom insista decât în măsura conturării unor date statistice. Dinamica frecvenței școlare este greu de deslușit datorită faptului că multe registre au fost pierdute în timpul luptelor din anii 1848/49. Datele păstrate au fost analizate în detaliu de Iacob Mârza, situația frecvenței fiind următoarea¹⁵:

Tabel VI

Anul școlar	Gimnaziu	Liceu	Seminar
1744/45	70	-	-
1756/57	162	-	-
1762/63	30	-	-
1783/84	119	-	14
1784/85	111	-	9
1785/86	96	-	-
1786/87	102	-	-
1787/88	107	-	-
1788/89	72	-	-
1795/96	75	-	-
1798/99	136	-	-

Așa după cum se observă, lipsesc datele cu privire la cursurile superioare (colegii). Cu toate acestea, pot fi făcute unele estimări privind numărul total al elevilor Blajului, în diferite perioade ale secolului al XVIII-lea. Astfel, se pare că în deceniul al șaptelea fluctuația școlară ar fi avut o medie de 300 de elevi anual, în primul an al acestui interval (1760/61) fiind înregistrați chiar 500 de elevi. Pentru perioadele anterioare cifra este mai mică, prin însumarea elevilor pe 3 ani neconsecutivi 1755, 1757 și 1763, obținându-se doar un total de 429 de elevi. Printre datele sporadice care ne mai apar pentru secolul al XVIII-lea, putem menționa numărul total al elevilor pentru anul 1784 - 118 elevi, 1786 - 111 elevi, 1787 - 96 elevi, 1788 - 68 elevi și 1796 - 74 elevi. Aceste date fiind extrase dintr-o lucrare anterioară a lui Iacob Mârza¹⁶ e posibil ca cercetătorul să fi revenit asupra lor, pentru că ulterior în datele prezentate în tabelul de mai sus cifrele sunt cu totul altele. Dificultatea prezentării exacte a datelor legate de frecvență poate să își aibă originea în inconstanța evidențelor care, așa cum am mai subliniat, uneori includ elevii externi, alteori nu, sau uneori omit a înregistra anumite clase, alteori fiind însă complete. Oricare ar fi numărul exact al elevilor Blajului, se poate afirma cu certitudine faptul că școala nu numai că nu reușea să acopere necesarul de intelectuali ai societății românești din Transilvania, dar nu reușea nici măcar să satisfacă necesitățile bisericii greco-catolice.

Originea socială a elevilor este de o mare diversitate, dar cele mai multe dintre categoriile sociale care apar în matricole sunt de proveniență rurală: mica nobilime sătească, preoți, cantori, dascăli, juzi, țărani liberi și, în mai mică măsură, orășeni, mici negustori, plebei sau iobagi.

¹⁵ Cf. Iacob Mârza, *Școală și națiune. Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, 1987.

¹⁶ V. idem, *Școlile superioare de la Blaj și rolul lor în procesul de formare al intelectualității românești din Transilvania (de la momentul Supplexului până în ajunul revoluției de la 1848)*. Teză de doctorat ms., Cluj, 1985.

A fost dezbătută în literatura de specialitate și problema ariei de influență geografică a școlilor Blajului. Pe baza registrului de evidență din 1799, G. Bogdan-Duică a concluzionat că Blajul acoperea frecvența școlară numai pentru comitatele Alba de Sus, Alba de Jos, Târnavele, Turda, Cojocna, Scaunul Arieșului, Dobâca și Districtul Chioar. Statistica lui I. Hossu pentru primele decenii ale secolului al XIX-lea subliniază faptul că Blajul și-a extins considerabil aria de influență geografică. Folosind toate sursele posibile despre școala Blajului și confirmând deducțiile lui Zenovie Pâclișanu, Iacob Mârza concluzionează că centrul școlar al Blajului a avut, raportat la spațiul Transilvaniei, nu un caracter local, ci unul național. În ceea ce ne privește, reanalizând zonele de proveniență ale elevilor, așa cum sunt ele cuprinse în evidențe, înclinăm să credem că dacă, în primele decenii după 1754, școala a avut o arie de acțiune geografică mai restrânsă, treptat va include în sfera ei spații mai ample, fără a dobândi însă în secolul al XVIII-lea un caracter național. Totodată se cuvine a fi menționată pertinenta idee a lui Tonk potrivit căreia influența spirituală a școlilor Blajului depășea cu mult aria de recrutare a elevilor¹⁷.

Lipsa instituțiilor de învățământ mediu românești în Transilvania a fost într-o oarecare măsură compensată de posibilitatea frecventării școlilor celorlalte confesiuni ardelenne și în special a școlilor medii și superioare catolice. Dintre acestea, prin importanța sa, se afirmă în mod deosebit liceul iezuiților, iar mai târziu al piariștilor din Cluj. Din păcate, matricola liceului iezuit a pierit, dar - pe baza cercetărilor efectuate mai înainte - s-a evidențiat că rolul pe care l-a jucat acest liceu în formarea conștiinței naționale românești, în secolul al XVIII-lea, este neîndoiește pozitiv¹⁸.

Deși colegiului i-au fost dedicate numeroase monografii, istoricii au fost preocupați mai mult de activitatea profesorilor, de programele de învățământ și de surprinderea transformărilor la care a fost supusă școala decât de relevarea fluxului școlar. Încă din 1925, G. Bogdan-Duică scria: "... liceul piariștilor era plin de români ... Ar fi timpul ca cineva să publice lista tuturor românilor care au învățat la acest liceu binefăcător românilor"¹⁹. Reacția cercetării istorice a fost destul de târzie, pentru că de-abia în 1968, un istoric se va arăta preocupat de această tematică, și anume Tonk Sándor care, în studiul său de tinerețe, dar întocmit cu deosebit profesionalism, "Intellectualitatea română și Liceul piariștilor din Cluj"²⁰, abordează problema frecvenței școlare române la liceul catolic, în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al XVIII-lea și jumătatea secolului următor. Statistica meticuloasă întocmită de Tonk, pe ani școlari, urmărește trei obiective: numărul de elevi români raportat la numărul general de elevi, atât în gimnaziu cât și în cursurile superioare, raportul dintre numărul de elevi de la Blaj și numărul de elevi de la Cluj și zona de proveniență a elevilor pentru anul școlar 1799.

Pentru secolul al XVIII-lea informațiile sunt foarte lacunare, pentru că matricolele s-au păstrat doar pe o perioadă de 5 ani neconsecutivi, începând cu anul 1794. Totuși, avem unele date și pentru perioada anterioară, la această școală primul elev român apărând în 1719 și cunoscut fiind faptul că până în 1776 au învățat deja la acest liceu cel puțin 30 de români, în special nobili, atât greco-

¹⁷ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 42.

¹⁸ I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, Budapest, 1946, p. 170.

¹⁹ G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 12/146, nota 1.

²⁰ *Studia*, fasc. 1, Cluj, 1968, p. 45-58.

catolici, cât și ortodocși²¹. Ulterior, unii dintre ei vor accede la funcții importante în administrația Transilvaniei sau în ierarhia bisericii greco-catolice. Tot pentru perioada pentru care nu avem date în registrele matricole, putem folosi informațiile cuprinse într-un registru al tinerilor candidați la examenele de bacalaureat și doctorat ale colegiului²². Desigur, acesta oferă date privind prezența românească doar la un nivel superior al studiilor, scoțând în evidență categoria celor care se pregătesc pentru o carieră deosebită, potențiali sus-ținători ai mișcării naționale în curs de cristalizare. Potrivit acestui registru, situația ar fi următoarea:

Tabel VII

Bacalaureate			Doctorate		
An școlar	Total bacalaureați	Români	An școlar	Total doctoranzi	Români
1725	15	-	1725	9	-
1726	13	1	1726	8	-
1728	13	-	1727	8	-
1729	14	1	1728	12	1
1730	15	2	1729	7	-
1731	19	-	1730	10	1
1732	-	-	1731	14	1
1733	23	-	1732	13	-
1734	27	-	1733	17	1
1735	14	1	1734	19	-
1736	16	1	1735	16	-
1738	14	-	1736	10	1
1740	10	-	1737	9	1
1745	16	-	1746	9	-
1746	27	1	1747	18	1
1747	18	-	1748	10	-
1748	13	-	1749	13	-
1749	4	-	1750	14	1
1750	23	-	1751	15	-
1751	21	3			
1752	20	-			

Un total deci de 10 bacalaureați și 8 magiștri români, din care 15 sunt nobili, reprezintă o oarecare bază a evoluției sociale românești, mai ales dacă avem în vedere că statistica se referă la prima jumătate a secolului. O copie a listei celor prezenți la examenul de bacalaureat în anul 1751 se găsește și la arhivele statului maghiar din Budapesta²³.

Revenind însă la registrele matricole ale colegiului, ele reflectă prezența românească în următorul mod:

²¹ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 45.

²² Bibl. Acad. Cluj, fond. mss. catolice, registrul nr. 49/a-b.

²³ Arh. St. Budapesta, fond. R-305 - *Iskolai, tanintézeti iratok*, pachet 1.

Tabel VIII

Gimnaziu			Colegiu	
An școlar	Total elevi	Români	Total elevi	Români
1794	177	48	-	-
1795	220	71	-	-
1796	234	51	-	-
1799	228	34	128	21
1800	265	54	157	20

Reprezentarea românească în Cluj, destul de numeroasă, se apropie de cea a Blajului. Spre exemplu, în 1796 la Blaj erau înscriși 71 de elevi, iar la Cluj 51.

Analiza structurii sociale a populației școlare românești din Cluj permite formularea unor concluzii importante. În primul rând trebuie subliniat faptul că pentru români sunt folosiți cei mai variați termeni privind desemnarea categoriilor sociale: nobili, orășeni, ignobili, militari, grăniceri, oameni liberi, plebei sau pur și simplu valahi. Termenul de *valah* poate indica în matricolele școlare și naționalitatea, dar și poziția socială, în acest caz fiind echivalentul probabil al *omului liber* sau *ignobil*. Cercetarea este îngreunată de faptul că termenii folosiți pentru diferitele categorii sociale sunt foarte aproximativi în cazul desemnării poziției sociale a tuturor naționalităților. De exemplu, termenul *comes* poate însemna conte, comite, vicecomite, jude regal, conducător al cetății etc. Cel de *magnat* poate desemna un *comes* sau un *baron*. Termenul de *prea nobil* își delimitează foarte vag aria socială în raport cu termenii de *comite*, *baron* sau *magnat*. Cel de *ignobilis*, deci nenobil, desemnează o categorie liberă care se poate suprapune cu cea de *libert* și chiar cu cea de *plebeu*, adică om din popor. Avându-și rădăcinile în lumea medievală, acești termeni nu mai pot acoperi gama largă a categoriilor sociale noi, caracteristice unei societăți în plină evoluție spre lumea modernă. Marea majoritate a felului în care sunt înmatriculați elevii români în registre vădește o oarecare nesiguranță în aprecierea statutului lor, nesiguranță datorată tocmai evoluției sociale amintite. Este de reținut, de asemenea, faptul că în clasele de gimnaziu, înmatricularea elevilor are în vedere criteriul naționalității și cel al religiei, pe când în clasele de colegiu rămâne încă în vigoare unicul și strictul criteriu medieval al poziției sociale, de aceea naționalitatea elevilor este neidentificabilă. De-abia în ultimii doi ani ai secolului, înmatricularea în colegiu se va face menționând și religia sau eventual naționalitatea elevului, consfințind astfel evoluția aprecierii școlare spre o mentalitate mai modernă.

O trecere în revistă a statisticii școlare, pe structură socială, evidențiază faptul că în timp ce la maghiari și secui predomină păturile nobiliare, la români, armeni și germani sunt dominante categoriile libere, ceea ce denotă că viitoarea burghezie a acestora din urmă se va forma în special din aceste categorii, spre deosebire de maghiari și secui a căror burghezie se va forma în primul rând prin transformarea și readaptarea categoriilor nobiliare. Tradiția civică a lumii săsești, asociată cu lipsa unei aristocrații feudale puternice, ancorate în fermele tipare ale lumii medievale, în cazul românilor și al armenilor, va avea drept consecință o evoluție mult mai rapidă a acestor naționalități spre indeletniciri și preocupări

specifice începutului epocii moderne, în timp ce restructurarea socială a maghiarilor și a secuilor se va face printr-un proces de durată.

Există deosebiri și în ceea ce privește categoriile sociale libere. În cadrul acestora, la români este preponderentă o pătură rurală masivă, spre deosebire de sași și armeni la care majoritatea celor liberi o constituie populația orășenească, sferă deosebit de fertilă în promovarea unei burghezii puternice. Într-un singur caz, și anume cel al populației maghiare, putem constata o îmburghezire evidentă din ambele sensuri: și prin transformarea nivelului no-biliar, un fenomen mai lent, dar și prin evoluția structurilor orășenești. Pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul secolului, numărul nobililor români crește în raport cu celelalte categorii sociale românești. Acest proces de ridicare socială a națiunii române, de restructurare a ei, suplinește într-o oarecare măsură, așa cum am mai subliniat, insatisfacțiile generate de eșecul luptei pentru drepturi naționale. Nerecunoașterea națiunii române ca națiune distinctă în sistemul transilvănean determină găsirea altor căi de a pătrunde în structura ierarhiei administrative a zonei. Comparând ridicarea pe scara categoriilor sociale a diferitelor naționalități din Ardeal, se poate constata că românii, sașii și armenii acced până la titlul de simplu nobil, nivelurile aristocratice superioare revenind doar maghiarilor și eventual secuilor, ceea ce constituie încă o dovadă a ancorării puternice a acestor naționalități în mentalitatea și tradițiile medievale.

Rezultatele statistice obținute ne îndreptătesc să afirmăm cu certitudine că nici naționalitatea, nici originea socială nu erau criterii în admiterea elevilor la cursurile gimnaziului și ale colegiului clujean. Impedimentele privind accesul în școală erau legate în mod sigur de posibilitățile de întreținere ale elevului și de performanțele sale școlare. În 1794 și 1795 existau chiar unele clase cu majoritate românească în gimnaziu și clase în care numărul nobililor era mult inferior altor categorii sociale. Nu existau clase organizate pe principiul poziției sociale, deseori fii de comite aflându-se în aceeași clasă cu ignobili sau plebei. Totuși, în colegiu, numărul elevilor provenind din familii nobiliare, în cazul românilor, este superior în raport cu gimnaziul, dar diferența nu este atât de relevantă încât să putem considera originea socială drept criteriu de admitere în colegiu.

Trecând în revistă informațiile despre locul de origine al elevilor, vom constata că această instituție a fost frecventată de către tineri români provenind în primul rând din comitatele Cluj, Dobâca, Alba de Jos și Solnocul Interior. Cu toate că școala are o frecvență românească cu un caracter local, aria sa de recrutare este destul de largă, neavând însă răspândirea teritorială a Blajului.

Se cunoaște faptul că și gimnaziul reformat din Dej era frecventat de români. Lipsa documentelor școlare nu ne îngăduie să alcătuim o situație statistică, singura informație concretă fiind aceea că un român greco-catolic, Ioan Pataki, a învățat la Dej înainte de a fi trimis la Colegiul Catolic de la Cluj²⁴.

Datele sunt mai bogate în ceea ce privește institutul militar al Năsăudului înființat în 1784. Această școală poate fi echivalată cu un gimnaziu, nu atât prin programa sa de învățământ, cât prin exigența în studiul și deprinderea limbii germane. Alături de cei 50 de elevi români anual, participau la cursuri elevi externi din rândul nobilimii maghiare, al germanilor sau al armenilor, care stăteau doi-trei

²⁴ Herepei János, *A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói*, Kolozsvár, 1941, p. 22.

ani, după care plecau spre școlile medii sau superioare ale Ardealului. Cu aprobarea organelor militare, chiar și tinerii români, fii ai grănicerilor, puteau pleca la o școală superioară, din acest motiv unii nășăudeni fiind înscriși și la școala Blajului.

În afara districtului Năsăud, aria de recrutare a elevilor cuprindea districtul Bistriței, comitatele Dobâca, Solnoc, Cluj, Turda, districtul Chioar etc. Marea majoritate a elevilor fiind din zonă, școala avea totuși un caracter local. Institutul militar și școala normală funcționau împreună, tinerii fiind obligați să le frecventeze pe ambele²⁵. Nu dispunem de șirul de date statistice concrete din perioada studiată cu privire la efectivul elevilor care au frecventat aceste instituții, dar pe baza unor informații putem conchide că numărul lor a oscilat între 150-200 de elevi anual²⁶. Nominal și numeric nu există evidențe decât pentru elevii, profesorii și învățătorii de la școala normală din Năsăud și din cele 5 școli triviale din zonă, în perioada anilor 1792, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798 și 1800²⁷.

Există o apreciabilă frecvență românească și în cazul gimnaziului catolic de la Odorhei. Primul român atestat în matricole este Nicolae Ciocan din comitatul Alba, în anul școlar 1695/96, în anul 1708 este din nou înregistrat un român la studii, pentru ca în 1730 să fie deja 7 români la gimnaziu, majoritatea greco-catolici din ținutul Făgărașului. Numărul lor crește în permanență, în 1754 fiind 9, în 1761, 10 și în 1762, 23 de români în evidențele școlii. Pe perioade mai ample, frecvența românească, în continuă creștere, ar fi următoarea²⁸:

Tabel IX

Perioada	Total elevi	Români	Procente
1689 - 1764	4.407	12	0.33%
1689 - 1848	17.004	158	2,47%

La Oradea, sub tutela episcopiei greco-catolice care rivaliza cu episcopia Blajului în ceea ce privește situația materială și administrativă, în 1792 împăratul acordă uniților rezidența și gimnaziul fostului ordin iezuit, cu toate anexele și terenurile aparținătoare²⁹. Această donație va face posibilă deschiderea seminarului greco-catolic, fiind acceptați cu prioritate tineri români săraci, fără posibilități de întreținere. Se pare că în primul an au fost înscriși 16 tineri, din 1794 numărul lor crescând la 26 de tineri. Treptat vor fi acceptați la cursuri și elevi ortodocși, cu condiția obligativității plății cursurilor³⁰. În ceea ce privește frecvența la Academia de drept, ne este cunoscut doar faptul că între 1790-1848 au studiat 318 elevi români, dintre care însă doar o mică parte provenea din Transilvania propriu-zisă³¹. Fondul documentar al Direcției școlare Oradea, aflat la filiala din Cluj a arhivelor statului, neprelucrat încă, ne va putea oferi cu certitudine, în perspectivă, date mai clare despre zona Oradiei.

²⁵ Cf. Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913.

²⁶ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 42.

²⁷ Arh. St. Cluj, fond. *Liceul romano-catolic Cluj*, dosar nr. 5.

²⁸ Albert Dávid, *400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron gimnázium*, Székelyudvarhely, 1993, p. 44.

²⁹ Cf. Cséplő Péter, *A nagyváradi róm.-kath. főgymnásium története*, Nagyvárad, 1894.

³⁰ V. Ioan Georgescu, *Istoria seminarului român-unit din Oradea-Mare*, București, 1923.

³¹ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 67.

În cazul gimnaziului reformat de la Orăștie, cu toate că acesta era mai mic în comparație cu colegiile de mare tradiție de la Aiud, Cluj sau Tg. Mureș, există o oarecare frecvență românească. Matricolele, începute în 1669, nu conțin în dreptul numelor elevilor date privind vârsta, religia sau naționalitatea. Uneori totuși, în cazul străinilor, se specifică locul de origine, iar pentru români există câteodată mențiunea de *valachus*, precizându-se, rar, și confesiunea lor³². Pe baza acestor date incomplete au fost identificați în perioada 1700-1835 29 de români³³, în special fii ai unor nobili din ținutul Hunedoara.

Așa după cum este și firesc, în Sibiu frecvența românească este mult mai mare. Conform datelor extrase din rapoartele lui D. Eustatievici, director al școlilor ortodoxe, cel care va inaugura oficial în 1786 cursurile de normă pentru pregătirea învățătorilor, cursuri care se organizau încă din 1784, în 1786 au absolvit aceste cursuri 7 tineri, 9 candidați fiind amânați, în 1787 au absolvit 17 tineri dintre care 4 candidați la preoție, în 1790 au absolvit 11 tineri, iar în 1791, 15 tineri³⁴. Prin inițierea cursurilor a fost suplinită în același timp lipsa unui seminar teologic ortodox, fiind astfel pregătiți și candidați la preoție³⁵. Alte informații pentru secolul al XVIII-lea privind cursurile de normă nu există, pentru că documentele consistoriului au ars în timpul revoluției de la 1848.

O consistentă populație școlară românească exista în cadrul gimnaziului catolic din Sibiu. Primul care încearcă să evidențieze imaginea statistică a frecvenței școlare la această școală a fost Boros Gábor, care menționează că chiar printre profesorii gimnaziului existau români. Statistica sa, pe confesiuni, pentru perioada 1780-1800, nu pune însă în lumină în suficientă măsură structura națională³⁶. Analiza cifrică, pe naționalități, o vor face istoricii Ioan Stanciu, iar ulterior, Petru Munteanu³⁷. Până în 1790 nu apar în registre date despre confesiunea sau naționalitatea elevilor, evidențele fiind incomplete. Din 1790 însă, registrele s-au păstrat în general în condiții bune, conform acestora populația școlară în cele 5 clase de gimnaziu fiind următoarea:

Tabel X

An școlar	Total elevi	Români
1790 /91	106	12
1791/92	51	10
1793/94	62	9
1794/95	48	9
1797/98	68	10
1798/99	68	12
1799/1800	68	10

Conform calculelor sale, Tonk Sándor ajunge la concluzia că în perioada 1790-1848 gimnaziul ar fi fost frecventat de 596 de elevi români³⁸.

³² V. Dósa Dénes, *A szászvárosi ev. ref. Kón-kollégium története*, Szászváros, 1897.

³³ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 66.

³⁴ V. 200 de ani de învățământ pedagogic românesc în Sibiu. *Liceul pedagogic Sibiu*. Monografie, Sibiu, 1986.

³⁵ Cf. Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, 1987.

³⁶ V. Boros Gábor, *A nagyszombati állami főgymnázium története*, Nagyszomben, 1896.

³⁷ V. Ioan Stanciu, *Istoricul liceului "Gheorghe Lazăr" din Sibiu. 250 de ani de la întemeierea lui 1692-1942*, Sibiu, 1943 și Petru Munteanu, *Monografia liceului "Gheorghe Lazăr" din Sibiu 1692/93-1967/68*, Sibiu, 1968.

³⁸ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 65.

Cât privește originea socială a elevilor aflați la studii aici, se remarcă deosebi procentajul foarte mare al fiilor de preoți și dascăli, care a depășit 50%, dar originea socială era mult mai diversă: fii de nobili, de militari, de țărani, de orășeni, de funcționari, atât ortodocși cât și greco-catolici. Un raport privind frecvența școlară la gimnaziul sibian, pe anul școlar 1799-1800, se află și în arhivele statului din Cluj, confirmând datele cuprinse în tabel³⁹.

În pregătirea tineretului român din Maramureș și din părțile nordice ale Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, un rol important l-a avut gimnaziul catolic de la Sighet. Se cunoaște o evidență a elevilor care în 1779 au participat la examenul public ținut la sfârșitul anului școlar. Rezultă din această listă că în anul în cauză erau înscriși 33 de români, cifră ce reprezintă aproximativ 30% din totalul elevilor școlii⁴⁰, dintre aceștia foarte mulți fii de nobili maramureșeni, cu toate că gimnaziul era un gimnaziu inferior⁴¹.

Important în ceea ce privește frecvența românească și nesemnălizat în cercetările anterioare este gimnaziul catolic din Târgu-Mureș. Această școală ocupă locul al treilea, după Blaj și Cluj, în șirul instituțiilor de învățământ mediu similare, în ceea ce privește numărul elevilor români înscriși la studiu. Din păcate, ca și în cazul majorității celorlalte școli, și în acest caz, registrele matricole pentru secolul al XVIII-lea s-au pierdut sau sunt sărace în date. Din puținele informații care s-au păstrat, putem alcătui următorul tabel statistic, pentru cele 5 clase gimnaziale⁴²:

Tabel XI

An școlar	Total elevi	Români
1798/99	86	22
1799/1800	82	20

Elevii sunt în cea mai mare parte din localitățile aflate în Câmpia Transilvaniei și de pe valca superioară a Mureșului, deci din comitatele Turda, Cluj, Alba de Jos, Dobâca și din scaunul Mureșului, școala având un caracter zonal. Originea socială ne relevă un mediu rural, predominant fiind tinerii din fami-liile de preoți, dascăli, cantori și țărani liberi.

Unele informații privind populația școlară românească putem extrage și din registrele gimnaziului unitarian din Turda. S-au conservat, pentru secolul al XVIII-lea, două registre matricole, unul mare care conține numele a 453 de elevi pe perioada 1711-1753 și unul mic, pentru perioada 1759-1807, care are 900 de elevi în evidență⁴³. Primul registru, cel mare, nu înscrie decât numele elevului, data sosirii în școală și comportamentul său. Al doilea registru are drept criteriu de evidență tot numai numele și anul de studiu, foarte rar fiind precizată religia și naționalitatea tinerilor. Datorită acestui sistem de evidență, nu am reușit să extragem din cel de al doilea registru decât numele a 14 români, în cea mai mare parte ortodocși, fii ai unor preoți sau țărani liberi, numai din zona cetății⁴⁴.

³⁹ Arh. St. Cluj, fond. *Liceul romano-catolic Cluj*, dosar nr. 5.

⁴⁰ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 61.

⁴¹ Cf. Ion Bota, *Din istoricul învățământului românesc din Maramureș la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în *Contribuții la istoria învățământului românesc*. Culegere de studii, București, 1970.

⁴² Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 52-56.

⁴³ V. Varga Dénes, *A tordai unitárius gimnázium története*, Torda, 1907.

⁴⁴ Bibl. Acad. Cluj, fond. *mss. unitariene*, nr. 1198: *Az ó-Tordai Unitárius Gynnnásium Anyakönyve 1759 máj. 29 - 1807*.

Din păcate, un gimnaziu cam de mărimea celui din Turda, și anume gimnaziul reformat de la Zalău, prin sărăcia datelor conținute în matricole, nu permite o analiză statistică a structurii naționale a populației școlare⁴⁵. Cercetarea este dificilă din același motiv și în cazul colegiilor reformate de la Cluj, Târgu-Mureș, Odorhei, cât și în cazul gimnaziilor evanghelice ale sașilor, unde s-ar putea înregistra totuși sporadice prezențe românești⁴⁶.

Analiza se cuvine a fi însă lărgită în perspectivă, pentru că în situația în care în 1773 de exemplu, din totalul populației de 1.066.017 locuitori, românii erau în număr de 677.308 locuitori, deci aproximativ 63,5% din populația Transilvaniei⁴⁷, este clar că frecvența școlară a tinerilor români era mult mai mare decât am putut surprinde în studiul de față. Dar și în condițiile în care materialul arhivistic nu acoperă importante perioade ale secolului, combinând datele sporadice ale registrelor matricole cu informațiile oferite de programele privind materiile de examen, de diferitele rapoarte de la sau spre guvern, de actele administrative interne ale școlilor etc., ne putem forma o imagine corespunzătoare a devenirii intelectualilor români în spațiul politic, social și cultural al Ardealului secolului al XVIII-lea.

REMUS CÂMPEANU

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE ROMANIAN INTELLIGENTSIA OF TRANSYLVANIA IN THE 18th CENTURY

(Abstract)

An attentive research of the way the Romanian historiography has treated the matter of the Romanian national movement during the 18th century, brought to light some interesting conclusions.

First of all we can notice that the attention of the historians has especially concentrated on the elites, on the leaders of the national movement whose biographies and achievements were researched in detail.

The second conclusion could be that even the world of the village, the ground of Romanian society from Transylvania, was also researched with much attention.

If we consider the Romanian society as a pyramidal structure, we observe that the social category who makes the connection between the elites and population, namely the category of Romanian graduates from Transylvanian Secondary and Higher education ones, wasn't distinguished enough.

This quite numerous social category even if it hasn't distinguished oneself by an excellent cultural, social and national activity, or hasn't created literary works, has popularized the spirit of the century and contributed to the cultivation of the political ideals of the Romanian nation.

The present study is proposing to bring to light some important statistical dates about this "second echelon" of Romanian intelligentsia from Transylvania.

⁴⁵ Arh. St. Cluj, fond. nr. 828: *Colecția Colegiului Reformat Zalău*, dosar nr. 5, *Protocolul elevilor și profesorilor colegiului reformat Zalău 1646-1936*.

⁴⁶ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 67.

⁴⁷ *Idem*, p. 39.

ROBOTA, CAUZĂ A PARTICIPĂRII ȚĂRĂNIMII TRANSILVĂNENE LA REVOLUȚIA DIN 1848-1849

Țărănimea aservită din Transilvania s-a implicat masiv în evenimentele care s-au derulat după declanșarea revoluției în primăvara anului 1848 sub forma unor mișcări îndreptate îndeosebi împotriva împovăraătoarelor zile de muncă gratuite cunoscute sub numele de robotă sau slujbă iobăgească. La prestarea lor, iobagii erau obligați, deoarece, potrivit dreptului feudal legiferat prin Tripartitul lui Werbőczy, din 1517, ei nu aveau asupra loturilor sau sesiilor lor decât dreptul de posesiune ori folosință. Peste dreptul lor de folosință sau posesiune se suprapunea cel de proprietate al stăpânilor feudali, numiți de aceea și domni de pământ. Această suprapunere a generat din evul mediu până la 1848 relațiile sau raporturile dintre proprietari și posesori, concretizate în renta feudală în muncă, în natură și în bani. Renta feudală a determinat dependența țăranilor aserviți de proprietarii feudali. Potrivit aceluiași Tripartit al lui Werbőczy, în cazul refuzului prestării rentei de către iobagi, precum și atunci când domniile de pământ nu erau mulțumiți de modul îndeplinirii ei, aveau dreptul să-i alunge de pe moșiile lor. Acest drept a generat de fapt constrângerea economică de care unii nemeși au făcut uz chiar și în primele săptămâni ale revoluției în unele sate din secuime.¹

Dintre cele trei categorii de rentă feudală, mai împovăratore a ajuns până la începutul veacului al XVIII-lea cea în muncă. Ea a fost stabilită de dieta stărilor privilegiate din 1714 la 4 zile pe săptămână de muncă gratuită pentru iobagi și la 3 pentru acei jeleri care posedau sesii urbariale cu extravilane. Prin reglementările Mariei Tereza din 1747 și 1769, a fost redusă la 3 zile pe săptămână pentru iobagi și la 2 pentru jelerii urbariali, când se pretindeau cu animalele de tracțiune, rămânând însă neschimbată cea cu palmele. Datorită răscolei lui Horea și decretului lui Iosif al II-lea din 22 august 1785, a mai cunoscut parțial o diminuare la 2 zile cu vitele sau la 3 cu brațele pentru iobagi și la o zi cu animalele de tracțiune ori la 2 cu palmele în cazul jelerilor urbariali. Cu toate acestea robota va continua să fie până în 1848 o obligație greu suportabilă pentru țăranii dependenți, fiindcă în contul ei trebuiau să efectueze muncile pe alodiul stăpânului în detrimentul cultivării în timpul cel mai propice a pământului arabil ce aparținea sesiei proprii².

Povara principalei obligații în muncă se reflectă în actele conscripției czirákylene din 1819-1820. Ea a fost efectuată în toate localitățile iobăgești din

¹ D. Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848*. București, 1989, p. 346-347; *Doc1848*, vol. III, p. 180-181; *Doc1848*, vol. V, p. 494-495.

² L. Botezan, *Slujba iobăgească din Transilvania în perioada 1785-1820*, în *ActaMN*, X, 1978, p. 271-285.

Marele Principat al Transilvaniei, inclusiv în comitatele Zarand, Solnocul de Mijloc, Crasna și în districtul Chioar din Partiumul nord-estic. Conscriptiia oferă astfel o imagine convingătoare asupra ponderii deținute de slujba iobăgească în ansamblul prestațiilor țărănimii dependente, nu numai pentru anii când a fost efectuată, ci pentru toată perioada dintre 1820-1848, deoarece n-a suferit modificări esențiale până în momentul declanșării revoluției. O atare imagine se conturează în cele două tabele de mai jos:

Tabel I³

Nr. crt.	Anul conscripției	Denumirea comitatului sau districtului	Nr. loc. cercetate	Nr. țărani dependenți	Nr. zile robotă prestate anual cu		Nr. total zile robotă anual	Obsi
					boii	palmele		
1	1820	Alba de Jos	48	5.399	127.023	306.326	500.789	
2	1820	Alba de Sus	34	2.761	135.186	139.453	280.761	
3	1820	Turda	47	3.079	48.186	99.464	267.228	
4	1820	Chioar	22	842	-	-	60.701	
5	1820	Solnocul Interior	21	1.005	26.280	32.629	97.243	
6	1820	Hunedoara	21	1.469	6.914	61.354	118.685	

Localitățile din comitatul Turda

Tabel II⁴

Nr. crt.	Denumirea localităților	Nr. iobagi și jeleri urbariali	Nr. zile robotă pe an cu		Total zile robotă anual
			boii	palmele	
1	Săcalul de Pădure	99	-	-	5.684
2	Suseni	35	-	-	4.368
3	Idiciu de Sus	84	-	-	13.104
4	Filea	46	-	-	2.580
5	Lunca Mureșului	30	-	-	3.717
6	Idicel	88	208	2.236	2.444
7	Lueriu	41	3.120	6.396	9.516
8	Aluniș	60	321	-	6.189
9	Dumbrava	90	-	4.339	4.660
10	Hodac	26	416	-	798
11	Brâncovenești	62	462	748	1.164
12	Deleni	57	-	5.616	6.078
13	Cuieșd	33	-	-	5.460
14	Pădureni	36	-	-	2.912
15	Sânger	17	-	-	1.716
16	Gornești	70	-	-	6.338
17	Habic	25	-	-	1.207
18	Ilioara	11	-	-	832

³ Arhivele de Stat ale Ungariei, Budapesta, F.52; Arh. St. Cluj-Napoca, fondul Alba de Sus - dosare cu actele conscripției czirákylene; Arh. St. Târgu-Mureș, fond conscripții urbariale; Arh. St. Dej, fond Solnoc Interior - dosare cu tabele de impunere pe anul 1820; Șt. Meteș, *Viața agrară, economică, a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I, București, 1921.

⁴ Arh. St. Budapesta, F.52; Arh. St. Cluj-Napoca, fond comitat Turda - dosare cu actele conscripției czirákylene.

continuare tabel

Nr. crt.	Denumirea localităților	Nr. iobagi și jeleri urbariali	Nr. zile robotă pe an cu		Total zile robotă anual
			boii	palmele	
19	Mura Mică	13	-	-	1.202
20	Periş	45	-	-	5.040
21	Iara de Mureş	12	-	-	1.071
22	Peterlaca (Reghin)	58	-	-	11.268
23	Mura Mare	11	-	-	1.012
24	Nadăşa	45	-	-	5.460
25	Feleac (de lângă Reghin)	41	-	-	5.356
26	Dumbrăvioara	39	-	-	3.796
27	Băla	90	312	8.136	8.448
28	Moişa	33	-	-	3.224
29	Păingenii	33	-	-	2.638
30	Păcureni	27	879	2.155	3.034
31	Merişor	17	520	1.716	2.236
32	Glodeni	63	5.928	2.600	8.528
33	Chinari	35	-	-	2.739
34	Papiu Ilarian (Budiu)	104	1.697	9.130	10.827
35	Grebenişu de Câmpie	66	2.164	3.600	5.764
36	Oroi	13	-	-	698
37	Petea	42	1.004	876	1.880
38	Sănmărghita	22	572	1.144	1.716
39	Şăuşa	21	-	-	2.184
40	Iclăndu Mare	57	4.624	4.309	8.933
41	Iclănzul	68	279	1.338	1.617
42	Dileu Român	77	1.362	526	1.888
43	Oarba de Mureş	60	-	-	1.483
44	Bogata de Mureş	105	1.878	5.642	7.520
45	Dileu Nou	18	868	526	1.394
46	Chimitelnic	106	2.178	3.425	5.603
47	Sântioana de Mureş	98	600	7.264	7.864

Datele din tabelul I, bazate pe cele oferite de tabelul II la nivelul comitatelor sau districtelor, nu cuprind toate localitățile iobăgești transilvănene, ci numai pe acelea ce au putut fi cercetate și studiate. Ele pot fi considerate totuși semnificative pentru numărul impresionant de zile de robotă pe care țărani dependenți din Transilvania erau obligați să le presteze an de an stăpânilor lor feudali. Cuantumul lor era superior în Marele Principat al Transilvaniei în comparație cu comitatele bănățene și vestice. Acolo, datorită reglementării oficiale dintre 1767-1780, s-a stabilit un raport direct proporțional între suprafața extravilanelor sesiei iobăgești și numărul zilelor de muncă gratuită, ele variind între 1-2 pe săptămână, respectiv 52-104 pe an. Datorită opoziției nobilimii în Transilvania neputându-se introduce o reglementare asemănătoare nici în urma conscripției lui Iosif al II-lea din 1785-1786, nici după conscripția czirákyană din 1819-1820, până la 1848 aici slujba iobăgească a continuat să varieze în cele mai multe sate între 2-3 zile pe săptămână,

respectiv 104-156 pe an. Nu erau însă rare cazurile în care domnii de pământ pretindeau iobagilor lor fie 3 zile cu animalele de tracțiune, fie 4 zile pe săptămână cu brațele. De fapt, în comitatele, scaunele și districtele transilvănene robota varia de la un sat la altul, în cadrul aceleiași localități de la un stăpân la altul și chiar la același proprietar feudal de la o categorie de țărani la alta. Actele conscripției czirákyene conțin dovezi edificatoare în acest sens. La 1820, cu ocazia efectuării conscripției, reprezentanții iobagilor din Ștenea (comitatul Alba de Sus), de exemplu, au declarat: "Noi așa am apucat obiceiul că am făcut și facem și azi slujba cu boii 2 zile, iar cu palmele 3 zile, acei care ne numim iobagi; acei care s-au numit până acumă jeleri fac cu vitele 1 zi, iar cu palmele 2 zile"⁵. La rândul lor sătenii din Daia (c. Alba de Jos) au relatat: "Acei care mai mare moșie (în sensul de pământuri arătoare și fânațe extravilane) biruiesc, fac în toată săptămâna 3 zile de slujbă cu palma, ori cu boii pe putere 2 zile; care biruiesc mai mică moșie fac cu săptămâna acar cu boii, acar cu palma, 2 zile, precum se vine lipsa curții [domnești]; sunt și de aceia care pe săptămână fac numai o zi"⁶. În Daia numărul zilelor de muncă gratuită depindea, deci, de mărimea sesiei. Spre deosebire de țăranii din Daia, cei din Mitrești (scaunul Mureș) erau obligați, pe bază de contract, să lucreze doar 2 zile pe săptămână și numai până la amiază în perioada dintre Sfântul Gheorghe și Sfântul Martin, dacă li se pretindea cu 4 boi. Pe timpul iernii însă nu li se putea impune decât o zi pe săptămână. Și acei ce nu aveau vite și lucrau cu palmele vara prestau 2 zile, iar iarna numai o zi pe săptămână⁷.

Din relatările iobagilor făcute cu prilejul conscripției czirákyene rezultă că în unele sate povara robotei s-a redus într-o oarecare măsură după răscoala lui Horea din 1784 și în urma patentei lui Iosif al II-lea din 22 august 1785. La o atare reducere au făcut referiri în 1820 reprezentanții țăranilor dependenți din Stejăreni, Felța, Criș, Grânari (c. Alba de Sus), Șard, Gusu, Șpálnaca, Fărău (c. Alba de Jos), Maia, Oșoi, Bobâlna și Dobric (c. Solnocul Inferior). Cei din ultima localitate s-au exprimat astfel: "În vremea iobăgească mai grea slujbă am avut; de atunci până în 1816 câte 3 zile; de atunci până acumă 2 zile de slujbă pe săptămână ori cu boii, ori cu palmele"⁸. Prin vremea iobăgească sătenii au înțeles anii de dinainte de desființarea legării de glic și deci a servituții personale de către Iosif al II-lea.

În opoziție cu satele de mai sus, în altele iobagii s-au plâns că în anii de după 1785 li s-a diminuat temporar robota, dar apoi stăpânii au reintrodus-o pe cea veche. Astfel s-au petrecut lucrurile în comuna Posmuș (c. Cluj). În iunie 1820 sătenii de aici au mărturisit: "Slujba o facem cum am apucat din bătrâni; pe vremea împăratului Iosif al II-lea oamenii grofilor Teleki au prestat timp de 2 ani numai câte 2 zile; dar apoi au revenit la 3 zile; dar cei cu 6 boi au rămas la 2 zile". Într-un mod asemănător s-au plâns și locuitorii din Roandoala (c. Alba de Sus), care erau iobagi ai orașului Dumbrăveni⁹.

⁵ Arh. St. Cluj-Napoca, fond Alba de Sus, dosar cu actele conscripției czirákyene din Ștenea (În continuare cuvântul comitat va fi dat prescurtat cu litera c.).

⁶ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 61.

⁷ Arh. St. Târgu-Mureș, fond conscripții urbariale, dosar nr. 338/1820 (În continuare cuvântul scaun va fi redat prescurtat: sc.).

⁸ Arh. St. Dej, fond Solnocul Interior, tabele de impunere a satului Dobric pe anul 1820.

⁹ Arh. St. Budapesta, F.52, actele conscripției czirákyene din Posmuș; Arh. St. Târgu-Mureș, fond conscripții urbariale, dosar nr. 248/1820.

Robota sau slujba iobăgească săptămânală se pretindea pentru efectuarea aratului, semănatului, seceratului, îmblătitului, cositului fânului, prășitului porumbului, inclusiv a diferitelor munci necesare întreținerii viilor alodiale. Dar dispersarea continuă a proprietăților feudale de-a lungul secolelor, ca urmare a împărțirii lor succesive între moștenitori, i-a determinat pe acei nemeși care nu dispuneau de alodii într-un sat să folosească munca iobagilor din astfel de localități în hotarele altora mai apropiate sau mai îndepărtate. În astfel de situații slujba iobăgească se concentra pe mai multe zile și chiar săptămâni la rând, îndeosebi în perioadele de vârf ale principalelor munci agricole. E adevărat, în astfel de situații, după o săptămână de robotă continuă, țăranilor li se dădea în general un răgaz de mai multe zile pentru a-și lucra extravilanele propriilor sesii. La 1820 au relevat că se aflau într-o situație asemănătoare sătenii din Lunișul, Sălnița, Dolheni, Prislop (districtul Chioar), Hobița, Livezeni, Măgura (c. Hunedoara), Șăula, Iuriul de Câmpie (c. Cluj), Petrilaca (c. Alba de Jos). Iobagii nemeșiței Brâncian Rozalia din ultima localitate au precizat că de o bună bucată de vreme "fiindcă merem la slujbă în Sâncraiuul Mureșului, o săptămână o petrecem acolo; în cealaltă ne lucrăm nouă". Tot în Petrilaca oamenii grofului Bethlen Farkas s-au plâns că potrivit obiceiului ar fi trebuit să efectueze câte 3 zile pe săptămână. Însă de când la curte e "actualul tist (administrator) nu că ținem slujba noastră obișnuită, ci aproape în fiecare săptămână slujim câte 4-5 zile; dară se întâmplă uneori că numai duminica vinim acasă; de multe ori toată săptămâna lucrăm la jilipul morii [malomgât] cu mâncarea noastră; peste asta la căratul grâului și fânului, cu toate că așa am sărăcit că nu mai avem vite și cară; dacă ne mână la lucru cu palma la Luduș, ne ține acolo o săptămână până se isprăvește căratu și lucrăm cu pânea noastră în slujba săptămânală obișnuită"¹⁰.

Mai frecvent aduceau deplasări la distanțe apreciabile pretinderea efectuării unor căraușii în contul zilelor de robotă. Căraușii se pretindeau desigur și în hotarele satelor proprii pentru transportul recoltei de pe pământurile alodiale la curțile nobiliare, dar și a gunoiului de grajd pe astfel de terenuri în lunile de iarnă. Totuși, nu acestea au fost cele mai grele, ci acelea care trebuiau făcute la distanțe de zeci de kilometri. Atari căraușii erau determinate de nevoile curților nobiliare de a-și depozita cerealele, furajele și celelalte produse agricole de pe alodiile răspândite în diferite localități la așa-numitele "caput bonorum" sau "caput domini"; adică în acele comune care îndeplineau rolul de centre economice și administrative ale domeniilor feudale. Căraușiile lungi se impuneau și pentru aprovizionarea curților nobiliare cu lemne de foc și de construcții din pădurile alodiale aflate în hotarele altor localități. De asemenea pentru asigurarea cu vin și rachiu a hanurilor și cârciumilor alodiale care funcționau tot anul pe baza dreptului regalian sau seniorial al cârciumăritului, aducând importante venituri bănești proprietarilor. În iunie 1820 iobagii contelui Teleki Ádám din Tibru (c. Alba de Jos) au relatat conscriptorilor că erau obligați la un "drum lung, atât cât de aici și până la Sibiu și din drumul acesta se știu numai zilele cele peste săptămâna aceea; celelalte merg peste slujbă". Tot "peste slujbă" se socoteau alte două drumuri ceva mai scurte, "până la Aiud"¹¹. Indiferent de scopul cu care se pretindeau, căraușiile lungi trebuiau îndeplinite de iobagi cu animale și atelaje proprii.

¹⁰ Arh. St. Budapesta, F.52, actele conscripției czirákylene din Petrilaca.

¹¹ Șt. Mețș, *op. cit.*, p. 168.

Prestându-se cu încărcături mari și pe drumuri prost întreținute, ele ruinau adesea atât vitele și mijloacele de transport, cât și sănătatea acestora. În tot intervalul de timp cât durau cărașurile, muncile de pe loturile iobagilor rămăneau pe seama soțiilor și copiilor sau nu se efectuau când erau prea grele și nu puteau fi îndeplinite de ceilalți membri ai familiilor.

Ineficiența și insuficiența slujbei iobăgești i-a determinat pe mulți proprietari feudali sau pe administratorii lor să recurgă la cele mai variate mijloace și subterfugii pentru a impune țăranilor aserviți, în afară de robota săptămânală obișnuită, zile suplimentare de muncă gratuită. O adevărată oglindă a goanei după supramuncă se reflectă în relatarea făcută de iobagii din satul Drăguș (d. Făgăraș) cu ocazia conscripției czirákyene. În februarie 1820 ei au precizat că de 66 de ani, de când au ajuns în stăpânirea baronului Brukenthal, dar mai ales în ultimul timp, slujba li s-a îngreuiat, deoarece în cele două zile de robotă care reprezentau îndatorirea obișnuită, erau constrânși să lucreze de dimineața până seara fără pauză necesară de amiază. Mai mult, "acum ne ține până noaptea în întuneric și de multe ori s-a întâmplat că de îi lună și pe lună ne fac să lucrăm cu vitele ... acum doi ani n-am avut vreme să grăpăm locul cel domnesc; și o aprins paie la cap [ul tarlelei] și așa ne-o făcut de am grăpat locul; ne-o mână la căratul gunoiului și ne dă cu soroc lucru, adevă căte atâtă ne dă, cât noi nu putem nicidecum birui și așa ne stricăm vitele; cine lucră azi un lucru domnesc, aceia cum îi mâine și de multe ori nici a treia zi nu poate lucra; cu o vorbă sărăcie mai mare nu poate să fie într-un sat, cum e la noi"¹². Relatarea amintește de nartul impus clăcașilor din Moldova și Țara Românească prin Regulamentele organice din 1831-1832.

Conscripția czirákyană relevă că în primele decenii ale veacului al XIX-lea aproape toate satele din comitatul Solnocul Interior și din districtul Chioar, iar pe scară mai redusă în Solnocul de Mijloc, Crasna, Dăbâca, Turda și Cluj, stăpânii feudali impuneau zile de clacă suplimentară mai ales la secerat și cosit pentru juzii primari, ciurdarii și porcarii sătești, pentru taurul și vierul domnesc, pentru podul plutitor și chiar pentru casele parohiale. Deosebit de semnificativ poate fi considerat în acest sens cazul satului Dragu (c. Dăbâca) ai cărui locuitori erau iobagi ai baronului Wesselényi Farkas. În afara celor trei zile săptămânale, la 1820 ei au precizat că mai erau datori anual la câte o zi de clacă pentru ciurdarul, porcarul, vițelul și judele sau primarul satului, precum și pentru taurul curții nobiliare. În contul fiicăreia din aceste zile de clacă li s-a fixat de fiecare familie secerarea a câte trei clăi de grâu. Doar pentru taur norma era de numai două clăi. Dacă zilele de clacă pentru taur și judele primar le-au moștenit de la înaintași, celelalte le-au fost impuse în urmă cu circa 20 de ani¹³.

Sătenii din Sânmărghita (c. Solnocul Interior) prestau și ei câte o zi de clacă pentru judele primar "la domnu acela pe a cui parte este birău". În schimb locuitorii din Șieu Odorhei erau obligați la două zile de clacă pentru birău. Tot aici iobagilor nemeșului Fekete li se pretindeau câte două zile de coasă, iar văduvelor câte două zile de secere, pentru casa parohială¹⁴. Cu trei ani mai devreme locuitorii din Bălcaci și Jidvei (c. Târnava) aveau îndatorirea de a da în fiecare vară câte 120 de secerători urmașilor grofului Bethlen Gergely pentru a putea folosi podul plutitor

¹² *Idem*, p. 272-273.

¹³ Arh. St. Budapesta, F.52, actele conscripției czirákyene din Dragu.

¹⁴ Arh. St. Dej, fond Solnocul Interior, dosarele cu impunerile pe anul 1820 ale satelor Sânmărghita și Șieu Odorhei.

de la Sânmiclăuș. La rândul lor, sătenii din Sânmiclăuș îndeplineau zece zile de clacă pentru a li se permite accesul la fântâna cu apă sărată din hotarul satului¹⁵.

Printre metodele utilizate de domnii de pământ pentru a obține zile de muncă gratuită suplimentare frecventate erau concesiile făcute pe seama iobagilor de: a se aproviziona cu lemne de foc și de construcții din pădurile alodiale; a folosi ghinda și jirul din astfel de păduri la îngrășatul porcilor; a paște cu vitele pe pământurile curților nobiliare. Atari situații consemnează conscripția czirákyană în localitățile: Albești (c. Alba de Sus), Alămor și Galda de Jos (c. Alba de Jos), Micăsasa (c. Târnava), Bonțida (c. Dăbâca), Herseni (d. Făgăraș), Lemniu și Mesteacă (d. Chioar). Locuitorii din Albești, de pildă, nu dispuneau de pădure. De aceea au recunoscut că s-au obligat față de groful Haller János să-i secere "toată gazda 10 clăi de grâu" peste robota săptămânală în schimbul dreptului de a se aproviziona cu lemne din pădurea alodială¹⁶. Țăranii dependenți din Bonțida nu aveau pășune suficientă și cu scopul de a o completa au arătat că "pentru conținut lucrăm la Bánffy Iosif și Bánffy Vasile, de 2 vite câte 3 clăi"¹⁷.

Foametea teribilă care a bântuit în Transilvania între 1815-1817 din cauza recoltelor compromise de intemperii i-a obligat pe aproape toți țăranii să contracteze împrumuturi de cereale de la stăpânii lor feudali. Făcute în condiții deosebit de vitrege, ele nu vor putea fi restituite mult timp, determinând sătenii să suporte ani în șir dobânzi istovitoare în bani și mai ales în zile de muncă gratuite. În această privință iobagii din Veseud (c. Alba de Sus) au subliniat la 1820 că pe vremea secerișului li se pretindeau câte patru și chiar mai multe zile pe săptămână. Împuternicitul contesei Tholdalagi Klára a reacționat, afirmând că robota suplimentară o îndeplineau pentru cerealele și banii împrumutați în anii anteriori. Pentru a-l împăciui pe împuternicit, reprezentanții sătenilor au recunoscut că zilele suplimentare le prestau în contul cametei, dar în încheiere s-au plâns totuși că "fără măsură ne-au mănânat la muncă în vremea secerii"¹⁸.

Un alt mijloc uzitat de curțile nobiliare pentru a impune țăranilor dependenți robotă suplimentară a constatat în transformarea dijmei în zile de clacă. Conscripția czirákyană îl consemnează în majoritatea satelor hunedorene. Astfel, în Sântămăria de Piatră, iobagii au menționat că în contul dijmei, de care erau scutiți, prestau anual 12 zile la via alodială din hotarul satului Măceu¹⁹. Tot în comitatul Hunedoara un număr însemnat de stăpâni feudali au impus, în locul dijmei, femeilor iobagilor câte o "zi muierescă" săptămânală. La 1820 ea e semnalată în localitățile Bejani, Pietros, Josani, Nandru, Valea Nandrului, Culpăz, Ulm, Pui, Almașu Mic, Peștișu Mic, Fărcădinu de Jos, Federi, Livezeni, Măgura, Nojag, Sălașu de Sus, Sântandrei, Silvașu de Sus, Silvașu de Jos, Vâlcelele Rele etc. "Ziua muierescă" se adaugă celor 2-3 zile de robotă săptămânală ale capilor familiilor iobăgești. În timpul ei femeile erau puse să lucreze la: cernutul sau vânturatul cerealelor îmbălitite; frământatul aluatului și coptul pâinii; efectuarea curățeniei în conace; spălătură rufelor; plivitul straturilor cu zarzavaturi și culesul fructelor din grădinile curților nobiliare. Desigur, soțiilor iobagilor li se impunea astfel de

¹⁵ Arh. St. Cluj-Napoca, fond Urbaria et conscriptiones, fascicula 17/nr. 10, filele 27-28.

¹⁶ Arh. St. Târgu-Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 527.

¹⁷ Arh. St. Budapesta, F.52, actele conscripției czirákyene din Bonțida.

¹⁸ Arh. St. Cluj-Napoca, fond Alba de Sus, dosar cu actele conscripției czirákyene din satele comitatului Alba de Sus.

¹⁹ Arh. St. Budapesta, F.52, actele conscripției czirákyene din Sântămăria de Piatră.

munci și în celelalte comitate, fără a fi pretinse totuși săptămânal. Aproape peste tot era frecventă obligația torsului și țesutului, fixată prin "Certa puncta" din 1769 la o jumătate de funt de cânepă sau lână și respectiv la 10 coți de pânză ori de pânură. Obligația nu se rezuma totuși doar la torsul și țesutul propriu-zis, ci includea în cazul cânepii și inului toate operațiunile începând cu semănatul și continuând cu: smulsul din pământ, topitul în râuri sau bălți, melițatul, pieptănatul, până la înălbit sau dărăcit. La aceste operațiuni s-au referit de exemplu, în 1820, sătenii din Bozieș (c. Dăbâca). În plus ei au precizat că femeile lor mai erau puse să lucreze "la plivit, la cernut, la lăutu hainelor"²⁰.

La metodele de mai sus trebuie adăugate abuzurile la care recurgeau frecvent domnii de pământ sau administratorii lor. Groful Toldi Zsigmond, de pildă, a cerut iobagilor lui din Mihăileni (c. Alba de Sus), cu câțiva ani înainte de 1820, să accepte 4 zile de clacă în plus la seceriș, invocând timpul ploios care periclita recolta. De voie, de nevoie, țăranii le-au acceptat cu caracter temporar. Dovedindu-se rentabile, stăpânul feudal le-a transformat cu de la sine putere într-o obligație perpetuă atât pentru iobagi, cât și pentru jeleri²¹.

Faptul că unii stăpâni feudali au continuat să comită abuzuri față de propriii iobagi și în anii de după conscripția czirákyană se reflectă deosebit de edificator într-o petiție din 1838 semnată de 65 de țăranii din satul Dumbrăveni (fost Ganciu), situat în apropierea Dejului, centrul de reședință al comitatului Solnocul Interior. Petiția conține o înșiruire de plângeri, pe de o parte contra celor doi domni de pământ și a administratorului lor, iar de altă parte împotriva solgăbirăului sau judeului nobiliar de plasă. Plângerile se refereau și la modul abuziv cum se făcea dijmuirea, dar mai ales la impunerea robotei sau slujbei iobăgești. Astfel, în timpul iernii, când vremea era nefavorabilă, stăpânii pretindeau pentru răscumpărarea unei zile de robotă câte 2 zloți de aramă. Dar când timpul devenea favorabil, îi forțau pe iobagi la: o zi de lucru la doborâtul copacilor din pădurea alodială; o cărușie la Dej care echivala cu o zi la dus și o alta la întors; o zi la transportarea a două care de lemne din pădure. Deci patru zile pe săptămână. În răstimpul de trecere de la iarnă la primăvară, când nu prea era de lucru, îi lăsau în pace câte 3-4 săptămâni la rând. Însă odată cu începerea muncilor agricole de primăvară, considerând restante zilele ce ar fi trebuit să fie pretinse în aceste săptămâni, le cereau pe toate deodată. Iobagii trebuiau astfel să presteze 7-8 zile la rând cu vitele și atelajele proprii până terminau de arat și însămânțat tot pământul alodial. De regulă în contul acestor zile li se dădea de lucru cu "ruptu" sau cu norma. Suprafața astfel fixată nu se putea ara și însămânța într-o singură zi. Pentru terminarea ei trebuia continuată munca și în ziua următoare. Datorită acestui ritm de lucru, numai în primăvara anului 1838 le-au murit în brazdă câte un bou iobagilor Grigore Iuga, Chifor Clapa, Vasilica Barb și Ion Poneriu.

În lunile de vară slujba iobăgească se ridica tot la patru zile pe săptămână dacă se efectua cu palmele. Se reducea la 3 zile numai când se efectua cu vitele. Acci iobagi care nu dispuneau de patru boi de jug, ci numai de doi, erau obligați să se întovărășească. În sezonul de vară se acceptau, în general, numai bărbații. Femeile se admiteau doar la prășitul porumbului în locul soților. Ziua de muncă

²⁰ I. Botezan, *Daturile iobăgești din comitatele Transilvaniei în perioada 1785-1820*, în *Studia*, fasciculus 1, 1973, p. 27-31.

²¹ Arh. St. Cluj-Napoca, fond Alba de Sus, dosarele cu actele conscripției czirákylene din satele comitatului Alba de Sus.

dura de dimineața până seara cu o scurtă pauză la amiază și la ojină. În plus, un bărbat de fiecare familie era obligat la șapte zile de dărbănie pentru paza curțiilor și averilor nobiliare. Ele durau 24 de ore fără întrerupere. Dacă se întâmpla ceva pagubă în cele 24 de ore, paznicul o suporta.

A doua parte a petiției relevă că iobagii au încercat să se opună abuzurilor domnilor de pământ pe cale pașnică, prin trimiterea unor delegații cu plângerile la Tezaurariatul din Sibiu și la Cuberniul nobiliar de la Cluj. Nici unul din aceste două reprezentante ale puterii de stat n-a ținut seama de petițiile reclamanților. Dar fiindcă au îndrăznit să se plângă autorităților superioare, la reintoarcere delegații au fost așteptați pe "drumul țării" de stăpânii feudali și de solgăbirău în apropierea Dejului. În calitatea lui de reprezentant al puterii nobiliare locale, solgăbirăul i-a arestat și internat la închisoarea comitatului timp de 15 zile. În felul acesta delegații și-au petrecut sărbătorile Crăciunului la închisoare. Înainte de a li se da drumul acasă li s-au administrat câte 25 de lovituri cu nuiiele în ocolul judelui nobiliar. Fiindcă înainte de a pleca spre familiile lor au cerut să li se restituie "cărțile" sau actele eliberate de la Guberniu, solgăbirăul i-a lovit cu pumnul peste gură, încât i-a podidit sângele. De pe urma maltratării, unul din delegați zăcea bolnav, fără a se ști dacă se va însănătoși.

Judele nobiliar nu s-a mulțumit numai cu bătaia administrată delegaților la Dej, ci s-a deplasat în sat și i-a strâns pe toți locuitorii la una din curțile nobiliare. Pe un ton arogant de stăpân le-a poruncit celor prezenți să nu mai îndrăznească să înainteze petiții la Cluj și la Sibiu. Pentru a-i intimida, l-a supus în fața lor pe iobagul Lup Moroșan la 20 lovituri cu bățul. Față de acest tratament brutal el a protestat, fiind susținut de șase consăteni. Împreună au cerut să nu mai fie bătuți, ci, dacă erau considerați vinovați, să fie trimiși la scaunul de judecată din centrul de reședință al comitatului. Atunci solgăbirăul, cei doi stăpâni feudali și o unealtă a lor din satul învecinat Cuzdrioara, i-au lovit peste capete cu bățele. Întrucât dârzul Lup Moroșan a avut curajul să afirme că el totuși se va duce din nou la Guberniu, l-au prins și i-au aplicat alte 20 de vergi pe trupul gol. La o pedeapsă similară au fost supuși și cei șase consăteni care s-au solidarizat cu el.

După această maltratare, o altă delegație de șase iobagi s-a dus la procuratura din Cluj pentru a-i cere să intervină la Guberniu în vederea trimiterii unei comisii de investigare în satul lor. Procuratura l-a reținut numai pe unul din ei, pe ceilalți trimițându-i acasă. După cinci zile de așteptare, celui rămas la Cluj i s-a comunicat că Guberniul va trimite o comisie de anchetă numai dacă dregătoria comitatensă îl va informa asupra cauzelor neînțelegerii dintre iobagi și stăpânii lor.

Din cea de-a doua delegație, domnii de pământ l-au vizitat mai întâi pe Iuon Precup. Târându-l în casă, au început să-l bată. Fiindcă soția a încercat să-l apere, au lovit-o și pe ea, cu toate că era gravidă. Pe alți trei delegați au pus mâna la casele lor într-o noapte și i-au legat în lanțuri, trimițându-i la închisoarea de la Dej. După 13 zile de detenție, când au fost eliberați, li s-au aplicat câte 24 de lovituri cu vergile, încât unul din ei zăcea bolnav de pe urma bătăii. Cei maltratați i-au prezentat comitelui suprem un protest. Dar acesta i-a trimis la vicecomite, care s-a solidarizat cu bestialul jude nobiliar și i-a reținut timp de 2-3 ore. La înnoptare i-a lăsat să meargă acasă, poruncindu-le să ajungă la o înțelegere cu oprimatorii lor.

Maltratările suferite din partea stăpânilor feudali și a reprezentanților autorităților nobiliare locale n-au frânt dârzenia iobagilor. Dovadă în acest sens este însăși petiția redactată în 1838. În finalul ei, cei 65 de semnatari afirmă că "tot satu" era hotărât să nu mai slujească proprietarilor feudali decât dacă acceptau reducerea robotelor la două zile pe săptămână²².

Petiția din 1838 ilustrează că povara robotelor, accentuată prin abuzurile stăpânilor feudali, continua să alimenteze nemulțumirile țăranilor dependenți în anii premergători declanșării revoluției din 1848-1849. Iar atunci când abuzurile erau sprijinite de reprezentanții aparatului de stat nobiliar și se concretizau în maltratări, jigniri și umiliri, ele contribuiau la provocarea spiritului de revoltă în lumea satelor iobăgești.

În celebrul său discurs rostit în catedrala de la Blaj, Simion Bărnuțiu prezintă o descriere zguduitoare a iobăgiei, pe care a văzut-o cu propriii ochi între 1820-1848. El arată că atunci când îi scot pe iobagi la prășit, la secerat și la alte munci agricole "șpanii și județii domnești îi mână cu alunul dindărăt de se înalță pulbere în urma lor ca în urma carelor ce fug pe drumul țării; când e bărbatul la cărat de grâu, de fân, de vin domnesc au cu aratrul în alodiul domnesc, atunci femeia e la curte la cernut, la dires, la scos de cânepă, la tors; casa colonului ("iobagului" n.n.) e rămasă numai în grija pruncului din leagăn; când e timp frumos colonul lucră la domni; când plouă vine la lucrul său; atunci ziua numai jumătate i se știe; când a finit lucrul domnului în deșert își aruncă și el sămânța în pământ; pentru că acum a trecut timpul semănatului; când vine acasă de la domni, atunci îl mână la drum și la comitat și la poștării Deacă nu-și poate închipui cineva greutatea care le suferiau oarecând iudeii de la faraon în Egipt, să se uite la faraonii din Ardeal cum nu se mulțumesc aceștia acum cu ziua de lucru, ci dau cu ruptu clăile, de e constrâns colonul a face ziua din noapte și a lucra cu toată casa sea ca să poată plini numărul cel peste măsură; sunt și aristocrați care-i bagă în jug pe oameni și grapă cu ei"²³.

Tabloul zugrăvit de S. Bărnuțiu cu privire la povara reprezentată de robotă explică de ce față de prestarea ei se va manifesta o împotrivire generală în lumea satelor transilvănene la scurt timp după declanșarea revoluției la mijlocul lunii martie 1848. Această împotrivire se reflectă în volumele I-V ale colecției de *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*. C. Transilvania, publicate de un colectiv de cercetători de la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca. Refuzul de a mai îndeplini slujba iobăgească s-a manifestat mai întâi în satele bănățene și vestice începând cu ultima săptămână a lunii martie. Dar, spre mijlocul lunii aprilie, acțiunile de împotrivire contra robotelor vor înceta în vest, deoarece aici iobagii au fost informați de autorități că, în Dieta Ungariei de la Bratislava, nobilimea liberală a impus la 18 martie votarea legii agrare. Sancționată de monarhie la 11 aprilie, ea urma să intre în vigoare de ziua de Paști. Întrucât pe parcursul secolului al XVIII-lea regimul habsburgic a anexat Ungariei mai întâi comitatele Maramureș, Satu-Mare și Bihor și apoi cele bănățene, inclusiv Aradul, la 23 aprilie

²² Arh. St. Budapesta, fond Tezaurariatul Transilvaniei, dosar cu scrisori și petiții în limba română nenumerate; L. Botezan, *Un document care reflectă câteva din cauzele revoluției de la 1848-1849*, în *AIIC*, XXX, 1990-1991, p. 259-266.

²³ *Doc1848*, IV, p. 8.

și iobagii din aceste unități administrativ-teritoriale au devenit oameni liberi și proprietari deplin pe sesiile lor²⁴.

Spre deosebire de comitatele bănățene și vestice, în Marele Principat al Transilvaniei nobilimea conservatoare a continuat să dețină pozițiile cheie în aparatul de stat și după declanșarea revoluției. De pe aceste poziții, spre sfârșitul lui martie și la începutul lunii aprilie s-a străduit să evite sau să amâne desființarea iobăgiei. Unul din exponenții acestei nobilimi, cancelarul aulic Jósika Miklós, într-o scrisoare expediată la 29 martie guvernatorului Teleki József, îi expunea opinia că legea desființării imediate a obligațiilor urbariale votată de dieta de la Bratislava ar constitui un pericol, atât pentru proprietarii feudali particulari, cât și pentru statul ungar. Totodată îi exprima și teama față de convocarea Dietei stărilor privilegiate a Transilvaniei în vederea discutării chestiunii relațiilor urbariale, pentru a nu deveni un centru legal al "agitațiilor", ca în Ungaria. Concepția conservatoare a cancelarului Jósika răzbate și în manifestul adresat Transilvaniei cu data de 3 aprilie, semnat de împăratul Ferdinand. Manifestul anunța convocarea dietei stărilor privilegiate pentru a decide reglementarea definitivă a problemei urbariale. Punerea în practică a reglementării ar fi urmat să se realizeze până la 31 martie 1849. Manifestul se încheia cu avertismentul că până la 31 martie anul următor "prestațiile și îndatoririle urbariale vor fi îndeplinite fără discuție"²⁵.

Amploarea pe care o vor lua în luna aprilie împotrivirile față de perpetuarea robotelor sub influența desființării lor în Ungaria, Banat, Crișana și Maramureș va determina însă nobilimea conservatoare din Transilvania să se ralieze celei liberale. Nobilimea liberală transilvăneană va opta pentru desființarea iobăgiei, dar nu imediat, sub presiunea mișcărilor țărănești, ci numai pe "cale legală", printr-o lege agrară, pe care să o adopte dieta, la fel ca în Ungaria. Edificatoare în acest sens poate fi considerată următoarea mărturisire a grofului Bethlen János senior, principalul lider al nobilimii liberale din Transilvania, făcută prietenului și tovarășului său de idei, baronul Wesselényi Miklós, într-o epistolă din 12 mai 1848: "noi suntem convinși că eliberarea iobagilor prin propriile forțe ar fi tot atât de periculoasă, pe cât ar fi de dorit desființarea grabnică a robotei de către dietă"²⁶. Numai emanciparea țăranilor de servitutea feudală prin dirijarea ei de către autoritățile nobiliare constituite putea fi prezentată și aici ca un sacrificiu din partea stăpânilor și ca un dar sau o binefacere în favoarea iobagilor. Numai astfel nobilii ar fi putut să-i convingă pe țărani că, la fel cum legea agrară urma să-i transforme în proprietari deplin pe sesiile și fracțiunile lor de sesi, tot așa aveau și ei dreptul să rămână stăpâni pe acele părți ale moșiilor care constituiseră până la 1 ianuarie 1848 rezerva feudală sau seniorială. Numai prin transformarea și a alodiilor și a curților nobiliare în proprietate de tip burghez, nobilimea și-ar fi păstrat și în noua orânduire puterea economică, iar odată cu ea și supremația politică. Iată de ce propaganda oficială a aparatului de stat nobiliar din luna aprilie și din cea următoare a avut drept țel primordial determinarea iobagilor să-și îndeplinească obligațiile față de stăpânii lor până la 29 mai, când s-a fixat începerea lucrărilor Dietei Transilvaniei, convocată în vechea ei alcătuire feudală bazată pe stările privilegiate.

²⁴ *Idem*, III, p. 126-127.

²⁵ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I, București, 1977, p. 186-187 și 253.

²⁶ *Doc1848*, III, p. 487-490.

Amânarea desființării slujbelor iobăgești până la 29 mai a urmărit desigur și asigurarea gospodăriilor nobiliare cu zilele de lucru gratuite ale țăranilor necesare efectuării principalelor munci agricole. Semnificative în această privință pot fi considerate datele cuprinse în raportul administratorului domeniului de la Jibou, Nagy Lázár, din 17 aprilie. Prin raport îl informa pe stăpânul său, baronul Wesselényi Miklós, că, în condițiile desființării iobăgiei, domeniul va suferi pierderi considerabile, deoarece pentru cultivarea și recoltarea grâului, orzului, ovăzului, porumbului, cartofilor, păstăioaselor și viilor din hotarele Jiboului, Someș-Odorheiului, Husiei, Ronei și Turbuței ar fi fost necesare 1563 zile de lucru cu vitele și 13448 zile cu palmele, iar în localitățile Șoimuș, Jac și Mirșid 2842 zile cu vitele și 22146 zile cu palmele²⁷.

Totuși scopul principal al propagandei și măsurilor luate de autoritățile nobiliare în lunile aprilie și mai l-a constituit evitarea cu orice preț a unei răzvrățiri generale contra nemeșilor, care ar fi pus sub semnul întrebării menținerea supremației lor economice și politice. În plus, aici eliberarea și improprietărea iobagilor trebuia condiționată și de acceptarea, în lumea satelor, a uniunii Transilvaniei cu Ungaria.

Strădania nobilimii liberale de a evita declanșarea unei revolte generale a iobăgimii, de a influența și dirija procesul eliberării și improprietării țăranilor aserviți pe cale "legală", se reflectă clar în trei scrisori din 27 martie trimise unor apropiați de către baronul Wesselényi Miklós, unul din liderii ei cei mai prestigioși. Printre sugestiile și ideile expuse de el în aceste epistole figurează: recurgerea la concursul preoților români, care, prin influența ce o exercitau asupra enoriașilor, puteau să prevină sau cel puțin să atenueze acțiunile antinobiliare ale iobagilor; excluderea sătenilor din gârziile civile și deci evitarea înarmării lor; convingerea nemeșilor stăpâni de iobagi să facă acestora anumite concesii, îndeosebi în sensul reducerii numărului zilelor de robota săptămânale; evitarea recurgerii la represii din partea autorităților nobiliare în cazurile în care țăranii aserviți ar fi refuzat să mai îndeplinească slujbele iobăgești. Din cea de-a treia scrisoare rezultă că baronul Wesselényi Miklós și-a expus opiniile și la o consfătuire pe care a avut-o la Șimleul Silvaniei cu mai mulți nemeși. Acestora le-a sugerat să facă concesii pe care le vor considera oportune propriilor iobagi, dar nu colectiv, ci individual. El însuși a făcut o astfel de concesie printr-o declarație care a fost tradusă în românește de preotul din Poptelec pentru țăranii prezenți la Șimleu. Despre conținutul declarației au fost informați și iobagii baronului din Jibou, după cum reiese din rândurile pe care i le-a adresat la 30 martie intendentul său Kelemen Béni. Prin ea robota li se reducea la o zi pe săptămână. Kelemen îi sugera să acorde o concesie similară și oamenilor de la Chiochiș și Galații Bistriței, unde slujba iobăgească "a fost mai grea"²⁸.

Grija de a nu provoca mișcări antinobiliare transpare pe parcursul lunii aprilie și în măsurile luate de autoritățile nobiliare din diferite comitate, precum și în atitudinea manifestată de unii administratori de domenii feudale și chiar de câțiva stăpâni de iobagi. Astfel, la 7 aprilie directorul administrativ al domeniului minier Zlatna, Nemegyei János, îi recomandă șpanului cameral din Câmpeni să se abțină de la orice acțiune de provocare a motilor prin eventuale măsuri represive,

²⁷ Doc1848, II, p. 104-105.

²⁸ *Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania*, vol. I, p. 146-150 și 217.

"să trateze poporul, pe cât era posibil, blând și părintește"²⁹. Administratorul domeniului familiei baronilor Jósika din Brănișca (c. Hunedoara), Berde Sándor, era sfătuit la 17 aprilie de avocatul Dósa să nu-i silească pe săteni la robotă, ci să-i lase în voia lor; "altfel se răscoală, ne distrug și neucid"³⁰. La 20 aprilie, baronul Jósika Miklós a descins la Gârbou, unde l-a chemat pe preot și prin el și-a vestit oamenii că "renunță la jumătate din robote"³¹. Baronul Jósika Miklós a mers mai departe. A redactat o proclamație către propriii iobagi pe care le-a adus-o la cunoștință în 23 aprilie. Prin ea declara: "vă eliberez pe voi toți, împreună și deodată, de orice formă de servituți urbariale, de robote, de dijme". Totodată îi anunța că dorea ca, până ce iobăgia va fi desființată prin lege, să fie primii din Transilvania care să se bucure de harul libertății fără a fi obligați să plătească "pentru aceasta vreun ban". În încheiere le adresa rugămintea de a-i respecta partea de moșie ce-i revenea, tot așa cum le va respecta el pe ale lor³².

Gestul scriitorului luminat Jósika Miklós rămâne totuși o excepție la nivelul întregului Principat al Transilvaniei. Ceilalți nobili, chiar și cei mai liberali, au redus doar parțial slujba iobăgească. Mai mult, autoritățile nobiliare au inițiat măsuri severe pentru neutralizarea oricăror îndemnuri la eliberarea imediată a iobagilor. Guvernatorul Teleki, de pildă, la 8 aprilie, a informat oficialitățile comitatense, dregătorii orașelor și pe cei doi episcopi români, despre un manifest adus de un student de la Viena, în care se propaga îndemnul la "încetarea imediată a prestațiilor urbariale" și deci abolirea acestora. De aceea le cerea tuturor să lămurească poporul că soarta lui "va fi ameliorată cu siguranță pe cale constituțională" prin adoptarea unei legi de către dieta pe care împăratul o va convoca în curând³³.

Îndemnurile autorităților nobiliare n-au avut efectul scontat, deoarece, mai ales după 23 aprilie, când legea agrară a intrat în vigoare în Ungaria, Banat, Crișana și Maramureș, țăranii dependenți din Principatul Transilvaniei au început și ei să refuze îndeplinirea obligațiilor iobăgești. De fapt, refuzuri de a se mai efectua prestații urbariale documentele semnalează încă la 10 aprilie în câteva localități din Solnocul de Mijloc, aflate în vecinătatea comitatelor Satu Mare și Bihor. Un astfel de refuz este consemnat la această dată în comuna Cehul Silvaniei. Aici, la îndemnurile delegaților trimiși de comitetul pentru păstrarea ordinii constituite cu scopul de a-i convinge pe iobagi să-și îndeplinească obligațiile cu sânguință "până vor fi eliberați pe calea legii", aceștia au răspuns cu strigătul "că nici măcar o oră nu vor mai presta slujbele urbariale". Pentru a evita transformarea atmosferei tensionate într-o revoltă, nemeșii Alex. Buda și Kiss László au intervenit și au dat oamenilor lor asigurări în scris că nu le vor mai pretinde robotele, dacă nu vor voi să le mai îndeplinească. Solidari cu cei din Cehul Silvaniei s-au manifestat locuitorii din Hodod și Stremț care "au refuzat și ei cu totul robota"³⁴.

Evenimentele de la Cehu Silvaniei au exercitat influență și asupra satelor ce constituiau domeniul baronului Wesselényi Miklós. Dintre aceste sate, la Șoimuș s-au refuzat slujbele iobăgești în aceeași zi de 10 aprilie. Un raport al

²⁹ *Idem*, p. 348.

³⁰ *Doc1848*, II, p. 100-101.

³¹ *Idem*, p. 182.

³² *Idem*, p. 255.

³³ *Idem*, p. 346.

³⁴ *Idem*, p. 422-423.

administratorului Nagy Lázár înaintat baronului la 20 aprilie relevă că influența s-a resimțit chiar și la Jibou. Aici se mai îndeplinea robota în forma redusă fixată de baron, dar, sub influența unor "agitatori", iobagii murmurau contra ei. Ei argumentau că din moment ce cei de la Cehu nu o mai îndeplineau, n-ar trebui să li se mai pretindă nici lor. Aceasta cu atât mai mult cu cât au aflat că monarhul le-ar fi acordat libertatea printr-o hotărâre dată în urmă cu 12 ani, pe care domnii de pământ ar fi ascuns-o. Același administrator îl informa pe baron că intrucât la Jibou robota a ajuns "ca un opaiț gata să se stingă", i-a cerut sfatul superiorului său Kiss László, dacă n-ar fi cazul să se renunțe definitiv la ea. Acesta l-a îndemnat inițial să "elibereze imediat oamenii de sub urbariu", însă a doua zi a revenit și l-a atenționat să-l lase pe baron să acorde emanciparea totală. În aceeași zi, Kiss László i-a adresat și el câteva rânduri baronului Wesselényi Miklós, aducându-i la cunoștință că în comitatul Solnocul de Mijloc majoritatea țăranilor nu mai prestau slujbele iobăgești. De aceea l-a atenționat pe administratorul Nagy Lázár să nu utilizeze nici un fel de mijloace pentru a-i constrânge pe iobagii de pe domeniul Jiboului să îndeplinească robotele, dacă refuză prestarea lor³⁵.

Despre generalizarea refuzului slujbelor iobăgești în comitatul Solnocul de Mijloc relatează guvernului de la Pesta vicecomitele Bálint Elek la 18 aprilie. În relatarea lui face și el referiri la evenimentele de la Cehu Silvaniei, arătând că un om din Odești al lui Kiss László s-a deplasat acolo pentru a-i presta robota, dar a fost bătut pentru intenția sa. La Ulciug au fost maltratați doi jurați comitatensi care s-au deplasat acolo în 14 aprilie pentru a-i lămuri pe săteni să-și îndeplinească obligațiile față de stăpânii lor. De pe urma bătăii, unul din ei a sucombat două zile mai târziu. În localitatea Motiș care aparținea integral baronului Wesselényi Farkas, cu toate că acesta i-a eliberat practic pe săteni, nu numai că i-au atacat moșia organizată pe baza rotației culturilor, dar i-au alungat zilerii străini care lucrau acolo pe bani. Considerând Cehul Silvaniei drept centrul rezistenței contra prestării robotelor, în încheierea raportului său vicecomitele se pronunța pentru pedepsirea locuitorilor din această comună³⁶.

O situație asemănătoare cu cea din Solnocul de Mijloc s-a creat în luna aprilie și în comitatul învecinat Crasna. Ea se desprinde dintr-o epistolă expediată de groful Kuun Gergely prietenului său baronul Wesselényi Miklós la data de 22 aprilie. Plângându-se de incompetența funcționarilor comitatensi, îi relata despre atitudinea arogantă a judeului nobiliar Szentmarjai. Fiind trimis la Giurtelecu Șimleului pentru a-i convinge pe săteni să continue slujbele iobăgești până la desființarea lor legală, solgăbirăul li s-a adresat pe un ton poruncitor, cerându-le să jure că vor păstra liniștea și că vor continua să presteze servituțile datorate stăpânilor lor. Sătenii l-au refuzat însă deschis, declarându-i că vor menține liniștea, dar nu se vor angaja să mai îndeplinească slujbele iobăgești în condițiile în care ele vor înceta în comitatele învecinate din vest odată cu ziua de paști și de Sfântul Gheorghe. În continuare el recunoaște că în multe localități din comitatul Crasna sătenii s-au sustras de la îndeplinirea robotelor. În încheiere opinează că țăranii ar trebui lămuriți de preoți ca de aici înainte să accepte să lucreze pe bani la foștii lor domni de pământ³⁷.

³⁵ *Idem*, p. 104-105 și 201-202.

³⁶ *Idem*, p. 122-125.

³⁷ *Idem*, p. 239-242.

O amploare mai mare va lua mișcarea iobagilor contra robotelor în Zarand, învecinat înspre vest și sud-vest cu comitatele Arad și Caraș-Severin. Ea se reflectă în raportul comitelui suprem al comitatului Zarand, Kozma Pál, înaintat guvernatorului Teleki la 19 aprilie. Raportul relevă mai întâi că oficialitatea comitatensă s-a întrunit imediat după ce s-a aflat de anunțarea sistării obligațiilor iobăgești în Caraș-Severin și Arad. Cu această ocazie s-a decis trimiterea pe sate a unor comisii pentru a preveni declanșarea unor răzvrătiri. La încercările membrilor comisiilor de a-i lămuri pe iobagi să aștepte cu răbdare anularea prestațiilor urbariale pe cale legală, în unele sate locuitorii au pretins introducerea imediată a concesiilor acordate în Banat și Ungaria. Până la urmă au fixat un termen de maximum trei luni. Cu scopul de a evita agitațiile, membrii comisiilor au acceptat termenul. După ce au raportat compromisul, dregătoria i-a trimis din nou cu instrucțiunea de a condiționa traducerea în viață a promisiunii emancipării de servituțile feudale, fie de uniunea Transilvaniei cu Ungaria, fie de reanexarea comitatului Zarand la statul ungar. În acest sens membrii comisiilor trebuiau să-i informeze pe țărani că oficialitatea comitatensă a intervenit deja pe lângă palatin și guvernul Ungariei. Dar locuitorii din Aciuța, Pleșcuța, Dumbrova, Gura Văii, Tălagiu și Budești n-au dat suficient credit îndemnurilor și promisiunilor. Îndeosebi sub influența celor din Aciuța, iobagii din aceste localități au declarat că ei nu vor mai continua să îndeplinească zile de robotă. Față de această atitudine, dregătoria comitatensă a decis ca pe lângă membrii comisiei să fie atașat și unul din preoții din Hălmagiu pentru a le da explicații sătenilor în limba română. Ca urmare, în câteva din localitățile de mai sus iobagii au promis că se vor supune. Totuși, în ciuda promisiunii, aceștia manifestau delăsare și lipsă de entuziasm la îndeplinirea robotelor. Cei din Aciuța, Tălagiu și Budești au persistat "cu încăpățănare în opoziția și nesupunerea lor". Rezistența cea mai dărză contra slujbelor iobăgești o manifestau cei din Aciuța, cu toate că 2/3 din ei nu le mai îndeplineau, deoarece de câțiva ani țineau în arendă pământurile alodiale ale nemeșilor Hollaki Ferenc și Gusztáv. Persistența rezistenței se datora și unor agitatori din satele învecinate ale comitatului Arad, precum și în urma răspândirii a tot felul de zvonuri. Cei din Aciuța n-au cedat nici în fața unor comisari militari care s-au alăturat celor civili. Refuzând să mai îndeplinească slujbele iobăgești, cei din Aciuța le-au declarat comisarilor militari "să mai aștepte și domnii că noi am așteptat destul". Iată de ce membrii civili și militari ai comisiei propun dregătoriei comitatense să trimită la Aciuța o companie de soldați de la Hălmagiu pentru pedepsirea lor³⁸.

Măsurile represive propuse oficialității comitatense n-au mai fost necesare, deoarece la 23 aprilie s-a publicat un decret guvernamental semnat de ministrul de interne de la Pesta, Szemere Bertalan. Prin el se aducea la cunoștință publică decizia anexării comitatelor Zarand, Crasna, Solnocul de Mijloc, a districtului Chioar și a orașului Zalău la Ungaria pe baza unei legi adoptate în 1836 de către dieta de la Bratislava. În vederea realizării anexării se numeau împuterniciți ai guvernului ungar cu titulatura de comisari regali în frunte cu baronul Wesselényi Miklós³⁹.

Cinci zile mai târziu, la 28 aprilie, se difuza textul tipărit în limba română cu titlul "Rânduială", semnat de același ministru de interne Szemere Bertalan. Tex-

³⁸ *Idem*, p. 166-174.

³⁹ *Idem*, p. 245-246.

tul era o completare explicativă a decretului din 23 aprilie. El reiterea hotărîrea trecerii celor patru unități administrativ-teritoriale și a orașului Zalău de sub autoritatea Guberniului, Tezaurariatului și a Tablei crăiești ale Transilvaniei, sub aceea a organelor executive și judecătorești ale Ungariei. În plus promitea că pe măsură ce anexarea se va efectua sub îndrumarea comisarilor regali, se vor extinde asupra lor și reformele din Ungaria, inclusiv legea agrară. Astfel, în punctul al doilea se statua că odată cu anexarea, pământurile aflate până acum doar în folosința iobagilor și jelerilor urbariali deveneau proprietatea lor deplină. Tot astfel deveneau proprietate deplină și pământurile alodiale ce au aparținut stăpânilor feudali. La punctul trei se preciza "că după colonizature, adică pământuri ce au fost iobăgești, nici un fel de robotă, slujbă, dezmă [dijmă] domnească, dezmă popească și orice fel de tribut domnesc în înțelesul legii a 10-a [din anul] 1848 au încetat". În primul aliniat se atenționa însă că rămăneau în vigoare impozitele și celelalte obligații față de stat⁴⁰.

Anexarea Partiumului nord-estic se va efectua în luna mai. Drept urmare, pe parcursul acestei luni se vor extinde efectele legii agrare votate de dieta de la Bratislava și în satele districtului Chloar și ale comitatelor Solnocul de Mijloc, Crasna și Zaránd. La 20 mai, comisarii Beöthy Ödön și Somossi Ignác, care au dirijat ceremonia anexării în Zaránd, i-au comunicat baronului Wesselényi Miklós că în timpul ei au anunțat încetarea oficială a slujbelor iobăgești pe teritoriul acestui comitat.⁴¹ Iobagii și jelerii urbariali deveneau astfel și aici oameni liberi și proprietari deplini pe sesiile sau fracțiunile lor de sesi, asupra cărora nu avuseseră până la 1 ianuarie 1848 decât drept de posesiune. În luna mai vor înceta, de aceea, mișcările țărănești contra prestațiilor urbariale și pe teritoriul Partiumului nord-estic. De acum încolo nu se vor mai înregistra astfel de acțiuni decât în acele sate în care existau jeleri alodiali și curiali, excluși și aici de la eliberare și improprietărire.

Din Partiumul nord-estic mișcările țăranilor dependenți contra slujbelor iobăgești se vor propaga, începând cu a doua jumătate a lunii aprilie, în comitatele învecinate Hunedoara, Dăbâca și Solnocul Interior, iar în luna mai și în celelalte unități administrativ-teritoriale ale Marelui Principat al Transilvaniei. Încă la 17 aprilie administratorul moșiei familiei Jósika din Brănișca îi raportează inspectorului domenal că "slujbele iobăgești nu mai sunt prestate acum de sate întregi" din comitatul Hunedoara⁴². Documentele confirmă o astfel de situație în ultima decadă a lunii aprilie și pe parcursul lunii mai pe domeniul familiei baronului Bornemisza care avea centrul la Ilia. La 20 aprilie, administratorul acestui domeniu, Nagy József, se plânga stăpânului său că întâmpina dificultăți în efectuarea muncilor agricole pe pământurile alodiale, deoarece iobagii fie că refuzau să-și îndeplinească îndatoririle urbariale, fie răspundeau la chemare doar câțiva și aceștia lucrau de mântuială. Dându-i ca exemplu pe sătenii din Bretea Mureșeană, Ulieș și Gothatea, el conchide: "țăranii nu vor nicicum să lucreze pentru domeniu; ba sunt oameni care au declarat că nu vor munci nici pe bani"⁴³. Despre nesupunerea iobagilor săi, baronul Bornemisza a informat Guberniul, al cărui membru era, la 3 și 26 mai. Cea de-a doua informare releva că între iobagii care

⁴⁰ *Idem*, p. 379-380.

⁴¹ *Idem*, IV, p. 275-276.

⁴² *Idem*, II, p. 100-101.

⁴³ *Idem*, p. 404-406.

manifestau o opoziție deschisă împotriva robotelor, alături de cei din Bretea Mureșeană, Ulieș și Gothatea mai figurau și aceia din Valea Poienii, Certej, Vorța și Săcămaș. Printre "instigatorii" țăranilor la nesupunere, pe baza raportului administratorului său, îl menționa pe preotul din Gothatea. Guvernul a luat în discuție sesizarea lui Bornemisza în aceeași zi de 26 mai și a decis numirea în calitate de comisar crăiesc a unui alt baron: Győrfy Sámuel. Acestuia i se trasa misiunea de a se deplasa în cele șapte sate recalcitrante, însoțit de o unitate militară. Dacă iobagii nu vor putea fi convinși să reia prestarea robotelor până la desființarea lor legală, să recurgă și la forța de represiune a soldaților⁴⁴.

O amploare mult mai mare vor lua acțiunile țăărănești de împotrivire față de prestarea slujbelor iobăgești în comitatul Dăbâca. Aici centrul rezistenței va deveni, spre sfârșitul lunii aprilie, comuna Dragu. Exemplul ei va antrena rând pe rând, până la începutul lunii mai, și localitățile Ugruțiu, Voievodeni, Așchileu Mic, Cristorel, Chechiș, Borșa, Răscruci, Poptelec, Giula, Ciumăfaia, Adalin, Agrij, Trestia, Bucium, Chendrea, Fizeș și chiar Bonțida, centrul de reședință al comitatului Dăbâca. O primă referire la refuzul iobagilor din Dragu de a mai îndeplini robotele conține o adresă a guvernatorului Teleki, trimisă la 19 aprilie episcopului Lemeni pentru a-l atenționa asupra rolului preotului greco-catolic V. Munteanu din Voievodeni în declanșarea mișcării de nesupunere a satelor din jurul acestei localități⁴⁵. Informații mai precise cuprinde scrisoarea din 20 aprilie a stăpânului iobagilor din Dragu, baronul Wesselényi Ferenc, înaintată aceluiași guvernator Teleki. Epistola începe astfel: "Domeniul meu din Dragu s-a eliberat cu de la sine putere de obligațiile iobăgești duminecă, adică în 16 aprilie; instigatorul este preotul român din Voievodeni". El sublinia că toate încercările lui și ale administratorului său de a-i convinge pe săteni să nu încerce să-și câștige drepturile prin forță, în "contra legii și ordinii", n-au dat nici un rezultat. În încheiere se arată indignat că iobagii n-au fost receptivi nici la propunerea pe care le-a făcut-o prin intermediul preotului de a-i ierta "de jumătate ori chiar de întreaga slujbă, numai să ceară și să petiționeze"⁴⁶.

Guvernul de la Cluj a reacționat, numindu-l pe unul din funcționarii săi, Szabó József, în calitate de vicecomisar teritorial. Lui i s-a încredințat misiunea de a se deplasa la Dragu pentru a-i aduce pe locuitori la ascultare cu concursul dregătorilor comitatensi. Dacă nu reușea să-i convingă prin mijloace pașnice, urma să i se pună la dispoziție unitățile militare ce staționau la Bonțida și Răscruci⁴⁷. De aici înainte, evenimentele de la Dragu și împrejurimi vor determina o corespondență intensă între vicecomisarul Szabó și dregătorii comitatului Dăbâca pe de o parte și Guvernul pe de altă parte; de asemenea între stăpânii feudali din satele nesupuse și guvernatorul Teleki. Astfel, plângerile unor atari domni de pământ semnalează încetarea robotelor în comunele Voievodeni, Gârbău și Așchileu Mic, începând cu 24 aprilie, deci a doua zi după ce ele s-au sistat oficial în comitatele vestice și bănățene. Pe baza uneia din aceste plângeri, guvernatorul Teleki îl atenționa pe vicecomisarul Szabó József că la 26 aprilie, în Așchileu s-a depus un jurământ, în cadrul unei ceremonii conduse de preot, prin care sătenii s-au angajat "să nu mai presteze robotele"⁴⁸.

⁴⁴ *Idem*, III, p. 156-157; IV, p. 557-559; V, p. 4-6 și 12-13.

⁴⁵ *Idem*, II, p. 141-142.

⁴⁶ *Idem*, p. 177-178.

⁴⁷ *Idem*, p. 242-244.

⁴⁸ *Idem*, p. 296-297, 310-311, 410 și III, p. 6-7.

Rezistența iobagilor din Dragu, neputând fi înfrântă prin mijloace pașnice, a determinat extinderea ei. De aceea primjudele diriguitor al comitatului Dăbâca, groful Wass Samu, a intervenit la guvernatorul Teleki în 27 aprilie, pronunțându-se pentru punerea la dispoziția vicecomisarului Szabó József a unităților militare de la Bonțida și Răscruți. În intervenția sa reliefa rolul preoților greco-catolici în extinderea revoltelor contra slujbelor iobăgești⁴⁹. Într-un raport adresat guvernatorului Teleki la 30 aprilie, Szabó József sublinia influența răzvrătirii din comuna unde staționa asupra satelor învecinate cu cuvintele "în jur mai multe localități refuză prestațiile urbariale, țăranii așteptând deznodământul evenimentelor de la Dragu". Din raport reiese că avea deja la dispoziție o unitate militară de 60 de soldați. Totuși mai solicita încă 50 de infanteriști din regimentul Sivkovich care staționa la Cluj, pentru a putea pacifica localitățile recalcitrante⁵⁰.

Luând în discuție raportul vicecomisarului teritorial, la 1 mai Guberniul decidea rămânerea celor 60 de soldați la Dragu, până ce iobagii vor capitula. Până atunci sătenii vor fi obligați să întrețină atât soldații cu alimente, cât și caii acestora cu furaje. Această obligație era adusă, în 2 mai, la cunoștința locuitorilor sub forma unei rezoluții care constituia un răspuns la o petiție a lor⁵¹.

Povara alimentării soldaților n-a frânt însă rezistența iobagilor din Dragu. Dovadă în acest sens este declarația pe care ei i-au făcut-o la 8 mai vicecomisarului că "până vor avea cu ce să-i întrețină, îi vor hrăni"⁵². Cu data de 8 mai i-a fost înaintat Guberniului procesul-verbal al anchetei efectuate în zilele precedente la Dragu de către vicecomisarul Szabó József, secondat de vicecomitele Orbók Elek și de judele nobiliar Bocskor Mihály, ultimii doi dregători comitenenși. Procesul-verbal evidențiază că la declanșarea refuzului prestării slujbelor iobăgești au contribuit fratele preotului din Dragu, parohul Ilie Ghiețe însuși și colegul lui, V. Munteanu din Voievodeni. Cel dintâi, fiind student, a venit în vacanță, în jurul datei de 15 aprilie, aducând cu el o proclamație. Cel de-al treilea, sosind la Dragu pentru a boteza fiica nou născută a preotului Ilie Ghiețe, a luat cu el proclamația pentru a o citi enoriașilor săi. Dar, în drum spre casă, a făcut-o cunoscută unor săteni din Dragu. Aceștia, aducând-o la cunoștința satului, locuitorii l-au obligat mai întâi pe student și apoi pe paroh să le-o citească. Proclamația vestea că a sosit ziua libertății românilor și îndemna direct să nu se mai îndeplinească obligațiile iobăgești. În consecință, cu data de 16 aprilie au încetat să le mai presteze.

Referitor la rolul preotului din Voievodeni în extinderea refuzului robotelor în satele învecinate, câțiva martori din Călacea, Var și Sânpetru, interogați cu prilejul anchetei de la Dragu, au relatat că în joia Paștilor, deci în 20 aprilie, judele nobiliar Bocskor Mihály a adunat la Cristorel reprezentanți ai satelor plasei pe care o administra. Judele nobiliar s-a străduit să-i lămurească pe cei prezenți la adunare să-și îndeplinească obligațiile feudale până la desființarea lor pe calea legii. Dar parohul din Voievodeni i-a cerut să-i lase în pace. El le-a sugerat participanților că chiar dacă li se vor pretinde zilele de robotă până la încetarea lor legală, o să le răscumpere eventual cu bani. Îndemnul fiind răspândit de participanți printre consăteni după ce s-au reîntors acasă, a determinat fie încetarea totală a robotelor, fie prestarea lor parțială și de mântuială⁵³.

⁴⁹ *Idem*, II, p. 365-368.

⁵⁰ *Idem*, III, p. 15-17.

⁵¹ *Idem*, p. 54-56 și 86-89.

⁵² *Idem*, p. 329-331.

⁵³ *Idem*, p. 333-345.

Prelungirea rezistenței iobagilor din Dragu și mai ales extinderea refuzului prestării robotelor pe o arie tot mai largă a cauzat iritarea și neliniștea autorităților comitatense și guberniale. Neliniștea era accentuată de îndrăzneala declarațiilor unora din cei arestați ca "instigatori". Printre ei, Szabó József îl menționa, într-un raport din 8 mai, pe Ion Cristea al Ceterașului din satul Adalin. Cu prilejul anchetării, acesta a afirmat cu curaj că "nu va mai face robotă chiar dacă i se va tăia capul".⁵⁴

Neliniște provocau autorităților nobiliare consfăturile sătenilor și hotărârile adoptate cu astfel de ocazii de a acționa solidar în rezistența lor contra slujbelor iobăgești. Atari adunări l-au determinat pe lociitorul funcției de comite al comitatului Dăbâca să-și exprime teama, într-un raport înaintat Guberniului la 5 mai, că ele ar putea să ducă la o noapte a "Sfântului Bartolomeu" în Transilvania⁵⁵.

Pentru a înfrânge împotrivirea iobagilor față de prestarea robotelor și mai ales cu scopul de a stopa extinderea ei, la 2 mai, Guberniul a decis să mai numească un comisar gubernial în persoana grofului Béldi Ferenc. Lui i s-a încredințat misiunea de a pune capăt rezistenței mai întâi la Borșa și apoi în satele învecinate Giula și Ciumăfaia. O informare a primjudeiului diriguitor al comitatului Dăbâca, groful Wass Sámuel, înaintată Guberniului la 5 mai, atrăgea atenția că la Borșa sătenii nu s-au mulțumit cu refuzul îndeplinirii obligațiilor feudale. Cu temeritate au alungat lucrătorii angajați pe plată de către curțile nobiliare din alte plăși. La Giula și Ciumăfaia, răzvrățiții i-au amenințat cu moartea pe argați sau curialiști, punându-i să jure că-și vor părăsi stăpânii. Chiar și pe jelerii așezați pe alodii i-au forțat să nu-și mai îndeplinească îndatoririle la care s-au angajat pe bază de contract. Mai mult, în prima localitate au încercat și ocuparea unor pământuri alodiale. Iată de ce Guberniul a intervenit pe lângă generalul Gallbrunn, comandantul armatei din garnizoana orașului Cluj, pentru a-i pune la dispoziție comisarului Béldi Ferenc o companie din regimentul Sivkovich. Însoțit de această companie, el va poposi mai întâi la Borșa și, conform raportului său din 7 mai, după patru zile de strădanii a reușit pacificarea localității. Raportul relevă că după ce s-a consultat cu nemeșii și cu preoții și și-a asigurat concursul primjudeiului diriguitor, a arestat 12 săteni considerați ca inițiatori și "instigatori" ai răzmeriței. Apoi a încercat să-i convingă pe ceilalți iobagi să se supună. Dar aceștia nu numai că nu i-au dat ascultare, ci, printr-o atitudine amenințătoare, i-au pretins plini de mânia "cu zgomot și gălăgie mare" să-i elibereze pe cei arestați. Numai după ce Béldi a ordonat soldaților să încarce armele și să ia poziție de tragere, sătenii revoltați au părăsit locul unde erau deținuți arestații. Imediat după retragerea răzvrătiților a trecut la pedepsirea arestaților cu lovituri de băț. Maltratarea acestora, dar mai ales povara întreținerii soldaților, i-a determinat pe săteni să cedeze și să declare că se vor reîntoarce la "ordinea legală". După cei din Borșa, au capitulat și iobagii din Giula și Ciumăfaia, care au asistat de altfel și ei la pedepsirea arestaților⁵⁶.

"Eficiența" acțiunii grofului Béldi Ferenc va deschide calea ingenunchierii și a țăranilor din satele domeniului Dragu. Într-adevăr, tot la 7 mai, vicecomisarul teritorial Szabó József îi raporta guvernatorului Teleki că în zilele precedente a

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Idem*, p. 212-214.

⁵⁶ *Idem*, p. 89-91, 199-201, 291-295 și 296-297.

reușit să restabilească ordinea la Așchileu Mic și la Cristorel, unde s-au reluat robotele. Nu însă și la Dragu, Zimbtor sau Gârbou, unde sătenii continuau să persiste în nesupunerea lor. În consecință, cerea să se trimită încă o unitate militară la Dragu, motivând că numai dacă fiecărei gospodării iobăgești îi vor fi repartizați 3-4 soldați pentru a fi întreținuți, rezistența sătenilor va ceda⁵⁷. De fapt rezistența celor din Dragu va începe să se fisureze începând cu 10 mai în fața pericolului transpunerii în practică de comisar a avertismentului că le va confisca vitele și le va vinde la târgul de la Cluj pentru acoperirea diurnei sale și a celorlalți funcționari care-l secundau. Despre acest avertisment îl informa pe guvernatorul Teleki, cerându-i să-l sprijine în vederea transpunerii lui în practică. Szabó József îl putea anunța, în sfârșit, pe guvernatorul Teleki, la 12 mai, că iobagii din Dragu au capitulat, iar odată cu ei și cei din Fizeș și Ugrușiu⁵⁸.

Primjudele dirigitor al comitatului Dăbâca, prezent la capitulare împreună cu vicecomitele Orbók Elek, îi aducea și el la cunoștința guvernatorului în aceeași zi de 12 mai că "localitățile aparținătoare domeniului Dragu s-au potolit". Insista însă să fie aduse la ascultare fără întârziere și satele plasei Panticu care au încetat slujbele iobăgești în același timp cu acelea ale domeniului Dragu. Sublinia îndeosebi că înainte de toate se impunea pacificarea localităților Agrij și Bucium "care s-au răzvrătit mai recent". De aceea propunea ca unitatea militară ce se va trimite de la Cluj să fie îndreptată mai întâi spre aceste două sate și apoi spre celelalte "până când toate răzvrătirile vor fi potolite și ordinea va fi restabilită"⁵⁹.

Pentru a accelera procesul de pacificare a satelor ce se învecinau cu domeniul Dragu, Guvernul a mai numit un comisar în persoana grofului Karacsai Sándor. Ordinul numirii lui datează din 9 mai și prin el i se trasa, între altele, misiunea de a se deplasa la Chechiș pentru a-i aduce la ascultare pe urbariaști "care au refuzat categoric prestarea slujbelor iobăgești"⁶⁰. La el se referea în raportul său din 12 mai și Szabó József, propunându-l pentru înfrângerea rezistenței iobagilor din Gârbou. Din raport reiese că noul comisar dispunea de o unitate militară de represiune de trei ori mai numeroasă decât aceea pe care o avusese el la Dragu. Două zile mai târziu, același Szabó József, precizându-i guvernatorului că urbariaștii de pe domeniul Dragu au dat două scrisori de chezășie în legătură cu reluarea robotelor, îi aducea totodată la cunoștință că l-a informat pe contele Karacsai despre încetarea rezistenței și la Gârbou, în condițiile facilităților acordate de baronul Jósika Lajos⁶¹. Despre încetarea împotririi față de slujbele iobăgești la Dragu, Agrij, Bucium și Gârbou, guvernatorul Teleki a fost informat la 14 mai și de primjudele dirigitor, groful Wass Sámuel. În plus mai menționa că au reluat prestarea robotelor și urbariaștii din Chechiș și Chendrea⁶².

Așadar abia către mijlocul lunii mai autoritățile nobiliare au putut înfrânge dârza opoziție a țăranilor dependenți din comitatul Dăbâca, al căror principal centru de rezistență l-a constituit comuna Dragu. Ei au fost nevoiți să cedeze în fața pericolului de a-și pierde animalele a căror forță de tracțiune era indispensabilă efectuării principalelor munci agricole. Timp de aproximativ trei săptămâni

⁵⁷ *Idem*, p. 295-296.

⁵⁸ *Idem*, p. 407-409 și 479-480.

⁵⁹ *Idem*, p. 476-477.

⁶⁰ *Idem*, p. 397.

⁶¹ *Idem*, p. 479-480 și 553.

⁶² *Idem*, p. 554-555.

opозиția iobagilor de pe domeniul Dragu a captat atenția nu numai a locuitorilor satelor din comitatul Dăbâca, ci și a celor din localitățile învecinate din Solnocul Interior. Dovadă în această privință este raportul primjudeului diriguitor al comitatului Solnocul Interior, Mosa József, trimis la 24 aprilie guvernatorului Teleki. În raport semnalează că, sub influența evenimentelor din Maramureș și Solnocul de Mijloc, și în satele din Solnocul Interior ce se învecinau cu aceste comitate țărani intenționau să nu mai îndeplinească nici ei obligațiile lor urbariale. Potrivit relatărilor solgăbirăului de plasă, "la Bobâlna și Ciubăncuța acest lucru s-a și întâmplat"⁶³. La influența mișcărilor contra slujbelor iobăgești din Solnocul de Mijloc se referă și baronul Jósika Miklós într-o epistolă din 30 aprilie, adresată amicului său Wesselényi Miklós. Făcând aluzie la iobagii acestuia de pe domeniul Jiboului care, la reducerea robotei la o zi pe săptămână, au răspuns refuzând-o în întregime, Jósika Miklós îi relatează că la fel s-au petrecut lucrurile și pe moșiile sale de la Gârbou din comitatul Dăbâca și de la Gâlgău din Solnocul Interior. Drept urmare, a ajuns să fie "înconjurat ca într-un cerc de satele care s-au eliberat cu de la sine putere". De aceea, deși inițial se gândise să reducă și el doar parțial robota, pentru a nu păși ca la Surduc, s-a decis să-și scutească propriii iobagi de toate obligațiile urbariale, cu câteva zile mai repede față de desființarea lor oficială⁶⁴. Cu patru zile mai devreme, la 26 aprilie, guvernatorul Teleki, adresându-i-se vicecomisarului teritorial Szabó József, îi aducea la cunoștință plângerea contesei Csáki Rozália. Din plângere rezultă că, începând cu 24 aprilie, iobagii din satele ce aparțineau domeniului acesteia de la Gârbou au refuzat "robota cu o nespusă revoltă". Printre satele menționate figura și localitatea Solomon din Solnocul Interior. Iată de ce îi cerea ca, după aducerea la ascultare a locuitorilor din Dragu, să se deplaseze și la Gârbou, pentru a-i liniști și pe iobagii contesei Csáki. În legătură cu această însărcinare îi preciza că l-a abordat și pe primjudele diriguitor al comitatului Solnocul Interior, Mosa József și i-a indicat să colaboreze la pacificarea sătenilor din localitatea Solomon⁶⁵. La 4 mai, guvernatorul Teleki îl înștiința pe același vicecomisar teritorial Szabó József că datorită indemnurilor fiului preotului din Cuceu, oamenii baronului Jósika Miklós din Gâlgău "au refuzat din nou slujbele iobăgești". În consecință îi indica să-l trimită pe judele nobiliar Farkas István din plasa Panticu la Gâlgău pentru a-l ancheta pe "instigator" și a încerca să-i convingă pe săteni să reia prestațiile urbariale⁶⁶. Abia la 14 mai va putea Szabó József să-l vestească pe guvernator că i-a adus la ascultare pe iobagii din Gârbou, Gâlgău și Solomon⁶⁷.

Amploarea împotrivirii iobagilor din comitatul Dăbâca a influențat nu numai sătenii din Solnocul Interior, ci și pe cei din comitatul Cluj. Și aici răzvrătirea contra robotelor s-a manifestat pe scară largă în ultima decadă din aprilie și în prima jumătate a lunii mai. Rapoartele oficialității comitatense semnalează astfel de răzvrătiri în localitățile Bercea, Zimboru, Mierța, Sutoru, Sâncraiu Almașului și Nădășelu. O plângere a arendașului Miskoltzi Sámuel din 8 mai relevă că locuitorii din Nădășelu, urmând pilda altor comune, au refuzat să mai presteze muncile urbariale încă înainte de Paști (deci de 23 aprilie). Încercarea

⁶³ *Idem*, II, p. 261-262.

⁶⁴ *Idem*, III, p. 44-46.

⁶⁵ *Idem*, II, p. 310-311.

⁶⁶ *Idem*, III, p. 167-168.

⁶⁷ *Idem*, p. 553.

judelui nobiliar de a-i liniști n-a dat nici un rezultat. Dimpotrivă, i-a determinat să țină adunări sâțești, unde au hotărît să-i pedepsească pe cei ce ar înclina să efectueze lucrul domnesc și chiar pe aceia care ar intenționa să presteze munci în contul unor datorii sau pe bani. Proprietarul domeniului din Nădășelu, consilierul Lészai Lajos, confirmă cele spuse de arendașul său. Totodată atrăgea atenția că nici în comunele învecinate nu se mai îndeplinea munca domnească, "toate voind să urmeze exemplul celor din Nădășelu". În confirmarea sa, consilierul Lészai făcea referire la hotărîrea obștii sâțești din această localitate de a-i pedepsi pe cei ce vor merge totuși la robote cu o amendă de 3 florini pe seama casieriei comunale⁶⁸. Parvenindu-i aceste informații, comitele suprem al comitatului Cluj, Matskási Pál, le-a comunicat în aceeași zi guvernatorului Teleki. Cu patru zile mai devreme, în 4 mai, Matskási Pál îi raporta guvernatorului că la Bercea, Mierța, Zimboru, Sutoru și la Sâncraiu Almașului vinovați de "instigarea" țăranilor la neîndeplinirea slujbelor iobăgești erau preoții greco-catolici⁶⁹.

Extinderea refuzului prestațiilor urbariale în comitatul Cluj se reflectă clar într-o dare de seamă a protopopului greco-catolic Ioan Fekete-Negruișu și a conțepistului gubernial Makoldi Sámuel. Din ea se desprinde că în zilele de 7 și 8 mai s-au conformat dispoziției guberniale și au cutreierat mai multe localități, unde s-au semnalat împotriviți față de continuarea obligațiilor în muncă datorate proprietarilor feudali. N-au ajuns însă la nici un rezultat în comunele vizitate. La încercările raportorilor de a-i convinge să revină la ascultare, în Sâncraiu Almașului, de pildă, sătenii le-au declarat că vor continua să fie fideli împăratului, dar fiindcă "în Ungaria nu se mai prestează robote, orice s-ar întâmpla, nici ei nu mai slujesc, chiar dacă vor pieri cu toții; în acest sens au și depus jurământul pe care-l vor respecta". Îndârjirea sătenilor n-a cedat nici în fața amenințării cuprinse într-o scrisoare a comisarului teritorial Szabó József, care-i vestea că, după ce-i va pacifica pe răzvrătiții din Dragu, se va deplasa în comuna lor secondat de 100 de husari. Mai mult, "au amenințat că trupa ce urma să sosească acolo, nu va primi alimente". La Berindu au constatat o situație și mai gravă, deoarece țăranii au avertizat că dacă vreo persoană, oricare ar fi ea, va mai veni în satul lor pentru a-i convinge să reia lucrul domnesc, va fi omorâtă. Totodată au mărturisit că dacă vreunul din locuitori va îndrăzni să mai îndeplinească "robota, în ciuda jurământului, va fi legat de stâlp timp de trei zile și va primi 25 de băte". O situație asemănătoare au găsit cei doi raportori la Popești, Mihăiești, Topa Mică, Sânpaul, Zimboru și "cu puține excepții", în aproape toate localitățile situate de-a lungul "drumului țării" ce ducea spre Zalău; deci până la marginea Sălajului poporul era răzvrătit. Darea de seamă se încheia cu propunerea de a se trimite în toate aceste sate un comisar gubernial energic ca și la Borșa pentru a le pacifica⁷⁰.

Pe baza informațiilor primite, Guberniul i-a trasat comisarului Karacsai Sándor sarcina de a-i aduce la ascultare și pe sătenii răzvrățiți din comitatul Cluj. Groful Karacsai și-a luat misiunea în serios și în decurs de câteva zile a reușit să reprime răzvrătirile cu ajutorul puternicului detașament militar ce i s-a pus la dispoziție. Din cele raportate de el Guberniului reiese că, însoțit de doi funcționari comitatensi, s-a deplasat la 11 mai în Popești. Aici a arestat trei "instigatori" și le-a aplicat o pedeapsă corporală, "convingându-i" astfel pe răzvrățiți să se supună.

⁶⁸ *Idem*, p. 355-356.

⁶⁹ *Idem*, p. 178 și 326.

⁷⁰ *Idem*, p. 371-373.

Pedepsirea celor din Popești i-a determinat și pe cei din Berindu să capituleze. La Sâncraiu Almașului a ajuns în 12 mai. Amenințându-i pe "instigatori" cu maltratarea, a reușit și acolo să impună reluarea slujbelor iobăgești. În 13 mai, cei din Zimboru și Sutoru, numai la aflarea veștii că se îndreaptă spre ei secondat de armată, au dat asigurări stăpânilor că vor relua robotele. La 24 mai i-a readus la ascultare pe iobagii din Almașu Mare, Tămășeni și Gălășeni. Ajuns la Gălășeni, i-a somat pe cei din Țându, Bogdana, Băbiu și Cutiș să-și trimită reprezentanții și în fața lor le-a aplicat pedepse celor considerați "instigatori". În comuna Zimboru l-a arestat și l-a trimis la închisoarea comitatensă pe judele primar sătesc. Tot prin amenințare a restabilit ordinea la Huedin. La Nădășelu n-a mai fost necesar să facă deplasarea, deoarece între timp sătenii au renunțat la împotrăvire. Spre sfârșitul informării sale, contele Karacsai face propunerea suspendării notarului din Tămășeni, pentru că a acceptat să transpună în scris hotărîrea sătenilor de a nu se mai supune obligațiilor urbariale. Propune, de asemenea, punerea sub urmărire a fiului preotului din Almașu Mare, fiindcă, înainte de a pleca la Adunarea de la Blaj, a îndrăznit să-i îndemne pe săteni la solidaritate națională și totodată să nu accepte uniunea "cu patria maghiară, ci cu cea română"⁷¹.

În comitatul Turda împotrăvirea față de prestarea robotelor a pornit din comunele Rimetea și Colțești, locuite de iobagi maghiari. Îndecosebi cei din Rimetea se vor afirma ca un serios nucleu de rezistență împotriva prelungirii slujbelor iobăgești. Acest lucru se poate deduce din corespondența purtată între oficialitatea comitatensă și Guberniu în a doua jumătate a lui aprilie și pe parcursul lunii mai. La 18 aprilie, comitele suprem al comitatului Turda, groful Thoroczkai Miklós, pe baza informațiilor fratelui său Thoroczkai János, refugiat la Aiud, îl încunoștința pe guvernatorul Teleki că la 15 aprilie locuitorii din Rimetea au hotărît într-o adunare "să preia toate beneficiile nobiliare și să nu mai presteze slujbe iobăgești". A doua zi le-au urmat exemplul cei din comuna învecinată Colțești. Încercările de a-i aduce la ascultare au rămas fără efect. Mai mult, și-au trimis delegați în satele moțești pentru a le urma exemplul. Drept consecință nici iobagii din Izvoarele și Vălișoara nu mai mergeau la muncile urbariale⁷². Despre refuzul acestor munci în cele patru localități face referiri și raportul din 2 mai al judeului nobiliar Gaál Sámuel și al concepistului Tarsaly Gergely, adresat Guberniului. Cei doi raportori precizau că au încercat de două ori să le convingă să renunțe la răzvrătire. Dar în toate cele patru localități iobagii persistau în opoziția lor față de robote și continuau să nu mai respecte dreptul de cârciumărit al proprietarilor feudali. Pentru reprimarea răzvrătirii propuneau folosirea forței militare⁷³.

Exemplul iobagilor din plasa Rimetea va fi urmat și în alte sate situate în partea muntoasă a comitatului Turda. O înștiințare din 3 mai, parvenită comitelui suprem Thoroczkai Miklós din partea solgăbirăului plasei Iara, demonstrează că astfel stăteau lucrurile la Vidolm, Lunca, Poșaga de Jos și Poșaga de Sus. Judele nobiliar relatează că s-a deplasat în aceste sate și, după ce a stat de vorbă cu oamenii, a rămas cu impresia că i-a adus pe calea cea bună. Dar din plângerea administratorului domenial Konc Ádám rezultă că angajamentul locuitorilor de a-și îndeplini obligațiile față de stăpânii lor a fost doar formal⁷⁴.

⁷¹ *Idem*, p. 359-362.

⁷² *Idem*, II, p. 98-99 și 116-117.

⁷³ *Idem*, III, p. 119-121.

⁷⁴ *Idem*, p. 158-159.

Guberniul a sesizat că îndeosebi rezistența iobagilor din Rimetea și Colțești crea pericolul generalizării răzvrătirilor. De aceea a intervenit atât la generalul Gallbrunn din Cluj, cât și la Puchner, comandantul suprem al armatei din Transilvania, pentru a pune la dispoziția autorităților comitatului Turda un detașament militar. Dintr-o scurtă informare trimisă guvernatorului Teleki de către comitele suprem Thorockkai Miklós la 21 mai reiese că la această dată reprimarea revoltei era un fapt împlinit. Se pare că la Izvoarele soldații au tras în săteni, deoarece în informare se fac referiri la consultațiile medicale acordate unor răniți care "au suferit leziuni ușoare, ba chiar neglijabile"⁷⁵.

Tot la 21 mai, judele nobiliar al plasei Iara relatează că a reușit să-i liniștească pe răzvrătiții din Poșaga de Sus, Poșaga de Jos, Lunca și Vidolm. Cei din ultima localitate s-au dovedit mai înclinați spre continuarea rezistenței. Totuși până la urmă au cedat⁷⁶.

Dar nu numai în zona muntoasă, ci și în sate din Câmpia Transilvaniei care aparțineau comitatului Turda s-au înregistrat refuzuri ale prestațiilor urbariale ori cel puțin îndeplinirea lor formală. De neglijență în efectuarea muncilor domnești își acuză nemeșii din Bogata de Mureș propriii iobagi într-o plângere înaintată forurilor comitatense la 22 mai. La 24 mai, contesa Bethlen Borbála și groful Degenfeld Otto își reclamau iobagii din Luduș că nu-și îndeplineau zilele de robotă cu care le erau datori. De aceea îl roagă pe comitele suprem să ia măsuri pentru a-i forța la ascultare⁷⁷.

Într-o adresă a Guberniului către generalul Puchner i se aduceau la cunoștință "semne de nesupunere" față de stăpâni și dregători la Dilau Vechi și la Iclandu Mare. De altfel, iobagii din Iclandu Mare, într-o petiție înaintată Guberniului spre sfârșitul lunii aprilie, avertizau că, dacă domnii de pământ nu le restituiau pășunea pentru boi pe care le-au răpit-o anterior, nu vor mai fi în stare să facă față îndatoririlor urbariale⁷⁸.

La fel ca în comitatul Turda, și în Alba de Jos documentele consemnează acțiuni de împotrivire contra robotelor atât în zona muntoasă, cât și în satele de șes. Aici rapoartele autorităților nobiliare le semnalează după prima Adunare națională de la Blaj din 30 aprilie. Scriindu-i guvernatorului Teleki la 4 mai, baronul Bánffy Miklós, comitele suprem al comitatului Alba de Jos, îi acuza pe "instigatori" că răspândeau zvonul potrivit căruia la viitoarea Adunare de la Blaj se va decide încetarea imediată a relațiilor "ce există pe baza legilor în vigoare între clasa proprietarilor de moșii și iobagi, fără a se ține cont de formele constituționale"⁷⁹. Cîteva zile mai târziu, șpanul cameral Lázár György din Câmpeni își înștiința superiorul ierarhic, directorul administrativ al domeniului minier al Zlatnei, pe Nemesgyei János, că în 5 mai s-a deplasat la Vidra de Sus. Acolo s-a adresat celor câtorva sute de persoane aflate în biserică, pentru a anunța că la începutul săptămânii viitoare ar fi fost necesare mai multe brațe de muncă la plătutul lemnului în contul obligațiilor față de "înalta cămară". I-a fost dat însă să asculte voci din mulțime că s-a slujit destul până acum. De aici înainte Cămara să se descurce singură, fiindcă nu vor mai merge la plătutul lemnului. După ce

⁷⁵ *Idem*, IV, p. 336.

⁷⁶ *Idem*, p. 354.

⁷⁷ *Idem*, p. 398-399 și 506.

⁷⁸ *Idem*, p. 284-286 și II, p. 47-48.

⁷⁹ *Idem*, III, p. 179-180.

au ieșit din biserică li s-a adresat din nou, dar fără efect. Mai mult, i-au "declarat pe față" că pe viitor să nu mai fie trimiși la ei funcționari pentru a le cere muncă gratuită, fiindcă de acum erau oameni liberi. În susținerea acestei afirmații i-au mărturisit că se bazau pe o proclamație pe care le-a citit-o preotul Ioan Gomboș în biserică. A aflat proclamația la judele domenial Alexandru Iancu. Fiind scrisă cu litere chirilice, i-a făcut-o cunoscută fiul acestuia, tânărul Avram Iancu. Proclamația cuprindea într-adevăr afirmația că "iobăgia s-a desființat", dar și îndemnul la înarmare pentru a putea fi recăstigate, chiar cu prețul sângelui, libertatea și drepturile răpite. După citirea proclamației, tânărul Iancu i-a declarat că "națiunea română se simte destul de puternică pentru a-și recăstiga libertatea prin luptă". În încheiere, șpanul cameral preciza că și preotul Ioan Nicula din Vidra de Jos dispunea de un exemplar al proclamației; însă, fiind "mai versat în politică", n-a citit-o în biserică, ci o făcea cunoscută prin intermediul celor ce-l vizitau⁸⁰.

În satele din vecinătatea Blajului, împotrivirea față de slujbele iobăgești s-a produs concomitent cu opoziția față de anunțarea prin afișaj a introducerii statariului sau a stării excepționale. Astfel de situații sesizau oficialitatea comitatensă un notar și un solgăbirău în localitățile Obreja, Mihalț, Bucurdea Grănoasă, Crăciunel, Cisteiu, Cergău Mare și Beța. La Beța, locuită de iobagi maghiari, când s-a anunțat statariul, săteanul Szűcs Márton a declarat injurând că nu va mai efectua robota. Pentru îndrăzneala lui, judele nobiliar l-a arestat. Dar consătenii lui s-au repezit asupra solgăbirăului și i-au impus prin forță eliberarea arestatului. Totodată au rupt și afișul despre statariu. De aceea dregătorii comitatensi cer la 15 mai trimiterea la Beța și în celelalte localități a unor detașamente militare de pedepsire a răzvrătiților după încheierea Adunării de la Blaj⁸¹.

O altă grupare de sate din Alba de Jos despre care documentele spun că s-au opus continuării prestațiilor urbariale a fost reprezentată de Turdaș, Șpălnaca, Hopârta, Șoroștin și Hoghilag. La primele patru se referă un raport din 20 mai semnat de primjudele nobiliar Boér Ferenc și de notarul Pogány Károly. În raport se semnală că răzvrătiții au înlocuit notarul maghiar cu unul român; au rupt afișele despre statariu; au interzis celor datornici să efectueze munci cu ziua în contul cametei; i-au oprit, în general, pe toți cei ce voiau să meargă la lucru la nemeși pe bani. La 23 mai cei doi funcționari comitatensi s-au adresat și guvernatorului Teleki, informându-l că nesupunerea la robote tindea să se generalizeze. Printre localitățile recalcitrante menționează acum Gusu și Bogatu Român, situate nu departe de Sibiu. Luând act de extinderea acțiunilor antif feudale ale țăranilor, Guvernul solicita comandantului suprem, generalul Puchner, trimiterea contra localităților recalcitrante, fie a unor detașamente de grăniceri secui care staționau la Aiud, fie a unor unități militare de la Sibiu⁸².

O amploare asemănătoare vor lua acțiunile revoluționare contra slujbelor iobăgești și în satele comitatului Alba de Sus, format din insule și enclave răspândite printre scaunele săsești și secuiești. Corespondența dintre autoritățile comitatense și cele guberniale demonstrează că aici opoziția față de prestarea robotelor a început spre sfârșitul lunii aprilie și s-a prelungit până la începutul lui iunie. O primă sesizare a Guvernului de către comitele suprem al Albei de Sus,

⁸⁰ *Idem*, p. 366-369.

⁸¹ *Idem*, IV, p. 72-74.

⁸² *Idem*, p. 137-139, 267-270 și 355-358.

groful Kálnoki Dénes, datează din 27 aprilie. La această dată el semna la fața preotului greco-catolic Ioachim Aron din Buia care le-a citit enoriașilor o proclamație în limba română. Interpretând-o eronat, pe baza ci "a eliberat imediat poporul de toate slujbele datorate domnilor". Fapta și-a agravat-o prin trimiterea proclamației în satele învecinate, pentru a fi adusă la cunoștința locuitorilor. Comitele suprem preciza că a reacționat prompt, deplasându-se în localitățile respective. Cu ajutorul preoților s-a străduit să le readucă la ascultare. Totuși, la Buia și Veseud sătenii "au declarat că nu vor mai presta slujbele iobăgești, iar pe cine ar îndrăzni să le mai îndeplinească îi vor ucide în bătai". De aceea, în 28 aprilie a revenit la Buia în fruntea unui escadron de husari și a doua zi a dat ordin să se înfățișeze acolo reprezentanții celor 11 localități din cercul superior al comitatului. A doua zi s-a adresat celor prezenți, avertizându-i că trebuie să păstreze ordinea și să-și îndeplinească obligațiile. În caz contrar vor avea de întreținut importante efective militare pentru asigurarea liniștii. Dar, cu tot acest avertisment, cei din Buia au susținut că nu vor mai îndeplini prestațiile urbariale, orice s-ar întâmpla, "până când nu va veni ordin din partea împăratului". Cu declarația sătenilor din Buia s-au solidarizat și reprezentanții celorlalte 11 comune. Față de această atitudine cerea Guvernului instrucțiuni asupra modalității pe care o avea de urmat⁸³.

O scrisoare a funcționarului tezaurarial de la Sibiu, Tompa Imre, trimisă la 3 mai baronului Apor Károly, conține referiri la refuzul iobagilor români din Boarta, Călvasăr și Veseud de a mai presta robotele. Totodată autorul epistolei atribuie refuzul influenței comunelor săsești învecinate. Despre influența sașilor din Moardăș (scaunul Mediaș) asupra tulburărilor din comuna Mihăileni fac referiri, într-o plângere din 23 mai, preotul greco-catolic Paul Leb și chirurgul Székely Károly⁸⁴.

Alături de influența sașilor din scaunele învecinate, la extinderea mișcărilor contra prestațiilor urbariale a contribuit și Adunarea națională de la Blaj din 15-17 mai. Această influență este denunțată de dregătorii comitatensi în relatările lor din zilele ce-au urmat Adunării. Astfel au procedat primjudele nobiliar Motok Ferenc și notarul Mánási Ferenc într-un raport înaintat Guvernului la 19 mai. Bazându-se pe plângerile unor proprietari feudali, dar și a solgăbirăului, cei doi coraportori nominalizează localitățile Călvasăr și Mihăileni pentru "tulburarea liniștii publice". Referitor la sătenii din Ștenea menționează că refuză îndatoririle iobăgești și amenință pământurile alodiale. Pentru a impune ordinea cer Guvernului să intervină la Comandamentul suprem în vederea asigurării oficialității comitatense cu sprijinul unității de grăniceri secui care staționa la Mediaș⁸⁵.

Fiindcă cereri de ajutor militar a formulat anterior și comitele suprem Kálnoki Dénes, încă la 17 mai Guvernul s-a adresat comandantului suprem pentru a ordona detașamentului de cavalerie de la Biertan să colaboreze la înăbușirea "răscoalei care a izbucnit deja la Vecerd". La 25 mai, Comandamentul militar de la Sibiu aducea la cunoștința Guvernului că i s-au dat dispoziții comandantului companiei regimentului 1 de grăniceri secui de la Mediaș să se îndrepte spre Boarta, Călvasăr, Mihăileni și Ștenea, unde să se pună de acord cu primjudele nobiliar

⁸³ *Idem*, II, p. 359-360 și 424-426.

⁸⁴ *Idem*, III, p. 159-161 și IV, p. 452-453.

⁸⁵ *Idem*, III, p. 234-236.

Pocsa Ferenc asupra măsurilor ce trebuiau întreprinse. Totodată îl anunța că un detașament al regimentului de dragoni "Savoya", format din 40 de soldați, patru ofițeri și tot atâția subofițeri, se găsea din 20 mai la Metiș, centrul de reședință al comitatului Alba de Sus⁸⁶.

În legătură cu influența Adunării de la Blaj revelatoare pot fi considerate rapoartele juzilor nobiliari Somogyi István și Szabaszlai Lajos. Raportul celui dintâi datează din 28 mai și dă informații despre comuna Bratei. Pe parcursul lui relatează că, la sesizarea conșilor Haller Ferenc și József, s-a deplasat la Bratei, unde a constatat că iobagii nu mai îndeplineau prestațiile urbariale, datorită ideilor cu care s-au reîntors cei patru delegați ai satului de la Adunarea din 15-17 mai. Potrivit acestor idei, la Adunare s-ar fi hotărât desființarea relațiilor feudale. În consecință, n-ar trebui să mai efectueze munci gratuite. Totuși le vor mai îndeplini o vreme, dar fără a fi forțați și numai în măsura în care vor dispune de timpul necesar. Pe baza acestui raport, dregătoria comitatensă i-a dat dispoziții judeului nobiliar să meargă nu numai la Bratei, ci și la Grânari, unde situația era similară, cu misiunea de a-i depista și aresta pe "instigatori"⁸⁷.

Cel de-al doilea raport datează din 2 iunie și se referă la evenimentele din comuna Zlagna. Aici preotul i-a pus pe săteni să adere la jurământul de la Blaj. Totodată i-a declarat eliberați de sarcinile feudale și le-a adresat îndemnul "să nu mai presteze munci nici pe bani, nici în parte, pentru ca domeniul să fie constrâns să lase totul baltă"⁸⁸.

Revolta contra slujbelor iobăgești reflectă influența Adunării de la Blaj, dar și a comunelor săsești învecinate, nu numai în Alba de Sus, ci și în comitatul Târnava. Într-adevăr, până spre sfârșitul lunii aprilie, comitele suprem al comitatului Târnava, groful Haller Ignác, nu menționa în rapoartele sale către Guberniu decât intenția iobagilor din unele sate, ca Nadeșu Săsesc, de a nu mai presta muncile domnești. Doar despre oamenii domeniului Cetății de Baltă se plânge la 1 mai că "încep a se eschiva de la prestarea servituțiilor urbariale". Totuși, printre cei mai recalitrânți îi considera pe iobagii din Feișa. La 4 mai revine cu o nouă informație despre acțiunea sătenilor din Nadeșu Săsesc care "l-au silit pe preotul de acolo să le citească slobozenia dată de maiestatea sa"⁸⁹.

Informații mai ample despre influența exercitată de tinerii intelectuali români asupra țăranilor în zilele ce-au urmat primei Adunări de la Blaj oferă comitelui suprem, la 5 mai, judele nobiliar Tolnai Elek. Influența o explică prin răspândirea de către tineri a o serie de idei potrivit cărora: împăratul ar fi dat de mult ordinul de desființare a relațiilor urbariale, dar el ar fi fost ascuns de nobili, în înțelegere cu episcopul Ioan Lemeni, pentru a-i oprima în mod despotic pe iobagi; intelectualii ar fi trimiși ai monarhului pentru a-i anunța pe țărani despre scutirea lor de orice obligații; datorită acestei misiuni au și îndemnat sătenii să-și îndeplinească îndatoririle până la 15 mai, dar ulterior să nu mai execute nici măcar o zi de robotă. Răspândirea unor atari idei a făcut ca în multe locuri iobagii să nu se mai prezinte la muncile domnești sau să le efectueze cu întârziere și prost. Judele nobiliar dă ca exemplu chiar localitatea Biia, centrul plasei pe care o ad-

⁸⁶ *Idem*, IV, p. 137 și 529-530.

⁸⁷ *Idem*, V, p. 99-100 și 311-314.

⁸⁸ *Idem*, p. 435-436.

⁸⁹ *Idem*, II, p. 361-364 și III, p. 72-74 și 176-177.

ministra. Prin intermediul judeului primar, sătenii i-au trimis vorbă administratorului domeniului baronului Radák István că vor mai presta slujbele iobăgești numai încă o săptămână. Ulterior să nu mai îndrăznească nimeni să-i mâne la lucru⁹⁰. La activitatea tinerilor intelectuali români, pe care-i califica "instigatori", făcea referiri și primjudele nobiliar Földvári Ferenc într-o intervenție a sa din 6 mai la guvernatorul Teleki. El îi acuză pe "instigatori" că agită spiritele și așa tulburate, încât "în unele locuri iobagii refuză prestarea slujbelor datorate proprietarilor de moșii"⁹¹. Într-un nou raport către Guberniu, din 8 mai, comitele suprem Haller Ignác arăta că vicecomitele nu i-a furnizat deocamdată informații despre satele domeniului Cetății de Baltă. I s-a adus însă la cunoștință că la Laslău Mic din cercul de sus sătenii continuă să se opună "prestațiilor urbariale chiar și după somația judeului nobiliar". De împotrivire contra slujbelor iobăgești erau acuzați și locuitorii din Ormeniș, deși judele primar sas l-a asigurat că aceștia le vor relua. O învinuire asemănătoare aduceau doi membri ai consiliului din Dumbrăveni contra iobagilor acestui orașel din Ernea și Vișoara. De fapt, ei le îndeplineau deocamdată nepunctual, dar au declarat că nu le vor mai efectua. Dacă la 8 mai groful Haller n-avea știri despre atitudinea iobagilor din satele domeniului Cetății de Baltă, în schimb zece zile mai târziu putea preciza că Adunarea de la Blaj a avut ca rezultat refuzul "încăpățânat" al acestora de a-și mai îndeplini obligațiile urbariale. În ziua următoare, la 19 mai, Barra Károly, administratorul domeniului grofului Bethlen Ferenc, atenționa și el comitetul pentru păstrarea ordinii constituite din comitatul Târnava că la Feisa, Sântămăria și Tătârlaua care aparțineau domeniului Cetății de Baltă, sătenii se mențineau în atitudinea opoziționistă față de robote⁹².

Detalii interesante despre influența Adunării de la Blaj conține petiția a 18 nemeși din Micăsasa, adresată comitelui suprem al comitatului Târnava, la 21-22 mai. Petiția îi viza nu numai pe iobagii din Micăsasa, ci și pe cei din Chesler, Făget, Lodroman și Lunca. Din ea rezultă că unii săteni din aceste localități nu mai prestau de loc muncile domnești, iar alții le îndeplineau formal, în sensul că ieșeau la lucru pe la 12, pentru ca după 2-3 ore să plece acasă. La adunarea din ziua precedentă, cei din Micăsasa au hotărât să aplice o pedeapsă de 25 florini acelor care ar îndrăzni să prășească pământul alodial cu porumb "în parte". Pe cei din alte sate care ar accepta să lucreze "în parte" au decis "să-i omoare în băți". Încă înainte de a hotări cele de mai sus i-au obligat pe trei țărani maghiari să nu lucreze pe bani nemeșilor, conform înțelegerii. Drept urmare, nemeșii au ajuns în situația de a nu-și putea valorifica pământurile alodiale sub forma lucrului "în parte" ori prin angajarea forței de muncă pe baza unei retribuții bănești⁹³.

La rândul lor, primjudele diriguitor Földváry Ferenc și viconotarul Deesfalvi Simon József, într-o notă informativă către guvernatorul Teleki din 23 mai, scot în evidență influența sașilor asupra iobagilor din satele ce se învecinau cu scaunele săsești în zilele de după Adunarea de la Blaj. Nota informativă reliefează că în astfel de sate se manifestau acțiuni îndârjite atât contra robotelor, cât și împotriva angajării la lucru pe bani. În astfel de acțiuni, țărani erau încurajați și de preoți. Motivând că în satele răzvrătite s-au manifestat încercări de înlăturare a afișelor

⁹⁰ *Idem*, III, p. 223-226.

⁹¹ *Idem*, p. 252-254.

⁹² *Idem*, III, p. 346-347 și IV, p. 183-185 și 250-252.

⁹³ *Idem*, IV, p. 401-403.

ce anunțau introducerea tribunalelor statariale, precum și amenințări la adresa vieții și averii nemeșimii, coraportorii opinau că pentru reprimarea răzvrătiților erau necesare forțe militare considerabile⁹⁴.

La 30 mai, Gazda József din Nadășu Săsesc, într-o epistolă către stăpânul său, baronul Apor, se lamentează că din totalul iobagilor acestuia din Nadeș și Țigmandru, dacă ies la lucru vreo 10-15 pe săptămână. Iar atunci când sunt zoriți, răspund că trebuie să li se mulțumească pentru că "au slujit gratuit până acum". Iobagii altor nemeși din Nadeș, ca de pildă cei ai contelui Wass, n-au îndeplinit prestațiile urbariale de vreo patru săptămâni⁹⁵.

Acțiuni împotriva robotelor s-au produs și în scaunele secuiești. Totuși ele prezintă unele deosebiri față de cele din comitate. Până la 1848 în comitate au predominat proprietățile feudale și de aceea țăranii au fost transformați aproape în totalitatea lor în iobagi și jeleri. În scaunele secuiești însă aproximativ 60%, deci mai mult de jumătate din lumea satelor, a continuat să fie formată din oameni liberi cu drept de proprietate asupra loturilor individuale, precum și asupra posesiunilor obștești. Acest lucru se explică prin rolul de păzitori ai graniței dinspre Moldova pe care l-au avut de-a lungul evului mediu. În virtutea unui atare rol, regimul habsburgic le-a impus în 1764 statutul de grăniceri secuilor din Odorhei, Ciuc, Trei-Scaune și parțial din micul scaun Arieș. Numai cei din scaunul Mureș au reușit să evite militarizarea. Totuși și în acest scaun majoritatea sătenilor au rămas oameni liberi până în 1848, chiar dacă aici numărul iobagilor era ceva mai mare decât în Trei-Scaune, Odorhei sau Ciuc. Din totalul de circa 40% cât reprezentau iobagii și jelerii în ansamblul populației din scaunele secuiești, cei dintâi formau 2/3. Mai trebuie precizat că în cadrul categoriilor de jeleri, în secuime cei alodiali și curiali dețineau o pondere mai însemnată decât în comitate, unde majoritatea o formau cei urbariali. Procentul mai mare de jeleri alodiali și curiali s-a datorat faptului că aceștia au fost angajați pe bază de contract și de familiile de grăniceri care nu dispuneau de doi sau mai mulți membri de sex bărbătesc. Așa se explică de ce, în primele săptămâni de după declanșarea revoluției, documentele consemnează frecvent în secuime încercări de alungare indeosebi a argaților, cum se mai numeau jelerii curiali. În sfârșit, mai trebuie subliniat că în scaunele secuiești lupta țăranilor dependenți contra slujbelor iobăgești va fi potențată de grăniceri. Aceștia îi vor incuraja și chiar îi vor obliga pe iobagi și pe jeleri să nu mai efectueze robotele pe pământurile alodiale ale nemeșilor. O astfel de situație reflectă scrisoarea administratorului Kónya István trimisă stăpânului său baronul Apor Lázár cu data de 2 mai. În scrisoare se plânge stăpânului său că din ziua de 24 aprilie a început să întâmpine greutăți în efectuarea muncilor agricole de primăvară pe alodiul domeniului, deoarece "ostășimea întârziată din Turia îi amenință pe iobagi că-i omoară în bătai, dacă vor fi văzuți că merg la muncile domnești". Din cauza amenințărilor, iobagii acceptau eventual să presteze câte o zi pe săptămână numai după multe ezitări. Chiar și argații, la care a trebuit să apeleze "spun că se tem de soldați"⁹⁶. Despre evenimentele de la Turia îi scrie la 11 mai baronului Apor Lázár de la Cancelaria aulică, sora sa. Informându-l despre pretenția grănicerilor de a li se restitui pășunile și pădurile răpite, autoarea epistolei afirmă: "iobagii tare se mai codesc să-și îndeplinească

⁹⁴ *Idem*, p. 425-428.

⁹⁵ *Idem*, V, p. 339-340.

⁹⁶ *Idem*, III, p. 124-126.

slujbele săptămânale; aceasta atât din cauza îndărătniciei lor, cât și din pricină că sunt instigați de militari⁹⁷.

Correspondența dintre dregătorii din Trei-Scaune de la sfârșitul lunii mai și de la începutul celei următoare relevă că mișcări contra slujbelor iobăgești au continuat să fie la ordinea zilei în satele acestei unități administrativ-teritoriale. Astfel, la 28 mai judele crăiesc suprem, Petrichevich Horváth Albert, îi raporta guvernatorului Teleki că, în colaborare cu comandantul regimentului de grăniceri, a inițiat o anchetă privind ocuparea unor alodii nemeșesti la Ojdula. A luat de asemenea măsuri pentru potolirea iobagilor "instigați" de către secuul Szabó Károly din Zălan care i-a îndemnat la refuzarea prestațiilor urbariale și la răscoală contra proprietarilor. Același jude suprem îi ordona, în ultima zi a lunii mai, judeului regesc al scaunului filial Sepsî să cerceteze situația de la Reci, unde se adresau îndemnuri urbarialistilor de a înceta "îndeplinirea robotelor și de a nu se mai supune față de proprietari"⁹⁸.

Tot în ultima zi a lunii mai, vicejudele regesc Lázár Dávid îl pune la curent pe superiorul său, judele crăiesc suprem din Trei-Scaune, despre o adunare populară care a avut loc în ziua precedentă la Cernatu de Jos. Cu ocazia ei, Gál Sándor, emisarul guvernului de la Pesta, le-a adresat participanților indemnul de a se înrola ca voluntari pentru tabăra de instrucție de la Seghedin. Celor ce se înrolau le-a promis că "vor fi scutiți de servituțile urbariale". Drept urmare, aproape toți cei prezenți au manifestat dorința de a se înrola. Raportorul încheia cu cuvintele: "vestea că se va primi sesia [ca proprietate deplină] și că nu se va mai presta slujba iobăgească a făcut o vâlvă deosebită". Același jude regesc raporta oficialității scăunale cazul "instigatorului" Veres János. Cu prilejul unei întruniri menite să pună bazele gărzii cetățenești, "instigatorul" s-a urcat pe o masă și a strigat de trei ori că trădător va fi acela care "va mai ieși la robotă". Consecința indemnului a fost că atunci când fratele raportorului și-a chemat iobagii la muncile domnești, nici unul n-a venit. Cazuri similare corespondența mai menționează în localitățile Coșeni, Ilieni și Dobolii de Jos⁹⁹.

În comparație cu scaunele secuiești, în cele săsești mișcările țărănești împotriva slujbelor iobăgești au fost mai puține, deoarece pe teritoriul lor proprietatea feudală ocupase suprafețe restrânse. Totodată și prestațiile iobăgești au fost în general mai ușoare. Muncile gratuite n-au depășit aici 2 zile pe săptămână. În plus, patriciatul săsesc, în calitatea lui de proprietar colectiv al celor câteva sate românești iobăgite, s-a arătat înclinat din primele zile ale revoluției să renunțe la robotele și dijmele urbariale și să redea ionagilor demnitatea de oameni liberi și de proprietari deplini pe sesiile lor. O astfel de înclinație răzbate în propunerile judeului crăiesc al scaunului Sebeș din 26 martie și în acelea ale senatorului sibian Kruger din 28 martie, înaintate Universității săsești din Sibiu¹⁰⁰. Mai edificatoare pot fi considerate instrucțiunile date deputaților sași aleși pentru Dieta stărilor privilegiate de la Cluj, la care se referă comitele Franz Salmen într-o adresă trimisă districtului Brașov la 11 mai. Potrivit acestor instrucțiuni, deputații sași trebuiau să susțină în ședințele dietei: înlăturarea printr-o lege a tuturor nedreptăților pe care le-a suferit poporul român; acordarea de drepturi politice

⁹⁷ *Idem*, p. 492-493.

⁹⁸ *Idem*, V, p. 102-103 și 372-374.

⁹⁹ *Idem*, p. 375 și 414.

¹⁰⁰ *Revoluția de la 1848...*, vol. I, p. 113-115 și 160.

pe seama românilor, inclusiv acela de a-și trimite reprezentanți în organul legislativ; desființarea robotelor și a celorlalte obligații urbariale care au constituit principala piedică în calea progresului material și spiritual al populației românești. Adresa se încheie cu afirmația că Universitatea săsească îi va elibera de orice prestații urbariale pe toți iobagii aflați sub jurisdicția sa. În răspunsul său din 25 mai, Magistratul sau consiliul districtului Brașov se declara de acord cu desființarea relațiilor feudale pe baza unei despăgubiri convenite domnilor de pământ. Orientarea Universității săsești răzbate și din răspunsul pe care l-a dat arendașului domeniului de la Porumbac și Făgăraș în 31 mai. În răspuns se sublinia că Universitatea nu putea întreprinde măsuri pentru a-i forța pe iobagii de la Porumbac și Făgăraș la robote întrucât aștepta hotărârile dietei în chestiunea relațiilor urbariale¹⁰¹.

Așadar, robota sau slujba iobăgească, prin povara pe care o reprezenta pentru gospodăriile țăranilor dependenți, a constituit, într-adevăr, una din principalele cauze ale participării acestora la revoluția din 1848-1849 din Principatul Transilvaniei. Participarea, începând cu luna aprilie, s-a concretizat sub forma unor mișcări contra continuării prestării muncilor gratuite pe alodiile proprietarilor feudali. Declanșarea acestor mișcări s-a produs sub influența știrii că în Ungaria, Banat, Crasna și Maramureș, slujbele iobăgești vor înceta la 23 aprilie, când urma să intre în vigoare legea agrară votată de dieta nobiliară de la Bratislava la sfârșitul lunii martie. De altfel, datorită acestei influențe, acțiunile țăranesti contra robotelor se vor propaga în principatul transilvănean de la vest la est. Atari acțiuni sunt înregistrate documentar, în mod firesc, mai întâi în comitatele Zarand, Crasna și Solnocul de Mijloc, învecinate cu cele din Banat, Crișana și Maramureș. Spre sfârșitul lunii aprilie și la începutul lui mai, mișcările vor înceta și în aceste unități administrativ-teritoriale din Partiumul nord-vestic, în urma hotărârii guvernului de la Pesta de a le anexa Ungariei. Dar în luna mai se vor extinde treptat în satele din Hunedoara, Dăbâca și Solnocul Interior care se mărgineau cu Partiumul nord-estic; apoi în celelalte comitate transilvănene și chiar în scaunele secuiești. Combinate cu acțiuni ce vizau recuperarea unor pășuni și păduri răpite de stăpânii feudali în deceniile anterioare revoluției, mișcările țăranesti contra slujbelor iobăgești din comitatele Cluj, Turda, Târnava, Alba de Sus și Alba de Jos se vor amplifica, desigur, până la începutul lunii iunie și sub influența Adunărilor naționale de la Blaj care au avut loc la 30 aprilie și respectiv 15-17 mai.

Telul final al acțiunilor țăranilor aserviți era de a scăpa de toate obligațiile pe care le-a generat proprietatea feudală. De aceea vor antrena deopotrivă satele locuite de iobagii români, maghiari, secui și sași. În localitățile mixte din punct de vedere etnic, încercările autorităților nobiliare de a impune reluarea slujbelor iobăgești vor determina o rezistență solidară. Documentele oferă astfel de exemple de solidaritate în toate comitatele. Caracteristic poate fi considerat cel oferit de localitatea Pețelca din comitatul Alba de Jos. Potrivit raportului judeului nobiliar Kovács Sándor, înaintat comitetului comitatens pentru asigurarea ordinii constituite la 13 mai, el s-a deplasat în această zi la Pețelca pentru a anunța introducerea judecății statariale. Dar în timp ce vestea anunțul, un iobag al baronului Bánffy Dénes cu numele Szócs Márton "a strigat în auzul întregii populații din sat" că el de luni nu va mai presta robota. Datorită acestei declarații a dat ordin

¹⁰¹ *Doc1848*, III, p. 215-218; IV, p. 542-546 și V, p. 362-363.

gornicului să-l aresteze și să-l ducă în curtea casei parohiale. Atunci "toți locuitorii din Pețelca, cuprinși de mânie", au intrat în curtea unde se afla arestatul, i-au tăiat frânghiile cu care fusese legat și au plecat cu el strigând: "Vivat!". Apoi s-au dus în centrul satului, unde se afla afișul cu anunțul privind introducerea statariului și l-au rupt. De acolo au revenit în fața locuinței unde era cazat raportorul și după ce au strigat iarăși "vivat", la plecare au afirmat cu glas tare că: "noi ținem cu românii"¹⁰².

Solidaritatea dintre iobagii de diferite etnii s-a manifestat și între localități. Mai sus s-a arătat că în comitatul Turda o atare solidaritate s-a consemnat între comunele ungurești Rimetea și Colțești, pe de o parte și cele românești Vălișoara și Izvoarele, pe de altă parte. Firește, o solidaritate mult mai largă s-a produs între satele românești. Ea a fost posibilă și datorită afirmării uneia din comune ca centru al rezistenței, căreia i se aliau apoi satele învecinate. Astfel de centre de rezistență s-au impus în aproape toate comitatele. Un atare exemplu de dârză opoziție față de slujbele iobăgești l-a reprezentat în Dăbâca satul Dragu în comitatul Cluj, Sâncraiu Almașului, în Alba de Jos, localitatea Buia, în comitatul Târnava, Cetatea de Baltă, în Alba de Jos, comuna Mihalț. Îndeosebi împotriva acestor centre de rezistență au trimis autoritățile nobiliare comisari cu împuterniciri speciale, secondați de importante detașamente militare. Dacă la Dragu rezistența iobagilor a putut fi înfrântă prin mijloace relativ pașnice, mai ales prin amenințarea confiscării și vinderii animalelor de tracțiune, iar la Sâncraiu Almașului sau la Borșa prin supunerea "instigatorilor" la lovituri cu nuiielele aplicate de soldați, în schimb la Mihalț s-a recurs la o reprimare sângeroasă soldată cu zeci de morți și răniți¹⁰³.

Masacrul de la Mihalț din 2 iunie, determinând o indignare generală care putea duce la o revoltă de amploare contra nobilimii, a constituit, fără îndoială, unul din motivele care l-au determinat pe baronul Wesselényi Miklós să propună dietei stărilor privilegiate de la Cluj un proiect de lege agrară la 6 iunie, care va fi votat în aceeași zi. Tot la sugestia baronului Wesselényi, dieta a hotărât ca legea agrară adoptată să intre în vigoare la 18 iunie, înainte de a fi sancționată și promulgată de împăratul de la Viena, în calitatea lui de principe al Transilvaniei¹⁰⁴.

18 iunie a devenit astfel ziua în care și pe teritoriul Marelui Principat al Transilvaniei, iobagii și jelerii urbariali au fost eliberați de orice obligații feudale, printre cele mai împovărătoare fiind robotele. Tot acum ei s-au transformat din țărani aserviți în oameni liberi. Concomitent și sesiile ori fracțiunile lor de sesii, asupra cărora n-au avut până acum decât drept de folosință sau posesiune, s-au transformat în proprietăți depline, la fel ca în celelalte provincii ale Imperiului habsburgic. "Gazeta Transilvaniei" a lui George Barițiu a consemnat că în ziua de 18 iunie 1848 clopotele din toate satele transilvănene au bătut de dimineața până seara vestind "sfârșitul robiei seculare".

LIVIU BOTEZAN

¹⁰² *Idem*, p. 505-506.

¹⁰³ *Idem*, V, p. 440-441 și 486-494.

¹⁰⁴ *Idem*, p. 141-142, 194-195 și 237-241.

EVENIMENTELE DE LA LUNA ARIEȘULUI DIN SEPTEMBRIE 1848

(II)

1031/1848

" B "

Subscrișii, primind ordinul dat de măriia sa domnul conte Thorotzkoszentgyörgyi, Thorotzkai Miklós, comitele suprem al comitatului Turda, sub nr.958 din 12 a lunii Sfântului Mihail(septembrie), potrivit căruia întâmplându-se la Luna, din cercul de jos al comitatului Turda o împotrivire de mari proporții, pe care am putea-o denumi rebeliune; și anume, când armata a vrut să intre în localitatea numită, aceasta n-a fost lăsată de bună voie să intre de către masele populare adunate din împrejurimi și din Luna, domnul comite ne-a trasat ca sarcină investigarea tuturor motivelor care au contribuit la adunarea poporului și împotrivirea față de armată, cu toate evenimentele care au decurs din aceasta.

În urma primirii acestui ordin, cu începere din ziua a 15-a a lunii Sfântului Mihail, începând în amintita localitate Luna în curtea mării sale domnului baron Jósika Imre, apoi continuând la Luncani în curtea mării sale domnului conte Kemény Sámuel, prin interogarea și confruntarea persoanelor menționate mai jos, am efectuat investigarea cu care am fost însărcinați potrivit următoarelor puncte, după cum urmează:

Punctele interogatoriului:

1. Ce a dat prilej aici la Luna, în comitatul Turda, la adunarea poporului din 11 și culminând în 12 a lunii Sfântului Mihail din anul 1848?

2. Cine au fost cei care s-au împotrivit față de ordinele, dispozițiunile superioare, față de măsurile și propunerile oficialilor ? Ce părere au răspândit aceștia în intervalul de timp de la plecarea de aici a comisiei de conscriere și a comitei suprem, măriia sa domnul conte Thorotzkai Miklós și până la deplasarea în localitate a armatei ? Ce măsuri au fost luate pentru răzvrătirea altor sate ? Cine a comis silnicii sau a recurs la amenințări ? Luni, adică în 11 septembrie seara de către cine a fost împiedicată armata de călărași și de infanterie deplasată aci și ce s-a întâmplat în afara satului, unde armata s-a oprit.

3. în ce localități a fost trimisă de aci delegația ? Cine a propus acest lucru ? De către cine a fost desemnată delegația ? Cine au acceptat să meargă în delegație, sau au fost siliți la aceasta ? Cine a dat îndrumări acestora și ce anume ? Delegația în ce zi, unde și la cine a plecat ; Când s-a întors și cu ce răspuns și când a informat

poporul neliniștit despre acest răspuns? Răspunsului i s-a dat citire sau dacă a fost mesaj verbal a fost dat publicității?

4. Din câte localități învecinate cu Luna, precum și din Luna aproximativ în ce număr s-au adunat oamenii? Cu ce instrumente ucigătoare? Cine a condus din sat gruparea și în câte rânduri? Unde au fost așezați? Martorul să denumească locul unde poporul a așteptat armata.

5. Cine au fost cei care au pus să scrie, și prin intermediul cui, protestul care a fost predat de un comisar al poporului căpitanului comandant Baumgarten, care înainte de producerea evenimentului a înaintat călare în fața poporului spre a trata cu cei adunați atunci când armata s-a oprit față-n față cu poporul.

6. În câte rânduri, la ce distanță au decurs tratativele între armată și popor. Ce i s-a propus poporului pentru liniștirea acestuia? A avut acest lucru efect, a cedat poporul sfaturilor bune, sau nu a cedat nici în ultimul moment? Aproximativ cât timp au avut loc tratativele? Armata a înaintat în pas alergător sau încet? Chiar și în ultimul moment ce intenții a manifestat poporul?

7. Cei din antistia satului, juzii, jurații au făcut ceva în mijlocul acestor întâmplări, în vederea frânării, împiedicării instigatorilor și furioșilor, sau dimpotrivă, și aceștia au instigat? Nominal cine au fost aceștia?

Urmează numele și mărturiile martorilor citați și ascultați.

Primul martor, Moldovan Ștefan: 59 de ani, unit, cetățean liber din Luna, fiind interog, declară:

La 1-a (întrebare). La adunarea poporului a dat prilej activitatea comisiei pentru conscrierea și examinarea recruților, care a apărut aci marți, săptămâna trecută. Înțelegând aceasta, poporul a început fiecare în parte să aibă aversiune față de această activitate, deoarece aci a ajuns până în popor declarația domnului Rátz István, care locuiește în Călărași, potrivit căreia, conscrierea recruților nu s-ar face din ordinul majestății sale regelui, ci numai din cel al domnilor. Tot felul de vești rele s-au răspândit aci de la Călărași, iar pe de altă parte s-au auzit vorbe asemănătoare în târgul de țară ținut săptămâna trecută la Turda.

La cea de-a 2-a. După ce comisia de conscriere s-a deplasat spre a-și face munca, localitatea a fost adunată în acest scop. Din rândul publicului, decedatul Hada György [Hada Gheorghe] a strigat oamenilor să nu lase ca tinerii să fie conscriși. (Ceea ce s-a întâmplat la 5 septembrie). Această chemare a lui Hada Gheorghe a fost sprijinită de toată comunitatea, care s-a străduit să nu dea soldați, pentru că acesta nu e ordinul majestății sale, ci numai a domnilor. Ca urmare oamenii adunați s-au împrăștiat și comisia încă în ziua aceea s-a dus la Luncani. Auzind acestea, mânia sa domnul conte, comitele suprem, a venit a doua zi în sat și a dispus ca să fie adunată comunitatea. Dar nu știu ce s-a întâmplat în adunarea satului, nefiind prezent acolo. Știu că la 11 a lunii curente s-a deplasat din nou aci pentru conscrierea tinerilor mânia sa domnul conte, comitele suprem, împreună cu domnul vicecomite Betegh Gábor și mânia sa domnul Kabos Dániel, dispunând să fie pusă o masă și scaune în curtea preotului local mai tânăr. Împreună cu comunitatea sâtească adunată a început conscrierea tinerilor. Pe câțiva i-au și înscris și după ce l-au înscris și pe băiatul lui Gyik Stefan [Dic Ștefan], niște femei au strigat din stradă: "Nu vă declarați copiii și nu-i lăsați să fie înscrisi". Nu le pot indica nominal pe femei. La aceasta comunitatea agitându-se, s-a împrăștiat,

lăsându-i pe măriă sa contele, comitele suprem și pe comisari. Măriă sa contele comite suprem așezându-se în căruță, în drum spre casă a poruncit juzilor să fie gata, că încă azi după-masă va trimite asupra lor soldați. În privința pregătirilor care s-au făcut pentru răzvrătirea satului, după plecarea măriiei sale contelui comite suprem, nu știu altceva, decât că au fost trase clopotele într-o dungă și din turn s-a strigat: fiecare om să stea la marginea satului, să nu lase soldații să intre, pentru că cel ce nu va sta acolo, casa îi va fi incendiată, va fi alungat din sat sau va fi ucis. Dar nu știu cine a strigat acest lucru, nici cine a tras clopotele într-o dungă. După tragerea clopotelor eu nu m-am dus cu sătenii la marginea satului și din acest motiv nu știu ce s-a întâmplat cu armata sosită.

La a 3-a nu știu nimic.

La a 4-a, știu că din localitățile învecinate și anume din Luncani, Gligorești, Gura Arieșului, Hădăreni, Chejani și Urca s-au adunat aci în număr mare și pe lângă aceștia aproape întreaga comunitate din Luna. Dar eu n-am fost prezent la această adunare populară, lipsind de acolo ca om neputincios. Nu pot ști că în realitate în ce număr putea fi mulțimea adunată; știu doar că au fost în număr mare și puteau fi aproximativ vreo 600-700 și toți înarmați cu furci de fiăr, sape și bâte. Așa am auzit că decedatul Jurj Blag [Giurgiu Blag], care a murit în luptă, a fost conducătorul și organizatorul lor.

La a 5-a, nu știu nimic.

La a 6-a, deși eu n-am fost prezent în mulțimea poporului adunat, dar din grădina mea am văzut ceata adunată și pe soldați - ca urmare, am văzut că prima dată armata s-a oprit la o depărtare de aproximativ 100 de stânjani de poporul adunat; am văzut cum căpetenia armatei a venit în fața poporului; acolo a ținut o cuvântare, după care s-a întors la soldați; apoi, și din popor s-au dus la soldați pentru tratative, am auzit de la alții că domnul ofițer a propus numai lucruri bune poporului adunat, dar poporul nu le-a acceptat pe acestea; barem de le-ar fi acceptat, pentru că atunci acest eveniment rău nu s-ar fi întâmplat cu ei. Nu știu cum s-au apropiat soldații și poporul, cum au tratat; am auzit doar împușcăturile, la care, toată mulțimea adunată s-a împrăștiat fugind.

La a 7-a nimic.

Al doilea martor, Vlad Vasile de 58 de ani, unit, cetățean liber din Luna.

La 1-a. Adunarea laolaltă a poporului la data întrebată a fost prilejuită de activitatea comisiei apărute aci, marți a trecut săptămâna, pentru conscrierea și examinarea recruților. Înțelegând poporul acest lucru, fiecare în parte a început să aibă aversiune față de aceasta pentru motivul că a ajuns aci, până la popor, declarația domnului Rátz István, locuitor din Călărași, cum că conscrierea recruților nu ar fi din porunca majestății sale regelui. Tot felul de vești rele s-au răspândit aci, pe de o parte din Călărași, pe de altă parte s-au auzit asemenea vorbe la târgul de țară, ținut săptămâna trecută la Turda.

La a 2-a. Nu pot indica nominal pe cei care s-au împotrivit ordinelor și dispozițiilor superioare, măsurilor și propunerilor oficialilor, dar am auzit că toată comunitatea a strigat să nu lăsăm să fie conșcriși copiii noștri; eu însumi nu am strigat, pentru că pe mine nu m-a interesat, neavând copii. La aceste strigăte comunitatea adunată s-a împrăștiat și comisia încă în seara aceleiași zile s-a dus la Luncani. A doua zi măriă sa domnul conte comitele suprem a venit în satul nostru

și dispunând ca toată comunitatea să fie adunată, a vrut să facă conscrierea tinerilor, dar nu știu din ce motiv nu a putut duce acest lucru la îndeplinire. Am auzit că a venit și a doua oară, dar și atunci activitatea i-a fost împiedicată, dar nu știu de către cine. După cum nu știu nici cine a ațâțat și a amenințat, între timp, împotriva dării de soldați. Luni seara am auzit tragerea clopotelor într-o dungă pentru răzvrătirea satului, la care s-a adunat aproape întreaga comunitate sâtească; s-a așezat la marginea satului - unde am fost prezent și eu însumi și a fost așteptată sosirea soldaților. Sosind armata, a fost oprită la o oarecare distanță de mulțime. Căpitanul infanteriei a venit la poporul adunat, a propus ca armata să fie lăsată în sat, exprimându-se că: să-și piardă capul, dacă vreunui om i se va întâmpla vreun rău în cazul că vor lăsa soldații să doarmă în sat. Eu am fost de acord cu această propunere a domnului căpitan, am recomandat-o oamenilor, dar nici unul nevrând s-o accepte, au strigat într-un glas: "nu-i lăsăm să intre!" După aceea câțiva s-au exprimat din mulțime în așa fel, că în seara aceasta până mâine dimineață nu-i pot lăsa să intre, deoarece fiind seară, copii mici se vor speria de soldați. Domnul căpitan a spus: apoi aveți grije, mâine vor veni împreună cu mai mulți și atunci veți fi siliți să ne lăsați în sat. Cu acestea domnul căpitan împreună cu armata s-a întors.

La a 3-a nimic.

La a 4-a. Am văzut adunându-se aci numeroși oameni din localitățile învecinate și anume din Luncani, Gligorești, Gura Arieșului, Hădăreni și Grindeni. De asemenea din localitatea noastră aproape toată comunitatea, între care am fost prezent și eu, Nu se poate ști ce număr să fi avut mulțimea adunată, totuși aproximativ au fost vreo 500-600 de oameni, toți pregătiți cu furci de fier, bâte, imblâcie, prăjini. Nu se poate ști cine a fost conducătorul, unul spunea de unul, altul de altul.

La a 5-a nimic.

La a 6-a. După ce armata a ajuns pe hotarul din Luna, s-a oprit față în față cu poporul adunat aproximativ la o distanță de șaiszeci de stânjani și de acolo Szilvási Miklós, împreună cu căpitanul de husari venind în fața poporului adunat, i-au somat, ca vreo câțiva din ei să vină la domni. La aceasta, câțiva, și eu însumi, ieșind din mulțime, ne-am dus la domnii ofițeri. Acolo domnul Szilágyi Miklós împreună cu domnul căpitan au propus să lăsăm armata să intre în sat și să ne împrăștiem, că de vom face acest lucru nu ni se va întâmpla nici un rău și vătămare, altfel armata va fi nevoită să intre cu forța. Comunicând aceste propuneri ale stimaților domni, poporului adunat, poporul răbufnind, a strigat: "nu îi vom lăsa deloc să intre". Eu văzând că acest lucru se va termina cu rău, sperându-mă, am spus mulțimii: "sufletul meu să nu dea socoteală, eu vă las aci și mă duc acasă"; la care am și plecat imediat din mijlocul lor și nu știu cum, după aceasta, cum s-a petrecut tocmeala, precum nici evenimentul.

La a 7-a. N-am văzut ca cei din antistia satului, juzii să fie făcut vreun pas spre potolirea acestui eveniment, ba știu că și ei au fost în mijlocul poporului adunat.

Cel de-al treilea martor, Surs György [Giurgiu Gheorghe] de 50 de ani, unit, cetățean liber din Luna.

La 1-a. La adunarea laolaltă a poporului în timpul de care am fost întrebat, a dat prilej activitatea comisiei care s-a prezentat aici pentru conscrierea recruților, activitate pe care poporul înțelegând-o a început să aibă aversiune față de ea și să se împotrivească. În bună parte au dat prilej la aceasta vorbele spuse de acei oameni, care au trecut pe aici, din Călărași, dar care îmi sunt necunoscuți; aceștia spunând că nu demult domnul Rátz István a fost la Pesta și a adus vestea, că națiunii române cât de curând i se vor da arme și vor fi toți soldați. Deci până atunci să nu se lase să fie înscriși ca soldați; mai târziu s-a mai răspândit această veste și din târgul de la Turda.

La a 2-a. În ziua a 5-a a acestei luni, venind în localitatea noastră comisia delegată pentru conscriere, toată comunitatea satească s-a prezentat în fața comisiei și când comisia s-ar fi apucat de lucru, din rândul mulțimii adunate decedatul Hada Gheorghe, căzut la locul luptei, a fost acela care a exprimat primul, că nu vom lăsa deloc ca copiii să fie înscriși. Oamenii adunați laolaltă împrăștiindu-se, conscripția s-a întrerupt și comisia a plecat încă în seara aceleiași zile la Luncani. Măria sa domnul comite suprem înțelegând aceasta, a doua zi, adică miercuri, a venit aci în satul nostru și dispunând adunarea comunității, i-a somat și totodată le-a recomandat să fie ascultători și să admită conscripția, că de se vor împotrivi, aceasta va avea urmări rele. Dar pentru că târgul de vite din Turda începuse deja, oamenii au cerut, ca să le dea păsuire până la terminarea târgului, când conscripția va putea avea loc. Cu aceasta și măria sa domnul conte comite suprem fiind de acord, s-a dus acasă. După terminarea târgului, luni, adică la 11 septembrie a venit din nou aici împreună cu vicecomitele Betegh Gábor și cu domnii comisari delegați și s-au dus la preotul cel tânăr, unde dispunând ca în curte să fie puse o masă și scaune, au vrut să înceapă lucrul cu comunitatea adunată. Când ar fi început, un om din Luna, Pogotsan Vaszi [Pogăcean Vasile] adresându-se mulțimii, a spus: "Veniți de aci, de ce să înscrieți feciorii? Nimeni să nu îngăduie aceasta"; la care, partea cea mai mare a comunității adunate, părăsind adunarea, a ieșit pe stradă. Domnul vicecomite ducându-se după ei, i s-a adresat lui Pogăcean Vasile: "ce treabă ai tu aci? nu ești persoană cu moștenire, nu ai băiat pentru armată, de ce provoci gâlceavă?" La aceasta a ieșit după oameni și măria sa domnul conte comite suprem și li s-a adresat: "apoi voi nici mic nu vreți să-mi dați ascultare? vă poruncesc ca imediat să va întoarceți". La aceasta oamenii s-au întors din nou și comisia a început conscripția și a înscris câțiva tineri. Și când să fie înscris băiatul lui Dic Ștefan, pe stradă s-au auzit strigăte femeiești: "nu vă lăsați feciorii să fie înscriși, lăsați-i acolo pe domni". Toată comunitatea și-a îndreptat atenția asupra acestora; l-au părăsit pe măria sa domnul conte comite suprem și comisia, au împiedicat conscripția. Femeile care au strigat au fost următoarele: Văduva lui Grof Matyé Todora [Grof (Mazere) Todora lui Matei], Todoszia Balti [Todosia Barta], țiganka Armánka și Maria soția lui Ilia Petre; după dizolvarea comisiei, măria sa domnul conte comite suprem, urcându-se în căruță, în drum spre casă a spus juraților: fiți atenți, fiți gata, pentru că încă astăzi voi trimite soldați asupra voastră. După ce spre seară satul a observat venirea soldaților, comunitatea satească a început să se adune la capătul de sus al satului și fiind trase și clopotele într-o dungă, comunitatea a început să se reverse și să se îmbulzească încă în număr și mai mare la capătul satului, unde am apărut și eu; spre înserat a sosit o trupă de soldați infanteriști și călăreți. Armata fiind oprită, căpitanul infanteriei a venit la noi și ne-a rugat să-i lăsăm să intre în sat, să nu ne facem necazuri și cheltuieli. La care toți

am răspuns că noi nu-i lăsăm să intre, pentru că nu sunt soldații majestății sale Ferdinand. Domnul căpitan a vrut destul să ne convingă asupra faptului, că e tocmai soldatul majestății sale Ferdinand, arătând postavul galben de pe haină, dar noi totuși nedând crezare asigurărilor și propunerilor sale frumoase, nu am dat voie soldaților să intre în sat și astfel armata a fost nevoită să se ducă peste noapte în alt sat. Nu știu ce măsuri s-au luat pentru răzvrătirea altor localități, sau cine să fi săvârșit silnicii.

La a 3-a. Știu că în 11 a lunii curente, când din mijlocul masei populare adunate am venit spre seară în sat să beau o porție de țuică, m-am întâlnit în han cu Hada Nuț din Luna, care mi-a comunicat că Fetyitza Vaszilika [Fetița Vasilică] din această localitate i-a spus să se ducă la Grindeni și să-i someze să ne vină ajutor. La care i-am spus: "du-te dacă ți-a spus asta"; și cu aceasta, m-am dus acasă să cinez; și când după cină m-am întors din nou și l-am găsit pe Hada Nuț beat, i-am propus ca să nu se ducă la Grindeni, pentru că e beat și va cădea în apă. Dar până ieri, adică 15 septembrie n-am auzit că s-ar fi dus. Nu știu nici ce fel de răspuns a adus de acolo.

La a 4-a. Știu că pe ziua luptei în mulțimea adunată s-au strâns mulți din localitățile învecinate și anume din Luncani, Gligorești, Hădăreni, Chețani, Grindeni, Gura Aricșului, de asemenea comunitatea noastră aproape în întregime și astfel tot poporul adunat să fi fost în număr de 600-700, toți pregătiți cu furci de fier, sape și bâte. Nu știu cine au fost căpeteniile sau conducătorii pentru că toți care s-au adunat acolo au dispus în măsură egală. Nu a fost nici o ordine, ci numai mare zgomot și furie. Mulțimea strânsă laolaltă a stat la capătul de sus al satului, pe miriștea de grâu, pe locul numit "după Curte", unde a fost așteptată armata și am fost prezent și eu.

La a 5-a. Nu știu de către cine a fost scris protestul pe care Fetyitza Szand [Fetița Sand] l-a predat căpitanului Baumgarten.

La a 6-a. După ce armata a ajuns pe hotarul din Luna, la poporul adunat, s-a oprit în fața poporului la o distanță de vreo treizeci de stânjeni, de unde domnul Szilvási Miklós împreună cu căpitanul de husari pornind spre rândurile poporului, și noi cinci, ne-am desprins din mijlocul poporului: Fetița Sand, Vlad Vaszilika [Vlad Vasilică], Tulaj Nutz [Tulai Nuț] și din Luncani Nyamțz Stefan [Neamțu Ștefan] spre a duce tratative. Atunci când întâlnindu-ne cu domni Szilvási Miklós și căpitanul de husari, am fost avertizați să fim ascultători, să ne împrăștiem, fiecare om să se ducă acasă în localitatea lui, să lăsăm soldații să intre, am spus stimaților domni, că ne întoarcem la popor și transmitem mesajul. Ne-am și întors cu dorințele acestea și le-am explicat și i-am rugat să accepte propunerile domnilor. Dar poporul neacceptând acestea, a început să se înfurie și agite și mai mult. La aceasta ne-am întors din nou la stimații domni și între timp și armata a înaintat apropiindu-se de popor și s-a oprit din nou. Atunci am declarat că poporul nicidecum nu dă voie armatei să intre în sat. Apoi, domnul Szilvási cu domnul căpitan au declarat că dacă nu-i vom lăsa să intre, aceasta va avea urmări rele; au propus supunere; am dus și acest mesaj poporului; acesta s-a menținut neclintit la declarația de mai înainte. Încă nici nu am apucat să transmitem clar declarațiile stimaților domni poporului, că unii din mijlocul mulțimii, înfierbântați, au început să arunce cu pietre, să strige și să facă semne către soldați să vină numai asupra lor. Soldații apropiindu-se cu pași înceți spre popor s-au mai oprit odată în fața

lui; totuși poporul agitându-se mereu și începând să arunce cu pietre, armata a pornit spre el și soldații au început să tragă, iar poporul s-a împrăștiat în fugă. Iar eu retrăgându-mă în spate printre husari, am rămas nevătămat.

La a 7-a. Nu știu dacă juzii și jurații comunității sătești ar fi vrut să stăvilească această îmbulzeală, ba chiar i-am văzut și pe ei în mijlocul poporului.

Al patrulea martor, Fetiță Sand, de 40 de ani, cetățean liber din Luna, unit.

La 1-a. La adunarea poporului din timpul asupra căruia am fost întrebat, a dat prilej activitatea comisiei delegate pentru conscrierea recruților. Răspândindu-se în localitatea noastră, am început să avem aversiune din ce în ce mai mare față de aceasta; auzindu-se mai ales și faptul că cei din Călărași nu și-au lăsat copii să fie înscriși, deoarece aceasta nu s-a făcut din porunca regelui, ci numai din cea a domnilor.

La a 2-a. În ziua de 5 a acestei luni comisia de conscriere deplasându-se în localitatea noastră și chemând toată comunitatea în curte, s-a apucat de conscripție; toți tații care aveau copii s-au exprimat în general cu aceste cuvinte: "Nu lăsăm ca băieții noștri să fie conscriși, pentru că aceasta nu e porunca lui Ferdinand, ci numai a domnilor". Cu acestea, toți oamenii - și eu - am ieșit din curte și am lăsat comisia acolo. Ea a și plecat la Luncani încă în ziua aceea. A doua zi, adică miercuri, m-am dus la târg la Turda de unde întorcându-mă acasă spre seară, am auzit de la săteni, că măria sa domnul comite suprem, împreună cu domnul vicecomite au fost aici în sat la Luna, cu scopul de a liniști agitația comunității, care a avut loc ieri, și să îndrepte lucrurile. Dar fiindcă a fost în timpul târgului, și cea mai mare parte a oamenilor au fost la Turda, cei care au rămas acasă l-au rugat pe măria sa domnul conte comite suprem, ca până la terminarea târgului să nu aibă loc conscripția; atunci oamenii vor fi acasă și lucrurile se vor îndrepta. Măria sa domnul conte comite suprem, cedând acestor cereri și văzând cererile juste, a amânat conscripția până la terminarea târgului, adică până luni dimineața. Am auzit de la Hada Nuț că pe Rusz Ioan alias Szöts [Rusu Ioan zis Suci] din această localitate l-au trimis la Blaj, dar nu știu în ce scop, după cum nu știu dacă într-adevăr a plecat sau nu. Știu că în 11 a lunii curente măria sa domnul conte comite suprem, domnii vicecomite și comisari au venit din nou în satul nostru - s-au încartiruit la preotul cel tânăr - unde fiind convocată toată comunitatea sătească, au început conscrierea tinerilor. Înscriind vreo cinci sau șase tineri, între timp pe stradă adunându-se câteva femei, au strigat în curte: "oamenilor nu vă supuneți, nu vă înscrieți copii, ieșiți afară. La care oamenii adunați au ieșit deodată din curte, au lăsat acolo comisia, care a trebuit să-și întrerupă munca. Femeile care au strigat se numesc Grof [Mazere] Todora lui Matei și Todosia Barta. Au fost și altele, dar în mulțime nu am putut remarca pe fiecare; la această gălăgie măria sa domnul conte comite suprem s-a așezat în căruța sa și s-a dus acasă; a plecat și comisia. Am auzit în sat, că în drum spre casă măria sa domnul comite suprem a dispus juzilor, să fie gata, că va trimite soldați în sat. După plecarea domnului comite suprem, am auzit de la Hada Nuț că pe el, Fetiță Vasilica și Gligor fiul lui Giurgiu Gheorghe l-au trimis la Grindenii, să se adreseze sătenilor de acolo și să-i cheme la Lunca în ajutor împotriva soldaților. Luni spre seară sătenii observând sosirea soldaților, au tras clopotele într-o dungă, la care toată comunitatea din Luna adunându-se cu toții ne-am așezat la capătul de sus al satului și acolo am așteptat sosirea armatei. Și curând, spre seară, a sosit o trupă de soldați

călăreți și pedestrași, din rândul cărora căpitanul pedestrașilor venind în mijlocul poporului, a propus să îngăduim ca armata să intre în sat, pentru că dacă sătenii îi lasă pe soldați să intre nu le fac nici un rău; garantează că sătenii nu vor avea nici un necaz; dacă nu-i lasă să intre, atunci mâine vor veni cu siguranță mai mulți și totuși vor intra. Dar noi am declarat cu toții că acum nu-i lăsăm să intre pe noapte, la care domnul căpitan a spus astfel - "eu nici nu intru acum, iar voi mergeți acasă". Dar noi am spus: "noi nu plecăm nicidecum, ci dormim aici" - după cum am și dormit acolo și am stat de veghe toată noaptea. A doua zi, înainte de masă, domnul căpitan venind din nou la noi și somându-ne, a cerut și ne-a instruit în numele lui Dumnezeu, să nu facem o nebunie, să avem minte, să lăsăm soldații să intre, să ne liniștim; totodată, ne-a spus că nimeni să nu aibă îndoieli că ei n-ar fi fost soldații majestății sale Ferdinand, arătând postavul galben de pe vestonul său. Toate propunerile și promisiunile domnului căpitan mai sus stimat, nefiind luate în seamă, s-a declarat în ansamblu, că nu vom lăsa nicidecum ca armata să intre. Cu acestea domnul căpitan așezându-se în cămăruța sa, a plecat.

La a 3-a. După cum am mărturisit mai sus, nu știu de altă delegație decât de cea de la Blaj și cea din Grindeni.

La a 4-a. Știu că din localitățile învecinate - și anume, din Luncani, Gligorești, Gura Arieșului, Hădăreni, Chețani, Urca și Grindeni au venit mulți la adunare și împreună cu lunenii, în total, puteau fi vreo 600-700 de oameni. Conducătorul poporului a fost decedatul Giurgiu Blag din Luna - care a fost împușcat; nu pot spune să fi fost și alții, pentru că fiecare om care s-a adunat acolo a dispus în mod egal. Acest popor adunat din localitățile amintite mai sus s-a îngămădit la capătul de sus al satului, pe locul numit "după Curte", pe miriște, unde poporul a așteptat armata.

La a 5-a. Eu am predat protestul domnului căpitan. Mie mi l-a dat decedatul Giurgiu Blag, dar nu am auzit de la decedat că cine l-a scris, de aceea nu știu acest lucru.

La a 6-a. Mai sus de sat, pe locul numit "după Curte", armata s-a oprit la o distanță de 50-60 de stâneni de noi. Din această poziție domnul Szilvási Miklós cu căpitanul de călăreți au venit spre noi și au chemat dintre noi câțiva oameni pentru tratative. Și eu însumi m-am dus acolo și pot mărturisi într-adevăr, că stimații domni ne-au propus destul de însuflețiți să fim în liniște, să dăm ascultare, să ne împrăștiem, fiecare om să se ducă acasă, pentru că dacă ne supunem, nu vom avea nici o vătămare. Aceste propuneri ale domnilor ofițeri le-am dus poporului și am încercat să-i convingem, ca să le accepte. Dar neacceptându-le nicidecum, au spus mereu că până la ultima picătură de sânge nu vom lăsa soldații să intre, fiind încredințați că soldații nu vor trage asupra lor. După ce s-au exprimat astfel, soldații au venit încet puțin mai înainte. Și aici Szilvási Miklós cu domnul căpitan i-a somat după modul de mai înainte și acestea au fost din nou comunicate poporului; dar și atunci acestea au rămas fără succes și fără nici o urmă bună, pentru că poporul s-a menținut neclintit la condiția de mai înainte. Și a treia oară s-a încercat dar tot în zadar. În timpul acestor tratative a trecut vreo oră, în cele din urmă oamenii au început deja să facă semne și să strige soldaților, ca să se apropie de ei. Atunci, apropiindu-se și armata, din popor au început să arunce cu pietre în armată și soldații să tragă. Din popor căzând câțiva, și speriindu-se cu toții, poporul s-a împrăștiat fugind.

La a 7-a. Antistia localității Luna, juzii și jurații, n-au luat nici o măsură spre liniștirea poporului.

Al cincelea martor, Ilia Petre din Luna, de 55 de ani, cetățean liber, unit, fiind interogată, declară:

La 1-a. Conscripția tinerilor și vestea răspândită aci de la Călărași potrivit căreia domnul Rátz István din Călărași ar fi spus că conscripția nu e porunca regelui, ci numai a domnilor.

La a 2-a. În ziua de 5 a lunii curente comisia de conscriere începându-și activitatea, continuarea acestei lucrări a întrerupt-o mai întâi decedatul Hada Gheorghe, care primul a exclamat din rândul mulțimii, spunând: "nu vă lăsați copiii să fie înscriși!". La care, toată comunitatea a început să vuiască și să facă gălăgie, exclamând că nicidecum nu-și lasă copii să fie înscriși; aceasta a avut ca urmare, că oamenii s-au risipit de la locul unde au lucrat domnii conscriptori; comisia a rămas singură și și-a întrerupt lucrările. Domnii comisari conscriptori văzând că nu pot lucra, încă în seara aceleiași zile s-au dus la Luncani. Acest lucru ajungând până la măria sa domnul conte comite suprem, a doua zi a venit el însuși cu domnul vicecomite în localitatea noastră; adunând comunitatea a început s-o avertizeze pârintește și să propună, să nu facem nebunii, să admitem conscripția. Dar pentru că dintre noi mai mulți au fost la târgul din Turda, măria sa domnul comite suprem văzând că suntem ocupați, a spus să se amâne conscripția până la terminarea târgului; atunci va veni în sat și conscripția se va executa. Cu aceasta și noi cei prezenți am fost de acord. Terminându-se târgul, potrivit promisiunii sale, la 11 a lunii curente, măria sa domnul conte comite suprem, a venit cu domnii comisari conscriptori și a dispus ca toată comunitatea să fie convocată la preotul cel tânăr și au început lucrările; au înscris vreo 7-8 tineri; în acest timp deodată din stradă s-a auzit gălăgie femeiască și strigăte: "să nu vă lăsați copiii să fie înscriși". La aceasta comunitatea deodată a ieșit din curtea preotului, i-au lăsat acolo pe domnul comite suprem și pe domnii oficiali. Văzând domnul comite suprem că nu are cu cine să lucreze, a fost nevoit să-și întrerupă munca. Femeile gălăgioase au fost: văduva lui Grof Matei - Todora, Todosia Barta și țiganka Armanka. După ce măria sa domnul conte comite suprem s-a așezat în căruța sa, a plecat acasă; în drum spre casă a poruncit juzilor să fie pregătiți, că va trimite soldați în sat. După plecarea domnului comite suprem, în sat a fost liniște până spre seară, când sătenii înțelegând că soldații se îndreaptă spre ei, în sat a început să se producă gălăgie, care s-a intensificat din ce în ce mai mult; unul cu numele Rusu Vasile din această localitate s-a urcat în turnul bisericii și a început să tragă clopotele într-o dungă și după aceasta și-a scos capul pe fereastra clopotniței strigând: "fiecare om să iasă, să se ducă la capătul satului împotriva soldaților, pentru că cel care nu va ieși, va fi pustiit din sat sau va fi ucis, incendiat". Se va întâmpla în așa fel cum s-a întâmplat nu de mult în Banat. Nu știu, n-am auzit ca cineva de aci din sat să se fi dus în altă localitate spre a solicita ajutor. Știu că după tragerea clopotelor într-o dungă au venit aici oamenii din Luncani, dar nu-i pot arăta nominal, și au spus: "să nu vă fie teamă, venim și noi și vă vom fi de ajutor". După tragerea clopotelor într-o dungă, toată comunitatea noastră a năvălit în număr mare la capătul de sus al satului, unde am fost prezent și eu și acolo pe drum am așteptat armata. Spre înserat, sosind o trupă de soldați pedestrași și călăreți, căpitanul predestrașilor venind la noi, a încercat cu orice chip să ne convingă, să nu stăm în calea armatei

și s-o lăsăm să intre, căci nu va fi în dauna noastră; și dacă acum nu-i lăsăm să intre pe soldați, mâine vor veni mai mulți. Dar noi neacceptând instruirea lui bună, ne-am exprimat câțiva în numele comunității, că nu-i lăsăm să intre acum pe timpul nopții, pentru că se sperie copiii noștri, ci să vină mâine și atunci îi vom lăsa să intre. La această declarație a noastră armata a plecat, iar noi cu toată masa de oameni am rămas noaptea întreagă acolo la capătul satului. A doua zi, adică în 12 înainte de masă, căpitanul infanteriei a venit din nou aci și a somat poporul adunat la capătul satului și cu cuvântarea sa frumoasă a dorit din tot sufletul să liniștească mulțimea furioasă, să îndrepte lucrurile, dar toate strădaniile sale fiind zadarnice, nu a ajuns la nici un rezultat. Chiar unii au început cât pe aci să izbucnească și văzând domnul căpitan că nu poate ajunge la nici un rezultat, a plecat.

La a 3-a. Știu că s-a vorbit că trebuie să se trimită un om la Luncani, care să-i someze și să-i cheme în ajutor, dar nu știu dacă a fost trimis sau nu. Nu știu nici cine a fost numit să meargă; altceva nu știu.

La a 4-a. Știu că s-au prezentat mulți din satele învecinate cu localitatea noastră, și anume din Luncani, Gligorești, Gura Arieșului, Hădăreni, Chețani, Grindeni și Urca și împreună cu lunenii toată mulțimea ar fi fost de cinci sau șase sute de oameni, toți pregătiți cu furci de fier, sape și îmblăcie. Nimeni n-a fost conducător, ci fiecare s-a așezat după cum i-a convenit la capătul de sus al satului și când armata s-a apropiat de hotarul nostru, văzând că armata a părăsit drumul și s-a abătut pe miriște și noi am înaintat mai sus de sat, pe locul numit "după Curte" și acolo a fost așteptată armata.

La a 5-a. Știu că a fost scris un protest, dar nu știu cine l-a scris, după cum nu știu nici cine l-a predat domnului căpitan de călăreți.

La a 6-a. Armata deplasându-se față-n față cu mulțimea, s-a oprit la o distanță de vreo 70 de stâneni, de unde domnul Szilvási Miklós împreună cu căpitanul de călăreți a venit la noi. Nouă ne-au propus pacea, supunerea, iar domnul Szilvási Miklós, care a cunoscut tot poporul adunat, i-a rugat pe toți, ca fiecare să meargă acasă în localitatea lui, pentru că dacă se opun armatei, le va fi de rău. La aceasta câțiva desprinzându-se din mulțime, i-au declarat domnului Szilvási, că nu se predau și nu-i lasă să intre în sat. Atunci armata s-a apropiat cu pași înceți - fiind somați din nou de către domnul căpitan - dar fiecare om bizuindu-se pe faptul că armata n-are voie să tragă, nu s-au supus nicidecum; armata înaintând din nou, din mulțime, oamenii au început să arunce cu pietre asupra soldaților. La acestea, soldații apropiindu-se cu pași înceți, iar poporul făcând gălăgie și aruncând cu pietre; soldații au început să tragă. Dar îndată ce au început împușcăturile, fiecare om a început să fugă și în puțin timp toți au și fugit.

La a 7-a. Juzii sâtești și jurații n-au făcut nimic pentru împiedicarea tumultului poporului, ba chiar și ei au fost prezenți în masa populară adunată.

Al șaselea martor, Szuts Juon [Suciu Ioan], 40 de ani, unit, cetățean liber din Luna, care fiind interogat, mărturisește:

La 1-a. Conscripția tinerilor și vestea răspândită prin domnul Rátz István din Călărași.

La a 2-a. Eu personal nu am fost de față la începerea conscripției de aceea nu știu cine s-a împotrivit ordinelor. La adunarea ținută prima dată de mărișă domnul conte comite suprem nu am fost, pentru că nu eram acasă; din acest motiv

nu știu ce s-a petrecut acolo. Dar când a venit măriia sa a doua oară cu comisia de conscripție știu că adunându-se la preotul cel tânăr - a dispus să fie puse în curte masă și scaune - au început conscripția; dar venind acolo Pogăcean Ilie, a spus: "ieșiți afară, de ce stați aici?" la aceasta câțiva săteni au ieșit afară pe stradă. Măriia sa domnul conte comite suprem împreună cu vicecomitele, speriiind poporul, îi avertizează la supunere, în urma căreia oamenii s-au întors și conscripția a început din nou, iar câțiva tineri au și fost înscrși. Între timp, câteva femei adunate în stradă au început să strige oamenilor din curte, să iasă din curte și să nu-și înscrie copiii. La aceste strigăte, locuitorii adunați ieșind deodată din curte, au lăsat acolo în curte pe măriia sa domnul conte comite suprem. Domnul comite suprem așezându-se în căruța sa, a plecat acasă și a dispus juzilor să fie gata, pentru că va trimite aci soldați, după care fiecare s-a dus acasă. Dar spre seară clopotul a fost trans într-o dungă de către Rusu Vasile și toată comunitatea s-a ridicat, toți au alergat la capătul de sus al satului. Au fost și din alte localități. Nu știu la chemarea cui și la ce semn. În această seară sosind armata la capătul satului, căpitanul pedestrașilor a venit în fața noastră și a propus să lăsăm armata să intre, căci nu vom avea nimic de suferit. Totodată ne-a făcut cunoscut, că dacă acuma nu-i vom lăsa să intre, cu siguranță mâine vor veni cu forțe mai mari și atunci nu ne va fi bine. Dar noi neluând aceasta în seamă n-am lăsat soldații să intre, ba totodată ne-am exprimat, că de aceea nu-i lăsăm să intre, ca să nu se sperie copiii noștri.

La a 3-a. Nu știu în ce localități s-a trimis delegație.

La a 4-a. Știu că au fost mulți din localitățile învecinate cu Luna și anume din Luncani, Gligorești, Gura Arieșului, Hădăreni, Chejani, cu comunitatea noastră au putut forma o grupare de 5-600 de persoane care au fost pregătite cu băte, furci de fier. Dar nu știu cine a fost conducătorul și organizatorul lor. Noi, poporul am așteptat armata la capătul de sus al satului, pe drumul mare, dar văzând că soldații apropiindu-se de noi, o iau mai sus, pe miriște, și noi ne-am retras de pe drum și ne-am dus sus pe miriște, pe locul numit "după Curte" și acolo am așteptat armata.

La a 5-a. Am auzit că au prezentat un protest, eu însumi nu l-am văzut așa că nu știu nici cine l-a scris.

La a 6-a. Armata s-a oprit la o distanță de vreo 50 sau 60 de stânjeni de noi, de acolo domnul Szilvási Miklós cu căpitanul soldaților călăreți pornind spre noi și noi văzând scopul venirii lor la noi, ne-am dus acolo pentru tratative. Unde domnul Szilvási Miklós cu căpitanul au încercat destul să ne determine, ca să fim ascultători, să ne împrăștiem, să mergem acasă, că altfel o vom păți rău. La aceasta noi ne-am reîntors la mulțime; le-am făcut cunoscut acestea, dar ei nu le-au acceptat nicidecum și au spus că în nici un caz nu lasă soldații să intre. Ne-am reîntors din nou câțiva pentru tratative; în acest timp armata a înaintat cu pași înceți și s-a oprit. A doua oară; de asemenea ne-am tocmnit cu domnul căpitan și domnul Szilvási Miklós și am făcut acestea din nou cunoscute poporului, dar delegația noastră a rămas tot fără succes, pentru că poporul n-a cedat deloc. Și a treia oară ne-am dus acolo să ne tocmim dar deja atunci și poporul mișcându-se și agitându-se, nici n-a așteptat ca să putem vorbi cu domnii ofițeri, a început să arunce cu pietre asupra soldaților; la aceasta, soldații au început să tragă. Iar eu neavând nimic în mână, m-am retras în spatele soldaților și soldații trăgând spre

oameni, poporul dintr-o dată a fugit, eu rămânând în urmă nevătămat între călărime. A trecut o oră cât timp au durat tratativele cu domnii ofițeri.

La a 7-a. Știu și pot declara că juzii de aci au interzis comunității să se ridice împotriva armatei și pe ei nici nu i-am văzut în mulțime.

A continuat la 16 septembrie la locul și data suscrisă

Al șaptelea martor Lonai László, locuitor liber din Luna, de 51 de ani, romano-catolic, declară:

La 1-a. La data despre care am fost întrebat a dat prilej la adunarea poporului, pretenția de a se înfățișa copiii locuitorilor de aci în fața comisariatului de conscripție. Prezentându-se aci, măriile lor domnii comisari conscriptori ai comitatului, Kabos Dániel, Salamon Jóseff și Kováts Jóseff și dispunând ca sătenii să se prezinte în fața lor, poporul s-a exprimat că până când nu vede blazonul cu vulturul bicefal și porunca majestății sale regelui, până atunci nu-și prezintă feciorii la conscripție și nu dă soldați.

La a 2-a. Fiind prezent și eu la conscripția amintită, l-am auzit pe Hada Nuț din Luna, că a început să spună și să strige, că până nu vede porunca majestății sale, poporul nu va ceda comisiei. Și Giurgiu Blag și Hada Gheorghe au strigat în mod asemănător, dar aceștia amândoi au căzut în lupta din 12 a lunii curente. Ajungându-se aci lucrurile, comisia a somat poporul la supunere, în schimb acesta exprimându-se că până când nu vede porunca majestății sale, nu se supune nici în ruptul capului s-a împrăștiat. Comisia de conscripție fiind părăsită, a fost nevoită să plece de aci la Luncani. În urma acestora venind aci și măriile domnului conte comite suprem, a propus poporului supunere, dar acest lucru n-a avut succes pentru care măriile s-au împreună cu comisia a apărut personal luna trecută, adică la 11 septembrie și stabilindu-se la casa preotului tânăr, a început conscripția. Am fost prezent și eu însumi. În fața comisiei și a mării sale a început munca; în urma discursului însuflețit al mării sale au și fost înscrși copiii a vreo cinci-șase oameni. Dar soția Grof [Mazere] Todora lui Matei și soția lui Barta Simion au început să strige pe stradă oamenilor, să alunge comisia din sat; oamenii, și mai ales Hidișan Peskuj [Hidișan Pascu] au strigat cu cea mai mare iritare și oamenii s-au dus din curtea preotului. La care măriile domnului conte comite suprem a spus judelei sătesc, să aibă grije să primească armata, care încă în aceeași zi se va deplasa aci și a plecat acasă la Sâncrai; și a plecat și comisarul. În drum, Zsurze Nutz a lui Nyikulaje [Giurgiu Nuț a lui Nicolae] s-a adresat mării sale, rugându-l să nu trimită armata împotriva satului; a promis că vor înfățișa tinerii. Poporul s-a infuriat la această promisiune, l-a injurat pe Giurgiu Nuț a lui Nicolae, reproșându-i că el vrea să le mănânce copiii. După plecarea mării sale domnul comite suprem a început fierberea mai mare. Au strigat pe stradă că vor veni soldații, Giurgiu Blag și Hada Gheorghe, care în 12 a lunii curente au căzut în luptă; au ațâțat poporul împotriva soldaților, clopotele au fost trase într-o dungă, oamenii au năvălit din sat cu furci, sape, prăjini; s-au strâns pe locul numit Kováksiné Lábja, lângă drumul mare. Văzând că soldații nu vin, s-au retras în sat; mai târziu, spre seară, la tragerea clopotului într-o dungă au ieșit din nou la locul susmenționat din sat, atunci am văzut printre localnici și mulți săteni străini, printre care i-am recunoscut pe cei din Luncani, între care numeroși unguri și

țigani, pe cei din Gura Arieșului, am auzit femeile strigând că vin cei din Chețani și Hădăreni și nu trebuie să se sperie nimeni. Atunci spre seară a și sosit armata, dar nu știu ce s-a întâmplat, pentru că eu nu m-am mișcat din sat, știu doar atât că armata s-a reintors.

La a 3-a nu știu nimic.

La a 4-a. Știu că au fost aci cei din localitățile vecine cu Luna, numite Luncani, Gligorești, Gura Arieșului, Hădăreni, am auzit că au fost și din Urca și Grindeni. Nu știu în ce număr a fost poporul; instrumentele de ucidere le-am amintit mai sus. Poporul s-a revărsat pe câmp în mai multe rânduri, dar eu nu am avut grije și nu pot depune mărturie mai amănunțită despre ce s-a petrecut pe câmp.

La a 5-a, 6-a și a 7-a nu pot declara nimic.

Al optulea martor, Tulai Nuț de 45 de ani, cetățean liber din Luna, declară:

La 1-a. A dat prilej la adunarea de la data despre care am fost întrebat, împotrivirea poporului; pentru că nu au vrut ca tinerii să fie înscrși, afirmând, că această conscripție nu e voința majestății sale regelui Ferdinand, ci a domnilor.

La a 2-a. La această întrebare știu din auzite doar atât, că atunci când a fost prezent aci mânia sa domnul conte comite suprem, poporul a fost agitat de soția lui Grof [Mazere] Todora a lui Matei; a strigat pe stradă că poporul să nu lase ca fiii lui să fie înscrși la dorița domnilor. Nu știu cine a instigat. Știu că în 11 luna curentă clopotele au fost trase într-o dungă de către Rusu Vasile și acesta a strigat din turnul bisericii că acelui ce nu va ieși i se vor strica clădirile dacă se vor întoarce victorioși acasă. Nu știu mai mult la această întrebare.

La a 3-a nu pot declara nimic.

La a 4-a. Socotesc numărul poporului la patru-cinci sute, a fost înarmat cu furci de fier, imblăcie, sape. Nu știu de cine a fost condus, pentru că atunci când eu am sosit în mijlocul poporului în 12 din această lună, la tragerea într-o dungă a clopotului, acesta stătea deja în rânduri pe miriște, la locul numit "după Curte". Sosind în rândul poporului, m-a văzut Fetiță Sand din această localitate și m-a chemat la tratative cu căpeteniile armatei sosite și aliniate în fața poporului. Eu am spus că el să privească câtă armată stă în față, s-o lase să intre în sat, pentru că dacă n-o lăsăm să intre, ne taie în bucăți; el m-a încurajat să n-am teamă și eu m-am supus.

La a 5-a nu pot declara nimic.

La a 6-a. La 12 luna curentă poporul adunat din Luna și localitățile învecinate aliniindu-se pe hotarul din Luna, lângă sat, pe miriștea "după Curte" și așteptând acolo armata, am fost prezent când după masă armata de pedestrași și de călăreți a sosit la acel loc, și s-a oprit față-n față cu noi la o distanță de vreo 60 de stânjeni și între cei doi inamici au avut loc imediat tratative. Din rândul poporului am ieșit eu cu Fetiță Sand și Suci Ioan din Luna, cu Neamțu Ștefan din Luncani, cu judele sătesc din Gligorești, Csizmás Gligor [Cismaș] și cu alții; au fost ieșiți din rând mai mulți, dar nu-mi amintesc de numele lor. Iar din rândul soldaților ieșind căpitanul husarilor cu mânia sa domnul Szilvási Miklós, au propus să avertizăm poporul la liniște; cei din alte localități să se care acasă, cei din Luna să se întoarcă la casele lor, să lase armata să intre în sat ca să poată fi efectuată

conscripția tinerilor. Noi, înștiințând poporul despre propunere, acesta s-a infuriat imediat și nu s-a inclinat la nici o înțelegere, nici ungurii din Luncani, ba chiar și țiganii au manifestat o aversiune deosebită. Cu un cuvânt, fiecare a strigat că nu se predă odată cu pierderea capului. Am ieșit din nou la locul tratativelor și spunând că poporul nu se inclină, nu cedează, armata a pornit cu pași înceți spre popor, s-a oprit din nou, a treia oară, și anume apropiate de rândurile poporului. Noi și atunci am făcut semne armatei, că dorim să tratăm, dar poporul a aruncat cu pietre asupra infanteriei, la care armata s-a năpustit asupra poporului, eu am fugit și imediat s-a tras; eu n-am mai văzut lupta mai departe, pentru că am fugit și nici n-am privit înapoi.

La a 7-a nu știu nimic.

Al nouălea martor, Decsán Pável [Decean Pavel], cetățean liber din Hădăreni, de 39 de ani, unit, fiind interogată declară:

La 1-a. Motivul adunării poporului, care la data despre care am fost întrebat s-a concentrat la Luna, era să împiedice comisia deplasată pentru conscrierea tinerilor apți de armată.

La a 2-a. Nu știu cum au decurs aci la Luna împrejurările de care am fost întrebat. Nu știu nici despre delegația, vestitorii de aci, ci doar că la 11 luna curentă, spre amurg a venit la Hădăreni, Kâmpian Juon a Roșului [Câmpian Ioan al Roșului] din Gligorești, iar Păcurar Juon s-a oprit la marginea satului; primul oprindu-se pe stradă, a fost înconjurat imediat de oameni și l-au întrebat din ce motiv se trag clopotele într-o dungă la Gligorești? La întrebare el a răspuns că satul se pregătește să meargă la Luna, să nu dea voie ca oficialii să-i conscrie pe tinerii apți de armată; preotul a trimis vorbă ca și cei din Hădăreni să se pregătească și să pornească la Luna, spre a opune rezistență. Cei din Hădăreni au hotărât, ca satul să se strângă și să pornească la Luna după cină; pe cei din Hădăreni i-a animat la această pornire cei din Chețani, care cam în acest timp au pornit în ordine, ca și armata într-o ceată, depășind numărul de o sută, prevăzuți cu furci de fier, împlăcie, sape. Cei din Hădăreni, după ce au cinat, s-au adunat pe locul stabilit într-un număr de vreo patruzeci, am fost și eu între ei. Pornind, am trecut peste cursul Arieșului și în timpul nopții sosind aici, ne-am așezat la capătul de sus al satului, unde au fost deja adunați din Luncani, Chețani, Gligorești, Gura Arieșului, cu o apreciere cât mai precisă patru sute, și dormind în acel loc; zorile ne-au apucat acolo. Înainte de masă a apărut în fața noastră căpitanul armatei de pedestrași, care în prezența noastră, și-a pus mâna pe piept, a recomandat pacea, a cerut să lăsăm armata să intre, a promis că dacă poporul va ceda, va fi totul bine. Dar Decsei Jancsi, locuitor maghiar din Luncani, ieșind din rând a declarat că poporul în nici un caz nu se va preda; ba chiar marți la amiază au fost trimiși la Hădăreni, nu știu de către cine, cerând ajutor suplimentar, doi oameni din Chețani și anume Pavel Ștefan a Paraszkii [Pavel Ștefan al Paraszkii] și Juvon Vonuluj [Ionu Onului]. Căpitanul s-a întors - eu venind după aceasta în sat pentru o țuică - clopotele au fost trase imediat într-o dungă. Vantsa Péter [Vancea Petru] a strigat ca oamenii să-și ocupe locurile, pentru că dinspre Sâncrai vin soldații. Deși atunci încă nu dar după masă au venit soldații din Sâncrai, pe care poporul i-a așteptat în număr de vreo mie, pe locul numit "după Curte", pe miriște, stând aliniați față în față cu ei. Armata s-a oprit la o distanță de 100 de pași. Atunci măria sa domnul Szilvási Miklós și un domn căpitan de cavalerie

călărind înainte, au ieșit și câțiva din rândul poporului și au discutat o bună bucată de timp. Domnul Szilvási și domnul căpitan au recomandat întoarcerea acasă în pace, lăsarea oficialilor să intre în sat; cu aceasta s-a întors la soldați. Și oamenii poporului s-au întors la noi, dar nu au chemat poporul la pace, n-au propus întoarcerea acasă, ci au spus ca în nici un caz să nu cedăm. Pe cei care au stat în spatele rândului poporului i-au obligat să meargă în față; în acest timp armata a tot stat pe loc, puștile pedestrașilor au fost puse pe pământ adică ("la picior"); sabia călăreților a stat în teacă. Cele două părți ieșind în față și a doua oară pentru tratative și delegații poporului raportând că poporul nu e dispus la pace, armata a pornit spre popor și când a fost deja aproape de popor, delegații acestuia au făcut semn că poate mai veneau să vorbească; armata s-a oprit și a treia oară, dar poporul strigând: "nu-i lăsăm! nu, nu-i lăsăm!" și câțiva aruncând chiar cu pietre asupra soldaților, la aceasta armata a atacat poporul, a tras asupra lui, iar poporul a luat-o la fugă, fiecare a fugit încotro a putut.

La a 7-a nu știu răspunde.

Al zecelea martor, Bács Ilia [Baciu Ilie], cetățean liber din Hădăreni, de 50 de ani, unit, declară:

La 1-a. În zilele despre care am fost întrebat s-a adunat aci la Luna o parte numeroasă a poporului din împrejurimi, ca să împiedice conscripția tinerilor apți pentru armată.

La a 2-a. Nu știu nimic despre cele întâmplate aci [adică la Luna - n.ns.]; la noi la Hădăreni, conscripția s-a desfășurat în liniște.

La a 3-a nu știu nimic, nici la a 4-a și a 5-a.

La a 6-a. Eu am sosit aci singur marți, adică la 12 septembrie după-masa, chiar dacă armata a sosit în fața poporului adunat într-un număr mare de o mie, aliniat în fața satului. Pentru că Togyer [Toader], fiul lui Kis Von [Chiș Ion] și Pavel a Paraszkii [Pavel Ștefan al Paraschi], ambii din Chețani, prezentându-se la mine luni înainte de masă, mi-au spus să ies și să pornesc spre Luna, pentru că aceasta e porunca; am și pornit singur, și am sosit aci pe câmp, unde poporul stătea deja față-n față cu armata. Am văzut când capitanul cavaleriei și măria sa domnul Szilvási Miklós au discutat cu cei câțiva oameni ieșiți din rânduri, dar că ce au spus aceștia când s-au întors la popor nu am băgat de seamă; am auzit însă că poporul a spus că nu se predă. Ca urmare, soldații s-au apropiat încet de popor, care vuia și striga că nu se predă, învărtind furcile și îmblăciile. Apoi soldații au năvălit asupra poporului, au tras o dată și la aceasta poporul a fugit împrăștiindu-se.

La a 7-a nu știu nimic.

Al unsprezecelea martor, Cimbützán Demián [Ciumbrudean Demian], cetățean liber din Hădăreni, de 41 de ani, unit, declară:

La 1-a. Ca poporul să se adune aci la Luna la data despre care am fost întrebat a dat prilej conscrierea tineretului.

La a 2-a și celelalte întrebări: Și eu am sosit aci cu ceilalți din Hădăreni la 11 a lunii curențe, luni noaptea, la instigarea lui Câmpian Ioan al Roșului din Gligorești, care spunând: "nu auziți clopotele trase într-o dungă?" a sculat Hădăreniul să vină aci și să împiedice soldații să intre în sat. Am sosit aci cu vreo

40 din Hădăreni, venind în urma noastră cei din Chețani, care au venit în număr de vreo 100. Sosind aici luni noaptea, ne-am așezat pe câmp în afara satului, spre Sâncrai. Pe a doua zi în zori, spre marți, au venit din mai multe localități vreo șase-șapte sute de oameni din Luncani, Gura Arieșului, Urca; și pe cei din Luna i-am văzut în număr mare; mulțimea de popor ieșise la tragerea neîncetată a clopotelor într-o dungă, îndemnați din turn cu amenințări. Înainte de masă a venit la noi singur un ofițer și a discutat cu poporul; a recomandat ca poporul să se împrăștie, să lase domnii să intre să conscrie tinerii, la fel și armata și a promis, că poporul nu va avea de suferit. Dar Decsei Jancsi, judele din Luncani al contelui Kemény Samu a spus, și după el și poporul în ansamblu, că nu se vor preda. Ofițerul a vorbit în zadar, poporul a vuit, nu a dat deloc ascultare cuvintelor sale; și după ce a vorbit aproape două ceasuri fără efect, s-a întors la Sâncrai. Eu văzând că lucrurile nu se vor termina cu bine, am pornit imediat acasă. N-am văzut ce s-a întâmplat în continuare.

Cel de-al doisprezecelea martor, Barabanczán Jozsiv [Bărbăntean Iosif], cetățean liber din Hădăreni, de 40 de ani, unit, declară:

La 1-a. Motivul adunării poporului a fost că cei din Luna nu au vrut să-și înscrie copiii pentru armată și nici nu i-au declarat.

La a 2-a nu pot declara nimic.

La a 3-a. Nu știu dacă de aci a fost numită vreo delegație. La noi la Hădăreni, a venit Câmpian Ioan al Roșului din Gligorești și a sculat poporul să vina aci la Luna și să se împotrivescă intrării armatei. Aceasta s-a petrecut luni 11 septembrie spre seară. Am venit aci spre miezul nopții vreo patruzeci.

La a 4-a. În zori spre marți am văzut, că aci au stat adunați laolaltă din mai multe localități vreo 600-700 de oameni. După un timp, l-am văzut pe Rad Mihăilă din această localitate apărând călare în fața poporului, a venit în viteză pe câmp, mai sus de sat, dinspre Călărași; tocmai atunci a venit la popor, din Sâncrai, căpitanul pedestrașilor. A spus multe poporului domnul căpitan și toa-te bune. A recomandat liniște și fiecare să meargă acasă, nu să forțeze lucrurile; iar poporul să lase armata să intre în sat. Discursul domnului căpitan a durat o oră bună și după cum am auzit de la oameni, a fost lăsat să plece; ei, nu se predau; ceea ce m-a făcut să cârtesc și am spus, că dacă a recomandat-o căpitanul, pacea trebuie acceptată. Oamenii mi-au răspuns că dacă conscripția tinerilor apți de armată a fost poruncită de majestatea sa Ferdinand, atunci se supun, dar altfel nu se predau.

La a 5-a nu știu nimic.

Nici la a 6-a nu știu nimic, pentru că văzând că armata se apropie de noi, am fugit și am trecut Arieșul.

Cel de-al treisprezecelea martor, Pantia Vaszi [Pantea Vasile], cetățean liber, din Chețani, de 40 de ani, unit, declară:

La 1-a. După cum am auzit, motivul adunării poporului a fost conscripția tinerilor.

La a 2-a nu știu nimic.

La a 3-a. Nu știu pentru ce localități au fost desemnate delegații, dar luna trecută după masă, decedatul Sorbán Vaszi [Șerban Vasile], care a căzut aci în luptă, a pornit pe stradă strigând: "hoții!" și a chemat poporul să vină aci; a spus

că alte sate au și pornit; să pornească și Chețanul și să nu lăsăm ca armata să intre în Luna.

La a 4-a. Au venit la Luna și din alte localități: de la Luncani, Hădăreni, Gligorești; de la noi, am recunoscut în mulțime și un om din Grindeni - dar nu-i știu numele -; nu pot aprecia numărul poporului adunat; au avut ca arme împlăcie, furci băte și pietre de aruncat. Gruparea a fost condusă de luneni, dar nu știu numele nici unuia. Ne-am aliniat pe miriște în 12 luna curentă după masă, până atunci am fost pe lângă drumul țării, așteptând armata. Aceasta a și sosit în ziua amintită.

La a 5-a. Între armată și popor - aceștia stând față-n față - a fost o distanță de vreo 200 sau poate 300 de pași. În trei rânduri au fost tratative, dar n-am auzit ce au discutat împreună, că eu am stat la o parte, în margine. Știu că soldații au pornit spre noi, s-au oprit, au pornit din nou și s-au oprit din nou, iar poporul fără să se retragă câtuși de puțin, a stat laolaltă, până când puștile au început să răpăiască; atunci, a luat-o la fugă și a fugit care încotro, deși până la tragerea cu puștile fiecare chiar că a învățat ce avea în mână.

La a 7-a. Nu știu ce influență au avut asupra răzvrătirii cei din antistia de aci; la noi nu au amenințat pe nimeni, dar Șerban Vasile, care a fost împușcat, a strigat: că celui care nu va ieși, îi va incendia casa.

Al patrusprezecelea martor, Pantya Kosztándin [Pantea Constantin], cetățean liber din Chețani, de vreo 45 de ani, unit, declară:

La 1-a. În târgul care a avut loc recent la Turda am auzit de la luneni, că locuitorii nu au lăsat să intre aci comisia pentru conscripția tinerilor apți de armată. În zilele despre care am fost întrebat oamenii s-au adunat aci din motivul că au vrut să oprească armata.

La a 2-a. Nu știu cine s-a opus ordonanțelor și nici dacă aci la Luna a instigat cineva. La Chețani a instigat și i-a amenințat pe toți, decedatul Șerban Vasile, că cel ce nu va ieși, îi va incendia casa, nu știu mai mult la această întrebare.

La a 3-a nu știu nimic.

La a 4-a. Acestei localități i-au venit în ajutor de la Luncani, Gligorești, Hădăreni. Am auzit că au fost și de la Gura Arieșului, cât și din Urca, dar pe aceștia nu-i cunosc. Au fost și de la Grindeni, i-am recunoscut că sunt din acel sat, dar nu le știu numele. Așa îmi aduc aminte că am văzut vreo 400-500. Numărul poporului adunat aci a fost mare, dar cât să fi fost, n-aș putea să-l apreciez. Fiecare a fost înarmat cu împlăcie, furci, băte, pietre de aruncat; în privința pietrelor m-am și adresat la mai mulți și le-am spus că nu pot face mare treabă cu ele. De aci din Luna, oamenii au năvălit pe câmp cu cei din localitățile străine, la tragerea clopotelor într-o dungă. Nu știu cine a condus în mod special poporul; în grupare s-au evidențiat mai mulți luneni, ei au făcut gălăgie mai mare.

La a 5-a nu știu nimic.

La a 6-a. În după masa zilei de 12 luna curentă sosind armata s-a oprit față-n față cu poporul la o distanță mare. Atunci a ieșit din rând Szilvási Miklós și un domn căpitan. Din rândul poporului câțiva s-au dus la ei; au discutat și întorcându-se la noi ne-au spus că deja acuma soldații se întorc. Poporul a crezut aceasta, dar am văzut că soldații vin spre noi, s-au oprit din nou. Iar au avut loc

discuții între cei doi adversari; reprezentanții poporului și acum ne-au spus să nu ne fie frică și ne-au încurajat. Dar urmările au arătat că aceștia n-au spus adevărul, că în cele din urmă armata a tras și poporul s-a împrăștiat fugind.

La a 7-a nu știu nimic.

A continuat în locul sus-menționat, la Luna, în 17 septembrie 1848

Cel de-al cincisprezecelea martor, Dán Sándor din Luncani, bucătarul măriei sale domnului conte Kemény Joseff, de 28 de ani, romano-catolic, declară:

La 1-a nu pot declara nimic.

La a 2-a. La ultima parte a acestei întrebări și anume cu privire la instigare și amenințare pot mărturisi, că în ziua evenimentului, spre amiază Decsei Pista, din Luncani, mi-a strigat, că și eu sunt pușcaș, dar mă va învăța el, dacă nu mă duc la Luna, căci altfel când se întorc, nu va mai rămâne nimica din casa mea; acestea au fost auzite de Roch Ferentz, curelar, Lovász András, brutar. Eu m-am și speriat de amenințare și am și venit aci la Luna cu Roch Ferentz și Lovász András; am intrat la casa lui Lonai László. După un timp preoții români din localitate l-au trimis după noi pe Nyamț Ștefan [Neamțu Ștefan] din Luncani, ne-am dus toți trei la preotul cel bătrân, i-am găsit acolo și pe preotul român cel tânăr de aci, pe cel din Grindeni și pe cel din Turda, dar nu le știu numele. Preotul cel tânăr de aci ni s-a adresat nouă, ne-a imbiat cu mâncare și a spus: v-am chemat să vorbiți cu domnii ofițeri. Noi am răspuns că nu avem nici un motiv să vorbim cu domnii ofițeri, pentru că n-am venit pentru aceasta; de acolo, împreună cu cei patru preoți ne-am dus în mijlocul poporului. cei patru s-au dus în două direcții; nu i-am auzit și nu i-am văzut vorbind cu poporul.

Cu aceasta cu și Roch Ferentz am trecut în curtea Josika și până la sfârșit am privit de aci, până când evenimentul s-a sfârșit. Nu pot declara altceva.

Continuă mai departe la Luncani în curtea măriei sale domnului conte Kemény Sámuel la 18 septembrie 1848

Cel de-al șaisprezecelea martor, Roch Ferentz, curelarul din Luncani al măriei sale domnului conte Kemény Joseff, de 43 de ani, romano-catolic, declară:

La 1-a. La această întrebare nu pot declara nimic.

La a 2-a. Pot declara că, Decsei Pista din Luncani amenințând că celui care nu va ieși și nu se va duce la Luna, aceluia, când se întoarce acasă din Luna, îi vor strica tot ce are; sperându-mă de amenințările numitului, și eu am plecat la Luna cu Lovasz Antal, brutarul, și la Luna am intrat în casa lui Lonai László, de unde Neamțu Ștefan din Luncani ne-a chemat la preoții din Luna. Și ne-am dus la preotul cel bătrân și i-am găsit acolo pe preotul cel tânăr din Luna, precum și pe preoții români din Grindeni și Turda; dintre aceștia, preotul cel tânăr din Luna ne-a spus, că noi să vorbim cu domnii ofițeri; dar noi n-am acceptat să vorbim, pentru că n-am avut nici un motiv; cu aceasta, împreună cu ei, ne-am dus spre popor și cei patru preoți au plecat în două direcții în mijlocul poporului, dar n-am auzit să fi vorbit ceva. Iar noi cu Lovasz Andras am intrat în curtea Josika și am privit de acolo până la sfârșitul evenimentului care s-a petrecut între popor și armată. Dar după ce am plecat cu bucătarul de la preot, unde am fost noi doi, am

ieșit pe câmp la locul numit "după Curte" din Luna, unde s-a adunat poporul, dar numai ca să ne dovedim prezența în fața celor din Luncani și să evităm urmările amenințărilor lor, pentru că noi n-am așteptat acolo soldații, ci înainte de sosirea lor am părăsit locul; odată am văzut că au apărut în mijlocul poporului și preotul cel bătrân și cel tânăr din Luna și cei din Grindeni și Turda. Cei patru au vorbit cu oamenii în patru părți; nu știu ce au vorbit preoții din Turda și Luna. Cel din Grindeni s-a adresat în auzul meu celor din Grindeni și i-a întrebat câți au venit, luându-i în seamă și oamenii declarând că sunt abia 16 sau 18; a socotit ca puțin acest număr, ce altceva a făcut, nu știu, pentru că eu l-am lăsat pe preot în mijlocul oamenilor. Când după masă, după ora două am venit acasă la Luncani prin Luna, l-am văzut pe preotul cel tânăr împreună cu cel din Grindeni trecând apa; atunci a mers cu ei și preoteasa cea tânără; au luat cu ei și pe copiii lor; preotul cel bătrân a coborât spre moară, pe preotul din Turda nu l-am văzut atunci.

Cel de-al șaptesprezecelea martor, Bálint Samu din Luncani, cetățean liber, de 31 de ani, reformat, declară la:

1-a. Motivul adunării poporului de la Luna a fost conscripția tinerilor.

La a 2-a. Nu știu altceva decât că Lovasz Martzi și Szinsserán Matye (Sângerean Matei) din această localitate au fost la Luna în 10 a lunii curente, au avut acolo venind acasă beți și după ce a sosit ziua evenimentului, de frică și eu am plecat la Luna. Unii oameni - mai ales din Luna, dar cine, nu-i pot numi - au spus că adunarea laolaltă s-a făcut din pricina lui Lovász Martzi și Sângerean Matei. La celelalte întâmplări nu pot mărturisi decât că la 12 a lunii curente a venit la popor la Luna un căpitan dinspre Sâncrai, care a fost om cinstit, a oferit pacea, a vorbit mult poporului, a spus numai lucruri bune, dar poporul nu le-a acceptat; cu aceasta după vreo oră s-a întors.

Cel de-al optsprezecelea martor, Sztánts Jákob [Stanciu Iacob] din Luncani, cetățean liber, de 45 de ani, declară:

La 1-a. Motivul răzvrătirii poporului a fost conscripția tinerilor.

La a 2-a. Aci începutul fierberii a fost insidios, cu atât mai puțin pot ști cine a fost care a instigat. Pe mine, ca jude sătesc, oamenii m-au ocolit și tragerea într-o dungă a clopotelor s-a făcut fără știrea mea; la ora când au plecat din sat aveam friguri, n-am putut face altceva, decât că am trimis vorbă, să nu alarmeze localitatea, dar fără efect. N-am observat nici faptul că cei de aici să fi ațâțat pe sătenii vecini; nu pot mărturisi altceva. Aci în localitate nici nu se poate da de urma instigării, căci dacă ar fi vreun instigator, despre acesta aș ști și eu și alții; de altfel, aci oamenii vorbesc în general că, Udrea Vasile, care a căzut la Luna, a făcut pe șeful în amăgirea poporului.

Continuă la Luncani în 19 septembrie 1848 în locul menționat mai sus

Cea de-a nouăsprezecea martoră, Száfra văduva lui Gabrilla Spalnacsán [Sofia lui Gavril Spălnăcan] din Gligorești, de 35 de ani, persoană liberă, declară în general la întrebări:

Eu pot mărturisi la toate întrebările doar că în ziua premergătoare evenimentului de la Luna, la Gligorești poporul a fost ridicat și chemat să meargă la Luna de către judele satului Cismaș Gligore; luând o prăjină el a mers pe străzi

și a strigat, că cel ce nu se ridică și nu merge la Luna, i se vor incendia casa și acareturile. Și decedatul meu soț a plecat la Luna, fiindu-i teamă de aceasta, deși ca soldat lăsat la vatră s-a justificat, că l-a servit deja pe rege, dar nici astfel neputând scăpa, s-a dus și a și căzut; iar eu am rămas cu șapte copii, dintre care cel mare e de 14 ani. Acest jude i-a mânat cu forța și pe cei doi servitori ai preotului, dar observând preotul acest lucru, a fugit după ei, a oprit poporul gata să pornească și zicând: "eu le dau de mâncare servitorilor mei", i-a scos din ceată și i-a dus acasă.

Cel de-al douăzecelea martor, Neamțu Ștefan din Luncani, jelerul domnișoarei baroneze Bánfi Kata de vreo 36 de ani, unit, declară:

La 1-a. Motivul răzvrătirii poporului a fost faptul că nu au vrut să-i conscrie pe tineri pentru armată.

La 2-a. La începutul treburilor nu am apărut în popor; odată am auzit că aci la Luncani clopotul a fost tras într-o dungă, și eu am ieșit pe stradă și am văzut poporul de aci adunat și în fierbere, strigând. A strigat fiecare om, că cel ce nu se va duce la Luna i se va incendia casa, va fi alungat din sat, nu va fi tolerat în viață. Nu știu și nici n-am auzit cine a fost inițiatorul ațâțării.

La 3-a nu știu nimic.

La 4-a. Am fost prezent și eu în 12 a lunii curente la Luna, am recunoscut din poporul îmbulzit acolo pe cei din Luna, Hădăreni, Gura Arieșului, Chețani, Grindeni și Gligorești, au fost înarmați cu furci, îmblăcie și bâte; ceata de popor, așa cum pot aprecia, era alcătuită din șase sute de capete; stăteau aliniați pe miriștea numită "după Curte" și au așteptat acolo armata.

La 5-a. Nu știu cine a pus să fie scris protestul. Am văzut că după sosirea și oprirea armatei, căpitanul de călăreți și domnul Szilvási Miklós au ieșit călare în fața poporului; între comisarii poporului, am mers și eu în în-tâmpinarea lor. Fetița Sand din Luna i-a înmănat un înscris domnului căpitan; știu că aceasta i-a fost dat în mână de către Mokány Vaszi [Mocanu Vasile] din această localitate, căzută în luptă. Unde a pus să fie scris nu știu, nici n-am auzit.

La 6-a. Între armată și popor au fost discuții în trei sau patru rânduri. După ce armata s-a oprit prima dată în fața poporului la o distanță mai mare de două aruncături, după trecerea timpului a venit mai aproape, apoi s-a oprit din nou, Domnul căpitan și domnul Szilvási Miklós ne-au rugat să lăsăm armata să intre în Luna. În acest caz au promis că nimănui nu i se va întâmpla nimic, deși au ordin să conducă armata în Luna cu orice preț. Poporul nicidecum nu a fost de acord cu acestea, ba chiar pe noi, comisarii lui ne-a certat. Tocmelile au avut loc vreo oră bună; armata s-a apropiat încet de popor, dar s-a întâmplat că mai mulți din popor au aruncat cu pietre asupra soldaților; la aceasta s-a răspuns cu o împușcătură, urmată de altele mai multe, și poporul s-a împrăștiat fugind. Până la împușcătură, deci până în ultimul moment, poporul a rezistat și a strigat cu dârzenie că nu se va preda.

La 7-a nu pot spune nimic sigur.

Cel de-al douăzecișunulea martor, Ocneanu Gheorghe, cetățean liber din Gura Arieșului, de 52 de ani, ortodox, declară în general:

Pot declara clar la întrebări, că poporul din Gura Arieșului a fost ațâțat la răscoală de doi frați tineri Popa Juon și Popa Vaszi. A fost amenințat de către aceștia că cel ce nu va ieși și nu se va duce la Luna, unde au plecat deja mai multe sate, o va păți rău. Dar acești tineri, după ce evenimentul de la Luna s-a terminat, au dispărut din sat și nimeni nu știe unde se află. Pe juzi nu-i pot învinui, pentru că aceștia nu s-au amestecat în răzvrătirea poporului. N-am văzut la noi ațâțători din sat străin, nici n-am auzit de ei.

Cel de-al douăzecișidoilea martor, Hoportyan Mihailă [Hopârtean] cetățean liber din Gura Arieșului, de 37 de ani, ortodox, declară în general.

La Gura Arieșului au agitat poporul cu amenințări să meargă la Luna doi feciori tineri: Popa Vaszi și Popa Iuon. Dar s-a răspândit în sat vestea, că mai multe sate au pornit deja la Luna, satul s-a și iritat și vreo 30 au și pornit cu bâte și furci. În afară de acești doi tineri, care după eveniment au dispărut și nu se știe unde sunt, la noi nimeni nu a ațâțat la răscoală. Nu am observat nici străini să fi umblat în acest scop în satul nostru.

Cel de-al douăzecișitreilea martor, Pável Maftyé [Pavel Matei], cetățean liber din Gura Arieșului, de 35 de ani, ortodox, declară în general la întrebări.

Cei din Gura Arieșului, au fost agitați să meargă la Luna de către doi frați, feciori tineri: Popa Vaszile și Popa Iuon, care au răspândit vestea în localitatea noastră, că mai multe localități au pornit deja la Luna; poporul s-a și iritat și vreo 30 au pornit cu bâte și prăjini. În afară de acești doi tineri, la noi, nimeni nu a ațâțat la răzvrătire; acești doi tineri au dispărut din localitatea noastră încă după eveniment și nu se știe unde se află.

Cel de-al douăzecișipatrulea martor, Gorniyk Ilia [Gornic Ilia] de 35 de ani, gornicul din Urca al măriei sale domnului conte Kemény Jóseff, declară.

la 1-a. Nu știu ce motiv a dat prilej la adunarea poporului la Luna; am auzit că au vrut să împiedice conscrierea tinerilor. În continuare pot declara următoarele la celelalte întrebări puse în fața noastră.

Eu și mai mulți, fiind afară la munca câmpului, am auzit că la Luna se trag clopotele într-o dungă, ne-am îmbulzit pe creasta dealului cu vii aflat deasupra văii Arieșului, să privim de acolo la Luna, să vedem ce poate fi acolo. Și ne-am adunat acolo în număr de vreo 20. Nu mult după aceasta a sosit la noi un om din Luna, (dar nu-l pot numi) împreună cu Májer Vaszilika [Maier Vasile] și au spus: "veniți cu noi cu toții; împotriva noastră e o mare silnicie; a trimis vorbă judele și satul întreg, să veniți în ajutor; dacă vi se întâmplă vreun rău, răspundem noi și juzii". Ne-am exprimat că noi nu mergem, dar dintre noi, unii tineri neastâmpărați au pornit; cei ce am rămas în urmă ne-am luat după ei să-i întorcem, dar n-am reușit să facem acest lucru; astfel am venit la Luna în mijlocul poporului adunat la capătul de sus al satului, unde au fost adunați deja vreo mie de oameni prevăzuți cu imblăcie, bâte. Și aci i-am silit pe cei tineri neastâmpărați să se întorcă acasă; dar Boar Togyer [Boar Toader], judele sâtesc din Luna și alți săteni, pe care nu-i pot numi, nu ne-au permis întoarcerea. Iar eu văzând deodată că armata vine spre noi, m-am adresat celor din Urca, să mergem acasă; atunci însă nu am mers, ci numai după ce armata s-a apropiat deja foarte mult de noi; atunci eu și mai mulți am fugit.

Cel de-al douăzecișicincelea martor, Popa Iuon de 29 de ani, servitorul din Urca al mărici sale domnului conte Kemény Jóseff, unit, declară.

La 1-a. Au vrut să împiedice conscrierea tinerilor și din aceasta s-a produs.

La a 2-a. Eu împreună cu mai mulți am fost afară pe câmp să lucrăm; am auzit clopotele din Luna trase într-o dungă; și imediat eu am mers după ceilalți, pe creasta dealului, deasupra viilor aflate deasupra văii Arieșului, să ne uităm spre Luna, să vedem ce se întâmplă acolo? Atunci erau sosiți deja între oamenii adunați, înaintea venirii mele, doi oameni din Luna, dintre care pe unul, și anume pe Maier Vasile îl cunosc; numele celuilalt nu-l știu și ni s-au adresat, spunându-ne: "veniți la noi în ajutor, pentru că la noi vor să comită o mare silnicie, ascară au venit soldați asupra noastră - pe aceia i-am alungat - acum deja vin mai mulți la noi și să veniți să ne fiți în ajutor". Noi câțiva, vreo 20, pornind în vale de pe creasta dealului, am venit printre vii în mijlocul poporului adunat. După puțin timp am văzut sosind armata în număr mare și ne-am speriat și noi din Urca ieșind după cum am putut din mijlocul mulțimii, am fugit.

Cel de-al douăzecișiasaselea martor, Kamarasán Alexa. [Cămărășan], de 24 de ani, fiul neînsurat al lui Cămărășan, cetățean liber din Urca, unit, declară.

La 1-a. Am auzit că au vrut să împiedice conscrierea tinerilor.

La a 2-a și alte întrebări. Răspundându-se în satul nostru vestea că luni s-a dus armata asupra Lunei și a fost alungată de către cei din Luna, motiv pentru care ar veni asupra lor cu mai multă armată; se pregătesc să împiedice aceasta. Ca să văd ce se întâmplă, am ieșit și eu pe creasta dealului care se ridică deasupra văii Arieșului, unde am găsit deja adunați mai mulți oameni din Urca; între aceștia au fost doi oameni din Lunca; pe unul îl cheamă Maier Vasile, pe celălalt nu-l cunosc; ne-au chemat, la ei fiind necaz mare, să mergem în ajutorul lor; prima dată noi am ezitat și n-am avut chef să coborâm, dar vreo 20 am coborât între vii, am venit la capătul de sus al satului în mijlocul poporului adunat; de acolo, în curând, văzând că sosește armata - întrucât a fost în număr mare - sperându-ne de aceasta, am părăsit poporul adunat, am fugit.

A continuat la Luna la 19 septembrie 1848 în locul sus-menționat

Cel de-al douăzecișisaptelea martor, Pop Petre, de 36 de ani, hurubașul din Urca al mărici sale domnului conte Kemény Jóseff, declară la întrebări.

La întrebările care au fost citate în fața mea, eu pot declara în general, că la începutul acestei luni curente pe mine împreună cu Szakáts Juon [Socaci Ioan], tot din Urca, comunitatea sâtească ne-a trimis în deputăție la Blaj la domnul canonic reverendul Ratz László [Raț Vasile], ca să aflăm cu ce fel de supunere suntem datori în privința conscripției tinerilor. Noi am și pornit la Blaj, pe drum, la vama seacă ne-a ajuns Hertzegán [Hațegan] altfel Mocanu Vasile din Luncani, iar în Blaj, Marsinán Juon [Mărginean Ioan] din Luna ca delegați ai satelor lor. Ne-am dus patru împreună la domnul canonic Raț Vasile; expunând verbal motivul delegării noastre, pe noi ne-a dojenit; ne-a dat în mână un înscris și ne-a îndrumat să ne întoarcem. Deoarece înscrisul pe care ni l-a dat în mână și, pe care ni l-a citit însuși domnul Raț Vasile, nu a plăcut numiților delegați din Luna și Luncani, aceștia au hotărât, ca să se ducă la Sibiu să ceară sfat mai bun. Socaci Ioan a venit acasă la Urca să înștiințeze satul despre supunerea recomandată de domnul

canonic Raț, iar eu împreună cu deputăția din Lunca și Luna am pornit în seara zilei de 8 septembrie din Blaj și ne-am dus la Sibiu, să cerem dispoziții mai ample. Sosind până la Mândra, ne-am întâlnit față în față cu Bánfa Todor [Bamfi] și Surs Nyikulái [Giurgiu Nicolae] din Chejani, care, după cum au declarat, au fost la Sibiu trimiși de satul lor; stând de vorbă cu ei au declarat că au fost la generalul comandant și la vicarul episcopului ortodox și n-are rost ca noi să ne mai ostenim în continuare, că în ambele părți au fost sfătuiți la fel cu ce i-a sfătuit deja domnul Raț Vasile la Blaj. Cu aceasta noi ne-am și întors. În seara zilei de 12 septembrie eu am sosit la Urca, cei din Chejani, despărțindu-se de mine și de delegatul din Lunca, nu știu când au ajuns acasă; iar delegatul din Lunca, Hațegan sau Mocanu Vasile, a venit imediat din Lunca aci la Luna în mijlocul poporului adunat, a și căzut. Pentru plecarea noastră la Blaj eu și tovarășul meu Socaci Ioan am fost solicitați de Mehesán Alexa [Miheșan], Bozdog Ștefan, Rusz Györgye [Rus Gheorghe], Avraham Györgye [Avram Gheorghe], Bozdog Gabrilla [Bozdoc Gavrilă], Rusz Gligor [Rus Gligor] junior. Ei au propus să ne ducem la Blaj contra plată; ne-am dus la adunarea satului și satul ne-a determinat; eu m-am angajat pentru tăierea a două părți de trestie, tovarășul meu pentru plata a 3 florini.

Continuă la 20 septembrie tot la Luna

Martorii ai douăzecișioptulea, Bámfi și Giurgiu Nicolae din Chejani.

Fiind înfățișați și interogați, că ei, de către cine, cu ce instrucțiuni au fost trimiși la Blaj sau Sibiu înainte de evenimentele din Luna și în cele două orașe la cine au fost, de acolo ce mesaje sau răspuns au adus, au declarat următoarele:

Pe noi ne-au trimis direct la Sibiu acei locuitori din Chejani care au copii apti pentru armată, și anume: Paja Prekup [Puia Precup], Pantya Vaszilika [Pantea Vasilică], Roman Pasc, Ocneanu Mihăilă, Mehesán Juon [Miheșan Ioan], Deteșán Vontz [Deteșan Ionuț], Kis Juon [Chiș Ioan] Kebagyan Juon [Găbudean Ioan], Mehesán Pavél [Miheșan Pavel], Majer Nyikulai [Maier Nicolae], Popa Ștefan, Puják Vaszilie [Puiac Vasile]. Ne-au trimis ca să aflăm de la excelența sa domnul general comandant și vicarul domnului episcop Șaguna Andrei dacă să-și prezinte copii în fața comitetului de conscripție și dacă sunt datori cu aceasta. Am plecat vineri a fost săptămâna, adică în a 8-a lunii curente dimineața, am ajuns sâmbăta seara. Deși la excelența sa domnul general comandant nu ne-am dus, dar l-am căutat duminica înainte de masă pe domnul Fule Mojzes [Fulea Moise], vicarul episcopului. Vorbind cu acest domn reverend și exprimându-i motivul venirii noastre, pe noi ne-a trimis înapoi cu indicația, ca să spunem tuturor, ca fiecare să se supună și tații să-și prezinte copiii pentru conscripție, pentru că aceasta este porunca majestății sale; și ne-a dat în mână sub sigiliu această scrisoare adresată preoților din Chejani, pe care noi aci o predăm comisiei. Cu această scrisoare pornind duminica spre seară din Sibiu, la Mândra ne-am întâlnit cu delegații din Urca, Lunca și Luna și spunându-le că n-au de ce să mai meargă la Sibiu, au venit înapoi cu noi până la Târnava Mică și de acolo ne-am despărțit. Noi am sosit la Chejani în 13 septembrie dimineața, după ce evenimentul de la Luna s-a terminat deja. Am predat scrisoarea ambilor preoți din Chejani. După ce au citit-o, ne-au restituit-o cu indicația, ca atunci când comisia de conscripție vine în satul nostru, să i-o dăm în mână.

Urmează confruntările cu cei menționați de către cei înfățișați și interogați, la 17 septembrie 1848, la Luna

Al 3-lea martor Giurgiu Gheorghe, al 4-lea martor Fetiță Sand, al 5-lea martor Ilia Petre îi spun în față la Armanka că pe stradă a strigat poporului sătesc în curtea preotului, ca să nu stea la conscripția tinerilor. Armanka neagă.

Al patrulea martor Fetița Sand fiind confruntat cu Hada Nuț, la a 2-a întrebare, potrivit căreia Rusu Ioan, zis Suci ar fi fost trimis la Blaj, Hada Nuț recunoaște această afirmație ca fiind a sa și susține că el a auzit aceasta de la Boăr Kosztándin [Boar Constantin] care după eveniment a dispărut de la Luna și nu se știe unde se află.

Fiind înfățișat Rusu Ioan, zis Suci și fiind întrebat dacă a fost la Blaj, susține că nu a fost, nici n-a fost trimis de nimeni, nici nu știa pe unde e acest oraș; șapte martori declară pentru el că în mod sigur nu a fost.

Fetița Sand fiind confruntat cu al optuea martor: Tulai Nuț, despre care a declarat la a 4-a întrebare, că acest al optulea martor a fost încurajat să n-aibă teamă, martorul își modifică declarația cum că nu a declarat să n-aibă teamă.

Continuă la 18 septembrie la Luncani

Fiind înfățișat cel de-al 9-lea martor, Decean Pavel ca urmare a declarației sale făcute la a 3-a întrebare, cum că preotul din Gligorești Vits Lászlo [Viț Vasile] ar fi trimis vorbă prin Câmpian Ioan al Roșului, că cei din Hădăreni să se pregătească, fiind citată declarația în fața sa în prezența preotului, preotul afirmă că nu i-a încredințat lui Câmpian Ioan al Roșului nici cel mai mic lucru; și acesta afirmă și îi spune martorului în față, că el n-a spus nici un cuvânt despre preot și cu atât mai puțin despre pretinsul mesaj. Martorul atestându-și cu acest prilej declarația, se referă la cei din Hădăreni, dar Câmpian Ioan al Roșului spune: că atunci când a sosit la Hădăreni, ducând cu el scrisoarea protopopului care i-a fost predată de judele sătesc, oamenii l-au înconjurat imediat pentru că s-au îmbulzit acolo și l-au întrebat despre motivul tragerii clopotului într-o dungă; el a răspuns doar la întrebarea aceea, n-a spus altceva, nici n-a putut spune, pentru că nici judele sătesc, cu atât mai puțin preotul, nu l-au însărcinat; nici n-a vorbit cu preotul la plecare.

Fiind înfățișat și Păcurar Ioan și fiind întrebat care a fost motivul că el a fost la Hădăreni împreună cu Câmpian Ioan al Roșului, răspunde: că acesta, după cum se poate vedea, și în prezent fiind bolnăvicios, slab, judele sătesc l-a trimis pe el în urma acestuia cu indicația să preia de la el scrisoarea și să-l trimită înapoi din drum. L-a și ajuns nu prea departe de sat, a cerut scrisoarea, dar neprimind-o, s-a dus cu acesta până la marginea satului și l-a însoțit, fiind om bolnăvicios. La marginea Hădărenilor s-a oprit și s-a uitat până când Câmpian Ioan al Roșului a predat circulara pe stradă mării sale domnului Szilvási Miklós și cu aceasta s-a întors, fără să fi vorbit cu cineva. Și Câmpian fiind întrebat de ce nu a predat scrisoarea lui Păcurar Ioan, răspunde că, tatăl său locuiește la Hădăreni și a dorit să-l vadă pe acesta.

Se confruntă Decsei Jancsi din Luncani cu cel de-al nouălea martor: Decean Pavel din Hădăreni în legătură cu întrebarea a 3-a pe motivul că în 12 a lunii curente, atunci când căpitanul Adler a propus poporului liniște, din partea

poporului, a vorbit Decsei Jancsi, cum că poporul în nici un caz nu se va predea. Negând această afirmație spune: că sosind domnul căpitan în fața lui a zis, că deoarece el nu știa bine românește, să se prezinte cineva care știe bine ungurește și românește și să-i tălmăcească spusele. În acest scop pe mine m-a chemat în fața domnului căpitan un român din Luna, care îi este cunoscut. Am tălmăcit domnului căpitan răspunsul poporului și în cele din urmă am spus și aceea că poporul nu vrea să se predea, ceea ce martorul prezent, neînțelegând bine, mă invinuieste. Martorul fiind întrebat recunoaște că Decsei Jancsi a tălmăcit între părți precum și faptul că el nu înțelege ungurește. Din acest motiv nu dă crezare acuzațiilor lui.

Este confruntat cu cel de-al 12-lea martor: Rad Mihăilă din Luna cu Barabăntean Iosif, ca urmare a declarației făcută la întrebarea a 4-a, potrivit căreia a fost denunțat, că a fost văzut venind călare la popor din direcția de mai sus de Călărași.

Acuzatul Rad Mihăilă fiind interogată și dovedind cu numeroși locuitori din Luna, cum că el a vrut să ducă iapa lui de călărit în herghelie, a crezut că aceasta paște în partea dinspre Călărași a hotarului și din acest motiv s-a dus spre Călărași; negăsind în acea parte a hotarului, s-a dus spre berc. Când a ajuns la popor, care i-a stat în cale, sosind atunci domnul căpitan, a descălecat de pe iapă spre a trata cu cei din popor, a ascultat tratativele și cu aceasta s-a dus mai departe.

Continuă la 19 septembrie 1848 la Luncani

Este confruntat preotul Alexandru din Grindeni cu Roch Ferentz cel de-al 16-lea martor, în urma declarației acestuia, că preotul mergând în mijlocul poporului a vorbit cu cei din Grindeni, s-a interesat de numărul acestora, ceea ce Roch Ferentz spunându-i în față, numitul preot neagă că ar fi văzut în rândul poporului oameni din Grindeni. N-ar avea motiv să nege, dacă ar fi văzut, deoarece, așa cum a mărturisit de bună voie la interogatoriul său din 14 luna curentă că împreună cu preoții din Luna s-a dus la popor și pe conștiința sa, afirmă că, a avut intenții bune și nu rele - ar fi mărturisit și faptul că ar fi vorbit cu cei din Grindeni.

Continuă la Luna în 20 septembrie 1848

Fiind înfățișați Crișan Simion, Brad Jov, Bucur Tanasie, Rusu Vasile, Sorban Gligor [Șerban Gligor], Boldor Toma, Rusu Gheorghe și Ciungan Tanasie din Grindeni și fiind confrunțați cu Dan Sandor, cel de-al 15-lea și Roch Ferentz, cel de-al 16-lea martor, în urma declarației că în rândul poporului ar fi fost văzuți mai mulți oameni din Grindeni, ba chiar despre aceștia preotul din Grindeni a și cerut socoteală; acești doi martori fiind confrunțați cu cei susmenționați din Grindeni, îi spun lui Rusu Gheorghe că pe el l-au văzut pe locul evenimentului în mijlocul poporului, și în afară de el nu cunosc alți oameni din Grindeni; singur Roch Ferentz susține că l-a văzut vorbind cu acesta [Rusu Gheorghe] pe preotul din Grindeni de mai multe ori menționat.

Rusu Gheorghe neagă atât faptul că ar fi fost în rând, în mijlocul poporului, cât și faptul că preotul ar fi vorbit cu el.

Fiind interogată și Ciungan Tanasie, declară că nu l-a văzut pe preot în mijlocul poporului, deși el a fost acolo de față, cu atât mai puțin dacă a vorbit sau nu cu Rusu Gheorghe, nici cu oamenii mai sus menționați nu a putut vorbi, pentru că el nu i-a văzut pe aceștia.

Fiind înfățișată cu acest prilej comisiei preotul unit din Luna, Lonai Miklós [Luneanu Nicolae] și ajutorul acestuia Coltor Iosif, în urma acelei afirmații a lui Roch Ferentz, că înainte de eveniment i-a văzut printre popor și pe acești domni reverenți și a auzit pe Coltor Iosif vorbind cu poporul, care instruind poporul a dispus să fie liniște și să lase soldații să intre; ce a făcut preotul bătrân nu știe.

Au fost înfățișată Maier Vasile și Cămărășan Dănilă din Luna, pe care cu prilejul depozității lor, martorii 24, 25 și 26 nu i-au putut numi, și fiind înștiințați că se afirmă despre ei de către acești martori din Urca, că ei ar fi chemat aci pe cei din Urca în numele judei sătesc de la Luna, Boar Toader. Nu judele i-a trimis ci Giurgiu Blag, care a căzut în ziua evenimentului.

A fost înfățișată Todossia Barta, în urma declarației făcute la întrebarea a 2-a de către martorul al 3-lea Giurgiu Gheorghe, potrivit căreia această femeie ar fi determinat poporul adunat în fața comisiei pentru conscripție, să se împrăștie.

Nu neagă faptul că ea ar fi strigat ca poporul să nu-i conscrie pe tineri, și motivează fapta prin aceea că și alții au strigat de astea în sat și pe ea a dus-o mintea rea să strige și ea.

Todora văduva lui Grof Matye dispărând de aci după evenimente, nu a putut fi confruntată.

Décsei Jancsi care potrivit martorului al 11-lea a fost denunțat și acuzat de ațărarea poporului, contra acestei acuzări referindu-se la domnul căpitan Adler, nu a putut fi confruntat cu domnul căpitan, pentru că în ziua de ieri, când comisia a venit aci la Luna, domnul căpitan a plecat deja spre Cluj în urma unui ordin urgent.

Că această investigație și confruntare a fost efectuată în cele de mai sus, despre aceasta dăm prezenta lucrare, sub semnătura noastră proprie la Luna, 20 septembrie 1848*.

Gálffi József

Ajtani József

*Lazăr Gheorghe viceprotopop unit,
toți trei comisari anchetatori.*

*Comitatul Turda, prezidiale, nr. 1031/1848, filele 21-44 B.

*Declarația originală se află pe filele 3-5

1848 septembrie 20, Luna și Luncani

Protocolul comisiei de investigație despre ascultările și confruntările executate la Luna și Luncani în zilele de 16-20 septembrie 1848.

În urma declarației contelui Kemény Jóseff, dată comisiei de investigare, comisia și-a continuat activitatea a doua zi la Luncani, în curtea contelui Ke-mény Sámuel și i-a ascultat pe următorii:

1. Sângerean Matei, hangiul din Luncani al contelui Kemény Jóseff de 45 de ani, unit.

Contele Kemény l-a trimis la judele sătesc; pe acesta din urmă, l-a găsit în fața casei lui Latzko Silip, unde au fost adunați vreo 15 localnici, pe care judele i-a înștiințat că a doua zi va veni o comisie pentru conscripția recruților. Judele i-a așteptat acolo și pe ceilalți locuitori. Preotul român din localitate, Lazar Todor, a fost deja acolo și în auzul lui Sângerean le-a spus celor prezenți: "nu vă prezentați la conscripție, vă poruncesc eu", ceea ce a repetat de trei ori și a mai spus că această conscripție nu s-a făcut din porunca majestății sale, ci numai dintr-a domnilor. Dacă judele îi forțază, să-i dea în cap. Cele spuse de preot au fost auzite de judele sătesc Stanciu Iacob, Mis Györgyi, Muntean Vasile, Mesaroș Gheorghe, Popa Ștefan.

Înainte de evenimentele de la Luna judele sătesc din Luncani împreună cu jurații săi i-au spus să-și trimită băiatul în ajutorul lunenilor, că de nu, dacă poporul adunat la Luna se întoarce victorios, îi vor prăda tot ce are. În legătură cu matricola, nu pe el, ci pe Tămaș Juon l-a învățat preotul, ca să-i smulgă din mână matricola.

2. Bosan Juon [Bojan Ioan], de 43 de ani, servitorul din Luncani al contelui Kemény Sámuel.

Atunci când la casa lui Latzko Silip, judele sătesc i-a anunțat pe săteni despre sosirea comisiei, a sosit între oameni preotul unit din Luncani Lazar Todor, care auzind cele spuse de judele sătesc a zis: "Nu există vicecomite, nu există jude al nobililor! acum poruncesc eu. Spune comisiei de conscriere că eu nu-i las". "Nu mergeți la comisie, comisia să vină la casa judeului".

Când în seara zilei de 11, evenimentele din Luna i-au pus în mișcare pe localnici, decedatul Udrea Vasile urgentând pe strigătoru satului [În original: fertyeus - fertăuș, fertius], Popa Ștefan să adune oamenii, aceasta i-a spus că va fi greu să-i adune fără clopot. Atunci criznicul Purkar Juvon [Porcar Ioan] s-a dus la preot să-i ceară cheia bisericii. Nu i-a dat cheia, spunând că unui singur om nu-i dă, dar dacă vor fi mai mulți le va da. Bojan Ioan a înștiințat oamenii despre această declarație și atunci a intrat în casa preotului cu Mis Györgyi, Tămaș Juvon, Berar Juvon și Popa Ștefan. Au cerut cheia de la preot, care le-a răspuns că nu le dă cu propria lui mână, ca nu cumva a doua zi să fie pus sub acuzare, dar arătând spre grindă unde era cheia, a spus: "e acolo, cui îi place, s-o ia". Atunci Bojan a luat cheia de pe grindă, a depus-o pe masa preotului, de unde a luat-o Popa Ștefan și a dat-o criznicului Porcar Ioan, spunând: "na cheia, trage clopotul într-o dungă".

Continuă la 18 septembrie

3. Tamas Juvon [Tămaș Ioan], cetățean liber din Luncani, de 32 de ani, unit.

Când la 6 septembrie a sosit comisia pentru conscrierea tinerilor, comisia l-a chemat pe preot în fața sa. Preotul a venit pe stradă și a adus cu el matricola, ținând-o cu mâinile la spate. Atunci Mistár Vaszi [Nistor Vasile], care a dispărut după evenimentele din Luna a întors mâna după matricolă, s-o smulgă din mâna preotului, dar atunci preotul nu l-a lăsat. Tămas l-a întrebat pe preot, de ce vreau oamenii să ia matricola. Acesta i-a răspuns, că de aceea, ca să nu poată fi conscriși tinerii. I-a spus, că atunci de ce nu le dă matricola. Atunci ținând-o în mână la spate a răspuns: "e aci, o vedeți la spate", în urma acestor cuvinte Nistor Vasile, a și luat matricola și i-a predat-o lui Porcar Ioan. Preotul s-a dus în fața comisiei, căreia i-a raportat cele întâmplate. Cele relatate au fost văzute de mai mulți oameni, între care și judele sătesc Stanciu Iacob.

4. Dăcei Jancsi, judele domenial al contelui Kemény Samuél, de 33 de ani, reformat.

A auzit de la Udrea Vasile din Luncani, care a căzut la Luna și de la Popa Ștefan din această localitate că Mocanu Vasile care a căzut la Luna și Nistor Vasile, care a dispărut după evenimente, în ziua de 8 septembrie au plecat la Sibiu și s-au întors în 12 septembrie, nu știe dacă au fost la Orlat, nici dacă au adus asigurări din Sibiu. Mocanu Vasile și Nistor Vasile, nu l-au învățat la nici un rău.

5. Popa Ștefan din Luncani, de 45 de ani, unit.

Recunoaște că i-a spus lui Dăcei Jancsi că decedatul Mocanu Vasile a fost la Sibiu, dar nu știe cu ce indicații a plecat și ce a rezolvat acolo. Dar în după amiaza zilei, când s-a produs evenimentul la Luna, l-a auzit pe Mocanu că i-a încurajat pe oameni să rămână pe locurile ocupate și bătându-și pieptul a spus: "eu știu ce am adus, nu vă mișcați". Iar Nistor Vasile nu a fost împreună cu Mocan. El [martorul], într-adevăr a fost la Blaj, pentru că are neamuri acolo, nimeni nu l-a obligat să meargă. Nu a adus de acolo nici un mesaj. Recunoaște că în zilele evenimentelor el i-a adunat pe cei din Luncani prin strigare, dar a făcut aceasta fiindcă era de datoria lui, fiind strigătorul [vestitorul] angajat al satului. A fost obligat să strige poporul de către decedatul Udrea Vasile, acesta afirmând că așa a hotărât satul.

6. Kováts Pisti, Rupa Samu, Lacatos Samu, țigani din Luncani ai contelui Kemény Jóseff și gornicul berului Mocan Ioan.

Nenumărați oameni din Luncani au strigat în sat că toți să se ducă la Luna, căci cel ce nu se va duce, îi va fi devastată casa, dar ei nu știu cine a fost inițiatorul. În drum spre Luna pe ei i-a întors contele Kemény Jóseff. Atunci au auzit că pe servitorul contelui l-a înjurat Tămaș Ioan. N-au auzit că Udrea Vasile și Szabados Miklós [Săbăduș Nicolae] să-l fi înjurat pe conte. În legătură cu evenimentele n-au dus scrisori din sat în sat, înainte de evenimente au dus însă bilete oficiale din partea judeului nobililor la Hădăreni, Grindeni, Luna, Chețani, și despre aceste împovărări din partea comitatului s-au și plâns contelui.

7. Roch Ferentz, curelarul de curte al contelui Kemény Jóseff, de 43 de ani, romano-catolic.

În ziua de 12 septembrie, Décsei Pista și decedatul Udrea Vasile, care a căzut la Luna, au strigat în fața curții contelui ca toți oamenii să se ducă să dea ajutor lunenilor, căci cine nu se va duce, îi vor incendia casa. Decsei Pista a spus că și pe conte îl trag afară din curtea sa, dacă nu-și va lăsa servitorii să plece la Luna.

8. Lóvasz András, brutarul din Luncani al contelui Kemény de 38 de ani, reformat.

Declară la fel ca și Roch Ferentz (nr.7), cele spuse sunt confirmate și de țiganul Kováts Pisti.

9. Lóvasz Ferentz, de vreo 25 de ani, reformat și Dan Simion de 55 de ani, unit, ambii servitori din Luncani ai contelui Kemény Jóseff.

În seara zilei de 11 septembrie contele Kemény întorcându-se din Sâncrai, la capătul satului Luna a vorbit cu oamenii adunați acolo și i-a sfătuit să se supună. Unii din popor au strigat: "minte mărija sa, pentru că ține cu mobilimea". Mergând mai departe în mijlocul satului Luna s-a întâlnit cu cei din Luncani, sfătuindu-i și pe aceștia să se întoarcă. Atunci Săbăduș Nicolae, care acum e rănit, a strigat: "Futu-i dumnezeul domnilor, contele nu umblă să ne scape, împăratul ne lasă în pace, dar domnii nu ne dau pace". Udrea Vasile, care a căzut la Luna s-a adresat poporului, cerându-i să meargă la Luna deoarece contele nu vorbește adevărul.

10. Lazăr Todor, preotul unit din Luncani fiind confruntat cu Sângerean Matei, Bojan Ioan, jude sătesc, Stanciu Iacob, Mis György, Muntean Vasile, Mesaroș Gheorghe, Popa Ștefan în legătură cu cele spuse de el, anume că cei din Luncani să nu se prezinte la conscripție, poruncind totodată acest lucru; preotul modifică cele afirmate de martori, că el într-adevăr a spus ca tații să nu se ducă, dar aceasta nu s-a referit la faptul că să nu se prezinte la conscripție, ci fiind deja seara când oamenii au fost convocați, el a înțeles că conscripția va avea loc altă dată, și anume, a doua zi.

Martorii îi spun în față cele afirmate, dar Mesaroș Gheorghe și Muntean Vasile, declară că n-au auzit direct de la preot cele spuse de el, ci de la judele sătesc Stanciu Iacob.

Preotul neagă că ar fi spus că executarea conscripției nu s-ar face din porunca majestății sale, ci numai dintr-a domnilor; Sângerean Matei, judele sătesc Stanciu Iacob, Bojan Ioan îi spun în față.

În legătură cu faptul că ar fi spus să-i dea judelei sătesc în cap, recunoaște că ar fi spus, că dacă judele sătesc i-ar obliga pe oameni să meargă noaptea, să-l bată pe acesta, dar nu să-i dea în cap. Szintserán Iakob [Sângerean Iacob] și Bojan Ioan îi spun în față cele afirmate.

Preotul neagă că ar fi spus că nu există vicecomite și jude al nobililor. N-a putut spune acest lucru, dat fiind că judele sătesc a anunțat sosirea oficialilor din Turda și i-a amintit pe vicecomite și judele nobililor. Modifică afirmația că ar fi spus că comisia să se ducă la judele sătesc, în sensul, că ar fi spus, că dacă comisia are de lucru cu judele sătesc, să se ducă la acesta. Bojan Ioan și Popa Ștefan îi spun în față cele afirmate despre vicecomite și judele nobililor, iar Bojan susține că ar fi spus, ca comisia să se ducă la casa judelei sătesc.

Preotul a fost confruntat cu Popa Ștefan, Mis György, Tămaș Juvon, Barar Juon și crâznicul Porcar Ioan în legătură cu predarea cheii bisericii. Preotul susține că la luarea cheii nici n-ar fi fost în casă.

Îi spun în față că atunci când au sosit era afară în curte și cerând de la el cheia, a spus că aceasta e pe grindă, s-o ia.

Crâznicul Porcar Ioan declară că el a fost prima dată trimis să ceară cheia și atunci preotul a refuzat acest lucru, spunând că nu vrea să-și cauzeze rău nici lui însuși și nici satului.

Deoarece Bojan Ioan a declarat că atunci când s-au dus după cheie l-au găsit pe preot în casă, iar acum atât el cât și ceilalți martori au declarat că atunci când au fost după cheie preotul era în curte, Bojan explică această contradicție prin faptul că el și în ziua precedentă a spus că preotul a fost în curte și poate că această afirmație să a fost trecută cu vederea de către comisie.

În legătură cu cele declarate de Tămaș Ioan în privința matricolei, martorii prezenți nu-i confirmă mărturia, doar Stanciu Iacob declară că Nistor Vasile, care a dispărut, a vrut să-i ia matricola, dar preotul nu l-a lăsat, dar a doua oară într-adevăr i-a smuls matricola din mână.

Boar Constantin declară în legătură cu țuica transportată în ziua de 12 septembrie din porunca judeului sătesc din Luna, Boar Todor și a altor oameni: a dus-o împreună cu Giurgiu Blag care a căzut la Luna, într-un butoiș de zece cupe de țuică. Această țuică a fost distribuită de însuși judele sătesc sătenilor din împrejurimi împreună cu Ilia Petru, Fetiță Vasilică, Cămărășan și Giurgiu Gheorghe. Nu a văzut femei sau alți bărbați să care țuică de la preot. Țuica a fost măsurată de preoteasă, preotul nefiind acasă.

Continuă la 20 septembrie la Luna

Fiind confrunțați Boar Constantin cu judele sătesc din Luna, Boar Todor, acesta din urmă, declară că sătenii din jur cerându-i de urgență țuică și fiindcă la Luna nu se mai putea găsi, Giurgiu Blag, care a căzut, în calitate de jurat s-a amestecat în această treabă, spunând că are bani adunați din sat și cu aceștia va aduce țuică. Judele sătesc a declarat că nu este de acord, dar Giurgiu i-a dat bani lui Boar Constantin, care a adus țuică din Luncani. Este adevărat că a distribuit țuica cu alți oameni, pentru că așa au cerut oamenii.

Boar Constantin îi spune în față că judele sătesc l-a obligat să aducă țuica.

Dat la Luncani și Luna, la 20 septembrie 1848

Original, l. maghiară

Comitatul Turda, prezidiale 1031/1848, filele 10-20 C

1848 septembrie 16, Luncani

Declarația contelui Kemény Jóseff.

În ziua de 11 septembrie i s-au înfățișat în numele satului, Udrea Vasile, Németh András, Lovász Márton, Sângerean Matei și Szakács Tyifor [Socaci Chifor], care i s-au plâns că le este teamă că armata va veni asupra lor și le va duce cu forța copiii în armată. El le-a răspuns că nu știe ce a dispus comitele suprem și guvernul împotriva celor din Luncani, dar știe că au făcut o mare greșală când s-au opus conșcripției și că sunt împotriva dării de recruți în mod deschis. Deci ceea ce va urma se va datora atitudinii lor. În urma celor spuse de el, i-au cerut sfatul. El i-a sfătuit să se ducă la comitele suprem, să-i ceară iertare și să solicite să trimită comisie de conșcripție. Dacă au vreun motiv pentru scutirea feciorilor lor, să-l expună comisiei, arătând de ce nu e apt pentru armată respectivul tânăr înscris. Dar dacă nu îi vor primi sfatul, o vor păși rău. Să nu dea crezare ațățătorilor și dacă au vreo nedumerire să se adreseze comitelui suprem care îi va lămuri. Oamenii i-au cerut, după ce le-a vorbit, să-l înduplece el pe comitele suprem. A răspuns că el merge bucuros la comite dar dacă se duce singur comitele suprem poate să-i dea crezare sau poate să nu-i dea crezare. Ar fi mai bine să se ducă la comitele suprem în Sâncrai cu patru bătrâni din Luncani.

După prânz s-a dus cu Sângerean Matei și Lovász Márton la comitele suprem în Sâncrai. Comitele suprem i-a îndemnat la supunere și i-a liniștit, ca urmare, Sângerean Matei și Lovász Márton au plecat înainte cu promisiunea că vor cere celor din Luncani să se supună și îi vor liniști.

Despre cele întâmplate după întoarcerea lor în mijlocul oamenilor adunați și infierbântați, despre faptul cum i-au avertizat pe luneni să nu se împotrivească armatei pot mărturisi Sângerean Matei și Lovász Márton.

Nu mult după cei doi s-a întors și el. Menționează că la venirea în Sâncrai s-a oprit la Luna în fața casei preoților și le-a cerut acestora să-i liniștească pe luneni, să înceteze cu nesupunerea, căci tot numai ei vor plăti scump pentru aceasta. Preoții i-au răspuns că nu-i pot stăpâni pe luneni. Ajungând la întoarcere din nou la Luna, și-a oprit trăsura lângă mulțimea adunată la capătul satului și celor care au venit la trăsura lui le-a spus să înceteze cu îndrăzneala lor, pentru că tot ei o vor păși etc. Atunci de la mai mulți a auzit zicând "nu-l credeți, spune minciuni, și el e ungur și ține cu nobilimea, el vrea numai să ne înșele etc". Auzind acestea a dat ordin vizitiului să mâne repede la Luncani. În legătură cu cele de mai sus, pot da detalii vizitiul Dan Simion și servitorul Lovász Ferencz.

În drum spre Luncani i-a văzut pe cei de acolo înarmați cu furci de fier și bâte, alergând spre Luna. Pentru că între aceștia au fost și țiganii lui și anume Kovács Pisti, Rupa Samu, Rupa Sándor, Lakatos Samu, precum și Mocan Ioan și fostul său trabant Lovász Marczi junior, pe aceștia i-a întors, spunându-le să nu ia parte la asemenea treburi care îi pot duce la spânzurătoare. Întrebându-i că cine le-a ordonat să se ducă în ajutorul lunenilor, au răspuns că cei din Luncani, i-au amenințat că le vor pustii casele, vitele, de nu se vor duce în ajutorul lunenilor. Când s-a străduit să-și aducă oamenii înapoi, Udrea Vasile, l-a injurat și amenințat (Propune ca martori pe oamenii săi amintiți, vizitiul și servitorul său).

La reîntoarcere, țiganii lui și nominal Kovács Pisti i s-au plâns că cei din Luncani îi împovărează pe acești țigani de mai multe zile cu serviciul de curier zi

și noapte, cu trimiterea de scrisori și bilete din sat (Propune ascultarea ȝiganilor și a lui Kovács Pisti).

Întorcându-se la Luncani a auzit clopotele bisericii românești de acolo trase într-o dungă. S-a dus la curtea contelui Kemény Sámuel, unde i-a cerut judeului nobiliar cercual domnul Korodi, să oprească tragerea clopotelor și să afle cine a dat ordin să fie trase clopotele.

A doua zi în 12 septembrie dimineața cei din Luncani au început să alerge înfierbântați în grupuri spre Luna. Trecând prin fața curții sale Décsei Pista, Németh Minya și Săbăduș Nicolac au spus la adresa persoanei sale cuvinte necuviincioase și l-au amenințat. Au amenințat curtea lui și pe servitorii curții sale, anume pe bucătarul său Dan Sándor, pe șelarul său de curte Rokh Ferencz și pe brutarul său de curte Lovász András că vor incendia casele lor, dacă nu se duc în ajutorul lunenilor "ba chiar pe stradă au strigat tare că și pe mine mă vor trage din curtea mea și de lângă masa mea, dacă voi interzice servitorilor mei să meargă la Luna". (Să fie interogați Dan Sándor, Rokh Ferencz și Lovász András).

Spre amiază a văzut nenumărate femei și nenumărați bărbați ducând în butoiașe ȝuică spre Luna. La întrebarea lui au răspuns că duc ȝuică lunenilor și o cară de la casa preotului român din Luncani. Ar trebui lămurit cine au fost cei care au cărat ȝuica, la ordinul și pe cheltuiala cui. De altfel acest lucru îl face foarte suspect pe preotul român din Luncani, pentru că n-ar fi fost permis să trimită atăta ȝuică, chiar și pe bani, într-un loc unde s-a concentrat o masă atât de mare de oameni iritați și îndârjiți.

Consideră drept datoria lui să menționeze următoarele:

1. Unul dintre ațâțătorii contra conscripției a fost preotul român din Lucani, care la vestea sosirii conscriptorilor la Luncani a declarat că la Luncani poruncește numai el etc. Acest lucru i-a fost mărturisit de amintitul Matei.

2. Tot acest preot a fost acela care i-a învățat pe cei din Luncani, ca atunci când vor sosi conscriptorii să-i smulgă matricola din mână (Mărturisit tot de Sângerean Matei).

3. Tot acest preot l-a învățat pe Bojan Ioan, ca să ia de la el cheia bisericii și să tragă clopotele într-o dungă (Mărturisit de Sângerean Matei).

4. Și juzii din Luncani sunt oarecum vinovați, pentru că și ei înșiși i-au propus lui Sângerean Matei să-și trimită băiatul în ajutorul Lunenilor.

5. Popa Ștefan (șchiopul) i-a mărturisit baronesei Bánfi Kata că pentru cereale și bani a fost dispus ca în numele satului să meargă la Blaj, ca de acolo să aducă răspuns în legătură cu evenimentele (Pentru că îi pare rău de acest fapt, este gata să depună mărturie).

6. Ieri a fost la el, în prezența baronului Jósika Imre, Décsei Jancsi, și și-a cerut scuze pentru că l-a ofensat cu cuvinte necuviincioase și strigăte; i-a mărturisit că a fost învățat să facă acestea de către Mocanu Vasile și Nistor Vasile și că aceștia nu de mult au fost la Sibiu și Orlat și de acolo au adus oarecare încurajări.

7. Rokh Ferencz, șelarul lui și Dan Sándor, bucătarul lui, care în urma amenințărilor celor din Luncani au fost nevoiți ca în ziua de 12 să se ducă la Luna, sunt gata să mărturisească.

a) cum au încercat să-i seducă preoții români din Luna;

c) că în auzul lor preotul român din Grindeni a întrebat atunci la Luna pe românii din Grindeni, veniți acolo; câți au venit din Grindeni și de ce n-au venit la Luna toți românii din Grindeni etc.

Comitatul Turda, prezidiale nr. 1031/1848, filele 3-5. K.J.

"D"

Az Isten is az Feriának kedélyes
 prolatálását, hogy mián jól értesse meg
 ne lámaggyanal, mert mián a királyra is jól
 gábol és fegyvert vesztet a királytól és
 mint megis van igorve, — és kisért és
 gyeint meg halni mint sem az úrval
 kihalónál adni és csettél harlyolni.

az orgváltásig.

MANIFESTUL - PROTEST

"În numele lui Dumnezeu și al Regelui Ferdinand I protestăm ca să nu fim atacați cu samavolnicie, deoarece noi slujim regelui și luăm arme de la rege, așa cum s-a și promis, dar suntem gata mai bine să murim decât să dăm soldați domnilor și să murim pentru ei.

Poporul adunat"

Arh. S. Cluj, Fond Comitatul Turda - prezidențiale

Dos. Nr.1031/1848 fila 9.

Original în limba maghiară.

"E"

● Scrisoarea canonicului lector din Blaj RAȚ VASILE

"Cei ce prezintă această scrisoare de față și anume Pop Petru și Socaci Ioan din Urca, Hațegan Vasile din Luncani și Mărginean Ioan din Luna, comitatul Turda în calitate de trimiși ai satelor lor, cerând de la mine îndrumare și promițând că orice îi voi sfătui vor executa atât ei cât și cei ce i-au trimis. I-am sfătuit că pentru apărarea patriei noastre în primejdie fiind toți datori să luăm parte, ca urmare, nici ei nu se pot eschiva de la această obligație. Să considere drapt o datoric a lor supunându-se conducerii comitatului, nu numai să nu împiedice con-scrierea tinerilor, ba chiar oferindu-se voluntari să facă ceea ce au fost chemați pentru nevoile patriei.

Supunându-se sfatului meu patriotic au și promis că ajungând acasă vor interveni ca sfatul meu să fie executat.

În baza acestei promisiuni asigur conducerea comitatului și rog ca dacă cumva din neînțelegere au săvârșit ceva să fie iertați".

[Scrisoarea a fost luată de delegați].

Arh. S. Cluj fond Comitatul Turda, prezidențiale, Dos.1031/1848, fila 9.

Original în limba maghiară

- 1850 ianuarie 25 - Raportul Comisarului subcercului Vințul de Sus cu privire la cererea din 05 noiembrie 1849 a comunității din Luna de a i se plăti pagubele suferite cu prilejul execuției militare din 1848

Întrucât execuția militară a fost trimisă asupra satului Luna pentru nesupunere și răzvrătire a încă 8 sate de partea sa Comisariatul este de părere că dacă s-ar satisface cererea în privința despăgubirii pentru pagubele suferite de sat datorită vinovăției sale, acest lucru ar avea efect nefavorabil asupra comunităților înclinate și acum la nesupunere și ar crea o bază pentru alte pretenții nejuste. Considerăm că cererea comunității din Luna poate fi luată în considerare numai în sensul că arendatorul de atunci din Luna BEDER ISTVÁN a împrumutat lunenilor bani pentru cheltuielile de execuție și a pretins pentru această sumă munci peste măsură. Ele au și fost promise de către săteni. Dacă au efectuat această muncă să se scadă din datorie valoarea muncii prestate peste cele necesare".

Rezoluția din 25 ianuarie

"Deoarece pentru cercetarea cazului a fost numit și un ofițer, subcercul să raporteze motivul pentru care investigările s-au făcut fără acest ofițer".

Original în limba maghiară

Arh.S. Cluj fond Comitatul Turda nr.557/1850, filele 1-2

- Cererea comunității din Grind [Luncani] despre cheltuielile făcute în timpul execuției militare din 1848

Mult onorate Domnule Regescu Comissariu!

Pentru nefericita revoluțiune a A. Lunei [Luna de Arieș] de în ani trecuți au fost silitu și satul nostru Grindu a primi execuția militară, fiindu și noi părtași la răscoala în care or căziut 7 oameni și 3 sau plesuritu [rănit] cu care cee amu făcutu fere sama mari cheltuieli precum 4 boi mari și 3 vaci, 1000 Rf.v. pentru care amu lucratu 52 zile de plug comata - 2 kara de kurechi, - slanini, steanduri [putini] de brânză, ovesa, grane, 18 kara de lemne de focu, carne și alte mai multe pentru care ne rugăm prea umilitu de multu onor Domnu Regescu Comisariu: che cu ocazia investigării revoluții A. Lonei sau după ce aceasta se va isprăvi să se considereze și aceasta ale noastre pagube, și de se poate să ne despăgubim de cumva aceasta a noastră cerere are locu, fiindcă dein pagubele de obște mai susu enumerate de la nime nice un ban n-am căpătat. După care umilită a noastră rugare așteptând favoritoriu respons rămânem,

Multu onoratului Domnu Cs. Regescu Comissariu gata de serbire.

LASCAU FILIPU, SEBEȘIAN VASILICĂ, SUCIU SIMION, TĂMAȘIU GAVRILĂ, SĂBĂDUȘ GHEORGHE, NEAMȚU ȘTEFAN, BALINT SAMU, NEMET ANDRIS și cu ei împreună toată comunitatea păgubită

Către MULT ONORATUL DOMN SZILÁGY PAVELU

Original în limba română

Arh.S. Cluj fond Comitatul Turda nr. 557, fila 3

- 1850 aprilie 1 - Urmare la cererea din noembrie 1849 a comunității din Luna pentru a i se plăti pagubele suferite cu prilejul execuției militare din 1848

Măritu C.R. Subcomissariu,

La provocarea măritului domnu C.R. subcomissariu dată în anul 1850 martie 26 și cu noi împărțșit prin notariul satului cha 600 de zloți - carii i-au luat de la Domnulu BEDER ISTVÁN în anul 1848 de om plătitu sucuția [execuția, amenda] - cându au adus-o asupra noastră în Luna cu umilinție așa respundemu.

1. Drept cumcă am luat 600 de zloți bani buni dela mai susu scrisului Domnu BEDER ISTVÁN - precum au și aratu lucrului însuși însă noi pentru lucrulu acesta ne-am plânsu la Excellenția sa Gubernatorului Volgemuth - la care a noastră plânsoare sau și milostivit Excellenția sa Gubernatoriului a facie orânduială ca lucrul nostru să se cerce - precum sau și intemplatu adecha sau randuitu de la fő biztos kenyeres Károly - subcomissariului Domnulu SZILÁGY PÁLL cu 2 preoți - anume CZIKUDI ILIE și SZABO DEMETER care au și cercatu tot lucrul nostru însă nu știm în ce chip și cum au isprăvit che noae pene astăzi la mână nu ni-au venitu nimica; noi dreptu, am datu o plânsoare către Excellenția sa Gubernatorului cumcă noi pentru Credinția noastră care am aratat-o către Împăratul - și pentrucă nu ni-am datu și nu ni-am supus Ministeriumului Maghiar pentru aceea ni-au execuălit- adecă am căutat să luăm 600 de zloți imprumutat însă nu numai 600 am fi luat, ci de ar fi poruncitu- tot ce am avutu am fi datu numai să rămânem cu viația- ca să nu fi dată - și satul ni l-ar fi aprins și cu viața n-am fi rămasu- și pentru aceasta ne-am plâns înaintea Excellenției sale că aceia carii au adus asupra noastră și au făcutu ucideri și omoruri să plătiască acea sumă de bani- și nu știm ce au făcut cu vallatosul fostului subcomissariu Domnul SZILÁGY PÁLL.

Pentru aceea ne rugăm de măritulu Domnu C.R.- să se milostivească pentru noi săracii- și năcăjiții a mislocii cha... SZILÁGY PÁLL să ne deie Instanția noastră dinpreună cu VALLATASUL în privinția aceasta- care s-a făcutu în fața locului și pe domnulu BEDER ISTVÁN a-l mângăia că până atuncia să fie cu așteptare s-o vedem noi om plăti sau aceia care au adusu sucuția [execuția] asupra noastră.

Umiliții serbi

BOAR CONSTANTIN, ILEA PETRU, MUNTIAN SIMION, FETIȚĂ VASILE, MAZERE CONSTANTIN, NEMES FLORIA, GIURGIU ȘTEFAN, VLADU NICOLAIE, GIURGIU GHEORGHE, HADA SIMION, DIC IOAN, BOAR ȘTEFAN, NEMES CONSTANTIN, HADA NUȚ și DIC GAVRILĂ locuitori în Luna, în numele obștii.

Original în limba română

Arh.S. Cluj fond Comitatul Turda nr. 3472/1850, fila 6

- 1851 mai 25 - Comunitatea din Luna revine asupra execuției militare din 1848 nerezolvată, precum și asupra altor abuzuri din partea autorităților maghiare

Onorate C.R. Comisariatu- Sibiu

"Amara noastră soartă ne-au silitu în anul 1848 a merge la Blaj la a doua adunare [e vorba de cea din septembrie 1848] din anul acela pentru de a ne plânge năcazurile noastre înaintea Domniilor Voastri acolo adunați, din români fiind noi atuncia de unguri alungați, gonțiți și împușcați, pentru că n-am voitu ca să dăm copiii noștri kătane maghiarilor, care au vrutu sa răstoarne Tronul Împărătesc precum dovedește declarația unguirilor despre neatârnare cu data de 19 aprilie 1848 și tocmai asemenea trista soartă ne îndeamnă și acuma pe noi pentru mai multe asupriri a alerga la înaltul C.R. ministrum, și a ne plânge pentru altele și mai multe asupriri care ni s-au fost făcute încă din timpul domniei unguirilor și care încă tot ni s-au făcut și acuma din partea ocârmuirii legiuite; și așa cum am fost atuncia asupriți, întocmai ne aflăm și acuma asupriți; dintre acelea asupriri, ii hotărârea onoratului C.R. Commissariatu de cerc din Turda cu data 27 martie 1851 n. 1097 eșită, prin care se hotărăște ca să plătim 600 fl.m.c. arendașului STEPHAN BEDER numit, care bani i-au dat unguirilor pentru execuția, fără cale, adusă în sat.

Altă asuprire e că ascultarea de martori care l-am fostu cerut dela guvern sub nr. 1191/M.C.G./1849 nu ni s-au dat nice ni s-au cetit înaintea noastră și a martorilor... mai încolo D. subcomisar de sub care BOTA GLIGOR ne-au pus termenu de a plăti acei 600 zl. M.C. domnului arendaș BEDER pe termenu la care în loc de camătă au făcut satul nostru în anul 1849, 186 de zile slujbă cu caru cu vite - în anul 1850 i-au făcutu 140 de zile, care zile de lucru, dacă numai cu 2 zl.m.c. pe zi cu 4 vite, și cu 2 oameni lângă dânsel, socotindu-le ar face 652 zl. m.c. în loc de camătă, care pentru 600 zl. m.c. cu 6 zl. procent camătă pe 2 anr ar face numai 72 zl. m.c. și așa arendașul nostru a primit în loc de camătă, 652 zl. m.c. pe 2 ani peste camătă prin care în timp de 2 ani trecuți și capitalul întreg mai cu camăta lor s-au plătit după prevederile legale ... și noi acum de aceea ne rugăm de onoratu comisariat ca termenul care ni l-au pus domnul subcomisariu pentru plătirea capitalului mai susu amintit să-i poruncească a se prelungi până va face înaltul C.R. ministeru la cererea noastră înaintea dreaptă hotărâre - pentru care iarăși ne rugăm ca cercetarea prin care ni s-au fost luate pagubele satului nostru, prin unguri pricinuite, prin fostu comisar Szillágy Páll perceptor din Turda cu protopopul din Veresanort și cu preotul din Ceanu Mare - Să ni se dea în scris pe lângă taxa plătită la munca noastră ce se putem a arăta și pași la locurile mai înalte cu toate actele care s-au făcut din pricinile storsăluirilor nedrepte ale maghiarilor în timpul revoluției - După care cât mai degrabă așteptăm o favorabilă rezoluție, rămânem a onoralului C.R. comisariatu.

Umili slugi

BOAR TOADER, FETIȚĂ SANDU

în numele la toți oamenii din

satul Luna - Comitatul Turda.

Original în limba română.

Arh. S. Cluj fond Comitatul Turda nr. 2769/1851, fila 1-2

REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848-1849 DIN TRANSILVANIA OGLINDITĂ ÎN GAZETA "MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE" (II)

În 14 februarie 1849 "Márczius Tizenötödike" reappare, de data aceasta fiind editată la Debrecen¹. Primele sale numere debutează cu știri despre represaliile habsburgice din Pesta, despre prinderea și întemnițarea unor oameni politici, printre care și fostul prim-ministru Batthyány Lajos. "Habsburgii - se arată în numărul 3 al gazetei - peste tot unde au oștiri ridică la putere domnia sângelui. În timpul nopții îi prind pe patrioții cinstiți ... îi spânzură, îi împușcă sau îi duc în robie veșnică în închisorile de la Kufstein și Spielberg ... Pe gazetari îi amenință cu moartea dacă nu-și redactează revistele după indicațiile lor... Interzic ședințele publice în comitate, orașe și comune, apoi îi înlocuiesc pe funcționarii cinstiți, aleși de popor, cu reprezentanți regali care fuseseră cunoscuți de întreaga lume ca trădători, sau confiscă bunuri din averea poporului maghiar, luându-i din grâne și din vite, precum și din arme, ca oamenii să nu-și mai poată ocroti nici măcar proprietatea"².

Articolele conținând atacuri virulente la adresa Habsburgilor, relatările de pe diferitele fronturi, analiza situației armatei și a conjuncturii externe, știri despre ședințele Parlamentului sau despre războiul cu sârbii - vor fi materialele predominante în toată perioada de la Debrecen a gazetei. Totodată putem întâlni și articole elogioase la adresa lui Iosif Bem, Görgey Arthur, Dembinszky Henrik, Perczel Mór, Rápási, Damjanich, Vécsey și alții, comandanți cu deosebite merite în apărarea Ungariei și a ținuturilor anexate.

Problema Ardealului, a mișcărilor românești și săsești de aici îi preocupă și în această perioadă pe gazetarii de la "Márczius Tizenötödike". Interesul deosebit al gazetei față de aceste chestiuni era subliniat de redactorul ei, Pálffy Albert, în numărul din 7 aprilie 1849³: "în pofida spațiului redus al revistei, datorită interesului colegilor noștri, am scris atâtea articole despre Ardeal, cât toate celelalte reviste laolaltă." Mișcările revoluționare ale celor două etnii transilvănene amintite mai sus sunt urmărite în continuare cu nemulțumire și chiar cu ostilitate de către "Márczius Tizenötödike". Astfel, în editorialul său din 22 februarie 1849⁴, analizând starea de spirit a armatei, Pálffy Albert susținea necesitatea menținerii înflăcărării soldaților maghiari, afirmând că aceasta este cu atât mai ușor de înfăptuit cu cât

¹ Vezi prima parte a acestui studiu, publicată în volumul anterior din *ActaMN*, cu bibliografia pentru gazetă și atitudinea revoluției maghiare în problema națională.

² *Márczius Tizenötödike*, II, 1849 (Debrecen, între 14 februarie și 31 mai), nr. 3, p. 5 (în continuare prescurtăm *MT-D*, II).

³ *Idem*, nr. 47.

⁴ *Idem*, nr. 8.

ei luptă pentru o cauză dreaptă: "Să învățăm de la dușmanii noștri. Iată, sârbii și românii cât sunt de devotați cauzei lor, cu toate că ei luptă înșelați de alții împotriva lor înșiși: atunci cu atât mai ușor este să-l menții pe maghiar în patosul său nutrit pentru o cauză dreaptă, pentru libertate și autoapărare".

În condițiile dificile din această perioadă, gazetarii încercau să găsească soluții optime pentru păstrarea ținuturilor anexate, una dintre acestea fiind și aceea de federalizare a popoarelor din Ungaria, soluție cristalizată poate și ca un fel de răspuns la edictul lui Franz Iosif din 4 martie 1849, care enunța egalitatea în drepturi a tuturor națiunilor din Imperiu.⁵ Criticând de fapt de mai multe ori această constituție, considerând-o un act de care nimeni "din cele 36 de milioane de oameni" nu are nevoie, "împotriva căreia s-au și răsculat toate națiunile, fiindcă nici uneia nu îi convenea condiția de a fi o corcitură austriacă, fără trecut istoric, pentru a putea beneficia de ea"⁶, gazetarii de la "Märzcius Tizenötödike", în cazul de față Pálffy Albert, atenționau și ei guvernul, "maghiarimea întreagă", că acesta este momentul în care și Ungaria ar putea să întreprindă ceva nou pentru recăștigarea națiunilor de pe teritoriul ei. "Vremurile și împrejurările au evoluat în așa fel încât naționalitățile din această țară nu mai pot fi ignorate. Trebuie să ajungem la o înțelegere cu ele, și mai bine azi decât mâine... De acum încolo sarcina noastră nu va mai fi aceea de a-i obliga pe toți cei care se nasc în cuprinsul granițelor istorice ale acestei țări să învețe limba maghiară, ... ci ca naționalitățile existente, și de acum încolo neignorabile, să fie unite în pace, libertate și frăție. Noi, maghiarii, trebuie să începem aceasta prin a ne asuma în mai mare măsură promisiuni de genul "Gleichberechtigung"-ului [egalitate în drepturi]. Să demonstrăm sârbilor și românilor că aceste promisiuni sunt de o mie de ori mai reale pe buzele noastre decât pe cele ale austriecilor."⁷

Reflecțiile lui Pálffy pe această temă continuă și în numărul din 10 martie 1849⁸, materializate într-un articol din care reieșea faptul că, deși ar fi preferat să vadă o Ungarie puternică și liberă, în care rolul dominant printre popoarele Ungariei istorice să îl dețină maghiarii, fruntașul radical era pe deplin conștient că acest lucru nu mai este posibil. "În sârbi și români s-a trezit sentimentul național. Deși încă ar mai putea fi strivit cu armele, într-o asemenea victorie nu ar exista nici o mulțumire". Pálffy era convins că principiul "Gleichberechtigung"-ului, enunțat de Viena, va fi în mare măsură pe placul națiunilor din Imperiu, care, chiar dacă nu se vor putea constitui în țări naționale independente, separate, vor prefera să aparțină puternicei și marii Austrii decât Ungariei. Tocmai de aceea "este necesar să demonstrăm sârbilor, croaților, românilor și slovacilor care trăiesc înfrățiți cu Ungaria că aderarea lor la cauza maghiară le va furniza avantaje mult mai numeroase decât dacă se vor lăsa ademeniți de promisiunile deșarte ale Austriei".

"Este necesar ca acum deja să punem bazele unei republici federative cu guvernul la Budapesta..., pentru că doar asemenea instituții radicale au viitor... Politicianul trebuie să-și adopte măsurile ținând cont de viitor și niciodată să nu se gândească cum ar putea să mențină cât mai mult unele drepturi istorice rămase

⁵ Constituția austriacă din 4 martie 1849, publicată în T.V. Păcățianu, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungără*, I, Sibiu, 1904, p. 523-534.

⁶ MT-D, II, nr. 40.

⁷ *Idem*, nr. 18.

⁸ *Idem*, nr. 22, p. 85-86.

din vremurile gotice. S-ar putea ca diferitele națiuni să nu fi atins încă un asemenea grad al aspirației lor la libertate națională încât pentru aceasta să se ridice cu armele, iar faptul că totuși au făcut-o se poate explica prin ațâțările Austriei. În această afirmație [relativă la ațâțările Austriei] există adevăr, însă este de netăgăduit și faptul că asemenea elemente de libertate națională există, și că din acestea, mai degrabă sau mai târziu, se vor naște acele aspirații; ca atare, ar fi bine încă de pe acum să rezolvăm pe cale radicală toată această problemă națională..."⁹.

Disputele pe tema pedepsirii românilor răzvrătiți continuă și în luna martie 1849, un autor nesemnat relatând că deputatul Aloisiu Vlad își exprima, în ședința parlamentară din 8 martie 1849, nemulțumirea față de amenințările comisarului guvernamental din Ardeal de a aplica pedepse corporale acestora. Autorul articolului, deși este de acord cu afirmația lui Vlad că asemenea proceduri nu se înscriu printre cele ale națiunilor civilizate, se îndoiește de faptul că Aloisiu Vlad ar fi limpede informat în legătură cu situația din Ardeal și i se adresează cu întrebarea: "oare ce fel de măsuri ar fi putut adopta comisarul, în al căror succes urgent și vizibil să fi putut spera?" Autorul susține că tocmai aceste amenințări cu pedeapsa corporală demonstrează bunăvoința comisarului, care ar fi putut să ia măsuri mai aspre împotriva răsculaților, cum ar fi confiscarea averii sau condamnarea la moarte (așa cum au făcut austriecii cu revoluționarii maghiari), dar acestea într-adevăr ar fi fost prea dure și inumane.¹⁰

În data de 13 martie, un alt articol reproducea în paginile gazetei extrase din raportul maiorului Csutak Kálmán, din 7 martie 1849, despre confruntarea trupelor sale cu grăniceri români și cu țărani moți în localitățile Petriș, Săvârșin și Valea Mare (jud. Alba), subliniind următoarele: "Austriacul, după ce a constatat că în bietul popor român și-a găsit acea forță pe care o poate folosi împotriva noastră, nu renunță ușor la speranțele sale". Faptul că în acele locuri românii au fost amestecați cu soldații austrieci demonstrează, după părerea autorului, că și aici, în partea răsăriteană a Ungariei, austriecii urmăresc ațâțarea românilor "gândindu-se că și românii noștri vor face ca și cei din Ardeal."¹¹ La diferența dintre atitudinea românilor din Partium și a celor din Ardeal se referă un alt autor (nesemnat), în numărul amintit adineauri, relatând că în regiunea Bihorului "starea de spirit este peste tot cea mai bună. Românii, chiar dacă nu sunt categoric de partea noastră, sunt însă atât de civilizați să deteste din suflet faptele monstruoase ale rudelor lor din Ardeal."¹²

Numărul din 16 martie 1849 reproducea fără vreun comentariu petiția românească de la Olmütz din februarie 1849.¹³ iar cel din 22 martie prezenta o analiză a situației Ardealului după ocuparea Sibiului de către generalul Iosif Bem. Autorul acestui articol, care semna "V", insista asupra faptului că ar fi o greșeală ca maghiarii să aibă încredere în sași sau români. În legătură cu aceștia din urmă, autorul formula retoric următoarea întrebare: "Oare vor uita vreodată ceva generațiile viitoare ale românilor și maghiarilor din ura și răzbunarea lor?"

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Idem*, nr. 20, p. 78-79.

¹¹ *Idem*, nr. 24, p. 94. Pentru Csutak vezi memoriile sale (Káson Impérfalvi Csutak Kálmán, *Adatok az 1848-49 évi szabadságharcról...* Pest, 1868) și Silviu Dragomir, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Cluj, 1989, p. 68-83.

¹² *MT-D*, II, nr. 24.

¹³ Cf. textul ei în T.V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 516-522; *MT-D*, II, p. 104.

Răspunsul pe care îl dădea era negativ, ziaristul fiind foarte pesimist în ceea ce privește evoluția viitoare a raporturilor dintre cele două popoare.¹⁴

Se poate reține observația că "Márczius Tizenötödike", deși propovăduia necesitatea adoptării unor măsuri ferme împotriva tuturor acelor care activau în direcția subminării independenței și libertății Ungariei, combătea totuși ideea aplicării unor măsuri extremiste, cum ar fi "stărpirea" populațiilor din anumite zone sau introducerea tribunalelor excepționale. Astfel, chiar în articolul din 22 martie semnat "V", se critica faptul că "în Ardeal mai multe persoane vorbesc despre necesitatea unui război de stărpire a românilor și sașilor". Se consideră că asemenea lucruri "sunt spuse doar în primul moment de mânie", fiindcă și cei care fac astfel de afirmații sunt convingși că în felul acesta "Ardealul ar fi în curs de un an totalmente pustiu...", iar Bem tocmai de aceea a anunțat amnistia, ca să dezmințе această stare generală de spirit [legată de ideea războiului de exterminare]. Și aceasta o spunem noi, care în vremuri revoluționare nu ne ferim așa de mult de terorism."¹⁵

În această lună martie articolele semnalează și cazuri de predare a românilor în mâinile armatei maghiare. De exemplu, editorialul din 24 martie, care reproducea o înștiințare oficială, dată la 21 martie, în Cluj, de către co-misarul Csányi, informează că în zona Făgărașului "au fost prinși 150 de soldați români grăniceri, care au trecut cu mare bucurie în rândurile armatei noastre și l-au aclamat pe comandantul nostru" sau că localitățile Voila și Recea și-au declarat fidelitatea față de guvernul maghiar. "De la Sibiu până la Făgăraș au fost prinse din armata inamicului în jur de o mie de persoane, care s-au bucurat că au ajuns în mâinile lui Bem".¹⁶ Numărul din 30 martie 1849, citând știri din "Esti Hírlap" despre ocuparea Timișoarei, amintează și faptul că "românii abjură. Fiecare și-a făcut de șapte ori cruce triplă și pe urmă au plecat acasă"¹⁷

În luna aprilie apar câteva articole cu privire la campania armatei maghiare de sub conducerea generalului Bem în Transilvania, așa cum este cel despre manevrele executate în jurul Albei-Iulii. În numărul din 11 aprilie putem citi că "din când în când își mai fac apariția, pe alocuri, în Ardeal, cete jefuitoare românești. Nu vor acești orbiți să se învețe minte, cu toate că sunt tratați căinește de către armatele maghiare, infuriate de cruzimile comise de români... Nu demult românii și-au făcut tabere la Aiud, Teiuș și Borbánd, însă doar la vestea sosirii trupelor maghiare au luat-o la fugă peste munți și văi, în ascunzișurile lor obișnuite din munți, împreună cu conducătorii lor: Fejér /Albu/, Boér /Boeriu/, Axinte /Axente Sever/, Horny /Hornea/, Morosán /Mureșan/ etc. De multe ori ei își părăsesc ascunzișurile și se răzbuună pe călătorii maghiari ... sau își părăsesc mânia prin incendierea caselor maghiare". În încheiere, autorul acestui articol, semnat "R", consideră drept responsabilă pentru această "fanatizare a românilor" "familia nemernică a Habsburgilor", dorindu-i "o mie de morți"¹⁸

Un alt articol legat de acțiunile generalului Bem în Transilvania este și cel din 25 aprilie 1849, aparținând unui oarecare "V"¹⁹. Discutând părăsirea Ardealului

¹⁴ MT-D, II, nr. 32, p. 125-126.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Idem*, nr. 34, p. 131.

¹⁷ *Idem*, nr. 39.

¹⁸ *Idem*, nr. 50, p. 191.

¹⁹ *Idem*, nr. 62, p. 238-239.

de către Bem, săvârșită chiar fără ca Alba-Iulia să fi fost cucerită, iar "grupurile și acum în creștere ale românilor din munți" distruse, autorul consideră că acest lucru reprezintă un semn bun, semnul că Ardealul este în siguranță, pentru că altminteri Bem nu s-ar fi retras. În caz contrar "maghiarii și secuii care au trecut prin groaznice chinuri și pierderi" ar fi fost lăsați pradă spaimelor și îngrijorărilor, "pe când românii, dimpotrivă, și-ar fi ridicat capul din ce în ce mai mult și ar fi început să-și îndeplinească amenințările lor sângeroase".

Optimismul manifestat de gazetari în această perioadă reieșea și dintr-o relatare, trimisă de un oarecare S.L., referitoare la stările de lucruri din regiunea Sălajului, la bucuria provocată de proclamarea independenței Ungariei în 14 aprilie 1849: "avem niște zile frumoase de primăvară... Poporul nostru este vesel, fiindcă e liber, iar românii sunt liniștiți și mulțumiți, se muncește peste tot, pentru ca republica să aibă de toate"²⁰.

Numerele din 21 și 26 aprilie 1849 oferă spațiu unor polemici legate de comisarul guvernamental al Maramureșului, Gavril Mihali, precum și pe tema injuriilor adresate românilor de un anume dr. Doleschall.

Polemica este declanșată de fapt de relatarea trimisă gazetei "Márczius Tizenötödike" de Doleschall, din Sighetul Marmăției. Doleschall se arată foarte revoltat de faptul că Mihali, aflând despre adunarea populară ținută de el în data de 9 aprilie în localitatea sus-amintită, la care i-a elogiat pe Calvin și pe Luther, iar în schimb i-a blasfemiât pe papi și pe dominicani, a hotărât ca pe viitor să nu se mai țină adunări publice fără permisiunea sa. Doleschall aducea și o serie de alte acuzații la adresa lui Mihali, susținând că acesta nu ar fi avut nici un merit în potolirea spiritelor românești din Maramureș (și că aceasta s-ar fi datorat în mod exclusiv intervenției unității militare din Borsod) sau că hotărîrea sa poate fi considerată un fel de reintroducere a cenzurii, cu atât mai anacronică, cu cât în Ungaria revoluționară a fost decretată libertatea deplină a cuvântului și a persoanei.

Jignirile la adresa românilor și a sârbilor erau la fel de grave, afirmându-se: "Niciodată nu am crezut că un popor întreg, de exemplu cel român sau cel sârb, poate să fie netrebnic; dar că mare parte a lor este într-adevăr așa, și dușmană nouă, este un lucru cert, și de aceea nu trebuie să fie ofenșați când cineva spune că "Austria i-a ațâțat împotriva noastră pe românii murdari și pe sârbii sălbatici"²¹.

Replica la această scrisoare trimisă gazetei vine cu promptitudine. Ea aparținea lui Szaploneczai József și apărea în 26 aprilie, sub forma unei *Scrisori deschise către Dr. Doleschall din Sighetul Marmăției*. În pledoaria sa în favoarea lui Gavril Mihali, Szaploneczai pornea de la ideea că există doar un singur motiv din cauza căruia popoarele Maramureșului se pot ridica la luptă împotriva maghiarilor, și acesta este motivul religios, teama românilor că vor fi obligați să treacă la o altă credință decât cea strămoșească, ortodoxă. Autorul arată că și în trecut acesta a fost motivul revoltelor izbucnite, când Urban a reușit să acrediteze în rândurile lor ideea că "maghiarii vor să șteargă credința valahă și să-i oblige pe români să fie calvini." Fiind conștient de această teamă permanentă a conaționalilor săi, era firesc - afirmă Szaploneczai - ca Mihali să devină foarte prudent în "... tot ceea ce este în legătură cu religia, hotărînd chiar și faptul ca adunările publice să obțină în prealabil autorizația sa". "Trimiterea comisarului guvernamental Mihali în Maramureș - continuă autorul - a fost un noroc. Religia sa, legăturile sale cu

poporul de rând și patriotismul preoților erau singurele elemente în măsură să-i asigure pe locuitorii de aici că nu au nici un fel de motiv să-și facă probleme în privința religiei.²²

În ultima sa lună de apariție la Debrecen, în mai, gazeta continuă să publice știri despre confruntări militare, victorii, evenimente politice interne și externe. "Campania de primăvară", care duce la succese maghiare, proclamarea independenței Ungariei față de Austria și a republicii (în 14 aprilie 1849), numirea lui Kossuth Lajos în funcția de guvernator al țării, precum și numirea unui nou guvern - vor contribui la întărirea optimismului și a încrederii gazetărilor în victoria finală a Ungariei.²³

Primul articol din această lună care abordează o tematică românească datează din 1 mai 1849 și constituie de fapt o analiză a situației Munteniei în această perioadă. Pálffy Albert, autorul articolului, își exprimă într-o oarecare măsură nemulțumirea față de faptul că Țara Românească - putere neutră vecină - nu a dezarmat trupele înfrânte ale lui Puchner, refugiate acolo. Totuși, Pálffy este conștient de faptul că "pentru aceasta nu atât Țara Românească este vinovată. Cunoaștem trista situație a principatelor dunărene. Știm cum interpretează neutralitatea Țării Românești acele puteri care sunt tiranii națiunii române". Pálffy se referă la Turcia și Rusia, afirmând că nu s-ar mira dacă acestea și-ar oferi ajutorul Habsburgilor și, în cazul de față, l-ar înzestra pe Puchner și oastea acestuia cu arme și bani, pentru a trece din nou la atacarea Ungariei, dinspre Banat.²⁴

În numărul din 11 mai apărea o nouă replică la afirmațiile doctorului Doleschall din luna precedentă. Relatând faptul că în data de 9 aprilie 1849 dr. Doleschall a ținut o ședință populară la Sighet în care a atacat întregul cler catolic și a împrăștiat la adresa națiunii române și ruse injurii josnice, autorul, Jura György, califică actele acestuia "cu cea mai mare indulgență" drept grosolane și lipsite de tact. În ceea ce privește acțiunea lui Gavril Mihali, aceasta a fost cât se poate de corectă, asigurând liniștea comitatului și prevenind izbucnirea unei eventuale revolte în Sighet și în toată zona respectivă.²⁵

În numerele din 18, 21 și 23 mai ale gazetei întâlnim o dispută vehementă între un sârb și un român, pe tema majorității sârbești sau românești din Banat. Disputa era declanșată în 18 mai de un anume Markovics, care își exprima regretul că vechiul guvern Batthyány a omis să câștige de partea maghiarilor pe sârbii din Banat, care "constituiau majoritatea populației din acea regiune", și își exprima speranța că noul guvern republican-democrat va face mai mult în acest sens.²⁶

Afirmația de mai sus a lui Markovics - cum că sârbii ar fi majoritari în Banat - suscita protestul unui "deputat bănațean", în numărul din 21 mai, unde se afirmă: "autorul acestui articol probabil nu a fost niciodată în Banat, pentru că altfel nu ar susține astfel de absurdități". "Deputatul bănațean" își susține afirmația cu argumente istorice: Banatul nu a avut locuitori sârbi, aceștia apărând în Banat doar în urma revoltei lui "Gheorghe Cserni" din Serbia, fiind alungați din țara lor de

²⁰ *Idem*, nr. 60, p. 232.

²¹ *Idem*, nr. 59, p. 228.

²² *Idem*, nr. 63, p. 244.

²³ *Magyarország története*, 6/1, Bdp., 1987, p. 367-390.

²⁴ *MT-D*, II, nr. 67, p. 258.

²⁵ *Idem*, nr. 76, p. 295-296.

²⁶ *Idem*, nr. 82, p. 320.

către turci; chiar și dintre aceștia mulți au plecat înapoi în Serbia. Puținii care au rămas de atunci în Banat sau au venit între timp din Slavonia trăiesc acum pe malul Dunării și al Tisei, unde unele comune au într-adevăr denumiri sârbești, dar nu fiindcă acestea s-ar constitui exclusiv din sârbi, ci pentru că majoritatea locuitorilor sunt sârbi, sau cu spirit sârbesc. Faptul că sârbii au constituit până acum cea mai mică parte a Banatului este dovedit de faptul că și ei, cum ajung în contact cu un locuitor de altă limbă, vorbesc, fără a fi constrânși, nu sârbește, ci românește. Chiar și cu germanii și cu francezii sârbii vorbesc românește, ceea ce într-adevăr ar fi inexplicabil dacă populația sârbă ar fi cea mai numeroasă în Banat. Prin urmare - consideră autorul - dacă este necesar ca maghiarii să câștige de partea lor pe cineva din Banat, atunci aceia nu sunt sârbii, ci românii, popor care, deși nu a primit nici un fel de explicații din partea guvernului Batthyány și, deși a fost expus la tot felul de manevre politice, nu s-a atașat mișcărilor sârbe. Ba mai mult, deși guvernul Batthyány s-a compromis în ochii românilor, nesatisfăcând cererile acestora de a ieși de sub ierarhia sârbească, românii nu au încetat să fie slujitori fideli ai cauzei maghiare.²⁷

În sfârșit, disputa era încheiată de Markovics în 23 mai 1849, prin respingerea categorică a tuturor argumentelor "deputatului bănățean", fiind totuși de acord cu necesitatea apariției unor publicații românești cerute de români, alături de cele sârbești.²⁸ Trebuie precizat și faptul că redacția și jurnaliștii maghiari nu au intervenit în nici un fel în această dispută.

La sfârșitul lunii mai "Márczius Tizenötödike" publica din nou știri din Ardeal, de astă dată din Abrud, referitoare la confruntarea lui Hatvani Imre cu românii răsculați. Deși aceștia din urmă au reușit să distrugă orașul "până-n temelii", Pálffy Albert minimizează pericolul românesc: "românii, oricât de mult s-ar întări în munți, nu pot reprezenta un pericol grav pentru noi". Articolul lui Pálffy ne informează și despre prinderea și executarea lui Ioan Buteanu, "unul dintre principalii conducători ai românilor răsculați... În ceasul morții el s-a purtat bărbătește. A spus că s-a înșelat. A crezut că luptând împotriva maghiarilor luptă pentru cauza libertății, dar acum s-a convins de contrariu. Hainele și banii și i-a împărțit honvezilor din jur și și-a pus ștreangul cu propriile sale mâini"²⁹.

În numerele din 25 și 26 mai 1849 revine din nou problema Banatului, dar de data aceasta din punctul de vedere al intereselor maghiare. În articolul din 25 mai, autorul semnat "Képvisele" ["Deputatul"] propunea întărirea armată a acestei zone, fiindcă, deși cea mai mare parte a locuitorilor săi "de limbă germană sau românească, săturați de comportamentul dur al sârbilor, momentan arată din ce în ce mai multe semne ale simpatiei lor față de maghiari", totuși, "cu mici excepții, niciodată nu vor fi dispuși la orice sacrificiu pentru cauza noastră"³⁰. Problema Banatului îi preocupa într-o asemenea măsură pe gazetari, încât într-un număr următor se propune chiar popularea acestui ținut cu maghiari, îndeosebi cu locuitorii din comitatele vecine, Csongrád, Csanád și Kun³¹.

²⁷ *Idem*, nr. 84, p. 325.

²⁸ *Idem*, nr. 86, p. 336.

²⁹ *Idem*, nr. 87, p. 337, Cf., pentru episodul morții lui Buteanu, Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 94 și același, *Avram Iancu*, Buc., 1965, p. 175-177.

³⁰ *MT-D, II*, nr. 88, p. 345.

³¹ *Idem*, nr. 89, p. 348.

Între timp, în urma revenirii guvernului în capitală și a reînviării activității publicistice, va apare în paralel, începând cu 20 aprilie 1849, o nouă revistă intitulată "Márczius Tizenötödike", tipărită la Pesta sub redacția lui Gáál József. Ediția din Debrecen își va continua apariția până la expirarea abonamentelor, la sfârșitul lunii mai, între cele două redacții stabilindu-se legături de colaborare. Din 7 iunie 1849 cele două serii paralele se unifică din nou, la Pesta, sub redacția lui Pálffy Albert³².

Seria condusă de Gáál József va informa cu precădere despre evenimentele din Budapesta (de exemplu despre bombardarea acesteia) despre activitatea noului guvern, hotărârile și decretul adoptate de acesta. Nu lipsesc însă nici relatările despre celelalte zone de conflict, în cadrul rubricii "Relatări de război", pe baza unor rapoarte trimise de diferiți comandanți, ca Görgey Arthur sau Iosif Bem. Astfel avem informații și din Ardeal, despre conflictele militare, atitudinea românilor sau activitatea tribunalelor excepționale.

În numărul din 12 mai 1849 ni se aduce la cunoștință că "în Ardeal mai ține revolta valahă. Se spune că românii au atacat localitatea Cricău [Krakkó] ... sau că între Turda și Tg. Mureș au jefuit 20 de căruțe"³³. În același timp este urmărită și activitatea conducătorilor mișcărilor românești, cele mai semnificative articole pe această temă fiind cele din 10 și 12 mai 1849, preluate din "Esti Lapok", cu titlul *Olah portfolio [Portofoliu valah]*, consacrate prezentării "cetei teroriste a căpeteniilor de tâlhari români..., cei care au purtat deasupra Ardealului steagul însângerat al măcelului", și care "acum, amenințați de ștreang, vor să capituleze." În cazurile de față este vorba de tribunii "Valentin" din Saciova și Prodan Probus din Aiud. Atitudinea autorului față de ei este foarte dușmănoasă, apreciindu-se că "prin faptele lor criminale" aceștia au distrus în sufelele maghiarilor orice sentiment de milă, adăugându-se: "dacă Dimbul [Dâmbul?], Prodan, Iancu și camarazii lor ar putea zâmbi nepedepsiți pe ruinele Zlatnei și Aiudului, ar trebui să ne indoim de existența bunului Dumnezeu". În continuare autorul solicită să nu fie pedepsit "întreg poporul lor, pentru că aceasta ar însemna exterminare, dar ei [conducătorii], care au trezit mânia nestăvilită a masei ..., ei nu pot avea iertare pe pământ maghiar"³⁴.

Alte articole din lunile mai-iunie conțin relatările trimise guvernului de către Hatvani Imre, despre ciocnirile din 7,9 și 11 mai 1849 din Abrud³⁵ sau reflecții asupra pericolului intervenției rusești, a urmărilor pe care aceasta le-ar putea provoca în Ardeal. Astfel, în 28 iunie 1849, un oarecare "S" își exprimă înțelegerea față de aristocrația maghiară ardeleană, care se teme de faptul că românii se vor alipi armatelor rusești care în drumul lor spre Ungaria vor trece prin această zonă. Autorul este ferm convins că localități ca Teiușul, Alba Iulia, Turda sau Cluj, cuiburi ale maghiarimii din Ardealul de vest, vor fi atacate și distruse de români, "după ce Abrudul, Zlatna, Aiudul și Vințul de Sus sunt deja nimicite"³⁶.

³² Conform cercetărilor pe care le-am întreprins pe exemplarele păstrate la Biblioteca Centrală a Universității din Cluj, provenite din fondurile fostului Erdélyi Múzeum.

³³ *Márczius Tizenötödike*, II, 1849, Pesta, nr. 20. Ediția din Pesta va apare între 20 aprilie și 8 iulie; din 7 iunie funcționează cu seria din Debrecen, prin preluarea redacției de către Pálffy, dar numerotarea continuă după cea a seriei pestane, începând cu nr. 1 la 20 aprilie 1849. În continuare prescurtăm *MT-P*, II.

³⁴ *MT-P*, II, nr. 18, p. 70 și nr. 20.

³⁵ *Idem*, nr. 27.

³⁶ *Idem*, nr. 60, p. 239.

Este semnificativ însă și faptul că, deși propovăduiesc necesitatea adoptării unor măsuri ferme împotriva căpeteniilor răsculaților, aceiași jurnaliști fac în anumite cazuri apel la rațiune, la cumpătare, la reconsiderarea măsurilor de pedepsire luate de guvern. Așa se explică și atitudinea lor împotriva tribunalelor excepționale, despre care se afirmă că în multe cazuri pedepsesc oameni nevinovați, pe când adevărații vinovați scapă fără a fi trași la răspundere.

Astfel, într-un articol semnat "Kr", din 16 iunie 1849, se afirmă că însuși generalul Iosif Bem s-a îngrozit de faptul că aceste tribunale "ii impușcă la rând pe bieții români amăgiți, pe când cei care au semănat răul rămân fără nici o pedeapsă". Este îngrozitor - susține "Kr" - "să vezi cum un biet român înșelat, care nici nu era conștient de faptele sale, este impușcat în 3 ore, fiind judecat adeseori tocmai de o persoană din rândul celor care au provocat revolta". Văzând deci în ce direcție au evoluat aceste tribunale, autorul se declară de acord cu decizia lui Bem de a interzice funcționarea lor și de a decreta amnistie. Evident însă, continuă "Kr", ea se referă doar la cei înșelați, deci la români în marea lor majoritate, pe când ațâțătorii urmează să fie trași la răspundere³⁷.

Într-un alt articol, din 22 iunie 1849, intitulat *Erdélyi dolgok [Stări ardelen]* și semnat Dózsa, găsim o altă luare de atitudine față de tribunalele excepționale. Autorul începe prin a-și exprima regretul față de faptul că cele mai importante funcții din Ardeal nu sunt ocupate de oamenii revoluției și că Ardealul nu dă dovadă de maturitate politică în aceeași măsură ca Ungaria. "Cei mai puternici fii ai Ardealului, care în deceniul trecut au dus lupta de opoziție", au rămas în aceste vremuri primejdioase în urmă cu un secol. "Ei nu au fost în stare să treacă o dată cu întorsătura nobilă a lucrurilor în rândurile radicalilor și republicanilor." Iar tineretul liberal se află pe câmpul de luptă, părăsind terenul politic, dar este totodată și foarte nepriceput din acest punct de vedere, deoarece în ultimii ani a fost ținut departe de politică de către conservatorii majoritari. Așa se explică și faptul că mulți dintre aceștia din urmă sunt prea entuziaști în privința represiei și cred că este bine să fie cât mai necruțători, cât mai sălbatici, și doar puțini sunt aceia care să fie în stare să găsească o cale de mijloc. Mulți greșesc de exemplu și în felul în care aplică dispozițiile guvernului maghiar, dar și în aplicarea decretului de amnistiere al lui Bem. Astfel, unele "tribunale de sânge" (aici chiar autorul le numește astfel: *vérbiróság*) îl respectă, altele nu. Inculpatul care într-un loc este impușcat, pentru aceeași vină ar fi fost în altă parte eliberat. Nu există consens, iar poporul o să înnebunească. Soluția propusă de Dózsa pentru aceste probleme este conformă cu atitudinea de ansamblu a gazetei: "eu i-aș pedepsi pe corifeii și pe ucigașii care s-au bălăcit în sângele maghiarilor nevinovați, sau pe cei care s-au împotrivit înrolării în armata maghiară făcându-se vinovați de trădare de țară, dar i-aș ierta pe cei slabi și naivi care nu erau conștienți de faptele lor"³⁸.

Tot în această serie de idei - menită să pună în evidență erorile comise de tribunalele excepționale - se numără și scrisoarea unor arestați din Chioar către redactorul gazetei, Pálffy Albert, care continuă o rugămintă a acestora de a li se acorda spațiu pentru publicarea cererilor lor. Afirmând că nu ar fi drept să susțină că toți sunt nevinovați, autorii acestor scrisori țin să atragă totuși atenția că "printre noi există și oameni atât de nevinovați, încât ar trebui să fie lăudați, și nu pedep-

³⁷ *Idem*, nr. 50, p. 198.

³⁸ *Idem*, nr. 55, p. 219.

și". Totodată, deținuții acuzau oficialitățile Chioarului că acestea nu au luat nici o măsură în problema lor, deși sunt în detenție de 3-4 luni, și cereau urgentarea anchetei³⁹.

Mai mult, gazeta publică în numărul din 28 iunie 1849 și o *Declarație în problema deținuților din Chioar*, a lui Sigismund Pop. Din aceasta reieșea că, în calitate sa de deputat al Chioarului, S. Pop s-a adresat deja în 10 mai 1849 ministrului de justiție în problema acestor deținuți, rugându-l să ia măsuri pentru inițierea unei anchete în vederea stabilirii celor vinovați și a eliberării celor nevinovați. Dar, cu toate că S. Pop a și primit răspuns din partea ministerului, care l-a asigurat că a făcut demersurile necesare în favoarea deținuților, aceștia suferă și actualmente, fiind supuși unor munci grele și unor umilințe din partea temnicerilor. Astfel, S. Pop se folosea de această ocazie pentru a cere dreptate încă o dată⁴⁰.

În numărul din 29 iunie 1849 apărea ultimul articol referitor la problematica românească⁴¹. Aceasta era o replică a lui Sigismund Pop, care fusese atacat în articolul *O audiență la domnul ministru al cultelor*, apărut în 27 iunie 1849, sub semnătura "Un reclamant" ("Egy instans")⁴², că a trecut de la religia greco-catolică la cea ortodoxă, deci este un fătarnic, că a scris predici pe care acum le vinde statului și că în revista românească redactată de el și publicată pe banii statului îi laudă pe acei români care nu vor să depună armele în fața maghiarilor.

În răspunsul său la aceste acuzații, Sigismund Pop începe cu precizarea că, deși niciodată nu și-a dorit să provoace dispute deșarte în jurul persoanei sale și și-a propus întodeauna să fie foarte răbdător cu cei din jurul său, acum se simte nevoit să lămurească anumite probleme. Apoi, referindu-se ironic la faptul că, deoarece trebuie să se exprime într-o limbă străină și nu în cea maternă, românească, declarația sa va fi foarte simplă, S. Pop afirmă următoarele: "În cartea destinului mie mi-a fost prescris un rol: acela de iluminare a tovarășilor mei români, aflați în suferință prin vicisitudinile atâtor veacuri. Înspre acest țel m-am îndreptat întotdeauna, știind că bunăstarea cetățenească, atât materială cât și spirituală, nu poate exista în întuneric."

În legătură cu prima acuzație, S. Pop susține că respectivul "reclamant" a vrut să-l facă impopular în rândurile românilor, prin afirmația că ar fi fost cândva preot unit. Deputatul român se folosește de acest prilej pentru a preciza ferm că el a fost dintotdeauna ortodox și, cu toate că nu are nimic de obiectat ca alții să-l elogieze pe papă, pe care îl respectă și el "mai ales dacă este om bătrân și cinstit", totuși nu îl va recunoaște niciodată pe acesta ca vicar al lui Christos și niciodată "nu-i va săruta picioarele". Apoi, trece la clarificarea celei de-a doua acuzații, afirmând că "într-adevăr, am scris eu predici, din care și dumneavoastră ați putea învăța câte ceva...dar acestea sunt deja publicate, atunci cum le-aș putea eu vinde statului?" În sfârșit, urmărind să combată și cea de-a treia acuzație (aceea de a-i fi lăudat pe românii care nu vor să se predea maghiarilor, într-o gazetă publicată pe banii statului), pe care o consideră a fi cea mai gravă, precizează că statul nu a contribuit cu nici un ban la editarea publicației române și că nu a elogiat

³⁹ *Idem*, nr. 58, p. 231.

⁴⁰ *Idem*, nr. 60, p. 239.

⁴¹ *Idem*, nr. 61, p. 243-244.

⁴² *Idem*, nr. 59, p. 234-235.

îndârjirea nici unui regiment care nu a vrut să se supună maghiarilor, cu atât mai mult cu cât soldații unui asemenea regiment nici nu au fost prinși.

În încheiere, Sigismund Pop afirmă că el, pe care îl cunoaște toată lumea, "de la Prut până la Tisa", nu are nimic de ascuns și că își asumă răspunderea pentru toate faptele sale, pe când acest "reclamant" nu a avut nici măcar curajul să-și dea numele⁴³.

La puțin timp după apariția acestui articol, în data de 8 iulie 1849, "Márczius Tizenötödike" urma să fie interzisă, sub motivul că a agitat spiritele împotriva măsurilor militare adoptate de guvern și că redactorul a omis în repetate rânduri să-și prezinte gazeta cenzurii. Redactorul publicației, Pálffy Albert, va fi arestat și întemnițat la Szeged⁴⁴. Un sfârșit semnificativ pentru caracterul opoziționist, radical, asumat de "Márczius Tizenötödike" pe tot parcursul existenței sale.

Concluziile privind atitudinea manifestată de publicația maghiară față de românii din Transilvania și revoluția acestora pot fi defalcate pe trei perioade distincte.

Între martie și septembrie 1848 (prima fază a revoluției), în Ungaria au loc profunde transformări revoluționare, se desființează iobăgia și cenzura, se decretează desființarea privilegiilor feudale și egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii. Pe fondul optimismului și al încrederii generate de acestea, se conștientizează însă și pericolele pe care regimul habsburgic le poate ridica în fața libertății și independenței fragile a Ungariei. În acest context, gazetarii de la "Márczius Tizenötödike" sesizează importanța problemei naționale pentru noul regim din Ungaria, într-un mod cu mult mai acut și insistent decât cercurile oficiale, militând pentru atragerea națiunilor din cadrul monarhiei habsburgice, într-un fel sau altul, în orbita revoluției maghiare.

Într-o notă diferită în raport cu atitudinea adeseori ostilă asumată față de sârbi și croați (motivată de dorința manifestă a acestora de a se despărți de Ungaria, ca și de acțiunile lor de consistență întreprinse în acest sens), românii sunt priviți în general cu mai multă simpatie și bunăvoință, ca un "popor bun și fidel", ale cărui sentimente de încredere și atașament față de cauza maghiară a libertății gazetarii speră sincer să le dobândească. Soluțiile care se propun pentru realizarea acestui obiectiv nu diferă însă cu mult, în esență, de cele adoptate pe plan oficial de către guvernul maghiar, reprezentând simple paleative în raport cu programul național maximal al mișcării românești, pe care gazeta nu pare nici să îl ia în considerare, dar nici să îl cunoască efectiv. Sprijin financiar pentru presa românească, lansarea unor proclamații și trimiterea de "propagandiști" în rândul românilor, dar mai ales ajutorarea materială a intelectualității, preoți și învățători, sunt măsurile prin care se crede sincer că românii, inclusiv masele rurale, pot fi atrași de partea cauzei maghiare. "Să vadă - după cum afirmă Pálffy Albert - un avantaj pentru ei din legătura cu Ungaria, și atunci nu are rost să ne temem"⁴⁵.

⁴³ *Idem*, vezi nota 41. Gazeta este *Democrația*, apărută la Pesta, în iunie 1849.

⁴⁴ Dezsényi Béla, Nemes György, *A magyar sajtó 250 éve*, I, Bdp., 1954, p. 119.

⁴⁵ *MT, I*, nr. 62 (26 mai 1848), p. 248.

Se poate deci afirma că radicalii manifestă în problematica națională în general aceleași tendințe pe care nobilimea liberală le va aplica în politica guvernamentală: neînțelegerea și de aici nerecunoașterea aspirațiilor popoarelor din cadrul Ungariei la o viață națională colectivă liberă, manifestată prin garantarea statutului lor de națiuni politice, de sine-stătătoare, precum și prin dreptul de folosire a limbii materne în toate laturile vieții politice, sociale și culturale. Considerând că transformările în sens liberal și garantarea drepturilor individuale au rezolvat pe deplin și problema națională, ei nu întrevăd în această etapă necesitatea adoptării unei legi a naționalităților. În consecință se vor arăta surprinși în fața adunărilor de la Blaj din aprilie și mai 1848, neputând să le explice altfel decât ca rezultate ale uneltirilor habsburgice. În această fază, mișcările românești sunt privite însă cu indulgență, deoarece se apreciază că nivelul scăzut de instruire al românilor (și nu vreun resentiment al acestora față de revoluția ungară) face din ei o victimă ușoară, dar oarecum inocentă, în mâinile adversarilor cauzei maghiare.

Evident, o asemenea imagine, care se va menține în bună măsură pe tot parcursul revoluției, denotă un puternic sentiment de superioritate manifestat și de această aripă radicală în raport cu românii, care sunt priviți de sus chiar și atunci când sunt tratați cu simpatie, nefiind luați în considerare ca veritabili parteneri politici sau naționali. Lipsa de comunicare și comprehensiune, nerecunoașterea aspirațiilor și a dezvoltării pe această dimensiune politică și națională a mișcării românești reprezentau principalele cauze ale unei asemenea atitudini și prejudecăți profesate în "Márczius Tizenötödike", pentru că în cazul "tinerilor din martie" conflictele de clasă sau orgoliile mentalității nobiliare, precum și resentimentele etnice existente în Transilvania, mai ales în cazul nobilimii ardelenene, jucau un rol mult mai puțin însemnat în conturarea imaginii evocate.

Nemulțumirea și reproșurile gazetarilor se îndreaptă în această perioadă mai mult în direcția politicii guvernamentale, care nu a știut să câștige de partea maghiarilor "această bravă națiune"⁴⁶ și a scăpat din vedere faptul că "poporul reprezintă o putere latentă, care nu mișcă de unul singur nimic, dar poate să servească drept un instrument politic în mâna celui care știe să îl atragă mai repede de partea cauzei sale"⁴⁷.

Între septembrie și decembrie 1848 problema națională dobândește o nouă înfățișare. Conflictul deschis cu Viena marcat de ofensiva lui Jellaci, ca și revoltele croate, sârbești, române, săsești sau slovace duc tot mai mult la întărirea convingerii gazetei că acestea sunt în mod exclusiv rezultatele politicii de tip "divide et impera" promovată de curtea imperială.

Din aceste motive, datorită "circumstanțelor"⁴⁸ dramatice în care se află revoluția, "Márczius Tizenötödike" încetează să mai considere problema împărțirii cu naționalitățile drept o necesitate esențială pentru cauza revoluției, exprimându-și convingerea că în vederea obținerii victoriei maghiarii nu se pot sprijini decât pe forțele proprii și nu pot avea încredere în altcineva decât în ei înșiși. Prezența colonelului Urban în Ardeal, adunarea din septembrie de la Blaj, înarmarea

⁴⁶ *Idem*, nr. 141 (26 aug. 1848), p. 566.

⁴⁷ *Idem*, nr. 145 (31 aug. 1848), p. 583.

⁴⁸ Critica teoriei "circumstanțelor" ca justificare a exceselor revoluționare, pentru cazul Revoluției franceze, la Fr. Furet, *Reflecții asupra Revoluției franceze*, Buc., 1992, p. 84-96.

românilor, constituirea unor centre militare de rezistență la Orlat și Năsăud, conflictele românilor cu armata maghiară sau cu secuii sunt tot atâtea evenimente care provoacă îngrijorarea profundă a gazetarilor, fiind considerate extrem de periculoase și, firește, intolerabile.

Prezentarea atrocităților, ororilor și distrugerilor provocate de războiul civil ocupă un loc important, conturând o imagine extrem de tensionată și dramatică a conflictelor dintre maghiari și români. Fără îndoială, contribuția celor din urmă la săvârșirea exceselor este subliniată mai apăsător și este cel mai adesea exagerată, mai ales prin atribuirea inițiativei aproape invariabil de partea românilor. Trebuie remarcată însă și nota de imparțialitate a gazetei, care nu trece sub tăcere și nu încearcă să scuze nici acțiunile similare ale părții maghiare, mai ales ale secuilor; chiar dacă acestea sunt văzute de regulă ca riposte, ele sunt însă tot atât de nejustificate, în opinia gazetei, din punct de vedere moral și uman.

Absența șovinismului și a condamnării globale a românilor, ca popor, pentru excesele care le sunt atribuite în paginile publicației, rămâne caracteristică și pentru această perioadă. Jurnaliștii maghiari sunt în continuare convinși că masa poporului este victima manipulărilor imperiale și dezaprobă în repetate rânduri ideea unor represalii brutale în rândul populației pașnice, de rând, subliniind mereu necesitatea unui comportament uman din partea armatei maghiare. Nu aceeași înțelegere se manifestă în cazul conducătorilor revoluției române, care sunt priviți cu multă ostilitate și desconsiderare, ca unelte interesate în mâinile reacțiunii, recomandându-se în cazul acestora aplicarea "celui mai sever terorism". Evident, disociindu-i pe lideri, care sunt atâtașatori și culpabili, de popor, care este inocent dar înșelat, gazeta ignoră faptul că la 1848 poporul este în general solidar cu conducătorii lui, care îi exprimă propriile și realele aspirații.

Există însă și la acest capitol unele nuanțări. Liderii naționali, "tribunii", ieșiți din rândul intelectualilor (Avram Iancu, Bărnăușiu, Papiu, Micaș, Bălășescu sau chiar Șaguna), al căror nume este făcut cunoscut publicului maghiar de către gazetă, sunt numai menționați și expediați sumar în câte o caracterizare extrem de ostilă, care se referă la statutul lor de stipendiați ai reacțiunii sau la necesitatea și îndreptățirea reprimării lor exemplare. Se acordă în schimb mult mai multă atenție căpeteniilor de origine țărănească, Ion Bujor, Dâmbul, "comitele cu opinci", care beneficiază de un portret mai nuanțat, apărând uneori sub înfățișarea romantică a brigandului răzvrătit, căruia nu i se refuză anumite calități, curajul sau un fond sufletesc bun și nealterat.

Atât jurnaliștii, cât și publicul lor par să acorde mult mai mult interes unor asemenea conducători decât unui Bărnăușiu sau Avram Iancu, care rămân prea puțin și schematic cunoscuți, acreditând încă o dată pentru revoluția românească imaginea unei mișcări elementare, țărănești, a unei "Vendée"⁴⁹, instrument facil în mâinile reacțiunii.

De aici reiese că nici în această perioadă "Márczius Tizenötödike" nu admite ideea trezirii românilor la o conștiință națională de tip modern sau a caracterului politic și național al acțiunii acestora. Se respinge chiar explicit această idee, afirmându-se că lupta românilor nu este de natură "politică", ci "rasială",⁵⁰ deci

⁴⁹ MT, I, nr. 187 (20 oct. 1848), p. 749.

⁵⁰ Idem, nr. 233 (13 dec. 1848), p. 938.

limitată la aceeași sferă elementară a resentimentelor etnice țărănești. Totuși, deși aceasta este imaginea dominantă, ea poate fi respinsă chiar în coloanele gazetei, așa cum o face Aloisiu Vlad, care deplânge și combate o asemenea interpretare în scrisoarea deschisă către Teleki Sándor, căruia îi reproșează faptul că, deși este un radical și "un prieten sincer al românilor", "nu crede că aceștia luptă din motivele invocate de parlamentarii români", adică cele politice⁵¹.

Atitudinea generală de deschidere, și în principiu pozitivă, față de români, prezentă în pofida gravelor neînțelegeri amintite, reiese și din faptul că nici în această perioadă critică nu lipsesc chemările vizând înfrățirea tuturor etniilor în lupta împotriva Vienei. Astfel, într-un articol din decembrie 1848, pornindu-se de la ideea că prin unirea cu Ungaria sunt asigurate drepturi constituționale egale tuturor popoarelor "de limbi diferite din scaunele de dincolo de Piatra Craiului", se deplânge faptul că "diferitele rase ale Ardealului se vânează între ele" și se lansează un apel către sași și români, cerându-li-se să se înfrățească cu maghiarii în vederea apărării Ungariei și a tuturor "părților" sale.⁵²

În fine, în cea de-a treia perioadă, între ianuarie și iulie 1849, se prelungesc cele mai multe teme și atitudini fundamentale față de români. Mișcarea românească este în continuare dezaprobată, fiind adeseori etichetată cu expresii dure, dar sunt respinse în continuare și măsurile de răzbunare pe scară largă, împotriva populației civile. Condamnarea exceselor tribunalelor excepționale devine chiar o temă frecventă de critică la adresa politicii guvernamentale și mai ales a oficialităților din Ardeal, aprobându-se măsurile de amnistie ale generalului Bem. În acest context, se înregistrează cu satisfacție și se încurajează tendințele de raliere ale românilor la cauza maghiară, urmăriți mai ales în părțile vestice, în Maramureș, Chioar sau Banat. Și acum, gazetarii se arată în schimb neînduplecați față de tribunii revoluției române, cerând pedepsirea aspră a acestora.

Elementul nou care intervine în această perioadă este cel al planurilor de federalizare a națiunilor din cadrul Imperiului habsburgic, propuneri lansate din luna martie 1849 de către redactorul gazetei, Pálffy Albert. Apărute inițial probabil ca o reacție la politica de egală îndreptățire a națiunilor promovată de noua constituție austriacă și consolidată apoi la începutul verii în urma agravării situației Ungariei și a conflictelor cu naționalitățile, ele incorporau totodată sugestii venite din direcția emigrației revoluționare internaționale, mai ales poloneze, cu care radicalii maghiari se aflau după toate probabilitățile în dialog, mai ales prin intermediul reprezentanților aflați la Paris.⁵³

Dincolo de acest context, propunerile gazetarilor radicali izvorau din conștientizarea necesității înfiripării unor noi legături cu popoarele din cadrul Ungariei și rezonau cu atitudinea lor de deschidere, în principiu, față de această problemă. Dacă avem în vedere că în urmă cu un an "Márczius Tizenötödike" reproșa guvernului slăbiciunea și "lașitatea" manifestate prin concesiile minime acordate croaților (dreptul de a purta o corespondență bilingvă cu ministerul maghiar),⁵⁴ noile propuneri arată și transformările substanțiale care au avut loc în concepția sa privind chestiunea națională. Desigur, gazetarii vedeau posibilă concretizarea

⁵¹ *Idem*, nr. 186 (19 oct. 1848), p. 746.

⁵² *Idem*, nr. 178 (10 oct. 1848), p. 716.

⁵³ Pentru proiectele de federalizare ale radicalilor vezi capitolul *Föderációs javaslatok magyar radikálisok részéről*, în *Magyarország története*, 6/1, Bdp., 1987, p. 405-412.

⁵⁴ *MT*, I, nr. 72 (7 mai 1848), p. 292.

acestor proiecte într-un viitor mai îndepărtat, părăndu-li-se realizabilă în conjunctura momentului asigurarea dreptului de folosire a limbii materne la nivelul administrației locale, comunale.

La o judecată istorică, acest nivel maxim de deschidere al gazetei în problema națională poate fi privit, dintr-un punct de vedere, doar ca o satisfacere parțială a programului minimal lansat de un Eftimie Murgu, valabil numai pentru părțile vestice și venit cu un an întârziere. Dintr-o altă perspectivă, la fel ca și acordurile, poate iluzorii și în orice caz tardive, dintre Bălcescu și Kossuth, el ar fi putut servi ca bază de discuție pentru tratative și încheieri ulterioare. Concluzia poate să difere în funcție de privilegierea adversității, bazate pe conflicte și antagonisme reale, dar și pe necunoaștere și neîncredere reciprocă, sau a dorinței sincere, manifestate ca atare în epocă, de înțelegere și comunicare.

În acest sens, al dorinței sincere de cunoaștere și comunicare, poate fi înscrisă contribuția gazetei "Márczius Tizenötödike" la reflectarea revoluției române din Transilvania, indiferent dacă imaginea rezultată este mai mult sau mai puțin depărtată de realități, sau dacă ea poartă, ca orice imagine, amprenta mai apăsată a unor prejudecăți.

Pentru cititorul maghiar al gazetei neaflat la fața locului, această imagine, coroborată desigur cu celelalte surse de informare care îi stăteau la dispoziție, va constitui însă realitatea "adevărată" a desfășurărilor din Transilvania și în funcție de ea își va cristaliza propriile atitudini și aprecieri. El va afla de existența unei problematice specifice românești, de numele principalilor lideri ai acestei mișcări (Șaguna, Bărnuțiu, Iancu, Papiu, Bălășescu, Micaș), va lua act de pozițiile exprimate în articole semnate aici de fruntași români ca Gh. Ioanovici, Aloisiu Vlad, Sigismund Pop, îi vor fi prezentate într-o lumină favorabilă personalități românești ca Eftimie Murgu sau Gavril Mihali (evident, în calitate de adepți ai revoluției maghiare), va percepe inclusiv un portret fizic și caracterologic al unui popor de țărani "creoli" cu "ochi căprui" și "părul lung",⁵⁵ al căror sânge latin i-ar plasa în sfera unor afinități occidentale⁵⁶ și ale căror calități sufletești cizelate pe viitor prin educație și cultură i-ar putea transforma în niște "buni republicani" și chiar în "eroii patriei și ai libertății".⁵⁷

Desigur, tot de aici își vor însuși și imaginea atrocităților pe care le-ar fi săvârșit românii, a orașelor terorizate și pustiite sau a fântânilor astupate cu cadavre⁵⁸. Chiar dacă aceste relatări puteau fi exagerate și unilaterale (prin atribuirea inițiativei exceselor exclusiv de partea românilor, deși nu sunt trecute sub tăcere nici faptele similare ale maghiarilor), este limpede că cititorii vor crede sincer în adevărul unei asemenea imagini, și necunoașterea situației reale va contribui la cristalizarea unor clișee și prejudecăți ostile de mare viitor. Ca întotdeauna, adversitatea și ura reciprocă se vor clădi nu doar pe temelia unor antagonisme reale, ci și pe cea a necunoașterii și a perpetuării unor imagini deformate. În acest sens se pronunța un corespondent al gazetei pe marginea unui articol din martie 1849: "Oare vor uita vreodată generațiile viitoare ale românilor și maghiarilor ceva din ura și răzbunarea lor?"⁵⁹.

⁵⁵ *Idem*, nr. 206 și 209, p. 829 și 839.

⁵⁶ *Idem*, nr. 59 (23 mai 1848), p. 236.

⁵⁷ *Idem*, nr. 209 (15 nov. 1848), p. 839 și 842; nr. 210, p. 845.

⁵⁸ *Idem*, nr. 206 (11 nov. 1848), p. 829.

⁵⁹ *MT-D*, II, nr. 32, p. 125-126.

Faptul că gazeta maghiară a încercat să contribuie în epocă tocmai la un efort de cunoaștere și comunicare sinceră și reală, singurul capabil să străpungă ecranul de ură și prejudecată existent, poate fi probat în final și printr-o mărturie românească. În iulie 1848, fruntașul arădean Atanasie Șandor îi scria lui George Bariț: "Frumos scrie Mártius Tizenötdike despre români! Se vede că acesta are mai bună cunoștință despre români decât mulți alții!"⁶⁰.

MELINDA MITU

**LA RÉVOLUTION ROUMAINE
DE 1848-1849 DE TRANSYLVANIE REFLÉTÉE DANS LE
JOURNAL "MÁRCZIUS TIZENÖTDIKE" ("QUINZE MARS") - (II)
(Résumé)**

La seconde partie de cette étude analyse les articles concernant les Roumains de Transylvanie qui ont été publiées, à Debrecen et à Pesth, dans le journal révolutionnaire "Quinze Mars", de 14 février 1849 jusqu'à l'interdiction de ses apparitions, en 8 juillet 1849. Les conclusions révèlent la contribution apportée par ce journal à la formation d'une image de la révolution roumaine en Hongrie, image qui est un mélange complexe d'informations réelles et dénaturées, des préjugés hostiles et attitudes de sympathie. Cette image, avec ses clartés et ses ombres, révèle surtout la nécessité de compréhension et de connaissance mutuelle.

⁶⁰ *George Bariț și contemporanii săi*, II, Buc., 1975, p. 358.

**MENTALITĂȚI EUROPENE
ÎN GÂNDIREA ȘI ACȚIUNEA POLITICĂ
A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA
FAȚĂ DE UNELE REALITĂȚI DIN PROPRIA
MIȘCARE NAȚIONALĂ ȘI DIN ROMÂNIA
ÎN SECOLUL AL XIX-LEA
(II)**

Cu geniala-i intuiție, Nicolae Iorga - fără să fi văzut în detaliu corespondențele politice ale epocii - a sprijinit de timpuriu în scrierile sale activismul românesc din Transilvania, calculându-i exact forța și beneficiile și văzându-l capabil să întărească mișcarea națională din apusul etnic al neamului. El a văzut clar "că motivul pasivității nu era un motiv general românesc, ci un motiv particular teritorial". Românii pasiviști n-au intuit multă vreme că restabilirea autonomiei înguste ardeleni ar fi însemnat - ca și în trecut - redespărțirea de așa-zisele părți ungurene, Banat, Crișana, Maramureș și chiar distrugerea unității spirituale bisericești realizate de Andrei Șaguna. Iorga a scris că tocmai de aici a provenit și "răceala" mitropolitului ortodox față de tendințele pasiviste¹⁵.

Intr-adevăr, Mitropolia Română Ortodoxă din Transilvania, inzestrată cu un statut organic modern, adevărată "constituție" a vieții spirituale românești de atunci, a avut în subordine, încă din 1864, episcopiile sufragane de Arad și Caransebeș, așa că în acest domeniu unitatea dintre românii ardeleni și cei din părțile vestice a fost asigurată. Numai că, încă din anii 1853-1854, a fost făurită și unitatea spirituală și bisericească a românilor greco-catolici sau uniți, din moment ce Mitropolia Română Greco-Catolică sau Unită de Alba Iulia și Făgăraș, cu sediul la Blaj, a avut în subordine nu numai episcopia românilor ardeleni de Gherla, dar și episcopiile fraților lor uniți bănățeni și crișeni din Lugoj și Oradea. Dacă peste unitatea bisericească unită și neunită, adăugăm activitatea generală culturală unitară a Astrei, a despărțămintelor și agenturilor ei comunale, care s-au rămurit în toate cele 23 de comitate, dintre care majoritatea covârșitoare erau locuite în primul rând de români, ne apare mai mult decât necesar nu numai ca românii din Ungaria, în loc de două partide naționale, să-și făurească unul singur, dar și să-și depășească deosebirile locale odată cu punctele revendicative din programe vechi care mai țineau seama de ele și să-și realizeze unitatea programatică și de tactică a Partidului.

Iorga a înțeles utilitatea retragerii frunțașilor unor națiuni mari, avansate cultural, versate politic, care au "de unde lăsa și totuși să rămâie". Însă la românii

¹⁵ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989, p. 486.

din Transilvania a fost un mare neajuns că o parte din puținii fruntași, deprinși cu legile și cu politica, s-au retras din suprafața politică. Pe de altă parte, românii n-au fost destul de tari să lupte concomitent pe trei terenuri, și anume economic, cultural, politic și atunci au fost nevoiți să aleagă, punând accent pe primele două. Poporul trebuie să fie luminat, bogat și unitar prin conștiință, întrucât, spre deosebire de România, unde românii au desfășurat o activitate politică între ai lor, cei din Transilvania au acționat pentru ai lor, dar între și în fața celorlalți, care au fost adversari ai poporului român, ceea ce a constituit fără îndoială o deosebire substanțială. Orice luptă politică a fost în esența ei o acțiune chibzuită întreprinsă cu puteri bine calculate și cu scopuri definite precis. Dacă nu te apropiai de aceste scopuri, însemna că drumul pe care ai apucat a fost greșit¹⁶.

În fond, alternativa tactică pasivism-activism s-a derulat pe baza acestor calcule și supoziții, când într-un sens, când într-altul. Dar, de fapt, nici activiștii, nici pasiviștii n-au avut șansa să răstoarne dualismul; așa că rezultatul sau bilanțul nu trebuie căutat în funcție de regim, ci în raport cu educația politică a poporului, ultimul element fiind intuit de Iorga ca de nimeni altul. În concepția lui, argumentul "sentimental" al pasivismului a fost demnitatea, în sensul că dacă cineva te-a scos din drepturile tale, pe care nu ești capabil să le aperi cu puterea, te retragi până când te întărești și ți le recâștigi tot cu puterea. Dar dacă vezi că nu vine momentul recâștigării drepturilor, ce rost a avut să stai lângă acela ce ți-a răpit drepturile și de la care nu le mai poți lua înapoi, ce folos să lucrezi într-o situație pe care n-o admiți. Faptul era incompatibil cu demnitatea unui popor. Demnitatea a constituit un mare element moral, o piesă de rezistență puternică a neamului, ce nu trebuie slăbită, ci întărită continuu. Pe de altă parte, deși pasiviștii - spunea Iorga - au promis că vor fi pasivi numai față de viața generală și unitară a statului ungar, ei au devenit pasivi și în adunările comitatense, scăunale, în magistraturile orășenești, aruncând astfel națiunea într-un fel de nelucrare și "dolce farniente". Marele regret al lui Iorga, exprimat față de frații ardeleni, a fost că n-au înțeles pasivismul ca o tactică provizorie, al cărei provizorat ar fi fost necesar să-l scurteze și nu să-l prelungească în mod periculos pentru mișcarea națională¹⁷.

Practic vorbind, noi ne-am exprimat părerea că acei lideri din secolul al XIX-lea care au prevăzut că, deși pasivismul a avut meritele lui de început și a insuflat tot atunci o forță morală în lupta antidualistă, va deveni, în cazul prelungirii lui mai mult decât era necesar, un mormânt politic al mișcării naționale a românilor din Ungaria, au avut perfectă dreptate și au fost confirmați de evoluția ulterioară a lucrurilor. Într-adevăr, inadvertențele de ordin practic create de liderii pasiviști au fost numeroase. Deși n-au recunoscut regimul dualist, au tratat cu ministrul-președinte al acestuia, sau au afirmat întrucâtva că Ungaria dualistă nu există, deși i-au plătit impozite și i-au dat recruți. Jocul lor de-a baba-oarba sau "uite popa, nu e popa" referitor la Comitetul Central de la Miercurea, "unicul" for conducător, care de fapt, vorba lui Caragiale, a fost sublim, dar a lipsit cu desăvârșire sau, cu alte cuvinte, "uite Partidul că nu-i", a scos mișcarea națională din domeniul realului, a abordat-o în acela al irealului și a pus-o în situația sau postura nefericită a unui bulldog care, visând că avea coada lungă și stufoasă și vrând s-o muște, se învâртеște până amețește.

¹⁶ *Idem*, p. 487-489.

¹⁷ *Idem*, p. 488-489.

Din cauza prelungirii pasivismului, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, în mișcarea națională a românilor din Ungaria s-a răspândit încredința, incertitudinea și angoasa ce a rezultat din ele, s-a strecurat un fel de moleșeală și, la anumite nivele de sus, chiar un fel de ramolitism. Dar semnele reinvierii, ale modernismului și relansării mișcării naționale pe baze sănătoase, în consens cu democrația și evoluția timpurilor de atunci, n-au încetat să apară, să intre în acțiune, să scoată căruța din impas prin gândirea și acțiunea politică a românilor din părțile vestice ale Banatului, Aradului, Crișanei și Maramureșului, mai aproape și mai apropiate mental de vestul european în parlamentarism și lupte electorale, în înfruntarea deschisă și directă a adversarilor politici¹⁸.

Când în 1915 Regina Maria i-a descris vărului său primar, Regele George al Marii Britanii, zonele întinse din Banat, Transilvania, Bucovina, locuite de majorități etnice românești, cu rugămintea să sprijine destrămarea Austro-Ungariei și unirea lor cu România, Suverana din București a știut că de câțiva ani centrul politic românesc antidualist s-a situat în Arad¹⁹.

În consecință, n-a fost o întâmplare că sediul forului ce a reprezentat guvernul revoluționar provizoriu al românilor din Transilvania, deci Consiliul Național Român Central, a fost tocmai la Arad, de unde s-a instituit prin consilii județene, orășenești, comunale, dublate de gărzii militare, administrația națională, s-au respins manevrele antiromânești ale lui Jászi Oszkár și ale socialiștilor unguri, s-au elaborat declarațiile Către popoarele lumii și de Convocare a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Iorga a subliniat în scrierile sale că politica lucrativă și realistă, cu antene puternice în viață și popor, nu se putea face prin supărare și izolare. Capii bisericilor române unită și ortodoxă, marii oameni de cultură Barițiu, Cipariu și alții, au fost amăriți și supărați din cauza regimului dualist, s-au retras "bosumflați" în toate colțurile; iar poporul le-a trimis adrese de felicitare pentru poziția lor, i-a pus președinți de comitete naționale. Dar marile personalități pasiviste au stat fiecare în ungherul său, la gazetele, cancelariile sau mitropolia lor, deși - după părerea lui Iorga - toți ar fi trebuit să iasă din aceste cotloane și să ocupe locurile ce li se cuveneau în viața ce pulsa și își cerea drepturile. Adevăratul loc de onoare al fruntașilor oricărei națiuni era, în concepția marelui istoric român, nu într-o vitrină, ca să fie admirați de trecători, ci în mijlocul poporului, luptând nu alături, ci, în și pentru el, ca adevărate santinele ale destinului național²⁰.

Fericit că a văzut activismul electoral și parlamentar biruitor la românii din Transilvania, Iorga a subliniat ideea că lupta politică începută de tinerii activiști, în opoziție cu protestarea pasivă a bătrânilor înlăturați de la conducere, va duce idealul românesc în fiecare colț de sat, va vorbi despre ființa poporului, trecutul, scopul lui și despre viitorul binemeritat la care să aspire și pe care să-l vadă realizat. Activiștii vor sta față în față cu ungurii, deoarece aici se desfășura o luptă între două neamuri, care nu puteau ceda unul în fața altuia, se priveau în ochi, își pregăteau armele pentru a lovi unul în celălalt; dar românii vor lovi nu împotriva umanității și dreptății, ci pentru ele, pentru dreptul sfânt al fiecărui neam de a

¹⁸ Suciu, *Mișcarea anti-dualistă... Trecerea la activism apreciat pozitiv și de Erdély története*, III 1130-161 nap-jainkig, szerkesztette Szász Zoltán, Budapest, 1986, p. 1671.

¹⁹ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, București, 1991, p. 39.

²⁰ Iorga, *op. cit.*, p. 489.

trăi cu legea, limba și rosturile sale pe pământul strămoșesc. Ungurii vor apăra pământul cucerit cu sabia de strămoșii lor, ei au politica lor, spun ce spun și vor spune întotdeauna, dar și românii au tot dreptul să spună ceea ce spun și vor spune până la sfârșit. Ungurii au afirmat că, după cucerire, au apărat cu sabia Transilvania împotriva năvălitorilor. Dar românii răspund că înainte de a veni maghiarii, ei au fost aceia care au apărat-o și mântuit-o pentru creștinătate și cultură.

Iorga a subliniat magistral diferența dintre a apăra un pământ și a-l face să rodească, în sensul că, dacă primul înseamnă și reprezintă un lucru mare și important, al doilea este cu mult mai mare și mai important. Românul transilvănean a muncit din zori până-n asfințit ca să facă pământul roditor, dar nu atât pentru el, cât pentru stăpânul impus de un destin nemilos. Faptul a constituit cea mai mare jertfă pretinsă unei ființe omenești pe acest pământ. În lupta activistă nu mai putea fi vorba de tranzațiile dorite de visători blajini, ce nu vor fi chemați niciodată să consilieze sau să conducă popoare, ci de o intensă trezire a conștiinței țărânului român din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, care a populat aceste ținuturi ale spațiului etnic apusean al poporului, de când s-a format și a fost pomenit în istorie²¹.

Văzând viața și zbaterea politică electorală și parlamentară pătrunsă în cele mai adânci rădăcini ale neamului, Iorga a conchis: "Și pentru această țărâtime de dincolo, pentru luminarea conștiinței ei, pentru desăvârșita ei organizare, pentru apropiata ei biruință, care este și biruința neamului românesc din toate părțile, pentru aceasta folosește, în gradul cel mai înalt, agitația electorală, care se face de o bucată de vreme în Ungaria, de elementul românesc. Oricât ar fi amestecată ambițiunea, vanitatea, intriga în candidaturile românești cari se pun acolo, folosește totuși în cel mai mare grad României trezirea aceasta, într-o măsură mai largă decât oricând, a vieții publice românești, până în straturile cele mai adânci"²².

Practic vorbind, multe probleme legate de mecanismul conducerii politice românești din Transilvania și de modul cum s-a schimbat de-a lungul timpului, sau de strategia și tactica adoptată, au fost discutate și hotărâte împreună cu personalitățile politice din România sau prin consultarea acestora. Astfel, la Găincea, în Moldova, Eugen Brode, Ioan Slavici, Vasile Mangra, Romul Ciorogariu au semnat în august 1907 un pact național în care au hotărât: să acorde un sprijin substanțial deputaților români din Parlamentul de la Budapesta, în special să se întrețină legături cu Al. Vaida Voievod și Iuliu Maniu, să se acționeze în anumite probleme de comun acord cu Partidul Social-Democrat din Ungaria (pentru vot universal), să se stabilească contacte cu croații pentru a-i sprijini în lupta lor antidualistă.

Deasemenea, s-a stabilit că românii se vor feri - așa cum mamele își feresc copiii de foc - de declanșarea oricărui conflict între ortodocși și greco-catolici, vor respinge dârz și prompt orice tentativă de a crea conflicte interconfesionale. Semnatarii și-au luat în plus angajamentul că vor acționa astfel ca între Partidul Național Român din Transilvania și oricare partid politic din Regatul României să nu se ivască nici un diferend. Rezolvarea problemelor religioase pe baza intereselor naționale, necesitatea reformei agrare pe baza exproprierii masive a

²¹ Idem, *Ceva despre Ardealul românesc. Viața culturală de astăzi*, București, 1907, p. 31-34.

²² Idem, p. 37.

marilor moșii și prin improprietărea țăranilor n-au fost interpretate în acest Pact ca probleme de partid sau ca probleme interne ale României, ci ca soluții fundamentale pentru conservarea ființei naționale românești în toată întinderea și complexitatea ei.

Semnatarii s-au angajat ca păstrând prudența și discreția necesară, pentru a nu crea complicații diplomatice, să înștiințeze, prin intermediul lui I. Kalinderu, pe Regele Carol I despre toate acțiunile și atitudinile înfăptuite și adoptate de Partidul Național Român din Transilvania și să păstreze relații directe și raporturi cu prim-ministrul D.A. Sturdza, cu frații Brătianu și colaboratorii lor. Liderii politici din Transilvania au considerat în Pact că se vor descurca cu propriile lor forțe în fața proceselor de presă intentate de guvernele maghiare, de amenzi aplicate și vor fi capabili ca, prin abonamente în Transilvania și în România, să susțină material ziarul "Tribuna"; dar dacă li se oferă în acest sens ajutoare din Regat, le acceptă, fără să le solicite. În schimb semnatarii Pactului au cerut ajutor pecuniar de urgență pentru conservarea națională și religioasă a românilor din dieceza Oradea Mare, considerați ca cei mai expuși în fața pericolului maghiarizării²³.

Cât despre conflictele survenite în interiorul mișcării naționale a românilor din Transilvania în primele decade ale dualismului în legătură cu evoluția programatică și alternativa tactică a Partidului, se poate afirma cu un coeficient de siguranță mare și solid că pasiviștii absoluți, cei relativi, activiștii au luptat fiecare în felul și cu metodele sale împotriva guvernelor ungurești, indiferent că primii n-au mai corespuns și a trebuit ca la frângerea pâinii să fie înlăturați din conducere. Pasivismul și activismul au fost două săbii situate în aceeași teacă a mișcării naționale românești antidualiste. Dar cum ele n-au putut încăpea la infinit în acest spațiu, a fost nevoie ca cel mai bun, mai puternic și mai eficient, care a fost capabil să țină pasul cu factorii timpului în mișcare și ai progresului, să-l înlăture pe celălalt, pentru ca sabia să-și realizeze destinul.

Însă toți românii din Transilvania, din toate cercurile și de toate orientările, au privit încrezători și au fost însuflețiți de realizările naționale și politice înregistrate de România Mică, dar liberă. Ridicarea României, încă în faza ei de Principat unit cu structură modernă, a înălțat inimile și a înviorat speranțele românilor asuprași prin reformele și organizarea militară din timpul lui Cuza și Kogălniceanu. Dar ei s-au bucurat și când statul modern român, abia în vârstă de 7 ani, și-a salvat viața și ființa în 1866, deși a fost amenințat să fie rupt în două de cei 50.000 de ostași ruși concentrați în Basarabia de Nord și de toți atâția turci sub arme la Dunăre. Primii s-au pregătit să-l instaleze pe principele separatist Rosetti Roznovanu pentru a-l urca pe tron la Iași într-o Moldovă ruptă de Muntenia, după care au urmărit să reanexeze Cahulul, Bolgradul și Ismailul cu scopul ca Rusia să redevină țară riverană la Dunăre.

Românii asuprași s-au bucurat când au văzut că în 1866 toate hotărârile din 1857 au prins viață, că dintre marile dinastii ale lumii unii principii constituționali au oferit fraților liberi garanții în plus pentru autonomia și securitatea statului lor. Ei au simțit instinctiv că dacă dispăre România Mică, se îngroapă definitiv și perspectiva celei Mari. Ei au fost încântați de abilitatea, pricepera și realismul

²³ Miron Constantinescu, *Un document inconnu (5-9 août 1907) concernant la lutte nationale de libération des Roumains de Transylvanie*, în IV, 1955, nr.3, p. 571-576.

oamenilor politici și de stat din București care, salvând statul modern unit și autonom, copilul speranțelor lor de viitor ce împlinise abia 7 ani, i-au învățat pe cei mari și puternici din vecinătate sau de mai departe că România Mică nu este viageră, nu trăiește doar o viață de om, ci este o realitate vie care trebuie acceptată ca atare în lumea diplomatică, politică și militară a Europei. Tot românii din Transilvania au fost încântați de promptitudinea cu care guvernul național și regimentele muntene au reprimat mișcarea separatistă de la Iași, din 1866.

Aceștia, în virtutea unui fals patriotism local, au solicitat iarăși guvern și parlament la Iași într-o perioadă când românii au dovedit deja că gândesc românește, nu moldovenește, ardeleneste etc., că sunt solidari ca membri ai aceleiași comunități umane numite națiune cu origine, limbă, cultură, tradiții, interese economice și politice comune. Îmbătați probabil și de lecturile separatistului Nicolae Istrati, ei au fost clienții cneazului Moruzzi, care a avut într-adevăr mai mult mentalitate de cneaz rus decât de român, ai lui Rosetti Roznovanu, ai Mitropolitului trădător Calinic Miclescu. Iată că istoria ne oferă și exemple când armata trebuie să tragă în mulțimi malefice adunate pe străzi, înarmate să distrugă state moderne abia realizate. În asemenea cazuri s-a tras nu în, ci pentru popor, pentru salvarea forului organizat și structurat în raport cu timpul și cu progresul general european care era statul menit să-l apere și să-i ocrotească mersul spre afirmare, dezvoltare și realizarea destinului său în civilizația lumii.

Tot românii asupriți din Transilvania au tresăltat cu bucurie când au observat că sistemul monarhic parlamentar și mecanismul constituțional din 1866, în pofida unor convulsii și incertitudini inerente poate oricărui început, a dat totuși în curând roade la București, a funcționat corect și eficace pe baza principiului separării puterilor și a rotației guvernamentale, a asigurat o justiție ieftină și bună și pe baza curților cu jurați libertatea reală a individului. De aceasta au beneficiat inclusiv republicanii puțini, ce au fost în virtutea și prin constituție achitați pentru tulburările și comploturile lor caragialești de la Ploiești și alte locuri. S-a întărit de asemenea armata, s-a instituit o administrație centrală și locală de stat modernă și eficace, s-au construit căi ferate, drumuri și șosele, s-au bătut în anii 1867 și 1870 primele monede de bronz, aur și argint. Ele au purtat inscripția Carol Domnul României - nu și al românilor, deoarece s-ar fi supărat Austro-Ungaria ce s-a temut mereu de iredentism - dar fără nici un semn sau siglă a suzeranității otomane pe ducă și în agonie. Era clar că un Principe de Hohenzollen-Sigmaringen nu va mai fi multă vreme vasal Sultanului.

Convențiile semnate de Principatul România cu unele mari puteri au anunțat - spre bucuria și satisfacția românilor asupriți - drumul Bucureștiului spre independență, i-au ridicat prestigiul intern și internațional prin depășirea crizelor din 1870-1871 și concentrarea tuturor eforturilor pentru rezolvarea marilor probleme ale statului român care a solicitat o solidaritate de fier între Dinastie, guvern, armată, diplomatie și oricare dintre partidele vremii. Dar pe cât de mare a fost satisfacția românilor din Transilvania față de ridicarea României, tot atât de mare a fost enervarea și indispoziția adepților ideii de stat maghiar îngrijorați, într-o perioadă în care Austro-Ungaria n-a devenit încă prietena Germaniei, că aducerea prusacului la București ar ajuta România să le răpească Transilvania și cnervați că Unirea Principatelor și România Mică ce s-a născut din ea, făcând ca istoria românilor să evolueze spre istoria României moderne, n-a fost rasă de pe

harta Europei și împinsă înapoi spre faza celor două Principate specifice unui ev mediu fărâmițat statal și politic. Tocmai de aceea adepții ideii de stat maghiar și ai principiului naționalității aplicat însă exclusiv la ungurii ce au confundat statul istoric al Ungariei Sf. Ștefan, format cu sabia, cu un stat "național", în timp ce realitatea etnică a demonstrat clar că era poliglot și multinațional, au afirmat că Principele Carol domnea peste un popor sălbatic de porcari, era bun de ferecat în închisoarea lor din Muncaci și au scris că boierii români erau "ieșiți din cocine". Ei au tratat în acei ani România drept "Moldova și Valahia". Dar în pofida greutăților extrem de mari ce existau și vor mai exista încă, România și românii asupriți, dar protejați de Dinastie și de guvernele din București, și-au întărit speranța în victoria ideii lor de adevărat și nu mistificat stat național²⁴.

Intellectualii români din Transilvania care au fost concomitent și lideri ai mișcării naționale, deși solidari cu România, au fost însă capabili să privească cu ochi critici și obiectivi dincolo de Carpați, să încurajeze moral lucrurile și realizările bune, dar să respingă anumite apucături sau tendințe rele și negative. Unul dintre ei, juristul Ladislau Vaida, a dat dovadă de un astfel de discernământ. De fapt, și în sânul propriei mișcări naționale din Transilvania, el a combătut sau singur, sau cu un grup mic de aderenți, pasivismul într-o Europă străbătută de suflul alegerilor și confruntărilor electorale sau parlamentare. Ladislau Vaida a avut o gândire politică independentă, personalitate bine conturată, n-a suferit de idolatria față de marii lideri naționali pasiviști. El și-a apărut opiniile în fața oricui, distingându-se și prin analiza critică și realistă a racilelor regimului dualist, prin protejarea sistemului confesional școlar, a intereselor bisericești, ale Astrei, prin organizări de expoziții agro-industriale românești etc.

În articolul de fond intitulat *Iară despre Dobrogea și despre ținuta unui român prea răpit de zelul său național spre deznaționalizarea popoarelor neromâne de acolo*, Vaida a comentat cu discernământ unele materiale apărute în ziarul "Foișorul" din Dorohoi și reproduse de "Gazeta Transilvaniei". Juristul român a apreciat "consiliile" bune, dar a infierat părțile rele din materialul editat peste Carpați referitor la administrația Dobrogei. El a apreciat principiul că România trebuia să se facă iubită în Dobrogea; dar a respins ideea că toți dobrogenii, deci și neromânii, ar urma să se contoapească în naționalitatea română. Autorul de peste Carpați a pus accent pe al doilea scop, insistând asupra necesității românizării întregii populații. Era bine ca România să fie legată de Dobrogea prin legăturile iubirii, să practice aici o guvernare blândă, dreaptă, care să ducă la înflorirea civilizației și a culturii. România urma să lumineze, să civilizeze, să impună principiile umanității în toate colțurile Dobrogei, să acționeze printr-o procedură bazată pe convingere și nu pe impunere. Corespondentul de peste Carpați a fost îndreptățit să pledeze pentru instituirea unei administrații bune, corecte, eficiente, a unei justiții pe măsură, pentru dezvoltarea școlii, bisericii și a altor instituții.

Prezența României în Dobrogea - afirma Vaida - va facilita apropierea ei de românii de la sudul Dunării, frații îndepărtați care trebuiau ajutați pentru a nu se metamorfoza în greci. Vaida a apreciat că articolul din "Foișorul" ar fi putut fi înțelept și instructiv, dacă n-ar fi scris nici un cuvânt despre tendința deznaționalizării neromânilor din Dobrogea. Prin acest aspect, materialul a pierdut

²⁴ Iorga, *Istoria românilor din ...*, p. 491; Suciù, *De la 1859 la 1918 ...*; Idem, *Contribuții privind rolul dinastiei străine ereditare ...*

foarte mult din calitate, deoarece a adoptat urâcioasa ținută de a dori să facă și din frunză și din piatră "români". Din nefericire, în lume au existat și există mulți oameni care au ținut la patria și naționalitatea lor, ca la ochii din cap, dar au devenit în ardoarea lor întunecați la minte și la vedere, nedrepti, deoarece n-au realizat că după propriul lor model, tot așa și alți oameni își iubeau naționalitatea, limba, religia și cultura lor. Acest soi de oameni n-au văzut că dacă și românilor - de pildă - le părea rău și se enervau în fața oricărui atac împotriva naționalității și a existenței lor ca români, tot așa simt și cei de altă naționalitate când sunt amenințați de deznăționalizare.

Vaida însă nu s-ar fi așteptat ca și dintre români să se recruteze asemenea specimene, mai ales că poporul român a luptat și luptă din greu contra germanizării, maghiarizării și suspina amarnic când înregistra insistențele muscalilor de a-i rusifica fiii și fiicele din Basarabia. De asemenea poporul deplângea soarta grea a conaționalilor din Macedonia, Thessalia, Albania și Epir expuși grecizării. Apariția și a unui singur român, care să reflecteze asupra românizării altora, era o boală urâtă de care națiunea română trebuia ferită pentru a nu fi contaminată. Juristul transilvănean nu înțelegea compatibilitatea dintre scopul nobil de a lega România de Dobrogea prin legăturile iubirii și tendința culpabilă a corespondentului "Foișorului" de a despoia pe neromânii de acolo de limba și naționalitatea lor. Cu alte cuvinte, era imposibil ca, după ce i-ai răpit cuiva naționalitatea, să-i mai pretinzi să te mai și iubească. Vaida a înfierat ținuta criminală a românului de peste Carpați care a fost nedrept și *in summo gradu* de neiertat, deoarece prin asemenea metode s-ar acționa nu spre binele poporului român, ci spre primejduirea cauzei sale drepte, morale și cinstite. România trebuie să "românizeze" Dobrogea doar în sensul ridicării sale social-economice, culturale, al ridicării inclusiv a neromânilor pe treptele civilizației; dar ea trebuia să respecte și la neromâni interesele naționale, culturale, religioase, să-i apere și să-i protejeze, deoarece numai astfel îi putea transforma și păstra ca cetățeni loiali ai statului român.

Deși autorul "Foișorului" n-a pledat pentru o românizare brutală, totuși obiectivul său fundamental rămâne contopirea neromânilor în români, dezbrăcarea elementelor neromâne de limba și naționalitatea lor. Cu alte cuvinte, neinspiratul și nefericitul corespondent din România le-ar da neromânilor toate bunătățile lumii, plus "luna și stelele", numai ca tătarii, cerchezii, bulgarii să se lepede de limbile și ființele lor naționale și să devină români. El a vorbit doar de școli și biserici române, de dezvoltarea lor extensivă și intensivă, pentru ca toți locuitorii Dobrogei să fie cuprinși în ele și prin ele, neromânii să devină români. Culmea a fost faptul că acest corespondent a recomandat ca dezvoltarea școlilor, bisericilor, instituțiilor de cultură române, benefice în sine, dacă n-ar fi inclus în scopurile lor și românizarea neromânilor, să se facă nu din bugetul României, ci pe banii locuitorilor Dobrogei. Cu alte cuvinte, folosind și banii de la neromâni, el urmărea să-i deznăționalizeze pe cheltuileile lor, ceea ce este identic cu a-i spune cuiva: "dă-mi cuțitul tău, ca să am cu ce-ți tăia limba ta".

Pe de altă parte Vaida nu putea înțelege cum de conaționalul său din România poate vorbi concomitent de generalizarea umanității și a respectului față de omenire în Dobrogea și, cu aceeași limbă și răsufare, să scrie despre despoierea neromânilor de limba și naționalitatea lor, românul transilvănean preferând ca

acest sens urăcios al articolului să nu fi fost scris niciodată. O asemenea politică ar semăna ură între neromâni față de România, ar da apă la moară dușmanilor statului și națiunii române. Aceștia vor putea zice că dacă românii nici n-au luat bine Dobrogea și se gândeau deja la nimicirea naționalității neromânilor, nu te puteai aștepta la nimic bun dacă încăpeai pe mâna lor pe un timp îndelungat. Vaida era convins că autorul român incriminat de el considera orice atac împotriva limbii și naționalității române ca o crimă de moarte. De aceea îl întreabă retoric, de ce n-a intuit că ce e crimă pentru români, e crimă și pentru alt popor. De asemenea Vaida a afirmat că fiecare crimă nu numai că se răzbună prin ea însăși asupra autorului, mai devreme sau mai târziu, dar atrage după sine și alte crime, ura și dușmănia hrănindu-se reciproc.

El i-a atras atenția neinspiratului corespondent incriminat, să nu se amăgească, să nu se îmbete cu apă rece și să creadă că un popor, chiar rămas în urmă în cultură, n-avea sentiment național, era un fel de res nullius, pe care dacă îi întindeai mâna îl puteai deznaționaliza ușor. Și aceasta fiindcă Dumnezeu a sădit în om dragostea și ardoarea pentru limba și naționalitatea lui, fie că era cult, fie mai puțin cult. Cosmopoliții, recrutați dintre popoarele culte, făceau mare tapaj în lume că inima lor era împărțită în milioane de bucăți atomice, că îi iubesc pe toți oamenii la fel, dar de fapt nu se iubesc decât pe ei înșiși și frumoasele lor persoane. Pornind de la faptul că România a fost vestită în istorie pentru toleranța ei religioasă, Vaida îi îndeamnă pe pușinii "bolnavi" români care doreau deznaționalizarea musulmanilor și a altor locuitori neromâni ai Dobrogei și nu s-au putut dezlipi de ideea nefericită a prozelitismului, să se reînșănătoșească. Dacă doresc realmente să servească interesele statului și națiunii române, să nu mai vorbească și să nu mai scrie niciodată despre tendința răutăcioasă, cu consecințe funeste și dezastruoase, a deznaționalizării, deoarece practicarea unor astfel de metode condamnable și nepolitice slăbește și nu întărește România.

Vaida a simțit - și chiar mai bine și mai dureros decât alții - că românii sunt puțini în mijlocul numeroșilor slavi ce-i înconjurau și erau departe de frații lor neolatini din Apus. Dar distinsul jurist clujean n-a auzit ca, din acest motiv, românii să dorească să se înmulțească prin deznaționalizarea altora, deci cu prozeliți din alte națiuni, deoarece singura lor grijă reală a fost să se screească pe ei înșiși de deznaționalizare și de propriii lor renegați. De aceea, autorul corespondenței din "Foișorul", ca și românii ce gândesc ca el și "nutresc idei exotice de deznaționalizare", sunt invitați de Vaida să nu vicieze, în interesul real și bine înțeles al românismului, corpul sănătos al națiunii române cu această boală contagioasă și dezastruoasă. Vaida a fost convins că atacurile lui îndreptate la adresa corespondentului din România au fost aprobate de prestigioasa redacție a "Gazetei Transilvaniei", care de 40 de ani apără interesele românismului împotriva deznaționalizării românilor. De aceea speră că dacă redacția a preluat materialul din "Foișorul", a făcut-o pentru a-i populariza părțile bune referitoare la ridicarea Dobrogei pe calea civilizației, nu pentru a sprijini pe cele rele legate de deznaționalizare.

Redacția "Gazetei Transilvaniei" l-a asigurat pe Vaida, într-o notă atașată la articolul lui de fond, că-i împărtășește întru totul criticile la adresa unor expresii și tendințe regretabile inserate în materialul din "Foișorul". În finalul articolului său, străbătut de o mentalitate europeană modernă, corectă, democratică, deosebit

de evidentă, penetrantă și deschisă spre universalism, Vaida a subliniat clar ideea că deznaționalizările nu mai dădeau rod în Europa și în nici un caz nu asigurau tăria și statornicia statelor, ci slăbirea lor. Eforturile rele și nocive efectuate în acest scop se bazau pe nisipuri mișcătoare. Este demnă de toată admirația, în gândirea lui Vaida, și mai presus de modernismul concepției sale, înțelegerea omului asuprit față de semenii de alte naționalități, amenințați de proferarea unor principii reacționare cu spectrul pericolului ireversibil al pierderii ființei și limbii străbune, oricare ar fi aceasta. Considerând că numai dreptatea asigură temelia și permanența statelor, Vaida a specificat că ea nu putea exista și funcționa în viața popoarelor decât prin respectarea talismanului găsit în porunca lui Iisus ce stătea la baza religiei creștine: "iubește pe aproapele tău" și cel din înțeleptul proverb "ce ție nu-ți place, altuia nu-i face"²⁵.

Părțile bune din corespondența datată *Dorohoi, 2 septembrie 1878* au constatat în grija recomandată guvernului liberal Brătianu de a asigura buna rânduială în Dobrogea prin funcționari de cea mai bună calitate, capabili, drepti și cinstiți, ofițeri instruiți, energici, dar în același timp și concilianți; se impunea trimiterea celor mai buni și savanți profesori la liceele, gimnaziile, școlile de agricultură, arte, meserii, la facultatea de silvicultură, pe care statul român urma să le înființeze odată cu episcopia și seminarul ei, cu instituțiile industriale și bancare, toate neapărat necesare în noua provincie. Redacția "Gazetei Transilvaniei" a făcut o comparație - puțin deplasată după părerea noastră - între aceste recomandări și unele realizări din Alsacia și Lorena, unde Germania a trimis la Universitatea din Strasbourg celebrități și la toate școlile de aici profesori dintre cei mai buni, plătiți mai bine decât la instituțiile similare de unde s-au transferat, propunând metoda și pentru Dobrogea și România.

Correspondentul incriminat de Vaida a nutrit simpatii liberale, dacă nu era el însuși liberal, deoarece a laudat abilitatea guvernului și a ziarului "Românul", care au acționat pentru numirea unor funcționari onești și neahțiați de profituri materiale în Dobrogea, nu ca cei trimiși în Basarabia de Sud, care, în loc să asigure o bună administrație de stat, s-au apucat de chiverniseală și acumulări de averi prin mijloace necinstite. În "Foișorul" autorul a intuit că România, deși supărată că i s-a luat Basarabia de Sud, n-avea rost să nu intre în posesia Dobrogei, pe care ar fi o aberație s-o refuze pentru niște principii și idei formale sau din motive de supărare față de politica de "marchandare" a marilor puteri. Intrarea României în drepturile ei în Dobrogea era un interes real, era tot o politică, dar una națională și de prudență, singurul lucru care trebuia evitat - în concepția autorului - era să nu se mai repete greșelile din Basarabia de sud ce fusese tratată cu o nepăsare criminală de guvernele vechi²⁶.

Correspondentul din "Foișorul", sau un partizan al lui, a citit critica severă a lui Ladislau Vaida, dar nu i-a înțeles mesajul moral și uman. Mai mult, a considerat necesar să-i respingă argumentele și să demonstreze că reproșurile ce i s-au adresat n-ar fi temeinice și obiective. În răspunsul său, prezumtivul liberal a punctat apariția unei corespondențe legate de românizarea Dobrogei între multiplele controverse și dispute ivite în problematica acestei provincii primite ca o recompensă pentru pierderea Basarabiei de Sud. În concluzie, materialul lui Vaida

²⁵ *GazTrans*, XLI, 1878, nr.79 din 17/5 octombrie.

²⁶ *Foișorul*, I, 1878, nr.17 din 2 septembrie 1878.

este respins, fără să fie citat titlul și autorul, dar cu contraatac direct la conținut, întrucât s-a specificat că unii au criticat guvernul și parlamentul României, că ar dori să deznaționalizeze pe toți locuitorii Dobrogei. Vaida este calificat și gratulat cu epitetul de "disputător", care nu cunoaște nimic din realitățile acelei "nefericite Dobrogea". Deși corespondentul de peste Carpați a recunoscut că deznaționalizarea este o "spurcată tiranie", a specificat că, pentru a o practica, era necesar să ai pe cine deznaționaliza, să existe o populație eterogenă, dar stabilă, și nu nomadă, care se plimba din țară în țară și totodată, n-o puteai face fără un popor cu mult mai numeros și mai cultivat sau civilizat.

În Dobrogea însă nu existau aceste elemente, deoarece aici se vorbeau 4-5 limbi, dintre care nici una nu era majoritară pentru ca vorbitorii ei să fie mai numeroși decât ceilalți la un loc. Nici turcii nu erau majoritari, doar mahomedanii erau mai numeroși ca ceilalți, deci turcii calculați împreună cu tătarii, cerchezii și bulgarii turciți. După părerea corespondentului din "Foișorul", locuitorii Dobrogei, vorbitori de limbi diferite, n-aveau locuințe stabile și s-ar muta dintr-o regiune în alta; așa că cine scrie despre o civilizație de nivelul Europei luminate, nu făcea decât să-și bată joc de ei. Dintre cele 82 comune românești stabile, cele mai multe erau situate pe malul drept al Dunării de la Silistra până la Tulcea. În consecință, în Dobrogea nu putea fi vorba de o deznaționalizare, ci doar de o simplă naționalizare și - în concepția lui - era imperios necesară colonizarea șesurilor și colinelor Dobrogei, până către Balcani, cu 200.000 de români care să fie transformați în proprietari de drept pe pământul statului ce urma a fi împărțit între ei.

"Politicii" români care l-au atacat (aluzie la Vaida), ar trebui să știe că pământul era proprietatea statului român, așa cum a fost al sultanului înainte de 1878. Așadar statul, intrat pe proprietatea lui, va face ce va vrea cu pământul - așa cum au procedat și sultanii - adică îl va vinde pe vecie coloniștilor, îl va da condiționat, îl va arenda pe 50-70 de ani - cum a făcut și statul englez în unele perioade și locuri - sau va acționa după cum cerea interesul statului. Era normal - susținea corespondentul "Foișorului" - că după ce vor veni coloniștii români în Dobrogea, care atunci n-avea o naționalitate majoritară sau "pronunțată și nici o literatură, va fi naționalizată să zicem așa românește". Dar prin această acțiune - considerată de autor îndreptățită - nu se făcea nimănui nedreptate, deoarece nici România, nici românii în general nu erau vinovați că popoarele nomade erau lipsite de cultură și de literatură ca pieile roșii din America, sau dacă tătarii, zaporojenii, circazienii n-aveau școli, și nici măcar bulgarii, românii și turcii nu le aveau peste tot.

Când guvernul va da pământ pentru biserici și școli coloniștilor români, în comunele vechi și noi, așa cum a procedat cu coloniștii lui și guvernul american, și după ce cultura, literatura și limba română se va răspândi mai mult și mai repede decât cea turcească sau bulgărească, aceasta nu va însemna tiranie, ci o simplă victorie repurtată în rivalitatea firească desfășurată pe terenul civilizațiunii și civilizării. Timp de aproape o jumătate de mileniu turcii n-au reușit să colonizeze Dobrogea și nici să turcească locuitorii ei, au devastat-o și unii au părăsit-o de-a lungul timpului, ceea ce însemna că numai ei sunt de vină pentru situația existentă aici. Comisia guvernului României a găsit aici urme romane, vestigii ale genovezilor și venețienilor, scăpate ca prin minune de barbaria turcească.

După părerea autorului, națiunea română n-avea nevoie să deznaționalizeze nici o fracțiune de popor, deoarece străinii care veneau în România învățau repede și ușor limba română, de bună voie, mai ales că era o limbă ușoară și asimilabilă prin natura sa. Germanii și evreii au învățat-o, de pildă, cei veniți în ultimii 5-6 ani foarte bine, sau chiar prizonierii turci, au învățat în 1877-1878 câteva cuvinte și propoziții. Străinii ar învăța și mai ușor limba română dacă unii pseudo-filologi și "gramatici" nu i-ar ameți cu niște ortografii fantasmagorice, deșuchiate, anarhice, pe cât de distructive, pe atât de rebele contra legilor eterne ale limbii²⁷.

Ladislau Vaida nu cunoștea persoana care a făcut "critica criticii" lui și de aceea, într-o scrisoare adresată lui George Barițiu, la 26 noiembrie 1878, îl numește "cineva din București" sau d-nul "Articulandru". "Refutarea" materialului său, efectuată de acest domn "Articulandru", a fost - după părerea lui Vaida - un amestec între o "mare grămadă de neadevăruri" cu "unele lucruri neîntemeiate", Vaida a fost iritat pentru faptul că românul de peste Carpați l-a privit de sus, s-a situat la înălțime față de el, dar a evitat să-l provoace la replică din moment ce nu i-a citat numele și articolul, așa cum ar fi fost corect. Afirmția că românii nici n-ar avea pe cine să deznaționalizeze în Dobrogea, sau că mai toți locuitorii erau nomazi, nu-l îndreptățește pe oponentul său să-l considere ca pe unul ce nu cunoaște deloc realitățile de acolo, ci mai degrabă ar trebui să se încadreze el însuși în această categorie.

Vaida a considerat că este un lucru de notorietate publică și deci cunoscut de foarte multă lume că Dobrogea nu era chiar așa de barbară și de primitivă cum a prezentat-o corespondentul de peste Carpați. Aici erau destul de multe orașele care nu erau însă locuite doar de români, ci și de numeroși neromâni. Pe de altă parte Vaida a știut că în afară de satele românești sau cu populație amestecată, în Dobrogea mai existau și multe sate tătărești și în toate localitățile menționate, indiferent de naționalitatea locuitorilor, mai toți sătenii au fost statornici, nu nomazi rătăcitori. Marea greșală săvârșită de acel "cineva din București" este afirmația că din moment ce mulți locuitori erau așezați pe proprietățile statului, acesta ar fi îndreptățit să facă orice cu ei. Vaida l-a întrebat retoric pe oponentul său ce ar zice dacă statul sau fiscul ungar ar începe să-i deznaționalizeze pe toți curialistii români și dacă aceștia refuzau, guvernul să-i scoată din case și să-i trimită în lumea largă sau în alte părți ale Ungariei. Vaida a insistat în scrisoarea către Barițiu asupra faptului că în Dobrogea existau și neromâni pe care domnul "Articulandru" dorea să-i românizeze. El a considerat că atacându-l pentru această "ținută urâtă" și-a făcut datoria față de propria conștiință și față de națiunea română care nu trebuia contaminată cu acest vis urât și barbar al deznaționalizării altora de și prin români.

Vaida regretă sincer și profund că în sânul națiunii române ar mai exista indivizi de teapa "Articulandrului" care, fie și sub o formă frumoasă și politicoasă, ar dori să "dezbrace" pe alții de naționalitatea lor, deoarece acest lucru constituia unul din păcatele cele mai urâte existente în lume. Distinsul jurist clujean nu i-a dat "replica replicii" corespondentului din București, pentru ca străinii, observând asemenea dispute, să nu constate: "Iată și dintre români sunt de aceia care ar vrea să românizeze pe alte neamuri". La sfârșitul scrisorii, Vaida l-a criticat și pe Barițiu deoarece i-a reproșat că redacția "Observatorului" a publicat materialul "Articulandrului" fără remarcă dezaprobării explicite a tendințelor de deznaționalizare

²⁷ *Observatorul*, I. 1878, nr. 85 din 21/2 noiembrie.

cuprinse în el. Crede că Barițiu, împovărat cu rezolvarea multor afaceri publice și naționale, a trecut lucrul cu vederea și a omis oportunitatea criticii benefice venite din partea redacției²⁸.

Desigur, Principele Carol și guvernul liberal al României, ca și Parlamentul ei, nu s-au lăsat influențați de propunerile desuete privind deznaționalizarea neromânilor din Dobrogea. În Proclamația către locuitorii Dobrogei, semnată de Carol, Brătianu, Kogălniceanu, Rosetti, Stătescu etc., li s-au asigurat respectarea credinței, a naționalității tuturor locuitorilor, deci inclusiv musulmanilor, toate drepturile pe bază de lege, specificându-se că statul le va apăra casele, averile, toate formele de proprietate. Dijma pe 1879 a fost desființată, iar din 1880 se va percepe o dare bănească mai ușoară și mai dreaptă față de agricultori. Emleacul, impozitul de capital imobiliar din orașe și sate, temetuatul, impozitul de 3% pe veniturile agricultorilor și meseriașilor, taxele și chiriile pe cârciumi, cafenele, băcănii, hanuri se vor ușura din 1 ianuarie²⁹.

Statul român a asigurat un regim liberal în Dobrogea, continuându-l astfel pe cel din vremea Imperiului otoman. Spre deosebire de alte zone ale Imperiului, în Dobrogea statul otoman a aplicat un tratament liberal pentru a atrage coloniști. În Dobrogea au trăit comasați sau amestecați în sate și orașe români, bulgari, ruși, tătari nogai, turci osmani și pomaci, cerchezi, germani veniți din Basarabia și Odesa, greci, țigani și evrei. Patenta de colonizare a Înaltei Porți a acordat coloniștilor pământ gratis, în primii 6 ani i-a scutit de dare funciară pe pământ și de plata răscumpărării serviciului militar. După 20 de ani coloniștii au devenit proprietari definitiv pe pământurile acordate. Sub regim otoman, locuitorii Dobrogei au beneficiat de o libertate absolută a credinței, au primit pământuri roditoare, iar oierii au plătit o dată pe an darea pentru turme.

În Dobrogea au trăit peste 33.000 de români, plus alte câteva mii de români proveniți din Transilvania. Ei au populat și orașele și satele. În Tulcea trăiau 5.000 de români, în Măcin 1.000, și alții locuiau la Mahmudia și Isaccea. În frumosul sat Grecii, românii trăiau amestecați cu neromânii și populau aproape singuri satele Niculițel, Lopalați, Rașova, Caraibel, Surighiol, Agighiol, Calica, Sabangi, Cătălini, Samova, Parchișiu și altele, iar la munte Tiurca și Iaița. În fața Galațiului erau sate aproape numai românești la Văcăreni, Garbina și Jijia, ca și la sud de Măcin la Turcoaia, Satu Nou și Peceneaga. În marele sat Doineni, ca și la Fântâna Berbecului (Koiunbunar), Igrumat, Comsiler, Araclar etc., vechii români dobrogeni trăiau amestecați cu românii mocani și moldoveni. Lângă Rașova existau satele curat românești Cocârleşii și Satul Român (Ohlakioi). În interiorul Dobrogei românii erau amestecați cu tătarii și bulgarii. Românii ardeleni care nu umblau exclusiv cu turmele, dar erau și așezați stabili, populau satele Vărușiu, Gârlice și Groapa Ciobanului. Românii aveau multe biserici, o serie de școli, plus două mănăstiri la Cocoșiu și Niculițel.

Tătarii formau majoritatea relativă a populației; dintre ei unii s-au așezat aici de câteva secole, alții au fost izgoniți din Rusia în 1856 (cca. 60.000). Ei au ocupat în Dobrogea un teritoriu de 40 de mile pătrate. Ei se ocupau cu plugăritul, creșterea cailor și cămilelor și erau "chirigii" transportând oameni și mărfuri din

²⁸ BAR București, Manuscrise române, nr.1007, f.280-281.

²⁹ *Observatorul*, I, 1878, nr.93 din 18/30 noiembrie și nr. 94 din 22 noiembrie/4 decembrie; unele greutăți și stângăcii inerente începutului la Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București 1939, p. 224-231.

interior spre litoral. Osmanii, în număr doar de 2.599, trăiau în fostul pașalâc al Tulcei, dar în Dobrogea mai erau și 20.000 de cerchezi. Germanii s-au situat la Mălcoci, Cătălina, Ciucarova, Falkenhayn (Amogé), unii dintre ei având deja biserici noi și preoți din Prusia. Grecii se ocupau cu negustoria, cârciumari, cafegii și doar în Alibeikoi vreo 40 de familii s-au dedicat agriculturii.

În Dobrogea mai trăiau ruși de toate cultele și cam 22-23.000 de bulgari, care se ocupau cu negoțul și agricultura, iar primii cu pescuitul morunilor și prepararea icrelor. În concluzie, din tabloul general al situației locuitorilor Dobrogei de la orașe și sate se poate vedea foarte clar că în cele mai multe locuri aceștia erau stabili și foarte puțini erau nomazi sau aproape numai nomazi în toate prvințele. În concluzie nu erau chiar așa de rămași în urmă cum i-a prezentat oponentul din București al lui Ladislau Vaida. În corespondențele vremii s-a specificat faptul că unii dintre locuitorii Dobrogei trăiau bine, erau înstăriți, provincia nu era "sălbatică" - după cum bănuiau unii - și nici oamenii de acolo nu erau deloc "sălbatici". Provincia nu era însă dens populată din cauza mocirlelor, mlaștinilor, frigurilor care provocau prin agenții destructivi ai naturii mai multe boli decât în alte părți³⁰.

În fond statul român a fost îndreptățit să colonizeze Dobrogea cu țărani români, deoarece unii s-au așezat aici încă în timpul dominației otomane. El putea popula această provincie care, alături de Dacia, a fost o vatră daco-romană de formare a limbii și poporului român, înstrăinată de Țara Românească prin sabie străină. În concluzie, repararea relelor provocate de stăpânirile străine a fost justă. Dar ea nu s-a făcut prin românizarea neromânilor de către stat, care a respectat credința, limba și averea fiecărui cetățean al Dobrogei, ulterior necreștinii bucurându-se și de anumite garanții internaționale în acordarea cetățeniei române.

Chiar dacă în anumite perioade statul român a luat anumite măsuri de siguranță, mai ales în privința proprietății asupra pământului, nu se poate spune că anumiți cetățeni ai României nu s-au putut manifesta în sistemele bancare, cămătărești, arendășie, comerț etc. În general se poate afirma că în epocă s-a făcut de către anumite cercuri interesate un mare "tam-tam", țăntarul a devenit armăsar, de multe ori din cauza presei și a unor cercuri diplomatice preocupate mai mult decât era obiectiv necesar de situația acestor locuitori de altă religie decât cea creștină. România a fost un teren primitor pentru mulți străini, dintre care, repetăm, unii au avut o situație materială bună și nimeni din cauza statului nu și-a pierdut nici limba, nici credința și nici naționalitatea în secolul al XIX-lea³¹.

³⁰ *GazTrans*, XLI, 1878, nr.73 din 26/14 sept. În timpul războiului au fugit toți cerchezii și jumătate din turci și tătari, ceea ce a modificat structura etnică a locuitorilor Dobrogei în favoarea românilor. Astfel, dacă înainte de război în sangeacul Tulcei erau 111.859 de suflete, după declanșarea lui, au rămas - în urma exodului musulmanilor - doar 80.000 de locuitori. În ținut existând 29.907 case. Luându-se în calcul și populația Mangaliei, locuitorii Dobrogei ar fi totalizat cca. 84.000 de suflete. Scutirile de impozite efectuate de statul român au fost menite să redreseze situația economică a locuitorilor, iar Candiano Popescu care a elaborat un material de bază pentru legea privind organizarea Dobrogei, a hotărât ca manualele pentru învățământul primar să fie redactate în română, bulgară, turcă și rusă, ceea ce dovedește că guvernul nu a urmărit să deznaționalizeze pe nimeni.

Întrucât mahomedanii plecați din Dobrogea au fost înstăriți, pământurile au fost acordate elementelor mai sărace. Până în 1882, în Dobrogea s-a extins regimul proprietății funciare din restul țării. Proprietățile embaticare ale terenurilor din Dobrogea au devenit proprietăți depline prin răscumpărarea dijmei plătite până atunci statului considerat proprietar. N. Ciachir, *Contribuții la istoria Dobrogei*, în *RevArh*, V, 1962, 1, p. 161-177.

³¹ Iorga, *op. cit.*, p. 224-231; Ciachir, *op. cit.*, p. 161, cu bibliografia pe scurt a problemei; I. Nacian, *Dobrogea, reformele economice și politice ce ea reclamă*, București, 1892; Vasile M. Kogălniceanu, *Dobrogea 1879-1909*, București, 1910; D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946.

Despre colonizările întreprinse de statul român în Dobrogea s-a auzit în întreg spațiul etnic românesc până către părțile lui vestice. Astfel, țăranul român fruntaș, "economicul" Demetriu Barbu din comuna Pecica, comitatul Aradului, i-a scris la 4 martie 1880 lui George Barițiu că 50 de familii din localitate se interesează dacă statul român primește în continuare emigranți români în Dobrogea. De fapt, Barițiu era solicitat de pecicani să le dea deslușiri în legătură cu această problemă, ceea ce însemna că plecările lui dese în România erau de notorietate publică. De aceea liderul român din Transilvania, membru al Academiei Române, cunoscut multor miniștri și personalități politice de peste Carpați, era în temă și putea să îndrume bine și corect oamenii. Barițiu a fost rugat să precizeze forul din România la care urmau a fi trimise cererile pentru primirea acelor care vor să emigraze și dacă statul le va acorda pământ gratis la unii, la alții contra cost sau le va împrumuta bani pentru a-l cumpăra. Interesant că țăranul român pecican nu s-a interesat doar de pământ, ci l-a rugat pe Barițiu să-i spună de la care librării poate comanda *Fabulele* lui Chichindeal și o hartă "pe larg despre stat"-ul România cu precizarea prejurilor aferente³².

Într-un Memoriu adresat lui Francisc Iosif I, românii din Transilvania au respins din punct de vedere moral reînvierea dreptului de cucerire din evul mediu în Europa modernă, aplicarea barbarului drept al celui mai tare și al "pumnului valoros". Asemenea practici amenințau cultura și civilizația Europei. Ei n-au avut nimic împotriva dreptului imprescriptibil al germanilor de a-și făuri unitatea modernă de stat, dar au protestat energic împotriva anexării Alsaciei și Lorenei. Anexarea s-a făcut împotriva "expresei și unanimei voințe" a locuitorilor acestor teritorii din statul francez. N-a fost drept - au afirmat semnatarii - ca aceste provincii să fie rupte "de către întregul de care se țin prin istorie și alegere și să se încorporeze unei comunități de stat pe care dănselor o urăsc". Împăratul a fost rugat ca în înțelegere cu alte puteri sau singur să protesteze cu tărie împotriva sfârșirii națiunii franceze, intenționată de Prusia și să ajute astfel Europa să nu cadă pradă pericolelor izvorâte din dreptul de cucerire³³.

Practic vorbind, semnatarii adresei au fost - conștient sau inconștient - adepții conceptului francez al principiului naționalităților care a pus accentul nu numai pe naționalitate, dar și pe opțiunea liber exprimată a acesteia privind soarta sau apartenența ei de stat. Era normal ca asemenea opțiune să contrazică în mod cert deciziile arbitrare ale celor tari și mari. Românii transilvăneni au fost bucuroși de încheierea procesului făuririi statului național unitar italian, marcată de mutarea parlamentului și a guvernului la Roma. I. C. Drăgescu a recomandat trimiterea unei adrese scrise care să salute evenimentul în Capitoliul Romei, definind acest gest ca "actul cel mai românesc". El era de părere că românii din Transilvania trebuiau să demonstreze Italiei că o iubesc și că meritau ca această națiune soră să se intereseze de ei. Adresa către Roma ar fi cu atât mai binevenită, cu cât românii din Transilvania și-au exprimat deja solidaritatea cu Franța cea generoasă, care și-a ispășit amarnic unele păcate interne ale trecutului. Gestul binevenit și benefic a dovedit prietenia "ce domnește între daco-romani și galo-romani"³⁴.

DUMITRU SUCIU

³² BAR, mas.rom., nr.1009, f. 70.

³³ Arhivele Statului Cluj, Fond Visarion Roman, dos.II/29, f.54.

³⁴ Idem, Fond I.M. Moldovan, nr. 2816.

CONGRESELE NAȚIONALITĂȚILOR ASUPRITE DIN AUSTRO-UNGARIA ȘI ROLUL LOR ÎN LUPȚA PENTRU INDEPENDENȚĂ ȘI UNITATE NAȚIONALĂ (1918)

Prăbușirea țarismului în urma revoluției din februarie 1917 și înfrângerile suferite de Puterile Centrale pe câmpul de luptă au determinat un reviriment în lupta popoarelor asuprite din imperiile țarist, austro-ungar și german, dându-le noi speranțe. Se afirmă acum tot mai mult ideea unei acțiuni comune a acestor popoare pentru a face cunoscute opiniei publice internaționale aspirațiile lor. Astfel s-a conturat necesitatea organizării unor congrese ale naționalităților asuprite din Austro-Ungaria. Unul dintre cei mai fervenți susținători ai acestei idei a fost profesorul Thomas G. Masaryk, liderul emigrației cehi din Rusia, personalitate științifică de prestigiu a vremii, luptător consecvent pentru independența Cehiei.

Românii aflați în Rusia au luat legătura cu liderul ceh, care "și-a exprimat bucuria de a fi putut regăsi contactul cu românii transilvăneni ... spre a coordona luptele ... care merg spre aceeași țință, distrugerea Austro-Ungariei". În convorbirile purtate cu Sever Bocu, T.G. Masaryk a pus în discuție chestiunea organizării unui congres antiaustriac la Stockholm care, după opinia sa, "ar avea valoarea unui plebiscit și ar emoționa mai ales democrația rusă și americană prețuind cât o mare victorie pe front"¹. Tot în Rusia, la Petrograd, Dumitru Drăghicescu a luat legătura cu unele personalități cehi. El s-a oprit apoi la Londra, unde a intrat în contact cu reprezentanții italienilor și sârbilor. Din capitala Angliei, senatorul român a adresat o scrisoare lui Eduard Beneș, aflat în Franța. Ajuns la Paris, D. Drăghicescu s-a întâlnit cu conducătorul iugoslavilor Vionovici și cu cel al polonezilor, Roman Domovski², în vederea realizării unei strategii comune.

Detaliile colaborării româno-cehe au fost discutate cu prilejul vizitei făcute la Iași de Thomas G. Masaryk³, în primele zile ale lunii octombrie 1917, la invitația guvernului român. Despre acest moment Octavian Goga mărturisea mai târziu: "Am avut onoarea ca împreună cu dânsul (T.G. Masaryk - n.n.) să fac mai multe demersuri care nu s-au împlinit, în vederea unui congres al naționalităților oprimate"⁴. Sever Bocu a participat la Congresul tuturor naționalităților din Rusia ținut la Kiev în zilele de 6-15 septembrie 1917. În cuvântul său, luptătorul național român a evidențiat dreptul fiecărei națiuni de a dispune singură de soarta sa, drep-

¹ Arhiva Muzeului Unirii Alba Iulia, fond Marea Unire, mss 6538, f. 1-3. Memoriul prezentat guvernului român în chestionarea organizării unui congres antiaustriac în Stockholm, 22 august 1917, semnat Sever Bocu.

² Constantin I. Stan, *Acțiuni ale românilor aflați în străinătate în sprijinul marii epopei de la Mărăști, Mărășești și Oituz*, în *ALLA*, Iași, tom, XXIV, 2, 1987, p. 188.

³ I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, 1991, p. 367.

⁴ Biblioteca Academiei Române, Secția manuscrise (în continuare BAR, Secția mss), Arh. Octavian Goga, mapa III, varia 45, f. 20-21,

tul la autodeterminare al popoarelor. El a insistat asupra sacrificiilor umane făcute de România pentru apărarea dreptului popoarelor și a cerut coalizarea tuturor forțelor pentru dezrobirea Austro-Ungariei, "acest ultim parapet medieval și anacronic al tiraniei naționale"⁵

La Kiev, în toamna anului 1917 a fost creată coaliția naționalităților din monarhia austro-ungară. Alianța era formată din cehi, români, polonezi, slovaci și iugoslavi. Adunarea naționalităților asuprite din Austro-Ungaria nu s-a putut ține la Stockholm, unde fusese proiectată inițial de T.G. Masaryk și Sever Bocu. Ea a avut loc tot la Kiev, la 29 noiembrie 1917 și au participat și trei reprezentanți români: Sever Bocu, Filaret Doboș și Ghiță Popp. T.G. Masaryk a expus în fața delegaților raportul general, în care a analizat situația popoarelor din imperiul austro-ungar considerat ca "un conglomerat de neamuri exploatare de dinastie și armată, de birocrație, de aristocrație și biserică"⁶. În numele voluntarilor români a vorbit S. Bocu, care a evidențiat caracterul de pradă și de jaf al războiului dus de Germania și Austro-Ungaria. "Unei asemenea politici de jaf și cotofire, spunea el, se opun popoarele care reprezintă libertatea și dreptatea. Lupta în care sunt angajate popoarele asuprite din imperiul dualist trebuie să sfârșească, fie cu zdrobirea noastră, fie cu deplina noastră libertate și dreptul de a dispune de noi, de soarta noastră și de viitorul nostru"⁷. În numele voluntarilor români Sever Bocu a făcut o declarație solemnă: "facem aici jurământul că nu vom depune armele până la biruința întreagă și de a merge cu tovarășii și frații noștri de suferință: polonii, cehoslovacii, iugoslavii, ucrainenii, italienii și francezii din Alsacia și Lorena împreună cu același spirit de solidaritate, cu aceeași voință de a învinge ori de a muri"⁸. În încheierea adunării a fost votată o moțiune în care se afirmă că atâta timp cât va exista Austro-Ungaria "popoarele asuprite nu-și vor putea dobândi deplina lor neatârnată" și "nu va fi pace în Europa și în lume". Cei prezenți s-au angajat să formeze de la Baltica până la Marea Neagră "o stavilă împotriva expansiunii pangermane, baza unirii tuturor forțelor națiunilor oprite", înfăptuindu-se astfel drepturile lor sfinte⁹.

Conferința socialistă interaliată ce și-a desfășurat lucrările în martie 1918 la Londra a constituit un prilej de strângere a legăturilor dintre reprezentanții națiunilor asuprite din monarhia dualistă¹⁰. În acest scop, "Comitetul socialist pentru înțelegerea între naționalități" a elaborat un manifest semnat de delegați ai Comitetului sindical italian, ai Uniunii socialiste italiene, de dr. N. Lupu în numele Partidului Muncii din România, Partidul Social-Democrat din Bosnia și Herțegovina, Partidul sârb din Franța, Sindicatul general al muncitorilor din Franța, ce cuprindea principiile ce urmau să stea la baza acțiunilor lor comune. Se enunța dreptul popoarelor de a dispune liber de ele, subliniind că populația unui stat democratic trebuie să fie guvernată "numai de astfel de organizații pe care le-a acceptat de bunăvoie". Unul din puncte se referea la necesitatea eliberării popoarelor, nefiindu-se de acord cu sacrificarea lor pentru menținerea unor imperii. Se cerea în continuare destrămarea monarhiei dualiste, păstrarea ei nefiind

⁵ *România Mare*, Kiev, nr. 10, 21 septembrie 1917.

⁶ Sever Bocu, *Opt luni în Kiev*, Timișoara, 1933, p. 7-8.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ V. Popeangă, C.I. Stan, *Sever Bocu, luptător pentru realizarea unității naționale*, în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-93, p. 526-527.

¹⁰ *La Roumanie*, Paris, nr. 6, 21 februarie 1918, p. 4.

"compatibilă cu realizarea dreptului la autodeterminare liberă a popoarelor din cadrul acestor state". Documentul se referea în continuare la dreptul popoarelor de a-și determina liber forma constitutivă de stat în viitor. În final era expus al patrulea principiu care exprima dorința autorităților de a face să dispară cauzele războiului, prin înlăturarea dominației unei națiuni asupra alteia și sublinia rolul pe care îl va juca Societatea Națiunilor de "gardian de protecție în noua ordine politică europeană"¹¹. Tot prin apel se făceau cunoscute și măsurile organizatorice în scopul unei acțiuni comune. Un secretariat permanent s-a stabilit la Paris având câte un membru din fiecare țară, iar manifestul-apel au hotărât să-l trimită cehoslovacilor, polonezilor și rutenilor pentru a le obține adeziunea¹².

Concomitent se făceau pregătiri pentru organizarea unui congres al națiunilor oprimate din monarhia dualistă. Organizarea unui asemenea congres devenea o necesitate, deoarece printre aliați se manifesta o oarecare rezistență la ideea desființării imperiului austro-ungar¹³. Încercarea de ținere a unui congres al reprezentanților naționalităților din Austro-Ungaria în vara anului 1917 la Lausanne a eșuat. Cu scopul de a sensibiliza și determina pe aliați la o politică mai hotărâtă, organizațiile din Paris ale acestor naționalități¹⁴ lansează o nouă inițiativă în februarie 1918 la Paris. La întrunire au luat parte cehoslovacii reprezentați de Eduard Beneș, polonezii de Domovski, românii de Jean Th. Florescu, francezii de Fr. Bouillon și Fournell, iar din partea Italiei, deputații Galenga și Amendolo¹⁵. În urma deliberărilor s-a hotărât ca loc de întrunire Italia. Alegerea a fost făcută pentru a determina pe ministrul de externe italian, baronul Sidney Sonnino, să-și schimbe atitudinea în problema Austro-Ungariei, acesta manifestând rezistență la ideea destrămării Austro-Ungariei¹⁶.

Necesitatea constituirii unui bloc al națiunilor oprimate este reliefată și de Paul Brătășeanu, editorul și proprietarul ziarului "La Roumanie", în interviul publicat de "Corriere della Sera" și "Epoca". El pledează pentru unirea tuturor națiunilor: români, sârbi, italieni, iugoslavi, cehi, polonezi din Austro-Ungaria, într-o acțiune comună, pentru a persuadea pe cei mai buni responsabili și opinia publică a celor două lumi, că o pace nu poate să rezolve problema austro-ungară în sensul dorit, acela de realizare a aspirațiilor naționale. Acest bloc va constitui o solidă realitate, mult mai eficace și va fi în avantajul acțiunii lor comune¹⁷.

Pentru o unire a oprimaților pledează un alt articol din "La Roumanie". Doctrinei "divide et impera" care a durat atâția ani în Austro-Ungaria, spune editorialistul, națiunile oprimate sunt decise să-i opună alta: "unirea face puterea". "Cu certitudine - se relatează în continuare - tentativele repetate pentru ceea ce se numește salvarea Austro-Ungariei sunt în parte în detrimentul efortului coordonat între naționalitățile oprimate de a realiza o uniune, singura idee ce va salva națiunile lor"¹⁸. Datorită eforturilor deputatului italian Andrea Torre și ale doc-

¹¹ 1918 la români, vol.II, București, 1983, p. 1098-1100, doc. 344.

¹² La Roumanie, nr. 8, 7 martie 1918, p. 2.

¹³ G. Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumină europeană*, în *Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol.III, București, 1929, p. 1456.

¹⁴ Acțiunile cehilor, polonezilor, iugoslavilor erau conduse de consiliile lor naționale, care, recunoscute de aliați, jucau rolul unor guverne provizorii ale națiunilor respective. Consiliul Național al Unității Românilor s-a alcătuit la Paris mai târziu, la 3 octombrie 1918.

¹⁵ *Activitatea românilor din Transilvania și din vechea Românie peste hotare*, în *Desăvârșirea unificării statului național român*, București, 1968, p. 179.

¹⁶ G. Moroianu, *l.c.*

¹⁷ La Roumanie, nr. 5, 14 februarie 1918, p. 3.

¹⁸ *Idem*, nr. 10, 21 martie 1918, p. 4.

torului Trumbitch, președintele comitetului iugoslav, o asemenea reuniune va fi o certitudine¹⁹.

În luna martie, tot la Paris are loc o conferință a Comisiei afacerilor externe a Senatului francez. Conferința s-a ținut în sala Bibliotecii Senatului și au participat la ea delegați cehi, slovaci, sârbi, români. Delegatul românilor, Traian Vuia, a expus năzuințele transilvănenilor, condemnând ideea federalizării imperiului și considerând, ca unică soluție, independența tuturor popoarelor asuprite²⁰.

Pentru o acțiune comună a tuturor naționalităților va milita și ziarul "La Nation Tchèque" ce apărea la Paris. În paginile sale, scriitori, oameni politici, colaboratori italieni, iugoslavi, români și cehi vor pleda pentru "o uniune sacră care să salveze idealul națiunilor lor"²¹.

În cadrul reuniunilor care au avut loc în cursul lunii martie la Londra și Paris s-a proclamat solidaritatea popoarelor oprite "ca o acțiune comună pentru a elibera din sclavie toate națiunile suptse sub jugul austro-ungar", hotărîndu-se ținerea unui mare congres la Roma, la începutul lunii aprilie 1918²². Un rol în această decizie l-a jucat ambasadorul italian la Paris, Benino Languo, care, potrivit afirmațiilor lui Dumitru Drăghicescu, s-a grăbit să dea cel mai larg și mai energic concurs la Roma pe lângă prim-ministrul Orlando și ministrul de externe Sonnino²³.

În amintirile sale, G. Mironescu relatează că în drum spre Roma, călătorind cu Eduard Beneș, secretar al Consiliului național cehoslovac, acesta și-a manifestat indoiiala față de reușita acțiunii, știută fiind poziția refractară a ministrului Sonnino și propunea adoptarea unei acțiuni de forță față de el. După cum vom vedea, nu a fost nevoie de așa ceva, deoarece datorită sprijinului și intervențiilor politice ale reprezentanților francezi prezenți la congres, Franklin Bouillon, fost ministru, președintele Comisiei afacerilor străine a Camerei Deputaților și Albert Thomas, fost ministru, precum și ale marelui ziarist Wickham Steed, directorul general al ziarului Times și ale cunoscutului scriitor Seton-Watson, congresiștii au câștigat în favoarea acțiunilor lor pe Orlando, președintele Consiliului de miniștri italian²⁴.

Lucrările Congresului naționalităților asuprite din Austro-Ungaria s-au deschis în 8 aprilie 1918 la Roma, pe Capitoliu, sub conducerea senatorului Ruffini. Alături de o numeroasă delegație parlamentară italiană, au luat parte toate naționalitățile din Austro-Ungaria, reprezentate prin comitetele lor naționale de acțiune: cehoslovacii conduși de E. Beneș, iugoslavii sub conducerea lui Trumbitch, polonezii având în frunte pe Domovski, iar italienii pe A. Torre²⁵. Biroul ales la sedința inaugurală era format din senatorul Ruffini - președinte, A. Torre (Italia), Franklin Bouillon (Franța), W. Steed (Anglia), Nelson Gay (S.U.A.), E. Beneș (Cehoslovacia), D. Drăghicescu (România), Trumbitch (Iugoslavia), Zamovski (Polonia) ca vicepreședinți și Amendolo - secretar general²⁶.

¹⁹ G. Lipovan, *Traian Vuia, un pionier al aviației moderne*, Timișoara, 1972, p. 151-152.

²⁰ G. Moroianu, *op. cit.*, p. 1457.

²¹ *La Roumanie*, nr. 10, 21 martie 1918, p. 4.

²² *Idem*, nr. 13, 11 aprilie 1918, p. 1.

²³ D. Drăghicescu, *1917-1918. Itinerar european*, în *Magazin Istoric*, nr. 7, 1978, p. 26.

²⁴ G. Moroianu, *l.c.*

²⁵ Congresul începe în 8 aprilie și nu în 9 cum menționează unele lucrări. A se vedea *La Roumanie*, nr. 14, 18 aprilie 1918, p. 3 și G. Moroianu, *l.c.*

²⁶ M. Timbus, A. Caciora, *Izvoarele străine despre Congresul de la Roma al naționalităților oprite din Imperiul Austro-Ungar (1918)*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 397.

Cum comitetul (consiliul) național românesc nu era încă constituit (va fi în 3 oct.), delegația română a fost compusă din senatorul George Mironescu, profesor la Universitatea din București, prof. Simion Mândrescu, președintele Asociației românilor din Transilvania și Bucovina, dr. N. Lupu, deputat în Camera Deputaților, M.M. Drăghicescu, senator și Benedetto de Luca, profesor și publicist²⁷.

Pe adresa Congresului au fost trimise numeroase mesaje de adeziune. Un astfel de mesaj au expediat ofițerii români prizonieri din tabăra de la Cassino (Italia) în 6 aprilie 1918. În "Apel al românilor transilvăneni prizonieri în Italia adresat românilor la Congresul din Roma «Frați români»", semnatarii salută această inițiativă, arătând că "în izolarea captivității noastre un curent electric a pătruns în inimile noastre, o bucurie nouă și plină de promisiuni: Congresul reprezentanților națiunilor subjgate din Austria". Manifestându-și amărăciunea că "nu pot cu toate eforturile lor să facă proba de nezdruccinat a dragostei lor de neam", semnatarii apelului scriau: "Noi românii din Transilvania, Banat și Bucovina, ofițeri ai armatei austro-ungare - toți în diferite etape ne-am prezentat cererile pentru a fi primiți în ierarhia armatei române sau în oricare armată aliată celei a României - dar cu durere - în timp ce în Rusia și în Franța, frații noștri aruncă lanțurile sclavajului dând probe de eroism, oferind patriei iubite, brațele și sângele lor, noi suntem astăzi pradă amărăciunii și disperării"²⁸. Totodată ei au confirmat dorința fierbinte de a-și sacrifica viața pentru realizarea unității naționale. Subliniind adeziunea la cauza dezbaterilor Congresului, apelul se încheie cu exprimarea speranței în reușita țelului final - întregirea neamului: "Destinul nostru, datoria noastră și voința noastră sunt și ale voastre. Trăiască România Mare!"²⁹.

Lucrările Congresului s-au desfășurat în trei comisii în zilele de 9 și 10 aprilie. Datorită caracterului lor confidențial, deliberările n-au fost date publicității. Ele priveau "acțiunea ce trebuie declanșată în țările aliate și inamice în scopul de a realiza aspirațiile naționale și de a menține vie uniunea consacrată atât de solemn la acest congres"³⁰.

Prima comisie a luat hotărîrea ca "toate organizațiile reunite la Congres să evite polemicile ce ar putea să ajute Germaniei și Austro-Ungariei. S-a decis crearea unor unități militare ale națiunilor asuprite care să lupte alături de forțele Antantei împotriva Puterilor Centrale și s-a stabilit necesitatea de a se interveni pe lângă guvernele Antantei ca acestea să recunoască comitetele sau consiliile naționale din emigrație drept guverne provizorii ale popoarelor pe care le reprezentau"³¹.

Cea de-a doua comisie a stabilit acțiuni ce urmau să determine guvernele Antantei de a considera popoarele asuprite din monarhie drept popoare aliate și de a le acorda sprijin în acest sens.

²⁷ *La Roumanie, I.c.*

²⁸ *Appel des Roumains Transylvains Prisonniers en Italie adressé aux Roumains du Congrès de Rome, Cassino, 6 avril 1918*, în *La Transylvanie*, nr. 1, 15 mai 1918; I.I. Șerban, *Istoricul legiunii române din Italia, 1918-1919*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 501-503.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *La Roumanie, I.c.*

³¹ *Activitatea românilor din Transilvania...*, p. 179-180.

A treia comisie a hotărât organizarea în capitalele țărilor aliate: Londra, Roma, Washington a unor comitete de colaborare după modelul existent la Paris, între reprezentanții naționalităților și cei ai țărilor Antantei³².

La lucrările ședinței plenare din după amiaza zilei de 10 aprilie, conduse de senatorul italian Ruffini, au vorbit reprezentanții diferitelor națiuni participante la congres. Dr. N. Lupu în limba italiană și senatorul G. Mironescu în franceză au prezentat declarația delegației române. "Animați de cele mai nobile sentimente ale justiției și umanitare - se spunea în declarație - noi suntem reuniți în orașul etern de pe această colină a Capitoliului pentru a consacra uniunea sacră a naționalităților asuprite din Austro-Ungaria și ferma lor decizie de a lupta împreună până la victoria completă..."³³.

Documentul condamna cu tărie tratatul preliminar de pace de la Buftea, dezvăluind caracterul agresiv al politicii promovate de Puterile Centrale. Autorii declarației afirmau că "germano-maghiarii, veșnic surzi la strigătele popoarelor pe care le oprimă, smulg din nou din trupul României sute de mii de fii ai săi, spre a-i adăuga milioanele de români care aspiră la scuturarea jugului austro-ungar..."³⁴ Înfierându-se cedarea forțată a creștelor Carpaților, se menționa în continuare că "ei fură României imense bogății minerale și întinse păduri seculare". Semnatarii declarației s-au ridicat, de asemenea, împotriva condițiilor economice referitoare la grâne și petrol, constatând că, prin ele, inamicii noștri "ne reduc la vasalitate economică și ne spoliază pentru totdeauna întregul nostru venit național și toate produsele muncii noastre". În final, documentul protesta vehement "împotriva acestei tentative monstruoase de suprimare a unei întregi națiuni", reafirmând dorința fermă a românilor de a lupta până la ultima picătură de sânge pentru realizarea dezideratului unității naționale: "Proclamăm în fața lumii că nu vom permite niciodată ca dreptul nostru la viață să fie călcat în picioare; din mormântul pe care ni-l pregătesc astăzi vom strânge și vom tulbura conștiința popoarelor și pacea lumii, vom recurge la mijloacele cele mai teribile și nu ne vom liniști atâta vreme cât această rușine adusă lumii civilizate nu va fi pentru totdeauna ștersă"³⁵.

Reprezentantul italian Andrea Torre a prezentat declarația-mesaj a italienilor în care a făcut referire asupra problemelor sociale și politice generate de război. "Războiul a pus în evidență -preciza vorbitorul - mai mult decât în trecut, profunda antiteză între intențiile oamenilor de stat ce doreau supunerea naționalităților la politica de dominație și de război și nevoile popoarelor de a se constitui în unități naționale libere". Referindu-se la politica Austro-Ungariei, vorbitorul a subliniat că ea a avut ca scop fundamental "diviziunea și disensiunile între naționalitățile cuprinse în monarhie. Numai astfel a putut exista sistemul politic prin care o minoritate de aproximativ 20 milioane de germani și maghiari guvernează și supun majoritatea de 30 milioane de latini și slavi". Exprimând dorința participanților, A. Torre evidenția faptul că acordul și acțiunea comună a popoarelor a creat o situație nouă, "restabilind contra imperiului de violență, edificiul dreptului, libertății și justiției în folosul națiunilor, iar acest acord și acțiune comună a națiunilor constituie însăși viața congresului"³⁶.

³³ *La Roumanie, l.c.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.* ³² *Ibidem.*

³⁶ M. Timbus, A. Caciora, *op. cit.*, p.401-402.

A luat apoi cuvântul reprezentantul cehilor, Eduard Beneš, arătând că "Austro-Ungaria ca sistem politic și social este una din relele cele mai teribile ale societății actuale... Politica sa împotriva naționalităților o dovedește"³⁷.

Președintele comitetului iugoslav, dr. Trumbitch, a reafirmat în cuvântul său că eliberarea lor de sub habsburgi este o necesitate vitală, iar senatorul D. Drăghicescu a exprimat în numele tuturor românilor adeziunea la "solidaritatea consacrată în acest congres din inima Romei"³⁸. Polonezul Zamovski a precizat că problema poloneză nu poate fi rezolvată printr-un compromis, proclamând uniunea între polonezi și toate popoarele care luptă pentru realizarea independenței lor³⁹.

În numele parlamentarilor francezi, Fr. Bouillon a constatat succesul mare al congresului, arătând că "națiunile mici au dat prin martiriul lor o lecție din cele mai mari"⁴⁰. El propunea ca viitoarea întâlnire să aibă loc la Paris.

Cunoscutul publicist englez W. Steed a subliniat în vorbirea sa importanța evenimentului, a faptului că Italia a înțeles că eliberarea popoarelor asuprite din Austro-Ungaria este necesară și că "aceste noi națiuni vor servi la apărarea față de fireștile ranchiune germane și maghiare"⁴¹. Tot el a afirmat necesitatea dezmembrării Austro-Ungariei, declarând că monarhia "nu mai este un stat european, ci un sultanat asiatic, lipsit de orice spirit civic... Anglia înțelege că a distruge Austro-Ungaria nu înseamnă a dezmembra un organism vital, ci a face să apară multe organisme vii și puternice dintr-un ansamblu inform și crud"⁴².

Au mai luat cuvântul Albert Thomas, care a făcut o apropiere între luptătorii din Picardia și reuniunea de pe Capitoliu și deputatul Barzilai, originar din Trieste, al cărui elocvent discurs a stârnit călduroase ovații.

Președintele congresului, senatorul Ruffini, în cuvântul de închidere a lucrărilor congresului, a remarcat că "Italia alături de celelalte națiuni aliate trebuie să asculte apelul națiunilor asuprite de habsburgi", să le apere și să le sprijine. A încheiat lucrările transmițând salutul participanților, combatanților de pe toate fronturile⁴³.

Congresul a adoptat o rezoluție finală⁴⁴ ce cuprindea mai multe obiective. O redăm mai jos:

"Reprezentanții naționalităților supuse în total sau în parte dominației austro-ungare, anume: italiană, română, polonă, cehoslovacă, iugoslavă sunt de acord pentru a afirma principiile acțiunii lor comune în felul următor:

1. Fiecare din aceste popoare proclamă dreptul său de a constitui propria sa naționalitate și unitate de stat sau de a le completa și de a se ridica la deplina lor independență politică și economică;

³⁷ Idem, *op. cit.*, p. 401.

³⁸ *La Roumanie, Lc.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² M. Timbus, A. Caciora, *op. cit.*, p. 401-402.

⁴³ *La Roumanie, l.c.*

⁴⁴ Idem, nr. 15, 25 aprilie 1918, p. 1; BAR, Secția mss, Arh. dr. Constantin Angelescu, mapa XXIV, varia 1; E. Beneš, *Souvenirs de guerre et de révolution (1914-1918). La lutte pour l'indépendance des peuples*, vol. II, Paris, 1929, p. 108.

2. Fiecare din aceste popoare vede în monarhia austro-ungară instrumentul de dominație germană și recunoaște în ea obstacolul fundamental la realizarea aspirațiilor și drepturilor sale;

3. Adunarea mai recunoaște încă necesitatea luptei comune contra agresorilor comuni deoarece fiecare popor are în vedere liberarea sa totală și completă sa unitate națională în libera sa unitate de stat".

Următoarea zi, în 11 aprilie, primul ministru italian Orlando a primit delegațiile națiunilor participante la congres. Cu această ocazie el a precizat că Italia consideră "cauza lor ca pe a ei însăși"⁴⁵.

Comentând lucrările Congresului în "La Roumanie", dr. N. Lupu sublinia importanța lor deosebită pentru cauza românilor. El este, spunea N. Lupu, "o veritabilă începere a acțiunii de deșteptare a conștiinței naționale și începutul luptei pentru organizarea unui stat unitar. Pentru prima dată Congresul de la Roma a pus solid bazele solidarității națiunilor asuprite din Austro-Ungaria reunite pentru a declara că Austro-Ungaria este un anacronism politic, o structură medievală de state"⁴⁶.

În baza hotărârilor de la Roma, Simion Mândrescu a rămas în Italia pentru a organiza Comitetul național al românilor din Transilvania și Bucovina și o legiune română de voluntari. La fel, G. Mironescu acționează pentru a putea intra în contact cu prizonierii români aflați în lagărele italiene. Așa a vizitat lagărele de la Cassino și Comoldi în care se găseau cei mai mulți ofițeri și soldați din cei circa 18.000 aflați în Italia. În lagărul de la Cassino, pe care l-a vizitat în 18 aprilie 1918, întâlnirea a fost plină de însuflețire, toți declarând că "nu au altă dorință decât de a merge din nou pe front, ca să lupte în rândurile aliaților, pentru triumful dreptății în lume și pentru întregirea neamului românesc"⁴⁷. După cum se știe, abia la 15 octombrie 1918, în urma numeroaselor demersuri întreprinse, ministrul de război italian B. Zeppelli îi ordonat constituirea legiunii române ce urma să lupte sub comanda generalului Luciano Ferigo⁴⁸.

Congresul de la Roma a avut o importanță politică deosebită, deoarece a reafirmat necesitatea consolidării colaborării între naționalitățile asuprite din Imperiul austro-ungar. Declarația finală a acestui for a afirmat că delegații care au răspuns la invitația comitetului italian, polonezi, români, cehoslovaci, sârbi, croați, sloveni, nu pot accepta politica de aservire națională, de dominație militaristă, susținând "popoarele care vor să-și revendice independența și unitatea lor în scopul de a dispune în mod pașnic de ele însele". Semnatarii documentului final al congresului apreciau că "în lupta dintre libertatea absolută a națiunilor bazată pe un regim care caută în pace garanția dreptului" și regimul de "violență politică și militară" trebuie să triumfe libertatea și democrația. În această luptă națiunile asuprite au datoria să realizeze o conducere eficientă, noua lor colaborare fiind cheia succesului în confruntarea cu tirania și opresiunea națională. "Acordul între popoarele respective și acțiunea lor comună - se arăta în finalul rezoluției - poate crea o situație nouă restabilind contra imperiului de violență edificiul dreptului

⁴⁵ *La Roumanie*, nr. 14, 18 aprilie 1918, p. 3.

⁴⁶ N. Lupu, *Le Congrès de la Rome*, în *La Roumanie*, nr. 15, 25 aprilie 1918, p. 1.

⁴⁷ G. Mironescu, *Les prisonniers roumains en Italie*, în *La Roumanie*, nr. 16, 2 mai 1918, p. 1; G. Moroianu, *op. cit.*, p. 1457; I.I. Șerban, *l.c.*

⁴⁸ *La Roumanie*, nr. 42, 31 octombrie 1918, p.1.

libertății și justiției în folosul națiunilor. Acest acord și această acțiune comună a națiunilor constituie însăși voința Congresului⁴⁹.

Cu toate că Congresul de la Roma a fost organizat sub auspiciile și din indemnul aliaților, proclamându-se desființarea Austro-Ungariei, acceptând rezoluția finală a acestui înalt for internațional puterile Antantei, după cum bine sesiza un contemporan al evenimentului, "s-au ferit să dea o declarație colectivă, oficială; ele s-au mărginit a face promisiuni formale de independență naționalităților din monarhia habsburgică. Scopul urmărit de aliați era să provoace o revoluție în armata austro-ungară și s-o scoată din luptă"⁵⁰. Hotărârile Congresului n-au fost deci confirmate imediat de către guvernele Antantei. Din acest motiv, biroul Congresului naționalităților asuprite din Austro-Ungaria, din care făceau parte reprezentanții românilor, dr. N. Lupu și D. Drăghicescu, a intervenit la începutul lunii mai la președintele Consiliului de miniștri din Franța cu scopul de a organiza un nou congres, la Paris⁵¹. Cu ocazia acestei întrevederi, Clemenceau și-a exprimat interesul față de hotărârile Congresului de la Roma. Ca urmare, la sfârșitul lunii mai, Clemenceau a aprobat rezoluția finală adoptată la Roma, fiind urmat de secretarul de stat Robert Lansing, care-și exprimă punctul de vedere printr-o declarație de principiu⁵².

De altfel, o consecință a Congresului de la Roma a fost aceea că a atras atenția opiniei publice asupra curentului defetist ce se făcuse simțit în favoarea Austro-Ungariei militând pentru menținerea ei. Referindu-se la atitudinea primului ministru francez, D. Drăghicescu nota în amintirile sale: "Clemenceau a început a reacționa contra defetiștilor areștând pe fostul președinte de consiliu, Caillaux"⁵³.

La începutul lunii iunie 1918, Consiliul superior de război din Versailles exprima simpatia aliaților pentru aspirațiile naționale ale popoarelor asuprite din Austro-Ungaria, proclamând necesitatea creării unui stat polonez, la 30 iunie recunoaște oficial dreptul de independență al Cehoslovaciei, iar în 12 octombrie se recunoaște Consiliul național al unității române⁵⁴. Consiliul național al unității române este recunoscut în 11 nov. 1918 de către englezi, în 14 nov. de către americani și în 22 nov. de către italieni, aceștia din urmă prin Sonnino⁵⁵.

Românii aflați în S.U.A. au salutat Congresul de la Roma. În două mesaje adresate lui D. Drăghicescu în vara anului 1918, Vasile Stoica aprecia rolul important pe care l-a jucat forumul internațional din capitala Italiei. Autorul mesajelor își exprima gratitudinea pentru activitatea patriotică a fraților aflați în Franța și Italia. Ofițerul român aflat în misiune pe pământul american era conștient că în actualele împrejurări se impunea intensificarea cooperării națiunilor română, cehă, slovacă, sârbă, croată, poloneză. El considera că întemeierea unei păci durabile și stabile în Europa trebuie să aibă în vedere prin-

⁴⁹ M. Timbus, A. Caciora, *l.c.*; BAR, Secția mss, I. c.; G. Moroianu, *Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne. Épisodes et souvenirs*, Paris, 1933, p.210.

⁵⁰ O.C. Tăslăuanu, *Sposedanii VII. Sub flămurile naționale*, vol. III (manuscris aflat în posesia familiei), f. 189; C.I. Stan, *Activitatea Misiunii universitare române în Franța și Italia, în sprijinul înfăptuirii Marii Uniri (1917-1918)*, în *Forum*, XXX, nr. 10, 1988, p. 41.

⁵¹ *Activitatea românilor din Transilvania ...* p. 181.

⁵² *La Roumanie* (1918), nr. 44, 15 noiembrie, p. 1; nr. 45, 21 noiembrie, p. 1.

⁵³ D. Drăghicescu, *l.c.*

⁵⁴ *La Roumanie*, nr. 40, 17 octombrie 1918, p. 1.

⁵⁵ *Idem* (1918), nr. 44, 15 noiembrie, p. 1; nr. 45, 21 noiembrie, p. 1.

ciplul autodeterminării popoarelor enunțat de președintele Wilson. În același timp reprezentanții acestor națiuni își reafirmă dorința fierbinte de libertate exprimată "de miile de voluntari care luptă alături de armatele aliate contra opresorilor lumii"⁵⁶.

Avându-se în vedere conjunctura tot mai defavorabilă Puterilor Centrale datorită înfrângerilor suferite pe front, ideea convocării unui nou congres al naționalităților la Paris se conturează tot mai mult. Ziarul "Morning Post" din 18 iulie 1918 scria despre pregătirile ce se fac în Anglia pentru organizarea unui viitor congres. În acest scop s-a constituit un comitet dintre reprezentanții a patru societăți reunite într-o acțiune comună: Liga anglo-italiană, Societatea sârbă, Liga anglo-elenă, Societatea anglo-română. Comitetul era condus de Mac Kinder, membru al parlamentului⁵⁷.

Tot în legătură cu acest congres, Vasile Stoica scrie în 8 august 1918 lui Vasile Lucaciu, propunându-i să participe în numele românilor americani la acest înalt for internațional "care va fi astfel o continuare a celui de la Roma". Ofițerul român propunea "leului de la Sisești" de a face împreună "un memoriu scurt despre aspirațiunile și hotărîrea noastră pe tema congresului"⁵⁸.

Acest for internațional nu s-a mai ținut la Paris, așa cum fusese proiectat. În schimb, la Geneva, în Elveția a avut loc în 16/29 octombrie 1918 o conferință a naționalităților asuprite din monarhia dualistă. Au participat: C. Banu, N. Petrescu Comnen, Lucia A.C. Popovici din partea românilor, dr. Ernesto Vercesi, reprezentantul italienilor, polonezul O. M. Morowsky, cehoslovacul M.P. Baratowich-Jacquier, iugoslavul dr. S. Gmajner. Vorbirea Luciei Popovici, fiica fruntașului politic A.C. Popovici, constituie un protest împotriva Manifestului împăratului Carol ce încerca să salveze anacronicul imperiu, precizând că "în numele eroilor martiri Horia, Cloșca, Crișan, Avram Iancu, a miilor de frați care au suferit în temnițele maghiare; a celor care luptă pe fronturile Franței, Italiei și Siberiei, în numele tuturor morților noștri, în numele celor patru milioane de români subjugăți [...] poporul român respinge cu energie ultimul rescript al împăratului Austriei". Își exprimă în încheiere convingerea că dreptul românilor va triumfa, se vor elibera de "jugul străin" și se vor "uni cu frații noștri din regatul liber al României"⁵⁹.

Președintele conferinței, profesorul american George Herron, a dat citire apoi unei declarații semnate de cei prezenți. Documentul sublinia că "în condițiile sfârșitului războiului se impune o apropiere și o înțelegere sinceră între națiuni care sunt chemate să decidă de soarta lor". Autorii declarației susțineau cu tărie independența absolută a națiunilor din imperiul german și monarhia austro-ungară. Pe acest temelie ei reafirmau dreptul "de a forma state independente și de a realiza unitatea lor națională și resping în modul cel mai categoric orice încercare de a federaliza Austro-Ungaria". În vederea înfăptuirii statelor naționale în centrul și sud-estul Europei se impunea întărirea colaborării între națiunile pe care le reprezintă, căci ea "este cea mai bună garanție de securitate mutuală pentru viitor, este izvorul puterii și un stimulent pentru dezvoltarea economică și progresul

⁵⁶ Arhivele Statului București (în continuare Arh. St. Buc.) fond Vasile Stoica, I, dos. 35/1918, f. 5.

⁵⁷ *La Roumanie*, nr. 29, 1 august 1918, p. 4.

⁵⁸ Arh. St. Buc. fond cit., dos. 196/1918, f. 1-2.

⁵⁹ G. Moroianu, *op. cit.*, p. 1460; *La Roumanie*, nr. 44, 14 noiembrie 1918, p. 2.

civilizației". O delegație compusă din dr. Vercesi, contele Plater, dr. N. Comnen, dr. Baratowich-Jacquier, dr. S. Gmajner urma să se prezinte și să înmâneze declarația de mai sus, precum și procesul-verbal reprezentanților puterilor aliate și s-o facă publică prin presă⁶⁰.

Concomitent, în S.U.A., reprezentanții românilor, sârbilor, cehilor, polonezilor, croaților, slovenilor au pus bazele Uniunii Europei Centrale sau Uniunii Medio-Europene. Acest organism a fost întemeiat în urma înțelegerilor survenite între delegații români V. Stoica și N. Lupu, liderul emigrației ceh T.G. Masaryk, Ignacy Jan Paderewski reprezentând Polonia și Himko Hinkovich din partea iugoslavilor, la 20 octombrie 1918. Președinte a fost ales T.G. Masaryk, V. Stoica deținea funcția de prim vicepreședinte, vicepreședinți fiind dr. N. Lupu și G. Zaatkovich, iar director, profesorul Miller de la Colegiul Oberlon (Ohio)⁶¹. A doua zi la Washington a avut loc un impresionant miting la care au fost prezenți cehii Masaryk și Smetana, lituanienii Charles și John Szalpas, iugoslavii H. Hinkovich, B. Vosujak, J. Grugerevich și românii V. Stoica și dr. N. Lupu. Vorbitoarii au subliniat necesitatea înlăturării dominației străine asupra popoarelor subjgate din estul și sud-estul Europei în condițiile victoriei finale a aliaților⁶².

Uniunea Europei Centrale a fost o replică a congresului de la Roma a naționalităților asuprite din Europa, fiind de fapt o materializare a celor convenite în capitala Italiei.

Colaborarea între români, cehi, slovaci, iugoslavi, polonezi s-a întărit și extins în anii următori, înțelegerile intervenite în anii războiului fiind punctul de plecare pentru semnarea Micii Înțelegeri.

În concluzie, Congresul de la Roma și celelalte întruniri care i-au urmat au avut o importanță deosebită pentru desfășurarea evenimentelor din Europa. Ele au fost rodul acumulărilor survenite în relațiile dintre națiunile asuprite din imperiul bicefal, fiind pregătite cu mult înainte printr-o serie de acțiuni politico-diplomatice. Au întrunit pentru prima oară reprezentanții acelor popoare care năzuiau spre crearea statelor lor naționale sau spre întregirea statelor naționale existente ca provincii aflate în imperiile europene ce luptaseră împotriva Antantei.

Despre Congresul de la Roma, George Mironescu scria în lucrarea sa "Aperçus sur la question roumaine" apărută la Paris în 1919, că "a constituit punctul de plecare al unei politici mai ferme a aliaților în favoarea liberării integrale a tuturor naționalităților asuprite din Austro-Ungaria și de Germania, a sigilat solidaritatea popoarelor oprite și a avut ca rezultat intensificarea eforturilor lor contra inamicului comun"⁶³.

Conjugarea eforturilor reprezentanților acestor popoare și elaborarea unei strategii comune în cadrul acestor întruniri a avut urmări benefice pentru ele, mai întâi pentru demonstrarea justeții aspirațiilor lor politico-naționale în fața puterilor apusene și, în al doilea rând, dar nu ca importanță, pentru că aceste aspirații răspundeau de fapt ideilor politice ale vremii, generoaselor idei de autodeterminare a popoarelor. Hotărârile și înțelegerile survenite în cadrul lor au

⁶⁰ *La Roumanie, l.c.*; 1918 *la români*. Vol. VII, Buc., 1989, p. 56-57, doc. 39.

⁶¹ *America*, XII, nr. 227, 4 octombrie 1918; C.J. Stan, G. Neamțu, *The activity of american Romanians in support of the great union 1918*, în *Transylvanian Review*, vol. II, nr. 1, 1993, p. 21-23.

⁶² Arh. St. Buc., fond cit., I, dos. 27/1918, f. 23-54.

⁶³ G. Mironescu, *În pribegie*, în *Convorbiri Literare*, 1927.

grăbit destrămarea marilor imperii, dispariția statelor anacronice și formarea pe ruinele lor a noi state independente bazate pe fireștile aspirații naționale ale popoarelor. Acesta a fost de fapt cel mai mare succes, scopul final, de altfel, al luptei națiunilor asuprite din centrul și sud-estul Europei. Iar pentru poporul român au avut ca urmare recunoașterea dreptului la desăvârșirea unității sale statale.

EUGENIA GLODARIU - CONSTANTIN I. STAN

**THE CONGRESSES OF THE OPPRESSED NATIONALITIES
FROM AUSTRO-HUNGARY AND THEIR RÔLE IN THE STRUGGLE
FOR INDEPENDENCE AND NATIONAL UNITY (1918)**

(Abstract)

The work presents the congresses of the oppressed nationalities from Austro-Hungary in 1918, especially the Congress from Rome (8th-11th April 1918). This Congress had a great importance in the European events of those days. The conjugated efforts of the oppressed nationalities from Austro-Hungary and the elaboration of a common strategy had as a purpose to make known to the international public opinion their aspirations. These efforts were the starting point for a steadfaster politics of the Allies whose final point was the liberation of all the oppressed nationalities of the Austro-Hungarian Empire.

The decisions and the agreements taken at these congresses had accelerated the destruction of the great empires from Europe and the appearance of the new independent states.

For the Romanian people these Congresses had as a result the recognition of his rights for the national unity.

ȘCOALA DE CONDUCTORI TEHNICI ELECTROMECHANICI DIN CLUJ

Statutul dobândit și demersurile întreprinse pentru îmbunătățirea acestuia în sistemul învățământului tehnic (1919-1929)

Epoca modernă cu avântul dezvoltării industriale atât de specific a impus, printre alte deziderate de seamă, și pe acela al organizării învățământului tehnic, capabil să asigure ascensiunea erei industriale și, implicit, progresul economic al României.

Forurile politice și culturale au întreprins în acest sens, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, măsuri adecvate pentru organizarea unor școli tehnice de nivel mediu, fiind instituite, astfel, Școala de arte și meserii din Iași (înființată în 1840) și Școala de arte și meserii din București (înființată în 1852). Cele două instituții școlare au dat țării un număr mare de cadre, Școala de arte și meserii din Iași pregătind, spre exemplu, în intervalul 1840-1905 un număr de 500 de absolvenți, în timp ce Școala de arte și meserii din București a pregătit, în răstimpul 1852-1905, un număr de 650 de absolvenți¹.

Apariția unei categorii numeroase de specialiști în domeniul tehnic a impus consacrarea acestui fenomen cultural și social printr-un așezământ legislativ. Corpurile legiuitoare vor sancționa astfel, după ample dezbateri. Legea nr. 2339 din 9 iunie 1894, formulată sub titlul: *Legea pentru organizarea Corpului tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice*. Potrivit prevederilor cuprinse în textul legii, Corpul tehnic era constituit din două compartimente: Corpul de ingineri, în cadrul căruia erau fixate următoarele grade: inspector general, inginer șef, inginer ordinar și inginer stagiar. Al doilea compartiment era constituit din Corpul conductorilor, în cadrul căruia legea fixa următoarele grade: conductor clasa I-a, conductor clasa II-a și conductor clasa III-a².

Tendința legiuitorilor de a asigura stimularea elementelor dotate și competente a fost concretizată prin prevederi speciale referitoare la promovabilitatea acestora. Art. 54 stipulează: "Conducătorii care au 10 ani de serviciu activ de la data admiterii în Corpul de conducători, pot trece în Corpul de ingineri, în urma unui examen și concurs public". Se preciza în continuare că a șasea parte din numărul de ingineri, ce urmau să fie admiși în corp în fiecare an, va putea fi

1 George Hazu, *Învățământul industrial în România. Notă istorică. Starea actuală*. București, [f.a.], p. 86-87.

2 *Monitorul Oficial*, 1894, nr. 58, 15 iunie, p. 2254; C. Hamangiu, *Codul general al României*, Vol. XX, p. 893-903.

formată din conductorii care au reușit la examenul prescris mai sus. Candidații trebuiau să treacă mai întâi probele unui examen preliminar, care va avea loc în capitala județului unde candidații domiciliază. Concursul propriu-zis se ținea la București înaintea unei comisii numite de Ministerul Lucrărilor Publice, din care jumătate era compusă din membri ai Consiliului tehnic, trași la sorți, și jumătate din profesori ai Școlii de poduri și șosele, trași de asemenea la sorți³.

Această prevedere, generoasă și bine intenționată pentru acea vreme, avea să determine numeroase acțiuni și demersuri, timp de peste un deceniu, din partea direcțiunii și corpului profesoral al Școlii de conductori tehnici din Cluj, pentru a obține, pe seama absolvenților, dreptul de a fi incluși în Corpul tehnic⁴.

Piedicile care trebuiau depășite și obiecțiile ridicate de autorități își au obârșia în evoluția învățământului tehnic până la Marea Unire, formele în care a fost instituționalizat, punerea acestuia în subordinea mai multor autorități tutelare și apariția, în consecință, a unor inadvertențe formale de care factorii care erau chemați să decidă se cramponau.

Învățământul industrial din România primește în 1901 o nouă reglementare legislativă prin Legea din 9 iulie, care institua o ierarhie în cadrul școlilor tehnice. Vechile școli de arte și meserii își schimbă denumirea în școli superioare de meserii (este vorba de vechile școli de la București și Iași), spre a putea fi deosebite mai bine de școlile inferioare de meserii create prin legea din 1901. O analiză atentă a școlilor superioare de meserii sub raportul organizării ne arată că acestea au rămas neschimbate, ca atunci când se numeau școli de arte și meserii, durata studiilor fiind de șase ani, împărțită astfel: în primii patru ani se făcea studiu teoretic și practic, iar în ultimii doi ani elevii lucrau în atelierele de aplicație ale celor două școli⁵.

Modalitățile practice în care avea loc examenul și concursul public, experiența înregistrată și observațiile făcute i-au determinat pe factorii de decizie să introducă modificări și precizări noi, menite să îmbunătățească procedura. Astfel, prin decretul nr. 2446 din 25 iulie 1903 este aprobat *Regulamentul privitor la examenul conductorilor din cadrele Corpului tehnic pentru trecerea lor în Corpul de ingineri*. Se precizează că examenul definitiv (concursul public) va avea loc la Școala națională de poduri și șosele din București. Comisia pentru concursul public era compusă din 7 membri, prezidată de directorul Școlii naționale de poduri și șosele, care era membru de drept al comisiei. Examenul cuprindea o probă teoretică care consta dintr-un examen oral asupra diferitelor materii prevăzute în programa analitică și o probă practică care consta în redactarea unui sau mai multor proiecte⁶.

În perioada următoare, până la înfăptuirea Marii Uniri, nu se mai semnalează inițiative legislative, legea din 9 iulie 1901 servind, cu toate lacunele și imperfecțiunile ei, de bază pentru funcționarea învățământului industrial.

Realizarea statului național unitar român a deschis largi perspective învățământului de toate gradele, creind totodată posibilitatea unei integrări și

³ *Ibidem*.

⁴ Ioan Silviu Nistor, *Acțiunile elevilor și profesorilor Școlii de conductori tehnici din Cluj pentru îmbunătățirea condițiilor de studiu și includerea absolvenților în Corpul tehnic (1920-1939)*, în *ActaMN*, 1985-1986, p. 321-330.

⁵ George Hazu, *op. cit.*, p.85.

⁶ *Monitorul oficial*, 1903, nr. 123, din 28 august, p. 4337-4338; C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. III, p. 36-40.

puneri de acord a întregului sistem de învățământ, armonizând principiile de funcționare din Vechiul Regat al României, cu cele care erau în vigoare în Transilvania, Basarabia și Bucovina, pentru a se putea crea un sistem educațional unitar și complex.

În Transilvania, Consiliul Dirigent, prin comunicatul nr. 7569 din 12 august 1919, semnat de Valeriu Braniște, șeful Resortului de culte și instrucțiune publică, a numit patru directori regionali (directori supremi), pentru necesitățile învățământului secundar de stat, astfel:

1. Andrei Bârseanu, fost profesor la școlile centrale din Brașov, președinte al Astrei, pentru circumscripția Sibiu.

2. Dr. Valeriu Seni, fost profesor la Liceul din Năsăud, pentru circumscripția Cluj.

3. Dr. Alexandru Pteancu, fost profesor la Liceul din Beiuș, pentru circumscripția Oradea.

4. Ioan Petrovici, fost profesor la Liceul din Brașov, pentru circumscripția Timișoara⁷.

Directoratul regional al învățământului Cluj va juca un rol important în medierea și rezolvarea problemelor presante pe care învățământul tehnic le va ridica în organizarea, extinderea și dezvoltarea sa, iar directorul regional, dr. Valeriu Seni va deveni - așa cum o dovedește din plin fondul arhivistic - o prezență activă în coordonarea acestuia.

Vechea Școală specială de industrie (ale cărei începuturi datează din 1884) din Cluj a fost preluată de statul român la 5 aprilie 1919, factorii responsabili din Consiliul Dirigent hotărând organizarea în locul acesteia a Școlii superioare industriale, care își deschide cursurile la 1 februarie 1920⁸. Prin urmare s-a urmărit și realizat o sincronizare și adaptare a noii instituții școlare la denumirea și specificul școlilor de la București și Iași, așa cum, erau ele concepute în legea din 1901.

Integrarea în rețeaua învățământului industrial al României Mari s-a făcut în mod firesc, urmărindu-se cu precădere pregătirea cadrelor tehnice de nivel mediu, necesare industriei românești în plină dezvoltare. S-a avut de asemenea în vedere o continuă racordare la formulele de organizare a categoriei de școli similare în celelalte centre ale țării. Astfel, întrucât după Marea Unire școlilor de la București și Iași li s-a spus școli superioare de arte și meserii, Școala superioară industrială din Cluj și-a schimbat la scurtă vreme denumirea în Școală superioară de arte și meserii, ceea ce va produce multe greutăți în tentativa direcțiunii și a corpului didactic de a obține recunoașterea unui statut superior care să îndreptățească admiterea absolvenților în Corpul tehnic, întrucât absolvenților școlilor superioare de arte și meserii le era refuzat acest drept.

În acest moment pe firmamentul învățământului tehnic mediu din România se amplifică o formulă instituțională nouă, experimentată la București, și anume înființarea în toamna anului 1920 la Cluj a Școlii de conductori de lucrări publice, cu specific de drumuri și poduri, fiind create totodată alte două școli similare la

⁷ *Gazeta oficială*, 1919, nr. 48, din 16 august, p. 343-344.

⁸ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici, dosar 19, file 6-10; dosar 69, fila 3.

Cernăuți și Chișinău, după modelul celei de la București, absolvenților cărora li se recunoștea accesul la Corpul tehnic.

Conștientă că aceasta este forma de organizare optimă și că ea corespunde cel mai bine necesităților pe care le ridică dezvoltarea industriei, fiind de asemenea în consens cu posibilitățile școlii clujene, autoritățile școlare obțin schimbarea denumirii instituției în Școala de conducători tehnici (după ce pentru o scurtă perioadă a purtat și denumirea de Școală medie tehnică), fiind unica școală cu profil electromecanic, de acest nivel, din România, precursora a Institutului Politehnic clujean⁹.

De altminteri, așa cum se arată în tabloul rețelei școlilor de acest fel din țară, pe care-l prezintă George Hazu, inspectorul general al învățământului tehnic-industrial mediu și elementar, școala clujeană trebuia să-și găsească un statut și să-și stabilească un loc propriu în următoarea configurație de instituții școlare asemănătoare:

Nr. crt.	Denumirea școlii	Ministerul tutelar
1	Școala de conducători tehnici din Cluj	Ministerul Instrucțiunii
2	Școala superioară de arte și meserii din București	- " -
3	Școala superioară de arte și meserii din Iași	- " -
4	Școala tehnică de construcții din Cernăuți	Ministerul Instrucțiunii
5	Școala de conducători de lucrări publice din București	Ministerul Lucrărilor Publice
6	Școala de conducători de lucrări publice din Cluj	- " -
7	Școala de conducători de lucrări publice din Cernăuți	- " -
8	Școala de conducători de lucrări publice din Chișinău	- " -
9	Școala de maeștri sonori din Câmpina	Ministerul Industriei și Comerțului
10	Școala de maeștri minieri din Petroșani	- " -
11	Școala de maeștri minieri din Baia Mare	- " -
12	Școala de conducători arhitecți din București	Ministerul Cultelor și Artelor

Suita acestor școli poate fi continuată cu școlile de arte și meserii din: Arad, Oradea, Timișoara, Târgu-Mureș, Brașov, Satu-Mare, Odorhei, Zlatna¹⁰.

Trebuie remarcat în acest context faptul că după Marea Unire s-a modificat simțitor optica privitoare la rolul învățământului aplicat, proporția pe care acesta trebuie să o dețină în ansamblul întregului învățământ. Acest lucru este subliniat de către dr. C. Angelescu, ministrul instrucțiunii (19 I 1922 - 29 III 1926; 24 XI 1927 - 15 XI 1928)¹¹, care precizează că în perioada 1922-1926 au fost înființate 170 școli de învățământ aplicat (profesionale, de meserii, comerciale, de menaj etc.). Aceste școli au fost dotate cu materialul necesar, care s-a urcat de la

⁹ Ioan Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 322.

¹⁰ G. Hazu, *Contribuțiune la reforma învățământului tehnic industrial, mediu și elementar*. București, 1925, p. 14-18.

¹¹ Mioara Tudorică, Ioan Burlacu, *Guvernele României între anii 1866-1945. Liste de miniștri*, în *RevArh*, 1970, 47, nr. 2, p. 444, 446.

12.699.921 lei în 1921 la 57.336.805 în 1926. Valoarea uneltelor trebuincioase s-a ridicat de la 2.249.000 lei în 1922 la 32.000.000 lei în 1926. În internatele create, numai în școlile de meserii în 1921 erau 1385 de bursieri, iar în 1926 erau 5738 de bursieri¹².

Același dregător publică, în virtutea competențelor sale, doi ani mai târziu, o situație care se referă la perioada 1919-1928, specificând că în acest răstimp s-au creat 350 de școli de meserii, de comerț și profesionale de fete, așa încât de la 119 școli practice, câte erau în 1919, s-a ajuns la 469 în 1928, dintre care 434 erau ale statului, 315 fiind create direct de către minister, iar celelalte de către Camerele de comerț. În ceea ce privește numărul de elevi, aceștia erau în 1928 peste 60.000, din care peste 8000 erau bursieri. Referitor la sumele afectate bursei acestor elevi, numai pentru școlile de meserii ele au crescut de la 500.000 lei în 1919 la aproape 32 milioane lei în 1928¹³.

O preocupare a factorilor responsabili a fost încurajarea tinerilor români să îmbrățișeze o meserie, îndeosebi în provinciile unite unde situația era total nesatisfăcătoare în această privință:

Localitatea	Ucenici români	Ucenici de alte naționalități
Brașov	232	863
Cluj	560	1648
Cernăuți	117	2107
Chișinău	220	811
Total	1129 = 17%	5429 = 83%

Statistica a fost întocmită în 1923 și 1924 de către Ministerul Muncii¹⁴, dar situația rămâne valabilă încă multă vreme¹⁵.

Plecând de la constatarea că industria noastră are nevoie atât de lucrători cât și de maiștri, tehnicieni și conducători de ateliere, pe lângă personalul superior tehnic (ingineresc), se ajunge la concluzia că însuși învățământul necesar educației profesionale a acestui personal trebuie făcut prin:

- școli pentru ucenici
- școli pentru lucrători
- școli pentru maiștri și contrașefi
- școli pentru conducători de ateliere.

Autorul studiului conchide că școlile în chestiune vor trebui să urmărească "problema foarte dificilă, dar în același timp extrem de importantă a formării personalului românesc, în special a personalului tehnic necesar întreprinderilor industriale"¹⁶.

Problema învățământului tehnic industrial s-a bucurat de o atât de mare atenție încât s-au organizat reuniuni naționale de amploare, care au dezbătut

¹² C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922-1926*. București, 1926, p. 34.

¹³ C. Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*. [F.I., I.a.], p. 28.

¹⁴ Stavri C. Cunescu, *Mâna de lucru în producția națională*. București, 1926, p. 6-7; Stavri C. Cunescu, *Industria și comerțul față de școala muncitorească*, București, 1921.

¹⁵ Sabin Cioranu, *Problema comerțului și a meșteșugurilor în municipiul și județul Cluj*. Cluj, 1940.

¹⁶ Ștefan Chioșoș, *Pregătirea profesională a personalului industrial*. București, 1927, p. 12, 16.

întregul evantai de aspecte. Așa bunăoară, în zilele de 13-18 august 1923 s-a ținut la Târgu-Mureș Congresul Asociației generale a Corpului didactic al școlilor de meserii, al cărei președinte era inspectorul general ing. Ion Sterian. În ziua de 14 august 1923 s-a discutat problema reorganizării școlilor superioare de arte și meserii¹⁷.

De altfel întreaga evoluție de până acum și stadiul la care se ajunsese impunea o analiză mai atentă și o reorganizare a întregului învățământ tehnic-industrial mediu, vorbindu-se tot mai insistent despre o reformă a acestuia. Cel care pornește discuția publică în această privință este însuși inspectorul general al învățământului tehnic mediu, George Hazu. În expunerea de motive la proiectul noului așezământ legislativ, acesta subliniază faptul că importanța educației profesionale în dezvoltarea și progresul diferitelor ramuri ale industriei, artelor și meseriilor a fost recunoscută de multă vreme în toate țările, care au făcut și fac eforturi necontenite pentru cultivarea aptitudinilor tehnice și a simțului artistic, și pentru formarea de elemente bine pregătite, care să intervină în lupta de concurență economică între popoare¹⁸.

În țara noastră, reformele care trebuie întreprinse pentru a favoriza dezvoltarea industriei prezintă o însemnătate și mai mare. Ele interesează însăși independența noastră economică și politică, întrucât pentru a ne putea asigura viitorul trebuie să ne afirmăm atât prin cultură cât și printr-o puternică pregătire economică, punând în valoare izvoarele de bogăție ale pământului românesc, și perfecționând neîncetat toate puterile de producție. Acest scop nu poate fi îndeplinit decât printr-un complex de măsuri și mijloace, între care instrucțiunea profesională prezintă o importanță deosebită recunoscută de toată lumea.

"Industria în România, grație bogățiilor naturale ale solului și subsolului țării mărite, și însușirilor neamului nostru întregit, este susceptibilă să ia în viitor un avânt însemnat. Lipsa de personal de conducere și de execuție cu pregătire suficientă, constituie însă o piedică foarte mult simțită". Pe de altă parte "pentru a fi într-adevăr stăpâni în industria noastră, este indispensabil ca și personalul de conducători tehnici de diferite categorii și de lucrători cu pregătire specială, să fie format din elemente românești"¹⁹.

Ceea ce s-a putut face până acum la noi cu privire la răspândirea învățământului pregătitor pentru industrie și meserii nu mai corespunde cerințelor actuale și viitoare în dezvoltarea economică a țării întregite, "așa că este de neapărată și urgentă nevoie a se lua măsuri pentru stabilirea unui plan de acțiune, al cărui aplicațiune treptată să fie urmărită cu perseverență și cu un desăvârșit spirit de continuitate". O lege de organizare a învățământului tehnic industrial trebuie să reprezinte un plan de activitate, "plan al cărui cea dintâi însușire va fi neapărat suplețea, spre a putea fi adaptat cu înlesnire împrejurărilor, trebuințelor și resurselor locale, cerințelor foarte diverse ale industriilor și meseriilor din regiunile respective, gradului de instrucție a populației, etc."

Dacă în învățământul general există uniformitatea regulamentelor și a programelor, "în învățământul industrial, unde, inevitabil, se prezintă o mare diver-

¹⁷ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conducători tehnici, dosar 30, fila 35-36.

¹⁸ G. Hazu, *Contribuțiune la reforma învățământului tehnic industrial și mediu elementar. Istoricul și situațiunea actuală a învățământului. Expunere de motive. Proiect de organizare*. București, 1925, p. 27.

¹⁹ *Idem*, p. 27-28.

sitate de cazuri, de condiții locale, de mijloace de realizare, aceasta este cu desăvârșire exclus. Ceea ce importă în învățământul industrial sunt realizările corespunzătoare cerințelor locale, foarte variabile²⁰.

Învățământul este pus sub autoritatea Ministerului Instrucțiunii și cuprinde școli publice și școli private, dar statul nu se poate substitui inițiativelor private ori locale, de aceea învățământul industrial are absolută nevoie de concursul moral și financiar al industriașilor și al organizațiilor de industriași și meseriași²¹.

Dezvoltarea chestiunii întreținerii învățământului permite o tratare paralelă a modului cum se prezintă ea într-un context mai larg european. Spre exemplu în Belgia și Elveția statul nu înființează și nu întreține școli de învățământ tehnic industrial, școlile respective fiind înființate de comune și provincii (cantoane) din inițiativă privată, statul mărginindu-se să stimuleze și încurajeze inițiativele și să dea îndrumările necesare. În Anglia școlile de învățământ industrial sunt date în competența consiliilor orășenești și de comitate, cărora legea le pune la dispoziție oarecare resurse financiare. Astfel de școli mai sunt apoi înființate de asociații private și de particulari. Italia înfățișează, de asemenea, o situație cu specific propriu. Școlile de învățământ industrial de aici sunt de două categorii: recunoscute ca instituții publice puse sub tutela Ministerului de Industrie și Comerț, și școli libere înființate și întreținute de administrațiile publice, asociațiile private și particulari, puse însă sub controlul statului. Școlile de învățământ industrial din Franța puteau fi publice și private. Între școlile publice se distingeau școlile zise naționale înființate și întreținute de stat și anume: șase școli naționale de arte și meserii, care formează ingineri, mai ales în ramura mecanicii și electricității, și opt școli naționale profesionale, care formează tehnicieni. Celelalte, vreo 84 la număr, sunt înființate de departamente și comune, cu autorizarea prealabilă a Ministerului și cu concursul statului, care le subvenționează. Școlile private - foarte numeroase și de categorii foarte diverse - pot fi înființate în anumite condiții prevăzute de lege. Ele pot fi recunoscute de stat, care poate participa sub formă de subvenții și de burse, la cheltuielile școlilor recunoscute²².

La noi în țară, cu excepția câtorva dintre școlile din Basarabia, și a școlilor de ucenici din Ardeal, cheltuielile învățământului tehnic industrial sunt suportate numai de către stat. Deși legea în vigoare (cea din 1901) prevede că județele sunt obligate să întrețină, fiecare, câte doi bursieri în școlile de arte și meserii, numai o parte dintre ele se achită de această responsabilitate²³.

Învățământul industrial funcționa în 1925 pe baza legii din 9 iulie 1901, organizare care nu mai corespundea cerințelor dezvoltării de moment și de perspectivă din România întregită. La data elaborării ei legea a avut în vedere numai mica industrie, meseriile domestice și rurale, la dezvoltarea cărora urmau să contribuie cele două tipuri de școli prevăzute. "Prin viitorul așezământ al învățământului, va trebui să se asigure și acestor școli reorganizate, potrivit cerințelor timpului, un temei mai îngrijit și mai eficace de întocmire și aplicare a studiilor." Împrejurările economice și politice s-au schimbat atât de mult încât "industria mare și mijlocie, exploatările miniere și petrolifere, mijloacele de transport și comunicațiune pe uscat, pe apă și prin aer etc., ce sunt în curs de

²⁰ *Idem*, p. 28.

²¹ *Idem*, p. 29-30.

²² *Idem*, p. 18-20.

²³ *Idem*, p. 21-22.

continuă expansiune, reclamă neapărat un personal de conducere și de execuție cu pregătire specială, pe care actualele școli inferioare și elementare nu au menirea și nici nu pot să-l formeze"²⁴.

Proiectul de reformă a învățământului tehnic-industrial a constituit obiectul unei dezbateri aprofundate în cadrul Consiliului profesoral al Școlii de conductori tehnici din Cluj, dezbateri în urma cărora a fost redactat un memoriu adresat ministrului instrucțiunii, înaintat la 20 decembrie 1926. "Cu privire la reforma învățământului profesional ce ați pus în studiu, subsemnații, profesori ai Școlii de conductori tehnici din Cluj, cu onoare vă rog să binevoiți a lua în considerare dezideratele de mai jos, ce le formulăm în urma experienței ce avem de mai mulți ani în acest învățământ:

1. Școala de conductori tehnici din Cluj să fie încadrată în noua lege a învățământului profesional ca o școală specială, menită să formeze conductori mecanici electricieni. Titlul ei să rămână deci Școala de conductori tehnici.

2. Din anul al treilea să se bifurce în două secții, a mecanicilor și a electricienilor.

3. Anii de studiu să rămână tot 4 [...] "²⁵.

"9. Profesorii și maeștrii să aibă drept la același număr de gradații și în aceleași condiții ca profesorii secundari".

"12. Să se creeze un număr de burse de călătorie care să se dea prin concurs absolvenților școlii. Bursierii vor fi trimiși să studieze în fabrici, ateliere, șantiere sau exploatare importante în străinătate, în condiții ce se vor fixa printr-un regulament special."

"15. Profesorii acestei școli și maeștrii ei, ca specialiști cărora li se va cere o pregătire desăvârșită, spre a putea fi recrutați dintre elementele cele mai apte, să aibă o organizare similară inginerilor și maeștrilor din CFR."²⁶

Cerințele formulate de către profesorii școlii se întemeiau pe educația serioasă care se făcea în școală, pe cultivarea unor principii și valori de cea mai mare importanță în procesul educațional. Îndeosebi educația prin muncă și cultul muncii se urmărea cu perseverență. În acest sens, directorul școlii, ing. M. Strugariu, afirma în ședința Consiliului școlar din 15 septembrie 1924: "Elevii acestei școli sunt pregătiți pentru viața practică, în care vor avea de condus ateliere electromecanice și de supravegheat munca lucrătorilor sub diferite forme", fapt pentru care trebuie "să cunoască și munca de întreținere a curățeniei unui atelier". În consecință este necesar ca elevii, în timpul școlarizării să facă pe rând de serviciu în atelierele școlii, pentru curățenie. "Această muncă nu se poate considera degradatoare, căci nu curăță decât deșeurile făcute tot de ei în cursul practicei de atelier. De altfel, dat fiind spiritul vremii, nici un fel de muncă nu se poate considera degradantă moralicește. O asemenea idee ar fi și periculoasă pentru buna educație a elevului, căci școala sugerându-i-o, îl deprinde să disprețuiască unele forme de muncă și, odată cu disprețul acelei munci, va disprețui și pe lucrătorul care o îndeplinește, iar el se va crede destinat numai pentru porunceală". Îndeplinirea acestei activități "nu risipește elevului din timpul destinat pentru cur-

²⁴ *Idem*, p. 22.

²⁵ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici, dosar 50, file 25-26.

²⁶ *Idem*.

suri și lucrările practice. Completează întru câtva ideile ce i s-au dat la cursurile de *conducerea uzinelor și igiena industrială*". Directorul școlii adaugă: "Eu însumi am măturat cândva în școală, și desfid pe cel ce mi-ar spune că rău am făcut"²⁷.

Pe aceeași linie se înscrie și cuvântarea directorului, ing. Gh. Mihailescu, din 30 iunie 1927, cu ocazia încheierii anului școlar. Se arată că rolul "școlii noastre, ca școală tehnică [...] în viața socială a țării, este de primă importanță [...] Noi, corpul profesoral al acestei școli, de asemenea ne dăm toate silințele spre a vedea roade cât mai bogate a muncii noastre comune, elevi și profesori". Își exprimă încrederea că prin ajutorul părinților și al altor factori se va putea contribui "la propășirea și mai frumoasă a școlii, la îmbogățirea materialului didactic și la desăvârșirea operei căreia îi consacram toate puterile noastre, educația și instrucția celor meniți a fi prizonierii energiei românești, în viața economică a țării". A avut ocazia să constate cu bucurie "că atât conduita elevilor cât și curiozitatea lor intelectuală, și mai ales atmosfera creată în școală, tot mai favorabilă unei sănătoase conștiințe naționale și unui spirit științific, ne dă speranțe dintre cele mai frumoase pentru viitorul școlii noastre"²⁸.

Reafirmarea acestor deziderate este prilejuită de numirea, prin ordinul ministerial nr. 173.321 din 21 decembrie 1927, a noului director al școlii, în persoana ing. Traian Dragoș, care a activat înainte în calitate de director al Atelierelelor CFR Cluj. Traian Dragoș a condus destinele școlii vreme de 19 ani, până la 1 februarie 1946, o perioadă frământată (dictatul de la Viena) și de mari transformări pentru instituția școlară însăși. După instalarea ca director al școlii care a avut loc în cadrul ședinței Consiliului profesoral din 7 ianuarie 1928, ing. Traian Dragoș s-a adresat la 9 ianuarie 1928 printr-un aviz corpului didactic, personalului administrativ și elevilor, în care arată că în scopul dezvoltării învățământului "voi pune întreaga mea energie și toate cunoștințele mele în serviciul acestei școli, iar ca șef și ca director mă voi lăsa condus în toate acțiunile mele exclusiv de principiile obiectivității și legalității, voi avea recunoștință deplină față de toți aceia care își vor face datoria fără rest [...]. Astfel, cu puteri unite și făcându-ne datoria în mod disciplinat, vom atinge scopul acestei școli: de a crea elemente disciplinate cu cunoștințe tehnice cât mai temeinice, pentru ca absolvenții acestei școli să se poată compara, în mod favorabil, cu absolvenții școlilor similare din străinătate, și să fie cu adevărat conductori tehnici bine pregătiți, de care are țara noastră o nevoie atât de mare, pentru propășirea ei economică și culturală"²⁹.

Unul din colaboratorii apropiați ai ing. Traian Dragoș și succesorul său la conducerea școlii, prof. univ. emerit Alexandru Domșa, primul rector al Institutului Politehnic din Cluj-Napoca, a formulat următoarele aprecieri la adresa acestuia: ing. Traian Dragoș a fost un specialist cu evidente preocupări în domeniul proiectării și în inventică. El a încercat să proiecteze și să dea viață unei locomotive electrice românești. De asemenea, a inventat un motor naval, care a fost brevetat în Anglia, fiind un foarte bun proiectant, cu practică la uzinele Skoda. În conducerea școlii s-a dovedit un spirit organizatoric remarcabil³⁰.

Unul din argumentele subliniate în mod justificat de către conducerea școlii pentru îmbunătățirea statutului ei, în scopul recunoașterii accesului la Corpul teh-

²⁷ *Idem*, dosar 35, fila 2.

²⁸ *Anuarul. Anul V.1926-1927. Școala de conductori tehnici din Cluj*, p. 86.

²⁹ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. Școala de conductori tehnici, dosar 35, fila 63; dosar 59, fila 13.

³⁰ Nota discuției avute de autor cu prof. univ. emerit Alexandru Domșa la 11 mai 1989.

nic, este cel al competenței profesionale. În atenția direcțiunii școlii a stat tot timpul asigurarea unor condiții de studiu și practică, care să le asigure o pregătire la cote înalte. Faptul este dovedit și de memoriul directorului școlii din 7 martie 1923, adresat ministrului instrucțiunii, în care arată: "Școala de conductori tehnici din Cluj are un program de învățământ ca școala germană «Tehnicum Mittweida», deci menirea-i să pregătească în secția ei mecanică pe viitorii conductori tehnici de fabrici, de uzine, de mașini cu vaporii ai vaselor de război și de comerț [...] Luând în considerare că elevii Școalei de conductori tehnici s-ar putea perfecționa la diferite lucrări de montare mecanice și electrice și la întreprinderile statului (uzinele și atelierele erariale) și ar putea aduce totodată, prin munca lor, servicii reale și materiale statului, unde vor fi împărțiți ca practicanți, credem că cel mai potrivit loc pentru munca lor în timpul vacanțelor școlare, sunt chiar aceste uzine și ateliere ale statului"³¹.

Rezultatele acestor demersuri nu întârzie să se arate, instituții și întreprinderi de profil manifestă înțelegerea necesară, comunicând școlii acordul lor și condițiile pe care le oferă elevilor. Astfel, Inspectoratul Marinei din Ministerul de Război, sub semnătura directorului superior al marinei, cu grad de contraamiral, comunică direcțiunii școlii la 17 aprilie 1923: "Marina acceptă un număr ori care ar fi de elevi ai acelei școli, care în cursul lunii iulie și august să facă practică în atelierele Arsenalului Marinei din Galați și pe vasele militare din Galați și Constanța, în condițiunile stabilite de Dv. în acea adresă". Nu după mult timp Ministerul de Război intervine și aduce la cunoștința direcțiunii școlii, la 3 mai 1923, "stabilimentele militare" care primesc pentru această practică elevi, și anume: Inspectoratul Marinei, în număr nelimitat "cu plata propusă de Dvs." și Direcția VIII-a Armament, care primește un număr de circa 10 elevi, cu salarii de conductor clasa III-a, adică 1902 lei lunar"³².

O recunoaștere a rolului conducător al școlii în cadrul celorlalte școli industriale și de meserii din Transilvania intervine în 1924, cu ocazia organizării la Cluj a unei expoziții regionale a tuturor școlilor de meserii din Ardeal și Banat. Expoziții permanente pentru școlile de meserii din România încă nu se organizaseră. Convins de utilitatea lor, Ministrul Instrucțiunii, prin inspectorul general ing. Ion Sterian, a lansat în aprilie 1924 ideea unei expoziții regionale cu caracter temporar și cu un titlu experimental, urmând ca apoi să se extindă această experiență asupra tuturor provinciilor. În aceste circumstanțe Ministerul Instrucțiunii a delegat la 14 aprilie 1924 pe inginerul M. Strugariu, directorul Școlii de conductori tehnici din Cluj, cu organizarea unei expoziții regionale la Cluj, la care să participe cu produse confecționate în orele de practică toate școlile de meserii din Ardeal și Banat. Participarea acestora la prima expoziție regională din România nu beneficia de cele mai bune condiții, întrucât termenul fixat pentru deschidere era prea scurt (6 iulie 1924), iar majoritatea școlilor de meserii erau înființate abia în noiembrie 1923, și nici una nu fusese avertizată în prealabil să pregătească lucrări speciale pentru expoziție. Deschiderea expoziției s-a făcut la 20 iulie 1924, în prezența dr. C. Angelescu, ministrul instrucțiunii și a reprezentanților tuturor autorităților administrative și școlare, luând parte și un numeros public. Cuvântul de deschidere a fost rostit de ing. M. Strugariu, în care s-a sub-

³¹ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici, dosar 29, fila 12.

³² *Idem*, dosar 27, file 4, 8.

liniat însemnătatea expoziției în cadrul activităților desfășurate în învățământul industrial³³.

Utilitatea expozițiilor temporare a subliniat însă o necesitate semnalată tot mai frecvent în cadrul învățământului tehnic, aceea a organizării muzeelor tehnologice. Un adevăr tot mai mult înțeles era acela că practicarea meseriilor și a activităților industriale de orice specialitate este bazată pe anumite principii ale științelor aplicate. Cursurile de specialitate și cele cu caracter științific nu se pot face doar sub forma unor "lecțiuni verbaliste", fără nici o bază experimentală și fără a putea arăta elevilor colecțiile indispensabile de aparate, agregate, unelte, materiale, planuri, fotografii. De aceea este necesar să se organizeze, pe lângă școlile mai importante, muzee tehnologice³⁴. Întrucât Școala de conductori tehnici avea un muzeu tehnologic, care și-a înscris ferm prezența în rândul instituțiilor culturale, grija conducerii școlii a fost de a asigura dotarea cu exponate care să reflecte evoluția tehnicii, cât și condițiile necesare îndeplinirii scopurilor educative de către muzeu³⁵.

Nivelul de pregătire științifică și practică realizat de elevi în timpul școlarizării este ilustrat și de *Regulamentul Școlii de conductori tehnici din Cluj*, care precizează: "Scopul școalei este pregătirea de conductori tehnici mecanici-electricieni pentru instalațiile industriale, ori de industriasi de sine stătători". Textul diplomei atestă competența absolventului în: construcția mașinilor hidraulice și calorice, electrotehnică, tehnologic mecanică, rezistența materialelor și conducerea uzinelor. Diploma de conductor tehnic asigura posesorului următoarele drepturi:

- termen redus la îndeplinirea serviciului militar,
- posibilitatea de a concura pentru admiterea la politehnici, în aceleași condiții ca și absolvenții liceelor,
- îndreptățirea, după un an de practică, la brevet industrial pentru exercitarea meseriei de faur, lăcătuș, mecanic și electrician. Cei care nu reușesc în trei rânduri consecutive la examenul de capacitate, vor putea primi un simplu certificat de absolvire,
- de a fi primit în Corpul tehnic al statului cu gradul de conductor clasa III-a, conform art. 73 din regulamentul legii Corpului tehnic³⁶.

Deși această din urmă prevedere este consemnată fără reticențe, ca un drept recunoscut și codificat clar în actele normative, în favoarea absolvenților, ea era departe de a fi o realitate. Dimpotrivă, direcțiunea școlii, consiliul profesoral și alți factori locali culturali și politici au dus mulți ani la rând o luptă necurmată cu angrenajul birocratic al guvernului, pentru a face ca acest deziderat îndreptățit să devină o realitate.

Derularea acestor acțiuni înfățișează tabloul unor repetate și insistente demersuri, concretizate în cereri, memorii, întâmpinări, adrese, toate având ca obiect rezolvarea acestei probleme spinoase - includerea absolvenților în Corpul tehnic. Propulsarea chestiunii ca un deziderat major al școlii are loc în anul 1923,

³³ *Idem*, dosar 37, file 20-21.

³⁴ Stavri C. Cunesco, *Propuneri asupra activității direcției meseriilor și învățământului muncitoresc*. București, 1927, p. 12.

³⁵ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici, dosar 10, fila 7, dosar 60, fila 112.

³⁶ *Anuarul. Anul V, 1926-1927. Școala de conductori tehnici din Cluj*, p. 12, 17-18.

adică în momentul în care deși încă nu absolvise prima promoție, conducerea școlii întrevăzuse neconcordanțele birocratice și administrative care au generat contradicția, grăbindu-se să contribuie la eliminarea ei.

Studiul documentelor arhivistice din bogata arhivă a școlii reliefează măsura în care aspectele formale și nu cele de conținut au contribuit la amplificarea acestei neconcordanțe. Se pare că punctul de pornire îl constituie faptul că pentru o scurtă perioadă de timp școala a purtat denumirea de Școală superioară de arte și meserii, plasându-se în acest fel în aceeași situație cu școlile de la București și Iași, care purtau aceeași denumire, dar care sub raportul programelor analitice și nivelului pregătirii nu se puteau compara cu cea de la Cluj. De aici a rezultat o consecință implacabilă - întrucât școlile de la București și Iași nu erau cuprinse în legea Corpului tehnic, nici școlii de la Cluj nu i s-a recunoscut acest drept.

Faptul este demonstrat și de următoarea împrejurare, aparent neînsemnată, dar revelatoare. Pe inițiativa-program trimisă directorului Școlii de conductori tehnici din Cluj, expediată de la București de organizatorii Congresului Asociației generale a corpului didactic al școalelor de meserii, care s-a desfășurat la Târgu-Mureș în zilele de 13-18 august 1923, era scris "Domnului director al Școlii superioare de arte și meserii Cluj", deși școala nu mai purta demult această denumire³⁷.

De altfel, autoritățile școlare subliniază în actele lor situația specială în care se afla școala clujeană. Directoratul regional al învățământului Cluj, sub semnătura directorului regional, dr. Valeriu Seni, comunică la 5 februarie 1923 direcțiunii Școlii de conductori tehnici că "Școala de conductori tehnici din Cluj funcționează pe baza unui regulament și &a unei# programe speciale". Întrucât în programă apar și obiecte care se predau numai semestrial, "Directoratul general al Instrucțiunii vă aduce la cunoștință, că cu decizia no. 743-1923 a aprobat deocamdată la școala D-voastre, ca să rămână în vigoare împărțirea cea veche a anului școlar"³⁸.

Ilustrativă este și următoarea intervenție făcută la scurt timp de către factorii locali de resort. Lichidatorul Directoratului general din Cluj, cu rang de inspector general din cadrul Ministerului Instrucțiunii, trimite la 20 februarie 1923 o adresă direcțiunii Școlii de conductori tehnici. "Pentru a se putea interveni la Minister și a se hotări dacă școala Dv. este echivalentă cu Școala de conductori [de lucrări publice] din București, precum și dacă absolvenții școalei Dv. pot fi primiți în serviciul Administrației CFR ca conductori tehnici, binevoii a ne arăta de urgență într-un raport detaliat, care este programa școalei D-voastre, și întrucât această programă este similară cu școalele de conductori tehnici din București"³⁹.

Schimbul de adrese care au avut loc între direcțiunea școlii și minister, în scopul clarificării situației, duce la notificarea lămuritoare pe care o face Direcția generală a învățământului profesional din Ministerul Instrucțiunii, prin adresa nr. 115.371 din 9 martie 1923, comunicând directorului "Școalei de conductori tehnici (tehnici medii) Cluj": "În baza avizului dat de Consiliul Permanent de Instrucție, asupra raportului Dvs. nr. 507 din 1922, avem onoarea a vă face cunoscut că Școala de conductori tehnici din Cluj corespunde ca organizare și ca scop cu Școala de conductori de lucrări publice de pe lângă Școala politehnică din București. În acest sens s-a făcut cunoscut și Ministerului de Război, Direcția recrutării"⁴⁰.

³⁷ Arh. St Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici, dosar 30, fila 36.

³⁸ *Idem*, dosar 29, fila 7.

³⁹ *Idem*, dosar 29, fila 10.

⁴⁰ *Idem*, fila 11.

Deoarece lipsa precizărilor și ambiguitatea situațiilor au ajuns și la urechile elevilor, care au început să se prevaleze de niște drepturi pe care nu puteau în mod firesc să le aibă, directorul școlii, ing. M. Strugariu, aduce la cunoștința elevilor, la 20 martie 1924, următoarea *Înștiințare*: "Se pune în vedere tuturor elevilor ca această școală este în învățământul tehnic industrial o școală medie, între școala de arte și meserii și școala politehnică." În vreme ce școala de arte și meserii pregătește lucrători specializați, școala politehnică pregătește ingineri; pe când școala de conductori pregătește ajutorii inginerilor în conducerea întreprinderilor industriale sau pe industriașii de sine stătători. În consecință Școala de conductori tehnici este o școală secundară, deci elementele care se pregătesc în această școală sunt elevi și nicidecum studenți ca la Universitate, sau elevi-ingineri ca la Politehnică, De aceea se atrage atențiunea tuturor elevilor acestei școle că pe viitor nu se pot intitula decât elevi⁴¹.

Tatonările continuă pe același făgaș, cu cereri insistente din partea conducerii școlii, urmate de acceptări tacite sau declarate din partea ministrului, uneori de încurajări, manifestându-se totuși și dezacorduri exprimate fără echivoc. Ministerul comunică la 19 iulie 1924 școlii că aprobă prospectul privitor la organizarea școlei și condițiile de admitere, cu "menținerea suprimării dispoziției privitoare la dreptul de admitere în Corpul tehnic, drept ce nu poate fi stabilit printr-un prospect și nici prin regulamentul școlei"⁴². Același emitent comunică printr-un document din 30 iulie 1924 că aprobă pentru anul 1924/1925 și până la noua lege de organizare a învățământului tehnic mediu și inferior propunerile Comitetului școlar, "cu observarea că drepturile pe care certificatul de absolvire le dă absolvenților nu pot fi altele decât cele prevăzute în legile și regulamentele în vigoare și, deci, nici cele propuse de Comitetul școlar"⁴³.

Așteptat cu speranțe, *Proiectul pentru organizarea învățământului tehnic-industrial mediu și elementar* prevede la art. 1 următoarele categorii de școli:

1. Școli tehnice
2. Școli medii industriale
3. Școli de arte industriale
4. Școli de arte și meserii
5. Școli de măștri minieri, sonori și distilatori-rafinori
6. Școli pregătitoare pentru meserii
7. Școli de ucenici și lucrători
8. Cursuri speciale de perfecționare pentru meseriași⁴⁴.

Așadar în fruntea ierarhiei se află școlile tehnice, categorie din care făcea parte și Școala de conductori tehnici din Cluj. Art. 6 prevede că școlile tehnice au drept scop să formeze personalul de tehnicieni, auxiliari ai inginerului în industria mare, conducători de întreprinderi industriale mijlocii, conductori pentru lucrările publice și de edilitate, constructori ajutători ai arhitecților la întocmirea și executarea proiectelor de clădiri și întreprinzători de lucrări publice sau private. Școlile tehnice pot cuprinde, potrivit cerințelor, una ori mai multe din secțiunile următoare:

1. Construcția mașinilor și electrotehnica

⁴¹ *Idem*, dosar 34, fila 2.

⁴² *Idem*, dosar 39, fila 68.

⁴³ *Idem*, fila 79.

⁴⁴ G. Hazu, *Contribuțiune la reforma învățământului tehnic industrial și mediu elementar*, p. 41.

2. Minele și metalurgia
3. Industriile diverse: chimice, agricole, alimentare etc.
4. Industriile textile
5. Căile de comunicație, lucrările de edilitate și topometria
6. Construcția clădirilor.

În aceste școli puteau fi primiți, în urma unui examen, absolvenții școlilor de arte și meserii, ai cursului secundar inferior ori ai unui alt curs echivalent. Un an preparator putea fi înființat pentru acei dintre candidați care ar avea nevoie de o pregătire suplimentară spre a putea urma cursurile școlii. Absolvenții școlilor tehnice aveau dreptul să se prezinte la concursul de admitere la Politehnică⁴⁵.

Problema principală însă, admiterea în Corpul tehnic, pentru rezolvarea căreia s-au mobilizat atâtea energii, nu era prevăzută în proiectul de lege. Ba mai mult, în același an apare legea din 22 decembrie 1925 care stabilește la art. 7 procedura avizării și echivalării diplomelor și certificatelor de capacitate, eliberate de școlile din străinătate, asemănătoare ca grad de cultură școlilor politehnice și școlilor de conductori de lucrări publice din țară. Textul legii prevedea că "inginerii și conductorii de lucrări publice ieșiți din școlile din țară, vor fi totdeauna preferați pentru numire în funcțiuni"⁴⁶. Grijă pentru întâietatea absolvenților din țară la ocuparea posturilor nu era dublată de grija pentru echivalarea și recunoașterea dreptului de a fi admiși în Corpul tehnic a absolvenților școlilor similare în grad din țară.

Angajată energic în această campanie care se prelungea la nesfârșit, direcțiunea școlii întreprinde un demers conciliant și dătător de nădejdi față de propriii ei elevi și, deopotrivă, față de viitorii candidați la admitere. În "Anuarul" școlii pe anul 1926-1927 publică un text privitor la primirea absolvenților în Corpul tehnic, care precizează că în urma raportului direcțiunii școlii nr. 1440/1926, Ministerul Instrucțiunii a intervenit la Ministerul Lucrărilor Publice cu nr. 121.330/1926, pentru ca absolvenții Școlii de conductori tehnici din Cluj "să fie tratați la fel cu absolvenții școlilor de conductori de lucrări publice, în ceea ce privește încadrarea lor în Corpul tehnic al statului"⁴⁷. Era la urma urmei un anunț încurajator, care relatează situația reală a lucrurilor, nu angaja moralmente direcțiunea cu nimic, atrăgând doar atenția că întreaga chestiune are șanse de a fi rezolvată. Pentru a mări credibilitatea celor relatate, este inserat în "Anuar" avizul dat în 1923 de către Consiliul Permanent de Instrucțiune că Școala de conductori tehnici din Cluj corespunde ca organizare și scop cu Școala de conductori de lucrări publice din București⁴⁸.

Un oarecare reviriment - provocat însă de modificări în contextul general - are loc în 1929. La ședința conferinței profesoriale ținută în ziua de 30 aprilie 1929 s-au dezbătut condițiile noi de admitere în școală, stabilite în raport cu noua programă analitică a liceului, urmând ca absolvenții gimnaziului să fie înscriși la examenul de admitere pentru clasa I-a. S-a formulat propunerea ca acei candidați care au absolvit cinci clase de liceu tip nou să nu fie obligați să se înscrie în anul I, ci "să poată fi admiși, după prestarea unui examen special de admitere, de-a

⁴⁵ *Idem*, p. 42-43.

⁴⁶ *Monitorul oficial*, 1925, nr. 283, din 22 decembrie; C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XIII-XIV, p. 1185.

⁴⁷ *Anuarul*, Anul V. 1926-1927. Școala de conductori tehnici din Cluj, p. 85.

⁴⁸ *Idem*, p. 19.

dreptul în clasa a II-a". Căzând de acord asupra acestor chestiuni, conferința stabilește că "prin ordinea nouă se va ridica prestigiul școlii, elevii având la bază cinci clase de liceu". Prin această măsură vor putea fi atrase elementele bune ieșite din școli practice, iar pe de altă parte se va asigura afluența elevilor cu pregătire mai temeinică. "În această categorie vor putea fi considerați și absolvenții liceului, respinși la examenul de bacalaureat"⁴⁹.

Întrucât acțiunile factorilor educativi de la Cluj pentru îmbunătățirea statutului școlii erau apreciate de către factorii de decizie într-un context mai larg, configurat de sistemul rețelei școlare respective, este util de cunoscut numărul unităților școlare. O adresă a ministerului din 17 mai 1929 comunica tabloul școlilor de meserii pentru băieți din țară, din subordinea aceluia departament. În cele 14 regiuni în care erau grupate județele, funcționau 188 de școli de meserii, între care erau următoarele școli superioare: Școala de conductori tehnici din Cluj și școlile superioare de meserii din Brașov, București, Craiova și Iași⁵⁰.

Tactica tergiversării adoptată de organismele guvernamentale nu a demobilizat corpul profesoral de la Cluj, care, conștient de faptul că situația este nefirească, iar cauza pentru care luptau era dreaptă, legitimă, a intensificat acțiunile. Directorul Școlii de conductori tehnici înaintează la 3 octombrie 1928 un memoriu amplu, adresat Ministrului Instrucțiunii, în care spune: "În referire la rapoartele noastre anterioare, prin care am arătat situația nefastă a școlii noastre, prin faptul că absolvenților li se refuză încadrarea în Corpul tehnic, avem onoare a reveni asupra acestei chestiuni și vă rugăm din nou, cu distins respect, să binevoiți a interveni la Înaltul Consiliu de Miniștri, pentru a se sista, în fine, continuarea nedreptății ce li se aduce absolvenților școlii noastre". Memoriul arată că dreptul de a fi înscrși în Corpul tehnic le este asigurat absolvenților în numele ministerului, "chiar și prin textul tipărit pe diplomele eliberate de școală", potrivit cărora ar urma să fie încadrați și tratați la fel ca absolvenții școlilor de conductori de lucrări publice, atât în baza programei analitice cât și a studiilor serioase, cu o durată de 4 ani, ce se fac la această școală. Ori comisia din cadrul Ministerului Lucrărilor Publice, chemată să decidă în cauza încadrării absolvenților în Corpul tehnic, "refuză chiar și examinarea actelor prezentate de către absolvenți", pe motiv că "această comisiune urmează a examina numai acte de studii emane de la școlile tehnice din străinătate, și nu poate să echivaleze o diplomă a unei școli din țară" - cum rezultă din adresa trimisă. Memoriul exprimă părerea că întrucât legea Corpului tehnic a fost adusă cu mult înainte de înfăptuirea României Mari, ea nu mai poate fi aplicată în mod strict în ceea ce privește competențele date acelei comisii "și urmează ca să i se dea, prin orice act legal, atribuția să poată decide și în cauza școlilor din țară nou înființate. Nu se poate admite ca școlile din străinătate să fie preferate, cu atât mai puțin cu cât școala noastră, înființată și susținută de către Onor Minister, cu mari jertfe materiale, este unica în țară cu specialitatea electromecanică". Directorul își încheie memoriul cu apelul patetic: "Vă rugăm din nou, domnule ministru, să binevoiți a interveni, ca Comisia de echivalare a diplomelor să fie autorizată a se pronunța în cauza școlii noastre, invitându-se la dezbatere și un delegat al Ministerului Instrucțiunii, pentru susținerea intereselor școlii noastre"⁵¹.

⁴⁹ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici din Cluj, dosar 75, fila 11.

⁵⁰ *Idem*, file 14-16.

⁵¹ *Idem*, file 25-26.

În pofida rezistenței și obstrucțiilor provocate de aparatul birocratic central, anul 1929 marchează intrarea acestei lupte în faza sa decisivă, intervenția și a altor factori politici, cu implicarea organismelor politice pe care le reprezentau, a avut o înrăurire hotărâtoare. Ing. Ioan F. Negruțiu, președintele Camerei de Comerț și Industrie Cluj, în calitate de senator, a depus la Biroul Senatului României o comunicare cu privire la admiterea în cadrele Corpului tehnic a absolvenților Școalei de conductori tehnici din Cluj. Dând curs intervenției de mai sus, Ministerul Lucrărilor Publice, sub semnătura ministrului Pan Halippa, trimite președintelui Senatului adresa nr. 10.781 din 5 martie 1929, în care se spune că Ministerul Lucrărilor Publice a înființat de mult timp Școala de conductori de lucrări publice din București, având menirea să formeze personalul tehnic mediu, care să fie colaboratorii imediați ai inginerilor, în studierea, proiectarea, executarea și întreținerea lucrărilor interesând dezvoltarea economică a țării.

După războiul pentru întregirea neamului, școala în chestiune nemaiputând da numărul de conductori de lucrări publice necesari serviciilor publice ale statului și nevoilor particularilor, departamentul a mai înființat încă alte trei școli de conductori de lucrări publice la: Cernăuți, Chișinău și Cluj, organizate după modelul celei din București. Admiterea în aceste școli se face pe bază de examen, iar candidații trebuie să posede cel puțin patru clase de liceu, durata școlii fiind de trei ani⁵². Și ministrul continuă imperturbabil: "Scopul Școalei de conductori tehnici din Cluj este cu totul altul decât al Școalei de lucrări publice", ceea ce reiese și din regulamentul școlii unde la art. 8 se spune: "Posesorul certificatului de absolvire este îndreptățit la brevet industrial pentru *executarea meseriei* de faur, lăcătuș, turnător de clopote, turnător de aramă, făurărie de aramă și bronz". Concluzia se desprinde destul de clar. "Se vede din cele de mai sus că absolvenții acestei școli sunt meseriași propriu-ziși, iar nu auxiliari direcți ai inginerilor, cum sunt conductorii de lucrări publice; deci două categorii de absolvenți fără nici o asemănare și ale căror studii nu sunt echivalente. Avizul Consiliului Permanent al Instrucțiunii, că Școala de conductori tehnici corespunde ca scop și organizare cu Școala de conductori de lucrări publice, desigur că a fost dat pe bază de informații greșite [...]. De altfel nu era de competența celui Consiliu, acest aviz, când e vorba de drepturi pe bază de studii, este logic ca echivalențele să le pronunțe autoritatea de care depinde instituția ai cărei absolvenți au drepturi deja câștigate, căci altfel procedul ar fi egal, cu acela a-și lua cineva singur drepturi [...]" În pofida intransigenței, ministrul se arată la urmă concesiv, menționând că: "se află în studiu chestiunea admiterii în cadrele Corpului tehnic și, desigur se va propune înființarea examenului de stat pentru cei ce doresc a fi admiși în acel Corp, așa precum s-a prevăzut și în alte părți"⁵³.

Maratonul memoriilor se încheie cu unul exhaustiv care adună și articulează toate argumentele justificative, înaintat de direcțiunea școlii Ministerului Instrucțiunii. Pe lângă aspectele relevate în memoriile anterioare, care sunt reluate și aici, apar unele considerații noi. Se arată că școala a fost înființată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, care, recunoscând marea importanță ce o au școlile tehnice medii din străinătate, pentru dezvoltarea industriei, a luat inițiativa cuvenită în privința aceasta, creindu-se astfel o școală, cu specialitatea electromecanică,

⁵² *Idem*, file 4-5.

⁵³ *Idem*.

"care de acest fel este și astăzi unică în țară". În Germania, bunăoară, sunt peste o sută de școli similare, numite "tehnicum", și se poate afirma, cu drept cuvânt, că absolvenții acestor școli contribuie într-o măsură importantă la dezvoltarea industriei germane. Mai mult, Germania, Austria și alte țări "le acordă acestor absolvenți chiar și titlul de «ingineri», față de inginerii absolvenți ai școlilor superioare politehnice, care obțin titlul de «ingineri diplomați»"⁵⁴. Primii absolvenți au părăsit școala în 1923.

Comparând Școala de conductori tehnici cu Școala de conductori de lucrări publice - cu specialitatea de căi de comunicație și construcții civile - , "trebuie să se recunoască că aceste două școli sunt, [în] ce privește gradul de cultură tehnică, cel puțin egale". Elevii sunt admiși în aceleași condiții - având la bază patru clase de liceu sau o școală asimilată în grad de cultură. "Durata cursurilor în școala noastră este însă de patru ani, față de trei ani la lucrări publice". Memoriul mai remarcă cu dreptate că refuzul ce se face absolvenților școlii de a fi primiți în Corpul tehnic "înseamnă nu numai o piedică pentru dezvoltarea școlii, dar credem că el este totodată și o știrbire gravă a autorității statului, întrucât i se refuză unui minister recunoașterea unor dispozițiuni legale"⁵⁵.

Nici în ceea ce privește compararea cu absolvenții școlilor din străinătate situația nu este mai bună, "Absolvenții școlilor similare din Ungaria și din Germania, cu program și durată de cursuri *vădit inferioară* celor ai Școalei de conductori tehnici din Cluj", sunt recunoscuți și încadrați în Corpul tehnic.

Întrucât memoriul a fost redactat după intervenția în Senat a senatorului ing. Ioan F. Negruțiu, direcțiunea școlii fiind conștientă că s-a făcut o breșă în armătura opoziției birocratice, crescând simțitor șansele de rezolvare a chestiunii, se referă și la acest lucru. Era mai ales supărător faptul că ministrul Lucrărilor Publice a răspuns și de această dată "în felul cum a răspuns celorlalte intervenții ale noastre"⁵⁶. Mai de neînțeles părea cramponarea de o frază de pe verso-ul formularului diplomei, și anume aceea că "posesorul este îndreptățit după un an de practică la obținerea unui brevet industrial", frază tradusă după diploma unei școale similare din străinătate și interpretată greșit. Drept urmare ministrul "ne califică de simpli meseriași, fără a mai cerceta programa analitică a școalei și gradul de pregătire a absolvenților ei". Revoltătoare este, de asemenea, "ușurința cu care se pronunță Ministerul de Lucrări Publice, când e vorba de câteva sute de conductori", pregătiți cu cheltuiala statului român, numai pentru motivul că această școală nu depinde de acest departament ci de alt minister.

Respingerea cu obstinație a cererilor școlii mai demonstrează un lucru, și anume acela că "nu suntem recunoscuți de organele în drept", ceea ce are efecte practice foarte defavorabile. Spre exemplu Căile Ferate Române, în proiectul lor de organizare, "nu mai cuprind pentru ateliere posturi de conductori tehnici, pe motiv că în țară nu s-ar pregăti asemenea conductori. Iar pe lângă CFR mai sunt și alte goluri pe care sunt chemați a le umple conductorii tehnici în serviciul statului, ca de exemplu învățământul profesional (azi personalul conductor didactic al școalelor de meserii din țară e format numai din ingineri sau maeștri absolvenți ai școalei de meserii superioare și inferioare), întreprinderile comunale și altele".

⁵⁴ *Idem*, file 41-42.

⁵⁵ *Idem*.

⁵⁶ *Idem*, f. 7-8.

Un alt aspect invocat este acela că diversificarea învățământului tehnic prin crearea de noi instituții școlare nu a contribuit cu nimic la îmbunătățirea situației școlii. Astfel, s-au creat școlile de conductori silvici de la Timișoara și București, școli necuprinse nici ele în "prevederile Corpului tehnic (argument ce se aduce și în contra noastră), totuși prin Legea Ministerului Domeniilor Publice⁵⁷ se legisfează drepturile acestora"⁵⁸.

Ministrul este solicitat să intervină energic spre a se autoriza Comisia de echivalare "de a se pronunța în cauza școlii noastre, invitând și subsemnata direcțiune de a se prezenta în fața acestei comisiuni pentru susținerea intereselor școlii noastre"⁵⁹.

Intervențiile tot mai numeroase întreprinse de diverși factori nu duc însă la investirea Comisiei de echivalare cu noi competențe, ci la inițierea unei expertize științifice și didactice exigente efectuate de două cadre didactice de la Politehnica din București cu grad de conferențiar, care primesc delegație "spre a asista și referi asupra pregătirii tehnice și gradului de cultură a absolvenților Școalei de conductori tehnici din Cluj, pendinte de Ministerul Instrucțiunii Publice". Cei doi specialiști au asistat în zilele de 21 și 22 iunie 1929 "la toate examenele orale de diplomă (capacitate) și am luat toate informațiunile necesare pentru documentarea chestiunilor de mai sus"⁶⁰. Referatul amplu și dens de 12 pagini dactilografiate, întocmit cu această ocazie se referă la istoricul școlii, durata cursurilor, condițiile de admitere, materiile de specialitate care se predau pe ani de studii, lucrările grafice și proiectele, practica de atelier și laborator, condițiile de promovare și examenul de capacitate, cu menționarea detaliată a constatărilor făcute direct la examenul de capacitate la care au asistat.

Referatul cuprinde o pagină și jumătate de concluzii interesante și semnificative, între care se desprind cu pregnanță următoarele: "[...] nivelul de cultură al absolvenților Școalei de conductori tehnici din Cluj, se poate considera superior celui al absolvenților școlilor superioare de arte și meserii.

Aceste școli credem că s-ar putea considera echivalente cu școlile tehnice medii, cari au de scop formarea ajutoarelor imediate de specialitatea electromecanică ale inginerilor, dacă s-ar împlini următoarele lipsuri în organizarea lor:"

a. Deși toți profesorii au studii superioare corespunzătoare "totuși este nevoie de un consiliu de perfecționare și de îndrumare a învățământului, potrivit scopului școalei. Acest consiliu ar urma să facă legătura și cu școlile politehnice".

b. Este nimerit ca școala să depindă de același minister de care depind și școlile politehnice, pentru o legătură mai strânsă între cele două grupe de învățământ. Dacă se menține situația actuală, "credem necesar ca învățământul în acea școală să fie controlat și de Ministerul de Lucrări Publice, în special prin delegatul său în consiliul de perfecționare"⁶¹.

Referatul mai sublinia necesitatea modificării cursurilor și punerea lor în acord cu scopul școlii, înzestrarea școlii cu câte un laborator de fizică, chimie și

⁵⁷ *Monitorul oficial*, 1926, nr. 141 din 26 septembrie.

⁵⁸ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici, dosar 75, fila 7-8.

⁵⁹ *Idem*, file 41-42.

⁶⁰ *Idem*, file 28-39.

⁶¹ *Idem*.

în special de electrotehnică, urmând a se face totodată completările necesare și la alte laboratoare. Școala are nevoie de un local propriu pentru activitatea ei integrală, întrucât o parte din activități se desfășurau în localuri închiriate care nu asigurau condiții corespunzătoare, impunându-se totodată dotarea cu mobilier adecvat a sălilor de proiecte.

În ceea ce privește calitatea învățământului, cele două cadre didactice universitare erau de părere că "examenul de fine de an credem că trebuie să aibă un caracter ceva mai serios", iar examenul de capacitate să se transforme într-un examen care să probeze în special ceea ce a putut asimila candidatul în cei patru ani de studii. În acest scop este recomandabil să se efectueze un proiect de diplomă, în care să se dea atenție îndeosebi realizării elementelor unei instalații electromecanice, iar prin susținerea proiectului în fața unei comisii să se facă posibilă aprecierea gradului de asimilare a cunoștințelor tehnice dobândite de candidat.⁶²

Cu aceasta duelul dintre conducerea școlii și autoritățile centrale, pentru obținerea unui deziderat îndreptățit și legitim, se încheie, următoarea etapă din dezvoltarea școlii va înregistra acordarea satisfacției atât de mult așteptate și a reparației morale cuvenite, prin admiterea absolvenților Școlii de conductori tehnici din Cluj în Corpul tehnic al statului.

Întreaga problemă, cu toate aspectele pe care le implică, cu geneza, desfășurarea și manifestările sale, raporturile dintre situațiile școlare și autoritățile centrale, dezacordul dintre departamentele guvernamentale, măsura în care a prevalat în aprecieri și decizii partea de conținut sau partea formală, impun îndreptățite reflecții. Încadrarea școlii de la început în rețeaua școlară a Ministerului Instrucțiunii și adoptarea unei denumiri similare cu școlile de nivel superior din acest sistem - Școală superioară de arte și meserii - a pecetluit pentru aproape un deceniu statutul școlii. Deși ea și-a schimbat în scurtă vreme denumirea în Școală de conductori tehnici, adaptându-și programa analitică la nivelul școlilor de conductori, ea a rămas mereu cotate în raport de situația inițială. Chiar și expertiza efectuată în 1929 o compară cu școlile superioare de arte și meserii. Paradoxal este faptul că după organizarea școlii s-au creat în țară, inclusiv la Cluj, școli de conductori de lucrări publice ai căror absolvenți erau admiși în Corpul tehnic, deși candidații trebuiau să îndeplinească la intrarea în școală aceleași condiții - 4 clase de liceu - și în plus durata școlarizării la școlile de conductori de lucrări publice era de trei ani, pe când la Școala de conductori tehnici era de 4 ani, realizând prin urmare un nivel superior de pregătire.

O altă cauză care a contribuit la derularea în acest mod a lucrurilor a constituit-o și faptul că școala de la Cluj era un caz singular, în rândul școlilor din subordinea Ministerului Instrucțiunii din întreaga țară, de aceea evoluția a fost atât de lentă, lupta dându-se doar cu forțele locale clujene. Un alt aspect curios este acela că, deși era o școală de conductori, absolvenții având deci calificarea de conductor, paradoxal, ei nu erau primiți în Corpul de conductori (organizația de specialitate consacrată prin lege), din cauza unor obiecții formale. Interesant este în această privință faptul că această contradicție logică nu apare în nici unul din memoriile sau protestele școlii.

⁶² *Idem.*

Problema se impune a fi luată în discuție și sub raportul dezacordului dintre ministerele care tutelau instituții școlare cu organizare și profil asemănător. Pentru că în fond rezolvarea problemei nu era de competența Comisiei de echivalare create expres pentru echivalarea diplomelor din străinătate, ci de competența guvernului, după punerea în prealabil de acord a celor două ministere - Ministerul Instrucțiunii și Ministerul Lucrărilor Publice - care erau datorate să caute o rezolvare obiectivă și pozitivă, având în vedere programa analitică și nivelul real de pregătire al absolvenților, cât și interesul superior al statului. Dar întrucât a prevalat exclusivismul și nu interesul general și interesul justificat al școlii și al absolvenților, toate demersurile și memoriile s-au izbit de impenetrabilitatea mai ales a Ministerului Lucrărilor Publice, care a apărut cu orgoliu și patimă avantajele absolvenților din sistemul școlar pe care-l tutela. Așa se explică, de altfel, și reticența celor două cadre didactice universitare care au efectuat expertiza, formulând cu această ocazie unele judecăți aspre la adresa profesorilor școlii și a activității educative în general.

Că este așa, o dovedește și rezolvarea firească din 1930, când cele două ministere cad de acord, iar guvernul se pronunță în consecință, punând capăt unei situații care a trenat o perioadă nejustificat de mare, orientând evoluția școlii pe făgașul normal, așa cum o cereau imperativele dezvoltării industriale și economice a României și aspirațiile legitime ale absolvenților, susținute cu probitate și consecvență de către corpul profesoral și conducerea școlii.

IOAN SILVIU NISTOR

L'ÉCOLE DE CONDUCTEURS TECHNIQUES ÉLECTROMÉCANICIENS DE CLUJ

Le statut obtenu et les démarches entreprises pour l'amélioration de celui-ci dans le système d'enseignement technique (1919-1929)

(Résumé)

Cette étude reconstitue les étapes d'évolution de l'enseignement technique de niveau moyen, l'apparition d'une nombreuse catégorie de spécialistes, ce qui a imposé la consécration de ce phénomène social et culturel par un établissement législatif - l'organisation du Corps technique. La loi de 1894 assurait la stimulation des personnes douées et compétentes pour la promotion du Corps des conducteurs dans le Corps des ingénieurs après dix ans de service actif et après un examen et concours publique.

Cette prévoyance généreuse et progressiste déterminera une toute entière suite d'actions et de démarches, qui dureront plus d'une décennie, entreprises par la direction, le corps professoral et les élèves de l'Ecole de conducteurs techniques de Cluj, pour obtenir, au profit des personnes qui ont terminé ces études, le droit d'être inclus dans le Corps technique. L'auteur tire au clair l'entier processus évolutif et les étapes qui ont marqué la définition du statut de l'école, en consonnance avec les aspirations légitimes des personnes qui ont terminé les études de cette école et les impératifs du développement de l'industrie et de l'économie de la Roumanie.

ASOCIAȚIILE PATRONALE INDUSTRIALE DIN ROMÂNIA DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1918-1930)

I. Formarea Uniunii Generale a Industriașilor din România și începuturile activității ei

Asociațiile patronale s-au născut din nevoia resimțită de întreprinzătorii dintr-o anumită ramură industrială, sau o anumită zonă economico-geografică, de a-și coordona eforturile în vederea apărării intereselor lor, atât în relațiile cu organele statului, cât și în raporturile cu organizațiile reprezentative ale salariaților, cu sindicatele, mai ales.

Având la început o sferă de acțiune limitată - profesională sau regională -, uniunile patronale și-au dat curând seama de necesitatea constituirii unui organism la scară națională care să apere interesele globale ale industriașilor, având posibilitatea să intervină pe lângă cercurile guvernamentale în elaborarea politicii economice. Astfel s-a constituit, în anul 1903, Uniunea Generală a Industriașilor din România (U.G.I.R.), prin care, până la primul război mondial, întreprinzătorii au elaborat o formulă instituționalizată pentru a proteja interesele industriei românești, aflată în plină dezvoltare, dar care avea totuși nevoie de o serie de măsuri de ocrotire din partea statului¹.

Nevoită să-și întrerupă activitatea în timpul războiului, Uniunea a inițiat acțiuni dinamice imediat după încetarea ostilităților, la 13 noiembrie 1918, când președintele U.G.I.R., Ștefan Cerkez, a chemat industriașii să-și concentreze acțiunile în vederea refacerii economiei distruse de război. Adunarea generală a U.G.I.R., întrunită în luna decembrie 1918, a și întocmit un memoriu către guvern prin care pretindea despăgubiri pentru pagubele suferite în timpul războiului și restituirea utilajelor și instalațiilor rechiziționate de forțele armate². Datorită acestor insistențe, deja în cursul anului 1919 industriașii români și-au recuperat o parte din utilaje, precum și un avans de 10 milioane lei asupra despăgubirilor de război³. Reutilizarea industriei a continuat în ritm accelerat în anul 1920, când "Uniunea a trebuit să ducă o luptă grea împotriva industriașilor improvizați și a speculanților, încercând să salveze o parte din materiale în folosul adevăraților industriași, în special pentru cei sărăciți de război"⁴.

¹ Chr. Staicovici, *Istoricul celor 25 de ani de existență a Uniunii Generale a Industriașilor din România (1903-1928)*. București, 1929, p. 6.

² Arhivele Statului București, Fond Uniunea Generală a Industriașilor din România (U.G.I.R.), Ds. nr. 13/1923, fasc. 4, f.5.

³ Chr. Staicovici, op. cit., p. 32-33.

⁴ *Idem*, p. 34-35.

Inflația și devalorizarea accelerată a leului au fost alte consecințe grave ale războiului, față de care U.G.I.R. a ținut să ia atitudine în memoriul comun adresat guvernului împreună cu Consiliul General al Sfatului Negustorești și Societatea Negustorilor Angroșiști, la 29 noiembrie 1921, propunând ca remediu decretarea moratoriului asupra plății datoriilor externe, abrogarea impozitului pe capital și reducerea anumitor categorii de impozite, respectarea dispozițiilor legii pentru încurajarea industriilor naționale⁵.

Dificultățile uriașe cu care trebuia să se confrunte industria românească în primii ani postbelici au învederat însă faptul că acțiunile tuturor întreprinzătorilor trebuiau coordonate, mai ales că patrimoniul industrial al noilor provincii unite cu România era considerabil, sporind în mare măsură potențialul economic al țării, dar și complexitatea problemelor ce trebuiau rezolvate. Congresul industriei mari, convocat de Ministerul de Industrie și Comerț în ianuarie 1921, a constituit un prilej real pentru încheierea legăturilor între oamenii de afaceri din toate părțile țării. Cu această ocazie, industriașii din noile provincii au fost invitați să viziteze fabricile mai însemnate ale Vechiului Regat și să se informeze asupra calităților anumitor produse industriale⁶.

În acest fel, U.G.I.R. a început demersurile pentru realizarea unui obiectiv de seamă, și anume ca "după înfăptuirea unității naționale, industriașii să-și strângă rândurile în tot cuprinsul României Mari"⁷. În acest scop, U.G.I.R. a luat legătura cu asociațiile patronale similare din celelalte zone ale țării, precum și cu fiecare întreprindere în parte, "pentru a forma astfel un bloc peste care nici factorii de guvernământ și nici cei legislativi să nu poată trece cu ușurință". Reprezentarea tuturor industriașilor printr-un singur organ central urma să aibă o dublă utilitate: "întâi pentru industriași, căci prin unirea forțelor vor putea mai ușor să-și apere interesele față de alte clase economice; al doilea pentru stat, care va putea recurge în orice împrejurare la un organ reprezentativ al întregii industrii"⁸. Urmând aceste argumente, numeroși industriași din părțile alipite s-au înscris în U.G.I.R., între ele numărându-se și marile uzine de la Reșița.

Scopul U.G.I.R. nu era însă acela de a crea un organism hipercentralizat, cu o structură monolitică și un stil de activitate rigid. Dimpotrivă, organizarea verticală, pe plan național, urma să fie dublată, în primul rând, de rețeaua asociațiilor și sindicatelor specializate pe ramuri de activitate. În al doilea rând, se avea în vedere "desăvârșirea organizării industriașilor pe provincii sau regiuni, pentru rezolvarea chestiunilor cu caracter local care nu puteau privi pe industriașii întregii țări. De aceea tendința era ca uniunile deja existente să continue să dăinuiască și mai departe, iar în provinciile în care nu existau, ele să fie înființate, urmând ca Uniunea Generală să reprezinte numai interesele cu caracter de abso-lută generalitate, în special în raporturile dintre industrie și stat"⁹.

⁵ Arh. Stat. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Ds. nr. 27/1921, f. 523-528.

⁶ Chr. Staicovici, op. cit., p. 40.

⁷ *Ibidem*, p. 41.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

II. Activitatea asociațiilor patronale regionale și procesul de aderare la U.G.I.R.

Organizațiile industriașilor din Transilvania și Banat, Bucovina și Basarabia s-au adaptat repede la condițiile economice concrete ale României întregite și, pierzând contactul cu vechile organizații patronale, au continuat să-și susțină interesele în cadrul unor asociații cu caracter regional sau profesional. Cele mai importante uniuni patronale cu caracter regional erau: Asociațiunea Fabricanților din Banat, cu sediul la Timișoara, Asociațiunea Întreprinderilor Industriale din Arad, Uniunea Industriașilor Transilvăneni (Brașov), Uniunea Patronilor din Târgu-Mureș, Uniunea Industriașilor din Oradea Mare. În Cluj existau chiar două organizații ale întreprinzătorilor, și anume Asociația Patronilor din Cluj și Asociația Marilor Industriași din Cluj, care reprezentau de fapt și interesele oamenilor de afaceri din orașul Satu Mare și din împrejurimi.

Concomitent, a început procesul de grupare a producătorilor pe ramuri de activitate, Furnizorii de energie electrică s-au organizat printre primii, constituind în anul 1920 Reuniunea Uzinelor Electrice din Teritoriile Alipite. Președinte al Reuniunii a fost ales Siegmund Dachler, directorul uzinelor din Sibiu, cunoscut specialist în probleme energetice, care în anul 1921 a elaborat un amplu Proiect de electrificare a Transilvaniei, preconizând imbinarea tuturor resurselor combustibile și hidraulice în vederea soluționării crizei de energie. Alte sindicate profesionale influente s-au constituit în Asociația Industriașilor Grafici, Uniunea Forestieră din Ardeal și Banat și Uniunea Întreprinderilor Miniere și Topitoare din Ardeal și Banat.

La un moment dat, toate aceste organizații patronale au simțit nevoia de a crea un organism unic pe plan provincial (Transilvania și Banat), iar apoi pe plan național, inițiind tratative în acest scop cu Uniunea Generală a Industriașilor din România (U.G.I.R.).

Organizațiile întreprinzătorilor provinciali și-au intensificat activitatea, îndeosebi începând cu anul 1921, atât datorită condițiilor economice complexe, cât și datorită urmărilor grevei generale a muncitorimii, din octombrie 1920.

La 21 ianuarie 1921, Asociația Fabricanților din Banat a adresat un memoriu guvernului, în care menționa că, din cauza lipsei de numerar, a datoriilor contractate de întreprinderi la bănci, a defectiunilor de transport pe căile ferate, o serie de fabrici din Banat sunt pe cale să-și înceteze activitatea. Memoriul insistă îndeosebi asupra reluării transporturilor de mărfuri la C.F.R.¹⁰

Alte preocupări ale asociațiilor patronale regionale aveau în vedere conflictele de muncă și soluționarea lor prin tratative, contractul de muncă individual și colectiv, rezolvarea unor probleme sociale acute cum ar fi inflația, șomajul, asigurările sociale etc. Această idee a fost pe larg expusă la Adunarea de constituire a Asociației Patronilor din Cluj, organizată în data de 12 aprilie 1921. La întrunirea patronilor, dr. M. Farkas "evidențiază că străduința Asociației este colaborarea pașnică cu lucrătorii... Atrage atenția celor prezenți asupra pericolului ce s-ar naște

¹⁰ Înființată în anul 1919. Cf. Vasile Ciobanu, *Über die siebenbürgisch-sächsische Industrie während der Zwischenkriegszeit*, în *FVL*, 1993, 36, nr. 1, p.79. Ibidem, vezi și planul de electrificare al lui S. Dachler.

¹⁰ Arh. Stat. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Ds. 63/1921, f. 15.

din deteriorarea fizică și psihică a lucrătorilor, atunci când trebuie să facem față concurenței produselor industriale din alte țări - încât producția locală nu va putea concura tocmai în urma incapacității lucrătorilor de aici." El a ținut să sublinieze că "nu contra lucrătorilor, ci pentru lucrători, și astfel și pentru noi înființăm Asociația"¹¹.

În anul 1921 procesul de centralizare provincială a uniunilor patronale a făcut un mare pas înainte prin înființarea Biroului Central al Asociațiilor Patronale din Ardeal și Banat, care a adoptat o platformă comună de activitate și a ales o conducere unică sub președinția lui dr. Petru Groza¹², secretar general devenind Alexandru Böszörményi. Corporații industriale la scară provincială au fost organizate și în Basarabia (Sindicatul Industriașilor din Basarabia), cât și în Bucovina (Uniunea Industriașilor Bucoveneni).

Curând, uniunile provinciale au inițiat tratative cu Uniunea Generală a Industriașilor din România, convenindu-se ca organizațiile patronale și industriale din Ardeal, Banat, Basarabia și Bucovina să fie reprezentate paritar cu cele din Vechiul Regat în cadrul viitorului U.G.I.R., care urma să-și extindă activitatea pe teritoriul întregii României. În acest scop, Adunarea Generală extraordinară a U.G.I.R., din 2 octombrie 1921, a modificat articolul 4 din Statut, dându-i următoarea formulare: "Industriașii grupați în Uniuni regionale din teritoriile alipite, alcătuite din mai multe grupe de industrii, fac parte de drept din U.G.I.R., iar președinții lor vor fi considerați ca vicepreședinți în Comitetul de direcțiune al Uniunii cu drepturile prevăzute la art.5". Pe lângă aceasta, președinții tuturor celorlalte organizații recunoscute urmau să facă parte din Comitetul de Direcțiune¹³. Astfel a fost declanșat procesul de integrare a asociațiilor patronale locale în cadrul U.G.I.R., determinând reuniunea reprezentanților asociațiilor patronale din întreaga țară în data de 25 martie 1922, care "a vorbit în numele industriei din România întregită", făcându-se astfel "un pas mare ... menit să dea toată autoritatea necesară intervențiilor noastre", după cum s-a subliniat în raportul de activitate al U.G.I.R. pe anul 1922¹⁴, prezentat de ing. C.R. Mircea. Într-adevăr, "Convențiunea de aderare a Uniunilor regionale la U.G.I.R." prevedea că "Organizațiile industriale din teritoriile alipite aderă cu organizarea lor actuală la U.G.I.R. cu sediul la București. Se preciza, totuși, că "Uniunile ce aderă la U.G.I.R.... își păstrează mai departe independența lor..."¹⁵.

Pasul următor a constat în realizarea unei colaborări efective cu U.G.I.R., astfel încât demersurile asociațiilor locale puteau ajunge direct la guvern, ceea ce a contribuit în mare măsură la eficiența lor. Raportul de activitate al Asociației patronale clujene pe anul 1922 ținea să sublinieze, de altfel, că "asociația a înlăturat multe pericole ce amenințau pătura industrială din partea guvernului. În mai multe cazuri a dezarmat pe muncitorii care au întreprins atacuri care, în caz de reușită, ar fi conturbat bunul mers al producției"¹⁶.

Eficiența cu care acționa U.G.I.R., reprezentând interesele imediate și de perspectivă ale industriașilor din toate colțurile țării, era deci evidentă. Drept ur-

¹¹ Arh. Stat. Cluj, Fond Tribunalul Cluj, Secția I, Ds. nr. 63/1926, f. 196.

¹² *Idem*, f.223.

¹³ Chr. Staicovici, op. cit., p. 42-43.

¹⁴ *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România*, 1923, 2, nr. 9-10, p. 448.

¹⁵ Chr. Staicovici, op. cit., p. 52.

¹⁶ Arh. Stat. Cluj, Fond cit., Ds. nr. 63/1926, f.223.

mare, în anul 1922, Șt. Cerkez, președinte, și C.R. Mircea, director general al U.G.I.R., au trimis o adresă acelor industriști care încă nu au aderat la organizația patronală, subliniind că "a trecut vremea abținerilor" și că reuniunea tuturor întreprinzătorilor "ar permite guvernului țării să lucreze cu mai multă siguranță pentru remedierea tristei stări de lucruri de astăzi, știindu-se sprijinit pe concursul unanim al tuturor celor ce se îndeletnicesc cu munca industrială..."

Încă în cursul anului 1922 reprezentanții organizațiilor patronale provinciale au fost coopțați în Comitetul Uniunii Generale a Industriașilor din România, al cărui președinte era dr. Șt. Cerkez, iar Sigismund Szana din Timișoara și dr. Willy Czell din Brașov au devenit co-președinți. Vicepreședinți au fost aleși Alexandru Bădescu și Chr. Penescu-Kertsch, alături de dr. Moise Farkas și Paul Ballo, reprezentanții Transilvaniei. Pe lângă aceștia, Comitetul U.G.I.R. avea un număr mare de membri și membri de drept, în rândul cărora întâlneam oameni de afaceri, tehnocrați și politicieni din toate provinciile istorice și centrele industriale mai importante. Vechiul Regat era reprezentat de C.D. Bușilă, Silvio Marino, C.R. Mircea, Stelian Popescu, Virgil Toroceanu, D.D. Bragadiru, C.I. Brătianu, Corneliu Cassasovici, Tiberiu Eremia, Christian Staicovici, Șt. Solacoglu, C. Osiceanu și mulți alții. Reprezentanții Transilvaniei proveneau din Cluj (Virgil Dessila, Béla Hexner), Oradea (Izsó Rosenberg, Ladislau Szalai), Târgu-Mureș (Albert Bürger), Brașov (dr. Arthur Polony), Sibiu (Siegmond Dachler, dr. Reinhold Horvath), Turda, Mediaș, Zărnești etc. Deosebit de bine era reprezentată zona industrială din sud-vestul României: Timișoara avea nu mai puțin de șase reprezentanți în Comitet (Norbert Benedikt, Victor Blășianu, Rudolf Totis, Eduard Prochaszka etc), iar Aradul trei (Ștefan Mateescu, Ladislau Vigyázó etc). Delegații Basarabiei erau T.M. Kogan, O.C. Babici și Anton Novac (toți trei din Chișinău) iar industriașii Bucovinei l-au desemnat în Comitet pe Iosif Vihovici din Cernăuți.

Sarcina noului Comitet era aceea de a crea bazele organizatorice ale unei asociații patronale unice pe plan național și de a pregăti convocarea unei adunări generale la care să fie reprezentați toți industriașii din România. În acest scop a fost editat la 1 aprilie 1922 Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România, pentru a furniza "toate informațiunile, toate știrile și orice articole cu caracter tehnic sau comercial, care ar putea ajuta la orientarea exactă a industriașilor în munca lor".

Toate aceste evenimente justificau afirmația rostită la adunarea generală a patronatului clujean din luna mai 1923, cum că "Asociația, în munca sa de consolidare, a ajuns astăzi la un punct important. Ca rezultat al muncii de organizare, este tot mai pronunțată dorința ca industria țării să fie grupată într-un organ unitar, nu numai la Cluj și București, dar și la Timișoara și în celelalte orașe"¹⁷.

Acest deziderat a fost realizat cu prilejul primei Adunări Generale a Uniunii tuturor Industriașilor din România întregită, convocată la 13 mai 1923 la Palatul Camerei de Comerț și Industrie din București, sub președinția lui Ștefan Cerkez, în prezența membrilor Comitetului Central al Uniunii și a reprezentanților tuturor Asociațiilor industriale, precum și ale întreprinderilor industriale cele mai importante din întreaga țară¹⁸.

În cuvântul de deschidere, președintele U.G.I.R. a subliniat străduințele încununate de succes "de a strânge legăturile cu toți industriașii din teritoriile

¹⁷ *Idem*, f. 222.

¹⁸ *Buletinul U.G.I.R.*, 1923, 2, nr. 9-10, p. 444.

alipite". Ștefan Cerkez a descris acest proces astfel: "Industriașii din teritoriile alipite, care la început au venit timizi în mijlocul nostru, căutând îngrădiri regionaliste, azi, din contră, ei sunt cei care - văzând armonia ce există și trebuie să existe între toți industriașii țării și văzând cum sunt apărute de Uniune interesele lor -, ei ne împing la o strângere cât mai mare sufletească. Acest lucru nu face decât să-i onoreze și le ridică și mai mult prestigiul lor. Activitatea industrială și economică ce acești colegi o desfășoară în mijlocul Uniunii să fie un exemplu de energie pentru toți industriașii din Vechiul Regat"¹⁹.

După discursul lui Șt. Cerkez și darea de seamă prezentată de ing. C.R. Mircea, secretarul general al U.G.I.R., Adunarea generală a hotărât să aleagă o comisie unică, formată din reprezentanții organizațiilor patronale din toate regiunile țării, pentru a prezenta ministrului industriei și celui al finanțelor doleanțele industriașilor. Această comisie unică a fost constituită din Șt. Cerkez, C.R. Mircea, W. Czell, S. Szana, M. Farkas, A. Polony, P. Groza, E. Lendvai, A. Bürger, Popovici-Mezin și Șt. Solacoglu. Delegația aleasă de Adunarea generală a U.G.I.R. s-a prezentat în data de 14 mai 1923 la ministrul industriei, Vasile P. Sassu, asistat de Cezar Popescu, directorul general al industriei. A urmat apoi audiența la ministrul de finanțe, Vintilă Brătianu. Aceste demersuri au inaugurat noua fază de dezvoltare a U.G.I.R., care a devenit o corporație reprezentativă ce acționa în mod unitar, în numele tuturor întreprinzătorilor din România, indiferent de proveniența regională, sau de originea lor etnică, atunci când era vorba de interesele comune ale patronilor industriali ca și clasă socială. Principiul acțiunii solidare se îmbina însă cu cel al autonomiei regionale sau profesionale. Acest lucru a fost preconizat chiar și de noul ministru al industriei și comerțului, Tancred Constantinescu, atunci când - cu ocazia instalării sale - a primit din partea unei delegații a U.G.I.R. un nou memoriu. Referindu-se la relațiile dintre fabricanți, salariați și reprezentarea intereselor lor specifice în fața guvernului, el a preconizat ca asociațiile patronale "să rămână pe viitor asociații autonome înființate pe regiuni cu o federală centrală, formată din delegați ai asociațiunilor regionale, federală care va fi organul consultativ al Ministerului Muncii"²⁰.

Prin urmare, constituirea organizației patronale centralizate la nivel național nu avea drept scop știrbirea atribuțiilor asociațiilor locale și involuția lor. Dimpotrivă, în anii 1923-1924 se manifestă o tendință spre consolidare a acestora. Astfel, în ce privește Clujul, Asociația Marilor Industriași din Cluj și raionul Cluj al Uniunii Forestiere din Ardeal au declarat că se vor înscrie individual în Asociația Patronilor din Cluj, pentru ca reprezentanții industriașilor din acest oraș să fie grupați într-un singur organ, denumit Asociația Patronilor și Marilor Industriași din Cluj²¹.

Chiar și oamenii de afaceri din capitală au simțit nevoia unei Asociații Patronale proprii, înființată cu ocazia adunării generale a industriașilor bucureșteni din data de 20 mai 1923²². Curând, Asociația Patronală din București a început să desfășoare o activitate energetică, colaborând cu reprezentanții U.G.I.R. la elaborarea proiectului de lege pentru asigurarea contra accidentelor. În urma propunerii lui Al. Bădescu, reprezentantul Asociației Patronale din București, s-a

¹⁹ *Idem*, p. 445.

²⁰ Chr. Staicovici, *op.cit.*, p. 81.

²¹ Arh. Stat. Cluj, Fond cit., Ds. nr. 63/1926, f. 223.

²² *Buletinul U.G.I.R.*, 1923, 2 nr. 9-10, p. 485.

constituit comisia pentru studierea acestei chestiuni, în care au fost reprezentați industriașii din întreaga țară: W. Dinermann, ing. M. Cioc, C.R. Mircea, dr. Al. Böszörményi (Cluj), dr. K. Jakobi (Timișoara), ing. Hildebrand (Cernăuți).

Totuși, industriașii din România considerau că cea mai eficientă formulă de apărare a intereselor lor o reprezintă înscrierea individuală sau în grup în cadrul U.G.I.R. Astfel, în luna mai 1923 a aderat la Uniune și Federația Industriașilor de articole zaharoase din România. Afluxul producătorilor industriali s-a accentuat în perioada următoare, astfel încât până în luna mai 1924 numărul membrilor a sporit la circa 1200, aproape în totalitate mari industriași, al căror capital însuma 3.5 miliarde lei, după cum s-a relevat la Adunarea generală a U.G.I.R. din același an²³.

De altfel, se poate considera că în anul 1924 U.G.I.R. a devenit o organizație matură, cu o structură organizatorică bine definită, a cărei activitate a dobândit atât scopuri precise, cât și metode adecvate pentru a le împlini. Structura ei foarte elastică permitea desfășurarea unor acțiuni individuale, regionale, sau pe ramuri de producție, dar în cele mai multe cazuri, Uniunea acționa ca un tot unitar. "Acest aport de muncă și competiție din toate unghiurile țării a dat acțiunii noastre o vigoare și o autoritate nebănuită. Am putut lua inițiativa în toate chestiunile privitoare la producția industrială a țării... Afară de aceasta, avem asigurarea că la luarea de orice măsuri în legătură cu viața industrială a țării, vom fi ascultați și noi; că tot ce se înfăptuiește în această direcție se va face în acord cu organizația noastră" - sublinia Darea de seamă a Uniunii pe anul 1924²⁴.

III. Structura organizatorică a Uniunii Generale a Industriașilor din România și modul ei de activitate

Uniunea Generală a Industriașilor din România admitea în componența ei atât membri individuali, cât și patroni asociați după criteriul profesional sau teritorial. Această asociație patronală organizată la nivel național nu făcea distincție între marii magnați ai industriei și micii întreprinzători, astfel încât numărul membrilor individuali a ajuns de ordinul miilor, dintre care două treimi erau însă mici industriași. Aceștia din urmă nu au mai considerat, la un moment dat, U.G.I.R. ca suficient de reprezentativă pentru interesele lor, astfel că s-au retras, încetul cu încetul, pentru a forma o organizație proprie²⁵ (Uniunea Generală a Micilor Industriași și Meseriași Patroni).

Din punct de vedere teritorial, U.G.I.R. avea cinci secții: I - Vechiul Regat, cuprinzând însă și acele întreprinderi care își aveau exploatarea în alte provincii, dar sediul lor social se afla la București. Aceasta era, de exemplu, situația societăților "Petroșani" și "Mica"; II - Secția Banat, cuprinzând două subdiviziuni, prin Asociațiunea Fabricanților din Banat, cu sediul la Timișoara, și Asociațiunea Întreprinderilor Industriale din Arad; III - Secția Basarabia, a cărei participare la lucrările U.G.I.R. era destul de redusă; IV - Secția Bucovina, reprezentată de Uniunea Industriașilor Bucoveneni de la Cernăuți; V - Secția Transilvania, care

²³ *Idem*, 1924, 3, nr. 6, p. 266.

²⁴ Arh. Stat. București, Fond U.G.I.R., Ds nr. 13/1923, fasc. 2, p. 38-39.

²⁵ *Idem*, fasc. 4, p. 5.

reuncea Uniunea Industriaşilor Transilvăneni din Braşov, Uniunea Marilor Industriaşi din Cluj şi Uniunea Patronilor din Târgu-Mureş²⁶.

Începând cu anul 1925, unele organizaţii patronale locale, în special cele care aveau o rază de activitate mai întinsă, şi-au schimbat denumirea în Direcţii Regionale sau Filiale ale U.G.I.R. Astfel, la 16 aprilie 1925, asociaţia patronală din Cluj şi-a schimbat denumirea în "Uniunea Generală a Industriaşilor din România - Direcţia Regională Cluj", cu menţiunea că "grupări locale se pot înfiinţa în orice loc de pe regiunea Inspectoratului industrial Cluj". Statutul, obiectivele şi modul de activitate ale asociaţiei nu s-au schimbat însă, decât în foarte mică măsură.

Alte asociaţii, în care ponderea oamenilor de afaceri minoritari era deosebit de mare, şi-au păstrat paralel şi denumirea în limba maghiară (Munkaadók Szövetsége Marosvásárhely - Asociaţia Patronilor din Târgu-Mureş) sau germană (Bund der Siebenbürger Industriellen - Uniunea Industriaşilor Transilvăneni, la Braşov).

Situaţia era asemănătoare în cazul unor uniuni patronale care grupau întreprinderile din aceeaşi branşă, intitulate concomitent în trei limbi (Reuniunea Uzinelor Electrice din Teritoriile Alipite - Bund der Elektrizitätswerke in den angeschl. Gebiete Rumäniens - Romániához csatolt területek villamos müveinek Szövetsége).

Pe lângă aceasta, U.G.I.R. cuprindea o serie de asociaţii grupate după criteriul profesional, îmbinat uneori cu cel teritorial. În anul 1926, uniunile patronale care aveau o pondere deosebită, atât în activitatea U.G.I.R., cât şi în viaţa economică şi social-politică a întregii ţări, erau: Asociaţia Industriaşilor de Petrol, Asociaţia Fabricanţilor de Textile Vegetale, Sindicatul Fabricilor de Ciocolată, Cacao şi Bomboane, Sindicatul Fabricilor de Drojdie Comprimată, Sindicatul Fabricilor de Tricotaje şi Ciorapi, Uniunea Industriilor Metalurgice şi Miniere. Toate aceste uniuni profesionale îşi aveau sediul la Bucureşti. Altele aveau însă un caracter provincial, cum ar fi Sindicatul Forestier din Bucovina şi Uniunea Industriilor de Tricotaje şi Ţesături din Bucovina, care activau la Cernăuţi²⁷. În schimb, Reuniunea Uzinelor Electrice din Teritoriile Alipite îşi avea sediul la Sibiu, iar Sindicatul Morarilor din Basarabia, la Chişinău.

După anul 1926 procesul de unificare a întreprinderilor din aceeaşi branşă industrială s-a intensificat. De exemplu, uzinele electrice s-au grupat treptat, până în anul 1931, în Asociaţia Generală a Producătorilor şi Distribuitorilor de Energie Electrică din România.

Una din cele mai puternice asociaţii patronale din România a fost Uniunea Industriilor Metalurgice şi Miniere. Începuturile organizaţiei datează din iunie 1922, când, la Cluj, un grup de patroni a înfiinţat Uniunea Întreprinderilor Miniere şi Topitoare din Ardeal şi Banat la care au aderat, la început, reprezentanţii unor întreprinderi pentru extracţia cărbunelui, aurului, bauxitei, piritei şi granitului²⁸. Statutele Uniunii prevedeau că activitatea ei va urmări "reprezentarea continuă a tuturor intereselor comune ale întreprinderilor miniere referitoare la credite, impozite, vamă, comunicaţii şi asigurări şi ţinerea la curent a întreprinderilor miniere cu toate aceste chestiuni".

²⁶ *Idem*, fasc. 3.

²⁷ *Idem*, fasc. 5, p. 3-4.

²⁸ Arh. Stat. Cluj, Fond. cit., Ds. nr. 19/1924, f. 5-12, 30-31.

Membrii fondatori nu intenționau să rămână o organizație regională, dimpotrivă, încă la constituire s-a precizat că "adunarea generală declară în unanimitate că, după organizarea completă a uniunii în Ardeal și Banat, va lua măsuri și pentru organizarea unei uniuni generale a întreprinderilor miniere din întreaga țară".

Paralel cu aceasta, a început procesul de regrupare a puternicelor uzine metalurgice din România, la inițiativa Fabricii de vagoane și motoare "Astra"-Arad, care în decembrie 1922 a trimis "un proiect de statute în vederea formării unui sindicat siderurgic sau metalurgic în țară", pentru discutarea căruia a invitat la sediul ei din București reprezentanții firmelor metalurgice mai importante din întreaga Românie²⁹. În urma acestor demersuri, la 17 februarie 1923, au fost puse bazele organizației patronilor metalurgiști, denumită Uniunea Industriilor Metalurgice din România.

La începutul anului 1924, reprezentanții Uzinelor Reșița au propus ca toate asociațiile patronale care activau în branșele metalurgice și miniere să constituie un singur sindicat profesional. Noua organizație urma să poarte denumirea de Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere din România (U.I.M.M.R.) și urma să ralieze cele mai importante exploatări carbonifere, metalifere, cariere, precum și uzinele metalurgice³⁰. După noi tratative, propunerea a fost acceptată și astfel a luat naștere una din cele mai reprezentative organizații patronale din România, din care făceau parte marile întreprinderi "Reșița", "Astra", "N. Malaxa", "Vulcan", "Titan-Nădrag-Călan", "Petroșani", "Lupeni", "Mica" etc. Prezența într-o organizație, care reunea firme atât de puternice, dădea și mai multă greutate demersurilor întreprinse de reprezentanții lor.

U.I.M.M.R. și-a exprimat opinia în toate chestiunile de ordin economic și social care atingeau interesele ramurilor industriale pe care le reprezenta, luând parte cu mult dinamism și energie la viața publică a României. În anul 1926 U.I.M.M.R. a întocmit un proiect de Lege pentru protecția și încurajarea dezvoltării industriei naționale³¹; în anul următor a întreprins demersuri pe lângă Ministerul de Finanțe pentru a obține achitarea sumelor de ordinul sutelor de milioane pe care Administrația C.F.R. le datora întreprinderilor miniere și metalurgice.

U.I.M.M.R. s-a activizat în mod deosebit în anii 1928-1929, când cotitura în materie de politică economică a guvernului național-țărănesc a început să vină tot mai mult în contradicție cu interesele magnaților industriei metalurgice și miniere. Astfel, în anul 1929, firmele carbonifere au ținut să-și evidențieze punctul de vedere față de proiectul noii Legi a minelor, elaborând o serie de sugestii și observații pe care le-au trimis Ministerului de Industrie și Comerț prin intermediul U.I.M.M.R.³².

Dacă experiența dobândită de întreprinderile miniere și metalurgice a dovedit eficiența unor demersuri solidare, nu același lucru s-a întâmplat în alte ramuri de activitate.

²⁹ Arh. Stat. București, Fond. U.G.I.R., Ds. nr. 1/1922, f. 145-152.

³⁰ Arh. Stat. București, Fond. Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere din România (U.I.M.M.R.), Ds. nr. 6/1924, f. 110-111.

³¹ *Buletinul Industriei*, 1926-1927, 1, nr. 1, p. 32-39.

³² Arh. Stat. București, Fond U.I.M.M.R., Ds. nr. 4/1929, f. 114-125.

Deosebit de dificil s-a desfășurat reunirea organizațiilor patronale cu profil forestier la nivelul întregii țări. Existența a patru organizații provinciale nu era de natură să ușureze colaborarea întreprinzătorilor forestieri. Într-adevăr, Asociația Industriei Forestiere din Vechiul regat, Uniunea Forestieră din Ardeal și Banat, Sindicatul Forestier din Bucovina și Uniunea Forestieră din Basarabia nu își coordonau acțiunile nici pe plan intern, nici pe plan extern, ceea ce a dus la înrăutățirea situației comercianților români de lemnărie pe piața internațională.

La congresul general al industriașilor forestieri, ținut la București în anul 1923, C.R. Mircea, directorul general al U.G.I.R., a atras atenția aspra "neputinței în care se găsesc acele grupări răzlețe, de a apăra cu folos întreprinderile pe care le reprezintă, dacă nu se conving un moment mai devreme că interesul tuturor este să se aliească ca grupare specială, alături de celelalte grupări de industriași pe lângă U.G.I.R., căruia o bună parte aparțin individual"³³.

Într-adevăr, în anul următor, asociațiile patronale regionale din industria lemnului s-au înscris individual în U.G.I.R., dar colaborarea lor nu a atins un nivel satisfăcător până în anul 1928, când s-a constituit Sindicatul Industriilor Forestiere din România, în care întreprinderile forestiere dominate de capitalul italian (Concernul Foresta) au jucat un rol deosebit de important³⁴.

Acest exemplu relevă condițiile complexe cărora trebuia să le facă față U.G.I.R. pentru a încerca să armonizeze interesele industriașilor români. Desigur, acest lucru nu se putea realiza fără acceptarea unor norme precise de funcționare a organizației, fixate încă de la începuturile activității ei, prin statutul adoptat în anul 1903. Convenția de aderare a uniunilor regionale la U.G.I.R. nu a dus momentan la schimbarea statutului, ci a fixat doar termenii de colaborare în cadrul unei organizații care a devenit cu mult mai vastă - unul din acești termeni referindu-se la paritatea numerică de reprezentare în cadrul organelor conducătoare a U.G.I.R. a delegaților noilor provincii, cu cei proveniți din Vechiul Regat. Modificarea statutelor U.G.I.R. a avut loc de-abia în Adunarea Generală Extraordinară din 6 decembrie 1923 și a fost aprobată prin Jurnalul Consiliului de Miniștri Nr. 127 din 25 ianuarie 1924.

Noul statut consfințea principiul că "se va menține în orice caz paritatea între numărul membrilor din Vechiul Regat și a celor din provinciile alipite" în cadrul organelor de conducere ale U.G.I.R.³⁵. Organul de conducere suprem al Uniunii urma să fie Comitetul de Direcție, compus dintr-un președinte și câte patru vicepreședinți din partea reprezentanților Vechiului Regat, respectiv din partea noilor provincii. Un rol de seamă juca Comitetul Central al Uniunii, compus în anul 1924 din 20 de reprezentanți ai Vechiului Regat, provenind în majoritate din București, dar și din Craiova, Iași și Piatra Neamț. Cei 21 de delegați ai uniunilor regionale proveneau din Timișoara, Arad, Cernăuți, Brașov, Sibiu, Mediaș, Zărnești, Cluj, Turda, Baia Mare, Târgu-Mureș și Târnăveni.

Alte organe reprezentative ale Uniunii erau Biroul Central și Comisia Legislativă, care făceau propuneri parlamentului și guvernului pentru îmbunătățirea legislației industriale. Comitetul de Cenzori verifica gestiunea sumelor provenite din cotizațiile cu care contribuia fiecare membru al U.G.I.R. la buna ei funcționare.

³³ Buletinul U.G.I.R., 1923, 2, nr. 17-18, p. 585-586.

³⁴ N. Păun, I. Báthory, C. Ivaneș, *Capitalul italian în sistemul financiar european și penetrația lui în economia forestieră din România (1900-1930)*, AILAși, 1986, 23, tom 2, p. 652.

³⁵ Buletinul U.G.I.R., 1924, 3, nr. 1, p. 24.

Adoptarea noului Statut a avut efecte benefice asupra activității Uniunii: "Colaborarea între diferitele organizații regionale și centre a devenit din ce în ce mai strânsă și mai rodnică, iar numărul membrilor, atât din Vechiul Regat, cât și din provinciile alipite, a crescut neconținut, astfel că aproape nu exista în țară o industrie mai însemnată, care să nu facă parte din Uniunea Generală a Industriștilor din România"³⁶.

Acest Statut a rămas în vigoare până la data de 6 mai 1927, când Adunarea Generală Extraordinară a membrilor U.G.I.R. a votat în unanimitate proiectul pentru modificarea statutelor, elaborat de Biroul Uniunii, cu modificările suplimentare adoptate de Comitetul Central a Uniunii³⁷.

Conducerea U.G.I.R. desemnată în 1924 a funcționat până în anul 1927, când președinția a fost preluată de către C.D. Bușilă, administrator delegat al societății Uzinele de Fier și Domeniile Reșița (U.D.R.), firmă care a obținut un mare număr de reprezentanți în organele de conducere ale U.G.I.R.: Constantin Orghidan, Ioan Băltescu, Andrei Lupan. Alături de ei, ocupă poziții tot mai importante reprezentanții marilor concerne metalurgice formate după anul 1924: Max Auschnitt (societatea "Titan-Nădrag-Călan"), M.N. Schapira (Uzinele de vagoane "Astra" - Arad), Izidor Diamant (Uzinele Industria Sârmei - Câmpia Turzii), Nicolae Miclescu (Industria Aeronautică Română - Brașov)³⁸. De asemenea, sunt cooptați și alți membri ai vieții de afaceri ca: Ion Bujoiu, reprezentantul marilor societăți carbonifere din Valea Jiului, sau Virgil Alimănișteanu, reprezentant al marilor societăți petrolifere și carbonifere. De fapt, odată cu anul 1927, U.G.I.R. începe să fie dominată de coalitia branșelor metalurgice-petrolifere și miniere, controlate în mare parte de consorțiul băncilor liberale, care împreună au format un "lobby" ce a reușit să dobândească o influență predominantă asupra politicii economice guvernamentale.

Alături de C. Orghidan, vicepreședinți ai Uniunii au fost aleși Dionis de Anhauch, A. Bădescu, Albert Bürger, Traugott Copony, W. Dinermann, M. Farkas, C. Osiceanu, Chr. Penescu-Kertsch și Sigismund Szana.

Analizând compoziția organelor de conducere ale U.G.I.R. alese în anii 1922, 1924 sau 1927, din punct de vedere etnic și religios, trebuie remarcată prezența masivă a oamenilor de afaceri minoritari, pe lângă reprezentanții burgheziei române, care cunoaște și ea un puternic proces de consolidare.

Din punct de vedere numeric, dintre oamenii de afaceri minoritari, cel mai bine erau reprezentați industriașii germani, atât sași (dr. Willy Czell, Siegmund Dachler, Arthur Polony, Traugott Copony, Reinhold Horvath, Richard Rieger etc.) cât și șvabi (Norbert Benedikt, Rudolf Totis, Julius Neubauer, Oscar Weiser) și bucovineni (M. Schindler).

Oamenii de afaceri evrei, care făceau parte din conducerea U.G.I.R., chiar dacă nu aveau o pondere numerică prea mare, ocupau poziții economice de importanță fundamentală în viața economică a României. Max Auschnitt controla cartelul fabricilor de tablă și fontă turnată, M.N. Schapira - cartelul fabricilor de material rulant, Micu Zentler reprezenta societatea "Distribuția" a desfacerii produselor petrolifere, Mózes Farkas - industria de încălziminte, Izidor Diamant

³⁶ Chr. Staicovici, *op. cit.*, p. 103.

³⁷ *Buletinul U.G.I.R.*, 1927, 6, nr. 9.

³⁸ *Arh. Stat. București, Fond U.G.I.R.*, *Ex. nr. 13/1923*, fasc. 6.

- industria laminatelor de cuie și sârmă, iar Zsigmond Szana avea o mare influență în cercurile de afaceri ale orașului Timișoara și ale întregului Banat.

Oamenii de afaceri maghiari, cum ar fi Albert Bürger, Zsigmond Erdős, Elemér Gyárfás, Pál Ballo, Sándor Böszörményi, Béla Hexner, Kálmán Rimanóczy etc., deși numeroși, reprezentau de regulă întreprinderi de dimensiuni mijlocii.

Pe lângă aceștia, în special în organizațiile locale ale U.G.I.R., activau mulți industriași greci, armeni, bulgari, turci, ruși, sârbi, etc.

Armonizarea unor interese atât de diverse din punct de vedere teritorial, profesional, etnic sau religios reprezenta, desigur, o problemă extrem de delicată. Un rol important în soluționarea ei l-a jucat Buletinul U.G.I.R. "Ca organ al tuturor industriașilor, Buletinul și-a propus și a reușit să nu facă deosebire între o regiune geografică și alta, între industriașii mari și mici, între cei de un crez religios și altul" - se sublinia în istoricul activității U.G.I.R.. Ca dovadă, Buletinul publica adesea și în limba germană lucrările congreselor U.G.I.R., precum și numeroase reclame comerciale în aceeași limbă. De altfel, limba germană, cunoscută în acea perioadă de majoritatea oamenilor de afaceri din Europa Centrală, a devenit o a doua limbă uzuală între oamenii de afaceri din întreaga Românie, pe lângă cea română. Ca dovadă, la întrunirea reprezentanților industriașilor din întreaga țară din martie 1922, Chr. Penescu-Kertsch - industriaș din Vechiul Regat - a rostit o cuvântare în limba germană "spre a fi mai bine înțeles de delegațiile din Ardeal și Bucovina". Limba germană era folosită în mod curent în corespondența comercială și chiar cea adresată conducerii U.G.I.R. și autorităților oficiale de către numeroși oameni de afaceri și firme din România. Membrii Asociației Patronale din Târgu-Mureș foloseau însă în mod frecvent limba maghiară, atât în corespondența curentă locală, cât și în relațiile cu conducerea centrală a U.G.I.R.

Armonizarea relațiilor dintre toți membrii organizațiilor patronale era absolut necesară, dacă se urmărea rezolvarea eficientă a problemelor complexe cărora trebuia să le facă față industria românească. Conform punctului de vedere exprimat de omul de afaceri sas Arthur Polony, toți industriașii erau "pătrunși de convingerea că este o nevoie absolută, care nu mai poate fi amânată, de a aduna - pentru o soluționare sistematică, unitară, a chestiunilor generale referitoare la industria întregii țări - Uniunile industriale ale diferitelor părți din România Mare, într-o mare Uniune Generală Industrială, de a crea un front unic și strâns al industriei din întreaga Românie, păstrând în același timp interesele deosebite, organizația autonomă și terenul de activitate al fiecăreia din organizațiile existente". Într-adevăr, pe această cale, U.G.I.R. a dobândit o influență deosebită în viața social-politică a României.

Puterea de care dispunea U.G.I.R. în relațiile cu cele mai înalte cercuri guvernamentale reiese dintr-o scrisoare adresată lui N. Theodorescu, directorul general al societății "Petroșani", la 2 mai 1924, în care se exprimă fără echivoc faptul că "lucrările ce se execută în birourile noastre, în interes general, *tariful vamal, tarifele de transport pe C.F.R.*, de care atât Ministerul de Finanțe, cât și Direcțiunea Generală a C.F.R. țin cont, adoptând propunerile Uniunii Generale a Industriașilor aproape în întregime, sunt proba de silințele ce ne dăm ca să ajutăm industria cât mai mult posibil"³⁹.

³⁹ Arh. cit., Fond cit., Ds. nr. 2/1924, f. 156.

Organizațiile patronale înființate la nivel național, regional sau pe criterii profesionale dădeau deci naștere la foarte largi posibilități de intervenție firmelor industriale în materie de politică economică.

LUDOVIC BÁTHORY

LETTNERUL ÎN BISERICA MEDIEVALĂ

Studiu introductiv

Arhitectura bisericilor creștine, din evul mediu până astăzi, a fost beneficiarul nemijlocit al schimbărilor petrecute în raportul instituției ecleziastice cu lumea laică. Distanțarea teologiei de filosofie, începând cu secolul XIII, anticipează separarea, evidentă în societățile moderne, dintre sacru și profan.

Ermetismul spiritual impus de biserică s-a concretizat în plan material prin reconsiderarea volumetrică a sanctuarelor, transformate în incinte sacre închise. Din păcate, istoria arhitecturii medievale, supusă unor neîncetate transformări și adaptări de circumstanță, consemnează puține vestigii ale martorilor acestei perioade.

De aceea, studiul de față își propune o introducere în problemele legate de apariția lettnerului, ca element de arhitectură definitoriu pentru o anumită etapă a evoluției spațial-stilistice în biserică medievală.

Denumirea de "lettner" este preluată din limba germană. Bibliografia de specialitate din țara noastră¹ utilizează și corespondentul francez "jubé", de la latinescul "iube", primul cuvânt al rugăciunii "Iube, Domine, benedicere!" (Poruncește, Doamne, binecuvântare!)².

În primele bazine creștine, citirea evangheliei și epistolelor se făcea de la două amvonuri primitive, alcătuite din câte un jilț și un pupitru amplasate la intrarea din navă în cor, de o parte și de alta a balustradei care marca trecerea în zona altarului³.

Evoluând de-a lungul timpului spre forme și materiale din ce în ce mai impozante, amvonul a fost la un moment dat înlocuit cu o galerie monumentală amplasată la articularea navei cu corul⁴. Se realizează astfel o închidere care preia și funcția balustradei menite să separe corul de navă, în configurația spațială inițială.

Necesitatea apariției acestei închideri, cu dublu rol de separare și în același timp de legătură între spațiul corului și navă, are o semnificație distinctă în evoluția poziției bisericii catolice în relația cu lumea laică. Accentul se pune din ce în ce

¹ Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*. București, 1976, p.185.

² Jean-Pierre Néraudau, *Dictionnaire d'histoire de l'art*. Paris, 1985, p.286.

³ E. Viollet le Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. Paris, 1875, vol. VI, p. 147.

⁴ Viollet le Duc plasează apariția lettnerului în biserică occidentală în secolul XII, definindu-l ca o galerie ridicată, menită să separe capătul de răsărit al navei de începutul corului (E. Viollet le Duc, *op.cit.*, p.147). La fel V. Drăguț, *op.cit.*, p.185, plasează apariția lui la începutul sec.XII, dar consideră că e o galerie care unește tribunele laterale. Alte opinii pledează pentru apariția acestuia în secolul XIII sau XIV (Néraudau, *op.cit.*, p.286).

mai mult pe zona sacră, sanctuarul devenind în exclusivitate biserica preoților, care se închid aici pentru a oficia serviciul divin. Locul credincioșilor rămâne în nava centrală și colaterale. La catedralele cu transept și deambulatoriu, accesul era permis în timpul ceremoniilor și în aceste locuri în cazul în care corul canonicilor nu avansa în careul transeptului⁵.

Inițial, majoritatea bisericilor care au avut lettner nu au fost concepute pentru a-l primi, el fiind o alipire ulterioară la construcția existentă. Răspândirea lui pe scară largă a cuprins toate cele trei tipuri de biserici existente: episcopale, abațiale și parohiale. În ce măsură acest lucru a fost impus de un regulament de ordine interioară a bisericii catolice, dacă a devenit un imperativ stilistic sau răspundea strict unor necesități funcționale, rămâne deocamdată o problemă deschisă.

Până în secolul XII catedrala are un dublu rol, religios și laic, episcopii oferind locuitorilor orașelor spații largi, neîngrădite, în care aveau loc deopotrivă ceremonii de cult divin sau adunări civile. Sărbătorile religioase erau sărbătoarea întregii urbe, când bisericile se decorau cu mare fast, etalându-se peste tot draperii, tapiserii și covoare scumpe. Lettnerul apare în bisericile episcopale începând cu a doua jumătate a secolului XIII, când episcopii au trebuit să renunțe la prerogativele de judecător universal, catedrala nemaifiind considerată "cathedra", ci simplu sanctuar și adăpost al capitlurilor episcopale. Închiderea extremității vestice a corului este secundată de închideri perimetrale înalte, adesea din zidărie de piatră, protejând rândurile de staluri fixe ocupate de corul canonicilor în timpul slujbei. Se realiza astfel o izolare totală a zonei sacre de zona profană, biserica preoților se clăduiește în calea privirilor enoriașilor. Se pune însă problema asistării la serviciul divin, devenită imposibilă prin închiderea corului. Soluția a constat în amplasarea pe latura vestică a lettnerului, spre navă, a unui altar secundar, uneori două, unde se oficia slujba pentru fideli prezenți, în timp ce de pe galeria lettnerului un preot citea evanghelia, înălța rugăciuni sau dirija corurile. În unele cazuri, însuși episcopul instruia de aici poporul⁶. Cu timpul, urcarea pe lettner se face doar în zilele de sărbătoare, pentru lecturile din epistole și evanghelii.

Lettnerul în catedrală este un zid masiv de piatră⁷, surmontat de o estradă destul de amplă, susținută de travei boltite încununate de o balustradă sculptată. Accesul pe estradă se face întotdeauna din zona sacră, printr-o scară circulară amplasată în cor, uneori cu ieșire printr-o altă scară spre navă. Legătura între navă și cor se realizează prin unul sau două portale, însoțite de mesele altarelor secundare. Peretele spre navă primește, cu timpul, un decor sculptat cu scene biblice, ca la catedrala Notre-Dame din Paris, al cărui lettner, constituit la sfârșitul secolului XIII, avea pe o înălțime de cinci metri sculpturi pictate, reprezentând scene din viața lui Isus Christos⁸. Descrierea lettnerului catedralei din Sens, de secol XII, menționează două amvonuri din piatră, separate printr-un crucifix și susținute, spre navă, de patru coloane care alcătuiesc trei arcade. Avea fiecare intrarea lui dinspre cor și fiecare ieșirea lui spre navă, pe ambele părți ale ușii principale a corului, caz mai rar întâlnit. Particularitatea lettnerului de la Sens a

⁵ Alain Erlande-Brandenburg, *Catedrale*. București, 1993, p.322.

⁶ E. Viollet le Duc, *op.cit.*, p.147.

⁷ Uneori din lemn, după cum descrie Viollet le Duc lettnerul catedralei din Albi, semnalând existența altora în bisericile din Bretagne (*op.cit.*, vol.VI, p.150).

⁸ E. Viollet le Duc, *op.cit.*, vol.III, p.232.

constat în faptul că se cântau epistolele pe tribuna din stânga, intrând în cor, și evanghelia pe cea din dreapta. Există planuri și desene din secolul XVII cu închiderea la vest a corurilor catedralelor din Angers, Toul, Bourges, Limoges, Metz, Reims, Strasbourg, Laon, Paris, Noyon, Auch. În unele locuri au fost reconstituite lettnerre renascentiste, ca de exemplu la Toul și Mans.

Ca răspuns la Reformă, care simplifică și clarifică raportul fidelilor cu sanctuarul, majoritatea lettnerelor din catedrale au fost demolate, începând cu sfârșitul secolului XVII. Astăzi se mai păstrează câteva exemplare în Germania, la catedralele din Naumburg (prima jumătate a secolului XIII), Halberstadt (începutul secolului XVI), Meissen (sfârșitul secolului XIII) și Magdeburg (secolul XIII) iar în Franța la catedrala din Albi⁹.

Bisericile mănăstirilor au adoptat cam în aceeași perioadă închiderea corului la vest, exemplele păstrate aparținând în majoritate ordinelor cerșetore. Aceste biserici sunt prin excelență ale religioșilor, asistența credincioșilor la oficierea serviciului divin fiind un accesoriu. În mănăstirile secolelor XI-XII clerul era destul de numeros, de unde și amploarea remarcabilă a corului, care înainta adesea în navă. Uzual, enoriașii participau la slujbele oficiate în biserica parohială sau la capelele care înconjurau conventul. Nava bisericilor mănăstirești era oferită ca adăpost numeroșilor străini, pelerini în trecere, oameni nevoiași, care găseau aici adăpost temporar zi și noapte. Devine necesară izolarea corului clericilor, care se înconjoară, ca în cazul catedralelor, cu ziduri înalte pentru a nu fi văzuți și deranjați din navă. Enoriașii prezenți puteau asculta corurile și vedeau clericul urcat pe lettner pentru citirea epistolelor și evangheliei. Bisericile abațiale, în special cele franceze, rivalizau în zelul de a-și orna incinta religioasă. Abația Saint-Denis din Paris avea un lettner de secol XIII, a cărui fațadă spre navă era împodobită cu sculpturi în piatră, reprezentând scene din viața și martiriul Sfântului Denis.

Recunoscute de autoritatea ecleziastică ca fiind canonici regulamentari, predicatorii trebuiau să aibă o biserică deschisă populației fidele și, după obiceiul timpului, un cimitir unde puteau fi înhumați și laici. Emanând o atmosferă de simplitate și sărăcie, bisericile dominicane și franciscane sunt în general cu o singură navă (uneori două, rar trei), boltită sau tăvănită și cor lung, terminat la început pătrat (secol XIII), apoi în poligon cu cinci laturi, întotdeauna boltit. Cu excepția Italiei, bisericile ordinelor cerșetore sunt lipsite de transept. Izolarea spațială a zonei sacre apare deja în cursul secolului XIII, închiderea corului la vest printr-un zid precedat de un lettner realizându-se pe toată lățimea navei¹⁰. Traveile

⁹ Catedrala din Naumburg are un lettner contemporan cu construcția (1207-1242), amplasat în prima travee a navei centrale, ocupând întreaga lățime a acesteia. Este ridicat pe trei bolți în cruce pe ogive. Aici, corul înaintază în careu, transeptul fiind inclus în zona sacră. Este un exemplu de acest tip unic în Germania, reprezentând preluarea formulei apărute în Italia (Friedric & Helga Möbius, *Architecture religieuse en Allemagne. Saxe, Thuringe, Brandenbourg, Mecklenbourg*. Leipzig, 1963, p.211-212). - Catedrala din Halberstadt, cu un cor construit între anii 1354-1402, primește un lettner cu două intrări, în primii ani ai secolului XVI, amplasat în dreptul arcului triumfal. Cele trei travei înguste, acoperite cu bolți gotice târzii, ocupă 3/5 din deschiderea navei centrale, o scară balansată facilitând accesul din cor pe tribună (*idem*, p.186-187). - Catedrala din Magdeburg are un lettner din secolul XIII, amplasat în dreptul arcului triumfal, zidul spre navă fiind decorat cu arcade oarbe, străpunse de două intrări spre cor, precedate de un altar secundar (*idem*, p.202). - La Meissen, se păstrează lettnerul construit la sfârșitul secolului XIII, sub influența catedralei din Magdeburg (*idem*, p.205).

¹⁰ Biserica mănăstirii dominicane din Buda primește deja din prima fază de construcție, în secolul XIII, un lettner pe toată lățimea navei, dărmat în prima treime a secolului XV (Katalin H. Gyürky, *Das Mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda (= Fontes Archaeologici Hungariae)*, Budapesta, 1981).

înguste, boltite în cruce pe ogive, se reazămă la est pe console încastrate în zidul despărțitor al corului, iar la vest pe arcade deschise spre navă. Traveea mediană marchează deschiderea unei intrări spre cor, accesul pe galeria lettnerului făcându-se întotdeauna din zona sacră (sacristie sau ultima travee a corului).

În țara noastră se mai păstrează un singur martor al existenței lettnerului în arhitectura călugărilor predicatori, la biserica mănăstirii dominicane din Sighișoara. Redus la traveea alipită peretelui nordic, lettnerul este în momentul de față încorporat balconului existent, de care se delimitează structural prin bolta pe ogive susținută de doi stâlpi prismatici și două console încastrate în peretele estic. Accesul se făcea printr-o scară balansată, din piatră, existentă și astăzi¹¹, care pornește din vechea sacristie¹². Din păcate, transformările incisive care au avut loc în decursul veacurilor au afectat substanțial arhitectura interioară a bisericii, dar din informațiile privind istoricul clădirii¹³ și din detaliile stilistice păstrate, am putea data construcția lettnerului la sfârșitul secolului XV.

Aflată deocamdată în stadiul de cercetare arheologică¹⁴, biserica mănăstirii dominicane de la Vințul de Jos (jud. Alba) relevă prin descoperirile făcute existența unui lettner pe toată lățimea navei, cu cinci travei boltite pe ogive, având dimensiunea traveii de 2,40 X 2,80 m. Au fost scoase la lumină soclurile stâlpilor hexagonali care susțineau tribuna spre navă, reconstituirea preliminară evidențiind analogii cu exemple similare din Germania¹⁵.

Bisericile parohiale reproduceau la scară mai mică dispunerea corului adoptată în catedrale. Spre deosebire de acestea și de bisericile conventuale, bisericile parohiale erau destinate în primul rând credincioșilor. De aceea, corurile nu au fost înconjurate de închideri opace, din contră, realizate din fier sau piatră, ele lăsau privirea să pătrundă fără opreliști spre zona altarului.

Lettnerul apare în biserica parohială abia la sfârșitul secolului XV. Fără îndoială că aici, rolul său de delimitare a sanctuarului ca zonă sacră, inaccesibilă credincioșilor, este diminuat în mare măsură. Motivul închiderii corului la vest, în aceste cazuri, poate fi de ordin formal, bisericile parohiale adaptându-se unui curent stilistic deja destul de răspândit. Spațiul este mai fluent, galeria pe travei boltite lăsând să se vadă altarul pe sub arcele susținute de stâlpi subțiri.

În țara noastră se păstrează un singur exemplu la biserica Sf. Maria din Sebeș-Alba, realizat în a doua jumătate a secolului XV¹⁶. Galeria avea șase travei boltite în cruce pe ogive, din care se mai păstrează patru, câte două de o parte și de alta a arcului triumfal¹⁷. Accesul se făcea pe o scară în spirală amplasată în

¹¹ Se păstrează foarte frumosul ancadrament de piatră al ușii din sacristie spre scara lettnerului, sculptat în stilul goticului târziu.

¹² Astăzi biserica aparține Parohiei Evanghelice Sighișoara.

¹³ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*. București, 1959, p.538; Vasile Drăguț, *Cetatea Sighișoara* (= Monumentele patriei noastre). București, 1968, p.31-33.

¹⁴ Descoperirea aparține domnului dr. Adrian Rusu, cercetător științific la Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca

¹⁵ Biserica mănăstirii dominicane din Erfurt, cu lettner din 1410 și biserica franciscană din Esslingen cu lettner construit în jurul anului 1300, în F. & H. Möbius, *op.cit.*, p.175; Ernst Badstübner, *Kirchen der Mönche*. Berlin, 1980, p.273. De asemenea biserica mănăstirii dominicane din Buda, v. Katalin H. Gyűrky, *op.cit.*, pl.II.

¹⁶ Deși deocamdată este unicul exemplu cunoscut, prezența lettnerului în bisericile parohiale medievale din țara noastră, în special în zona săsească, rămâne o problemă deschisă, cercetările arheologice putând releva aspecte noi. Influența șantierelor germane ar fi putut introduce la scară mai largă acest element de arhitectură. Să nu uităm că bisericile dominicane din Sighișoara și Vințul de Jos sunt tot în localități săsești.

¹⁷ Putea avea rolul de galerie pentru cântăreți. (Vezi și Mariana Angelescu ș.a., *Restaurarea unui monument de arhitectură din epocile romană și gotică în cadrul ansamblului de monumente feudale de la Sebeș-Alba, în Monumente Istoric. Studii și lucrări de restaurare*. București, 1967/2, p. 101).

sacristie, de la care s-a mai păstrat un ancadrament de ușă înzidit, restaurat cu ocazia intervențiilor din 1960-1964. În secolul XVII, lettnerul a fost desființat prin demolarea treimii mediane. Părțile rămase în dreptul navelor colaterale au fost înzestrate cu câte o rampă de scară adosată peretelui. Decorația sculpturală, în stilul goticului târziu, se compune din ogive încununate cu fleuron adosat peretelui de piatră, fiale, nervuri și traforuri în relief. Tribuna este susținută de cinci stâlpi cilindrici subțiri, conferindu-i eleganță și transparență. Între lettnerule bisericilor rămase în picioare, amintim pe cele din Franța, la Saint-Etienne du Mont din Paris și Sainte Madeleine din Troyes, toate opere ale Renașterii. Câteva biserici din Bretagne mai păstrează lettner de secol XV, din lemn, ca cel de la Saint Fiacre la Fouet, în întregime pictat.

Concluzii preliminare. Lettnerul apare într-un moment de hipersacralizare a sanctuarului, ilustrând reevaluarea raporturilor bisericii catolice cu lumea laică. Ridicarea unui zid între cor și navă, care închidea perspectiva credincioșilor spre altarul principal, marca o separare fără echivoc între cele două lumi.

O caracteristică comună pentru toate tipurile de lettner prezentate este rolul de înlocuitor al amvonului și balustradei care separă corul de navă. Acolo unde lettnerul s-a păstrat până în zilele noastre, funcția sa este preluată de amvonul amplasat în navă. În unele cazuri, pe galeria lettnerului a fost montată azi orga.

Materialul de construcție utilizat este în majoritatea cazurilor piatra, rareori lemnul, accesul pe estradă făcându-se întotdeauna din zona sacră, în cazuri excepționale cu legătură spre zona profană.

În toate cazurile traveile lettnerului intră în biserica credincioșilor, delimitând corul. În funcție de gradul de avansare a corului spre navă, la bisericile cu transept, acesta este construit în careu, dacă transeptul este deschis credincioșilor, sau în prima travee a navei centrale.

Traveile sunt mult mai înguste și nu se subordonează obligatoriu tramei structurale a clădirii.

În catedrale există întotdeauna un altar secundar în fața lettnerului, spre navă, iar zidul vestic primește în general un ornament din sculpturi și basoreliefuluri.

Majoritatea închiderilor la vestul corului sunt adăugiri ulterioare finalizării edificiului.

Lettnerul bisericilor dominicane și franciscane, indiferent de tipul planului (sală sau bazilical), cuprinde toată lățimea navei, inclusiv colateralele, dacă acestea există. În catedrale, lettnerul se limitează la deschiderea traveii corului, legând stâlpii arcului triumfal.

Se remarcă o diferențiere gradată în arhitectura celor trei tipuri de biserici: episcopale, conventuale și parohiale.

Biserica episcopală primește un lettner cu suport de zid continuu spre navă, străpuns de una sau două intrări în cor. Același lucru se întâmplă și în cazul bisericilor abațiale.

Lettnerul din biserica ordinelor cerșetoare are un caracter mai aerat, frontal spre navă este înlocuit cu arcade pe stâlpi, realizându-se o trecere gradată către

intrarea corului. Sanctuarul este în continuare claustrat, dar spațiul este mai primitiv prin dispariția zidului din navă.

În fine, parohiile, acolo unde a fost cazul, au adoptat o formulă atenuată, închiderea corului rezumându-se la o galerie pe arcade, cu stâlpi subțiri, fără tendințe de claustrare. Sanctuarul comunică cu spațiul navelor pe sub arcadele deschise, lipsite de grilaje sau uși care ar obtura perspectiva spre altar. Apropierea bisericii de lumea laică se face simțită aici, printr-o soluție de compromis, destul de îndepărtată de imperativul de separare al letnnerului din catedrale.

Varietatea și amploarea fenomenului de răspândire a acestui element de arhitectură în bisericile Europei medievale rămâne o problemă deschisă, ca temă de cercetare necesară clarificării evoluției funcționale și stilistice a programelor de arhitectură religioasă și în România. Exemplele enumerate, corelate cu analogiile și sferile de influență cunoscute, pot constitui repere de luat în seamă pentru cercetările arheologice viitoare.

MIHAELA-SANDA SALONTAI

LE JUBÉ DANS L'ÉGLISE MÉDIÉVALE

ÉTUDE INTRODUCTIF

(Résumé)

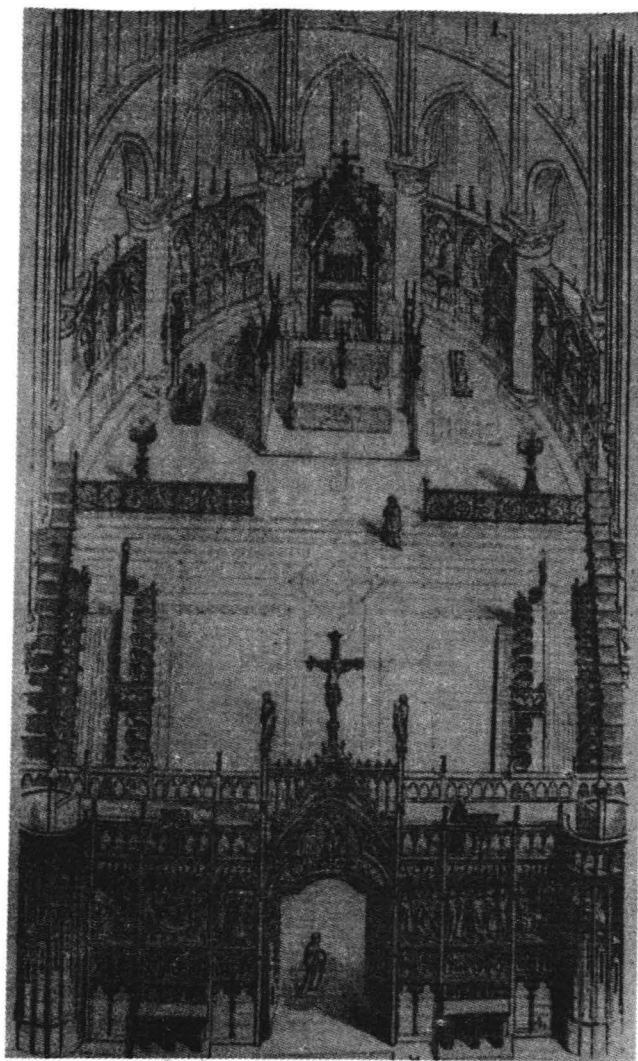
Témoignages des mouvements religieux et culturels au cours des siècles, les églises ont changé leur architecture intérieure, influencée par les rapports du clergé catholique avec ses fidèles. Pendant le XIIIe siècle, les chapitres des cathédrales françaises et allemandes ont initié la clôture des chœurs, transformant le sanctuaire dans l'église des prêtres. Sauf les murs dressés autour du chœur, vers le déambulatoire ou les collatéraux, on a construit une galerie élevée vers la nef, remplaçant comme ça l'ambon et la balustrade séparatrice qui existait entre les piliers de l'arc triomphal. Dorénavant, jusqu'au XVIIe siècle, le jubé va séparer le clergé réuni autour de leur évêque pour célébrer la liturgie, du peuple fidèle qui n'aura la possibilité de les voir que par une porte (parfois deux) ouverte dans le mur du jubé. Un prêtre monté sur la galerie était la porte-parole entre le sanctuaire et la nef, dirigeait les chœurs et récitait de l'évangile et des épîtres.

Peu d'exemples sont restés jusqu'à présent. Nous connaissons celui d'Albi en France, de Magdeburg, Meissen, Stendal, Halberstadt et Naumburg en Allemagne.

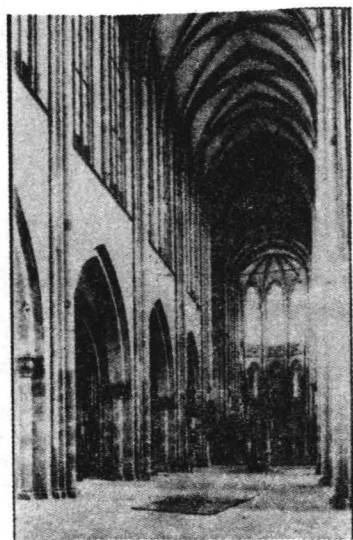
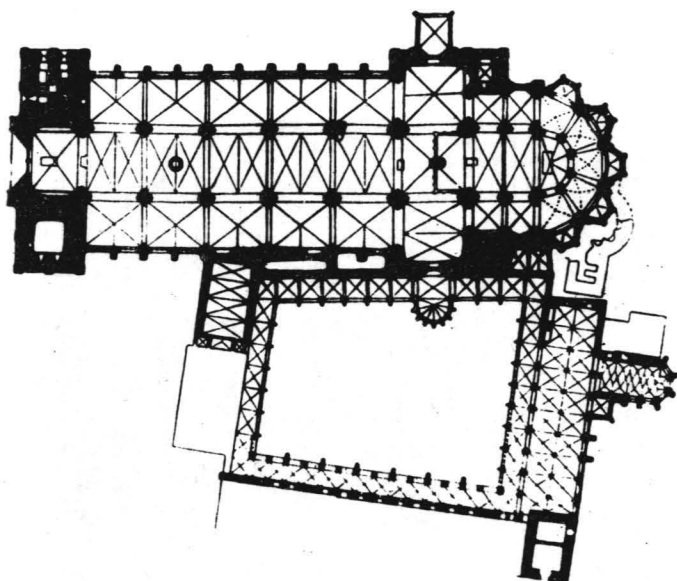
Les églises abbatiales ont également utilisé le jubé comme substitut à l'ambon, mais les exemples les mieux conservés sont ceux des églises des ordres prêcheurs, les dominicains et les franciscains. En Allemagne, à Erfurt et à Esslingen, les jubés gothiques sont entièrement préservés en même temps qu'en Roumanie, à Sighișoara et à Vințu de Jos (département de Alba) il y a des témoignages de son existence au cours du XVe siècle.

L'église paroissiale, plus près des fidèles, a choisi le compromis d'un jubé plus aéré, qui remplaça le mur vers le chœur avec une arcade soutenue par des piliers minces. L'exemple de Sainte Marie de Sebeș (département de Alba), construit au XVe siècle, est très bien conservé, sauf les deux travées médianes qui ont été démolies pendant le XVIIe siècle.

Cette brève étude préliminaire est le point de départ pour une recherche plus approfondie sur le rôle et la diffusion du jubé. Nous nous proposons d'établir s'il était un attribut commun à toutes les églises catholiques du Moyen Âge européen ou une intervention géographiquement limitée. Les investigations archéologiques devront tenir compte de cet aspect pendant leur recherche.

1. Corul catedralei din Paris la sfârșitul secolului XIII (după Viollet le Duc)

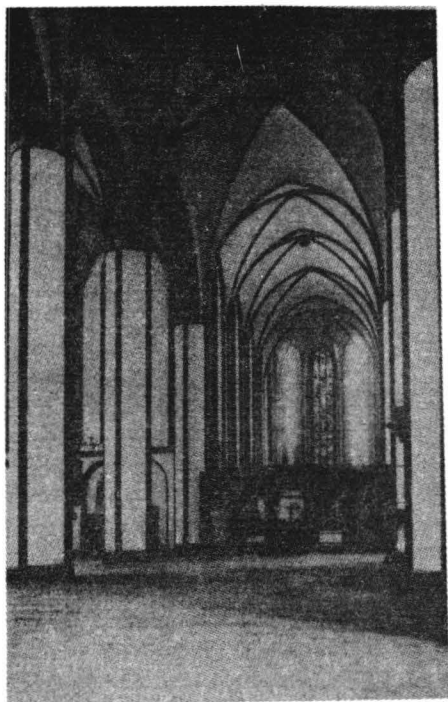
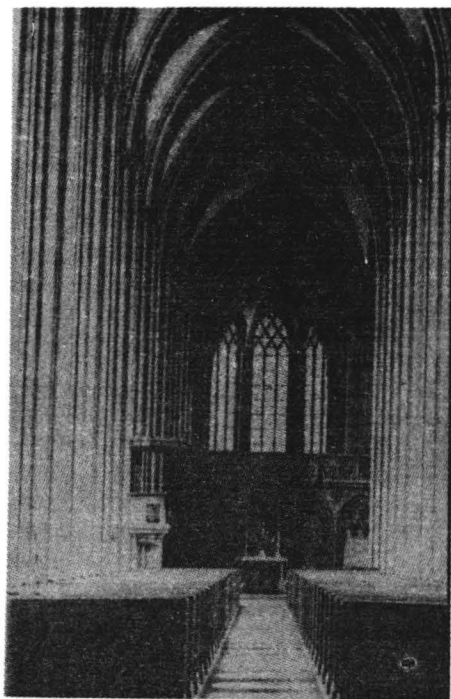

2. Catedrala din Magdeburg

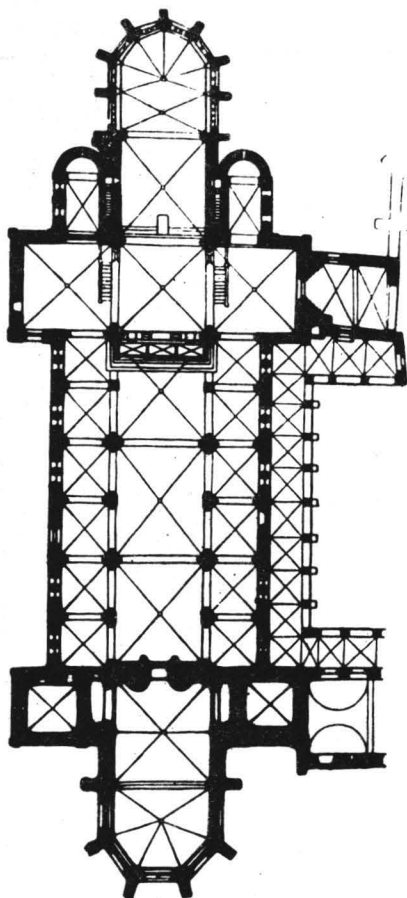
a) Plan (după F.&H. Möbius)

b) Nava centrală cu vedere spre cor (după F.&H. Möbius)

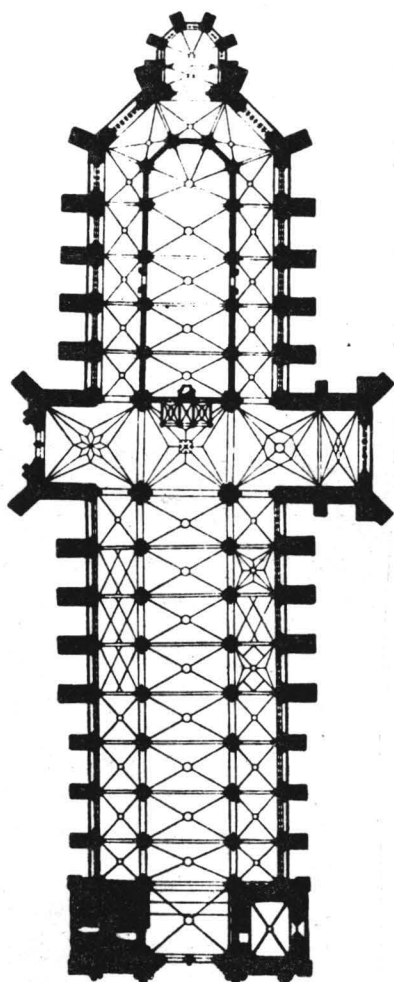
3. Catedrala din Meissen,
Nava centrală cu vedere spre
cor (după F.&H. Möbius)

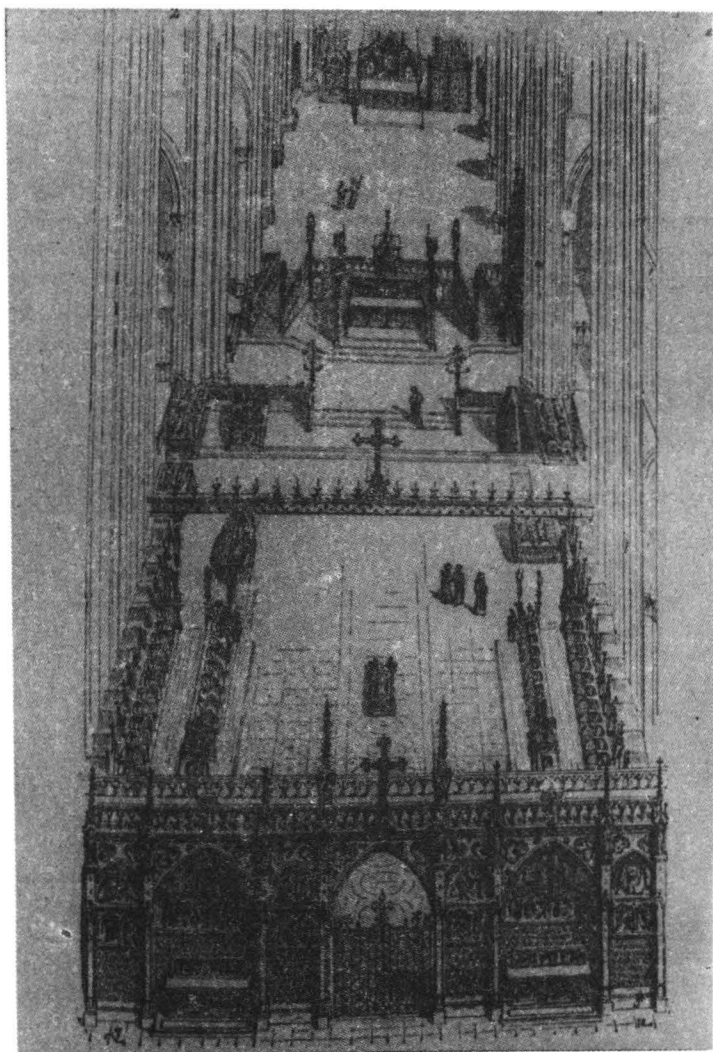
4. Catedrala din Stendal.
Vedere din navă spre cor
(după F.&H. Möbius)

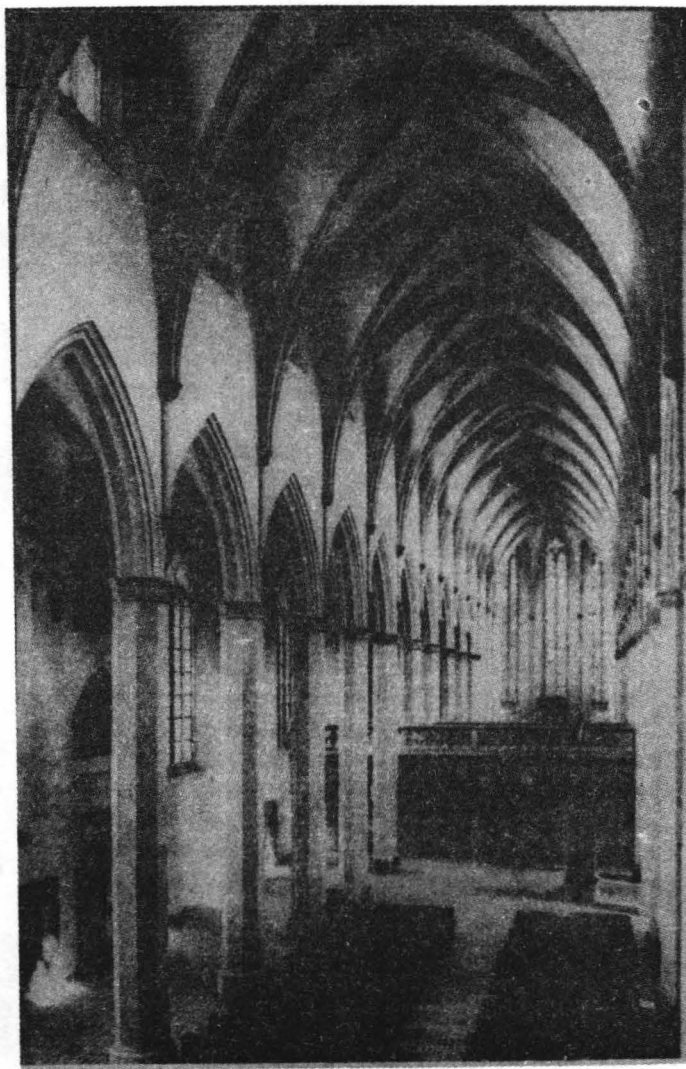
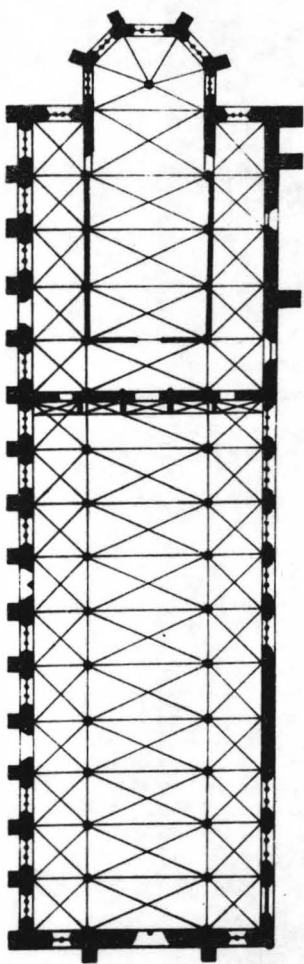
5. Planul catedralei
din Naumburg (după
F.&H. Möbius)

6. Planul catedralei
din Halberstadt (după
F.&H. Möbius)

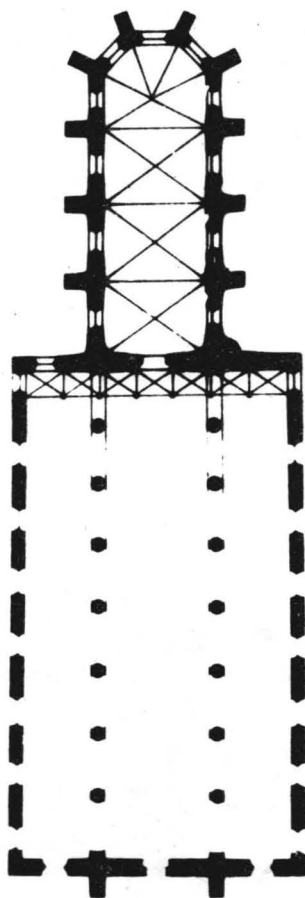
7. Corul bisericii abațiale Saint-Denis în secolul XIII (după Viollet le Duc)

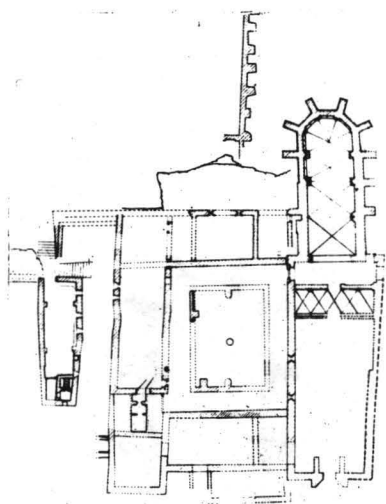
8. Biserica dominicană din Erfurt

a) Plan (după E. Badstübner)

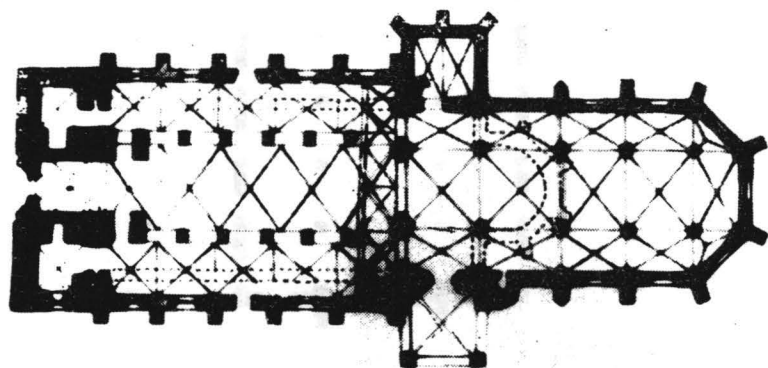
b) Vedere din navă spre cor (după E. Badstübner)

9. Planul bisericii franciscane din Esslingen (după E. Badstübner)

10. Planul mănăstirii dominicane din Buda în a doua jumătate a secolului XVI (după K.H. Gyürky)

Plan

11. Planul bisericii parohiale Sf. Maria din Sebeș-Alba în secolul XV (după M. Angelescu ș.a.)

VIAȚA CULTURALĂ ȘI RECLAMA ÎN GHERLA ȘI HUEDIN

Considerații privind perioada interbelică

Gherla sau Armenierstadt - cel mai mare oraș armenesc în Transilvania¹ -, respectiv Huedinul - localitate care n-a depășit nici la finele deceniului patru statutul de comună rurală, în ciuda dotației socio-economice de care se bucura² - sunt protagonistele cercetării noastre privind spațiul central transilvănean pe durata perioadei interbelice. Un orașel cu o viață economică și culturală destul de activă - ne gândim aici la Gherla - secondat de o localitate cu populație majoritar maghiară³, ne vor permite să reliefăm nivelul de urbanizare a zonei în varianta lui mediană, situată între lumea rurală ce le învecina⁴ și metropola clujeană.

Cercetarea urmărește să detașeze din multitudinea de aspecte cu care s-a confruntat societatea românească aflată în plin proces de modernizare pe acelea, relevante în opinia noastră, privitoare la mișcarea culturală și reclamă - văzute în ipostaza de exponente ale nivelului de civilizație atins, expresie condensată a unui posibil conținut al mentalului colectiv. În atari condiții presa ne-a furnizat materia primă, recunoscut fiind caracterul cvasiobiectiv al informației pe care o vehiculează. Din păcate nu putem acoperi întreaga perioadă avută în vedere⁵, de unde rezultă parțialitatea încheierilor la care am ajuns și nota evidentă de "considerații" pe care am atribuit-o opiniilor vehiculate în studiul de față. Cum propunerea pe care o facem celor interesați are un explicit conținut experimental, ne luăm permisiunea de a aprofunda problematica - limitându-ne să trasăm jaloanele unei viitoare investigații - printr-un apel la surse complementare și la exemplul altor localități.

Într-o primă secțiune la lucrării vom aborda problema culturală, iar în cea de-a doua - defalcat pe domenii de activitate specifice - ne vom referi la reclamă.

¹ Cf. C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 547.

² Moară sistematică, fabrică de gips, fabrică de pălării bărbătești, oficiu P.T.T., spital, băncile "Vlădeasa", de credit și păstrare, a cooperativei de credit și populară "Fântânele"; cf. *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1939, p. 147-150.

³ După o statistică din 1891, din cei 3666 de locuitori doar 255 erau români, pt. cf. C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 728. Starea de lucruri s-a modificat simțitor în timpul perioadei interbelice, dar punctul de plecare - din perspectivă strict demografică - era cel enunțat în text.

⁴ Gherla era sediul unei plase cu 33 de sate componente, vezi *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1939, p. 415; iar Huedinul al unei plase cu 28 de sate, *ibidem*, p. 149.

⁵ Pentru Gherla, deținem informație din surse jurnalistice pentru intervalul 1924-1930 și 1935-1940, iar pentru Huedin doar pentru anii 1925-1926.

I. CULTURA

La o primă vedere, dincolo de diferențele demografice și de dezvoltare socio-economică ale celor două localități, am fi tentați să punem un semn al egalității relative, ca orice lucru omenesc, în privința ofertei culturale. Mai ales că statistica anului 1938 ne oferă unele argumente în acest sens⁶. Dacă am fost prea încrezători într-o înșirare seacă de date, vom constata că am greșit și vom reface diferența ce separă Gherla de Huedin. Suntem siliți la aceasta nu numai din lipsa informațiilor pentru cea de-a doua localitate, cât mai ales de trecerea în revistă a instituțiilor de profil și a activității acestora.

Gherla este sediul unei episcopii greco-catolice⁷ conduse de unul dintre marii prelați ai neamului românesc. Are un liceu cu un bun renume pentru istoria învățământului transilvănean, pe lângă care funcționează - eficient - o societate de lectură a tinerilor elevi⁸. Seminarul teologic pregătește generații după generații de apărători ai idealului național, iar formațiunea corală aferentă se evidențiază printr-o cotă ridicată la bursa de valori a domeniului⁹. Societatea tinerilor români din Gherla și din jur, intitulată "Junimea", își începe activitatea la finele lunii august 1930, organizându-și propria formație corală condusă de profesorul Al. Ionescu-Butaș¹⁰. Ca organisme cu scopuri culturale declarate funcționau: cea a parohiei romano-catolice, A.G.R.U., organizația locală a despărțământului ASTRA, Uniunea Sf. Maria și Societatea academică a studenților universitari din Gherla. Spectacolele se desfășurau în localul Casinei Române, în sala cinematografului local, la hotelul "Coroana" sau în incinta liceului "Petru Maior".

Activitatea culturală propriu-zisă este dominată de componenta muzicală a domeniului. Prima informație provine de la finele lunii iulie a anului 1926 și se referă la concertul lui Osad Oassdurian, *"fostul cântăreț de mare renume al operei din Milano"*¹¹, venit la cererea compatrioților săi locali. În fapt, celebrul bariton este binecunoscut și apreciat aici în urma recitalului oferit publicului iubitor de muzică din Gherla în anul 1923. Din datele de care dispunem rezultă că anul 1930 este deosebit de animat. El începe cu concertul de violină al profesorului Al. Ionescu-Butaș, de la liceul "Petru Maior"¹², și se încheie cu concertul bisericesc din celebrul lăcaș de cult armenesc al orașului - al cărui protagoniști sunt doamna col. Iuga și domnul Pavel de la Opera Română din Cluj, secondai de patru artiste locale¹³. Profesorul Butaș, *"virtuosul muzicant"* ce-și dispută întâietatea în lumea

⁶ Pentru Gherla, organizația locală a despărțământului ASTRA, Societatea tinerilor români din Gherla și jur "Junimea", un cinematograful, cf. *Enciclopedia României*, vol.II, București, 1938, p. 415; iar pentru Huedin, Societatea "Înfrățirea", un cinematograful, organizația locală Astra, *ibidem*, p. 149-150.

⁷ Mutarea acesteia la Cluj, din data de 15 august 1930, a dat naștere unui puternic curent de opinie local, vezi articolul "Gherla a încetat să fie sediu episcopesc" în *CURIERUL SOMEȘAN*, II, nr. 31/24 august 1930, p. 3-4.

⁸ Intitulată "Ion Creangă", ea continua să existe în anul 1935. Sub genericul ei a apărut revista literar-științifică și de folclor a școlii, intitulată SCÂNTELA (anii 1924-1927, 1929 și 1935-1938).

⁹ Spectacolul oferit în data de 12 iulie 1925 publicului din Zalău a fost considerat "primul la care a participat afară de publicul local și din jur în număr așa mare", cf. SĂLAJUL VI, nr. 11/15 iulie 1925, p. 4.

¹⁰ "Asociația tinerilor români din Gherla și jur ... promite a reînvia și solidifica viața socială românească din Gherla atât de anemică până acum", în *CURIERUL SOMEȘAN*, II, nr. 31/24 august 1930, p.1. Informații despre crearea corului aferent societății, în aceeași publicație, nr. 34/12 octombrie 1930, p. 4.

¹¹ GHERLA, I, nr. 2/26 iulie 1926, p. 3.

¹² *CURIERUL SOMEȘAN*, II, nr. 5/26 ianuarie 1930, p.3.

¹³ *Ibidem*, nr. 41/7 decembrie 1930, p. 1-2. Solistele locale erau doamnele Novac, Matiașovici, Fleischer și d-ra Tili Lăpușan.

muzicală din orașel cu profesorul Ghețe, este prezent pe scena de spectacole cu ocazia seratelor dansante ale societății "Junimea" din 30 august și, respectiv 8 noiembrie, același an. Tot într-un mod activ se prezintă pianista Pongratz¹⁴ și tenorul Augustin Almășan de la Opera Română din Cluj¹⁵. Evenimentele muzicale ale anului sunt serata parohiei romano-catolice din 16 februarie, serata organizată de clubul sportiv SPARTA din 10 august și amintitul concert bisericesc din debutul lunii decembrie. Prima manifestare menționată, la care își dă concursul reuniunea corală "Törekvés" din Cluj¹⁶, reprezintă punctul de plecare pentru organizarea corului local "Doina Someșului", din octombrie același an. Nivelul de execuție - luat ca model - și nevoia de competiție au stat la baza inițiativei societății "Junimea". Serata clubului sportiv venea să încununeze opera organizatorică, deschisă de adunarea generală din debutul anului¹⁷, a forțelor implicate în crearea unei asociații provinciale performante. Ea se dorea deasemenea un model comprehensibil de îmbinare fericită a plăcutului cu utilul într-un spectacol care să rămână viu în amintirea publicului participant¹⁸. Concertul bisericesc reprezenta, dincolo de calitatea interpreților angajați în program, un exemplu firesc de benefică coabitare religioasă.

Corurile locale se manifestă destul de timid pe durata anului. Putem cita, la capitolul activ, performanța dirijorală a profesorului Ghețe din 23 februarie, seratele artistice ale societății "Junimea" din 30 august și 8 noiembrie, respectiv același concert bisericesc din luna decembrie. În plus, corul studenților Academiei Teologice din localitate concertează la Zalău, în data de 12 iulie 1925, pentru completarea fondurilor societății lor culturale - intitulată "Alexi-Șincai"¹⁹. Din Cluj, constatăm doar două prezențe: cea menționată deja - a corului "Törekvés" -, respectiv a corului Operei Române la finele lunii iunie. Pe plan local funcționau, în același domeniu, o fanfară²⁰ și o orchestră "renumiată" pentru prestațiile apreciate pozitiv de dansatorii prezenți la seratele artistice.²¹

Domeniul plasticii lipsește cu desăvârșire din informațiile pe care le deținem. Singurele oferte, tangențiale respectului cuvenit unui act de calitate, puteau veni din partea unui pictor de biserici semnalat în vara anului 1935²².

Teatrul este și el în suferință. Pentru anii 1924-1930 și 1935-1940 nu am găsit nici o simplă referire la vreun spectacol al Naționalului clujean, deși distanța dintre cele două localități nu pune nici un obstacol. În schimb, omniprezentul artist bucureștean P.P. Georgescu joacă cu trupa sa comedia "Copilul minune" de

¹⁴ Evoluează în concertul amintit din ianuarie 1930 cu Butaș și la serbarea clubului SPARTA din 10 august 1930.

¹⁵ Prezent pe scena din localitate cu ocazia petrecerii de la Casina Română din 23 februarie 1930 și la serbarea clubului SPARTA din 10 august 1930.

¹⁶ "Această serată se poate considera ca cea mai reușită petrecere din sezon, ținând seama de spectatori, atât ce privește numărul, cât și de situația lor socială... Se poate spune că de mult nu s-a auzit, în orașul nostru, un concert la nivelul concertului dat de Törekvés... Ar fi de dorit ca factorii competenți din orașul nostru să ia exemplu de la această uniune și să se năzuiască să înființeze și în orașul Gherla o reuniune corală permanentă, care astăzi ar fi un factor cultural trebuincios.", în CURIERUL SOMEȘAN, II, nr. 8/23 februarie 1930, p. 3-4.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 2/6 ianuarie 1930, p. 2-3.

¹⁸ În programul serbării din 10 august 1930 au mai concertat Ioan Jung, primul bonvivand de la teatrul maghiar din Cașovia - acompaniat de d-ra Ana Jung; baritonul Iuliu Katona de la opera din Ulm (Germania) acompaniat la pian de Ștefan Antal, *ibidem*, nr. 29/10 august 1930, p. 3.

¹⁹ SALAJUL, VI, nr. 9/15 iunie 1925, p. 3 și nr. 11/15 iulie 1925, p. 4.

²⁰ Serbarea populară la care se produce are loc în parcul Regina Maria la 29 iunie 1930, cf. CURIERUL SOMEȘAN, II, nr. 23/22 iunie 1930, p. 3.

²¹ Orchestra Ludovic Csikai, *ibidem*, nr. 29/10 august 1930, p. 3.

²² E. Juhasz - sticlă, vopsitor și pictor de biserici, cf. SCÂNTEIA, VI, nr. 7-9/ iulie-septembrie 1935, p. 16.

I. Boardă, în data de 20 iunie 1930²³. Diletanții constituiți ca membri ai societății "Junimea" își aduc contribuția la reușita seratei din 30 august 1930 prezentând piesa "Idila la țară"²⁴. Deși nu mai deținem alte semnalări ale unor astfel de spectacole, putem afirma - pe baza cercetărilor întreprinse în alte spații culturale provinciale - că prezența teatrală a fost mult mai activă și direct legată de organizarea seratelor artistice.

*

Informațiile pentru Huedin fiind comprimate la durata anilor 1925-1926, nu aduc prea multe relații despre viața culturală a localității. Totuși, deși condițiile sunt vitrege, putem intui un nivel de dezvoltare comparabil cu cel din Gherla. În Huedin funcționau, conform unor statistici oficiale din 1938, o societate culturală - intitulată "Înfrățirea" -, un cinematograf și o organizație locală a despărțământului ASTRA, cc-și avea sediul la Cluj²⁵. Aproximarea geografică și fizică de metropola clujeană trebuie să fi avut ecou în viața culturală a localității. Supozițiile pe care le formulăm au acoperire în prezența Extensiunii Universitare, cu conferențiarilor ei de înalt prestigiu științific, pe durata lunilor februarie și martie 1926. Acest lucru nu s-a produs la Gherla (!), unde publicul a fost nevoit să se mulțumească cu textele confecționate de elevii și profesorii de la liceul local²⁶. În schimb, intelectualii din Huedin i-au putut audia pe Ioan Lupaș, I. Paul și Theodor Capidan²⁷. Presa locală abundă de anunțuri de recomandare pentru reviste și cărți apărute în vara anului 1926²⁸.

Domeniul muzical lipsește cu desăvârșire, abstracție făcând de anunțul preotului din Călățele aflat în căutarea unui "*cântăreț versat în cântările bisericești*"²⁹. Teatrul, servit probabil de turneele trupelor românești și maghiare din Cluj, se află în faza de diletantism la nivel local³⁰. Suntem ceva mai norocoși pentru sectorul plastic deoarece aici domiciliază și lucrează "*pictorul român Petru Crăciun*" - specialist în pictură bisericească, firme, zugrăvit de odăi și vopsit de mobile³¹. Interesantă și penetrantă este reclama pe care și-o publică în GRAIUL MOȘILOR pictorul clujean C. Negoșanu. Concurat pe piața metropolei transilvane de alți specialiști în domeniu, acest reprezentant tipic al gustului academic al noii burghezii încearcă să-și anexeze piața de desfacere locală. Pentru înțelegerea mecanismului mental al ofertei făcute amatorilor de artă provinciali, reprezintă

²³ CURIERUL SOMEȘAN, II, nr. 23/22 iunie 1930, p. 3.

²⁴ *Ibidem*, nr. 32/7 septembrie 1930, p. 2.

²⁵ Cf. *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938, p. 149.

²⁶ Emil Gheje, *Istoria mănăstirii Putna*, în AURORA, II, nr. 1/ianuarie 1940, p. 22-27; prof. A. Șioldea, *Alexandru Brătescu-Voinești*, în CURIERUL SOMEȘAN, nr. 8/23 februarie 1930, p. 3; nr. 9/2 martie 1930, p. 3; nr. 10/9 martie 1930, p. 3; nr. 12/30 martie 1930, p. 2-3; nr. 14/13 aprilie 1930, p. 3; dr. E. Precup, *Nicolae Bălcescu*, *ibidem*, nr. 13/6 aprilie 1930, p. 3. De semnalat și seria de 9 conferințe ce au omagiat, în aprilie 1935, personalitatea istoricului și omului politic Mihail Kogălniceanu, cf. SCÂNTEIA, VI, nr. 4/aprilie 1935, p. 16.

²⁷ Ioan Lupaș, *Domnia lui C. Brâncoveanu* și I. Paul, *Spiritul național în literatura lui Ion Creangă*, în HUEDINUL, II, nr. 3/26 ianuarie 1926, p. 4 și nr. 5/9 februarie 1926, p. 1; T. Capidan, *Coloniile macedo-române în fosta Ungarie*, *ibidem*, nr. 10/16 martie 1926, p. 3.

²⁸ Ni se recomandă: *Floarea literaturilor străine*, revista "*Munca intelectuală*" din Buzău, ediția a IV-a a romanului lui Sadoveanu *Venea o moară pe Siret*, volumul I din lucrarea dr. V. Bianu *Însemnări din Războiul României Mari*, apărut la Cluj, vezi GLASUL MOȘILOR, I, nr. 4-5/iunie-iulie 1926, coperta a II-a.

²⁹ HUEDINUL, I, nr. 2/7 octombrie 1925, p. 4.

³⁰ Dovadă este anunțul reprezentației teatrale organizate de V.I. Tănăsescu în GLASUL MOȘILOR, I, nr. 3/mai 1926, p. 27.

³¹ HUEDINUL, II, nr. 12-13/4 aprilie 1926, p. 6.

un punct de reper de cvasiegală valoare atât prin semantică textuală, cât și prin asocierea lucrativă dintre un artist plastic și un încadrator de tablouri³².

Tipografiile din Huedin - "Diamantstein", "Abraham" și M. Avram - joacă un rol de o importanță similară celor din Gherla - Augustin S. Deacu și "Aurora" A. Tudoran - în privința susținerii efortului cultural local. Îndeplinindu-și rosturile lor tehnice la nivelul cererii zonale - cel puțin a satelor din componența plaselor ale căror "capitale" erau Gherla și Huedinul -, asigurând desfacerea și circulația cărții și presei, editând - în cazul instituțiilor tipografice gherlene - lucrări după un plan riguros, tipografiile s-au plasat și în acest caz pe linia de deschidere europeană a perioadei interbelice.

II. RECLAMA

Ambele localități sunt martore ale unei activități socio-economice extrem de dinamice la nivelul perioadei pe care o cercetăm. Poziția geografică favorizantă - Gherla este situată la bifurcația drumurilor spre Maramureș și Moldova, iar Huedinul pe artera "europeană" Cluj-Oradea -, prezența, uneori predominantă, a meseriașilor și negustorilor minoritari ce posedau o vădită tradiție în domeniu, la care putem adăuga sprijinul efectiv al Statului, iată tot atâtea motive pentru o situație pozitivă.

Sectorul "industrial" era reprezentat în Gherla de fabricile de spirt, de gheață, fire de postav și lână, de cărămizi și cea de ulei - numită și Keller³³. Branșa micilor meseriași este dominantă de croitori care se dovedesc nu numai cei mai numeroși și, firește, competitivi, ci și cei mai ingenioși în privința confecționării reclamelor. Iosif Bunea, care se considera - în ciuda realității imediate ce-l contrazicea - proprietarul singurei croitorii românești din Gherla, avansează o propunere deosebit de avantajoasă pentru cei doritori de "*cele mai moderne vestimente cu prețuri de reclamă*"³⁴. Oferta lui S. Stauber pune accentul pe utilizarea superlativelor ("*cele mai moderne croieli și cu cusătura cea mai trainică*") după o introducere în cheie optativă. Dacă "arma secretă" utilizată de Iosif Bunea era apartenența la etnia română, cea a lui Stauber se referă la promptitudinea onorării comenzii³⁵. Textul reclamei celui alt croitor român, activ în anul 1924, se derulează după același scenariu: croitorie civilă, militară și pentru preoți- cele mai moderne veșminte cu prețuri de reclamă³⁶. Abstracție făcând de lipsa de "inspirație" a ofertanților, reținem enumerarea categoriilor sociale pe al căror sprijin se bazuau, respectiv categoriile intelectuale obișnuite și influente în lumea urbană provincială.

Reclama pantofarului Iuliu Keresztelyi se adresează, în primul rând, elevilor³⁷. Aceștia sunt cei mai mari și activi "consumatori" de încălțăminte, respectiv, în virtutea conservatorismului endemic local, vor fi viitorii oameni adulți ce vor frecventa același meșter. Pentru a-i face față în modul cel mai eficient cu putință, V. Muntean își începe apelația printr-o formulă modală imperativă, con-

³² GLASUL MOTILOR, I, nr. 6-10/august-decembrie 1926, coperta a IV-a.

³³ Cf. *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938, p. 414.

³⁴ SCÂNTEIA, I, nr. 2/februarie 1924, coperta a II-a.

³⁵ *Ibidem*, coperta a III-a.

³⁶ *Idem*, nr. 3-4/martie-aprilie 1924, coperta a II-a.

³⁷ *Idem*, nr. 2/februarie 1924, coperta a II-a.

tinuată de superlativare și de concluzia restrictivă menită să elimine orice urmă de îndoială referitor la prestația sa³⁸.

Fotograful E.L. Bordan se mulțumește cu o simplă enumerare a posibilităților sale operative, suficientă pentru a-l impune în lupta cu ceilalți doi "specialiști" în domeniu ce se limitează la citarea simplă a numelor. Expunerea de motive a frizerului Carol Crețu insistă asupra igienei pe care o asigură clienților, posibilității de abonare și reducerilor de preț pentru elevi. Două dintre argumente sunt de natură pecuniară (cine nu este sensibil la problema economiei de bani!), iar cel de-al treilea de sorginte sanitară. Spirit intuitiv, frizerul nostru se adresează elevilor, obligați să respecte un regulament școlar sever, convins fiind de infaibilitatea sistemului său. Lista ofertelor în domeniu este categoric mai lungă, dar - exceptându-i pe cei amintiți deja - ceilalți se limitează la semnalarea prezenței lor pe "piața" productivă a orașului. Mult mai practici sau mai puțin interesați de avantajele contactului laudativ, prin presă cu clienții, ei se concentrează asupra adresei unde pot fi contactați.

În Huedin funcționau o fabrică de gips și una de pălării bărbățești (noutate pentru acest spațiu geografic!), respectiv o moară sistematică - comparabilă cu cea din Mintiul-Gherlei. Croitorii domină și aici sectorul micilor meseriași și acest lucru se datorează poate, în egală măsură, sentimentului de respectabilitate pe care-l încorporează un astfel de atelier, cât și înclinației spre bravadă a meșterilor croitori - atât de răsfățați de clienții lor. Spre deosebire de frizeri ce colportează știrile la modul oral, cvasitrivial, croitorii pot avea discuții ceva mai elevate în timpul numeroaselor "probe" și prezentări de albume de modă și materiale. Cu priză deosebită la elementul feminin (nu întâmplător socotit și frumos) și la sentimentele de supraviețuitori ale bărbaților (ce merg până la limita avariției declarate), croitorii sunt obligați - prin noblețea meseriei lor - să nu se mulțumească cu o simplă notă informativă. Disponibilitățile lor culturale se verifică în aspra luptă concurențială pentru "grațiile" publicului consumator. Croitoria lui Ludovic Szabó din Huedin este *cea mai bine aranjată* (n.a. sublinierile aparțin autorului studiului) și asortată cu tot felul de stofe engleze. Lucrează *prompt și bine*³⁹. Evident că prezența stofelor din import este de natură să trezească interesul. Dacă mai adăugăm și înlesnirile financiare ale meseriașului, pe care acesta și le prezintă sobru, avem o ofertă perfectă cu minimum de efort interpretativ. Carol Kun, un croitor numai de domni - deja sesizăm din start handicapul la care se expune - are acces la aceleași stofe engleze. Prin ce poate el contrabalansa oferta concitadinului său, decât printr-o supralicitare: "Lucrează *cel mai ieftin și după ultimul jurnal*"⁴⁰. Bineînțeles că elementul masculin nu va putea rezista prea mult timp unei astfel de tentații ... Oferta croitorului român Ananie Șipoș pare modestă în acest context. E drept că "lucrează *cel mai ieftin din Huedin*"⁴¹ (o indicație sigură că metoda dumpingului a fost utilizată cu succes și în perioada interbelică, nu numai de către regimul comunist) și că aparține etniei române aflate în evidentă minoritate demografică, dar publicului trebuie să-i asiguri calitate - nu prezentarea teoretică. Măcelarii au, invariabil, aceeași fixație concentrată în sfera prospețimii și sănătății garantate a produselor oferite. Dacă componenta sanitară a reclamei este pe

³⁸ *Ibidem*, coperta a III-a.

³⁹ HUEDINUL, I, nr. 1/20 octombrie 1925, p. 3.

⁴⁰ *Idem*, p. 4.

⁴¹ *Ibidem*.

deplin satisfăcută de slujitorii branșei, sărăcia lingvistică tinde să sugereze lupta pentru existență pe care o încarnează rezultatele preparate și expuse în interiorul prăvăliei. Pantofarii evoluează în limitele aceleiași evidente simplificări semantice. Dacă atelierul Moldovan și Coldea este orientat spre deservirea comercianților ce operează în lumea rurală, la *"pantofarul român"* (aceeași perseverență nevoie de identificare etnică!) *V. Pop din Huedin se lucrează bine și ieftin*⁴². În rest, ca și în cazul semnalat la Gherla, meseriașii sunt extrem de parcimonioși în relatările lor ofertante.

Gherla asigură un vad comercial semnificativ practicanților locali ai acestei îndeletniciri milenare. Placă turnantă a județului Someș - în perioada interbelică -, de o importanță aproape egală cu "capitala" dejană, Gherla pune la dispoziția celor interesați o multitudine de oferte dintre cele mai tentante. Principalul local din oraș este hotelul *"Coroana"* în a cărui sală oficială se țin unele dintre spectacolele importante pentru destinul cultural al așezării. *Restaurantul Marchiș*, adăpostit în poșta veche, *"servește mâncăruri calde și reci și beuturi de prima calitate"*⁴³. Pentru a înlătura impresia destul de comună pe care o sugerează un atare text, proprietarul are ideea introducerii unei explicitări cu tentă financiar-sanitară, pe fondul unei vignete sistem chenar în care vrejuri de viță de vie înfășoară (aluzie evidentă!) sticle cu băutură. Concurentul - reprezentat de Vasile Crișan - insistă pe vinurile *"cunoscute deja de lumea consumatorilor"*⁴⁴ ce sunt adăpostite în pivnița localului său. Apelul la memoria consumatorului reprezintă, în acest caz, un indiciu suficient pentru succesul întreprinderii. Iar proprietarul bufetului Burian jr. se cantonează în secțiunea lichidelor mai ușoare, prezentându-ne calea de acces la celebra bere DREHER⁴⁵.

Prăvăliile de coloniale domină piața ofertei în Gherla. Din păcate, nivelul de prezentare a produselor nu le recomandă unui comentariu mai explicit. Depozitul de ghetete TURUL al comerciantului Cristofor Sahin, situat lângă bufetul Burian jr., oferă un exemplu elocvent privitor la vivacitatea care trebuie să caracterizeze un anunț eficient. Proprietarul depozitului își permite să *"recomande"* produsele realizate de *"cea mai modernă fabrică din țară"*, care are (nici mai mult, nici mai puțin!) *"150 de filiale și depozite"*. Persuadarea este condusă, în continuare, cu aceeași știință a captării atenției benevolente: *"Lumea vorbește (așa, pur și simplu) că cele mai...cele mai...cele mai...și mai...sunt numai ghetetele "TURUL" (logic!)"*⁴⁶.

Gherla mai are două farmacii, două magazine specializate în produse de piele, un magazin de modă, două magazine de manufactură, o parfumerie ș.a., dar reclama pe care și-o fac este cvasiinexistentă, redusă la nivelul notelor informative ce le certifică existența, însă nu le licitează valoarea.

În Huedin, hotelul *"Elisabeta"* este talonat de un restaurant, o bodegă și un depozit specializat pe bere. Restaurantul d-nei Azbej se recomandă prin preparate deosebite (*cele mai bune*, evident!), *"gustoase și curat pregătite"*⁴⁷. În cazul de față, se insistă obsedant asupra calității garantate și a stării sanitare, argumente demne

⁴² *Idem*, II, nr. 4/2 februarie 1926, p. 4.

⁴³ SCÂNTEIA, I, nr. 3-4/martie-aprilie 1924, coperta a III-a.

⁴⁴ *Idem*, II, nr. 1/ianuarie 1925, coperta a II-a.

⁴⁵ GHERLA, I, nr. 7/30 august 1926, p. 2.

⁴⁶ SCÂNTEIA, I, nr. 3-4/martie-aprilie 1924, coperta a II-a.

⁴⁷ HUEDINUL, I, nr. 5/17 noiembrie 1925, p. 4.

de luat în seamă de clienți. Bodega lui Ștefan Vincze adaugă, la cele asertate de proprietara restaurantului, posibilitatea de abonament - firește cu preț redus! Trebuie să recunoaștem că ne-ar fi interesat ceva mai mult .. Berea GLORIA, produsă de fabrica din Turda (oare mai există vreo urmă din ea?), se poate achiziționa pentru sărbătorile de iarnă ale anului 1925 de la un depozit de mari dimensiuni (cel puțin așa ne lasă să înțelegem reclama). Firește că fericirii care s-au grăbit la citirea anunțului s-au putut convinge că au de-a face cu berea "*cea mai gustoasă*"!⁴⁸.

Magazinul de coloniale Béla Keresztes trebuie neapărat vizitat, nu numai pentru că "*este asortat cu tot felul de articole*" (asta au mai spus-o și alții), ci fiindcă "*aperitivele magazinului său sunt căutate* (ce privilegiu să te înfrunți din ele!) de toți intelectualii din Huedin și jur"⁴⁹. Comerciantul vrea să dea dovada de subțirime, punând în talerul balanței mercuriale sprijinul unei categorii sociale elevate - dar îndeobște lipsite de mari resurse financiare. Dar cultura impresionează strada și afacerile pot prospera - merită încercat!.

*

Domeniul bancar este aproape inexistent în paginile periodicelor apărute în cele două localități pe durata anilor '20-'30. Deși Gherla adăpostește cinci instituții de profil⁵⁰, iar Huedinul patru asemenea așezăminte⁵¹, oferta - cu caracter pur informativ - se reduce la Banca Comercială S.A. și Casa de păstrare S.P.A. din Gherla, respectiv Institutul de credit și economii "Vlădeasa" din Huedin. Informațiile sunt prilejuite de publicarea bilanțului anual, de anunțarea datei adunării generale sau a cifrei capitalului activ și, nicidecum, de considerente prozelite.

*

Publicațiile au dreptul la propria lor reclamă, fie din motive comerciale, fie din motive sociale. Revista gherleană SCÂNTEIA ne îndeamnă să inserăm anunțuri de reclamă, garantându-ne efectul pozitiv al investiției⁵². Pe o linie apropiată - ce îndeamnă la câștig imediat și sigur - se plasează gazeta HUEDINUL, ce garantează celor care-o răspândesc "*o renumerație de 20% de la reclame și înserate 30%*"⁵³. Un ton patetic întâlnim, ceva mai încolo, în paginile aceleiași publicații - ce îndeamnă, pe jumătate din dimensiunile unei pagini tipografice, cititorii să o aboneze spre a supraviețui⁵⁴. Extrem de poetic se exprimă redactorii revistei GLASUL MOȘILOR, atunci când o consideră "*limanul Moșilor și flacăra de lumină a Munților Apuseni*"⁵⁵.

⁴⁸ *Idem*, nr. 10/22 decembrie 1925, p. 4.

⁴⁹ *Idem*, nr. 1/20 octombrie 1925, p. 4.

⁵⁰ Banca Concordia, Banca Țăranul, Filiala Băncii de Credit Cluj, Banca Învățătorilor și Banca de păstrare, cf. *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938, p. 416.

⁵¹ Banca "Vlădeasa", Banca de credit și păstrare, Banca cooperativei de credit și Banca populară "Fântânele", *idem*, p. 150.

⁵² "Reclama este sufletul comerțului! Publicați în Revista noastră. *Efectul este sigur!*", în SCÂNTEIA, I, nr. 3-4/martie-aprilie 1924, coperta a III-a.

⁵³ HUEDINUL, I, nr. 7/1 decembrie 1925, p. 4.

⁵⁴ "Fraților Moși și săteni din jurul Huedinului abonați-vă cu toți la gazeta "HUEDINUL" care este foaia noastră a tuturor, care luptă cu greutatea mari pentru a vă aduce vești diferite și a se lupta cu apărarea drepturilor voastre, lăsate moștenire de la moși și strămoși. Abonamentul pe un an Lei 200, pe 1/2 lei 100 cu premii.", *idem*, nr. 11/29 decembrie 1925, p. 4.

⁵⁵ GLASUL MOȘILOR, I, nr. 4-5/iunie-iulie 1926, coperta a III-a.

*

Posibilitățile de petrecere, în mod plăcut și folositor, a timpului liber sunt destul de variate în cele două localități. Astfel, Gherla posedă două societăți culturale: cea de lectură de la liceul "Petru Maior" și cea a tinerilor numită "Junimea". Spectacolele artistice: teatru, muzică sau de cinema, pot fi urmărite în cele patru săli amintite la începutul prezentei lucrări. Din luna octombrie 1930 există două reuniuni corale organizate la nivel profesionist. La acestea mai putem adăuga fanfara orașului și renumita orchestră Ludovic Csikai. La dispoziția celor interesați de tratament și recreere se afla stațiunea balneară Băița (Chirău), aflată la foarte mică distanță de oraș - pe drumul spre Cluj. Amatorii de sport aveau la dispoziție fie clubul sportiv pentru meseriași, fie clubul SPARTA⁵⁶ ce era organizat pe 8 secții de profil și a cărui echipă de fotbal activa în categoria I a districtului sportiv Someș⁵⁷. Profesorul Gavril Deacu, fost campion de scrimă al Ungariei își deschidea cursul școlii de duel și scrimă academică la data de 1 octombrie 1930.⁵⁸ În același an, amatorii de patinaj aveau la dispoziție lacul din parcul orașului⁵⁹.

În Huedin, se cuvine să constatăm o situație mult mai puțin favorabilă în acest segment al existenței sociale. Societatea culturală "Înfrățirea" și cinematograful comunal reprezentau punctele de reper ale vieții culturale românești din localitate. Exceptând prezența Extensiunii Universitare clujene la începutul anului 1926, nu ne putem referi decât la îndemnul spre lectură inserate în paginile revistei GLASUL MOȚILOR. Directorul amintitei publicații - Sabin G. Truția - își publică un volum de nuvele și schițe la editura tipografiei "Diamantstein", iar redactorul-șef - V.I. Tănăsescu - organizează reprezentații teatrale și asigură un "curs de pregătire în toate școlile statului", predând conversații în limbile română, franceză și germană⁶⁰.

*

Un ultim capitol îl dedicăm reclamei de carte. Pentru Gherla, cea mai percutantă ofertă se concentrează în jurul unei lucrări de rețete culinare! Apărut la editura diecezană din Arad, volumul "Taina vieții lungi"⁶¹ de Lazăr-Popovici este un excelent îndreptar pentru vegetarieni. Mijloc al desăvârșitei vindecări a tuturor bolilor trupesti și sufletești (exact ce lipsește unei omeniri dispusă spre distrucție!) cartea deschide porțile speranței celor bolnavi și deznădăjduiți (adică unui procent însemnat din totalul populației).

Huedinul este mai implicat religios. "Mângâierea bunului creștin", carte de învățături creștinești,⁶² este opera profesorului de religie Septimiu Popa - membru de onoare al despărțământului Huedin al ASTREI. Scrisă pe înțelesul tuturor (deci un produs al culturii de masă), cu un conținut de interes general, apare firesc apelul la achiziționarea ei. Ceea ce surprinde este inversarea termenilor apelativi

⁵⁶ Din conducerea acestuia făceau parte: I.P.S. Episcopul dr. Iuliu Hossu - în calitate de președinte de onoare, alături de dr. Victor Muntean - prefectul județului Someș și col. Arnold Fleischer - comandantul garnizoanei locale (în aceeași calitate); Victor Micșa - primarul orașului Gherla ca președinte activ; dr. Virgil Băliban ca vicepreședinte și Augustin S. Deacu, proprietarul tipografiei, ca membru în comitetul director; cf. CURIERUL SOMEȘAN, II, nr. 2/6 ianuarie 1930, p. 2-3.

⁵⁷ *Idem*, nr. 33/28 septembrie 1930, p. 3.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Idem*, nr. 2/6 ianuarie 1930, p. 3.

⁶⁰ GLASUL MOȚILOR, I, nr. 6-10/august-decembrie 1926, coperta a IV-a.

⁶¹ CURIERUL SOMEȘAN, II, nr. 19/25 mai 1930, p. 3.

⁶² HUEDINUL, II, nr. 8/2 martie 1926, p. 4.

din fraza introductivă care, în aceste condiții, sporește considerabil forța de pres-tație a mesajului textual. Fără a aduce o noutate deosebită, această formulă de punere în pagină are menirea expresă de a capta benevolența cititorilor. Suntem deja în prezența unui artificiu formal ce tinde să "dezarmeze" partea adversă spre a-i cuceri sufragiile. Dar despre inventarul termenilor și al metodelor uzitate de creatorii de reclame ne propunem să ne pronunțăm doar în momentul când vom avea suficient material la dispoziție. Deocamdată, ne limităm la considerațiile de față, prolog al unor cercetări mai profunde asupra fenomenului comunicațional concentrat în cuprinsul reclamei de presă.

*

Concluzionând, putem afirma că domeniul cultural este dominat la Gherla de activitatea muzicală, pe când la Huedin informațiile ce ne-au parvenit sugerează o prioritate a conferințelor populare. Sectorul micilor meseriași este controlat cu autoritate, în ambele localități, de oferta croitorilor și pantofarilor. Restaurantele și prăvăliile de coloniale își dispută întâietatea în reclama co-mercială - așa cum se întâmplă, de fapt, în cazul majorității localităților similare din același areal geografic. Modalitățile de petrecere a timpului liber sunt mult mai diversificate la Gherla, dar ne permitem să lansăm ipoteza existenței unei societăți turistice în Huedin (având în vedere zona montană imediat apropiată) și a uneia de vânătoare, (pe același considerent) certificată de enciclopedia editată în 1938.

Ilustrațiile și textele prezentate în anexa studiului, sperăm că vor contribui la formarea unei imagini cât mai exacte și complexe cu privire la problemele pe care le-am supus atenției prin paginile de mai sus. Dincolo de parțialitatea concluziilor pe care le-am putut formula, trebuie să subliniem extraordinara dorință de înnoire prezentă și la nivelul comunității celor două așezări în cele două decenii interbelice. Nevoia de dialog socio-economic, apetența culturală - rezolvată în cheie locală, precum și tendința consecventă de urbanitate⁶³ sunt constante pe care efortul interior al concetățenilor, indiferent de etnie sau confesiune, îl innobilează prin conlucrarea armonică.

CORNEL CRĂCIUN

ANEXE

I. MESERIAȘI

GHERLA

Aduc la cunoștința Onoratului public din loc. și jur, că în vechea *Croitorie civilă, militară și pentru preoți* a lui IOSIF BUNEA Gherla Str. Regina Maria 12 se pregătesc cele mai moderne vestimente de reclamă. Faceți o comandă de probă să vă convingeți - Singura croitorie românească în Gherla.

*

⁶³ Vezi articolele "Măsuri de precauție față de câinii vagabonzi" în GHERLA, I, nr. 1/19 iulie 1926, p. 4 și "Cum este gospodăria orașul Gherla" în CURIERUL SOMEȘAN, II, nr. 23/22 iunie 1930, p. 1.

ELEVII! ELEVII! Dacă voiți ghețe bune și elegante cu prețuri reduse, grăbiți-vă la IULIU KERESZTELYI *Pantofar* Strada Prințul Carol nr. 9.

*

CREȚU CAROL *Coafăr Frizer* Serviciu foarte curat, igienic. Se fac abonamente foarte ieftine. Pofțiți și vă convingeți. Elevii au reducere! *Str. Mihai Viteazul nr. 1.*

SCÂNTEIA, I, nr. 2/februarie 1924, coperta a II-a.

*

Cu siguranță veți avea cele mai bune și elegante ghețe, dacă vi le pregătește V. MUNTEAN Str. Avram Iancu 1.

*

De voiți haine cu cele mai moderne croieli și cu cusătura cea mai trainică îndreptați-vă la croitoria S. STAUBER Str. Avram Iancu. La comandă vă servește în timp scurt.

Ibidem, coperta a III-a.

*

În Croitoria civilă, militară și pentru preoți a lui Ioan Nistor, *Gherla* strada Regina Maria (vis-à-vis de liceul de stat) se pregătesc cele mai moderne vestimente cu prețuri de reclamă. Faceți o comandă de probă ca să vă convingeți.

Ibidem, nr. 3-4/martie-aprilie 1924, coperta a II-a.

HUEDIN

Executarea celor mai perfecte tablouri, se poate face numai la marele pictor C. Negoșanu Cluj. Dsa este un artist cu care se mândrește ȧara întregă. În tablourile pictate de Dsa, se oglindește talentul unui artist desăvârșit. Personajele pictate din tablourile Dsale, au în expresia feții atât bucuria cât și sbuciumurile sufletești avute în viață.

Deci din tablourile acestea se poate face un studiu perfect al omului în raport cu viața. Încercați și vă veți convinge.

RAME PENTRU TABLOURILE executate la Dl. Negoșanu găsiți făcute gata numai să comandați la dl. Tițian (sic!) str. Donat 64 Cluj.

GLASUL MOTILOR, I, nr. 6-10/august-decembrie 1926, coperta a IV-a.

*

Croitoria lui LUDOVIC SZABO din Huedin este cea mai bine aranjată și asortată cu tot felul de stofe engleze. Lucrează prompt și bine.

HUEDINUL, I, nr. 1/20 octombrie 1925, p. 3.

*

Carol Kun croitor de domni, are în atelier tot felul de stofe engleze. Lucrează cel mai ieftin și după ultimul jurnal. Încercați și vă convingeți.

Idem, p. 4.

*

Numai pictorul român Petru Crăciun din Huedin execută lucrări de pictură bisericească, firme, zugrăvit de odăi și vopsit de mobile. *Lucră corect și artistic.*

Idem, nr. 12-13/4 aprilie 1926, p. 6.

II. COMERT

GHERLA

Turul Fabrică de ghetete s.a. Filiala Gherla DEPOSITAR: Cristofor Sahin Str. Regina Maria nr. 4. *Recomandă* ghetete pentru bărbați, femei, băieți și fete coresp. oricărui sezon. Variație uriașă: *cea mai modernă fabrică din țară. 150 filiale și dep.(ozite)*. Lumea vorbește că cele mai *ieftine*, cele mai *recunoscute*, cele mai *bune* și mai *trainice ghetete* sunt numai *ghetele "TURUL"*.

SCÂNTEIA, I, nr. 3-4/martie-aprilie 1924, coperta a II-a.

HUEDIN

Vizitați magazinul de coloniale-și delicatele al lui BÉLA KERESZTES care este asortat cu tot felul de articole. Aperitivele magazinului său sunt căutate de toți intelectualii din Huedin și jur.

HUEDINUL, I, nr. 1/20 octombrie. p. 4.

*

Berea GLORIA cea mai gustoasă!

Știți ceva???

Pentru Sărbătorile Crăciunului a sosit în depozitul din Huedin str. Gen. Moșoiu 488 (în curte) o mare cantitate din renumita Bere "GLORIA". Fabrica de Bere din Turda S.A.

Idem, nr. 10/22 decembrie 1925, p. 4.

III. ZIARE

GHERLA

Reclama este sufletul comerțului!

Publicați în Revista noastră. *Efectul este sigur!*

SCÂNTEIA, I, nr. 3-4/martie-aprilie 1924, coperta a III-a.

HUEDIN

Citiți și răspândiți revista "Glasul Moșilor". Ea este limanul Moșilor și flacăra de lumină a munților Apuseni.

GLASUL MOȘILOR, I, nr. 4-5/iunie-iulie 1926, coperta a III-a.

*

Acei care vor face propagandă și abonamente pentru gazeta "HUEDINUL" vor primi o remunerație (câștig) de 20% și de la reclame și inserate 30%.

ADMINISTRAȚIA

HUEDINUL, I, nr. 7/1 decembrie 1925, p. 4.

*

Fraților Moși și săteni din jurul Huedinului abonați-vă la gazeta "HUEDINUL" care este foaia voastră a tuturor, care luptă cu greutate mari pentru a vă aduce vești diferite și a se lupta cu apărarea drepturilor voastre, lăsate moștenire de la moși strămoși.

Abonamentul pe un an Lei 200, pe 1/2 Lei 100 cu premii.

Idem, nr. 11/29 decembrie 1925, p. 4.

IV. DIVERSE

GHERLA

Osad Oassdurian, fostul cântăreț de mare renume al operei din Milano va distra publicul din Gherla, Joi, în cinema Urania din loc. Programa cântărețului de operă, care vorbește zece limbi, va fi afară de limba armeană compusă din cântece române, franceze și italiene. Osad Oassdurian dispune de un bariton încântător. Debutul de până acuma (sic!) îi caracterizează pe deplin cariera artistică. De altfel, excelentul artist este binecunoscut în Gherla de acum trei ani, când ne-a fost oaspete foarte plăcut.

GHERLA, I, nr. 2/26 iulie 1926, p. 3.

*

"*Taina vieții lungi*". Cei bolnavi, cei care și-au pierdut dragostea de viață și bucuria *nădăjduiți*! Știința a găsit mijlocul desăvârșitei vindecări a tuturor bolilor trupești și sufletești. Cetiți volumul: *Lazăr-Popovici* "Taina vieții lungi, bucătăria fără foc sau regimul crud", cu peste 200 de rețete. Se poate comanda la Librăria diecezană din Arad, precum și la toate librăriile din țară.

CURIERUL SOMEȘAN, II, nr. 19/25 mai 1930, p. 3.

*

Prof. Deacu Gavril, fost campion de scrimă al Ungariei, curs din 1 oct. a.c. - școală de duel și academică. Taxă începători 200 lei, profesioniști (!) 300 lei lunar.

Idem, nr. 33/28 septembrie 1930, p. 3.

HUEDIN

Se caută un "cântăreț" versat în cântările bisericești. Salar lei 800 și întreținerea. Cei interesați se vor adresa Dlui Cornel Condor, preot Călățele. HUEDINUL, I, nr. 2/27 octombrie 1925, p.4.

LA VIE CULTURELLE ET LA RECLAME À GHERLA ET HUEDIN

Considérations pour l'entre-deux-guerres

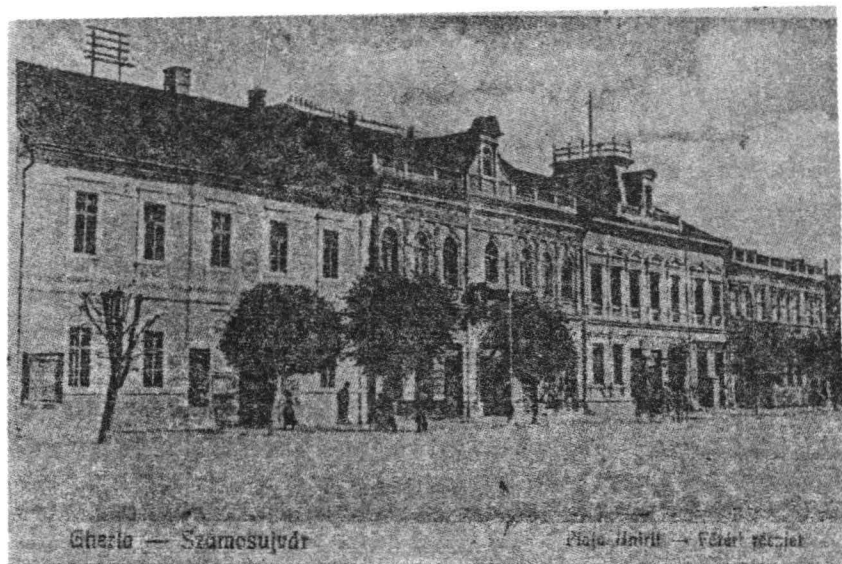
(Résumé)

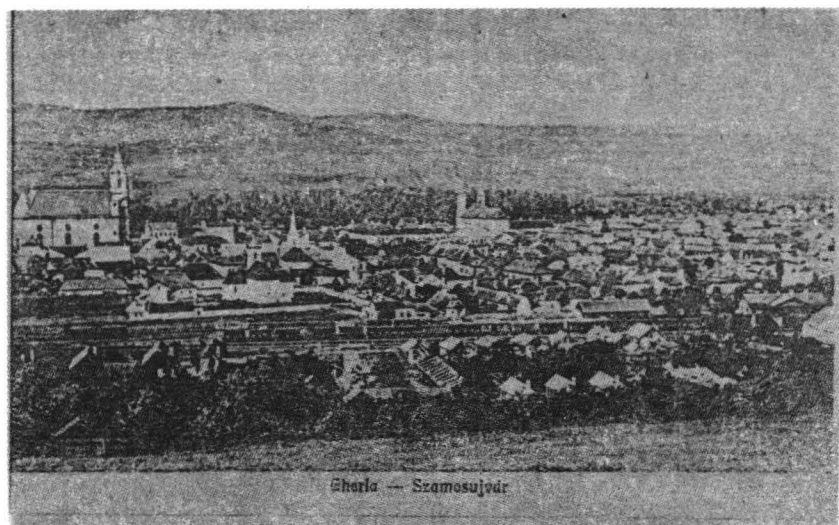
Notre recherche suivit de séparer les éléments plus liés au progrès de la société roumaine pendant l'entre-deux-guerres: le mouvement culturel et son indicateur du niveau de la mentalité collective - la réclame parue dans la presse. Dans ce cas particulier il s'agit de deux petites agglomérations humaines situées au milieu de la Transylvanie.

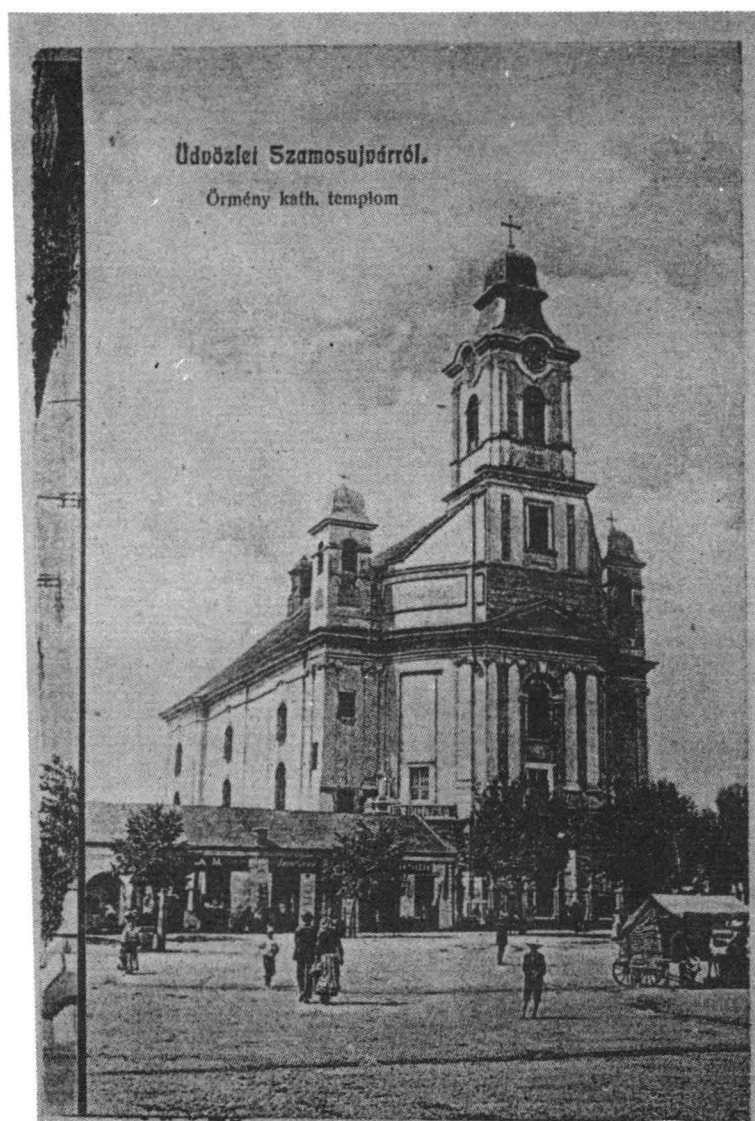
Le domaine culturel est dominé à Gherla par l'activité musicale, pendant qu'à Huedin les conférences de vulgarisation sont en premier plan. Le secteur des petits artisans est contrôlé,

dans toutes les deux localités, par l'offre des couturiers et des cordonniers. Les restaurants et les magasins des produits d'épicerie ont disputé la primauté dans la réclame commerciale.

Les photos d'époque et le recueil des textes ont le rôle de compléter le sujet que nous proposons dans notre travail.

DOCUMENTELE CREATE DE LOCURILE DE ADEVERIRE DIN TRANSILVANIA

1. În literatura de specialitate constituie un fapt în general acceptat că în societatea feudală din Transilvania locurile de adeverire fac parte din principalele emitente de documente. Această recunoaștere este valabilă dacă o examinăm atât din punct de vedere al volumului de acte emise, cât și al competențelor materiale și teritoriale, al varietăților de acte emise și al ariei de răspândire a acestora, în consecință: al bogăției informațiilor din punct de vedere al cercetărilor istorice. Ca atare, considerăm îndreptățită afirmația că "În bună parte, istoria Transilvaniei feudale o cunoaștem pe baza documentelor eminate de la aceste așezăminte"¹. Firește, dacă examinăm dinamica dezvoltării instituției, observăm că ponderea ei, aria de activitate și competențele sale sunt supuse schimbării și - din secolul al XVI-lea - putem urmări o restrângere a acestora, justificată prin întărirea și organizarea instituțiilor proprii ale statului și societății feudale. Totuși reorganizarea de către statul feudal a locurilor de adeverire, după secularizarea intervenită la mijlocul secolului al XVI-lea, atestă că aceste instituții în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu au putut fi încă înlocuite ca emitente de acte și nici ca păstrătoare de acte și că ele vor avea un rol de seamă încă timp îndelungat, cu toate că se constată amintita restrângere lentă a activității și însemnătății lor². Rolul amintit explică și tratarea detaliată a organizării și funcționării locurilor de adeverire, cu un accent deosebit în privința cancelariilor acestora în lucrările de diplomatică, precum și în monografiile sau studii speciale³.

Desigur, tratarea locurilor de adeverire în lucrările de diplomatică este justificată în primul rând de obiectivul disciplinei, deci examinarea autenticității documentelor, sub acest aspect trebuind să fie cunoscute cancelariile emitente de documente și caracteristicile exterioare și interioare ale documentelor emise de acestea. În schimb, arhivistica modernă se folosește de rezultatele acestei discipline cât și de cele ale unei discipline mai noi, având ca obiect însăși instituțiile, în scopul bunei sistematizări și organizări a fondurilor arhivistice și cunoașterea lor

1 Francisc Pall, *Contribuții la problema locurilor de adeverire din Transilvania medievală (sec. XIII-XV)*, în *SMIM*, II, 1957, p. 391.

2 Aceste aspecte ale dezvoltării și rolului locurilor de adeverire au fost tratate în Kiss András, *Locurile de adeverire din Transilvania în timpul secularizării lor*, în manuscris; idem, *Caracterul specific al locurilor de adeverire din Transilvania în crearea și păstrarea arhivelor feudale*, în *In memoriam Ion Mărcuș*, București, 1979, p. 67-71.

3 Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV)*, în *Documente. Introducere*, vol. II, [București], 1956, p. 245-251. În continuare se va cita: Pall, *Diplomatica latină*. - Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930, p. 213-222. - Antonius Szeredai, *Notitia veteris et novi Capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae ex antiquis et recentioribus monumenta*. Alba-Iulia 1791. - Iosephus Kemény, *Notitia historico-diplomatica Archivi Capituli Albensis Transilvaniae*. I-II. Sibiu, 1836. - Franz Eckhart, *Die Glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, in *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Innsbruck, IX (Ergänzungsband), 1915, p. 395-558. - Bónis György, *A közhitelesség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak*, în *Levéltári Szemle*, 1964, nr. 1-2, p. 118-142. - Sigismund Jakó - Radu Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*. București, 1971, 99-101. - Jakó Zsigmond, *A kolozsmonostori konvent jegyzékonyvei (1289-1556)* I-II. Budapest, 1990. În continuare se va cita: Jakó 1990.

mai temeinică din punct de vedere al informațiilor pe care le pot oferi. Se știe că în arhivistica și arheografia contemporană sunt de mult depășite "descoperirile" întâmplătoare și spicuirile de documente, depistarea informațiilor făcându-se în mod organizat, folosindu-se în acest scop toate rezultatele disciplinelor auxiliare ale istoriei precum și ale disciplinelor înrudite sau tangente. Astfel în organizarea depistărilor însuși creatorul de arhivă dă primul indiciu asupra documentelor ce pot sau nu pot fi găsite în fondul arhivistic constituit de acesta, deoarece competența teritorială și materială oferă principalele coordonate de delimitare în privința existenței sau inexistenței unor informații în fond. În continuare, această delimitare este și mai precisă prin cunoașterea grupei, categoriei sau seriei de documente existente, iar - apoi - determinarea genului documentului face posibilă o apropiere și mai mare de informațiile urmărite. Această delimitare a posibilităților de a găsi sau nu găsi anumite informații într-un document, prin cunoașterea genului documentelor acționează în două direcții în privința orientării depistării spre anumite informații. Pe de o parte exclude existența unor informații în anumite genuri de documente, pe de altă parte ne îndreaptă spre acelea care le pot cuprinde cu cea mai mare posibilitate. Pe de altă parte, într-o următoare etapă a operațiunilor arhivistice, determinarea exactă și folosirea în baza unei terminologii bine conturate a denumirii genului documentului contribuie la o valorificare pe scară largă și sistematică a informațiilor, în primul rând în instrumentele de informare științifică la nivelul documentului (inventare arhivistice, cataloage), cercetarea tematică și prelucrarea informațiilor cu ajutorul computerelor. În această privință nu este nevoie de o dezvoltare a argumentelor în privința celor afirmate. Considerăm că este suficient să reamintim că prin cunoașterea emitentului și a genului documentului putem ajunge nu numai la delimitarea temei sau subtemei, ci și a problemei, denumirea precisă a documentului scutindu-ne să repetăm unele amănunte care se includ în noțiunea redată prin terminologia folosită pentru genurile de documente. Termenul folosit pentru denumirea genului constituie în același timp un cuvânt-cheie al sistemului de codificare pe care se bazează atât cercetarea tematică, cât și sistemul automat de regăsire a informațiilor. Prin urmare, încercarea de a trata și sistematiza documentele emise de locurile de adevărire din Transilvania sub aspectul genului lor are ca scop de a aborda această problemă în sensul celor arătate mai sus, spre a contribui la o redare mai precisă a informațiilor prin fișare și la o includere a denumirii genurilor de documente feudale din Transilvania în rândul cuvintelor-cheie. Credem că nu este fără utilitate practică de a face această precizare a documentelor create de locurile de adevărire, cunoscând aria de răspândire deosebit de mare a actelor emise de acestea - prezente în număr mai mic sau mai mare în toate fondurile mai însemnate - cât și diversitatea lor.

2. Rolul deosebit al locurilor de adevărire - după cum se știe - se datorește recunoașterii sigiliului lor de către societatea feudală ca fiind de autenticitate publică, în consecință actele emise sub aceste sigilii având putere probatorie deplină în fața instanțelor. În același timp, se știe că actele cu caracter de drept privat, emise de persoane particulare - chiar sub sigiliul lor - , potrivit dreptului medieval aplicat pe atunci nu aveau asemenea valabilitate. La acestea trebuie adăugat apoi faptul că instituția notarilor publici nu a avut o răspândire mai însemnată în Transilvania medievală și că nici instituțiile - inclusiv cele care aveau atribuții judecătorești - nu posedau sigilii autentice. Beneficiau de aceste sigilii

doar unii mari dregători sau înalți clerici, precum și unele comunități privilegiate cum au fost de exemplu orașele, dar acestea din urmă puteau emite acte sub sigiliul lor numai pentru membrii comunității, respectiv pricinile tratate în fața acesteia. Este lesne de înțeles că în asemenea condiții, deodată cu răspândirea scrierii, mai ales în activitatea judecătorească și a probelor scrise, cei interesați să obțină acte cu sigiliu autentic, cu putere probatorie, s-au adresat locurilor de adeverire. Îndeplinind deci atât atribuțiile de autentificare a unor acte de drept privat, cât și de certificare autentică a unor activități publice procedurale, după cum puteau adeveri existența oricărui act emis sub sigiliu autentic (fie prin transcrierea integrală, fie prin rezumarea acestuia), în cazul locurilor de adeverire din Transilvania, din punct de vedere al actelor create, putem distinge următoarele categorii mari:

I. cele care adeveresc autentic declarații (mărturii) cu caracter juridic (*fassio*);

II. cele care certifică printr-un raport scris sau pe baza unui asemenea raport executarea unor activități cu caracter public, procedurale sau de stabilire de drepturi (*relatio*);

III. cele care adeveresc autentic existența unui act prin transcrierea lui (*transsumptum*), eventual rezumarea lui, precum și

IV. protocoalele în care se consemnează actele emise și funcțiunile îndeplinite de locurile de adeverire.

Menționăm aci că în documentele din grupa a III-a și a IV-a pot fi cuprinse și cele, de altfel bine delimitate, din grupele I și II, precum și alte documente emise sub sigiliu autentic.

Dintre documentele care se includ în categoriile de mai sus, unele sunt specifice locurilor de adeverire în tot timpul funcționării lor, altele se emiteau în mod exclusiv, sau alături și de alți emitenți, în raport cu dezvoltarea amintită a acestor instituții. În orice caz pentru o perioadă sau alta ele fac parte din documentele emise de locurile de adeverire.

3. Scrisorile de adeverire care cuprind declarații (mărturii) cu caracter juridic (*fassio*) sunt foarte variate, deoarece în această categorie pot fi cuprinse toate actele juridice cu caracter de drept privat, acestea oferind în domeniul obligațiilor (mai ales în privința contractelor sau convențiilor, a unor acte juridice unilaterale, a imputernicirilor), în cel al dreptului familial (contracte matrimoniale) și succesoral (testamente) posibilitatea redactării unui număr foarte mare de felurite acte.

Se datorește acestui număr foarte mare al genurilor de acte care se încadrează în această categorie și faptul că în 1435, cu prilejul reglementării taxelor ce se pot percepe de către locurile de adeverire, pentru emiterea de scrisori și remunerarea autenticității, toate aceste scrisori sunt cuprinse sub numele lor generic "*litterae fassionales*", fără a fi diferențiate decât imputernicirile, întâmpinările, opreliștile⁴, dar aceste două genuri de acte din urmă pot figura și

⁴ Articolul 10 § 5 din decretul VI al regelui Sigismund (decretul II din anul 1435), în *Corpus Juris Hungarici*. 1000-1526. Budapesta 1899, p. 262-263. În continuare se va cita: *Corpus juris*. - Sub aspectul urmăririi evoluției rolului locurilor de adeverire - amintită la nota nr. 2 - nu este lipsită de interes confruntarea articolului 10 menționat, precum și a celor următoare din 1435 - 11 și 12 - (care reglementează taxele pentru documentele emise de cancelaria mică și, respectiv, cea mare), cu reglementarea asemănătoare cuprinsă în *Approbatæ Constitutiones* (pars IV, tit. finalis) pentru locurile de adeverire din secolul al XVII-lea, secularizate, precum și pentru cele două cancelarii ale principelui Transilvaniei.

în grupa a II-a, în cazul când ele se comunică și părților. Scrisorile de mărturie pot fi emise în cele trei forme principale ale scrisorilor: în formă de scrisoare privilegială (*litterae privilegiales*) - aceasta în 1435 având taxa de 100 de denari -, scrisoare deschisă (*litterae patentes*) - cu taxa de 24 de denari - și scrisoare închisă (*litterae clausae*) - cu taxa de 12 denari.

În ceea ce privește caracteristicile comune ale acestor scrisori de mărturie în general (*litterae fassionales*, se folosește și *litterae attestatoriae*, *litterae certicatoriae*), precum și ale imputernicirilor, întâmpinărilor și opreliștilor făcute în fața locului de adeverire, trebuie să reținem următoarele (pe lângă caracteristicile generale privind formele diferite de scrisori: privilegiale, deschise și închise):

Aceste scrisori încep întotdeauna cu denumirea *instituției*, prin aceasta deosebindu-se rapoartele (*relatio*, *relatoria*) din categoria a II-a, astfel:

Capitulum ecclesie... Nos capitulum ecclesie...

Conventus monasterii... sau Nos Conventus monasterii...; Nos conventus ecclesiae, iar în timpul secularizării: *Nos requisitores literarum et litteralium instrumentum...* cu precizarea localității de reședință și se obișnuiește să se indice și hramul bisericii⁵.

În ceea ce privește *expoziția*, în scrisorile de mărturie, datorită specificului actelor, este totdeauna caracteristică menționarea înfățișării părților sau a imputerniciților acestora în cazul contractelor și convențiilor, sau a părții în cazul actelor judiciare unilaterale. Această prezență nu poate lipsi, deoarece scrisoarea - actul autentic - se bazează pe mărturia, declarația părților - exprimarea voinței lor -, locul de adeverire având rolul de a consemna, a redacta în formele cerute, această voință și a da caracterul autentic acestor scrisori. Tot în dispoziție - datorită caracterului juridic al actului - obiectul documentului este bine precizat, delimitat, conform prevederilor dreptului în vigoare.

În protocolul final, data acestor documente nu cuprinde indicarea locului emiterii.

Principalele și cele mai frecvente documente din rândul acestor scrisori de mărturie pot fi împărțite astfel:

Contractele și convențiile (învoielile), cunoscute sub numirile generice de *litterae contractuales*, *litterae conventionales*, *litterae transactionales*, pot fi de multe feluri, în funcție de obiectul lor. Cunoaștem contracte de vânzare-cumpărare încheiate în fața locurilor de adeverire⁶, ca și alte contracte pentru care se redactează scrisori care au denumiri proprii. Asemenea scrisori se redactează pentru schimburi (*litterae concambiales* = scrisori de schimb)⁷; donații (*litterae donationales*, *litterae inscriptionales* = scrisori de donație, danii)⁸, zalogiri (*litterae impignorationales*, *litterae impignoratitiae*, *litterae impignoratioriae*, *litterae pignoratitiae*, *litterae fassionales impignoratitiae* = scrisori de zalogire)⁹; cesiuni (*lit-*

⁵ Vezi Pall, *Diplomatica latină*, p. 285.

⁶ Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár története elso kötetéhez*, Buda, 1870, p. 29, 51, 248. - În continuare se va cita Jakab, *Oklevéltár I.* - Arhivele Statului Cluj, *Fond familial Kemény* (arhiva din Ciumbud), vol. V, nr. 356, vol. VIII, nr. 484 și 496, vol. XI, nr. 857, vol. XII, nr. 969. În continuare se va cita *Kemény*.

⁷ Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. III, Hermannstadt, 1902, p. 37-38. În continuare se va cita *Ub.* - III. *Kemény*, vol. X, nr. 685.

⁸ Jakab, *Oklevéltár I.*, p. 354-356, 363-365, 371. - *Ub.* III, p. 680. - *Kemény*, vol. I, nr. 135, vol. II, nr. 47, vol. VII, nr. 444, vol. XII, nr. 904.

⁹ Jakab, *Oklevéltár I.*, p. 49-50. - Idem, *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*, Budapest, 1888, p. 182-184, 417-418. În continuare se va cita: Jakab, *Oklevéltár II-III.* - *Kemény*, vol. IV, nr. 9.

terae cessionales = scrisoare de cesiune); eliberări, de ex. din iobăgie (*litterae manumissionales* = scrisoare de eliberare); arendări (*litterae locutionis* = scrisoare de arendare); învoieli sau împăcări (*litterae compositionales*, *litterae complanatoriae* = scrisori de împăcare, scrisori de învoială); chezășie (*litterae fideiussionales*, *litterae fideiussoriae* = scrisori de chezășie) și scrisorile de obligație (*litterae obligatoriae*), cum ar fi, de exemplu, intrările ca iobag la un stăpân feudal¹⁰. Dintre actele juridice unilaterale amintim fundațiunile, pentru care se redactează *litterae fundationales*, *litterae foundationis*, *litterae constitutionales* = scrisori fundaționale.

Pentru împuterniciri se întocmesc scrisorile de împuternicire, menționate în 1435 sub numele generic de *litterae procuratoriae* (pentru redactarea unei asemenea scrisori percepându-se 24 de denari)¹¹, dar ele apar și sub denumirea de *litterae procuratoriales*, *litterae commissionales*, *litterae comissivae*, *litterae plenipotenciales* și scrisorile de încredințare (*litterae credenciae*, *litterae credentionales*, *litterae credititiae*, *litterae conditionales*, *litterae credulitalis*). Din categoria acestor documente sunt foarte frecvente și răspândite în toate fondurile împuternicirile de avocat = *procuratoria constitutio*.

Din domeniul dreptului familial medieval în fața locurilor de adeverire se încheie contractele cu caracter matrimonial, cum sunt scrisorile cu privire la darul de nuntă (*litterae dotalisticae*), precum și scrisorile de înfiere (*litterae adoptionales*, *litterae praefectionales*).

În sfârșit, în materie de drept succesoral cele mai frecvente documente redactate de locurile de adeverire sunt testamentele (*testamentum*)¹² și scrisorile de împărțeață (*litterae divisionales*)¹³, pentru fiecare moșie supusă împărțelii taxa fiind de câte 100 de denari.

În afară de genurile de scrisori de mărturie menționate mai sus, în baza mărturiei, declarației părților, locurile de adeverire emit încă diferite alte scrisori de adeverire (*litterae affirmatoriae*), de garanție (*litterae assecurationales*, *litterae assecutoriae*, *litterae cautionis*), de evicțiune (*litterae evictionales*), scrisori de legământ (*litterae reversales*), de ofertă (*litterae oblatoiae*), adeveriri de depuneri de bani etc.

Constituie un gen de scrisori aparte acele declarații juridice unilaterale prin care se asigură sau rezervă drepturile declarantului față de o modificare sau tendință de modificare a acestor drepturi, cunoscute sub denumirea de *litterae protestationales* sau *litterae protestatoriae* (scrisori de întâmpinare, în realitate ele având un înțeles foarte larg, care poate fi precizat din contextul actului juridic), precum și scrisorile de opreliște (*litterae prohibitoriae*)¹⁴.

Atunci însă când aceste scrisori se comunică părților și se certifică autentic acest fapt prin raport, acestea fac parte din categoria următoare: *relationes* (Taxa acestor scrisori a fost stabilită în 1435 astfel: scrisori deschise 24 denari, scrisori închise 12 denari).

¹⁰ Kemény, vol. II, nr. 169.

¹¹ Kemény, vol. I, nr. 43, vol. II, nr. 15 și 154, vol. XI, nr. 856 și 896, vol. XVI, nr. 1285.

¹² Jakab, *Oklevéltár I*, p. 71-72, 197-199. - Kemény, vol. VII, nr. 449.

¹³ *Ub.* III, p. 249-250, 450-452.

¹⁴ *Ub.* III, p. 241-242, 428, 525, 653-654. - Kemény, vol. I, nr. 1, 3, 4, 9, 20, 21, 22, vol. II, nr. 1, 87, 104, vol. IV, nr. 88, 93, 122, vol. VIII, nr. 520, vol. IX, nr. 619, vol. X, nr. 765.

Actele autentice emise de locurile de adeverire în baza mărturiei, a declarației părților reglementează – după cum am amintit – raporturi de drept privat. Fiind vorba însă de acte ale societății și ca atare ale dreptului feudal, și noțiunea de drept privat trebuie interpretată în sensul larg pe care l-a avut în evul mediu și fără o delimitare prea precisă. Așa se explică încheierea în fața locului de adeverire a unor convenții de o deosebită importanță, cu caracter social-politic, cum ar fi înțelegerea din 6 iulie 1437 dintre răsculați și păturile privilegiate (de altfel și cea de a doua înțelegere din 6 octombrie 1437 a fost transcrisă la 10 octombrie 1437 de către conventul din Cluj-Mănăstur)¹⁵ sau înțelegerea acestor pături privilegiate în 1459¹⁶. În aceste cazuri, pe lângă faptul că asemenea înțelegeri se redactau după normele dreptului privat, a contribuit la redactarea acestora în fața locului de adeverire și prevederea actului cu sigiliu autentic din partea părților, normele de adeverire existente, precum și puterea probatorie ce s-a acordat sigiliilor locurilor de adeverire.

4. În cazul scrisorilor prin care locurile de adeverire raportează executarea unei activități cu caracter public (*relatio*) sau certifică stabilirea unor drepturi în baza acestor rapoarte, întâlnim următoarele caracteristici. Deși redactarea scrisorilor este posibilă în cele trei forme (scrisoarea privilegială, deschisă și închisă), formele folosite în rapoarte sunt în general scrisoarea deschisă sau scrisoarea închisă.

Stabilirea faptelor în baza cărora se întocmește raportul locului de adeverire se face în urma unei porunci sau însemnări a regelui, voievodului sau altui înalt dregător (*mandatum, litterae mandatoriae, litterae praeceptoriae, litterae annuales*), act care de obicei se transcrie în raport (sau se face amintire de acesta) și în baza căruia omul de măturie al locului de adeverire *împreună* cu omul de măturie al emitentului poruncii execută cele prevăzute în poruncă. Apoi raportează celui indicat în această poruncă despre modul cum au executat-o și cele constatate¹⁷. Rezultă de aci că în privința redactării este caracteristic acestor rapoarte că nu încep cu intitulația, ci cu *adresa*, indicându-se numele celui care a dat mandatul, în felul acesta: "Magnifico viro domino Frank voivodae Transsilvano et comiti de Zolnok amico ipsorum honorando capitulum ecclesie Transsiluane amicitiam paratam debito cum honore"¹⁸.

Aceste rapoarte se întocmesc de obicei în următoarele materii:

- acte extraprocesuale (dare în stăpânire și hotărnicie)
- acte procedurale (în diferitele faze ale proceselor).

Pentru executarea acestora articolul 8 al amintitei legi din 1435 prevede persoanele care trebuie trimise de către locul de adeverire împreună cu omul dregătorului care a dispus stabilirea, executarea activității. De asemenea, tot în această lege, la articolul 9 se prevede că darea în stăpânire și hotărnicirea trebuie să aibă loc în prezența vecinilor și megieșilor citați în mod legal și pentru înlăturarea oricărui fals numele acestora trebuie înscris în scrisoarea redactată¹⁹.

¹⁵ Ludovic Demény, *Textele celor două înțelegeri, încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documentele originale*, în *Studii*, anul XIII, nr. 1, p. 98-110.

¹⁶ Jakab, *Oklevéltár I*, p. 203-206.

¹⁷ Vezi și Pall, *Diplomatica latină*, p. 250-251.

¹⁸ Ub. III, p. 77-79.

¹⁹ *Corpus juris*, p. 260-263.

Darea în stăpânire (*statutio*) se execută în baza unei porunci de trecere în stăpânire (*mandatum statutorium, mandatum introductorium et statutorium*)²⁰ și după executarea ei se întocmește o scrisoare de punere în stăpânire (*litterae introductoriae, litterae installatoriae*), scrisoare de dare în stăpânire (*litterae statutoriae, litterae statutionales*), sau o scrisoare de punere și dare în stăpânire (*litterae introductoriae et statutoriae*)²¹. Pe lângă rapoarte, locurile de adeverire emit pentru părțile interesate și adeveriri despre executarea dării în stăpânire, acestea fiind redactate la fel ca și scrisorile de mărturie și încep cu intitulaj²².

Pentru aceste scrisori, în cazul când s-a declarat întâmpinare, s-au plătit 24 de denari. Dacă nu a avut loc întâmpinare și darea în stăpânire s-a putut executa, taxa pentru scrisoare s-a plătit în funcție de mărimea moșiei.

Hotărnicirile (*reambulatio*) se execută asemănător dării în stăpânire: taxele se hotărăsc la fel. Ele se execută în baza unei porunci de hotărnicire (*mandatum reambulatorium*)²³. În urma executării hotărnicirii se întocmesc scrisori de hotărnicire (*litterae reambulatoriae, litterae ambulatoriae et consignatoriae, litterae metales, litterae reambulatoriae et evocatoriae*). Acestea pot fi și ele redactate în formă de raport²⁴ sau în formă de scrisoare de adeverire²⁵.

Locurile de adeverire, la poruncă sau la solicitarea părților, îndeplinesc o serie de activități procedurale. În cazul acestor activități ele redactează scrisori de înștiințare sau avertizare (*litterae admonitoriae, litterae ammonitoriae, litterae monitoriae*), chemări în judecată (*litterae evocatoriae*, pentru redactarea căruia se percepe taxa de 24 denari)²⁶; citații (*litterae citatoriae, litterae vocationis*), efectuează cercetări despre care întocmesc scrisori (*litterae inquisitionales, litterae inquisitoriae, litterae inquisitoriales*, cu taxa de 24 denari în formă deschisă și 12 denari în formă închisă)²⁷, ascultări de martori (*litterae fassionales - testimoniales, litterae testimoniales inquisitionales*) redactate în baza unei porunci numite *litterae compulsoriae, mandatum compulsorium*), și execută hotărârile judecătorești (*litterae executoriae*). Acestea pot fi întocmite de asemenea în forma scrisorilor de adeverire, cu *intitulatio*, și în formă de raport, când se adeverește că procedura respectivă a fost îndeplinită. (De ex.: raport despre comunicarea citației = *litterae citatorio-relatoriae*). La fel se procedează atunci când se comunică părților diferitele întâmpinări sau opreliști.

5. Activitatea care s-a menținut cel mai mult în timpul funcționării locurilor de adeverire a constat în emiterea copiilor autentice de pe documente, a așa-numitelor transumpturi. În această activitate distingem două cazuri.

În primul caz locurile de adeverire emit copii (*par*) de pe actele sau protocoalele păstrate în arhiva proprie. Pentru emiterea copiei se dă locurilor de adeverire o poruncă de căutare a scrisorii (*mandatum requisitorium sau litterae requisitoriae, litterae requisitionariae*). În baza actului sau protocolului din arhiva proprie, textul cerut este redactat în transumpt și se eliberează copia autentică

²⁰ Ub. III, p. 33-34, 41-2, 49, 111-116, 169, 171-172, 209-210, 210-212.

²¹ Ub. III, p. 44-45, 52-53, 217, 229-230. - Kemény, vol. I, nr. 25, 35, 41; vol. II, nr. 41, 70; vol. XII, nr. 913.

²² Ub. III, p. 116-117, 166, 172-173, 230. Kemény, vol. VIII, nr. 525.

²³ Ub. III, p. 216-217, 231-237, 440-441.

²⁴ Ub. III, p. 77.

²⁵ Ub. III, p. 56-58, 159.

²⁶ Kemény, vol. I, nr. 15, 18.

²⁷ Jakab, *Oklevéltár I*, p. 43-44.

cerută. În aceste cazuri pentru căutarea scrisorii se plătesc 100 de denari, iar pentru eliberarea scrisorii căutate (în transumpt), dacă se emite în formă privilegială sau transcrierea reclamă mai multă muncă se percepe taxa de 100 de denari, iar dacă transumptul se eliberează în formă de scrisoare deschisă taxa este de 24 de denari.

În al doilea caz locurile de adevărire pot emite copii autentice (transumpturi) de pe orice document autentic ce le-a fost prezentat pentru transumare. Taxa acestor transumpturi este identică cu cea menționată mai sus.

În cazul transumpturilor textul redactat de însuși locul de adevărire este doar documentul-cadru, în care se menționează de cine a fost cerută sau prezentată scrisoarea pentru transumare (în caz de poruncă se transcrie și aceasta) și se menționează particularitățile scrisorii prezentate pentru transumare. Forma și obiectul scrisorilor prezentate pentru transumare - deci obiectul propriu-zis - prezintă o varietate foarte mare, întrucât, după cum am amintit, orice act autentic poate fi prezentat pentru transumare.

O formă mai puțin folosită este redactarea în rezumat a conținutului scrisorilor prezentate²⁸.

6. O altă categorie a documentelor create de locurile de adevărire sunt protocoalele (*registrum, protocollum*), care, spre deosebire de actele redactate și predate destinatarilor, se păstrează în arhiva emitentului și conțin de fapt în general mărturiile părților și copiile documentelor eliberate, dar în ele se păstrează și copia de pe documentele prezentate de părți, pentru a fi transcrise în ele. Se știe că vestitul registru al capitlului din Oradea (1208-1231)²⁹ a fost distrus în timpul ocupației turcești. În schimb de la Capitlul din Alba-Iulia s-au păstrat fragmente de protocoale din anul 1318, iar seria continuă există între anii 1577-1836. Protocoalele Conventului din Cluj-Mănăștur cuprind însemnări începând din anul 1289 până în 1827, pentru anumite perioade protocoalele fiind distruse sau păstrându-se în fragmente³⁰.

De fapt aceste protocoale constituie o colecție de documente prezentate în cadrul grupelor I-III.

7. În legătură cu documentele create de locurile de adevărire din Transilvania - ținând seamă de posibilitatea sistematizării și determinării lor prin termeni bine delimitați - trebuie să se aibă în vedere în primul rând că ele au fost redactate după reguli bine stabilite, în baza stilionarelor. În consecință redactarea are forme identice periodic și în funcție de folosirea câte unui stilionar cu mici modificări de stil - pentru diferitele genuri de documente, fiind diferite doar numele părților și obiectul câte unei scrisori. O varietate mai mare apare în contracte sau în descrierea hotarelor. În schimb la unele citații și cheazășii, dar mai ales la imputerniciri de avocat textul este atât de identic, încât în acest caz din urmă formularul imputernicirii nici nu se trece în protocol, ci doar numele părților.

În al doilea rând dreptul medieval prevede respectarea unor forme atât de severe în actele bilaterale, dar mai ales cele procedurale, încât și în cazul acesta

²⁸ Arhivele Statului Cluj, *Fond Primăria municipiului Cluj. Indexul privilegiilor din anul 1696*. (Extractus summariorum privilegiorum civitatis Colosvar per Petrum Laki et alterum Petrum Rákosi requisitores literarum Conventus Colosmonostrensis diligenter elaboratum).

²⁹ *Documente, Veacul XI-XIII. C. Transilvania*. Vol. I. București, 1951, p. 37-147.

³⁰ Bónis, *op. cit.*, p. 134, 136-137. Jakó 1990, p. 149-159 cu indicarea exactă a cuprinsului fiecărui protocol constituit până la data secularizării.

sunt o serie de elemente care se repetă (de exemplu la porunca privind ascultările de martori clauza sancționării cu 16 mărci pentru cei care nu se înfățișează este trecută în mod obligatoriu în toate scrisorile de acest gen).

Toate acestea dau posibilitatea ca aceste elemente - după cum am menționat - să nu fie repetate pentru rezumatul fiecărui document, considerându-se că ele se cuprind în noțiunea redată prin termenul tehnic folosit genului de document respectiv. Este nevoie însă ca pentru stabilirea cuvintelor-cheie privind aceste documente să se delimiteze precis denumirile și acestea să fie cuprinse într-un glosar de terminologie în care pentru fiecare gen de document să se menționeze și elementele caracteristice (asemenea glosare putând fi folosite și în inventare și cataloage tipărite). Reducerea fișării la elementele strict necesare, a acelor elemente care trebuiesc redată ca specifice problemei, constituie însă - în baza cunoașterii documentelor și a structurii lor - o problemă care depășește cadrul temei pe care o tratăm.

KISS ANDRÁS

**THE CHARTERS/DOCUMENTS EMITTED BY THE
TRANSYLVANIAN LOCA CREDIBILIA
(AUTHENTICATING PLACES)**

(Abstract)

The so-called loca credibilia (chapters and convents entitled to use authentic seals) used to be the most important emitters of charters/ documents in feudal Transylvanian society. Therefore the historians' opinion according to which our knowledge about the history of feudal Transylvania is based on charters/documents originating from these places is in accordance with reality.

Examining the dynamics of evolution of the loca credibilia, the author deals with the territorial distribution of their functioning, the types of the emitted documents and the role of stylonaria in the formulation of documents/charters. The research of the different types of documents/charters (fassio, relatio, transsumptum, protocollum) leads to the conclusion that after the secularization of the loca credibilia the activity of these places gradually decreases, the process being connected with the expansion of laic written culture and an increase in the activity of local chancelleries and office-holders. This tendency can be mainly found in the case of procedural documents; the importance of loca credibilia will be displaced in the direction of emitting transsumpta.

Further on, having in sight a more effective research and the developing of a homogenous terminology the author attempts to systematize the Romanian equivalents of the latin terminology of the charters/documents emitted by the loca credibilia, with the help of the official tariffs of the age.

TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE ÎN CÂMPUL CERCETĂRIILOR PRIVIND VOCABULARUL ISTORIC

1. Un reputat specialist în cercetarea lexicului social-politic, profesorul Klaus Bochmann de la Universitatea din Leipzig, afirma pe bună dreptate: "Orice eveniment istoric de mare importanță se răsfrânge nemijlocit asupra lexicului social-politic al limbii poporului respectiv. Orice politică socială nouă produce noțiuni noi, cuvinte noi"¹. Aprecierile reputatului specialist german, deși relevante, nu sunt o noutate. Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, cunoscutul publicist, istoric și om politic francez Alexis de Tocqueville, în lucrarea sa despre democrația americană, reliefa, într-un semnificativ capitol intitulat *Comment la démocratie américaine a modifié la langue anglaise*, modul în care revoluția americană și democrația instaurată de aceasta a modificat cadrele mentale și comportamentul lingvistic al populației de pe continentul nord-american. O "invazie" de noi termeni, o adaptare și transformare a celor vechi, o modificare a sensurilor inițiale și mai ales o "redescoperire" a unor sensuri și expresii uitate sau neuzitate frecvent până atunci au făcut din engleza vorbită de americani o limbă vie, în care se reflectă societatea în întregul și trepidantul său dinamism². Opiniile lui Tocqueville vin dinspre aceea curiozitate istorică, în care punctul de plecare îl reprezintă *prezentul*³, iar Statele Unite, prin "istoria lor apropiată", îi oferea pe deplin acest lucru. De aceea, cu toată tentația atractivității pe care o însuflă cititorilor cartea istoricului francez și pasajele referitoare la metamorfozele limbii engleze, considerăm că acestea trebuie privite cu mai multă circumscripție. Suntem pe deplin de acord cu el - precum și cu cei care, recent, i-au reluat ideile - că: "în democrații majoritatea decide și în privința schimbărilor lingvistice, operându-le pe acestea în domeniile sale predilecte - industrie, politică, administrație publică" sau că "majoritatea lingvistică inovează lingvistic prin împrumuturi din limbile vii"⁴. Dar nu trebuie să uităm că *istoria și civilizația americană* au fost și rămân "unice" ale istoriei. Pe

¹ Klaus Bochmann, *Dezvoltarea vocabularului social-politic român între 1840-1850*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. I, București, 1980, p. 869. Opinie reluată și bine argumentată de același autor în *Langue et révolution - un sujet (re)discutable*, în *Cahiers de linguistique sociale* Rouen, 2-nr. 17/1990, p. 29-34.

² Alexis de Tocqueville și-a redactat și tipărit lucrarea între 1835-1840. Noi am folosit ediția: *De la démocratie en Amérique* II, Paris, 1961, p. 94-102.

³ François Furet, *Reflecții asupra Revoluției franceze*, București, 1992, p. 164.

⁴ Sorin Antohi, *Limbă, discurs, societate: problema limbii de lemn*, Studiu introductiv la Françoise Thom, *Limba de lemn*, București, 1993, p. 5. O analiză pertinentă asupra limbii engleze vorbite pe continentul american în secolul al XVIII-lea și a percepției sale de către europeni la: Andresen Tetel, *Images des langues américaines au XVIIIe siècle*, în *Études sur le XVIIIe siècle*, Bruxelles, III, 1985, p. 135-165. Amintim câteva din ideile prezentate: imaginea față de limba folosită de americani apare la europeni ca o "anti-imagine"; engleza americană este la început ignorată de europeni, apoi aceștia descoperă o limbă "exotică", formată dintr-un amestec de limbi europene și autohtone (precolumbiene); engleza americană nu este în primul rând limba enciclopediștilor, ci limba colonistului practic, a navigatorului, comerciantului, exploratorului și căutătorului de aur.

un spațiu uriaș, virgin, s-a clădit o nouă civilizație, s-a impus o nouă mentalitate și s-a vehiculat un nou limbaj generate de evenimentele revoluționare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și decantate de vechile, imobilele și încorsetatele realități europene. Aici nu au funcționat limbile medievale: latina, greaca, slavona, aici a avut loc de la început prin diversitatea etnico-lingvistică a emigrațiilor o osmoză lingvistică, aici se vehiculau deja cuvinte și expresii noi, impuse deja de revoluția engleză de la mijlocul secolului al XVII-lea și marile curente ale iluminismului european; aici nu a trebuit înlăturat un regim medieval, ci unul colonial, iar distanța uriașă dintre metropolă și colonii, precum și condițiile vitrege existente în lupta cu asperitățile naturii și cu populațiile precolumbiene au impus de la început un nou fel de-a simți și de-a gândi al locuitorilor nord-americani. De aceea *inovația lingvistică* a fost impusă de majoritate, a fost rapidă, a fost totală. Revenind pe continentul european, vom constata un proces invers al inovației lingvistice dinspre minoritate spre majoritate. În acest proces un rol și loc important l-a avut în primul rând lexicul social-politic. Într-un remarcabil excurs științific despre evoluția vocabularului social-politic românesc între 1821-1850, același reputat cercetător german Klaus Bochmann aprofunda și argumenta, din perspectiva socio-lingvistică și a lingvisticii istorice, raporturile inevitabile stabilite între limbă și societate într-o perioadă de remarcabilă complexitate economico-socială și politico-națională prin care s-a înscris definitiv societatea românească pe linia modernizării și a modernității. El considera, în acest context, lexicul social-politic, ca fiind un *lexic pilot* deoarece: "a) este legat cel mai strâns de introducerea noilor idei și instituții burghize, deci este cea mai fidelă oglindă a prefacerilor sociale; b) prezintă de la un timp încoace înnoirile cele mai radicale; c) este dintre toate lexicurile ... cel mai popular și cel mai apropiat de realitatea lingvistică. Este un lexic legat de existența opiniei publice..."⁵.

Alte cercetări privind lexicul social-politic, din perspectiva timpurilor trecute sau prezente, ne dovedesc indubitabil că noutatea lexicală se impune într-o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, pe același traseu dinspre minoritate spre majoritate. Radiografiind *cheile puterii în evul mediu*, Jeannine Quillet constată, într-un capitol dedicat vocabularului politic medieval, că o serie de termeni care defineau filosofia politică a epocii medievale, ca *universitas*, *societas*, *communitas*, *civitas* etc, s-au transmis până astăzi, desigur cu alte conotații și rezonanțe, în limbajul discursului social-politic contemporan⁶.

Cercetările de istoria limbii și de socio-lingvistică⁷, din ultimii ani, ne sunt de asemenea un ajutor prețios în argumentarea problematicii expuse de noi în rândurile anterioare. Ele completează în același timp ideile exprimate de numeroși exegeți privind importanța și necesitatea cercetării spațio-temporale a lexicului, în vederea cunoașterii aprofundate a realităților care s-au derulat și se derulează în societatea umană. Comunicând prin intermediul cuvintelor - pe cale orală sau scrisă - oamenii au conservat în și prin ele istoria. Limba a fost și rămâne *primul* și poate cel mai important *depozit* și *izvor* în reconstituirea trecutului istoric. Poate tocmai de aceea, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, într-o

⁵ Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, 1979, p. 10.

⁶ Jeannine Quillet, *Les clefs du pouvoir en Moyen Âge*, Paris, 1972, p. 163-166.

⁷ Jean-Baptiste Marcellesi, Bernard Gardin, *Introduction à la sociolinguistique. La linguistique sociale*, Rouen, f.a., passim; Christian Baylon, *Sociolinguistique. Société, langue et discours*, 1991, passim; *Bibliographie sociolinguistique française 1985 - Fasc. 1*, în *Cahiers de linguistique sociale*, Rouen, No. 1, 1990, passim.

vreme de reconsiderare a *timpului istoric*, de reabilitare a *izvoarelor istorice* și de regândire și sistematizare a *discursului științific*⁸, istorici și lingviști de prestigiu stabileau primele contacte, prin care se anunțau și-n aceste domenii fructuoase colaborări și deschideri benefice spre *multidisciplinaritate*, *pluridisciplinaritate*, *transdisciplinaritate* sau *interdisciplinaritate*⁹.

2. Inițiativele privind cercetarea lexicului istoric în vederea reconstituirii inventarelor semantice a diferitelor epoci istorice cu scopul - mai mult sau mai puțin mărturisit - de-a radiografia, și pe această cale, societatea și mentalul individual și colectiv al oamenilor au venit spre sfârșitul secolului al XIX-lea atât din partea lingviștilor cât și a istoricilor. Ele au fost stimulate și de cadrul fertil oferit de progresele realizate, atât în câmpul istoriografiei europene și universale¹⁰, cât și de cele din arcalul cercetărilor în domeniile lingvisticii, socio-lingvisticii și mai ales al lingvisticii istorice¹¹. Este adevărat că istoricii erau mai mult preocupați de reconstituirea lexicului - pe baza unui important material documentar - a ceea ce a fost *limba ca fenomen social, ca factor relevant de cultură și civilizație, ca oglindă fidelă a societății sub unghiul spațio-temporalității*, în timp ce lingviștii s-au cantonat în zona de depistare a *etimologiei cuvintelor, a influențelor și împrumuturilor lexicale, a analogiei unor cuvinte, a clasificării limbilor, fără a întreprinde eforturi prea mari în a stabili raporturile dintre limbă și societate*.

Printre *primele* și cele mai *semnificative* demersuri în cercetarea lexicului istoric amintim lucrarea lui Ferdinand Gohin, *Les transformations de la langue française pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle 1740-1789*, (1903), lucrare de largă respirație științifică și alcașă crudiție, prin care descoperim o altă fațetă a societății franceze din perioada premergătoare Marii Revoluții Franceze. Cercetătorul, explorând un larg evantai de surse istorice, reconstituia - pe baza limbajului - cauzele socio-economice și politice, precum și resorturile mentale care au generat și pregătit uriașul tumult revoluționar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹².

Cam în aceeași vreme, Ferdinand Brunot, cunoscut specialist în istoria limbii franceze și lingvistică generală, redacta monumentală sa sinteză despre evoluția limbii franceze de la origini până în 1900 (lucrarea la care vom mai reveni), în timp ce Lucien Febvre începea publicarea unei suite de articole în "Revue de Synthèse historique" privind dialogurile stabilite între știința istorică și lingvistică, dialoguri care, în opinia istoricului, trebuiau obligatoriu aprofundate : *Histoire et dialectologie* (t.XII, 1906); *Histoire et linguistique* (t.XXIII, 1911); *Le développement des langues et l'histoire* (t.XXVIII, 1913); *Langue et nationalité en France en XVIIIe siècle* (t.XLII, 1926)¹³.

⁸ Lucian Boia, *Durata istoriei, metamorfozele unui concept*, în *RevIst*, 6, 1983, p. 601-604; Guy Bourdê et Hervé Martin, *Les écoles historiques*, 1990, p. 181-214; J.D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, 1964, p. 758-777.

⁹ Ion Drăgan, *Un mod de gândire și cercetare indispensabil pentru progres în știință*, Studiu introductiv la vol. *Interdisciplinaritate în științele umane*, București, 1986, p. 11. Pentru întreaga problemă vezi de asemenea, Leo Apostel, *Științele umane: mostre de relații interdisciplinare*, în *vol.cit.*, p. 123-272 și Wolfgang J. Mommsen, *Istorie*, în *vol. cit.* p. 349-373.

¹⁰ Guy Bourdê et Hervé Martin, *op.cit.*, p. 181-214; Vasile Cristian, *Istoriografie generală*, București, 1979, p. 209-235.

¹¹ Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, București, 1977, p. 1-64; vezi și excelentul *Cuvânt introductiv*, semnat de Alexandru Nicolescu, p. III-XVI.

¹² Am utilizat pentru documentare ediția retipărită la Paris în 1970, existentă și-n fondurile Bibliotecii Universității Libere din Bruxelles - Philologie romane - cota: S. 445742.

¹³ Lucien Febvre, *Les mots et les choses en histoire économique*, în *Annales II*, 1930, p. 231, nota 1. Istoricul francez a reînnoit și cu alte ocazii invitația făcută lingviștilor pentru o fertilă și benefică colaborare, în vederea reconstituirii utilajelor mentale și lingvistice precum și a unor cuvinte - sau "concepte-cheie", folosite de oameni în diferite epoci istorice. Vezi Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire*, Paris 1953, p. 219.

Anii 1929-1930 rămân în istoria istoriografiei în general, și în ce privește problematica noastră în special, anii de referință. În primul rând în 1929, prin eforturile lui Marc Bloch și Lucien Febvre, apărea la Strasbourg revista *Annales d'histoire économique et sociale*, care a deschis calea afirmării unei noi concepții și metodologii în investigarea și reconstituirea trecutului istoric¹⁴. Reacționând împotriva istoriei evenimențiale, împotriva a ceea ce a fost numit mai târziu *histoire historisante*¹⁵ și militând pentru o istorie globală, care să cuprindă întregul tablou al civilizației umane, revista "Annales", prin fondatorii săi și discipolii lor, a creat o adevărată școală istorică, care reconstitua trecutul istoric prin apelul stăruitor la datele oferite de antropologie, sociologie, psihologie socială, economie politică, geografie și demografie. În același timp, în locul istoriei axate și orientate spre cercetarea elitelor și a personalităților, Marc Bloch propunea o altă istorie, în care obiectul principal trebuia să fie în primul rând *omul* sau mai bine zis *oamenii*¹⁶. Prin viața și prin activitatea acestora era văzut și restituit trecutul istoric. Modul cum oamenii au locuit, cum s-au hrănit, cum s-au înmulțit, cum au făcut față intemperiei naturii, cum au făurit bunuri materiale și culturale, cum au circulat, cum au folosit banii, cum au folosit sursele de energie naturală și multe, multe altele erau răscolite, cercetate și redade cititorului, ca adevărate comori uitate ale civilizației umane. Prin realizarea acestei imagini panoramice, *trecutul* nu mai era un fluviu singular "ce curgea până la noi, ci era alcătuit dintr-o multitudine de pâraieșe și iazuri ce se întind în toate direcțiile"¹⁷. În acest *foietaj istoric*, care era aluatul preferat al istoricilor de la "Annales"¹⁸, cercetarea vocabularului istoric rămâne, din perspectiva aceleiași istorii cuprinzătoare, o temă predilectă, la care din 1930 și până astăzi s-a revenit și se revine mereu, o temă explorată cu pasiune, care nu numai că a fixat în conștiința contemporaneității o altă imagine asupra trecutului și a oamenilor care l-au populat, dar care a influențat și alte spații istoriografice și a deschis apetitul pentru astfel de cercetări.

În al doilea rând, în anul 1930 apar trei demersuri de referință privind cercetarea istoriei limbii și a lexicului sau vocabularului istoric. Este vorba de studiul lui Lucien Febvre, *Les mots et les choses en histoire économique*, publicat în cel de al doilea număr al revistei "Annales", de lucrarea aceluiași erudit: *Civilisation, le mot et l'idée* și cel de al șaselea volum al lucrării lui Ferdinand Brunot, orientat spre reconstituirea și cunoașterea vocabularelor secolului al XVIII-lea din domeniile: filosofie, economie politică, agricultură, comerț, industrie, politică și finanțe¹⁹.

Remarcabilul studiu al lui Lucien Febvre, adevărat *articol-program*, în ceea ce privește cercetarea lexicului social-economic, pleca de la o serie de cercetări

¹⁴ Jean Glénisson, *L'historiographie française contemporaine: tendances et réalisations*, în vol. *La recherche historique en France de 1940 à 1965*, Paris, 1965, p. XXI-XXIV; M. Aymard, *The Annales and french historiography* în *The Journal of European Economic History*, I, 1972, p. 491-511; Jacques Le Goff, *L'histoire nouvelle*, în vol. *La Nouvelle Histoire*, Paris-Bruxelles, 1988-1990, p. 35-75; Lucian Boia, *Historiens des Annales* în *AUB*, 30, 1981, p. 49-62; Jean-Marie Domenach, *Anchetă despre ideile contemporane*, București, 1991, p. 40-53; G. Bourdê et H. Martin, *op.cit.*, p. 245-270; V. Cristian, *op.cit.*, p. 245-250.

¹⁵ Michel Vovell, *L'histoire et la longue durée*, în vol. *La Nouvelle Histoire*, p. 79.

¹⁶ Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire*, Paris, 1974, p. 34.

¹⁷ J.M. Domenach, *op.cit.*, p. 46.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Lucien Febvre, *op.cit.*, p. 231-234; Idem, *Civilisation, le mot et l'idée*, Paris, 1930; Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française. Des origines à 1900*, tom VI. *Le XVIIIe siècle. Philosophie-Economie politique-Agriculture - Commerce - Industrie - Politique - Finances*, Paris, 1930.

anterioare²⁰ și era însoțit sau mai bine zis completat și argumentat, în paginile imediat următoare ale aceleiași reviste, de un alt demers științific semnat de Paul Harsin²¹. "Limba economică - ne spune Lucien Febvre - este în general, totdeauna o limbă tânără. Ea este născută ieri. Și deja nașterea și constituirea sa pune pentru noi probleme interesante"²². Care sunt acestea? Vom încerca să le sintetizăm și să le sistematizăm astfel:

a) cuvintele prin care ni se dezvăluie și se exprimă anumite realități economico-sociale, se impun treptat în lexicul cotidian și cult al diferitelor popoare, fiind aproape imposibil în *a stabili o dată fixă* când ele au fost create;

b) multe cuvinte preexistente în limbă își modifică sensurile, primesc noi rezonanțe și îmbracă alte conotații în societate, odată și în funcție de schimbările și evoluțiile politice, sociale, economice, militare etc.;

c) printr-o analiză spațio-temporală a vocabularului socio-economic, cercetătorul poate radiografia mai precis societatea, poate reconstitui sensibilitățile mental-afective ale oamenilor;

d) prin investigarea lexicului socio-economic, pot fi depistate mai multe paliere socio-lingvistice și anume: *limba proletarului, limba capitalistului, limba inginerului* etc.²³

Plecând de la aceste relevante și prețioase idei, Lucien Febvre se interoga pe sine și ridică astfel totodată în fața altor cercetători o serie de întrebări, de care, după opinia noastră, trebuie să se țină seama în realizarea oricărei anchete de semantică istorică: care sunt influențele ce au impus în limbă un eșantion semnificativ de cuvinte de sorginte modernă?; când are loc osmoza sau generalizarea unor termeni cu o anumită încărcătură și semnificație semantică?; ce etape istorice și semantice au parcurs anumite cuvinte - ca de exemplu cuvântul *civilizație*?; atestă acest cuvânt (sau altele) o revoluție intelectuală și morală deja îndeplinită?; dispunem de surse complete pentru reconstituirea exhaustivă a istoriei lexicului?; etc.²⁴

În finalul considerațiilor și interogațiilor sale istoricul francez îi chestiona atât pe istorici cât și pe lingviști: dacă secolele XVIII-XIX au fost creuzetul în care s-a forjat limba franceză de astăzi (adică cea din perioada interbelică), dacă aceste secole, prin impresionantele lor progrese pe plan politic și economic, au impus un convoi semantic modern, de ce nu există o mai mare preocupare și o mai strânsă colaborare între specialiști pentru astfel de cercetări? Răspunsul îl oferea, în primul rând, tot el: "*Analele*, cred că vor face această treabă utilă în atragerea atenției asupra problemelor din vocabularul modern"²⁵.

²⁰ Lucien Febvre, *Les mots ...*, p. 231-232; istoricul face în aceste pagini referiri la școala germană de lingvistică și îndeosebi la activitatea savantului Rudolf Meringer care, împreună cu W. Meyer-Lübke, a fondat la Heidelberg revista *Wörter und Sachen*, prin care s-a promovat "studiul combinat al istoriei obiectelor împreună cu istoria cuvintelor și declarată periculoasă și fără sens cercetarea etimologică bazată numai pe material lingvistic"; cf. C. Tagliavini, *op.cit.*, p. 14. Inspirat probabil de curentul de cercetare care s-a autointitulat "cuvinte și lucruri", Febvre și-a stabilit titlul studiului său *Cuvinte și lucruri în istoria economică*. Preocupări de investigare a lexicului social-economic au mai fost întreprinse până la Lucien Febvre de Henri Sée, *À propos du mot INDUSTRIE*, în *Revue historique*, t. CXLIX, 1925, p. 58-61; Idem, *Le mot "industrie" chez Roland de la Platière*, în *Revue historique*, t. CL, 1925, p. 189-193; Henri Hauser, *Les débuts du capitalisme*, Paris, 1931, cap. *Le mot industrie et l'évolution industrielle*, p. 309-323.

²¹ Paul Harsin, *De quand date le mot "INDUSTRIE"?* în *Annales*, II, 1930, p. 235-242.

²² Lucien Febvre, *Les mots ...*, p. 232.

²³ Idem, p. 232-233.

²⁴ Idem, p. 233-234.

²⁵ Idem, p. 234.

Lucien Febvre își respecta promisiunea. Așa cum am mai amintit, în același an 1930 el oferea o competentă analiză de semantică istorică, având în centrul discursului științific cuvântul: CIVILIZAȚIE. El a reușit să-și convingă cititorii și în primul rând confracții de breaslă, precum și pe cei din alte perimetre științifice apropiate sau învecinate, că există o simultaneitate clară între fundamentarea conceptuală a termenului și expansiunea și generalizarea europeană a CIVILIZAȚIEI Luminilor²⁶.

Nu trebuie să uităm sau să neglijăm celălalt eveniment editorial, și anume apariția volumului al șaselea din lucrarea lui Ferdinand Brunot: *Histoire de la langue française des origines à 1900*, care i-a oferit lui Lucien Febvre și altor cercetători o altă imagine asupra limbii franceze în secolul al XVIII-lea. Deși lingvist, Brunot este mai puțin preocupat de etimologia cuvintelor sau de acea ramură a lingvisticii care se ocupă cu studierea împrumuturilor lexicale (pe care lingviștii germani au denumit-o *Lehnwörterkunde*²⁷) realizând o cercetare a lexicului din perspectiva a ceea ce s-a numit *onomasiologia*²⁸ și pe care cercetătorul italian Vittorio Bertoldi o definea astfel: "Succesiunea alternantă între o formă conservată și o formă inovată (subl. ns.), care în ultimă analiză constituie problema fundamentală a lingvisticii ca disciplină esențial istorică, este aici obiect de studiu în raport cu diferitele elemente de vocabular corespunzând unei idei determinate sau unui grup de idei înrudite"²⁹. Ancheta științifică întreprinsă de Brunot a fost așadar realizată din perspectiva cercetărilor de geografie lingvistică și semantică istorică. A putut fi astfel reconstituit - prin inventarierea termenilor din domeniile filosofiei, economiei politice, agriculturii, industriei, comerțului, politicii și finanțelor, precum și prin stabilirea căilor de circulație a unora din aceștia în alte spații geografice - un important segment de civilizație franceză și europeană³⁰.

3. Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea viziunea oamenilor în general și a istoricilor în special, despre trecutul istoric sub raportul duratei temporale, a fost de multe ori una restrictivă. Timpul era de obicei redus la un segment relativ restrâns și apropiat prezentului. Începând însă cu anii 60 ai secolului al XIX-lea, odată cu *Originea speciilor* a lui Darwin și apariția concepției evoluționiste, la care trebuie să adăugăm obligatoriu noua viziune despre progres, impusă de cartea lui Edmond About *Le Progrès* (Paris, 1864), istoria este privită dintr-o altă perspectivă cronologică: cea a unui timp lung și evolutiv³¹. Se contura astfel *avant la lettre* concepția braudeliană privind durata lungă a timpului istoric.

Pentru că noile idei au început să se răspândească și să se impună într-o vreme când, timid, se realizau primele cercetări asupra vocabularului istoric, ele au influențat și cercetările întreprinse în acest perimetru. După apariția revistei "Annales", mai mult sau mai puțin conștient, mai mult sau mai puțin declarat, o serie de istorici s-au angajat în reconstituirea și valorizarea trecutului din perspectiva duratei lungi. Este, desigur, meritul de necontestat al lui Fernand Braudel de-a "pune în pagină" și de-a explica într-un larg eseu științific³² cele trei cadențe temporale ale istoriei: *microistoria*, *istoria conjuncturală* și *istoria structurală* sau de

²⁶ Lucien Febvre, *Civilisation, le mot et l'idée*, passim.

²⁷ C. Tagliavini, *op.cit.*, p. 217.

²⁸ *Idem*, p. 28-30.

²⁹ Vittorio Bertoldi, *Onomasiologia*, în *Enciclopedia Italiana*, XXB, p. 376-378.

³⁰ F. Brunot, *op.cit.*, passim.

³¹ L. Boia, *Durata "istoriei"* ..., p. 601.

³² Fernand Braudel, *Histoire et science sociale. LA LONGUE DURÉE*, în *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p. 41-83.

lungă durată. Rămâne de asemenea meritul marelui erudit francez de-a fi investigat trecutul istoric din perspectiva acestui *triptic temporal* și de a-l fi impus în peisajul istoriografic occidental, prin monumentalele sale lucrări: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* și *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*. "Istoria - ne mărturisește Braudel - se situează la paliere diferite, aş spune *trei paliere*, dar aceasta e un fel de-a vorbi simplificând foarte mult. De fapt ar trebui să ne referim la zece, o sută de paliere, la zece, la o sută de durate diferite. La suprafață o istorie evenimențială se inscrie în timpul scurt: ea este *microistoria*. La jumătatea urcuşului, o *istorie conjuncturală* urmează un ritm mai larg și mai lent... Dincolo de acest recitativ al conjuncturii, *istoria structurală*, sau de *lungă durată*, se referă la secole întregi; ea este la limita dintre ceea ce se mișcă și ceea ce este imobil, și prin valorile sale timp îndelungat ea pare a fi neschimbată, față de alte istorii care se deslășoară și se împlinesc într-un ritm mai viu și care, de fapt, grăvitează în jurul ei" (subl. ns.)³³.

Ideile braudeliene semănate pe solul fertil al istoriografiei postbelice au rodit cu rapiditate. Pe "poarta duratei lungi" au pătruns tot mai mulți cercetători, aceasta fiind considerată una dintre cele mai fecunde direcții prin care s-au operat semnificative inovații în perimetrul cercetării științifice, s-au aprofundat legăturile istoriei cu celelalte științe socio-umane și mai ales s-au multiplicat posibilitățile de cunoaștere a trecutului³⁴. Pe bună dreptate cunoscutul medievist Jacques Le Goff scria: "Cea mai fecundă perspectivă definită de pionierii istoriei noi a fost cea a *duratei lungi*" (subl. ns.)³⁵.

Încă din perioada interbelică istoria sau "călătoria" unor cuvinte a fost urmărită de unii autori, chiar dacă - așa cum am mai amintit - o făceau mai puțin conștient și declarat și din perspectiva *istoriei timpului lung*. Exemplificările făcute, până acum, sunt, credem, convingătoare. După a doua conflagrație mondială și mai ales după teoretizările braudeliene și deschiderile vizibile spre istoria mentalităților și mai ales a posibilităților de detectare a cadrelor psiho-mentale, și/sau prin intermediul cunoașterii amănunțite a lexicului, cercetările privind vocabularul istoric au adoptat definitiv modelul braudelian în câmpul lor de investigații. Un exemplu ni-l oferă în acest sens Georges Duby, care afirma următoarele: "Cum să pătrunzi în conștiința oamenilor dintr-un anumit mediu, cum să le explici conduita, relațiile pe care le întrețin, cum să izbutești a privi lumea și a-i privi pe ceilalți cu propriii lor ochi, fără a le cunoaște temeinic *vocabularul* sau mai degrabă *vocabularele* (subl.ns.) căci adesea oamenii uzitează mai multe, adaptate diverselor grupuri în care se inserează"³⁶. Același istoric reliefa *obligativitatea* cercetării comportamentelor mentale și lingvistice din perspectiva celor trei cadențe temporale propuse de Braudel.

³³ *Idem*, p. 112.

³⁴ Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 54-55; Michel Vovell, *op.cit.*, p. 77-108; *Idem*, *Idéologies et mentalités*, Paris, 1992, p. 211-271.

³⁵ Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 54.

³⁶ Georges Duby, *Histoire des mentalités*, în vol. *L'histoire et ses méthodes*, Paris, 1961, p. 937-966. În literatura istorică românească, Florin Constantiniu consideră că cele trei cadențe temporale braudeliene pot fi detectate în atitudinile mentale și afective ale oamenilor astfel: "*timpului scurt* îi corespund reacțiile emotive provocate de un anumit eveniment; *istoriei conjuncturale* evoluția mai lentă a mentalității, observabile prin compararea atitudinilor mentale și afective la distanță de câteva decenii; *istoria de lungă durată* pune în lumină cadrele mentale cele mai rezistente și deci mai durabile în care se deslășoară viața socială - moștenirea culturală, credințele religioase, valorile etice, etc." (*Aspecte ale mentalului colectiv în societatea medievală românească* în *SMIM*, VII, 1974, p. 74).

Vocabularul social-economic este mai puțin atractiv, percutant și spectaculos în comparație cu cel politic. Cuvintele "economice" pătrund, se furiează și se instalează în arealul lingvistic, cu mai puțin zgomot, dar de multe ori - așa cum a văzut mai întâi Lucien Febvre³⁷ - ele au o "vechime" și/sau un trecut îndelungat. Tocmai de aceea, însuși Braudel considera că anchetele științifice privind vocabularul socio-economic trebuie să aibă în vedere și să fie realizate prin prisma *duratei lungi*: "... cuvintele-cheie ale vocabularului istoric - arată Braudel - nu trebuie folosite decât după ce au trecut examenul întrebărilor și nu o dată, ci de două ori. De unde vin? Cum au călătorit până la noi? Nu ne ademinesc pe o cale greșită?", pentru ca apoi să adauge: "Fiecare civilizație, chiar și cea babiloniană, cea grecească, cea romană și, fără îndoială, toate celelalte, în luptă cu necesitățile și litigiile schimbului, producției și consumului, au fost nevoite să-și creeze vocabulare specializate ale căror elemente, mai apoi, își tot modifică sensul"³⁸.

4. Toți, sau aproape toți cercetătorii, care s-au aplecat - tangențial sau insistent - asupra lexicului social-istoric vorbesc de *dificultatea* și *complexitatea* unor astfel de întreprinderi. Unii îndrăznesc să afirme chiar că demersurile științifice de acest fel sunt *acte de curaj*, deoarece apare pericolul ca discursul științific să fie incomplet, și mai mult, să fie primejduit de inconsecvențe, contradicții și inexactități. Poate tocmai de aceea, multe din propunerile exprimate și inițiativele demarate au rămas nefinisate sau neterminate. Poate tocmai de aceea, spre deosebire de alte domenii ale trecutului întâlnim o *diversitate* în maniera de abordare și investigare științifică. Vom încerca să surprindem - prin apelul la o serie de autori de marcă - unele din aceste abordări. Nu suntem partizanii prezentării lor cronologice și privilegiate, ci pentru o abordare flexibilă și comprehensibilă, care să ne permită unele aprecieri și clarificări.

După propunerile și insistențele lui Lucien Febvre, din perioada inter- și postbelică de stabilire a unor punți de legătură între istorici și lingviști, pentru scrierea sau rescrierea unei *istorii a ideilor*, prin care să deslușim în primul rând cuvintele și conceptele-cheie și pe această cale intimitatea gândurilor oamenilor din trecut, Régine Robin își canaliza eforturile în anul 1973 de-a radiografia, în măsura posibilului, *stadiul* sau *stadiile* la care s-a ajuns în cooperarea dintre istorici și lingviști. Aceste eforturi s-au concretizat, aproape simultan, în publicarea lucrării *Histoire et linguistique* și într-un *articol-rezumat* găzduit în paginile prestigioasei reviste franceze "Dix-huitième siècle"³⁹. Printr-o incitantă analiză susținută și argumentată de numeroase texte din producțiile științifice anterioare, Régine Robin realizează o imagine panoramică a rezultatelor la care s-a ajuns, direcțiile și metodologiile de lucru în restituirea, cu și prin intermediul lingvisticii, a socio-lingvisticii și a lingvisticii istorice, a societății și cunoașterea clară a câmpurilor semantice dintr-o perioadă de timp sau alta.

Pierre Chaunu, deși face parte din anturajul *noii istorii* profesate de Școala *Analelor*, nu s-a preocupat în mod deosebit de problematica vocabularului istoric. Totuși, în lucrarea sa *Civilizația Europei în secolul luminilor* consideră secolul al XVIII-lea ca fiind perioada în care s-au plămădit numeroase cuvinte- și concepte-cheie specifice epocii mmoderne. A încercat, totodată, să depisteze și să impună,

³⁷ L. Febvre, *Les mots ...*, p. 232.

³⁸ Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, București, 1985, p. 277.

³⁹ Régine Robin, *Histoire et linguistique*, Paris, 1973; Idem, *Les historiens devant le champ linguistique* în *Dix-huitième siècle*, 5, 1973, p. 111-118.

implicit, cercetarea lexicului din perspectiva a mai multe *nivele* sau *paliere*: "Limbaajul scris își are nivelurile sale, care se suprapun pe straturile greu accesibile ale limbajului real. *Nivelul 1* va fi, dacă vrei, cel al marilor tratate, științifice și filosofice, domeniu aparținând multă vreme în mod exclusiv limbii latine. Cu începere din 1680-1690, totuși, Occidentul scrie cel mai adeseori în limba națională, dar Estul, german, scandinav, danubian recurge la latină până spre anii 1770 (a se vedea Kant). La *nivelul 2* se situează literatura, de la teatru la povestire, de la epistolă la roman; la *nivelul 3*, limba curentă a corespondențelor, limba scrisă automată, cea care vine pretutindeni sub condei în chip spontan. *Nivelul 4* se situează la limita extremă a creșterilor istorice. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Franța, prin mijlocirea cererilor de dispensă de căsătorie și a caietelor de doleanțe, ajungem să avem o vagă cunoștință cu privire la limbajul vorbit de cei ce se află la limita inferioară a limbajului scris. Datorită dispensei grație Bisericii, datorită doleanței, grație statului, și prin mijlocirea scribului - cărturar aflat aproape de mediul țărănesc, el s-a născut din elita agricultorilor -, putem spera să ajungem la nivelul extrem al domeniului direct al istoriei. Pentru Franța caietele de doleanțe, *nivelul 4* înglobează milioane, de la 40 la 45%, poate din masa totală a țării. Este posibil ca lungile serii de dispense ecleziastice să ne permită mâine, și în ceea ce privește întreg secolul al XVIII-lea, să mergem încă și mai departe, foarte aproape de un *nivel 5* care ar fi cel al expresiei vorbite de cei ce nu știu nici să se semneze, nici să citească literele" (subl. ns.)⁴⁰.

Examinând încărcătura semantică a Luminilor, Chaunu consideră că asistăm în această vreme la o difuzare a cuvintelor pe *verticală* dinspre *nivelul 1* spre *nivelele 2, 3, 4, și 5* și apoi pe *orizontală* în aproximativ zece limbi scrise ale Europei (engleză, olandeză, germană, spaniolă, italiană etc.), iar prin această adevărată *geografie lingvistică* putem stabili harta geografică a Luminilor europene. Desigur, *nivelele* propuse de Chaunu sunt funcțional-viabile, după opinia sa, într-o limbă dintr-o țară europeană sau alta, la date și praguri cronologice diferite⁴¹.

Schema chaunu-iană, deși anticipată sau preluată și dezvoltată de alți autori, poate fi destul de ușor amendabilă. În primul rând, deși adept al trecerii de la *mica la marea Europă*⁴², istoricul francez reduce întreaga problematică la spațiul francez și vest-european. În al doilea rând, circulația cuvintelor este stabilită unilateral, pe un singur sens de circulație, dinspre nivelele 1 spre 2, 3, 4, și 5. Desigur, limba cultă, limba savantă este folosită de un cerc restrâns de oameni, ca Voltaire, Rousseau, Diderot și alții. Limbajul uzitat de ei - în franceza vorbită sau scrisă - a influențat indubitabil straturile sociale de la celelalte *paliere semantice*. Dar enciclopediștii francezi au fost nevoiți să perceapă și să utilizeze cuvinte venite și dinspre bază spre vârfurile intelectuale ale societății. *Marea Enciclopedie Franceză* și lucrările semnate de ei ne dovedesc pe deplin acest lucru. Mai mult cuvinte simple, uzitate obligatoriu în scopul comunicării și intercomunicării cotidiene, au fost folosite fără ezitare și, credem, fără prea mult discernământ, de toate clasele și categoriile sociale, indiferent de *palierele semantice*, "ocupat" de unii sau alții. Suntem de acord, așa cum a precizat în 1930 Lucien Febvre și cum s-a dovedit prin numeroase alte demersuri de lingvistică istorică și socio-lingvistică că există - atât în timpurile trecute cât și în cele prezente - un limbaj specific fiecărei clase

⁴⁰ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, vol. I, București, 1986, p. 30-31.

⁴¹ *Idem*, p. 31-32.

⁴² *Idem*, p. 61-62.

sociale, fiecărei profesiuni, fiecărui mediu social. Dar, între nivelele lingvistice propuse de Chaunu, "cercul" un vocabular comun și necesar tuturor. Dintr-o antologie de texte politice din secolul al XVIII-lea francez, am putut extrage, aleator, cuvintele: *om, rege, regat, mizerie, preot, biserică, impozit, familie, bani, fermieri, nobili, muncitori, recoltă* etc.⁴³, iar în vocabularul din mediile urbane și rurale din același secol⁴⁴, sau în caietele de doleanțe rurale de la 1789⁴⁵, întâlnim aceiași termeni.

Oricum, demersul științific al lui Pierre Chaunu nu trebuie neglijat, fiind una din căile și metodele ce pot fi urmate pentru investigarea vocabularului istoric. Pentru această variantă - desigur, cu unele opțiuni și modificări necesare - au optat, încă înainte și după Chaunu, o parte din istoricii celei de a treia generații a "Analelor", atunci când au schițat un *plan de cercetare* a vocabularului social al Occidentului medieval⁴⁶, sau istoricii și lingviștii care au cercetat vocabularul savant sau al elitelor intelectuale franceze (corespunzător nivelelor 1 și 2 propuse de Pierre Chaunu)⁴⁷, ca să nu mai vorbim de dorința manifestă de a cunoaște comportamentul mental și lexical al oamenilor din straturile inferioare ale societății (nivelele 3, 4 și 5)⁴⁸.

O adevărată fascinație a trezit pentru unii autori impactul pe care marile evenimente politice l-au avut și s-a reflectat nemijlocit în lexic maniera în care aceste evenimente au contribuit la transformarea unor cuvinte, adoptarea altora și în sfârșit la impunerea unui nou utilaj mental și a unui nou convoi semantic. Este suficient să trecem în revistă pe Alexis de Tocqueville (despre care am mai amintit) și să continuăm cu M. Frey, F. Brunot, Daniel Droixhe, Renée Balibar și alții⁴⁹. Cercetarea vocabularului politic și social a deschis și perfecționat totodată analiza *discursului politic*⁵⁰, a *stereotipurilor verbale*⁵¹ implementate în astfel de texte

⁴³ *Textes politiques du XVIIIe siècle*, établis par Serge Baudiffier, Paris, 1980, passim.

⁴⁴ J.C. Perrot, *Rapports sociaux et villes au XVIIIe siècle* și J. Dupaquier, J. Jacquart, *Les rapports sociaux dans les campagnes françaises au XVIIIe siècle: quelques exemples*, în vol. *Ordres et classes*, Paris, 1973, p. 141-166 și 167-179, cf. Paul Bois, *Payans de l'Ouest. Des structures économiques et sociales aux options politiques depuis l'époque révolutionnaire dans Sarthe*, Paris, 1971, p. 89 et sqq.

⁴⁵ M. Bouloiseau, *Inspiration, rédaction et vocabulaire de doléances rurales pour les États Généraux de 1789*, în *Ordres et classes* p. 181-192; Paul Bois, *op.cit.*, p. 91-97.

⁴⁶ J. Batany, P. Contamine, B. Guenée, J. Le Goff, *Plan pour l'étude historique du vocabulaire social de l'Occident médiéval*, în *Ordres et classes*, p. 87-91.

⁴⁷ J. Batany, *Le vocabulaire des catégories sociales chez quelques moralités françaises vers 1200*, în *Ordres et classes*, p. 59-72; Anne Marie Chouillet, Jacques Chouillet, *Vocabulaire politique de Diderot et de quelques encyclopédistes*, în vol. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, Budapesta, 1981, p. 97-117; Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea*, București, 1981, p. 209-240; Radu Toma, *Epistēmā, ideologie roman: secolul al XVIII-lea*, București, 1982, p. 90-167; Ferdinand Brunot, *op.cit.*, p. 3-27.

⁴⁸ J.C. Perrot, *op.cit.*, p. 141-166; J. Dupaquier, J. Jacquart, *op.cit.*, p. 166-179; M. Bouloiseau, *op.cit.*, p. 181-192; Paul Bois, *op.cit.*, p. 91-97; Robert Bigo, *Une grammaire de la bourse en 1789*, în *Annales*, II, 1930, p. 499-510; Paul Leuilliot, *Bourgeois et bourgeoisies*, în *AESC*, I, 1956, p. 87-101.

⁴⁹ M. Frey, *Les transformations du vocabulaire français à l'époque de la Révolution (1789-1800)*, apud Lucien Febvre, *Les mots...*, p. 234; F. Brunot, *op.cit.*, p. 425-467; Daniel Droixhe, *Symétries? Flamand, wallon et politique de la langue à la Révolution française*, în *Études sur le XVIIIe siècle*, Bruxelles, XVI, 1989, p. 23-38; Renée Balibar, *La Révolution et la politique de la langue*, în *Études sur le XVIIIe siècle*, XVI, 1989, p. 9-21.

⁵⁰ Vezi în acest sens paginile introductive semnate de Delia Marga și traducerea efectuată de aceeași autoare a dezbaterilor organizate la Universitatea din Paris X - Nanterre între 24-26 aprilie 1980 referitoare la: *discurs-istorie-limbă*. Delia Marga, *Analiza discursului în istorie*, în *AILAC*, 28, 1987-1988, p. 621-635; interesantă în aceeași ordine de idei și opiniile exprimate de: Marie-Anne Pommier Seintignan, *De 1985 à 1989, l'analyse du discours: un syntagme en voie de disparition?* și Jürgen Erfurt, *L'analyse du discours en RDA de 1985 à 1990*, ambele publicate în vol.: *Sociolinguistique et didactique du français langue étrangère (Deux domaines en mutation)*, Rouen, 1991, p. 155-162 și 163-172. Studiile sunt însoțite de o relevantă și foarte actuală bibliografie. p. 160-162 și 169-172.

⁵¹ Sylvaine Marandon, *L'image de la France dans l'Angleterre victorienne*, Paris, 1967, p. 122-133; Idem, *Stereotypes nationaux et préjugés raciaux au XIXe siècle*, în vol. *Stereotypes nationaux et préjugés raciaux au XIXe et XXe siècles. Sources et méthodes pour approche historique*, Leuven, 1982, p. 3-18.

sau în alte lucrări și chiar în cunoașterea limbajului folosit în *sfera dezinformării, a răspândirii zvonurilor*⁵² și manipulării opiniei publice.

Între cercetările asupra vocabularului istoric un loc central îl ocupă lucrările care încearcă să reconstituie *istoria* sau *evoluția* unor cuvinte, funcționalitatea lor socială, impactul asupra mentalului individual și colectiv, precum și asupra comportamentului uman. Punctăm în această ordine de idei demersurile lui Gérard Fritz despre *istoria cuvântului popor* în Franța în secolele XVII-XIX⁵³, ale lui Henri Sée, Henri Hauser, Paul Harsin despre *istoria cuvântului industrie*, a lui Edwin Duschepper, Fernand Braudel, Jean Bouvier, despre *istoria cuvântului capital și a derivatelor sale*⁵⁴, lucrări însoțite de o largă și foarte instructivă documentație bibliografică. Aceste demersuri, adevărate inventare sau *corpus*-uri lexicale, au o importanță deosebită din mai multe puncte de vedere:

a) ilustrează *cariera* unor cuvinte- sau concepte-cheie în concordanță cu realitățile și evoluțiile socio-economice, politico-sociale și naționale din societate;

b) reliefează caracterul *competițional* al unor termeni în comparație cu alții, uzura unora și impunerea altora;

c) permit cunoașterea mai precisă a *raporturilor dintre emițător și receptor* pe traseul circulației semantice și mai ales *accentuările și repetările* prin care un termen se *impune* și se *validează* în lexic, după cum el poate fi tot atât de bine *respins* și *uitat*;

d) deschid calea unor cercetări de anvergură asupra vocabularului istoric, deoarece prin reunirea unor demersuri segmentale privind istoria unor cuvinte, putem cunoaște *organizarea și dinamica* unor termeni într-un larg și complex ansamblu lexical și pe această cale reconstituirea atitudinilor mentale ale oamenilor, viața și activitatea lor cotidiană.

În peisajul cercetărilor referitoare la problematica vocabularului istoric se detașează cele de epistemologie istorico-lingvistică, prin care se încearcă - printr-o abordare esențialmente interdisciplinară - cunoașterea structurilor lingvistico-operatorii din societate, a istoriei, evoluției și funcționalității cuvintelor în societățile trecute, a legăturilor dintre acestea și realitățile economico-sociale, politice, naționale, științifice etc. Este de fapt acea vocație pentru istoria civilizației, prin explorarea "în evantai" a surselor istorice și realizarea, pe această cale, a unei viziuni panoramice asupra trecutului societății umane. Se detașează în această ordine de idei cercetări mai vechi (despre care am mai amintit) ale lui Ferdinand Brunot și Lucien Febvre⁵⁵ și unele mai noi ca cele ale lui Jean Dubois,

⁵² Henri-Pierre Cathala, *Epoca dezinformării*, București, 1991; Jean-Noël Kapferer, *Zvonurile, cel mai vechi mijloc de informare din lume*, București, 1993.

⁵³ Gérard Fritz, *L'idée de peuple en France du XVIIe au XIXe siècle*, Strasbourg, 1988, Îndeosebi excelenta bibliografie de la paginile 207-222; cuvântul *popor* s-a bucurat de o largă și interesantă dezbateră din partea specialiștilor francezi. Vezi volumul colectiv *Images du peuple au dix-huitième siècle*. Centre Aixois d'études et de recherches sur le dix-huitième siècle, Colloque d'Aix-en-Provence, 25-26 oct. 1969, Paris, 1973. La noi în țară, de istoria cuvântului *popor* s-a ocupat Paul Cornea, *Cuvântul "popor" în epoca pașoptistă: sinonimii, polisemii și conotații. Între semantica istorică și semiotica mentalului colectiv*, în vol. *Regula jocului*, București, 1980, p. 208-243.

⁵⁴ Henri Sée, *op.cit.*, p. 58-61; Idem, *Les Origines du Capitalisme moderne*, Paris, 1940, p. 140; Henri Hauser, *op.cit.*, p. 309-323; Paul Harsin, *op.cit.*, p. 235-242; Edwin Duschepper, *L'histoire du mot capital et dérivés*, Teză de doctorat, Universitatea Liberă din Bruxelles, 1964, microfilm în depozitul Bibliotecii U.L.B. - 378493. B 83 nr. 2.202; F. Braudel, *Jocurile schimbului*, p. 277-287; Jean Bouvier, *Initiation au vocabulaire et aux mécanismes économique contemporaine (XIXe-XXe)*, Paris, 1972, p. 15-22.

⁵⁵ F. Brunot, *op.cit.*, *passim*; L. Febvre, *Les mots...*, p. 231-242. Idem, *Civilisation, le mot et l'idée*, *passim*.

Klaus Bochmann, Jean-Robert Armogathe și alții⁵⁶. De multe ori autorii apelează la datele oferite de statistica istorică și operează cu această metodă pentru a întocmi adevărate "inventare lexicale", dar și pentru a cunoaște frecvența și varietatea utilizării unor termeni în comparație cu alții. Dinspre trecutul istoric, adeseori și cu destulă ușurință, se migrează astăzi, prin și cu ajutorul anchetei sociologice spre socio-lingvistică⁵⁷, pentru o reconstituire cât mai fidelă a istoriei ideilor și cunoașterii determinațiilor și funcționalităților actuale ale limbajului (sau limbajelor) și structurilor mental-psihologice.

Au putut fi astfel reconstituite și oferite spre cercetare și cunoaștere: lexicul structurilor socio-economice; raporturile economice, sociale și politice dintre clasele sociale; țelurile și idealurile urmărite de acestea și finalitatea lor; disputele și luptele socio-politice, inclusiv cele parlamentare; structurile socio-culturale și ideologice; instituțiile politice, administrative, juridice; realitățile științifice și progresele tehnice etc.⁵⁸

5. În perimetrul cercetărilor românești - în comparație cu alte spații științifice - problematica vocabularului istoric a fost destul de timid și sporadic abordată. Inițiativele interbelice ale lui Nicolae Iorga, plasate în spațiul istoriei mentalităților și vădit influențate de "școala Analelor", s-au concretizat într-o suită de conferințe, prin care marele istoric încerca o analiză a unor cuvinte cu profundă încărcătură afectiv-mentală și care, în concepția sa, defineau profilul spiritual al poporului român: "Între elementele care formează comoara sufletească a poporului românesc, nici unul nu cuprinde mai mult și nu oglindește mai adevărat decât însăși limba lui"⁵⁹. Și pentru a-și susține aserțiunea, istoricul trecea în revistă cuvintele: *frumos, bine, minte, cumințe, drept, dreptate, carte, pricepere, înțelepciune, țară, țărani*⁶⁰.

În perioada postbelică, după "deceniul obsedant" și restabilirea unor punți de legătură cu tradiția culturală românească interbelică și cu valorile culturii occidentale, apar preocupări de investigare a istoriei limbii române⁶¹, a terminologiei științifice în perioada de tranziție de la medieval la modern, a vocabularului politico-național⁶² cuprins în actele politice fundamentale ale iluminismului politic românesc, precum și universul lingvistic din anumite spații și medii românești ca cele din Șcheii Brașovului, Banat, Bistrița-Năsăud⁶³.

⁵⁶ Jean Dubois, *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872*, Paris, 1962; Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz...*, passim; Jean-Robert Armogathe, *Néologie et idéologie dans la langue française au 18e siècle*, în *Dix-huitième siècle*, Paris, 5, 1973, p. 17-28.

⁵⁷ Klaus Bochmann, *La sociolinguistique en R.D.A. - un bilan*, în vol. *Sociolinguistique et didactique...*, p. 19-29.

⁵⁸ Jean Dubois, *op.cit.*, passim; K. Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz...*, p. 3-18.

⁵⁹ Nicolae Iorga, *Sfaturi pe întineresc*, București, 1976, p. 157.

⁶⁰ *Idem*, p. 111-151; cf. Mircea Suciu, *Nicolae Iorga și istoria mentalităților*, în *SMIM*, XI, 1992, p. 149.

⁶¹ *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I-III, București, 1956-1962; Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, 1966; Adrian Marino, *Iluminismul român și problema "cultivării" limbii, în Limba română*, nr. 5, 1964, p. 467-480 și nr. 6, p. 571-581; *Idem*, *Les Lumières roumaines et l'illustration de la langue*, în vol. *La culture roumaine à l'époque des lumières*, I, coordonare: Romul Munteanu, București, 1982, p. 307-361; Aurel Nicolaescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971; Ion Gheție, *Istoria limbii române literare*, București, 1978, p. 129-147.

⁶² N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962; Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, p. 214-215.

⁶³ Ioan-Aurel Pop, *Considerații istorice asupra vocabularului politic din veacul al XVIII-lea în Șcheii Brașovului*, în *AILAC*, 23, 1980, p. 225-235; Nicolae Bocșan, *Conceptul de societate în literatura iluministă din Banat*, în *AILAC*, 23, 1980, p. 209-224; Ioan Lumperdean, *Aspecte privind vocabularul socio-economic și politic în zona de graniță năsăudeană*, comunicare prezentată la Sesiunea internațională "Granița militară austriacă și impactul ei asupra vieții social-politice și cultural-economice românești", Caransebeș, 29 septembrie-3 octombrie 1993 (în curs de tipărire); *Idem*, "LA LONGUE DURÉE" în mentalitatea și limbajul grănicerilor năsăudeni. *Repere economico-sociale și politico-naționale*, în *Revista Bistriței*, VIII, 1994 (sub tipar).

Au fost urmărite totodată traseele istorice ale unor termeni ca cel de *popor*⁶⁴ și *patrie*⁶⁵.

Inițiativele românești au fost indubitabil influențate de cercetările unor specialiști străini în romanistică, iar printr-o fructuoasă colaborare - din păcate nefinalizată - dintre specialiștii români și germani au putut fi restituite, e adevărat dintr-un punct de vedere exclusiv lingvistic, segmente esențiale din vocabularul istoric românesc într-o perioadă de profundă complexitate istorică, cea a formării și așezării societății românești pe baze moderne⁶⁶.

În ultimii ani, lingviștii au redeschis problematica în discuție și au reven-dicat, din păcate numai sau în primul rând din același unghi de interpretare lingvis-tică, tranziția vocabularului românesc spre modern și european în perioada de sfârșit a secolului al XVIII-lea și întreg secolul al XIX-lea. Este vorba în primul rând de lucrarea: *Alfabetul în tranziție* a lui Ștefan Cazimir și demersurile din ul-timii ani ale lui Sorin Antohi⁶⁷. Nu avem în vedere o cercetare și o reluare a întregii problematice, ci numai o succintă confruntare - deschisă și sinceră - cu autorii amintiți. Iată câteva observații. În primul rând dacă dorim să cunoaștem realitatea lingvistică românească din perioada mai sus menționată, trebuie obligatoriu să ne referim la întreaga arie de cultură și civilizație românească și nu să "expediem", cu atâta ușurință, problematica spațiului transilvănean și a rolului jucat de Școala Ardeleană și-n acest domeniu. În al doilea rând, onestitatea științifică ne obligă la o valorificare cuprinzătoare a surselor istorice (cel puțin cele editate) și la o verificare a demersurilor anterioare în concordanță cu izvorul istoric, cu realitatea trecută. În al treilea rând în afirmațiile pe care orice autor le face, trebuie ca acestea să fie puternic argumentate și să plece de la bibliografie cât mai nouă și cât mai larg-cuprinzătoare. A pleca astăzi de la monografia din 1904 a lui Petru V. Haneș, despre dezvoltarea limbii literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a ignora aproape total izvoarele istorice (corpusuri de documente, scrisori,

⁶⁴ Paul Cornea, *op.cit.*, p. 208-243.

⁶⁵ Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, 1986, p. 61-114.

⁶⁶ Cercetarea vocabularului istoric românesc a fost efectuată de Klaus Bochmann în lucrările pe care deja le-am citat. Mai adăugăm la acestea studiul celuiiași autor *Der Wortschatz der rumänischen Aufklärung im europäischen Kontext*, în *Cahiers roumains d'études littéraires*, 2/1979, p. 19-29. Pe la mijlocul deceniului opt al secolului nostru s-au stabilit fertile contacte între Universitatea din București și cea din Leipzig, pentru efectuarea unor cercetări comune privind lexicul socio-politic românesc dintre 1780-1860. Vezi Paul Cornea, *op.cit.* p. 212-213; Idem, *Pe marginea unei călătorii de studii în R.D.G.*, în *Revista de istorie și literatură*, nr. 1. 1980, p. 115-123. Deși programul stabilit inițial nu a fost finalizat, unele demersuri științifice s-au concretizat totuși în publicarea unui volum xeroxat cu titlul *Beiträge zur Geschichte des politisch-sozialen Wortschatzes der rumänischen Sprache*, Karl Marx-Universität Leipzig, 1977, precum și într-o serie de studii publicate în revista *AUB - Limbă și literatură* XXVII, 1978. Dintre acestea amintim: Angela Bidu Vranceanu, *Observații privind metodele de cercetare asupra lexicului socio-politic*, p. 1-11; Ion Coteanu, *Un model analitic al limbajului socio-politic*, p. 27-28; Mircea Seche, *Aspecte ale lexicului politic în lexicografia românească de la jumătatea secolului al XIX-lea*, p. 29-36. Din perspectiva acelorași impulsuri în *RÉSEAU* au apărut, mai întâi în nr. 4, din 1979, studiul lui Alexandru Niculescu, *Lessico della rivoluzione romana nel sec. XIX*, p. 735-746, precum și studiile publicate în numărul 4 din 1980 și semnate de: Elena Toma, *Mentalités et langage*, p. 647-653; Jürgen Erfurt, *Zur Mentalität einer Generation. Untersuchung zum politisch-sozialen Wortschatz des Rumänischen um die Zeit der Vereinigung der Fürstentümer Moldau und Walachei*, p. 653-664; Mihail Zamfir, *Romanian Socio-Political Terms in the Language of the Bulgarian Periodicals Issued in Romania*, p. 663-669; Cătălina Vătășescu, *Remarks on the Romanian Influence on the Albanian Social-Political and Cultural Vocabulary (in the newspapers published in Romania between 1888-1912)*, p. 670-674. Pe linia acelorași preocupări vezi și Alexandru Nicolescu, *Revoluție, lexic, cultură. Conceptele revoluției românești în sec. XVIII-XIX*, în *Revista de istorie și teorie literară*, nr. 1, 1980, p. 71-81. Din păcate, aproape toate aceste cercetări poartă amprenta lingviștilor și mai puțin a istoricilor; oricum ele sunt un început de drum - interesant, incitant și promițător - pe care trebuie, printr-o strânsă colaborare interdisciplinară, să-l urmărim.

⁶⁷ Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, București, 1986; Sorin Antohi, *op.cit.*, p. 5-29; Idem, *Confuzia limbilor. Filologia ca ideologie a tranziției*, în vol. *Cultură și societate în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 1990, p. 126-133.

memorialistică, presă, opere literare etc) și mai ales a uita de contribuțiile științifice anterioare și a-ți deplasa demersul științific cu predilecție în spațiul extracarpatic, pentru a afirma că: "nu putem vorbi de o continuitate a procesului general de primenire lingvistică decât după 1820"⁶⁸, ni se pare mai mult decât incorect, ci în discordanță totală cu realitatea istorică și adevărul științific. Era suficient ca autorul mai sus citat să citească studiile semnate de Adrian Marino, lucrările lui Aurel Nicolaescu și să răsfoiască numai repertoriul actelor oficiale emise de Curtea din Viena în limba română și întocmit de doi eminenți cercetători clujeni⁶⁹, pentru a vedea că *primenirea lingvistică* în spațiul cultural românesc este mult anterioară anului 1820. Iar dacă deschidem un volum de documente de secol XVIII vom fi de-a dreptul surprinși, în ce termeni economici, sociali, politici, educaționali se exprimă românii din toate provinciile românești. În *sfârșit* credem că o colaborare interdisciplinară, mai strânsă, între istorici și lingviști, precum și alți cercetători din câmpul științelor socio-umane (eventual chiar formarea unor "echipe de cercetare") ar restitui mai fidel și mai cuprinzător un segment important de cultură și civilizație românească. Invitațiile din partea istoricilor au fost de mai multe ori "tipărite"⁷⁰. Ele rămân valabile și ne asociem și noi cu aceeași căldură și dorință de a explora împreună, prin știință și conștiință, imensul și fascinantul "ocean" al vocabularului istoric românesc.

IOAN LUMPERDEAN

⁶⁸ S. Antohi, *Confuzia limbilor...*, p. 128.

⁶⁹ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701-1847*, București, 1981. S. Antohi a ignorat, după opinia noastră, în primul rând acea limbă corespunzând nivelului 3 propus de Pierre Chaunu și anume "limba curentă a corespondențelor, limba scrisă automat, cea care vine pretutindeni sub condei în chip spontan" (P. Chaunu, *op.cit.*, p. 30).

⁷⁰ Aurel Răduțiu, *Acte fărâșești în limba română din Transilvania până la 1848 și importanța lor documentară*, în *AILAC*, 19, 1976, p. 100; Idem, *Concepte și terminologie. Unele considerații privind majoritatea, minoritatea - elite și marginali de-a lungul istoriei*, în *AILAC* 32, 1993, p. 16-17; Al. Zub, *Istorie și lingvistică*, în vol. *În orizontul istoriei*, Iași, 1994, p. 118-120.

NOTE ȘI DISCUȚII

DESCRIEREA CETĂȚII FĂGĂRAȘULUI ÎN DOUĂ MANUSCRISE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

În patrimoniul Arhivelor Statului din Cluj-Napoca se păstrează un bogat fond de descripții urbariale. O parte din acestea cuprind materiale cu referință la Țara Făgărașului, unitate administrativă bine definită pe eșichierul economic și politic al Transilvaniei medievale.

Acest domeniu feudal, care a făcut mai mult timp parte din Țara Românească, apreciat de David Prodan ca "cel mai mare domeniu feudal din Transilvania", acest fief cu statute proprii, stăpânit mai apoi de principii ardeleni, a beneficiat de o atenție sporită în literatura de specialitate, pe măsura valorii sale. Din bogata bibliografie de referință a problemei se detașează lucrările lui Ștefan Meteș, fie cele direct legate de descripțiile urbariale¹, fie cele aflate în conexiune cu bogatul material oferit de aceste domenii²; St. Pașca³, Surdu Bujor⁴ și David Prodan⁵.

Materialele menționate, definite sub numele "generic" de urbarii, cuprind o mare diversitate de probleme, cu un spectru deosebit de larg, ce scot în lumină nu numai raporturile feudale prin prisma economicului, socialului și politicului, ci și momente ale spiritualului sau mărturii evocatoare despre mentalitățile epocii. În plus pentru domeniul istoriei artelor plastice se deschide un câmp nou de cercetare și de informare care particularizează date referitoare la arhitectura, sculptura, pictura sau artele minore din evul mediu transilvan.

Cine parcurge literatura de specialitate din domeniul istoriei artelor poate observa că în general predilecția cercetătorilor s-a îndreptat spre publicarea unor materiale inedite din urbarii care au ca limită generală secolul al XVII-lea⁶. Excepțiile sunt puține și ele nu fac decât să confirme observația.

În accepțiunea noastră valorificarea unor documente cu referință la secolele XVIII și XIX completează tabloul istoriat al unor monumente de artă, evoluția și metamorfozele în timp a acestor obiective. O cunoaștere totală, o radiografie com-

¹ Șt. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Din publicațiile Arhivelor Statului din Cluj, Nr. 1, Cluj, 1935; Idem, *Contribuții nouă privitoare la istoria românilor din Țara Făgărașului în veacul al XVIII-lea*, în AAR, S. III, XXIV, București, 1942, p. 306-340.

² Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului. Note istorice*, Sibiu, 1930; Idem, *Din istoria dreptului românesc din Transilvania*, în *Memoriile Secțiunii Istorice*, S. III, XVII, București 1935-1936, p. 87-118.

³ Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, M.O., 1936, Acad. Rom., Studii și Cercetări, XXVI, 1936, 373 pp.

⁴ Bujor Surdu, *Urbările domeniului Făgăraș*, în RA, nr. 2, București 1958, p. 233-247.

⁵ David Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII*, în AII, IV, Cluj, 1962, p. 161-312; Idem, *Urbările Țării Făgărașului*, vol. I, 1601-1650, București, 1970; vol. II, 1651-1680, București, 1976.

⁶ Adrian Andrei Rusu, *Bibliografia fortificațiilor medievale din Transilvania*, Index F(mss.); Rica Popescu, *Cetatea Făgărașului în lumina inventarelor sale din secolul al XVII-lea*, în CD, Brașov, 1973, p. 67-75.

pletă a monumentului de artă pe baza surselor documentare, care întregesc analiza stilistică conferindu-i viabilitate, reprezintă un temeinic certificat de expertiză ce poate fi utilizat cu deplină încredere de viitori cercetători sau restauratori ai unui asemenea obiectiv. Iată de ce considerăm utilă publicarea în întregime a unui text în limba latină referitor la unul dintre cele mai importante monumente de arhitectură militară din Transilvania, cetatea Făgărașului, material aflat într-un urbariu întocmit în anul 1726. Această prezentare a cetății, cu titlul *Arx Fagaras*, este cuprinsă între paginile 3-10 din conscripția ce poartă titlul *Urbarium/sive conscriptio fiscales/dominii Fogaras...*, întocmită de Ladislau Miksa și Georgius Csulai în anul menționat ceva mai sus. Volumul de 511 pp. are formatul de 33/21 cm.

Descrierea consemnează, în linii generale, starea precară de conservare a cetății în primul sfert al secolului al XVIII-lea. De altfel răstimpul cuprins între anul 1696, când domeniul și cetatea trec din proprietatea principelui Mihai Apafi II în stăpânirea Casei de Habsburg, și anul 1726, o perioadă cu repetate momente de sincope ale evoluției economice și politice a Transilvaniei, a reprezentat și un recul în ceea ce privește dezvoltarea arhitecturii locale. Excepția este reprezentată de marile șantiere de arhitectură militară (Alba-Iulia, Arad, Cluj, Timișoara) și de arhitectură ecleziastică a ordinului iezuit și a ordinului franciscan (Alba-Iulia, Cluj, Oradea, Sibiu, Târgu-Mureș, Timișoara etc.) inițiate și patronate de Curtea Vienei, cu scopuri bine definite de stăpânire și de consolidare în această țară intrată în perimetrul "reconquistei" habsburgice de la finele secolului al XVII-lea⁷.

În perioada menționată eforturile financiare și cele materiale s-au concentrat în principal spre definitivarea acestor obiective arhitecturale, eficiente și moderne pentru acea perioadă. Interesul pentru o serie dintre monumentele mai vechi, precum cetatea Făgărașului, nu corespundea planurilor de reorganizare sau de refaceri edilitare imediate ale puterii centrale.

Dincolo de starea de degradare a ansamblului fortificației - o seamă dintre încăperile nivelului al treilea al castelului erau de locuit având tavanele crăpate - dincolo de sărăcia inventarului mobil - câteva încăperi au primit o altă destinație decât cea de locuit, servind drept magazie -, descrierea ne oferă o serie de detalii care completează în chip util "banca" de date referitoare la aspectul acestui remarcabil monument de arhitectură militară transilvăneană în primul sfert al secolului al XVIII-lea.

Textul prezentat în anexă va fi reprodus după o jumătate de secol, în 1776, cu câteva lipsuri insignifiante, într-o istorie manuscris a bisericii și a mănăstirii franciscane din Făgăraș: *Historia/Domus/seu Conventus Fagarasiensis/Fratrium Minor Strictoris Obser./... ad inserendum rerum memoriam inchoata*. Ao Dni/1776 per Patrem Bonaventuram/Szász pro hunc Magistrum/Novitiorum.

Textul referitor la cetatea Făgărașului este cuprins între paginile 8-14, la capitolul III ce debutează cu titlul: *Arx Fagaras, seu descriptio Arcis/ in statu Anni 1726 existentis*.

Nicolae Densușianu publica în anul 1885⁸ un extract din "Analele călugărilor franciscani de la Mănăstirea S-lui Ștefan" din Făgăraș, consemnând în acest scurt

⁷ I. Lupaș, *Fazele istorice în evoluția constituțională a Transilvaniei*, în *AIIN*, X, Sibiu, 1944, p. 1-54 (extras); Nicolae Sabău, *Sculptura barocă în România*, București, 1992, pp. 17, 18-19, 26-27, 88-89, 99, 112.

⁸ Nic. Densușianu, *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*, București, 1885, p. 55-58.

text doar titlurile celor trei capitole (I. De Districtu Fogarasiensis; II, De Oppido et Arce Fogarasiensis; Arx Fogaras seu descriptio arcis in statu anni 1726 existentis/sic!) și o parte din capitolul II al Analelor colaționat cu textul unei cronici germane intitulată *Fogarascher Chronik*. Textul aflat odinioară în colecția de documente a lui Iosif Kemény și publicat de acesta provenea din arhiva cetății Făgărașului. Cronica aceasta a fost copiată în anul 1833 de căpitanul Roth, comandantul de atunci al fortificației și apoi, prin mijlocirea fostului vice-căpitan al districtului Făgăraș, Iosif Kiss de Zabola, a ajuns în posesia lui Kemény. Cronica inițială de care s-a servit căpitanul Roth trebuie să fi fost scrisă și compilată prin anul 1690 după un manuscris mai vechi. Călugării franciscani s-au folosit la rândul lor de acea cronică pe care au completat-o cu diferite pasaje ce nu aparțineau textului primar. Nici Iosif Kemény și nici Nicolae Densușianu nu publică însă descrierea cetății Făgărașului din anul 1726.

Referințele la descrierea cetății din anul 1726 prezente în cea mai recentă lucrare de specialitate închinată acestui obiectiv sunt doar sub forma unor scurte mențiuni în limba română care nu pot oferi o imagine întregitoare asupra aspectului fortificației la momentul dat⁹. Conscripția urbarială din 1726 consemnează cu exactitate drept titlu al capitolului consacrat cetății forma de: *Arx Fagaras!* (v. mai sus).

Din colaționarea celor două texte, cel din 1726 și cel din 1776, rezultă că ele au un conținut identic; câteva mici deosebiri de natură gramaticală sau câteva plusuri în precizări la manuscrisul original (pp. 4, 8 și 10) nu schimbă cu nimic această impresie.

Călugărul minorit va fi avut la dispoziție Urbariul din anul 1726, de unde a copiat, cu mici "aduceri la zi" capitolul despre cetate. Probabil că la întocmirea celor două materiale autorii au folosit o cronică mai veche neidentificată până în prezent.

Într-o viitoare monografie critică a cetății Făgărașului asemenea materiale documentare trebuie să-și găsească locul cuvenit.

NICOLAE SABĂU

ANEXĂ

Arx Fagaras

Quae est prope Alutam in planitie pura quadrangulariter extracta jacet, in toto tegulis coperta quatuorque bastionibus condecorata, ab extra circumdata lacu ad staturam hominis profunda profus et nunc, tempore autem necessario ad tres orgias replebili.

Hujus ingressum ab oriente versus occidentem pons ligneus trabibus fultus, adhaerente etiam ponte levatorio per portam forniceam oblongam parat sub quae sunt sex fornices excubiarum; tres ad dextram, tres autem ad sinistram.

⁹ Gh. Sebestyén, *Cetatea Făgărașului*, București, 1992, p. 23, 25, 36, 57, 83.

In ingressu a dextris contignatio superior continet quatuor cubicula casarmatica, quibus septem fornices casarmaticae.

In ingressu vero a sinistris ascenditur per gradus lapideos in cubiculum primum fornace viridi, vitreisque tribus ornatus fenestris, cui vicinum est secundum priori conforme, quae per capitaneum inhabitantur; supra porta vero descriptam duo cubicula sat honesta, unum laidatio, aliud vexillifero deservienta. Ulterius profiscendo in superiori contignatione sunt quatuor in ordine casarmatica cubicula, quibus subsunt quatuor domus pistoria cum appertinentibus fornacibus quarum in fine est exigua domus educillatoria commendantis, una cum subjacente cellario a tergo hujus domus est una fornix armamentaria penes quam, per gradus ligneos humo adaequatos ascenditur ad bastionem meridionalem, unde in plaga meridionali, penes moenia flectendo versus occidentem noviter extructa sunt quaedam aedificia, quibus proxima est una turris sine cooperimento, conservationi nunc pulverum pyreorum destinata, a qua ulterius tendente assequitur.

Secundus bastio occidentalis nimirum cui sub est cellarium forniceum capax vasorum quadragenariorum circiter septuaginta acta per Dna. Bruns usuatum.

Iam veri finita plaga meridionali sequitur occidentalis eundo versus septemtrionem.

Est aedificium duarum contignationum constans in longitudine ex orgiis 24, cujus in fine superiori, contignatione veri inferiori sunt duae domus sat honesta, actu per duos bombardarum magistros inhabitatae reliqua veri ejusdem aedificii pars magazinalibus frumentis est destinata.

Superior autem contignatio fuit olim armamentaria principum sed jam ruinosam et incommodam. Relicto hoc aedificio pervenitur ad cellarium forniceum capax vasorum quadragenariorum circiter 100, nunc per commendantem arcis tentum; penes quod ascenditur ad bastionem septemtrionalem cui sub est casarmatum reparatione indigens, ubi de facto manet unus e bombardarum magistris; et hinc in plaga septemtrionali versus orientem profiscendo devenitur ad cameram forniceam appensa abextra sera oclusam cui vivinatur sub tecto tegules una turris pulverum conservatoria, penes quam ad passus circiter octo est una porta major fornicea concatenata, per quam prioribus temporibus ad pratum Vadkert exitus patebat. Hac etiam relicta pervenitur ad bastionem orientalem, cujus in ascensu ad sinistram sunt duae fornices casarmaticae. Et jam hic finis est aedificiorum circa moenia existentium.

Et regione portae in primordio specificatae ad passus 12 est altera porta oblonga fornicea ducens ad interiora aedificia, sub qua in medio intrando ad dextram devenitur in exiguam domum forniceam, custodi carceris destinata cum una fenestra. Ex hac domo aparitur janua carceris pro merito delinquentium, in tres partes sequestrati. Unde divertendo ad plagam septemtrionalem contignationis inferioris prima domus fornicea fenestrae, unius cum fornace viridi deservit clavigera fiscali, um personae commode, ex qua intratur in domum alteram sine fornace de reliquo priori conformem, in qua nunc diversa conservatur dominalia necessaria.

Huic proxima est, domus dispensatoria fornicea dominalis cui vicinatur culina fornicea cum furno et foco lapideis, actu a commendante tenta, ex qua exitur in atrium pariter, forniceum; quo superato repetitur ultima hujus contignationis domus fornicea cum fornace cum fornace viridi fenestre unius ibidem necessitati commendantis accomodata. Ex memorate atrio per gradus ligneos itur ad secundam contignationem ejusdem plagae deveniendo prius ad atrium cum tabulato assericeo antiquo, ac in ascensu ad dextram sunt duo cubicella fornicea viridibus fornacibus et quodvis eorum una vitrea fenestra dilucidatur, in quibus ipsemet commendans manet.

Ad sinistram flectendo ex memorato atrio sunt contigua quatuor cubicula majora, quorum ultimum ruinosum et habitationi incommodum, penultimi sunt parietes decolorati, habitque unum quodque eorum tabulatum pincum antiquam ac fenestras duas, arcam arcis respicientes.

Ex primo descriptorum duorum cubiculorum ad sinistram aperitur una ianua in unam domum cum tabulato pineo, ac per medium asseribus sequestratam ex qua intratur in alteram

rotundam forniceam, fornace viridi tribusque vitreis trans Alutam prospicientibus fenestris condecoratam. Totam hanc contignationem commendans suo uni reservat.

In tertia contignatione

Prima domus ruinosa nimis et inhabilis, ex qua intratur in palatium fornace, carens stucaturis, et variis figuris condecoratum, ubi nunc triticum magazinale conservatur; ex quo deducitur in aliud cubiculum sat amplum, sed ruinosum et incomodum. Et ex praefate palatio ad sinistram; puta; in introitu itur in turrim quandam ubi reperiuntur duo cubacula ruinosa, primique duae, secundi tres exstant apertae fenestrae.

Plaga orientalis inferiori contignationis

Incipiendo a porta inferiorum aedificiorum e diametro carceris descripti est angusta fornix cum fornace viridi fenestrae unius; ex qua intratur in aliam eidem verisimilem, utramque a famulis commendantis inhabitatam, quibus vicinae sunt aliae duae fornices ampliores quarum una tritico, altera avena magazinibus sunt repletae, et harum januae aperiuntur a parte arcae.

Plagae contignatis secunda

Incipiendo a parte septemtrionali; quo ascenditur per gradus ligneos in turrim rotundam appellatam, sub qua est cubiculum sat amplum trium fenestrarum tritico magazinale repelatum, cujus tabulatum pineum stat super trabibus querceis robustis, adjutoria ab infra una in medio columna lapidea, unde execundo sunt quatuor in ordine cubacula fornicea, quorum duo ruinata, et incommoda. Tertium supremus capitaneus, olim Simon Boér, quantum vidua commendantis, olim Muzburg in conservationem sui frumenti convertire.

Ejusdem plaga tertia contignatio

Inchoando a parte meridionali versus septemtrionem ascenditur ad hanc contignationem per gradus lapideos sub fornice, quorum in vertice statim ad sinistram est unum sine fornace cubiculum fenestra unius, ex quo patet aditus in alterum cubiculum majus cum fornace viridi duarum fenestrarum ex hoc in tertium itur cubiculum, quod fornacem a priori non discrepans tribus tamen dilucidatur fenestris. Ex quo iterum pervenitur in quartum cubiculum viridi pariter fornace, fenestrisque tribus condecoratum, ex quo assequitur ultimum cubiculum duarum fenestrarum, cujus fornax rusticana, hoc in contignatione existentium cubiculorum tabulata sunt pinea noviter reparata.

Plaga meridionalis prima contignatio et quidem ab

Oriente versus occidentem

ascenditur ad hanc contignationem sub fornice per gradus lapideos; reperiturque primum ambitus in longum forniceus tegulis pavimentatus, quo ad dexteram remanente a fine memoratorum graduum in sinistram flectendo intratur in culinam forniceam, cum foco et furno lapideis; ex qua ulterius pergendo repetitur.

Quo quidem contignatio in necesse domini administratoris suoque familiae accomodata. Cubiculum desertum cum duabus fenestris et tabulato antiquo pineo, ex quo duae aperiuntur januae in cubicella duo commoda sub turri meridionali existentia, quorum tabulata pinea sunt antiqua. Ex culina prescripta aperitur altera janua in quatuor fornices ac honestas domos, quarum prima una, secunda duabus, tertia, quarta una vitreis fenestris dilucidantur, viridibusque fornacibus ornantur et ex hac ultima domo patet aditus in quoddam sacellum forniceum, ex quo janua aditum praebet in ambitum praespecificatum exire volentibus. Hanc contignationem olim reverendissimus Episcopus Valachorum usuat.

Ejusdem plaga contignatio superior

Inchoando a parte orientali versus occidentem, quo iidem ducunt gradus, qui ad tertiam contignationem plagae orientalis, et statim in turri meridionali.

Duo sunt cubacula, ac extra ea, tria in ordine ruinoso nimis, ubi non nisi dolia magazinalia conservantur, ex quibus ultimo vicinum est palatium amplum, in quo antecedentis temporibus solemnes regni congregationes celebrabantur; jam vero ibidem aliquot centena cubulorum tritici magazinalis continentur. Et ex hoc palatio intrantur in aliud paulo minus cum tabulato depicto, cujus in medio, exsculptum est insigne principissae Annae, quondam Bornemisza cum appositione hujus inscriptionis:

Anna Bornemisza, dei gratia, principissa Transylvaniae, partium regni Hungariae domina et Siculorum comitissa etc.

Plagae occidentalis inferiori contignationis

Incipiendo a parte meridionali versus septentrionem, quo devenitur per ambitum plagae meridionalis primae nimirum contignationis, cujus in fine a sinistris est una domus cum fornace viridi tabulato pineo antiquo unius fenestrae; in qua nunc pueri sua studia iniciantes instruuntur. Ex hac itur in domum rotundam in turri nimirum horologica existens, quod fornacem et tabulatum praecedenti similem tribus tamen dilucidatam fenestris, in qua olim capellanus missionarius manebat. Ex hoc domo redeundo directa via itur in sacellum forniceum Ecclesiae Romano Catholicae; ex quo penes altare excundo per januam minorem reperitur una fornix trium fenestrarum, in qua nunc diversae res apafiano fiscales sunt repositae.

Plagae ejusdem superior contignationis

quo devenitur per ambitum quemdam superstibus solummodo trabibus, cujus in fine aperitur janua una in unam domum amplam forniceam, nunc armamentariam, ex qua iterum duae aperiuntur janua, una turrim horologicalem, ubi est rotunda domus fornicea quondam usui domini Josephi Boér, praefecti concessa; Altera in palatium principissae quondam Annae Bornemisza cujus tabulatum varii depictum, fornax viridis, bono in statu supersunt, hic etiam arma Caesarea continentur. Ex hoc palatio transitur in aliud palatium cum tabulato pineo antiquo, atque fornace durata, ex hoc iterum palatio intratur in domum rotundam forniceam trium fenestrarum habitabilem.

Cellaria a parte occidentali

Primum cum tabulato ac trabibus querceis

capax vasorum 70

Secundum forniceum quondam reverendissimi

domini episcopi Valachorum capax vasorum . . . 40

A parte meridionali

Sunt in ordine tria fornicea capacia vasorum circiter 200 in quibus dominalia vina deposita habentur.

Area arcis hujus numerat in longitudinem . . . 32

latitudine vero passus 36

cujus in medio

Est puteus sub tecto scanduleo vili in profunditate orgiarum Nro 3, frigidam, ac potabilem in se continens aquam.

Arh. St. Cluj-Napoca, Microfilme. Colecția de urbarii ale Domeniului Făgăraș (*Urbarium sive conscriptia fiscales domini Fagaras, 1726*, pp. 3-10), Rola 1.

LA DESCRIPTION DU CHÂTEAU-FORT DE FĂGĂRAȘ DANS DEUX MANUSCRITS DU XVIIIe SIÈCLE

(Résumé)

Le château-fort de Făgăraș est l'un des monuments les plus représentatifs de l'architecture médiévale transylvaine; de même que la région qui a constitué l'un des plus importants domaines féodaux de Transylvanie, ayant appartenu à la Valachie pendant une certaine période (1369-1464), pour devenir ensuite le domaine de la famille des princes de la Transylvanie.

La fortification de terre et palissade du XIIIe siècle a été remplacée au début du XVIe par une forteresse de muraille qui a subi des amplifications considérables au cours du XVIIe siècle.

Tant au monument en soi qu'au domaine on a consacré de nombreux ouvrages généraux ou de spécialité. Une catégorie à part est représentée par les sources documentaires telles les conscriptions urbariales du XVIIe siècle qui contiennent des données sur cette forteresse. L'auteur présente intégralement une description du château-fort de Făgăraș faite dans un *urbarium* de 1726, à côté d'une reprise sans modifications notables dans une *Historia Domus* (1776) de l'église et du couvent franciscains de la même ville.

Ces renseignements relèvent l'aspect et l'état de conservation du château-fort à l'époque où elle se trouvait sous l'administration autrichienne.

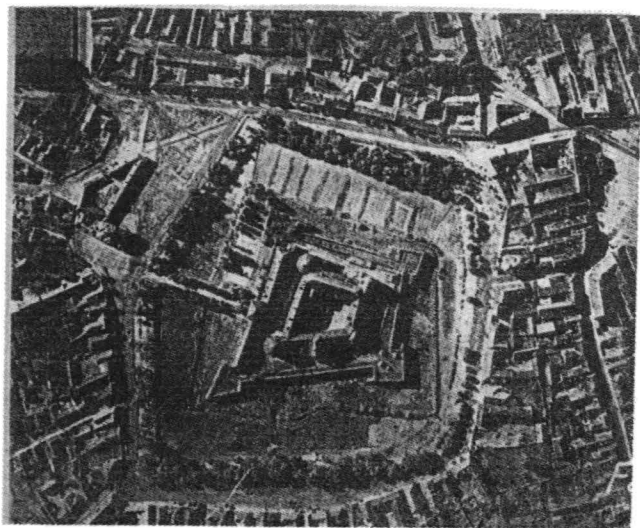

Fig. 1 - Cetatea Făgărașului, vedere aeriană (după Gr. Ionescu)

†

HISTORIA DOMUS.

Conventus ^{scu} Tagarasensis
Fratrum Minor. strictioris Observ.

jussu

A. R. P. Martini Petri
Ord. Minor. strict. Observ. Predicatoris. S. A.
Theol. rectoris. Proe. Summa S. R. Stephani
Ministri Provincialis

ad inferendam rerum memoriam inchoata. A. E. Dni

1776

per Patrem Donavaldum
Hofe pro tunc Magistrum
Novitiorum

Inquam sic moriat Successor ejusdem immediatus A. E. D. Proaly in p. scriptis
A. R. P. Historici Domuum? Adhuc in Dno Glendini observandi sunt!

Quod nuper spondendam fore ut quondam licentia transmissa qua in specie
speculatio sua quae lucubrationem historicam dicitur tandem quod aliter
literas Romanas uae. publicas quae cum gratia ipse non necesse apparet se spon-
nosra amplius deservimus hac fidelia transmissum signatim componere hinc in p. scriptis
quae non nil opus habet, dante. p. scriptis ea quae hac pagella expressum
Cum hystoria p. scripta hystoria a venientia p. scriptis comendat hinc rapit, no. venientia p. scriptis
ratis ex p. scriptis, ac hinc p. scriptis. Adis, no. hinc p. scriptis p. scriptis. hinc ad hinc p. scriptis
ratis ex p. scriptis, ac hinc p. scriptis. Adis, no. hinc p. scriptis p. scriptis. hinc ad hinc p. scriptis
littera Principis, aut aliorum p. scriptis. hinc p. scriptis. hinc ad hinc p. scriptis
p. scriptis. hinc p. scriptis. hinc ad hinc p. scriptis

Fig. 2 - Historia Domus, foaie de titlu
Biserica rom cat., Făgăraș

Dăbhorni Anno 1584 Gabriel Dăbhorn. Anno 1630
 Georgius Rakocii circumdedit Arcem Fagaras m. x. p. r.
 Anni 1688 Ioannes Lemény. Anno 1689 Michael
 Apafi unacum sua tota familia. 1696 Tokeli.

S. III.

Arx Fagaras seu descriptio Arcis in Radu Anni 1776 constructae.

Arx est prope Alabam in planitie quadrangulari ita
 constructa, sicut in toto imbricatur coepta quadratoque Ba-
 sionibus indurata, ab ictu circumdata latera ad Alabam
 hominis profunda profecti et nunc, tempore autem recepta
 are ad huc cegido replebit.

Huius ingressum ab oriente versus occidentem pons
 lignis trabibus fultus adherente etiam ponte, lateris
 per portam formicam oblongam parat sub gra-
 chis sic formice acubantur. Tres ad Ductam, tres autem
 ad Simobam.

In ingressu in ductus Contignatio superior continet
 quatuor cubacula Casarmatica, quibus subeunt septem
 formice casarmatice.

In ingressu vero a Simobis accenditur per gradus
 lapideos in Cubiculum primum, fornice huius, in
 mōno curatam finit. Cui vicinum est

Secundum quos conformis, quod per Capitanum in habi-
 tantur, supra portam rui descriptam.

Duo cubacula sal. honesta, unum Capitaneus aliud
 Vicillibus dormientibus. Aliter proficundo in superi-
 ori Contignatione sunt quatuor in ordine Casarmatice
 cubacula, quibus subeunt quatuor domus. Profectum
 appropinquat huius fornicibus quatuor in fine.

Est exigua domus Quadrilatera Communidantur una
 cum Capitanio illarum a huius huius domus.

Est una forme Communidantur huius quatuor per gradus
 huius huius adignatur arcubitus ad Particionem ad
 adignatur. Huius.

In plaza meridionali pons moenia flebundo rui
 sua.

Fig. 3 - Arx Fagaras, pagină de manuscris din *Historia Domus
 Biserica rom. cat., Făgăraș*

INSCRIȚII INEDITE DE LA ORĂȘTIE

În călătoriile sale prin Transilvania, Nicolae Iorga a vizitat de mai multe ori Orăștia, orașelul invocându-i figura umanistului Nicolae Olahus, al cărui tată fusese jude aici¹. Și tot de numele acestui oraș se leagă tipărirea acelui monument al culturii și limbii române ce este *Palia* din 1582.

Cercetând în primii ani ai veacului nostru bisericile românești ale orașului Orăștie, Nicolae Iorga a transcris și a publicat o seamă de însemnări de pe vechile tipărituri aflate în patrimoniul lăcașurilor de cult². Toate aceste însemnări, împreună cu inscripțiile dăltuite în piatră, gravate în metalul obiectelor de cult, pictate pe lemnul icoanelor sau pe zidurile bisericilor, sunt importante izvoare pentru istoria locală.

La biserica ortodoxă Adormirea Maicii Domnului din Orăștie se află două inscripții lapidare, care probabil la acea dată nu erau lizibile, fiind acoperite cu tencuială. Cele două inscripții, cea mai veche în limba latină datează din anul 1705, iar cea de a doua în limba română din 1802, au fost dăltuite în lespedea funerară ce este încastrată în zidul absidei altarului, la exterior.

Lespedea funerară este de forma unui capac de sarcofag, ca un acoperiș în două ape. Muchia celor două planuri înclinate a devenit colțul dintre doi segmenti de zid, ce formează absida poligonală a altarului.

Piatra funerară provine probabil din vechiul cimitir, sau dintr-o biserică anterioară celei actuale. A fost încastrată în actualul loc probabil în 1802, cu ocazia transformării și amplificării bisericii. Cu această ocazie piatra funerară a fost refolosită, în spațiul rămas liber fiind gravată o pisanie, în care sunt amintiți ctitori și binefăcători ai bisericii din Orăștie.

Prima parte a textului este însoțită de un relief reprezentând o cunună circulară de lauri, în câmpul căreia apare un disc cu decor ce nu mai poate fi descifrat și o mână care ține trei crenguțe înflorite. Elementele figurative ale reliefului sunt simboluri care făceau parte dintr-un blazon al familiei defunctei, care presupunem, după cum rezultă din text, că aparținea micii nobilimi făgărășene, sau unei înstărite familii de negustori ce purta obișnuitul nume de Grecu, transcris aici Görög. Textul latin de pe fața cu relieful este scris pe patru rânduri și are următorul conținut:

Hic iacet in sepulcro ... defuncta Maria Görög de Fogaras in Anno 1701
1-ma Maji cum duobus Filiis Georgio et Petro, filia Maria virgine et sorore
minori consanguinea. Muliere Defuncta in aetate Annorum 25³.

¹ Nicolae Iorga, *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*, București, 1977, p. 140-142.

² Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, II, București, 1906.

³ "Aici zace în mormânt... defuncta Maria Grecu de Făgăraș, în anul 1701 1 mai, cu doi fii ai săi George și Petru (și) fiica Maria copilă și soră mai mică de sânge. Răposată nevastă în vârstă de 25 ani".

Dacă în prima parte a inscripției se vorbește de defuncta Maria Grecu (Görög) din Făgăraș și de copiii săi, în partea a doua a textului, scrisă pe cealaltă față, se specifică că monumentul funerar a fost ridicat de către Petru Grecu (Görög), originar din Tîrnovo, care era jude al tuturor negustorilor greci din Transilvania și locuitor în Orăștie în 1705. Este amintită și soția sa Cristina Nandra de Clopotiva. Presupunem că cei doi sunt părinții defunctei.

Duravit per ho/.../e/.../ Petrus Gorog (de)

Ternova pro tempore Iudex Universorum in Tran(silva)nia

(G)raecorum/.../ro/.../Qvaestorum et Tr/.../to Regi/.../in oppido Szaszvaras cum Muliere sua Cristina Nandra de Clopotiva. Anno 1705 die 1 Maji⁴.

Așa cum am mai menționat, în anul 1802 piatra funerară a fost încastrată în absida altarului și tot atunci s-a gravat o inscripție chirilică în limba română. Textul acesteia notează numele protopopului și al preoților locali, precum și numele ctitorilor bisericii:

(ACIASTĂ) PIATRĂ S-AU

FĂCUT A DOUA OARĂ AN(N)0 1802

SEPTE(M)V(RIE) 6, ÎN ZILELE ÎN(ĂLȚATULUI) Î(M)P(ĂRAT)

FRANȚISCUS. PROT(OPOP) LAZAR ȘT(EFAN),

POP(A) ILIE, P(OPA) PETRU, DIMITR(I)E

POPOVICI, DASCAL NICOLAE. P(OMELNICUL) V(IILOR)

D(OMNI)

CTITORI J(UPAN) TATAR(CEA?) J(UPAN)

SIMION DAFI(NU?), NICOL(A)E DRĂGHI(CI)

CRĂCI(UN?).

MARIUS PORUMB

INSCRIPTIONS INÉDITES À ORĂȘTIE

(Résumé)

Dans une inscription de 1705, gravée en latin sur une pierre tombale, figurent les noms des membres de quelques familles de commerçants de Făgăraș et d'Orăștie. Cette pierre fut encastrée dans le mur de l'abside de l'église orthodoxe La Dormition de la Vierge, à Orăștie (département de Hunedoara), probablement en 1802, lorsqu'on y ajouta une nouvelle inscription. La deuxième inscription, écrite en roumain, en lettres cyrilliques, contient les noms de plusieurs bienfaiteurs de cette église.

⁴ "A ridicat pentru ... Petru Grecu de Târnovo, o vreme jude al tuturor grecilor care fac negoț în Transilvania și ...regesc în târgul Orăștie, împreună cu femeia lui Cristina Nandra de Clopotiva. În anul 1705, în ziua de 1 mai".

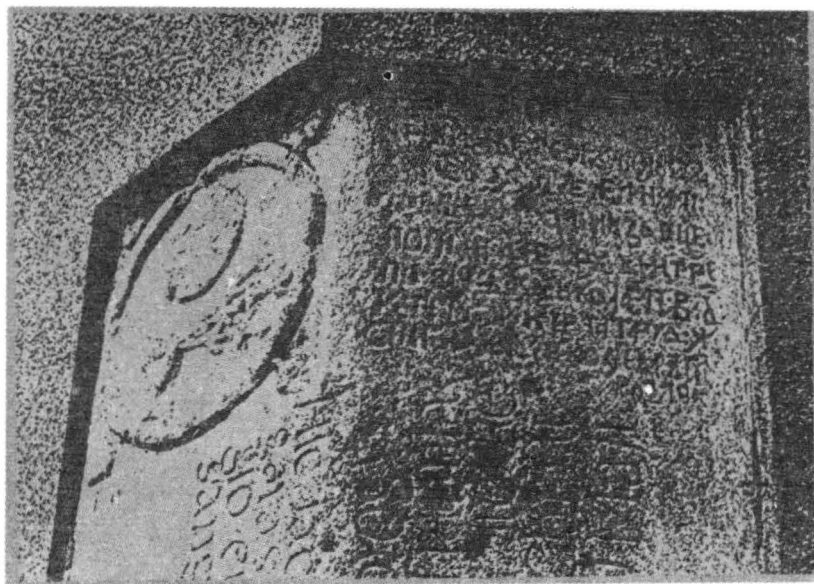
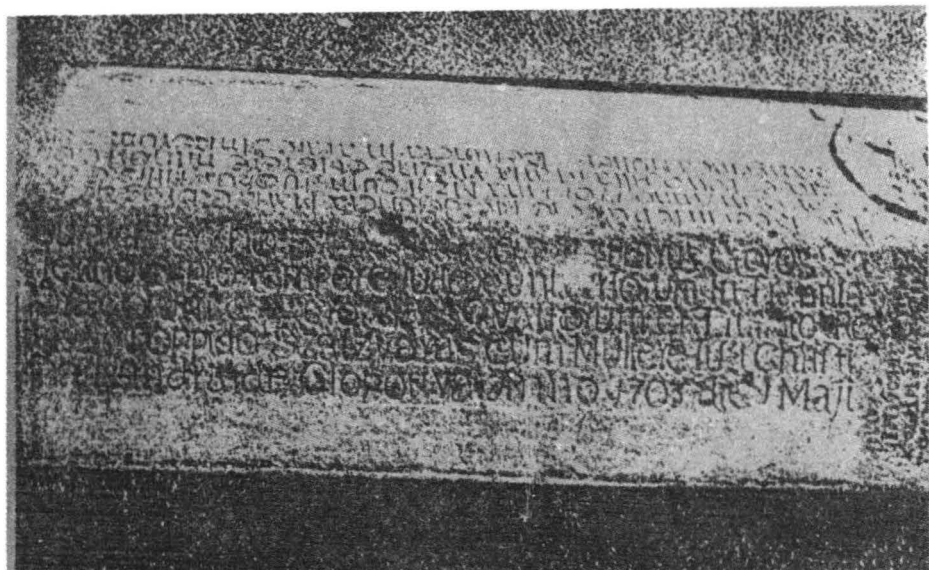

Fig. 1- Inscripția latină a pietrei funerare de la Orăștie
 Fig. 2- Detaliu cu inscripția în limba română de la Orăștie

UN ZIAR DIN LUXEMBURG ("JOURNAL HISTORIQUE ET LITTÉRAIRE", 1785) DESPRE RĂSCOALA LUI HOREA

Cercetarea presei europene din anii 1784-1786 continuă să furnizeze elemente prețioase pentru cunoașterea dimensiunilor răsunetului lui Horea în străinătate. Documentației mai vechi, de care dispunea istoriografia română la bicentenarul răscoalei¹, i se adaugă mereu noi informații, iar acum, în urma unor cercetări întreprinse în primăvara anului 1994 în Biblioteca Regală "Albert I" din Bruxelles, știrile publicate în unele ziare de limbă franceză și neerlandeză. Avem în vedere în primul rând știrile despre răscoala țărănilor români din Transilvania publicate în periodice din Țările de Jos (Belgia, Olanda), din unele orașe germane (Köln etc)². În articolul de față comunicăm asupra a ceea ce se putea citi despre răscoala transilvăneană în "Journal historique et littéraire" din Luxemburg în primele luni ale anului 1785³.

Periodicul "Journal historique et littéraire" apărea la Luxemburg "chez les Héritiers d'André Chevalier, vivant Imprimeur de Sa Maj. l'Imperatrice-Reine Apostolique", în baza privilegiului imperial și a aprobării Comisarului-Examinator, după cum se specifica de fiecare dată pe foaia de titlu. Avea două apariții pe lună, la 1 și 15 ale fiecăreia, fiind scos în cca. 80 de pagini format -12° fiecare număr. Periodicul era alcătuit din două părți: "Nouvelles littéraires" și "Nouvelles politiques", încât titlul mai potrivit al acestuia ar fi fost "Jurnal literar și politic"; probabil că redactorul și tipograful au dispus secțiunea "politică" în cea de-a doua jumătate a periodicalui pentru a avea deschisă până în ultimul moment posibilitatea publicării operative de știri curente, în funcție de derularea evenimentelor. Astfel, se sublinia caracterul prioritar politic al periodicalui, de informator al cititorilor asupra evenimentelor mai importante ce se petreceau în primul rând în Europa.

Partea politică a periodicalui luxemburghez dădea știri transmise prin corespondențe din Turcia, Rusia, Polonia, Anglia, Spania, Portugalia, Italia, Germania (sub care denumire generică se înțelegeau statele și orașele germane, inclusiv Austria cu Viena, unde se găsea curtea imperială habsburgică), apoi din Țările de Jos, Franța.

¹ Vezi Nicolae Edroiu, *Horea's Uprising European echoes*, București, 1984, p. 64-115; *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative. Vol. III. Presă. Broșuri. 1784-1785*, Editura Academiei, București, 1984, p. 1-344.

² Aceste extrase de presă vor forma vol. al IV-lea al Seriei de Izvoare narative din corpul de Izvoare ale răscoalei lui Horea, aflat în pregătire.

³ "Journal historique et littéraire", Luxemburg, 1785, exemplar aflat în colecțiile Bibliotecii Regale "Albert I" din Bruxelles, cota II, 88356 A.

Ca urmare a apariției doar de două ori pe lună, primele informații despre răscoala din Transilvania erau publicate abia în numărul din 1 ianuarie 1785; numerele din ianuarie-mai 1785 conțin constant știri despre răscoala lui Horea, ultima fiind inserată în numărul din 15 iulie acel an. În "Journal historique et littéraire" au fost publicate în răstimpul dintre 1 ianuarie și 15 iulie 1785 în total 13 știri despre evenimentele din Transilvania.

Sursa acestor știri era cel mai adesea Viena (9 corespondențe), apoi urma Transilvania (4 corespondențe, dintre care două fiind nominalizate ca provenind din Sibiu, respectiv Cluj). Bazate pe informații existente în jurul Curții din Viena, Guberniului Transilvaniei și de proveniență nobiliară, corespondențele de ziar conțineau și atitudinile adoptate de acești factori față de răscoala țăranilor români transilvăneni.

Astfel, încă în prima corespondență, relativ extinsă, de origine vieneză, publicată în periodicul din Luxemburg în numărul său din 1 ianuarie 1785⁴ (vezi și anexa articolului de față), informând în privința izbucnirii precipitate și desfășurării răscoalei țăranilor români din Transilvania ca o surpriză pentru autorități, sunt prezentate acțiunile răsculaților: ei "au comis cele mai mari excесе, arzând și devastând țara, îndeosebi pământurile nobililor". Dincolo de descrierea în continuare a "atrocităților" comise de răsculați în asemenea vremuri tulburi, rămâne semnificativă reținerea caracterului social, antinobiliar al răscoalei și discuția explicativă angajată de periodicul din Luxemburg în privința situației teritoriului locuit de românii răsculați: acesta nu e *Valachia*, pe care n-o mai stăpânește acum Casa de Austria (este vorba de Oltenia), ci Transilvania, în care românii erau răspândiți peste tot. Românii răsculați "erau o colonie romană straniu de înapoiată", pe care ungurii o priveau ca pe un popor "mincinos și periculos". Pătrund, astfel, în informația de presă difuzată în Europa aceluși timp adjectivale prin care nobilimea maghiară îi califica pe țăranii români iobagi de pe domeniile ei, țăranii care s-au răzvrătit în repetate rânduri. Încercarea de la sfârșitul corespondenței de presă de a explica răscoala din 1784 prin comunitatea de religie cu rușii și grecii care s-au revoltat și ei împotriva otomanilor, contagiindu-i și pe țăranii români transilvăneni, sau tendința de absolvire a domnilor de pământ în situația dată (negându-se că datorită exceselor lor și gravității obligațiilor s-ar fi răsculat țăranii)⁵ nu puteau fi primite ca atare de opinia democratică occidentală, de cititorul de rând.

Următoarele știri de presă insistau asupra acțiunilor de liniștire a răsculaților, fiind prezentate cazurile și numărul de ucideri a nobililor de către țăranii (la Brad, Criscior, Ribîța, în alte localități din Hunedoara) în tragismul lor⁶; nici una dintre aceste știri însă nu informa asupra execuțiilor de țăranii (ca cele de la Deva) efectuate cu multă cruzime de nobilii unguri refugiați acolo.

Ultimele informații date de periodicul din Luxemburg asupra evenimentelor din Transilvania se referă la ciocnirile trupelor imperiale cu grupări de țăranii răsculați, la dispersarea acestora, la împrejurările prinderii în munți a conducătorilor principali, Horea și Cloșca. Apare, în context, contaminarea numelui lui Horea și apoi al lui Cloșca, pe fondul unei informații vagi privind situația și

⁴ *Idem*, Tome CLXX, nr. din 1 ianuarie 1785, p. 52-57.

⁵ *Idem*, p. 56-57.

⁶ *Idem*, știrile din numerele apărute la 15 ianuarie, 1 și 15 februarie 1785.

realitățile din Munții Apuseni, cu cel al lui Sofronie - conducătorul mișcării din 1759-1761 - dar prezentat drept un "popă fanatic" care ar fi fost condamnat mai de mult⁷, precum și știrile referitoare la rolul lui Salis⁸ și al unui alt căpitan de răscoală, al patrulea, pe numele de Peter Bötsch, prins mai târziu de autorități.

În sfârșit, pe baza unei corespondențe din Viena datate 19 martie 1785 și publicate în numărul din 15 aprilie 1785, periodicul luxemburghez își informa cititorii asupra execuției lui Horea și Cloșca la 28 februarie în Alba Iulia⁹. Măsurile de supraveghere militară erau luate în continuare pentru a se evita reaprinderea răscoalei odată cu venirea primăverii, așa cum amenințau mulți dintre răsculați, în încercarea lor de a răzbuna moartea lui Horea și Cloșca.

NICOLAE EDROIU

ANEXĂ

1785 ianuarie 1

**Allemagne
Vienne (le 3 Décembre)**

... L'espece de fermentation que la conscription militaire avoit fait naître en Hongrie, paroît s'assoupir. Mais il n'en est pas de même de la révolte des Valaques. Il est certain qu'elle est plus sérieuse qu'on ne l'avoit d'abord présumé, et que ne paroissent l'annoncer les premières dépêches du général baron de Preiss, commandant-général en Transylvanie. Ces dépêches disoient seulement, que quelques mal-intentionnés avoient commis divers excès, qu'on espéroit de réprimer bientôt au moyen des forces militaires, qui se trouvoient dans ces quartiers. Cependant cette attente ne fut pas remplie, les mesures, que le baron de Preiss prit à cet effet, n'ayant pas été assez efficaces. Quoiqu'il en soit, ce général, qui a servi pendant plus de 50 ans, a été déchargé à cause de son grand âge du commandement général en Transylvanie; et le lieutenant-feld-maréchal baron de Fabris a été nommé pour le remplacer. Le nombre des révoltés s'est accru jusqu'à plus de 15 mille hommes: ils commettent les plus grands excès, brûlant et ravageant le païs, particulièrement les terres des Nobles. Ils en ont empalé un grand nombre; tué leurs femmes et leurs enfans. Un d'eux leur ayant échappé, ils livrent aux flammes son fils âgé de 16 ans. Deux jeunes seigneurs venant de Leipsig, où ils avoient achevé leurs études, furent saisis par ces monstres et cruellement empalés. A Kerespanya, ils ont pillé la caisse royale, et emporté tout l'or qui s'y trouvoit. Le ministre calviniste de l'endroit, après avoir vu égorger sa femme et ses enfans, fut conduit dans l'église et assommé au pied de l'autel. Quelques Franciscains eurent le même sort; ceux qui s'étoient retiré sur le clocher, furent étranglés et jetés dans la rue. Le 17 Novembre, ces furieux ont pendu à côté du Sanctuaire deux Récollets et deux Capucins, après leur avoir fait souffrir les tourmens les plus cruels. Toutes les villes sont préparées à un siège. Les portes de Carlsbourg (autrefois Weissenbourg, *Alba Iulia*) et de Coloswar (ou Clausenbourg) sont fermées, les ponts levés et le canon prêt à agir contre les assaillans. Sa M. a nommé le comte de Jankowics et le général de Papilla commissaires, avec plein-pouvoir de faire dans leur province d'exactes perquisitions à l'occasion de ces horreurs. Ces commissaires ont reçu en même tems ordre de Sa M. de punir les coupables suivant toute la rigueur des loix et de rétablir entierement

⁷ *Idem*, nr. din 1 martie 1785, p. 366-367.

⁸ *Idem*, nr. din 15 martie 1785, p. 440-441.

⁹ *Idem*, nr. din 15 aprilie 1785, p. 607.

le bon ordre et la tranquillité, ce qui a déjà été exécuté en partie par les troupes envoyées au secours des habitans de cette malheureuse province.

*

Il n'y a pas de genre d'erreur que les gazetiers n'aient avancé par rapport à ces Vallaques. Celui de Leyde dit que ce sont les habitans de la partie de la Wallachie (il faut écrire *Valachie*) possédée par la Maison d'Autriche. Il ignore que depuis la malheureuse guerre de 1739 la Maison d'Autriche ne possède plus rien dans cette province, dont elle avoit acquis en 1718 la partie occidentale jusqu'à la riviere d'Aluta ou Olt. Ces Valaques (sans parler de ceux qui habitent le bannat de Temeswar, le comté d'Arad etc.), sont répandus dans toute la Transylvanie, où ils occupent des contrées plus ou moins étendues et séparées par les districts des Hongrois, des Saxons, des Sicules etc. C'est une colonie romaine, étrangement abâtardie(a). Les Hongrois les regardent comme un peuple méchant et dangereux; ils m'ont cité quelques fois cette épitaphe faite à un Valaque fameux:

Hic est ille Dacus, scelerum lacus, atque Valacus

L'identité de leur religion avec celle des Russes, et l'exemple de ces Grecs révoltés en Morée et ailleurs contre les Ottomans durant la dernière guerre, leur ont exalté la tête au point que lorsque je demeurois dans la prétendu *Sibérie*(b) en 1768 et 1769, on craignoit déjà très-fort qu'il ne leur prît envie de remuer. Les *Unis* sont en général plus paisibles, et un peu mieux instruits. L'évêque de Balâsfalva et les religieux de St. Basile ont un certain ascendant sur eux qui peut servir à les contenir.

- Tout ce que le même gazetier ajoute des vexations qu'ils éprouvent de la part de leurs seigneurs, sont de petits contes calomnieux contre des gentilshommes respectables, dont j'en connois plusieurs personnellement, et que le *petit dictateur* ne craint pas de déchirer pour justifier ou excuser des horreurs atroces. Si ces peuples font des corvées pour leurs seigneurs, ces corvées sont justes, les seigneurs ont droit de les exiger(c); elles ne sont pas si excessives qu'on le dit, et ne privent pas le Valaque du degré de bonheur que son naturel comporte, quoiqu'elles diminuent les moïens qu'il pourroit avoir de troubler la tranquillité publique. Il est très-faux que leur révolte n'a eu lieu, comme le disent les gazetiers, que parce qu'on n'a point exécuté les ordonnances impériales données en leur faveur; puisque ces mêmes gazetiers, par une contradiction des plus fortes, racontent qu'ils avoient demandé d'être traités comme les Sicules, ce que Sa M. avoit refusé. Il seroit du reste souhaitable qu'on pût les mettre un peu à leur aise; mais il faudroit auparavant les instruire et les policier, parce que sans cela ils n'en seroient que plus dangereux. Le général baron d'Entzenberg a enrégimenté ceux du Nord, et les exercices militaires les ont un peu défrichés. Mais dans le cas d'un différent avec la Russie, il faudra redoubler de précautions.

(a). Leur langue a autant de rapport avec la latine que l'italienne. *Bonna sara* (bon soir). *Domino parente* (Monsieur mon pere). *Nois sintiem Romuin* (nous sommes Roumains).

(b). La plupart des périodistes en lisant le mot allemand *Siebenbürgen*, n'ont pas douté que ces Valaques ne fussent en *Sibérie*, que cette province, autrefois à 900 lieues de la Hongrie, ne s'en fût rapprochée par un de ces grands événemens, digne de faire une *Epoque de la nature*. - D'autres entendant que les Valaques vouloient être traités comme les Sicules, ont cru qu'ils réclamoient les loix et le gouvernement de la Sicile... Ces *Siculi*, ou plutôt *Sinuli*, sont un ancien peuple de la race des Huns concentrée dans la partie orientale de la Transylvanie, le mot *Situles* est le diminutif de *Scythes*. On sait que les Huns étoient *Scythes*.

(c). 15 Juillet 1780, p. 451 et autr. *ibid*.

"Journal historique et littéraire",
Tome CLXX, nr. din 1 ianuarie 1785, p. 52-57.

EINE ZEITUNG AUS LUXEMBURG
("JOURNAL HISTORIQUE ET LITTÉRAIRE", 1785)
ÜBER HOREAS AUFSAND
(Zusammenfassung)

Die Fortsetzung der Forschungen in grossen europäischen Bibliotheken hat als Ergebnis die Identifizierung anderer und anderer periodischen Veröffentlichungen, die in den Jahren 1784-1785 erschienen sind, die Nachrichten, Pressekorrespondenzen, Kommentarien über den Aufstand der rumänischen Bauern aus Siebenbürgen, von Horea geführt (1784), enthalten. So, kürzlich, wurde unter anderen, das Exemplar aus "Journal historique et littéraire", welches in Luxemburg herausgegeben wurde, nachgeforscht, das in der Bibliothek Royal "Albert I" aus Bruxelles aufbewahrt wird und welches 13 Pressekorrespondenzen bezüglich den Ereignissen aus Siebenbürgen, vom Ende des Jahres 1784 und Beginn des nächsten Jahres, enthält. Die Korrespondenzen stützten sich auf die Information, die sich um den Wiener Hof befand, oder die, die direkt aus dem Fürstentum Siebenbürgens (aus Hermannstadt, Klausenburg) abstammt.

Den Ursprung der Pressekorrespondenzen, die in der luxemburgischen periodischen Veröffentlichung gedruckt wurden, angebend, waren die Nachrichten über den Aufstand Horeas, von den adoptierten Haltungen dieser politisch-sozialen Faktoren, bezüglich der Erhebung der rumänischen siebenbürgischen Bauern, geprägt. Die Bedeutung des Pressenechos des Aufstandes Horeas besteht in der Informationslieferung nach Europa bezüglich der Situation der rumänischen Bauern aus Siebenbürgen, Provinz des Habsburgischen Kaiserreiches, in welchem die rumänischen Bewohner, grösstenteils Untertaner der ungarischen Aristokratie, waren.

CÂNTECELE PATRIOTICE DIN PERIOADA 1848-1900 ȘI CONTRIBUȚIA LOR LA ÎNFĂPTUIREA IDEALURILOR DE LIBERTATE ȘI UNITATE NAȚIONALĂ

Ființa noastră națională ne dovedește că tot ceea ce are durabilitate în timp s-a înălțat și a crescut la flacăra sentimentul patriotic. Așa s-au născut și cântecele "Marșul lui Iancu", "Deșteaptă-te române", "Hora unirii", "Pui de lei", "Tricolorul" și altele.

Create cu precădere în timpul marilor momente ale istoriei - 1848, 1877, 1892-1894 - cântecele atestă capacitatea muzicii de a-și modela expresia potrivit ecoului marilor frământări istorice, de a reproduce chiar dinamica specifică a evenimentelor devenind parte integrantă a conștiinței naționale. Cântecele au, pe de o parte o semnificație istorico-documentară, contribuind la cunoașterea stării de spirit a momentului istoric, iar pe de alta, se cântă cu multă plăcere și azi, trei dintre ele având valoare de imn, adaptându-li-se doar textele.

"Marșul lui Iancu" a fost inspirat de personalitatea lui Avram Iancu, care la 24 ani s-a identificat pe deplin cu interesele maselor populare. Nimbul de erou îi îmbogățește figura încă de la începutul revoluției, fiind deosebit de atrăgătoare, așa cum apare în tabloul revoluționarului Barbu Iscovescu, realizat în tabăra moșilor. Până și generalul țarist Lüders a fost nevoit să recunoască în timpul revoluției: "toate privirile se îndreptau spre dânsul, iar națiunea română vedea în persoana lui pe eroul și ocrotitorul său"¹.

Formulările lui Avrămuș sunt fără echivoc, ca cea din 26 martie 1848 de la Târgu-Mureș, în care cerea "desființarea robotelor fără despăgubire sau moarte"², ori cea din 15 septembrie care suna răspicat: "pretențiile noastre sunt sfinte precum e sfântă dreptatea"³. Încă la 30 aprilie 1848 apariția lui la prima adunare de la Blaj devine o sărbătoare, "oamenii își aruncă sumanele strigând și cântând de bucurie la vederea lui Iancu"⁴. Dar cea mai grăitoare dovadă este marșul inspirat din dragostea și prețuirea poporului pentru el, marș cântat la această adunare⁵. Nicolae Bengescu, trăind un moment de entuziasm și inspirație, a adoptat o arie din opera "Tancred" de Rossini, într-un marș devenit foarte popular.

"Astăzi cu bucurie/Românilor veniți/Pc Iancu în câmpie/Cu toți să-l însoțiți"⁶.

¹ I. Ranca, V. Nițu, *Avram Iancu, documente și bibliografie*, București, 1974, p.9.

² Kövári László, *Erdély története 1848-49-ban*, Pest, 1861, p.54.

³ Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor*, vol.III, p.59.

⁴ I. Ranca, V. Nițu, *op.cit.*, p.19.

⁵ S-a emis părerea că versurile au fost scrise inițial pentru marșul lui Dragoș de către C. Negruzzi.

⁶ Textul întreg în lucrarea lui Florentin I. Pop, *Avram Iancu regele Carpaților*, București, 1891, p.133.

Marșul a devenit o uriașă forță în desfășurarea revoluției, participanții la adunarea din 15 mai fiind adânc impresionați de cei zece mii de moți ce se deplasau într-o ordine impunătoare în acordurile cântecului⁷. Imboldul moșilor se revarsă în cântec, melodia ritmică, energică și marțială constituind o adevărată chemare la acțiune. De-a lungul luptelor purtate pentru apărarea cetății de piatră a Apusenilor, fiecare intonare a cântecului echivala cu un ordin la luptă. Gheorghe Barițiu recunoștea că "a devenit foarte repede un fel de Marseilleză românească ce a străbătut nu numai munții Apuseni, ci peste tot pe unde se afla suflet de român"⁸.

Când în tabăra lui Iancu a ajuns marele patriot Nicolae Bălcescu, acesta a fost atât de impresionat de forța patriotică a cântecelor încât, puțin mai târziu, a mărturisit: "fusei fericit a găsi acolo o viață românească înfocată și puternică ... juni bărbați și bătrâni se puneau de făceau să răsune văile munților de vitejie și naționalitate"⁹.

Marșul lui Iancu a răsunat din piepturile moșilor în cei doi ani ai revoluției, dar și după aceea, mai ales în vremurile de restriște, păstrându-și întreaga forță în ciuda scurgerii timpului. Autoritățile au căutat să distrugă popularitatea eroului, în septembrie 1848 când l-au arestat la Hălmagiu și în septembrie 1852 când l-au închis și l-au brutalizat la Alba Iulia. După această dată Avram Iancu apune ca om politic, dar marșul este folosit de el și ai lui. În 1865, la întoarcerea de pe vârful Detunata unde a acceptat să-i însoțească pe Densușianu și pe alți membri ai societății culturale, despărțindu-se de grup, eroul a dus fluierul la gură și a intonat:

"Astăzi cu bucurie/ Românilor veniți/ Pe Iancu în câmpie/ Cu toți să-l însoțiți".

Tribunii din Câmpeni, recunoscând fluierul Iancului, s-au descoperit cu smerenie și au ascultat cu duioșie acordurile marșului¹⁰. Erau luptătorii care la Adunarea Națională de la Blaj, alături de alte zeci de mii, au scandat "vrem să ne unim cu țara", oferind lui Vasile Alecsandri, prezent pe Câmpia Libertății, subiectul unor poezii devenite și ele cântece naționale.

"Hora Unirii", deviza vieții și aspirațiilor tuturor românilor de la 1848, a sunat puternic la Blaj și Brașov, la București și Iași, pe întreg cuprinsul țării. Cu toate că are stihuri în cadență populară, autorul versurilor este Vasile Alecsandri, care, puternic impresionat de adunarea de la Blaj, a publicat la 24 mai 1848 în "Foaie pentru minte, inimă și literatură" poezia "Către Români", chemându-i:

"Haideți frați de-același sânge, hai cu toți într-o unire/ Libertatea României să cătăm să dezrobim"¹¹.

La 14 iunie publică în aceeași revistă poezia: "Hora Ardealului", iscălită "Un român"¹², prima variantă din Hora Unirii, subliniind ridicarea la Blaj a unui popor întreg la conștiința națională:

⁷ I. Ranca, V. Nițu, *op.cit.*, p.9.

⁸ Gh. Barițiu, *Scriseri social-politice*, București, 1962, p.240.

⁹ N. Bălcescu, *Opere*, vol.I, București, 1953, p.49.

¹⁰ S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1968, p.333.

¹¹ *Din istoria Transilvaniei*, vol.II, București 1962, p.55.

¹² *Idem*.

"Hai să dăm mână cu mână/ Cei cu inima română/ Să-nvârtim hora frăției/
Pe pământul României".

Strofele a treia și a patra sunt adresate în mod special ardelenilor:

"Ardelean copil de munte/ Ia-n ridică acum cea frunte/ Și te-nsuflă cu
mândrie/

Că ești fiu de Românie.

Ardeleni! lumea de vede/ România-n noi se-ncrede/ Căci de-acum românul-n
lume/ Va fi vrednic de-al său nume".

Entuziasmul încălzit de flacăra revoluției îi dă putere să perfecționeze această poezie pe care o publică din nou în 1856 în "Steaua Dunării"¹³, pe structura unui cântec popular. Melodia i-a fost atribuită lui Alexandru Flechtenmacher, dar există și alte păreri¹⁴. Cântecul "Hora Unirii" și-a avut rolul în perioada adunărilor ad-hoc, în realizarea unirii din 1859, precum și în 1918, în procesul luptei pentru încheierea formării statului național unitar. Nicu Gane, descriind manifestația din Fălticeni, din 1857, împotriva caimacamului Vogoride, arată că unioniștii au aruncat cu pietre în portretul acestuia, după care s-au prins în horă. "Atunci tarafurile de lăutari...intonară în aplauzele frenetice ale publicului întreg, hora unirii, vestita horă a lui Alexandri, care era cântecul înălțător, hrana noastră sufletească de toate zilele"¹⁵. Grație conținutului ei precum și melodiei deosebit de reușite, creația și-a găsit cea mai puternică arie de afirmare în timpul alegerilor din ianuarie 1859. Un patriot care nu și-a dezvăluit numele, în "Steaua Dunării" nr. 26 din 1859, descrie sentimentele cu care a fost primită alegerea lui Cuza, astfel: "Poporul, în delirul său puternic, cu muzica, cu miliția, cu fackle aprinse, s-a purtat pe toate ulițele jucând hora unirei.. Fapta este atât de mare, bucuria atât de mare, încât pana tremură în mâna mea și o lasă"¹⁶.

Momentul dublei alegeri a fost prezentat contemporanilor și posterității de N.T. Orășeanu în "O pagină a vieții mele sau 23, 24 ianuarie 1859", în care descrie uralele celor din sală, repetate și amplificate de mii de ori de cei de afară, care s-au încins într-o impresionantă horă a unirii.

În același an Hora Unirii circula în toată Transilvania, fiind cunoscută în Țara Bârsei sub titlul "Versul național în privința Principatelor" și avea adăugate încă patru strofe, rezultat al creației populare¹⁷. De altfel, însuși Alecsandri, publicând din nou poezia în volumul "Poezii populare ale românilor", specifică la note: "Am crezut de cuviință a pune Hora Unirei între cântecele populare fiindcă e cântată în toate unghiurile pământului românesc a ajuns să fie chiar Marseilleza românilor"¹⁸.

Un alt cântec care a hrănit spiritele angajate în lupta pentru afirmarea națională a fost "Deșteaptă-te române", adevărat imn național, publicat la 21 iunie 1848 la Brașov, în "Foaie pentru minte și literatură", sub titlul "Un răsunset", având ca semnătură inițialele a.m.n.¹⁹. Înălțătoarele versuri sunt într-adevăr un răsunset

¹³ Textul întreg în *Carmen saeculare valachicum*, București, 1979, p.28.

¹⁴ *Desăvârșirea unificării statului național român*, București, 1968, p.368

¹⁵ Citat reproduș după *Cântarea României*, Antologie, București, 1967, p.132.

¹⁶ *Idem*, p.205.

¹⁷ T. T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, București, 1937, p.349.

¹⁸ V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, vol.II, București, 1977, p.107.

¹⁹ *Din istoria Transilvaniei*, vol.II, p.56.

al grandioasei adunări de la Blaj, măiestrite de pana lui Andrei Mureșanu, cel caracterizat de Eminescu "preot deșteptării noastre, semnelor vremii profet"²⁰. Primele două versuri seamănă cu dangătul clopotelor care cheamă poporul:

"Deșteaptă-te române din somnul cel de moarte/ În care te-adânciră barbarii de tirani"²¹.

Chemarea este continuată de îndemnul la luptă pentru a se forma o altă viață, făcându-se apel la gloria străbună și la acele "mărețe umbre: Mihai, Ștefan, Corvine, Româna seminție".

Pentru a da și mai mult curaj celor angajați în luptă, le cere să se uite împrejur, să vadă că forțele "stau ca brazii-n munte, voinici, sute și mii", parafrazând, poate, pe Avram Iancu care la adunarea de la Blaj spunea: "uitați-vă pe câmp, românilor, suntem mulți ca cucuruzii brazilor, suntem mulți și tari"²².

Poetul cheamă la luptă cu un țel nobil, "pătruși la suflet de sfânta libertate, jurăm că vom da mâna să fim pururea frați", iar împotriva celor ce ar trăda cauza vine cu blesteme:

"De fulgere să piară, de trăznet, de pucioasă./ Ori-care ar vrea să fugă din gloriosul foc".

Consideră că a sosit momentul în care patria cere să se înlăture "iataganul barbariei semilune, :despotismul cu-ntreaga lui robie". Deviza Iancului "desființarea robotelor fără răscumpărare sau moarte"²³ își găsește concretizarea în strofa a unsprezecea care este și finalul poeziei:

"Deviza-i libertatea și scopul ei prea sfânt/ Murim mai bine-n luptă, cu laudă deplină/ Decât să fim robi iarăși, pe-al nostru vechi pământ".

Calitățile poeziei au transformat-o repede într-un cântec național, melodia fiind selecționată din cântecele vremii și recomandată de către brașoveanu Gheorghe Ucenescu, după părerea unor²⁴. Tot mai mulți adepți câștigă și părerea că a fost creată de Anton Pan²⁵.

În scrisoarea adresată lui Gheorghe Barițiu la data de 12 iunie 1848, Aaron Florian descrie "ziua de unsprezece iunie 1848 (la București n.n.) este o zi de la care începe o nouă epocă în analele Țării Românești... muzica militară cânta Marsilleza română"²⁶. Cu acest cântec s-a aprins patosul revoluționarilor vâlceni în 29 august 1848, când, la impresionanta adunare, de pe o tribună cu ramuri verzi și cu arc de triumf împletit cu flori s-a citit proiectul constituției. "Într-acest pompos contituțiu aflându-se și domnul Anton Panu - profesor de muzică - împreună cu câțiva cântăreți de aceeași profesie au alcătuit o muzică corală vocală cu niște versuri prea frumoase puse pe un ton național plin de armonie și triumfal cu care a ajuns entuziasmul de patrie în inimile tuturor cetățenilor"²⁷.

Despre același cântec Nicolae Bălcescu, ajuns în tabăra de la Abrud, constata că a devenit "o puternică și frumoasă Marseilleză a domnului Andrei Mureșanu

²⁰ M. Eminescu, *Poezii*, București, 1958, p.27.

²¹ Textul întreg în *Carmen saeculare*..., p.237.

²² citat după S. Dragomir, *op.cit.*, p.81.

²³ S. Dragomir, *op.cit.*, p.88.

²⁴ *Marile evenimente istorice ale anilor 1848 și 1918 în muzica românească*, București, 1974, p.94.

²⁵ *Carmen saeculare*..., p.250.

²⁶ *Marile evenimente*..., p.94.

²⁷ *Idem*, p.95.

Deșteaptă-te române din somnul cel de moarte"²⁸. Succesul imens al cântecului este asigurat de vigoarea patriotică și revoluționară a textului, care devine un marș popular. Prin septembrie 1882 C. Porumbescu, participând la o reuniune corală din Chizătău-Banat, constata: "Când la urmă, toate corurile, trei sute de cântăreți au intonat Deșteaptă-te române, n-a rămas om neînălăcrimat. Publicul, peste două mii de oameni, stătea cu pălăria în mână și orice om trebuia să-și spună că un asemenea popor plin de viață și de deșteptăciune nu poate să dispară niciodată, ba mai mult, lui i se deschide viitorul"²⁹.

Acest cântec a sporit încrederea poporului în îndeplinirea celui alt deziderat, independența națională. În 1877, la scurt timp după război, se cântau: "Drum bun", "Căpitane Valtere", "Lupta crâncenă de-apoi", "Mândrul căpitan". Creația "Grivița marș" a devenit foarte populară, cu o melodie allegretto se cânta: "Regimentul Putna/Fost-a la război/Și-a luptat cu turcii/ Unul contra doi. ... La 30 de august/ Grivița căzu/ Și maiorul Șonțu/ Nu se mai vazu. A căzut în șanțuri/De turci împușcat/Căci el pentru țară/Mult s-a mai luptat"³⁰.

Revista "Familia publica la Oradea în 12 iunie 1877 poezia lui Grigore Bengescu "Marșul anului 1877"³¹ dedicată armatei române, îndemnând poporul să lase plugul și sapa, să ia pușca și să-și reamintească:

"Fala străbună iarăși învie/ În fiecare piept de român/ Căci dânsul suflet și-a scris să fie/ Liber și-n țară-i singur stăpân".

De aceea poetul plin de convingere îndeamnă:

"Calcă române, plin de mândrie/Ridică-ți fruntea sus, nesfiit!/ Căci sub picioare oarba trufie/ A pângărimii tu ai zdrobit".

Eroilor războiului de independență li s-au închinat și cântecele "Hora de la Plevna", "Arme, arme, arme", de G. Musicescu cu versuri de Dim. Gusti, al cărui titlu s-a schimbat în "Grivița-marș", "Sfântă zi de libertate" de E. Carada, muzica de Al. Flechtenmacher.

Un tânăr participant la război cu gradul de sublocotenent, poetul Ioan Nenițescu, rănit în înclăștarea de la Grivița, ne-a lăsat un buchet de poezii încărcate de patriotism. În poezia "După 27 august", dedicată regimentului 13 dorobanți, își exprimă admirația pentru bravura poporului trecut prin foc:

"Copii tăi/Sunt pui de lei/În fața noastră stau bărbați/În voia lor nestrămutată".

La zece ani după epopeea de la Grivița I. Nenițescu a scris la Predeal "Voința neamului"³², în care spune categoric: "În țara noastră românească vrem înșine stăpâni să fim", de aceea "Nu vrem noi românii fruntea la nimeni s-o plecăm". Ideile cuprinse în această reușită realizare poetică, transpuse în cântec patriotic, oglindesc perfect jurământul celor 40 de mii participanți la adunarea de la Blaj, din 1848, care suna astfel: "Nu voi încerca să asupresc pe nimeni, dar nici nu voi suferi să ne asuprească nimeni"³³. Poetul Nenițescu spune:

²⁸ N. Bălcescu, *op.cit.*, p.49.

²⁹ P. Leu, *Ciprian Porumbescu*, București, 1978, p.22.

³⁰ *Marile evenimente...*, p.129.

³¹ *Carmen saeculare...*, p.297.

³² *Idem*, p.303-304.

³³ *Din istoria Transilvaniei*, p. 46.

"Nu vrem să închinăm popoare sub mândrul sceptru românesc/Ci să trăim cu viața noastră și dreptul nostru strămoșesc/Nici la răpiri ne zboară dorul, dar vai acelui ce-a-ndrăzni/Știrbiri moșiei a ne face. El cu viața va plăti!"

Finalul poeziei repetă voința întregului neam românesc:

"Căci pe moșia cea străbună vrem înșine stăpâni să fim/Și stăpânirea ei cu nimeni nu cugetăm s-o împărțim".

Această creație, transpusă într-un marș, pentru patru voci mixte de I. Danielescu va răsună triumfal în cetatea istorică Alba Iulia la 1 Decembrie 1918. În 1890 I. Nenițescu reia tema, realizând capodopera sa "Pui de lei"³⁴, în care galeria eroilor neamului începe cu cei doi bărbați cu brațe tari, "Decebal cel harnic" și "Traian cel drept", demonstrând că:

"Și din așa părinți de seamă / În veci s-or naște luptători / Ce pentru patria lor mamă / Vor sta ca vrednici următori".

Plin de convingerea că românii sânt ruți dintr-o stâncă de neclintit, au apărut și vor apăra glia strămoșească, încheie:

"Au fost eroi și-or să mai fie / Ce-or frânge dușmanii cei răi. / Din coapsa Daciei și-a Romei / În veci s-or naște pui de lei"³⁵.

La sărbătorirea a 25 ani de la proclamarea independenței Ionel G. Brătianu a realizat compoziția muzicală a textului, devenind astfel unul din cele mai îndrăgite marșuri până în zilele noastre.

Între cântecele patriotice la loc de frunte se situează creația lui Ciprian Porumbescu. Acest mare geniu național și-a manifestat dragostea față de popor prin toată activitatea sa politică și muzicală, în scurta-i și tragica-i existență. Ne-o spune el singur cu mâna pe inimă, arzând de entuziasm sau de durere pentru fiecare biruință sau înfrângere din istoria națională.

Încă în 1879 își cristalizează în minte un imn închinat stindardelor țării, iar în anul viitor acesta vede lumina tiparului sub titlul "Cântecul tricolorului". Tricolorul are un text prin care se preamăresc culorile patriei dintotdeauna. Fiecare vers este plin de simboluri, C. Porumbescu în calitate de poet și compozitor a făcut cântecul ușor de interpretat.

Roșul semnifică libertatea socială și națională a poporului și dragostea pentru colectivitate. Galbenul exprimă dorința lui Porumbescu de a vedea România strălucind puternică și bogată între popoarele lumii, asemeni bobului de grâu copt scăldat în soare. Albastrul simbolizează credința într-un viitor măreț al românilor, strâns uniți în jurul drapelului patriei. Cât timp vor dăinui aceste culori unite, vom avea un "falcic nume" și "un falcic viitor". Presimțindu-și parcă sfârșitul apropiat, determinat de boala de plămâni contractată în temnița habsburgică, spune testamentar, pentru el, dar și pentru alții care se jertfesc ca și el:

"Iar când fraților m-oi duce / De la voi și-oi fi să mor / Pe mormânt atunci să-mi puneți / Mândrul nostru tricolor"³⁶.

Compoziția a avut și are o profundă rezonanță în conștiința și viața poporului nostru. Cântecul tricolorului a fost nelipsit din repertoriul formațiilor

³⁴ *Carmen saeculare...*, p.303.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ P. Leu, *op.cit.*, p.87.

culturale din 1880 încoace. La începutul secolului nostru, D. G. Chiriac și Gh. Dima au armonizat melodia pentru coruri mixte. Secretul prospețimii creației porumbesciene, care a depășit o sută de ani, constă în expresivitatea liniei melodice, dublată de intensitatea sentimentelor patriotice ale textului.

Ciprian Porumbescu, activând la Viena în societatea "România Jună", s-a gândit să creeze un imn al societății. La concursul organizat de comitetul de conducere s-a prezentat doar textul lui Andrei Bârseanu, alcătuit tot la îndemnul lui Porumbescu de a folosi ritmica din "Cântecul gîntei latine" de Alecsandri. Astfel apare "Imnul unirei"³⁷, cunoscut mai târziu și sub numele "Pe-al nostru steag e scris unire", la care Porumbescu a mai adăugat strofa a patra, la cererea juriului societății:

"Și-un sacru jurământ răsună / Chiar pîn-la moarte-uniți să fim / Și scumpa Românie jună / De orice dușman s-o ferim / Atunci și mica noastră gîntă / Va fi mareață pe pământ / 'Nainte frați! deci înainte / Cu noi e însuși domnul sfânt"³⁸.

În colecția de cîntece tipărită la Viena în 1880 de către Porumbescu, în versul "Dar mîndra noastră Românie", din cauza cenzurii a trebuit să fie înlocuit cuvîntul Românie cu Împărăție, însă toți românii știau și cântau Românie, chemând la unire, pentru a păzi pămîntul scump al patriei și nu pentru alte considerente:

"Învîgători cu verde lauri / Noi fruntea nu ne-o-mpodobim / Nici scumpele grămezi de aur / Drept răsplătire nu dorim"

Acest cîntec s-a răspândit și peste granițe. Poetul albanez Alexandru Stavris Drenova, entuziasmat de mesajul creației, a recomandat după 1900 să se folosească la adunările refugiaților albanezi Imnul Unirii. Acesta a devenit imnul asociației Baskhimi (Unirea). La 28 noiembrie 1912, după înfrîngerea turcilor în războiul balcanic, imnul asociației a devenit Imnul de Stat al Albaniei. Melodia a fost preluată în întregime, la fel și textul, cu excepția primului vers care se potrivea mai bine în albaneză "Uniți să fim în jurul drapelului". Când în 1928 a fost proclamat Ahmed Zogu ca rege și introdus imnul regal, Imnul Unirii a coexistat cu acesta.

Lui Porumbescu îi datorăm și compoziția muzicală "Cîntec de primăvară", creație tipărită în 1880 la Oravița, unde autorul făcuse o vizită. Revista "Familia" din 4 iulie 1880 relatează: "Dl. G. C. Porumbescu, junele compozitor român din Bucovina, a scris iarăși un cvartet nou. Acesta e intitulat Cîntec de primăvară (op.6) cuvinte de V. Bumbac"³⁹.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, un alt mare moment al istoriei care a constituit izvor pentru cîntecele patriotice a fost mișcarea memorandistă, aceasta a potențat solidaritatea întregului popor în jurul idealurilor sale. Unul din fruntași, Vasile Lucaciu, scria în martie 1894 lui Gheorghe Pop, în preajma procesului: "a fost zadarnic să te increzi în grația împărătească... când te plîngi la împărat este ca și cum te-ai plînge directorului pușcării contra brutalității temnicerului. Cauza noastră nu se poate câștiga decît prin luptă și solidaritatea noastră dărză și neînfricată...vom putea fi condamnați, dar nu și învinși"⁴⁰. La 5 mai 1894 douăzeci

³⁷ Textul întreg în *Carmen saeculare...*, p.317.

³⁸ P. Leu, *op.cit.*, p.90.

³⁹ P. Leu, *op.cit.*, p.91.

⁴⁰ V. Netea, C. Gh. Marinescu, *Contribuția asociațiilor cultural-patriotice românești la realizarea unității naționale*, în *Anale de istorie*, 1968, p.106.

și cinci membri ai comitetului național au fost condamnați la ani grei de închisoare. Unuia din ei poetul Gheorghe Bocu i-a alcătuit "Doina lui Lucaciu"⁴¹, creație care a găsit o largă circulație în toată Transilvania. Lucaciu este rob:

"Pentru sfânta dreptate / De care noi n-avem parte".

Prin regina cântecului din pădurile noastre, vestita mierlă, poetul îi cântă durerea, dar o și îndeamnă:

"Nu fi mierlă supărată / Nu-i robie ne-ncetată / Vine-o dalbă primăvară / Fi-va Lucaciu liber iară".

De aceea o trimite la Sătmăr, la închisoare să-i transmită "îchinăciunea de la-ntreaga națiune". Și-i mai transmite:

"Spune-i multă voie bună / Și că-i împletim cunună / O cunună-n trei culori / Din mai multe dalbe flori".

Dar nu numai V. Lucaciu, condamnat de patru ori, ci și multe alte personalități românești au avut de suferit. În actele de acuzare figurau formulări ca: "agitații cu spirit antistatal", "purtarea tricolorului", "cântarea de cântece românești", etc. Eforturile lor, ajunse uneori până la sacrificiul suprem n-au fost zadarnice. În 1918 s-a realizat visul lor. Atunci, peste o sută de mii de suflete au pornit spre capitala simbolică a României unite, Alba-Iulia. Fluturând steaguri tricolore veneau țărani de pe Mureș și Târnave fredonând "Hora unirii", mărginenii Sibiului și muntenii din Țara Hațegului, cântând "Voința neamului", moșii care intonau "Astăzi cu bucurie românilor veniți", maramureșenii și someșenii cântând "Deșteaptă-te române."

Rapoartele oficiale ale trimișilor ziarului "Unirea", descriind adunarea, relatează că după primirea rezoluției "a urmat o salvă de entuziasm ce nu se poate descrie cu condeiul, nici spune cu gura. S-a făcut unirea - strigau unii - Trăiască România noastră scumpă. Alții intonau Pe-al nostru steag e scris unire. A fost sufletul românesc scos din cătușe la viață, a fost manifestarea cea mai sublimă și mai naturală a sentimentelor care de veacuri stăteau înăbușite în sufletele tuturor...Acordurile puternice ale imnului național Deșteaptă-te române au înecat ca într-o unduire puternică de valuri mari, curate, sfârșitul cuvântărilor..."⁴². În această zi măreață, cântecele patriotice au consemnat înfăptuirea idealului de unitate națională.

NICOLAE ȘTEIU

LES CHANTS PATRIOTIQUES CRÉÉS ENTRE 1848 ET 1900 ET LEUR CONTRIBUTION À L'ACCOMPLISSEMENT DE L'IDÉAL DE LIBERTÉ ET D'UNITÉ NATIONALE

(Résumé)

Pendant les grands moments de l'histoire: 1848, 1859, 1877, 1892-1894, on a créé des chants patriotiques.

"La marche de Iancu", a été inspirée par l'amour et l'admiration du peuple pour Avram Iancu, la musique de la chanson étant réalisée par Nicolae Bengescu, par l'adaptation d'une aire de l'opéra "Tancredi" de Rossini.

⁴¹ *Carmen saeculare...*, p.311.

⁴² Sub îngrijirea V. Lascu, M. Știrban, *Consiliul Național Român din Blaj (1918-1919)*, vol.II, 1980, p.224.

Le poète Vasile Alecsandri, présent dans l'Assemblée Nationale de Blaj, a créé et a publié en Transilvanie, en juin 1848, la poésie "La ronde de la Réunion", dont la mélodie a été composée par Alexandru Flechtenmacher.

Toujours sous la puissante impression de l'Assemblée de Blaj, le poète Andrei Mureșanu a créé la poésie "Réveille-toi, roumain", dont la musique a été réalisée par Anton Pann. En peu de temps elle s'est répandue dans tout le pays, de sorte que Nicolae Bălcescu la considérée "une belle et puissante Marseillaise".

On a dédié plusieurs chansons aux héros de la guerre d'indépendance "Bon voyage", "Le beau capitaine", "Grivița 1877", "La marche de l'année 1877", "La ronds de Plevna". Un jeune participant à la guerre, le poète Ioan Nenițescu a créé les poésies: "Après 23 août", "La volonté du peuple" et la plus réussie réalisation "Comme les lions", qui a été chanté et qui on chante d'après la composition de Ionel G. Brătianu.

Une valoureuse contribution à la création de chants patriotiques a eu Ciprian Porumbescu, auteur et compositeur de la chanson "Les trois couleurs", chantée à la l'occasion de tous les événements liés à la lutte pour la liberté, l'unité, indépendance et dignité. D'un grand renommé a joué et jouit encore la création musicale de Porumbescu "L'Hymne de la réunion", connue plus tard sous le nom "Sur notre drapeau on écrit réunion", sur le texte d'Andrei Bărseanu. Ciprian Porumbescu a créé en 1880 la composition musicale "Chant de printemps".

On a dédié aussi au mouvement mémorandiste plusieurs créations, parmi lesquelles la plus répandue est "La chanson de Lucaci" sur les vers de Gheorghe Bocu.

En 1918, à Alba Iulia la foule a chanté, parmi d'autres, les chants patriotiques "La ronde de la réunion", "Réveille-toi, Roumain", "Les trois couleurs", "La volonté du peuple", etc.

REMEDIEREA UNEI INECHITĂȚI: ÎMBUNĂTĂȚIREA SITUAȚIEI ECONOMICE A PREOȚILOR ROMÂNI DE PE PĂMÂNTUL CRĂIESC ÎN ANII 1861-1865

Sunt puține deciziile Universității săsești care s-au bucurat de o audiență atât de largă ca aceea din 3 aprilie 1848, prin care s-a hotărât înzestrarea parohiilor ortodoxe de pe Pământul Crăiesc cu o suprafață de pământ, așa-numita porțiune canonică din terenurile comunale, sau salarizarea preoților acolo unde acestea lipseau¹. Se știe însă mai puțin că această hotărâre, care, datorită revoluției, apoi absolutismului, nu a putut fi aplicată, a fost reluată și tradusă în viață în anii 1861-1865, eliminându-se astfel un punct de tensiune în relațiile dintre români și sași.

Chestiunea porțiunilor canonice de pe Pământul Crăiesc este, la fel ca și în întreaga Transilvanie, pe cât de veche, pe atât de importantă. Pentru preoții de confesiunea greco-catolică, recunoscută cum se știe în 1744, ea a fost în linii foarte mari rezolvată, de-a lungul unei perioade de mai bine de o jumătate de veac, începând din 1763, prin repetate decrete imperiale, care impuneau obligația acordării unor pământuri arabile și fânațe care să asigure existența lor. Cât, cum, când, unde s-au acordat aceste pământuri, este o altă problemă.

Preoții de confesiunea ortodoxă, nerecunoscută legal, nu au beneficiat de aceste dispoziții, nici în comitate și nici pe Pământul Crăiesc, cu toate că în 1798, 1824, 1827, 1835, 1837, 1842, 1844 s-au formulat solicitări în acest sens². Abia în pragul revoluției, dieta din 1846-1847 prevede acordarea din pământurile publice a unei porțiuni canonice, echivalente unei sesii iobăgești pentru fiecare parohie ortodoxă.

În aceste împrejurări condiția existenței materiale a preotului ortodox era una din cele mai precare. Obligația întreținerii lui cădea în sarcina credincioșilor săi, care, potrivit tradiției, dar și unor reglementări legale, au față de păstorul lor sufletesc anumite obligații în produse, în muncă, în bani: "mierța", "claca", și "birul" popii și care plătesc ceea ce s-a numit "stola", mici taxe bănești pentru prestațiile religioase curente: cununii, botezuri, înmormântări, parastase, sfințiri etc. Deoarece parahiile erau în general mici, de foarte multe ori de abia 30-40 de familii, preotul ortodox, dar și cel unit, trăiește în primul rând din munca mâinilor sale, fie cultivând pământul moștenit de la părinții săi, fie un pământ cumpărat,

¹ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, I, sub red. Acad. Ștefan Pascu și Victor Chereșteșiu, București, 1977, p.264-268.

² Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p.311-325.

fie un pământ străin contra unor taxe, sau, în comitate, contra obișnuitelor robote. El este supus, în afară de aceasta, dărilor față de stat (mai puțin capitația), iar pe Pământul Crăiesc dijmelor față de preoții luterani, care, în contrast, beneficiau de întinse pământuri, de decimele de la credincioșii proprii, dar și de la români, având venituri între 600-1500 fl. în perioada de după revoluție. Popa român, așadar, ară, sapă, seceră alături de credincioșii săi, umblă la târg, la moară, la pădure ca și aceștia, poartă toate poverile, grijile și servituțile unei gospodării mai mari sau mai mici. Sărăcia este prin urmare cea care, cu toate excepțiile fericite care există, caracterizează condiția sa socială.

Acest statut economic umil și în același timp umilitor al clerului român prejudiciază grav și permanent gradul său de cultură, modul cum el se achită de înaltele îndatoriri pastorale pe care i le impun canoanele bisericești, prejudiciază în ultimă instanță chiar condiția socială a credincioșilor săi. Un prejudiciu cu atât mai grav, cu cât la români, în lipsa unei aristocrații bogate și instruite cum era cea maghiară, în lipsa unui patriciat orășenesc cum era cel săsesc, în lipsa chiar a unei puternice intelectualități laice, funcția socială a clerului ortodox și greco-catolic este, pe toată întinderea rețelei sale ierarhice, incomparabil mai mare decât la celelalte confesiuni. Cu deosebire în perioada de după revoluție, când societatea românească, eliberată de povara iobăgiei, se angajează într-un proces dificil de reînnoire generală, când sunt puse pe picioare alcătuiți colective de tot felul, când deviza preotului român era, scriu mereu și mereu ziarele epocii, regenerarea națiunii. Îndeplinirea acestei misiuni sociale impunea însă, mai mult chiar decât a celei canonice, ameliorarea condiției materiale a clerului. Fără o dotare corespunzătoare, citim în diversele memorii ale timpului, nu există cler cult, fără cler cult nu există popor luminat, fără educație nu există o adevărată libertate.

În același timp trebuie avut în vedere și faptul că preoții îndeplineau fără retribuție și importante servicii statului: sunt până târziu în 1894 ofițeri de stare civilă, ținând registrele botezaților, cununaților, decedaților, sunt auxiliari indispensabili ai administrației locale la recrutări, conscripții, vaccinări, sunt de drept și de fapt conducătorii întregii rețele școlare.

Iată de ce hotărîrea Universității sâsești din 3 aprilie 1848, adoptată la începuturile revoluției, când totul părea posibil, răspundea unor așteptări lungi ale trecutului, dar deschidea în același timp importante perspective pentru viitor.

Deoarece evenimentele revoluției, tulburările războiului civil, regimul stării de asediu de după 1849 au împiedicat aplicarea hotărîrii, chestiunea dotării clerului ortodox se va subsuma mării opere plănuite și realizate de Andrei Șaguna în vederea înnoirii sub toate aspectele a bisericii transilvănene. Într-adevăr, la 1 ianuarie 1850 el înaintează comisarului imperial Eduard Bach o documentată opinie privind biserica sa, în care, la acest capitol, se pronunță pentru acordarea câte unei porțiuni canonice sau a unui echivalent în bani precum și pentru acordarea unei case parohiale pe seama fiecărui preot ortodox. Se cere, de asemenea, ca în satele pur românești ale Pământului Crăiesc unde existau porțiuni canonice, case sau mori ale unor preoți evanghelic, acestea să fie acordate preotului care păstorea satul respectiv³.

³ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XIII (1850), nr.19-21; *Transilvania*, XVI (1885), nr.21-24.

Dar soluția spre care par să încline autoritățile absolutiste este aceea a salarizării preoților români de către stat, despre care se vorbește mai mult sau mai puțin insistent, de-a lungul întregului deceniu al VI-lea. Realizarea acestui plan trebuia însă astfel făcută încât să angajeze cât mai puțin vistieria statului, ceea ce însemna în primul rând reducerea numărului preoților ortodocși și greco-catolici, mare într-adevăr față de celelalte confesiuni, prin reglementarea parohiilor. Solicitat în această privință, episcopul Șaguna propune în noiembrie 1850 ministrului de interne trei categorii de parohii: de minimum 400, de minimum 600 și de minimum 800 de suflete, ai căror titulari urmau să fie remunerați de stat în mod diferențiat⁴. Să precizăm faptul că în această remunerație urmau să intre toate veniturile de care preoții beneficiau efectiv, statul urmând să acopere doar diferența până la minimumul stabilit. Pledoaria sa pentru acceptarea unor parohii mici vizează pe de o parte multitudinea funcțiilor canonice și laice ale preoților de rit ortodox, pe de altă parte mozaicul confesional al Transilvaniei, care făcea ca în una și aceeași localitate să existe 2-3 sau chiar 4-5 comunități bisericești. Cum însă Ministerul cultelor și instrucțiunii publice impunea în octombrie 1853 un barem de 1000 de suflete pentru o parohie, tratativele cu ierarhia ortodoxă au intrat într-un lung impas. Aceasta l-a determinat pe episcopul din Sibiu să apeleze în 1855, în contextul despăgubirilor pentru decimele preoților luterani, de-a dreptul la Împărat⁵.

Planul salarizării de către stat a preoților români, folosit de autoritățile absolutiste și ca o diversiune politică, deoarece tratativele întrerupte cu ortodocșii au continuat cu greco-catolicii⁶, s-a prăbușit odată cu schimbarea regimului politic în 1860, când se revine la vechea formulă a porțiunilor canonice. În acest nou climat politic, în sesiunea sa din vara anului 1861 Universitatea săsească va cere și va primi sancționarea imperială a deciziei sale din primăvara anului 1848⁷. Rămânea acum să fie stabilite modalitățile concrete ale realizării ei.

Dezbaterile forului colectiv de la Sibiu asupra acestei chestiuni, urgentate de interpelări și moțiuni ale românilor⁸, s-au desfășurat în mai 1862, pe baza referatului consilierului gubernial Iacob Rannicher, sub semnul unei constante apropieri politice între conducătorii români și sași, sub semnul deciziei din martie 1862 prin care era recunoscută la Sibiu egalitatea politică a națiunii române și se preconiza o soluție pentru validarea sa practică. Deși toți cei 22 de membri ai Universității au fost de acord asupra imperativului ameliorării condiției economice a preoției ortodoxe, nu au lipsit totuși diferențele de opinii, pe de o parte între deputații sași și români, pe de altă parte în rândul deputaților majoritari sași.

Ceea ce se discută mai întâi este cuantumul și componența porțiunii canonice. Sunt respinse pe rând atât propunerea lui Ilie Măcelaru pentru stabilirea unui minim și a unui maxim de pământ, cât și cea a lui Iacob Rannicher privind includerea în constitutivul pământului preoțesc a unor suprafețe de pădure și pășune. Impunerea unui cuantum - argumentează vorbitorii majorității - înseamnă a ignora diversitatea extremă a condițiilor locale, deoarece existau sate fără pământuri publice, înseamnă a încălca autonomia comunelor, a încălca prevederile altor legi⁹.

⁴ Ilarion Pușcariu, *Metropola românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p.73-87.

⁵ *Idem*, p.172-181.

⁶ Arh. St. Cluj, F. Ep. gr.cat. Gherla, 1859-2279.

⁷ Decizia Cămarilor aulice din Viena din 31 octombrie 1861: Arh. St. Budapesta, D-228, 1861-2272.

⁸ Interpelarea din 16 aprilie 1862 în *Telegraful român*, X (1862), nr. 38.

⁹ *Idem*, X (1862), nr. 39.

Se dispută în al doilea rând perioada soluționării practice a chestiunii. Respungându-se propunerea deputatului din Brașov, August Lassel care preconiza amânarea aplicării deciziei Universității până la adoptarea unei legi în dietă, majoritatea deputaților declară înzestrarea preoțimii ortodoxe ca o problemă de natură administrativă, deci de competența Universității, și ca o chestiune de urgență. Totuși nu se va stabili, cum ar fi fost de așteptat, un termen fix pentru aplicarea ei.

În fine, survin controverse asupra beneficiarului : se va împroprietări parohia ca atare, sau se vor împroprietări separat preoții fiecărei localități în parte. Nu lipsesc vocile care militează pentru salarizarea de către stat a clerului românesc și deci pentru reglementarea parohiilor prin concentrarea satelor mici¹⁰.

În mod surprinzător, cea mai călduroasă pledoarie pentru preoțimea română, cu numeroase și diverse reacții în presă, vine din partea singurului deputat maghiar ales în această sesiune, judele scăunal al Orăștiei Nagy Ignác. De când există Universitatea, declară el, pe masa verde a dezbaterilor sale nu a fost așezată o cerere mai dreaptă decât aceasta. Făcând o paralelă între situația materială a clerului luteran și a celui ortodox, înainte și după 1848, judele scăunal din Orăștie își exprimă mirarea că după revoluție s-a făcut atât de puțin, că cei în cauză așteaptă cu atâta răbdare, că ei petiționează în loc să pretindă, în virtutea egalei îndreptățiri. În ceea ce privește întinderea porțiunii canonice, este de părere să se dea preoților români atât cât aceștia să poată trăi potrivit rangului lor, cu atât mai mult cu cât credincioșii lor au contribuit la fel ca și sașii la constituirea averilor și bugetelor comunale.¹¹

În urma tuturor acestor dezbateri se va emite la 22 mai 1862 circulara Universității, prin care se ordona să se taie fiecărei parohii ortodoxe câte o porțiune canonică din pământurile comunale, acolo unde acestea existau. Când ele lipsesc, când comunele nu pot cumpăra pământul respectiv parohiilor ortodoxe, urma să li se asigure din casele comunale un salariu asemănător preoților celorlalte confesiuni, conform principiului egalității naționale¹². Nu s-a stabilit așadar nici cuantumul pământului, nici termenul acordării lui.

Două zile mai târziu episcopul Andrei Șaguna anunța pe preoții ortodocși, printr-o circulară specială, despre hotărîrea adoptată, cerându-le să insiste pentru aplicarea ei, să intre în comisiile satești ce urmau să fie constituite, să raporteze la Sibiu despre tot ceea ce urma să se facă.¹³

Aplicarea hotărîrii Universității sibiene, tipărită în limbile germană și română și trimisă tuturor comunelor de pe Pământul Crăiesc, trimisă de asemenea pentru întărire la Viena, a demarat greu și s-a desfășurat într-un ritm lent. Sunt incriminate în presă deopotrivă comitetele comunale, în care românii erau foarte slab reprezentați, ca și forurile scăunale și inspectorii, cărora li s-a pasat întreaga chestiune. Ea a avut de întâmpinat numeroase rezistențe locale nu numai în multe sate cu populație mixtă, ci și în unele sate pur românești ale Pământului Crăiesc. Vor apare, în aceste condiții, numeroase plângeri fie pentru tergiversarea aplicării hotărîrii, fie pentru modul pârținitor al aplicării sale.

¹⁰ *Idem*, X (1862), p. 170.

¹¹ *GazTrans* XXV (1862), nr. 40.

¹² *Idem*, XXV (1862) nr. 65.

¹³ *Telegraful român*, XI (1863), nr. 2.

Cea mai promptă și cea mai fericită soluție a fost găsită - spun contemporanii - în scaunul Miercurea, unde, grație și zelului judei regesc Ilie Măcelariu, aproape în fiecare sat s-au acordat, chiar în 1862, preotului ortodox între 400-600 fl. din casele comunale¹⁴. Aprecieri foarte laudative sunt emise de asemenea, în presă cel puțin, și asupra modului aplicării dispoziției în scaunul Sighișoara în privința calității pământului acordat¹⁵. Sunt exemplificate în presă satele Daneș și Saschiz.¹⁶

Mult mai dificilă s-a dovedit improprietărea clerului românesc în districtul Brașovului, de exemplu, unde, la insistențele repetate ale comesului Konrad Schmidt, s-au acordat preoților români pământuri între 15 iug. (Codlea, Feldioara, Prejmer, Rotbav) și 71/2 iug. (Herman, Bod, Sâmpetru), ceea ce, față de prescripțiile legii urbariale din 1846-47 însemna o jumătate, respectiv un sfert de sesie. Cum vom putea compara aceste porțiuni canonice, scrie Ioan Petric, unul din protopopii Brașovului, cu constitutivul de 34 și de 44 de iug. ale sesiilor urbariale din Banat și respectiv din Bucovina¹⁷. Nemulțumirile sunt cu atât mai mari cu cât au existat și sate în care pământurile acordate erau situate la marginile hotarelor, în locuri aride, umbrite, câteodată chiar improprii cultivării. Cei mai defavorizați par totuși preoții din Brașov, unde se acordă celor nouă preoți ortodocși același cuantum de 15 iug. ca și în restul districtului. Întrucât aceste pământuri au fost refuzate, chestiunea rămâne nerezolvată până în 1864. Mai generos Sibiu! acordă celor doi preoți ortodocși ai săi o suprafață de 17 iug.¹⁸, dar refuză în 1858, 1863 și 1867 înzestrarea parohiei greco-catolice, pe baza unui decret aulic din 1816 care institua principiul că în acele localități în care parohia romano-catolică avea porțiune canonică, cea greco-catolică nu poate beneficia de acest drept¹⁹. Și aici, la fel ca în alte locuri unde lucrurile nu erau definitiv clarificate, schimbarea regimului politic în anii 1865-1867 a zdruncinat suportul legal stabilit în 1862 prin apariția unor noi reglementări. Într-adevăr, legea 53 din 1868 stipula că în localitățile mixte, dacă o biserică sau o școală a unei confesiuni beneficia de ajutor din casa comunală, trebuie să se acorde ajutor și celorlalte confesiuni, în proporția populației lor. Pe această bază juridică nouă se va realiza de fapt înzestrarea mării majorități a școlilor confesionale ortodoxe și greco-catolice de pe Pământul Crăiesc după 1868.

Aceste câteva scurte considerații și exemplificări, departe de a epuiza întreaga complexitate a unui proces istoric lung și dificil, schițează totuși, sperăm, etapele și modalitățile în care el s-a realizat.

SIMION RETEGAN

¹⁴ *Idem*, XI (1863), nr. 91.

¹⁵ *Idem*, XIX (1871), nr. 3.

¹⁶ Arh. Mitrop. Sibiu, 1863-40, 488.

¹⁷ *Telegraful român*, X (1862), nr. 29.

¹⁸ *Idem*, XII (1864), nr. 10.

¹⁹ Arh. Mitrop. Sibiu 1862 - 319.

**DIE VERBESSERUNG EINER UNGLEICHHEIT.
DIE TÄTIGKEIT DER WIRTSCHAFTLICHEN AUSSTATTUNG
DER RUMÄNISCHEN KIRCHEN VOM KÖNIGLICHEN BODEN
IN DEN JAHREN 1861-1865**

(Zusammenfassung)

Das Artikel beschreibt in seinem ersten Teil die schwere materielle Lage der rumänischen Pfarrers, sowohl orthodox, als auch griechisch-katolisch, die in meisten Falle aus ihrer Arbeit lebten. Auf diesen allgemeinen Rahmen wird vom Verfasser analysiert die Beschlüsse der Sächsischen Universität vom 4. April 1848 und insbesondere vom 22. Mai 1862, wodurch die orthodoxen Pfarrers eine besondere Fläche Boden, - die sogenannte "portio canonica" -, oder, wo die Boden fehlten, ein geldliches Äquivalent bekommen. Es folgt dann die Art und Weise der Applikation dieser Beschlüsse präsentiert.

STATUTUL PENTRU ÎNFIINȚAREA BIBLIOTECII ASOCIAȚIEI ÎNVĂȚĂTORILOR DIN REGIMENTUL GRĂNICERESC CARANSEBEȘ

Prin grija lui Nicolae Andreevici, pe atunci director al Școlilor naționale grănicerești, se înființează în Caransebeș "Asociația cultivatoare a învățătorilor din Școlile naționale române din confiniul regimentului româno-bănățean", care în anul 1865 a primit aprobarea, cu Nr. 2301 din 7 iulie a Ministerului de război din Viena, să funcționeze biblioteca, tipărindu-se la Sibiu și statutul Asociației¹.

Biblioteca învățătorilor din granița caransebeșeană a luat naștere pe fundalul ideilor iluministe care au pătruns în graniță pe diverse căi, pe urmele reformelor iozefiniste, care și-au găsit aici un câmp larg de acțiune². Un rol deosebit de important în procesul de culturalizare, de dezvoltare a conștiinței naționale și a păstrării purității limbii române l-a avut Școala Ardeleană, ale cărei idei au fost adoptate de cărturarii români de aici la particularitățile create de sistemul militar în cadrul regimentului de grăniceri.

Pentru a înțelege mai bine procesul de culturalizare ce a avut loc și pe teritoriul militarizat al Banatului, va trebui să ținem seamă de condițiile care l-au favorizat. Aceste condiții trebuiesc căutate în anii premergători și nu greșim cu nimic atunci când amintim că și războaiele napoleoniene, la care au participat și grănicerii bănățeni, au mijlocit acestora să ia contact direct cu ideile care frământau Europa la acea vreme.

Ideile de libertate, de afirmare națională vor avea câmp mai larg de acțiune cu ocazia desfășurării evenimentelor din anii 1848-1849 la care au luat parte activă și bănățenii. Mișcarea revoluționară din anii 1848 - 49 a zdruncinat imperiul austriac care s-a văzut nevoit să ia măsuri de precauție și reformatoare de care au beneficiat și grănicerii bănățeni. Una din aceste măsuri a fost și aceea a modificării, în anul 1850, a Legilor grănicerești din anul 1807. Noua lege pe lângă acordarea de pământ soldaților grăniceri, a dat mai multă atenție limbii popoarelor din granița de răsărit a imperiului.

La toate acestea trebuie adăugate și înfrângerile Austriei din anii 1859 și 1866. Ele au schimbat mult raportul de forțe al Austriei în Europa, fapt ce determină să ia măsuri disperate pentru consolidarea pozițiilor pierdute. Din multiplele măsuri amintim doar Diploma imperială din 20 octombrie 1860 și Patenta din 26 februarie 1861. Aceste două acte normative dau un suflu nou luptei de emancipare a românilor din Transilvania. Atât diploma cât și patentă prevăd, printre altele,

¹ Statutul asociației se găsește la biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu, Nr. inv. II. 42731.

² Avem în vedere în mod deosebit reformele școlare și înființarea de școli naționale grănicerești în toate localitățile din componerea regimentului.

participarea naționalităților la treburile statului, egalitate în fața legilor și libertății religioase. Pe fondul ultimei prevederi se va dezvolta și lupta pentru autonomia bisericii din Banat. De subliniat că cele două documente au avut o durată scurtă de acțiune, rămânând pe mai departe valabilă lupta românilor pentru câștigarea drepturilor lor.

Un alt element care a favorizat înființarea Bibliotecii învățătorilor din granița caransebeșeană l-a constituit Asociația transilvăneană pentru literatura română și cultura poporului român.

Biblioteca Astra a constituit un model pentru multe localități din Transilvania și Banat, care, la rândul lor, au înființat biblioteci pentru răspândirea cărții și culturii românești. Caransebeșul nu putea să nu adere la asemenea acțiuni, fapt ce determină pe înaintașii mișcării de culturalizare să găsească modalități de aderare la mișcarea inițiată de Astra.

La toate acestea dar nu în ultimul rând, trebuie adăugat tezaurul cultural existent în viața de toate zilele a poporului. Moștenirea culturală a constituit suportul pe care s-a grefat tot ceea ce poporul a preluat din culturile cu care a intrat în contact, pe care le-a sintetizat, le-a adaptat și apoi le-a asimilat.

Analizând acest proces va trebui să ținem seama de imbinarea armonioasă între influențele primite și tradițiile existente în Banat. Este de apreciat vechimea tradiției culturale românești, despre care Lucian Blaga arăta că: "tradiția noastră e fără vârstă ca frunza verde"³.

Nu putem trece cu vederea activitatea cărturarilor grăniceri Nicolae Stoica de Hațeg, Ioan Tomiciu și Constantin Diaconovici Loga care au fost deținători și distribuitori de carte cu conținut variat, dar preponderent românesc. Este cazul să amintim aici și informația ce ne-o dă prof. D. Cioloca în legătură cu activitatea de curățire a limbii române de pictorul Trifon Achimescu în anul 1866 care într-un Ceaslov existent în biblioteca lui, a lipit peste cuvintele de altă origine o foiță de hârtie pe care a scris sinonimul lui dar de origine latină. Nu se pare ușoară acțiunea lui Achimescu, dar dacă amintim că Ceaslovul avea 294 de pagini ne dăm seama de efortul depus de pictorul caransebeșean⁴. Dar lucrurile nu se opresc aici deoarece de la acțiunea spontană, individuală, așa cum o semnalează prof. Cioloca, în Caransebeș se trece la măsuri oficiale dirijate chiar de conducerea orașului, Ne stă mărturie, în această direcție, acțiunea antistelui primar din Caransebeș, care la 31 ianuarie 1863 a trimis o scrisoare de înștiințare învățătorului Ioan Sârbu prin care îl roagă ca "din ziua întâmpinării domnului să începi a cânta cu școlarii domniei tale în loc de doamne miluiește, doamne îndură-te spre noi și a ne încălzi de aici înainte în cântări auzul cu expresiuni curat românești"⁵. Cererea a fost semnată, pe lângă antistelele primar, George Băiaș, de încă 19 caransebeșeni, aleșii orașului, care își încep scrisoarea lor cu cuvinte alese referitoare la limba română, arătând că: "în timpurile de față dulcea limbă a mamei noastre a început a se curăți de cuvinte străine." Sigur că la aceste exemple se mai pot adăuga încă multe altele.

Într-o asemenea conjunctură social-politică și culturală, necesitatea existenței unei biblioteci care să stea la dispoziția învățătorilor din Școlile naționale

³ L. Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1944, p.293.

⁴ *Foia diecezană, Caransebeș*, Anul LX, Nr. 13/1945 (în continuare: F. D., anul, numărul și data).

⁵ L. Groza, *Contribuții cu privire la regimentul românesc de graniță din Caransebeș în Banatica*, 1979, p.334-335.

grânicerești se simțea tot mai mult. Organizatorii au înțeles rolul cărții și al publicațiilor, că acestea deschid învățătorilor din graniță posibilități nelimitate de a înțelege și de a aprofunda evenimentele pe care le trăiau, precum și menirea lor pentru educarea, în spirit românesc, a elevilor din școlile la care funcționau.

Nicolae Andreevici, în calitatea sa de director al Școlilor naționale grânicerești, a luat mai multe măsuri care au avut menirea să pregătească învățătorii în vederea înființării unei biblioteci a învățătorilor din graniță. Astfel, în luna octombrie 1862, cu ocazia desfășurării cursurilor metodice a învățătorilor ținute la Caransebeș, Nicolae Andreevici a propus ca pentru pregătirea lor și pentru îmbogățirea limbii să se înființeze o bibliotecă la Caransebeș de la care învățătorii să poată imprumuta cărți. Cunoscând bine puterea financiară a învățătorilor și mai ales sesizând criza economică prin care trecea Imperiul, el a propus învățătorilor să crească viermi de mătase, ai căror gogoși să le dea în locul sumelor bănești necesare pentru cumpărarea cărților. Pentru menținerea legăturii dintre el și învățători s-a folosit de circularele care ajungeau cu regularitate la școlile din comunele grânicerești.

În circulara din 23 mai 1863, de pildă, el amintește învățătorilor că a adus la cunoștința conducerii regimentului hotărârea de a se înființa în Caransebeș o bibliotecă. Este semnificativ indemnul prin care Andreevici și-a încheiat circulara sa: "Deci nu pot spune despre unul din învățători că poate fi așa de debil în privința cuvântului său de onoare încât să-l calce acum în picioare, ceea ce ne-ar aduce mare dejosire în fața străinilor și a stăpânilor... Fiți dară consecvenți în făgăduința ce ați dat-o ca oameni de onoare, prin urmare nu vă pătați numele prin retragere căci cu aceea îl pătați ca învățători și pe al întregii noastre națiuni, ci cu conștiința curată aduceți pe altarul civilizațiunii jertfa ce ați promis-o de bună voie, spre a vă putea numi demni de chemarea și numele ce-l purtați ca luminătorii tinerimii române"⁶.

Nicolae Andreevici, ca un adept fidel al dezvoltării și promovării culturii și limbii române la grânicerii din regimentul caransebeșan, face apel atât la înalta funcție de învățător, cât și la menirea lor de a pregăti tinerii români din graniță în limitele celor mai înalte aspirații ale poporului român.

După ce demersurile pentru înființarea Asociației au fost aprobate, Andreevici a anunțat învățătorii printr-o altă circulară că ea va purta numele de: "Asociația cultivatoare a învățătorilor de la școlile naționale române din regimentul confinar româno-bănățean, pentru înființarea și susținerea unei biblioteci în Caransebeș".

Pentru buna funcționare a Asociației, precum și pentru organizarea și desfășurarea activităților în cadrul acesteia s-a elaborat un statut ce cuprindea XI capitole și 35 de articole⁷. Ele reglementau întreaga activitate a Asociației, drepturile și îndatoririle membrilor, precum și modul de folosire a fondurilor bibliotecii și a cărților și revistelor acesteia.

Cum era și firesc, statutul definește scopul și motivează modul de înfăptuire a celor propuse. Scopul asociației și al bibliotecii a fost acela de a "dezvolta cultura spirituală și științifică a corpului învățătorilor din confiniul regimentului româno-bănățean și mai departe lățirea limbii și a literaturii noastre române."(p.1)⁸.

⁶ V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat*, București, 1970, p.135.

⁷ Vezi anexa Nr. 1.

⁸ Cifrele din paranteză indică pagina sau articolul din statut.

Ca orice asociație creată în această perioadă, și asociația caransebeșană a fost formată din membri fondatori și membri activi (p.1).

O atenție deosebită s-a acordat drepturilor și îndatoririlor membrilor asociației. Pe lângă dreptul de a alege și de a fi ales în comitetul de conducere, membrii asociației mai aveau dreptul să participe la expunerile organizate, să împrumute cărți și periodicele care existau în bibliotecă (art.7).

Din îndatoriri semnalăm doar contribuția ce trebuia să o dea fiecare învățător și aceasta se ridica la 2 și 1/2 din salariul fiecăruia și 4 fl. valută actuală anual pentru directorul Școlilor naționale grănicerești (p.2).

Așa cum am mai arătat, învățătorii erau obligați să predea directorului școlilor naționale grănicerești și o cantitate de gogoși de mătase (p.2). Creșterea viermilor de mătase trebuie pusă în legătură și cu rolul educativ al școlii, ce avea menirea să dezvolte la copii îndeletnicirea și dragostea pentru economia casnică și agricolă. Nu trebuie neglijat faptul că, după absolvirea celor două clase ale școlilor naționale grănicerești, elevii care nu urmau alte forme de învățământ superioare erau obligați să urmeze în comunele lor cursurile postșcolare, care aveau un pronunțat caracter economic-agrar⁹.

O atenție deosebită s-a acordat în statut organelor alese, chemate să conducă și să administreze fondurile asociației. Au fost prevăzute îndatoriri și pentru adunarea generală, comitetul asociației, precum și pentru directorul școlilor naționale grănicerești.

Adunarea generală, conform articolului 15 din statut, avea toate drepturile de a lua hotărâri pentru bunul mers al asociației. De regulă, asociația își desfășura ședințele anual, în luna septembrie. La nevoie puteau avea loc și adunări generale extraordinare. Funcția de președinte a adunării generale era încredințată locțiitorului comandantului de regiment care, pentru bunul mers al asociației și al adunărilor generale, colabora cu directorul școlilor naționale grănicerești (art. 16-17).

Discuțiile și hotărârile luate în adunările generale, precum și activitatea asociației erau consemnate într-un registru de procese verbale, care era verificat de directorul școlilor naționale grănicerești.

În statut mai sânt consemnate drepturile adunării generale, din care evidențiem doar că aceasta veghea la bunul mers al asociației, alegea comitetul de conducere și hotăra primirea de noi membri, precum și modul de folosire chibzuită a fondurilor societății. Tot adunării generale îi revenea menirea de a schimba, la nevoie, anumite articole sau întregul statut (p. 4-5).

Pentru buna desfășurare a activității asociației și pentru îndeplinirea hotărârilor adunării generale, aceasta alegea un comitet format din nouă membri.

Din comitet, în mod obligatoriu, trebuia să facă parte președintele asociației, care era și președintele administrativ al acesteia, directorul școlilor naționale grănicerești, precum și directorul școlii capitale din Caransebeș. Ceilalți șase membri ai comitetului se alegeau de către adunarea generală pe o perioadă de trei ani din corpul învățătorilor astfel: un membru ce reprezenta cele trei cercuri de companie¹⁰, unul pentru campania Orșova și câte un membru pentru campaniile

⁹ V. Goian, *Din istoria școlilor grănicerești bănățene, în Studii de istorie a Banatului*, Timișoara, 1969, p.119-121.

¹⁰ Companiile grănicerești cu sediul la Bozovici, Dalboșej și Prigor.

Mehadia cu Petnic, Cornea cu Cornereva, Teregova cu Slatina și Caransebeș cu Ohaba (art. 21).

Comitetul de conducere se întrunea semestrial în Caransebeș pentru discutarea problemelor care stăteau în fața asociației.

Comitetul era obligat să raporteze anual în adunarea generală activitatea depusă, modul de îndeplinire a hotărârilor adunării generale, modul de folosire a fondurilor, precum și a face acesteia propuneri pentru buna desfășurare a activității în perioada următoare (p. 5-6).

Statutul face precizări privind atribuțiile directorului școlilor naționale grănicerești în cadrul asociației. Conform articolului 28, aceasta răspundea de întreaga activitate a bibliotecii care, de altfel, își avea locul în locuința sa. De asemenea, directorul școlilor naționale grănicerești ținea evidența fondurilor asociației, a încasărilor și cheltuielilor. Tot el se ocupa și de strângerea gogoșilor de mătase. Tot directorul școlilor naționale grănicerești ținea evidența cititorilor și tot el avea în păstrare chitanțele învățătorilor care împrumutau cărți și reviste pentru o perioadă mai îndelungată.

Capitolul X al statutului se referea la desființarea asociației și aceasta putea fi făcută numai de către adunarea generală. Ea, conform articolului 20, putea avea loc numai dacă la adunarea generală luau parte 7/8 din totalul membrilor și votau pentru desființare cel puțin 6/8 din cei prezenți.

Capitolul XI și ultimul cuprindea dispoziții finale și ele se refereau la modul de achiziție și împrumut al cărților și periodicele. Prin articolul 34, adunarea generală încredința toată puterea directorului școlilor naționale grănicerești pentru buna funcționare și cheltuirea chibzuită a fondurilor asociației.

Cum era și firesc, statutul asociației se încheia cu semnăturile oficialităților care au aprobat statutul, cât și înființarea asociației și a bibliotecii învățătorilor.

Aprobate fiind statutele, asociația și-a început activitatea și menționăm că în anul 1870 fiecare învățător a depus în fondul bibliotecii 30-40 fl. valută actuală. În același an Asociația și-a ținut adunarea generală la Teregova sub președinția lui Nicolae Andreevici. Din raportul expus la adunare rezultă că fondul bibliotecii s-a ridicat la suma de 2.300 fl. v.a. și au fost cumpărate cărți și reviste în valoare de 200 fl. v.a.¹¹.

Documentele rămase în arhivă nu consemnează ce cărți au existat în bibliotecă, dar dintr-o scrisoare a învățătorului Teodor Sârbu din Caransebeș, care a îndeplinit și funcția de bibliotecar, rezultă că: "s-au procurat pe seama bibliotecii, în lipsa altor opuri literare în înțelesul articolului 3 din statute, foile periodicele următoare și anume: *Volkschule*, *Praktische Landwirtschaft*, *Albina*, *Concordia*, *Familia*, *Telegraful român*, *Gura satului* și *Amicul poporului*, pe întregul an curgător"¹².

Cunoscând conținutul acestor reviste ne putem da seama de sistemul de informare al învățătorilor din graniță, deoarece revistele românești nu făceau altceva decât să mențină trează conștiința națională a poporului român, îmbogățirea limbii și a tezaurului literaturii prin publicarea celor mai valoroase contribuții literare românești. De asemenea, în aceste reviste, învățătorii din

¹¹ F. D., Anul II, Nr. 10/1887.

¹² V. Țircovnicu, *op.cit.*, p.137.

graniță găseau cele mai documentate și competente știri cu privire la lupta națională a românilor din Transilvania și nu numai. Era și acesta un puternic mijloc de informare a românilor din graniță cu tot ceea ce se întâmpla în toate părțile locuite de români.

La desființarea regimentului grăniceresc fondul și biblioteca au fost predate inspectoratului școlar regesc George Scherbauer. Nu mult după desființarea regimentului, această frumoasă inițiativă susținută de învățătorii din graniță ia o altă cale fapt ce crează nemulțumiri în rândul foștilor membri care, în repetate cereri, se plâng autorităților școlare insistând să se justifice folosirea ilegală a fondului bănesc creat prin contribuția lor voluntară¹³.

Dacă soarta fondurilor a fost destul de vitregă, ele fiind dirijate spre alte scopuri, biblioteca a fost donată Institutului pedagogic din Caransebeș pentru a sta la îndemâna viitorilor învățători¹⁴.

Instituție cu profund caracter educativ, biblioteca învățătorilor din regimentul de graniță din Caransebeș a pus la dispoziție învățătorilor grăniceri tezaurul de carte menit să contribuie la formarea și dezvoltarea conștiinței naționale a românilor bănățeni. Biblioteca a constituit un izvor nesecat de cunoștințe pentru învățătorii care transmiteau copiilor de grăniceri dragostea față de istoria și limba românească.

Dezvoltarea și permanentizarea activității de informare a învățătorilor din graniță sunt rezultatul exigențelor stipulate și în statut, care prevedea că: "scopul urmărit se îndeplinește prin citirea scrierilor cu preponderență pedagogic, etic și moral, precum și prin studiul literaturii, istoriei și altor volume" (art. 2).

Pornind de la acest deziderat, biblioteca, prin natura relațiilor ei cu învățătorii din graniță, a devenit un focar indispensabil de educație și informare, acționând convergent și unitar cu toate celelalte forme educaționale și în primul rând cu biserica și familiile grănicerilor în sânul cărora se desfășura nestingherit procesul de educație patriotică, națională și cetățenească în graniță.

Încă de la înființarea ei, biblioteca și-a propus să facă o largă difuzare a cărții și în mod deosebit a cărții românești (art. 3).

Privind retrospectiv modul în care și-a desfășurat rodnică activitate didactică, biblioteca învățătorilor din regimentul de graniță din Caransebeș a constituit un element deosebit însemnat pentru menținerea idealului național, pentru păstrarea ființei naționale, a purității limbii și promovarea culturii românești.

LIVIU GROZA

¹³ F. D., Anul II, Nr. 12 și 43 din 1887.

¹⁴ F. D., Anul XIII, Nr. 16/1898.

Traducere din limba germană II 42731

**Statutele
asociațiunei cultivatore a invetiatorilor
de
scole nationali romane
din confiniulu regimentului rom.-banaticu,
pentru inființarea și susținerea unei biblioteci
in CARANSEBEȘ.**

1. Scopul asociațiunei.

§ 1

Scopulu asociatiunei mai de aprôpe este desvoltarea culturai spirituale si scientifice a corpului invatiorescu din confiniulu regimentului romano-banaticu, precum și in linia mai departe latfrea limbei și literaturai romane.

II. Medilokele spre ajungerea scopului acestuia.

§ 2

Scopulu acesta sa se ajunga prin cetirea scrieriloru de cuprinsu preponderatoriu pedagogiecu, eticu, esteticu și morale, precum și prin studiulu literaturai, istoriei și a tuturor aceloru opuri, care mai vertosu chieamarii unei inventiatoriu suntu amosurate.

§ 3

Spre acestu folosu, sa infiintiédia o bibliotecam carea de astadata numai cu carti de cuprinsu strensu pedagogicu si istoricu se va provedé. - Afara de acestea se voru procura toate foile periodice in care sa pertractédia despre pedagogia și istoria in limba romana - Mao tardiu se pote inavutí bibliotec'a in urmarea unui concludu alu adunarii generale si cu opuri și foi germane.

III. Membri asociatiunei.

§ 4

Asociatiunea consta din fundatori apoi din membrii actuali.

§ 5

a) fundatorii.

Ca fundatori afara de directorela scólorulu nationali au intratu in asociatiunea asta toti membri corpului inventiatorescu de rel. gr. or. rom. a regimentul rom.-banaticu do granitia Nr. 13, carii substau directiunei scólorulu nationali in Caransebesiu și carii in consemnarea sub./ aici alaturata din porunca cu contribuiriile loru cu nume introdusi se afla.

§ 6

b) Membrii actuali.

Ca membru actualu prin decisiunea adunarii generali se primesco oricare individuu nepatatu, care - și dechiara in scrisu intrarea la asociatiune; la intrare odata pentru totdeauna depune 5 fi. și se oblega pe totu anulu a contribui 4 fi. v.a.

IV. Drepturile fundatoriloru si a membriloru actuali

§ 7

Drepturile fundatoriloru și a membruloru actuali sunt următoarele:

a) Intrarea in adunarea generale cu dreptulu de alegere și votisare.

- b) Participarea la consultatiile științifice întreprinse de asociațiune.
- c) Darea proiectelor pentru procurarea cărților, ziarelelor, mapelor n.a.

V. Detorințele fondatorilor și a membrilor actuali.

§ 8

a) Fondatorilor.

Totu fondatoriulu, desbatandu pe directorele școlerului național, apoi inventatoriulu din Rusebergu și Orsiiov'a, are în totu anului 2 1/2% din salariulu seu, și aceea încă înainte adeva în lun'a lui Maiu și Novembre în totu anulu pe calea Companiei a contribui la cas'a asociațiunei, iar directorele școlorului național și ambii inventatori ausinsemnati totu acolo nu a contribui cu cato 4 fi. v.a. pe anu.

§ 9

Pre lenga acest'a are în totu anului cu finea lui Iuliu a preda directorelui școlerului național fiecare fondatoru importulu seu venitulu, care lu va aduce cultur'a metasei dela 1/2 lotu de semintia sub a lui proprie îngrijire; fie acel'a în bani gat'a seu în gogosie ucise.

§ 10

b) Membrii actuali.

Membrii actuali suntu constrinsi numai spre acurat'a depunere anuale a contingentului din § 6 și afara de acesta contribuire, lor nu li se poate impune alta platire.

VI. Esirea din asociațiune.

§ 11

a) Fondatorii.

Calitatea unui fondatoru e neconditionata legata de calitatea de inventatoriu naționalu, De recede inventatoriulu dela postululu seu, înceta a fi fondatoru, potu inso competa iarasi pentru primirea lui de membru actuale. Totu asia și inventatoriulu celu nou introdusu amesuratu însusirea acesteia, pote intra ca fondatoru în asociațiune, dacă va depune amesuratulu tributulu de fondatoriu, și so va supune și celor'alte îndatoriri. Fondatorii recedenti se lipsescu de tota protensiunea la averea asociațiunei.

§ 12

b) membrii actuali.

membrii actuali au asi areta înscrisu presedintelui esirea lor din Asociațiune, remanu înse constrinsi a depune congențulu de platire întregu pe anulu curgatoriu. Cei ce nu platescu acuratu îndatorirea după facut'a odata admonitiune se voru socoti ca eschisi din asociațiune.

VII. Averea asociațiunei.

§ 13

Averea asociațiunei consta din fondulu fundatiunei (după §5) menitu de 508 fi. v.a., din contribuiriile procentuali și anuali (§8) a fondatorilor, precum și din venitul galetelor de matasa produse de densii (§9), în fine din tacele de primire și fiese de contribuiri anuali a membrilor actuali (§10).

Acea se va pastra într-o casă locata în localulu casei Regimentului, și nu o ertatu spro altu co de catu numai spre cele în §. 3, 20 și 30 însemnate scopuri a se întrobuinti'a.

VIII. Administrarea afacerilor asociațiunei.

§ 14.

Organele chemate pentru portarea treburilor acestei asociațiuni sunt:

- A. Adunarea generală,
- B. Comitetulu asociațiunei,
- C. Directorele școlorului național.

A. ADUNAREA GENERALE

§ 15.

Adunarea generală reprezintă totalitatea membrilor Asociației. Decisiunile ei conform statutelor sunt obligatorii pentru toți membrii Asociației - Ea face deciziunile cu absolută majoritate a voturilor.

La paritatea voturilor, cea parere vine la decizie, careia președintele se alătură. Pentru a fi decizia validă se cere reprezentarea cel puțin de 50 membrii.

§ 16.

Adunarea generală se va convoca în totu anul în luna lui Septembrie pe ziua prefaptă de președintele în cointelegere cu Directoarele acelorora naționali prin unu circulariu la Caransebeșu.

§ 17.

Preșidiul în adunarea generală a încredințat alu porta vice-colonelulu regimentulu 13. rom. banaticu do granitia, scau subsatitulu acestu'a ca președintele Asociației.

§ 18.

Despre petracările adunării generale se va porta unu protocolu care de președinte și de purtatoriulu protocolulu va fi a se subsemna și verifica.

§ 19.

În adunarea generală numai acele obiecte se voru petracă, care de președintele prin o scrisorie invitatoare spre acelu scopu publicată specialminte se voru consemna. Proiectele îndreptățătorulu spre votare și ale membrilor asociației trebuie - dacă voescu a fi primite în programulu adunării generale cei mai deapropae cu 4 săptămâni mai înainte, și aceea în scrisu a se împartăși președintelui.

§ 20.

Adunarea generală alege pe cei 6 membri consemnați în § 21 ai comitetulu administrativu; ca primesc reportulu comitetulu administrativu despre trebile asociației și decide preste densulu;

ca alege unu comitetu de reviziune, care are a revede socotelile anuale depuse de directoarele școlorulu naționali și face despre densele raportu adunării generale procșime;

ca decide adup'a socotelilor anuale revedute de comitetulu reviziunei;

ca decide despre primirea și reieptarea membrilor asociației; în fine - rezervandu-si aprobarea stăpanirei, decide pentru schimbarea statutorulu precum și pentru întrebuintarea averii asociației la întemplantarea desfacerei asociației - dar' totuși numai atunci cându în respectiv'a adunare generală 7/8 parti a membrilor asociației voru fi de față și 6/8 dintre cei de față voru votăși pentru schimbarea statutorulu său pentru desfacerea asociației.

B. COMITETULU ADMINISTRATIUNEI

§ 21.

Administratiunea afacerilor asociației o predata comitetulu administrativu.

Acest'a constă din 9 membrii.

Președintele asociației, care are și președinti'a în comitetulu administrativu, precum și directorulu școlorulu naționali, stăvnetatoriulu primariu alu școlei capitale în Caransebeș suntu membrii permanenți ai comitetulu administratiunei.

Cecalți 6 membrii ai comitetulu administrativu se alegu pe unu rostimpu de trei ani din corpulu inventatoriloru români după candidatiunea președintelui prin adunarea generală în așa chipu: că din cei trei candidați carii voru fi a se propune pentru cei 6 membrii de comitetu, unu membru se scada pe cele de antai trei cercuri de compania; unulu pe compania Orșoviei; în fine câte unu membru pe campaniele: Mehadi'a și Petnicu, - Corni'a și Cornerev'a, - Teregov'a și Slatin'a, - apoi Caransebeș și Ohab'a.

Membri deficienți sunt de presedinte asociatiunii în co'ntielegere cu directoru scóloru nationali din corpulu inventatoriloru romani provisoriu a se compune, supunenduse apoi alegerii, la adunarea generale procsima.

§ 22.

Comitetulu administrativu e reprezentantele asociatiunii și reprezenta pe acel'a facia cu stapanirea și cu a treile persóne.

§ 23.

Comitetulu administrativu se aduna în totu semestrulu pe diu'a de presedinte prefipta și mai nainte incunoscintiata în Caransebes.

§ 24.

Comitetulu în presinti'a de 6 membrii e îndreptatitu a face decideri. Spre validitatea decideriloru e de lipsa majoritate absoluta. Despre consultari se voru portá protocéle subsemnate de presedinte și de purtatoriulu protocolului.

§ 25.

Comitetulu administrativu primesc inseiintiariile semestriale a directorului nationalu despre averea fundatiunii și a asociatiunii, precum și despre starea bibliotecii și a culturai de matasa, defige despre aceea și face tot acele dispusetiuni, care convinu interesului asociatiunii, și nu sunt precisu rezervate pentru adunarea generale.

§ 26.

Comitetulu administrativu are osebitu a priveghia, ca totu fundatoriulu cu seminti'a de bombitie debuintiosa pentru cultur'a metasei de timpuriu sa se preveda.

Spre acestu scopu au cei 6 membri ai comitetului alesi din invetiatorii scolesii romani fiecare a purta o consemnare de evidentiala pentru totu cerculu companiei reprezentate prin trensulu, și consemnarile aceste mai nainte de deschiderea campaniei (lucrarii) de metasa directorului scoleloru nationali a le tramite.

Comitetulu a inpoternicitu la proiectarea directorului scóloru nationali a coperi eventualile defecte de semintia, prin cumparare din midiloele asociatiunii, și a prevede pe fundatori cu atare somintia pe lenga restituirea speselor.

§ 27.

Comitetulu administrativa face raportu anualu adunarii generali despre tóte afacerile asociatiunii, duce la cale prin directorulu scóloru nationali tóte conclusele adunarii generali, face adunarii generali proiecte libere, și csercedia prin presedintele sau puterea disciplinaria.

C. DIRECTORULU SCOLELORU NATIUNALI

§ 28.

Directorulu scóloru nationali csocutedia decisiunile adunarii generali, și a comitetului administrativu. Elu e conducatoriulu oficiului și a casei.

Sub manuducerea lui sta bibliotec'a. Elu aduna colectele membriloru asociatiunii și proventulu dela cultur'a metasii, elu porta protocolu despre venituri și erogatiuni și grijesc pentru depunerea prisosului din capitalu în hartii de statu austriace, ca se aduca frupte. Elu duce cas'a asociatiunii avendu dela aceea și presedintele și inventatoriulu primariu alu scolei capitalo cate o chiaie. Elu substerne socotelile documentale semestriale și anuali săl adeva pe cele de antai comitetului asociatiunii, iarú pe cele din urma adunarii generali.

Elu grijesc pentru tienerea evidentiala a cartfloru bibliotecii, precum și pentru acelorú ce se voru da imprumutu pe lunga reversu la singuraticii membrii ai asociatiunii.

Elu grijesc în fina și pentru procurarea necesaria a semintiei de vermi de metasa.

IX. Judetiulu arbitraruiu.

§ 29.

Certele provenite din legamentulu asociatiunii sunt prin unu judetiu arbitraruiu, a se conplan'a, la care ambe partile - si alegu care unu jude arbitraruiu, iar acestia unu superioru.

Neputenduse judii arbitrari intielege intru alegerea superiorului, va defige sortea asupr'a celoru proiectati.

X. Desfiintarea asociatiunei.

§ 30.

Daca comitetulu administrativu afla de lipsa, ca asociatiunea ast'a sa se desfaca are a substerne adunarii generali temeinic'a motiune dinpreuma cu proiectele privitoare la dispusesiunea cu averea asociatiunei, carea apoi dupa normativulu § 20 va ave despre aceea a dispune.

XI. Dispusetiuni speciali.

§ 31.

Comitetulu administrativu celu de antaiu se va constitui prin presedintele asociatiunei in contielegere cu directorulu școleloru nationali - Totusi membrii comitetului provisoriu denumiti - desbatandu pe membrii permanenti ai comitetului administrativu - voru ave la antaia adunare generale a se supune alegerii § 20.

§ 32.

Pentru anatai'a constituiere a bibliotecii sunt din fondulu fundatiunei 200 fi. v.a. ase eroga.

Deocamdata bibliotec'a a se eloca si pastra in locuintia directorului școleloru nationali.

§ 33.

Carti, dinarie, mape s.a. se potu acote din biblioteca numai pe langa reversu - Preste timpul concesu spre folosire, care are apriatu a se defige in reversu, se nu cutedie nici unu membru alu asociatiunei a tiene vre o bucata de inventariu a bibliotecii mai multu la sine.

Pentru ori ce vatamare garantedia datatoriulu de reversu si adeca pana la protiuulu indoiu catu consta bucat'a de inventariu cea imprumutata , dupa care apoiu aceea va trece in proprietatea lui.

§ 34.

Directorulu școleloru nationali si in linia mai departe membrii comitetului administrativu garantedia solidarmente pentru averea asociatiunei.

§ 35.

O copia verificata a acestoru statute prevedinte cu clausul'a de concesiune a inaltului c. r. ministeriu de resbelu are a se pastra in fiecare școla poporala din regimentulu rom.-banaticu de granitia.

Caransebes in 1. Iuniu 1865.

Andreeviciu m. p.

Directorulu școleloru romane de margine.

Desp. 7 Nr. 3711.

Statutele presinte ca intarescu deja pre temeiulu rescriptului nati. Ministeriu de resbelu din 7 Iuliu 1865 Desp. 10 Nr. 2301 din partea c. r. comande generale serbo-banatiche de tiera. Timisior'a in 14 Iuliu 1865.

In numele Escei. Sale comandantelui:

Mertena m. p.,
Marsialu locoteninte campestru.

Petriceevics m. p.,
vicecolonelu.

Decatra judetivlu c. r. alu regimentului de margine romano-banaticu Nr. 13 intru totu asemenea originalului, sau aflatu.

Caransebes, in 8 Noembre 1865.

Dr. Eberhartinger m. p.,
Maioru auditoru.

Tipăritu la 8, Filtsch in Sibiiu 1868.

**DAS GRÜNDUNGSSTATUT DER BIBLIOTHEK
DES LEHRERVERBANDES AUS DEM
GRENZEREGIMENT KARANSEBESCH
(Zusammenfassung)**

Der Verfasser analysiert das Statut des kulturellen Verbandes der Lehrer aus den Nationalschulen des rumänisch-banater Grenzerregiments für Gründung und Unterstützung einer Bibliothek in Karansebesch.

Der Lehrerverband bildete ein Element von besonderer Wichtigkeit für die Aufrechterhaltung des nationalen Ideals, für die Reinhaltung der Sprache und für die Förderund der rumänischen Kultur.

SOCIETATEA REVOLUȚIONARĂ ROMÂNĂ (1893 - 1894)

Este îndeobște cunoscut că, în cea de-a doua jumătate a sec. al XIX-lea și mai ales după constituirea statului național român în 1859, năzuința spre unitatea deplină a românilor devenise deosebit de puternică. Desăvârșirea unității naționale, necesitate istorică obiectivă, era dorită de toți românii, găsind un larg ecou în toate clasele și păturile sociale.

Legătura dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților, de fapt, nu s-a făcut niciodată, pentru că ea s-a născut și a existat odată cu poporul român. Astfel că problema transilvăneană era, de fapt, o problemă a întregii națiuni române care prin reprezentanții ei a întreprins acțiuni ce vizau dezmembrarea monarhiei austro-ungare și unirea românilor într-un sigur stat, deși condițiile interne și externe făceau imposibilă realizarea acestui deziderat în acel moment.

Declanșarea mișcării memorandiste a constituit și pentru tineretul român de pretutindeni prilejul de a-și da mâna, de a se organiza și mai ales de a acționa într-un front comun de luptă națională. Sunt cunoscute programele de acțiune, desfășurarea congreselor studențești, memoriile, protestele, mitingurile, apelurile, mesajele de solidaritate și înfrățire etc., destinate să susțină lupta românilor din Transilvania și realizarea unității naționale¹.

Entuziasmul cu care s-a desfășurat la Sibiu Conferința Partidului Național Român din 23 iulie 1893, la care au participat și unele personalități politice și culturale din România, ridicarea problemei Transilvaniei de la tribuna parlamentului României, în această perioadă, au avut un larg răsunet peste granițele de partid sau indiferent de apartenența de clasă. Discursurile principalilor oameni politici români nu puteau decât să însufletească și mai mult opinia publică de pretutindeni, mobilizând națiunea română în totalitatea sa. Iar politica Partidului Național Liberal în problema națională, dată fiind componența socială a partidului în care burghezia avea majoritate și profitând de faptul că se afla în opoziție, exprima cu mai multă hotărâre și libertate idealul național al desăvârșirii unirii, aprinzând speranța românilor de peste munți și "făcându-i să creadă într-o intervențiune a statului român"².

¹ Fl. Preda, *Poziția studenților din România față de mișcarea națională a românilor transilvăneni (1885-1894)*, în *AUB*, seria științe sociale, istorie, XII, 30, 1963; Șt. Pascu, *Mișcarea memorandistă și lupta pentru unitatea de stat (1881-1805)*, în *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 66-70; E. Glodariu, *Participarea tineretului universitar român din Austro-Ungaria la mișcarea memorandistă*, în *ActaMN*, XVII (1980), p. 313-322; *Correspondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, p. 191-196, 282-285 (mai departe G. Moroianu); C.I. Stan, *Participarea studenților bucureșteni la mișcarea memorandistă*, în *ActaMN*, XX (1983), p. 257-272.

² *Voința națională*, nr. 2719 din 3/15 decembrie 1893; N. Filipescu, *Discursuri politice*, vol I, 1888 - 1901. București, 1912, p. 500; T.V. Păcățianu, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub*

De altfel, și ungurul Jancsó Benedek consemna, câțiva ani mai târziu, că opoziția liberală română "a vestit pe față că ajungând la putere, prima grijă îi va fi ocuparea Transilvaniei"³.

Ideea unității naționale, "acest ideal mare și generos", Șt. Periețeanu-Buzău, casierul *Ligii culturale*, îl credea mai aproape de realizare decât mulți alții. El mărturisea într-o corespondență din 13/25 noiembrie 1893 către George Moroianu că acesta era "singurul ideal ce trebuie să încălzească mintea și ardoarea la luptă a oricărui român ... și nu se așteaptă decât momentul favorabil și *omul providențial*, Cavour al românilor, care să-l facă să răsară și să producă fructele binefăcătoare care să ne adune pe toți la un loc". Bătrânii au aruncat sămânța - continua Șt. Periețeanu-Buzău scrisoarea -, "este rolul tinereții să cultive ogrorul și să aștepte coacerea fructelor și prin urmare să se pregătească pentru a consolida edificiul a cărui temelie o punem"⁴.

Exista, fără îndoială în această perioadă, în conjunctura politică de atunci, o stare deosebit de explozivă, la un pas de o izbucnire revoluționară cu caracter național.

Procesul memorandist din mai 1894, contrar așteptărilor organizatorilor lui, s-a transformat într-o impresionantă manifestație de solidaritate și afirmare românească, la care au participat reprezentanții tuturor stărilor sociale de pe ambele versante ale Carpaților. Entuziasmul popular era așa de puternic în zilele procesului de la Cluj și după aceea, încât în acele zile el se putea transforma într-o adevărată revoluție, așa cum de altfel dorea să o facă studențimea română⁵.

Într-o asemenea atmosferă și-a desfășurat activitatea *Societatea revoluționară română*, care probabil la propunerile unor patrioți inflăcărați din conducerea *Ligii culturale* (V. A. Urechea, I. Lupulescu, Șt. Periețeanu-Buzău etc) s-a organizat în sânul tineretului român de dincolo și de dincoace de Carpați în perioada anilor 1893-1894, care la momentul oportun să poată interveni cu armele pentru a dezlănțui în Transilvania o revoluție pentru triumful cauzei unității naționale, chiar dacă "prudența și legalitatea" trebuiau să fie cuvântul de ordine⁶.

Ideea societății putea să renască din activitatea Societății "Carpații", care de la început a avut un caracter preponderent politic și revoluționar, cu scopul de a pregăti pe toate planurile înfăptuirea deplinei unități de stat a poporului român.

coroana ungară, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 555; T.P. Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888-1899)*, București, 1967, p. 150-169; A. Bunea, *Problema Transilvaniei în dezbaterile parlamentului României în timpul mișcării memorandiste (1892-1895)*, în *Studia* 1969, fasc. 1, p. 77-94; fasc. 2, p. 93-105.

³ *Politica de naționalități a lui Dezideriu Bánffy*, București, 1899, p. 7. Cu toate acestea, Jancsó Benedek era convins încă din 1893 că posibilitatea izbucnirii unei revoluții nu exista și nici a intervenției armatei române (Gaz. Trans. nr. 158 din 20 iulie/1 august 1893, p. 2). O asemenea convingere o prezenta și ziarul "Timpul", organul de presă al Partidului conservator din România, care în numărul din 6 decembrie 1893, criticându-i pe liberali în problema națională, era sigur că, în situația venirii acestora la conducerea țării, ei nu vor putea expedia armata peste graniță pentru înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România (cf. *Tribuna*, nr. 265 din 28 noiembrie/10 decembrie 1893, p. 1058).

⁴ G. Moroianu, p. 206-207.

⁵ Al. Vaida Voevod, *Martiriul memorandist*, în *Gazeta juridică a Transilvaniei*, nr. 5-10 din 30 octombrie 1944, p. 280; V. Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat*, [București, 1947], p. 243, 365-366; Șt. Pascu, *op.cit.*, p. 66-70; N. Josan, *Mișcarea memorandistă în comitatul Alba de Jos*, în *Apulum*, VIII (1971), 347-376; Ș. Polverejan, N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973, p. 213-215, 271-273, 283, 292-296, 301-310, 317-319; V. Netea, C. Gh. Marinescu, "Liga culturală" și *Unirea Transilvaniei cu România*, Iași, 1978, p. 97-117; T. Nicoară, *Acțiunea și procesul Memorandului. Ecouri interne și internaționale*, în *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, 1992, p. 52-80.

⁶ V. Netea, *op.cit.*, p. 342-343; Idem, *Spre unitatea statală a poporului român - Legături politice și culturale între anii 1859-1918*, București 1979, p. 216-217.

Supusă unei atente supravegheri polițienești, culminând cu expulzarea unora din conducătorii societății de către guvernul român, datorită puternicei presiuni politico-diplomatice exercitate de Austro-Ungaria și Germania, Societatea "Carpații" va fi nevoită să-și înceteze activitatea (1881-1885) pentru a evita o aventură cu consecințe imprevizibile pentru țară. În aceste condiții, deși opinia publică din România s-a solidarizat și a înfierat măsurile de reprimare luate de guvern împotriva Societății "Carpații", asemenea încercări ca ale "carpatinilor", de a declanșa o acțiune militară de eliberare a provinciilor subjugate, până în anii 1893/94 nu se mai înregistrează⁷.

Ideea societății reluată probabil și cu prilejul Conferinței naționale din 23-24 iulie 1893 de la Sibiu, unde organizatorii au încercat să decoreze cei patru pereți din sala adunării "Gesellschaftshaus" cu steagurile roșu, galben, alb și albastru, confecționate și dedicate conferinței de sibieni, din care să nu lipsească bineînțeles tricolorul românesc. La intervenția reprezentantului poliției locale, autoritățile maghiare n-au îngăduit ca tricolorul românesc să împodobească, chiar și prin culori separate, conferința națională, scoțând din sală steagul albastru cu inscripția "Pe voi vă urmăm! - Tinerimea română din Sibiu" și l-au arborat deasupra ușii la intrare. Au rămas arborate în interiorul sălii: steagul galben cu inscripția "Trăiască poporul român! - Meseriașii români din Sibiu"; steagul roșu cu inscripția "Totul pentru națiune - Fetele române din Sibiu" și cel alb, cu inscripția "Uniți-vă în cuget, uniți-vă în simțiri - Damele române din Sibiu"⁸.

Acest incident a dat prilej lui Gogu Cantacuzino de a propune și a insista ca steagul albastru să fie predat tinerimii din România liberă, care "să plece cu acel steag din oraș în oraș, din sat în sat, din cătun în cătun până când toată suflarea românească îl va subscrie, iar până atunci să aștepte frații de aici cu cele două colori momentul unirii și completării stindardului național"⁹.

Propunerea a fost acceptată, cu speranța mărturisită "că această brutală despărțire nu va mai ține mult, și în curând va intra și albastru ("culoarea credinței") la locul de onoare, lângă surorile ei", întreaga națiune română fiind conștientă de drepturile și chemarea sa în realizarea unității naționale¹⁰.

În discuțiile ce au urmat s-a ajuns la concluzia că nu numai drapelul albastru să fie oferit studențimii de peste Carpați, ci și cel roșu - cel galben urmând să rămână transilvănenilor - reunirea lor, la momentul oportun, într-un singur drapel tricolor, având să simbolizeze însăși realizarea unității naționale.

Întrunirea reprezentanților tinerimii universitare din România cu frații lor din Austro-Ungaria, precum a face schimbul de drapele hotărât, s-a realizat în inima Carpaților, la Predeal, începând cu data de 18/30 iulie 1893 sub auspiciile *Ligii culturale*. Delegația transilvănenilor, compusă din studenții universitari Lazăr Popovici, Liviu Tilea, E. Tătar, N. Lupan și Al. Vaida-Voevod, a predat în 20 iulie st. n. 1893 două din cele trei părți ale tricolorului, stindardele roșu și albastru, președintelui *Ligii culturale*, V. A. Urechia, care le-a înmănat apoi studenților ieșeni și bucureșteni¹¹.

⁷ T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitatea națională și diplomația puterilor centrale (1878-1895)*, Timișoara, 1979, p. 33-99.

⁸ *Tribuna*, nr. 153 din 13/25 iulie 1893, p. 609.

⁹ *Idem*, nr. 154 din 14/26 iulie 1893, p. 614.

¹⁰ *Idem*, p. 613; *Idem*, nr. 156 din 16/28 iulie 1893, p. 621.

¹¹ *Idem*, 1893, nr. 159-160; V. Vesa, *Conferința extraordinară a Partidului Național Român din Transilvania*

În cuvântul său, conducătorul delegației studenților transilvăneni, Lazăr Popovici, a accentuat că granița politică care desparte pe români nu există în inimile lor în care un singur gând bate, declarând că stindardul tricolor insultat de autoritatea publică îl împarte astfel: "cel auriu ca sfântul soare rămâne la noi, căci înseamnă viitorul românismului, care nu e depărtat, stindardul albastru îl predăm fraților din București, cel roșu care înseamnă focul ce ne străbate inimile pentru poporul nostru, îl predăm fraților din Iași. Dintr-un stindard trei bucăți am ales, credem însă că nu e departe timpul când iarăși se vor uni"¹².

Printre participanți remarcăm prezența și a altor personalități politice și culturale, ca Ionel Grădișteanu, Ioan Slavici, I. Russu - Șirianu, Vasile Mangra, Valeriu Braniște, D. Policrat, I. C. Drăgescu, I. N. Roman, precum și sutele de studenți de pe ambele versante ale Carpaților (din care reținem pe Șt. Rășeanu - Iașu, Băileanu, Gidiu, C. Ionescu - București, Pompiliu Dan, Ioan Vaida-Voevod din Transilvania)¹³, de altfel, unii dintre aceștia regăsindu-i în *Societatea revoluționară română*. "În tăcere, ca și natura, veți ști a lucra, o junime, pentru realizarea idealului național și politic - spunea președintele *Ligii culturale* în discursul său cu acest prilej. - La lucru dar, o junime, vouă vă este dat pe cale culturală, să reinființați pe o singură hampă curcubeul național, drapelul tricolor"¹⁴.

Inițiativa a fost preluată de un grup de tineri transilvăneni și din regat, membri ai *Ligii culturale*, studenți, profesori, medici, juriști (unii dintre ei proaspeți absolvenți de facultate), preoți și ofițeri care au hotărât să-și ofere contribuția, și să presteze în scris un jurământ solemn "pe conștiință și onoare", jertfindu-și chiar viața pentru cauza unității românești, societatea secretă fiind confirmată de existența la Secția manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, în Arhiva lui Alex. V. Periețeanu-Buzău a unui număr de 22 declarații-jurăminte în original¹⁵.

Conform documentelor existente, primul jurământ a fost scris (depus) la 1 octombrie 1893, iar ultimul la 12 octombrie 1894, semnate de următorii tineri: Aurel C. Popovici, Ioan Russu-Șirianu, August A. Nicoară, George Candrea, Valeriu Braniște, Iordan Bogdan, Coriolan Popescu, Valeriu Popovici, George Fleșeriu, I. Muntianu, prof. dr. Em. Elefterescu, E. Serbac - prof. la Școala reală lutherană, dr. Pompilie, A. Verzea - paroh greco-ortodox, Nicolae Bozga - teolog absolvent și student în litere și ofițerii mr. N. Vărujan, mr. de geniu N. Ionescu, cpt. de artilerie D. Iliescu, cpt. N. Rovinari (șef de stat major), cpt. N. Noda (din administrația Ministerului de război), lt. V. Vasiliu (de la Arsenalul statului) și lt. P. Gh. Demetriad¹⁶.

Dar să prezentăm în continuare conținutul unora din jurămintele prin care acest tineret înflăcărat declara că va merge până acolo încât își va jertfi chiar viața pentru cauza eliberării Transilvaniei, pentru a ne da seama de intențiile societății.

(23-24 iulie 1893), în *Acta MN*, V(1968), p. 606; V. Braniște, *Amintiri din închisoare* (Însemnări contemporane și autobiografice), București, 1972, p. 193-195; V. Netea, *Spre unitatea statală...*, p. 462-463; V. Netea, C. Gh. Marinescu, *op.cit.*, p. 90.

¹² *Tribuna*, nr. 160 din 22 iulie/3 august 1893, p. 637-638.

¹³ Ibidem; Direcția Generală a Arhivelor Statului București (mai departe DGAS), *Fond I. Rațiu*, dosar 855 și 1023/1893 (Coresp. I.N. Roman și I. C. Drăgescu către Emilia Rațiu din iulie 1893).

¹⁴ *Tribuna*, nr. 161 din 23 iulie/4 august 1893, p. 641-642.

¹⁵ Biblioteca Academiei Române (mai departe BAR), *Arh. Alex. V. Periețeanu-Buzău*, A. 624, I Acte 15-35; Idem, mss. 20, f.1.

¹⁶ Ibidem; V. Netea, *Istoria Memorandului...*, p. 342-343; C.I. Stan, *op.cit.*, p. 265,271; V. Netea, *Spre unitatea statală...*, p. 216-217.

Aurel C. Popovici, redactorul principal al *Replicii din 1892*, aflat în timpul procesului memorandist emigrat în România, la București, va scrie și semna în mai 1894 următoarele: "Jur pe conștiința mea de român și onoarea mea de om a face parte din Societatea revoluționară românească și a-mi jertfi viața pentru desrobirea românismului din Transilvania"¹⁷ (fig. 1). Un asemenea final de jurământ, "pentru desrobirea românismului din Transilvania", îl semna tot la București, la 11 iunie 1894, "necunoscutul" deocamdată I. Muntianu¹⁸.

Reproducem în continuare jurământul lui George Candrea și al lui August A. Nicoară, doi colaboratori de marcă ai lui Aurel C. Popovici la redactarea *Replicii*¹⁹.

George Candrea (1862-1900), doctor în filosofie la Strasbourg (1894), cu multiple activități de învățător, profesor, publicist și folclorist în Transilvania și apoi în România, a cărui viață și activitate ar merita pe larg cercetată și prezentată într-o monografie istorică²⁰, scria la București în 5 octombrie 1894 următoarele: "Jur pe conștiința mea de român și pe onoarea mea de om a fi afiliatul credincios al societății revoluționare românești și mă declar gata a-mi jertfi cele mai bune ale mele puteri și viața chiar pentru desrobirea poporului românesc din Transilvania și Ungaria. Jur a păstra secretul tuturor comuni-cărilor privitoare la această societate"²¹.

Juristul dr. August A. Nicoară, semna și el la 30 mai/11 iunie 1894 în București, pomenita "declarațiune" ce preciza că: "Jur pe unul Dumnezeu, onoare și conștiință, că-mi voi jertfi viața pentru triumful cauzei românești, luând parte activă la revoluția, ce o pregătim"²² (fig. 2).

Correspondența acestuia cu George Moroianu din perioada pregătirii *Replicii* îl remarcă ca un luptător ce tindea "la crearea unei epoci de renaștere și învingere sigură", în care "tinerimea academică va fi farul luminător, motorul tuturor aspirațiilor mai înalte"²³. De altfel, în iunie 1894, pe când se afla la București, unde va semna "declarația-jurământ" consemnată mai sus, se pare că August A. Nicoară împărtășea prin cafenelele bucureștene un plan pe care, din păcate, corespondența lui Șt. Perieșeanu-Buzău către același George Moroianu nu-l dezvăluie²⁴.

Jurământul nedatat al ziaristului, scriitorului și omului politic Ioan Russu-Șirianu (1864-1909) consemna: "Jur pe D-zeu pe onoare și conștiință că-mi voi jertfi viața pentru triumfarea cauzei românești luând parte activă la revoluția ce o pregătim"²⁵ (fig. 3). De altfel, corespondența din această perioadă purtată de I. Russu-Șirianu cu unele personalități din România confirmă și ea speranțele ce și le făceau toți românii în anii mișcării memorandiste cu privire la realizarea idealului național. "Noi, cești martirisați - scria Șirianu din Sibiu către Ion Lupulescu secretar general al *Ligii culturale* la 14/26 mai 1893 - așteptăm ca prin dragostea voastră de neam și spiritul de jertfă să dovedești lumii întregi, că într-un veac de

¹⁷ BAR, Arh. Alex. V. Perieșeanu-Buzău, A. 624, I Acte 15.

¹⁸ Idem, I Acte 31.

¹⁹ N. Cordoș, *Din istoricul elaborării și tipării "Replicii"*, în *ActaMN*, XX(1983), p. 187-212.

²⁰ *Drapelul*, nr. 40 din 19 mai/1 iunie 1901; *Tribuna*, nr. 101 din 31 mai/13 iunie 1901; V. Braniște, *op.cit.*; Idem, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj-Napoca, 1980, p. 86-89, 279; G. Moroianu, p. 50-56, 288.

²¹ BAR, Arh. Alex. V. Perieșeanu-Buzău, A. 624, I Acte 32; V. Netea, *Spre unitatea statală...*, p. 216.

²² BAR, Arh. Alex. V. Perieșeanu-Buzău, A. 624, I Acte 17. Asemenea jurământ este și cel al prof. Em. Elefterescu (Idem, I Acte 30 și V. Netea, *Spre unitatea statală...*, p. 217).

²³ G. Moroianu, p. 194.

²⁴ Idem, p. 222-223.

²⁵ BAR, Arh. Alex. V. Perieșeanu-Buzău, A. 624, I Acte 16; E. Glück, N. Roșu, *Aradul și mișcarea memorandistilor*, vol. I, Arad, 1974, p. 30.

lumină și libertate, *munții nu mai pot să despartă un popor*. Mai ales nu un popor care a jertfit și jertfește"²⁶.

Într-o altă corespondență trimisă din Arad la 8 noiembrie 1893 fruntașului liberal, director al ziarului "Voința națională" și membru al conducerii executive a *Ligii culturale*, Gh. C. Cantacuzino, același I. Russu-Șirianu îi co-munica acestuia că: "Peste tot, oamenii noștri așteaptă foarte mult de la o luptă națională ce să se dea în unire cu D-voastră, din regatul liber", mărturisind speranța trează a românilor transilvăneni care alături de cei care luptau pentru ei "știu să judece bine lucrurile politice"²⁷. Așa se explică și constatarea supărătoare a lui Eugen Brote, "căpitanul" tribuniștilor de la Sibiu, făcută în corespondența sa din august 1893 către Septimiu Albini, cum că fără nici o trebuință, gruparea și ziarul "Tribuna" devin tot mai iredentiste, neînțelegând ce doresc și unde vor să ajungă"²⁸.

Jurământul de adeziune al publicistului și omului politic de mai târziu dr. Valeriu Braniște (1869-1928) pentru societatea în cauză, semnat la 20 octombrie 1893, precizează: "Jur pe Dumnezeu, pe conștiință și onoare că-mi voi jertfi viața pentru triumfarea cauzei românești, luând parte activă la revoluția ce o pregătim"²⁹.

Din grupul celor șapte tineri ofițeri înscrși în această societate, transcriem jurământul locotenentului de la Arsenalul armatei române, V. Vasiliu, care consemna la 16 iunie 1894: "Jur pe Dumnezeu, pe onoare și pe conștiință că-mi voi jertfi viața pentru triumful cauzei românești luând parte activă la revoluția ce o pregătim. Și mă angajez a fabrica orice explosiv pentru acest scop"³⁰ - ceea ce ne edifică pe deplin asupra modalităților și mijloacelor de înfăptuire a revoluției preconizate.

Pe lângă cei 22 de tineri consemnați că au făcut parte din *Societatea revoluționară română*, documentele arhivei cercetate ne precizează că din aceasta au făcut parte și viitorii conducători politici ai românilor transilvăneni, Iuliu Maniu și Alexandru Vaida-Voevod, numărul membrilor ajungând astfel la cifra cunoscută și consemnată de 24³¹, noi neînlăturând posibilitatea unui număr mai mare de aderenți. Declarațiile originale ale celor două personalități politice nu s-au găsit însă în fondul amintit, deoarece au fost ridicate de la Biblioteca Academiei Române în anul 1929 și dăruite acestora de I. Morandini³².

După cum se știe însă, revoluția proiectată să izbucnească cu prilejul procesului memorandist de la Cluj n-a avut loc, deși despre ea s-a mai vorbit și în zilele de după proces până la grațierea condamnaților de la Vaș și Seghedin din 16 septembrie 1895³³. Burghezia română aflată în fruntea mișcării se temea de revoluție, chiar reprezentanții săi cei mai hotărâți, căci aceasta putea să-i scape de sub control, să-i depășească programul și interesele proprii, preferând "armele adevărului și dreptății". Așa înțelegea ea esența ideii de naționalitate prin respectarea formelor legale ale luptei și respingerea oricărui act care putea să compromită principiile înalte ale dreptului istoric al românilor asupra Transilvaniei.

²⁶ BAR, mss. rom. 4855, *Fond Liga culturală*, f. 183.

²⁷ Idem, mss. Corespondență inv. nr. 79482.

²⁸ Idem, nr. 27048-27049.

²⁹ Idem, *Arh. Alex. V. Periețeanu-Buzău*, mss. 20, f.1.; C.I. Stan, op.cit., p. 271.

³⁰ BAR, *Arh. Alex. V. Periețeanu-Buzău*, A. 624, I Acte 35; V. Netea, *Istoria Memorandului...*, p. 343.

³¹ BAR, *Arh. Alex. V. Periețeanu-Buzău*, A. 624, I Acte 21.

³² Idem, I. Acte 15-35; V. Netea, *Istoria Memorandului...*, p. 343.

³³ V. Netea, *Istoria Memorandului...*, p. 343; N. Josan, op.cit.; BAR, A. 1960.

De altfel, Ioan Rațiu și Eugen Brote, unul președinte și celălalt vicepreședinte al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria în această perioadă, se pronunțau împotriva unei izbucniri revoluționare, evitând iredentismul și dorind ca poporul român să-și păstreze cumpătul pentru că lupta a fost dusă până atunci cu corectitudine și legalitate pe calea justiției și a adevărului, folosind mijloacele constituționale și democratice pentru atingerea scopurilor³⁴. Apreciind schimbul de stindarde la întrunirea reprezentanților studențimii române de la Predeal din 18/30 iulie 1893, dr. Ioan Rațiu consemna într-o scrisoare din 4 august a aceluiași an către George Pop de Băsești că "ideea în sine este sublimă", dar că el și Comitetul central n-au aprobat ca "tinerimea noastră" să fie prezentă la manifestări pentru ca autoritățile maghiare să nu califice acțiunea ca un act de iredentism ce ar compromite cauza națională³⁵.

Semnificativă în această direcție este și recomandarea pe care o face V.A. Urechia în timpul procesului memorandist secțiunilor locale ale *Ligii culturale*, solicitându-le să-și exprime solidaritatea cu cauza memorandiștilor, evitând "scrupulos manifestarea a oricărui sentiment iredentist, căci așa ni se cere chiar de la Sibiu, și am face, astfel, un rău serviciu cauzei ce se va judeca a doua zi"³⁶.

Scriindu-i unei personalități politice din România în cursul anilor 1898/99, bătrânul președinte Ioan Rațiu consemna în ciorna scrisorii (rămasă în arhiva familiei) aceleași idei și atitudini, că de la anul 1892 încoace: "întruna v-am rugat să nu faceți gălăgie pe stradă și demonstrații fără rost căci acestea sunt *arme* cu două tăișuri și tăișul folosit de dușmani în contra noastră e cu mult mai periculos de cum ne e de folos celălalt. Cel dintâi e arma cu care dușmanii ne înfățișează de iredentiști³⁷ și revoluționari, *ceea ce vă spunem sus și tare, că nu suntem* - luptăm și vom lupta pe cale legală până la isbândă"³⁸.

Obiectivele *Societății revoluționare române*, după cum se cunoaște, nu s-au realizat atunci. Deși existau condiții interne favorabile unei izbucniri revoluționare în perioada mișcării memorandiste, ea nu a avut loc, amânându-se pentru toamna anului 1918, când și condițiile externe erau favorabile realizării unității naționale.

NICOLAE CORDOȘ

LA SOCIÉTÉ RÉVOLUTIONNAIRE ROUMAINE
(1893-1894)
(Résumé)

L'irruption du mouvement mémorandiste continua, pour la jeunesse roumaine toute entière aussi, l'occasion de se solidariser, de s'organiser et surtout d'agir ensemble, dans un front commun de lutte nationale. On connaît aujourd'hui les programmes d'action, les congrès des étudiants, les mémoires, les protestes, les réunions, les appels, les messages de solidarité

³⁴ BAR, mss. Corespondență inv. nr. 27061; Ș. Polverejan, N. Cordoș, op.cit. p. 304; K. Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1868-1918)*, Cluj, 1992, p. 41 și 76.

³⁵ DGAS, *Fond I. Rațiu*, dosar 270/1893, f.1-8 (Coresp. I. Rațiu către G. Pop de Băsești din 4 august 1893).

³⁶ V. Netea, C. Gh. Marinescu, op.cit., p. 49.

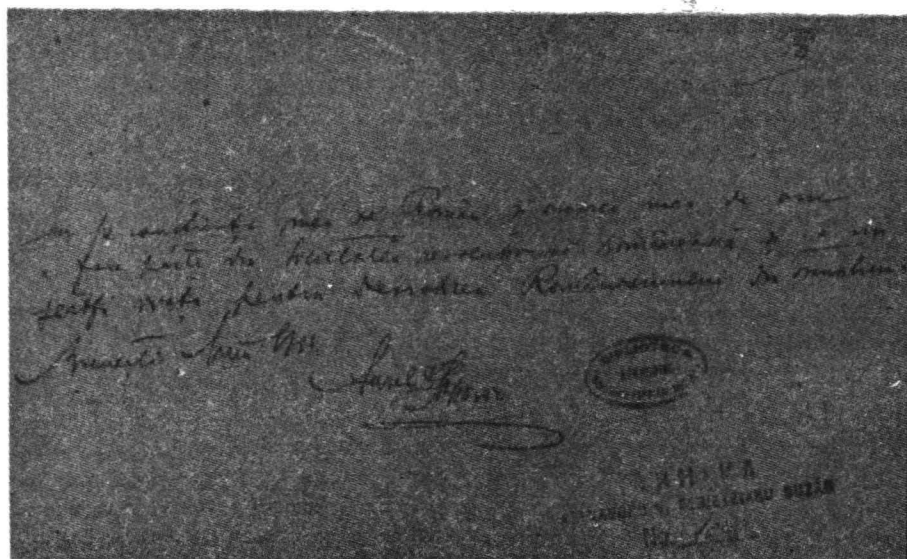
³⁷ Împotriva acțiunilor iredentiste se pronunță dr. I. Rațiu și în noiembrie 1894, în perioada detenției sale la Seghedin (BAR, *Arh. V. Braniste*, Fond politice-publice, I mss 8, p. 67).

³⁸ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, nr. inv. M. 2749/26.

et fraternité etc., tous destinés a soutenir la lutte des Roumains de la Transylvanie et l'accomplissement de l'unité nationale.

Dans une atmosphère pareille, un groupe de jeunes, de Transylvanie et du royaume de la Roumanie libre également (étudiants, enseignants, médecins, juristes, prêtres et officiers), probablement soutenus et coordonnés par la "Ligue culturelle", ont constitué une société révolutionnaire secrete, dans les années 1893-1894. Cette *Société Révolutionnaire Roumaine* espérait intervenir à un moment favorable - même au moyen des armes - pour déclencher en Transylvanie une révolution ayant le but de réaliser l'unité nationale. Les jeunes s'y sont engagés en déposant un serment solennel écrit, serment prononcé "par conscience et honneur".

Le présent ouvrage, en s'appuyant sur des documents édités aussi bien qu'inédits, s'efforce d'introduire dans la circuit scientifique justement cette *Société Révolutionnaire Roumaine*, extrêmement peu connue jusqu'à présent.

DECLARAȚIUNE.

Eu pe anul trecut, în mare
 și înaltă, ca mi s-a părut viața
 pentru timpul așezării românești, în
 anul trecut, așezat la catedrală, ce a
 medita.

București, 30. mai 1894.
 11. iunie

August A. Nicorici

DECLARAȚIUNE.

Eu pe anul trecut, în mare
 și înaltă, ca mi s-a părut viața
 pentru timpul așezării românești, în
 anul trecut, așezat la catedrală, ce a
 medita.

București, 30. mai 1894.
 11. iunie

August A. Nicorici

CONCERT PENTRU UN MONUMENT EMINESCU LA CLUJ

S-a împlinit un veac și mai bine de la trecerea în eternitate a celui ce a fost și rămâne astrul cel mai stăluitor din constelația poeziei românești. Întreaga suflare românească, lumea civilizată (și prin UNESCO) a cinstit memoria marelui Eminescu prin lucrări și manifestări de distins omagiu. Acest fel de evocare a simbolului geniului nostru național a ajuns la îndelungată și cuvenită tradiție și la Cluj-Napoca - inima spirituală a acestei părți de Țară Românească de care Eminescu se simțea atât de legat, încât afirma că: *"Moldova și Țara Românească nu sunt decât promotorii ale Ardealului"*, care este adevărat *"rezervor etnic"* inepuizabil, fără de care e de neconceput trecutul, perspectiva și prosperitatea națiunii române¹, Aici, unde îi este *"adevărata patrie de adopțiune, dacă nu și cea de obârșie"* - cum afirma recent M. Popa² - Eminescu este convins că *"pururea... cauza română va triumfa"*³, iar vorbind despre unitatea culturii, afirma că : *"Națiunea română iubește cultura și CULTURA EI TREBUIE SĂ FIE UNA, OMOGENĂ la Prut și la Someș, omogenă în sânul Carpaților cărunți și pe malurile Dunării bătrâne"*⁴. Considerația pentru convingeri și sentimente de acest fel poate, au determinat ca, în 1922, când *"Societatea Academică social-literară ROMANLA JUNĂ"*, din Viena, pregătea sărbătorirea sentimentului existenței sale, manifestările jubiliare programate aveau ca obiectiv principal o simbolică eternizare în plastica monumentală a legăturii de suflet dintre cetatea spiritualității transilvane - Clujul - și piscul de gând, simțire și faptă românească ce a fost Eminescu. Descoperim argumente în acest sens într-un document inedit, de mare valoare, la care am ajuns prin gestul generos al profesorului universitar doctor docent Raoul Șorban, din București⁵. Este vorba de o adresă oficială, în manuscris, din 12 noiembrie 1922, purtând antetul și ștampila ovală a Societății de cultură *"România Jună"* adresată unul fost membru și colaborator al acesteia - compozitorul și muzicologul Guilelm Șorban (1876-1923)⁶, care, peste toate granițele nedrepte puse între români, începând de la finele

¹ Mircea Popa, *Eminescu și Transilvania*, în *Tribuna*, nr. 2 (1673), 12 ianuarie 1989, p. 3;

² Ibidem

³ D. Vatamaniuc, *Eminescu și Memorialul românilor transilvăneni din 1882*, în *Steaua* Nr. 9 (436), Cluj, 1983, p. 3; M. Eminescu, *Românii din Ungaria* în *Steaua* nr. 3, martie 1987, p. 24, 29, 50 (după *Telegraful român*, 1882; M. Eminescu, *Opere*, IV, București, 1939, p. 248-249; 402-406, 496-501; N. Trifoi, *Itinerarii eminesciene*, în *Tribuna*, nr. 1899/12 ianuarie 1978, p. 6.

⁴ Grațian Jucan, *Mihai Eminescu și ideea unității naționale*, în *Buletinul Societății de științe filologice*, București, 1978, p. 12; I. Slavici, *Amintiri*, 1967, p. 43-44, 99-100.

⁵ F. Păcurariu, *Raoul Șorban*, Cluj, 1942; Constantin Mustăț, *În vâltoarea vremurilor*, București 1988, p. 224-263 (*Adevăruri ce trebuie știute*).

⁶ A.P. Bănuț, *Compozitorul G. Șorban*, în *Patria* Cluj, (20 iunie 1934); idem, *Oameni de ispravă*, Sibiu, 1939 p. 123-129; George Sbarcea, *80 de ani de la nașterea compozitorului G. Șorban*, în *Studii muzicologice*, nr. 2, București 1956, p. 65-90; idem *Tălcuț restituirilor în artă și cultură*, în *Scânteia*, București, 29 februarie 1976; E. Lazăr, *Creatorul unor îndrăgite melodii*, în *Făclia*, Cluj, nr. 6715/8 iunie 1968, p. 2, idem: *Compozitorul G. Șorban*, în *Tribuna* nr. 31, (1023), 29 iulie 1976; p. 7; Zeno Vancea, *Creația muzicală românească*, I, București

secolului al XIX-lea, ca nimeni altul, răspândise graiul armonios al versurilor eminesciene, pe aripile unei melodii nemuritoare, cum au rămas de la el: "Mai am un singur dor", "Pe lângă plopii fără soț", "De ce nu-mi vii", "peste vârfuri", "Pe lângă plopii fără soț", "De ce nu-mi vii", "Peste vârfuri", "O rămâi..." "Lacul", "De-aș avea", "Pe aceeași ulicioară", "Și dacă ramuri bat în geam", "Somnoroase păsărele" "Eu mă duc, codrul rămâne" sau "Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie",⁷ De altfel, însăși pe placa memorială așezată în perioada interbelică de scriitorul A.P. Bănuț pe casa Șorban, din Dej, (distrusă de hortiști în septembrie 1940), scria: "În această casă a locuit compozitorul ardelean G. Șorban, autorul cântecului "Mai am un singur dor", care a făcut ocolul lumii întregi și a fost cântat de toate neamurile pământului"⁸, George Sbârcea, în articol, de asemenea, aprecia că Șorban în liedul "Mai am un singur dor"... vădind calitățile reținerii și măsurii... a ajuns la prestigiul liricii lui Eminescu". Sigur ... nu mulți dintre compozitorii români de până acum, pot intra într-o astfel de comparație.

Între altele, scrisoarea semnată de către președintele (Oct. M ...?) și secretarul "României June" (St. Ardeleanu), spunea:

"Mult stimată Domnule Șorban,

"Societatea noastră, întemeiată la Viena, în anul 1871, își sărbătorește anul acesta... semicentenarul ilustrat de cei mai de seamă cărturari ai neamului românesc în frunte cu marele M. Eminescu".

"România Jună", în decursul a unui jumătate de secol, a fost lăcașul de cultură națională a României de pretutindeni". "Aici pentru întâia oară s-a întâlnit bătrânul Hurmuzache cu tânărul junist T. Maiorescu: aici au dogorât în para visului milenar de reîntregire al neamului sufletele idealiştilor M. Eminescu, C. Porumbescu, M. Teliman. Aici A. Bărseanu a scris imnul societății noastre: "Pe-al nostru steag", imn cu care eroii noștri au trecut Carpații în 1916; aici Dl. D. Onciu, președintele Academiei Române, a dezvăluit comorile literaturii românești; de aici au pornit ani de-a rândul, pe întreg cuprinsul românesc, învățății noștri, ducând cu ei conștiința națională și speranța într-un viitor strălucit.

Trecutul "României June" se ridică alb și triumfător prin mucenicia membrilor ei, cari au mers până la închisorile din Seghedin și s-au scuturat ca floarea câmpului în urgia vântului furtunos al războaielor din 1877 și 1916.

Astăzi, "România Jună" își aduce prinosul ei de recunoștință IN-TEMEIATORULUI EI, RIDICÂND LA CLUJ MONUMENT POETULUI M. EMINESCU¹⁰, ÎNCRUSTRÂND PE SOCLU CELE MAI DE SEAMĂ FIGURI, CA:

⁵ Șorban, în *Tribuna* nr. 31, (1023), 29 iulie 1976; p. 7; Zeno Vancea, *Creația muzicală românească*, I, București 1968, p. 202-206, Enea Borza *Compozițiile pentru pian ale lui Guilelm Șorban* în *Lucrări de muzicologie*, VII, Cluj, 1971, p. 71-81; Raoul Șorban: *Postfață la G. Șorban: Piese lirice și jocuri românești pentru pian*, București, 1985, p. 40-49; V. Cosma, *Muzicieni români-Lexicon*, București, 1970, p. 418-419.

⁷ G. Șorban, *Album de compoziții românești*, Leipzig, 1899; idem, *Cântece pentru voce și pian*, *Cartea Românească*, 1921; G. Sbârcea, *Optzeci de ani ...*, p. 88-90; A.P. Bănuț, *op.cit.*, p. 127-129, R. Șorban: *op.cit.*, p. 48-49; V. Cosma, *op.cit.*, p. 419.

⁸ A.P. Bănuț, *op.cit.*, p. 124-125; R. Șorban, *op.cit.*, p. 47; G. Sbârcea: *Optzeci de ani ...*, p. 68.

⁹ G. Sbârcea *Eminescu în muzică*, (II), în *Tribuna*, Cluj, 11 iunie, 1964, p. 3;

¹⁰ I. Massoff: *Teatrul românesc*, V, București, 1974, p. 285, afirmă că după 1918, "... atunci când rănilor războiului au început să se cicatrizeze... teatrele ungare și germane și-au manifestat dorința să prezinte reprezentații în beneficiul ridicării unei statui în Cluj, lui Eminescu: începutul făcându-l Teatrul Maghiar din Satu Mare (inițiativa a pornit de la actorul Szabadkay de la Teatrul Maghiar din Oradea)". Deci ..., după I. Massoff, de aici ar fi pornit inițiativa ridicării unei statui Eminescu la Cluj.

A. Mureșianu, T. Maiorescu, A. Bârseanu, C. Porumbescu, I. Grămadă, și alte icoane de apostoli ai societății noastre".

"ÎN ACEST SCOP SE VOR ORGANIZA SERBĂRI ÎN TOATE CENTRELE DIN ȚARĂ, CONSTITUINDU-SE COMITETE LOCALE SUB PREȘEDENȚIA UNUI FRUNTAȘ DIN LOCALITATE (sublinierea noastră)E.L.). La București, Cluj, Cernăuți, Iași și Chișinău se vor ține serbări la teatrele naționale, în celelalte orașe la teatrele comunale ori la ateneul popular. Programul serbărilor, cu oarecare modificări făcute de către comitetele respective, ar fi următorul: (data între 25 decembrie și 25 ianuarie):

1. În dimineața zilei fixate, un parastas pentru pomenirea morșilor societății noastre.

"2. După amiază sau seara, servare la care se voi (va) obține concursul societăților culturale, filarmonice, corale și al artiștilor, cum și a doamnelor cari voi binevoi să dea concursul."

"Cu această ocaziune se va împărți Almanahul jubiliar al societății și se vor lansa liste de subscripție pentru strângerea acestui fond. Suma adunată se va depune la o banca din localitate, de unde se va ridica numai în scopul de mai sus. Ca această serbare să aibă un succes asigurat Vă rugăm să binevoiți a primi președinția Comitetului, care va fi destinat de Dumneavoastră.

În așteptarea binevoitorului Dumneavoastră răspuns, primiți, odată cu mulțumirile noastre recunoașcătoare și expresia cea mai înaltă a sentimentelor de considerațiuni ce Vă purtăm".

Președintele societății,

Oct...M.

Secretar,

St. Ardeleanu

Alături de semnături, se află ștampila ovală cu înscrisul "SOCIETATEA ACADEMICĂ "ROMÂNIA JUNĂ" - VIENA", iar mai jos un P.S. "Delegatul nostru va fi desemnat ulterior".

Având în vedere conținutul adresei, sigur unii se pot întreba dacă era bine gândită alegerea celui ce urma să formeze și să prezideze Comitetul local de organizare a manifestărilor jubiliare și pentru formarea fondului necesar ridicării monumentului Eminescu la Cluj. Răspunsul e fără comentarii afirmativ. Nici unul dintre muzicienii români de până atunci nu era mai legat de Eminescu, decât G. Șorban prin creațiile sale. În afară de aceasta, G. Șorban nu era străin de viața culturală a Clujului și așa cum arăta și George Sbârcea, într-un amplu studiu publicat în 1956, după 1918, Șorban va fi alături de G. Dima, "în Comitetul însărcinat de Consiliul dirigent al Ardealului cu înființarea Operei Române din Cluj...G. Șorban, poate fi socotit unul din pionierii întemeierii primei noastre opere de Stat - Opera Română din Cluj - la a cărei înființare a contribuit cu gustul și priceperea sa artistică și, nu în ultimul rând, cu experiența prețioasă câștigată la Viena și Budapesta"¹¹. Aport se pare că și-a adus și la organizarea românească a Conservatorului Clujean, unde G. Dima l-ar fi dorit profesor.

¹¹ G. Sbârcea: *Optzeci de ani...*, cit., p. 78;

Studiile juridice, studiile la conservatorul Kaiser din Viena și Budapesta, compozițiile articolele publicate, cât și cele aproximativ 300 de concerte la care și-a adus aportul ca interpret îl recomandau ca om de suflet și ca muzician patriot temeinic pregătit¹². Urmare a considerațiunii de care se bucura la Cluj, în 1923, Emil Isac scria despre G. Șorban, că: *"Îl cunoaște tot Ardealul, și e iubit de ardeleni"*, considerându-l... *"Unul dintre intelectualii români din Ardeal, care vedea idealul românesc în dezvoltarea culturii românești - a creat opere de solidă factură și compozițiile lui au putut cuceri interesul Apusului, editându-i-se de către cele mai de seamă case de editură din Germania și Austria. "Vili", - cum îi spuneam noi, intimii, trăia la Dej, dar reprezenta oarecum Occidentul cu toate farmecele lui, era un muncitor neobosit al culturii românești, impresionat, de progres și un convins luptător pentru triumful civilizației"*¹³. Acesta era omul la care i se adresa cu încredere *"România Jună"* în ansamblul lor. Un lucru este însă dovedit cu prisosință: că acreditatul său în această parte de țară, Dr. Guilelm Șorban, a onorat *"Considerațiunea"* de care se bucura, făcând tot ce i-a stat în putere ca la Cluj să se poată ridica un monument celui care, prin versurile sale, i-a inspirat atâtea melodii mereu tinere și astăzi.

George Sbârcea arăta în 1956, că: *"Cu câteva luni înainte de moartea sa prematură, G. Șorban - care organizase și acompaniasse vreo trei sute de concerte, recitaluri și spectacole artistice și muzicale - a dat la Cluj, la 3 februarie 1923, un ultim concert de cântece și lieduri al cărui venit îl destinase fondului administrat de "România Jună" de la Viena, pentru ridicarea unui bust lui Mihai Eminescu"*.

Programul acestui concert indică preferințele mature ale compozitorului față de anumite lucrări ale sale, pe care, le socotea mai realizate artistic¹⁴.

Adresa *"România Jună"*, așa cum am reținut mai sus, preciza, de asemenea, că monumentul *"întemeietorului"* și urma a se ridica chiar la Cluj.

Prin amabilitatea Conf. Univ. Victor Macarie, de la Iași (care pregătește pentru tipar o carte privind chipul lui Eminescu în arta plastică), și am ajuns și în posesia afișului cu programul concertului organizat de G. Șorban în beneficiul *"României June"* și al *"monumentului Eminescu"*. Afișul făcea cunoscut că pe data de sâmbătă 3 februarie 1923, la orele 8 și jumătate, în *"Sala Prefecturii Cluj"*, se organizează un concert din creațiile compozitorului Dr. Guilelm Șorban, iar, așa cum se specifica în ele *"VENITUL CURAT E DESTINAT PENTRU MONUMENTUL LUI M. EMINESCU"*.

Conform programului, concertul a fost deschis de către Corul Operei Române din Cluj, sub bagheta dirijorului și compozitorului Hermann Klee, cu piesa pentru cor mixt *"Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie"* (versuri M. Eminescu), compusă la 27 aprilie 1921 și prezentată acum în primă auditiție. În aceeași interpretare, a fost prezentat și un *"Cântec popular"*. În continuare, Nicolae Bretan a cântat balada *"Stau la Bălgrad trei fărtați"*, *"Hăis și cea"* și *"Dragă codrule, te las"* după versurile lui St. O. Iosif cât și *"Logica"*, *"Schippul"* după versurile scrise special de G. Coșbuc a fi puse pe note de prietenul său G. Șorban.

Ana Voileanu, la pian, a prezentat *"Jocuri românești"* (care după G. Sbârcea¹⁵ au fost: *"Dans românesc"*, *"Hora"*, *"Joc țărănesc"* și *"Din Țara Moșilor"* - Țarine).

¹² *Idem*, p. 85.

¹³ Emil Isac, *Opere*, București, 1946, p. 340.

¹⁴ G. Sbârcea, *Optzeci de ani ...*, cit. p. 84.

¹⁵ *Idem*, p. 85.

Menționăm că în același timp, G. Șorban avea publicate mai multe "casete" cu piesele culese sau inspirate din folclorul românesc, credința lui fiind că: "... *Sîntem un popor talentat, aplecat spre tot ce e bun, frumos și nobil*" că: "*nici un popor n-are muzică națională atât de originală și caracteristică ca noi românii*"¹⁶ păreri exprimate în articolele publicate între 1897 și 1915, despre care Zeno Vancea afirma că "au fost ... primele încercări din Transilvania de a da cititorilor o imagine despre dezvoltarea creației muzicale românești"¹⁷.

Solista Mimi Vancea - Hestorescu a cântat "*Lacul*" și "*Peste vârfuri*" (Mihai Eminescu), "*Floarea-n câmp*" nr. 1 (M.C. Poni), "*Am înțeles din vorba-ți*" (A. Crate) și "*În pădure, duce-m-ași*")

În partea a doua a concertului, corul bărbătesc al Operei Române a prezentat piesa "*România verde*" (V. Alecsandri) și "*De-aș avea*" (Mihai Eminescu). Pianista Anicuța Voileanu a interpretat "*Variațiuni asupra unei teme românești*", "*Joc românesc*" și "*Danse lutiens*" (Dansul piticilor). "*Balada albaneză*", (G. Coșbuc). "*Floarea-n câmp*" nr. 2 (M.C. Poni), "*Pădurece, deasă ești*" (popular), "*Oraș bolnăvir*" (E. Issac) și "*Mai am un singur dor*" (M. Eminescu) au fost prezentare de baritonul H. Bretan.

În încheierea concertului, Mimi Hestorescu - solista Operei Române a interpretat trei cântece de Șorban, inspirate după versurile lui O. Goga: "*Dorurile mele*", "*Fată mare, fată mare*", "*Lună, lună, stea vicleană*".

Lecturând doar programul concertului și rămâi puternic stăpânit de impresia că, în acea seară muzicală clujeană, din 3 februarie 1923, sub armonia melodiilor șorbaniene s-a adunat parcă ... "*toată floarea cea vestită*" a liricii ardelenene, spre a-l înveșnici pe împăratul poeziei românești, aici, în leagănul limbii și neamului său, care considera, cu credință sfântă, că este Transilvania.

Ecourile în presă, după concertul în beneficiul "*României June*" și a "*monumentului Eminescu*", au fost dintre cele mai elogioase, cotidianul clujean "*Patria*" (nr. 26 din 6 februarie 1923, pag. 2), la rubrica "*Clujul muzical*", scria: "*Concertul Gh. (sic!) Șorban... A întrunit sâmbătă seara pe adevărații iubitori ai muzicii românești*". "*Celebrul compozitor al romanței "Mai am un singur dor" a făcut posibil elitei intelectuale să asculte o parte din compozițiile sale. Trebuie să remarcăm că un concert de compoziții e întotdeauna mult mai interesant decât unul de pură interpretare și de aceea INTERESUL ERA CU TOTUL DEOSEBIT ȘI APLAUZELE SINCERE AU RĂSPĂLĂTIT ACEASTĂ MANIFESTARE ROMÂNEASCĂ. Încercarea de a introduce în repertoriul tuturor concertelor măcar un colț de muzică românească este sugerată și de acest concert, care dovedește și el cât de năpăstuită e muzica națională. Bucăți ca "Hora", atât de delicat interpretată de marele talent al D-rei Anicuța Voileanu, ar merita însă să-și poarte răsunetul peste granițele țării. Toate laudele merită și D-na Nestorescu*"¹⁸.

George Sbârcea și Raoul Șorban - fiul compozitorului - de asemenea, citează o publicație clujeană ("*Înfrățirea*" nr. 721/1923), care relata despre concert: "*Cum are în urma lui o viață întreagă de funcționar, muncind pentru pâinea de toate zilele a familiei sale, mă bătea gândul că din toată viața aceste lieduri - doar rămân câștig curat pentru neamul românesc, aceste lieduri pentru care ușile ministerului din București și ale mitropoliei din Blaj au rămas închise. Diploma lui de doctor (în drept*

¹⁶ G. Sbârcea, Tiberiu Brediceanu, București, 1967, p. 36-37.

¹⁷ Z. Vancea, op.cit., p. 202.

¹⁸ Concertul Gh.(sic) Șorban, în *Patria*, Cluj, nr. 20, din 6 februarie 1923, p. 2.

- n.n. E.L.), toate celelalte amănunte triste și vesele ale vieții lui vor trece ca fumul... Când ne vom trezi odată să prețuim și să dăm toate mijloacele de a lucra artiștilor noștri?¹⁹

După cât se poate observa, publicațiile clujene erau unanime i elogii asupra acestei manifestări românești model, în care "interesul era cu totul deosebit și aplauzele sincere" (atât pentru compozitor, cât și pentru interpreți), dând în același timp sugestii pertinente privitoare la viața muzicală a Clujului de acum 70 de ani. Nici un material nu sesizează însă noblețea scopului pentru care a fost organizat concertul Șorban, nici unul dintre gazetari n-a fost sensibilizat de gândul eternizării lui Eminescu într-o lucrare monumentală în Clujul, care, în acel timp, nu avea încă nici un monument românesc.

Ca urmare, nu-i de mirare tergiversarea ce a urmat pentru ridicarea monumentului, cu toate că, după unele informații, până la mijlocul anului 1923 erau adunate "sume însemnate", atât, pentru monumentul lui Eminescu, cât și pentru statuia lui Avram Iancu²⁰. Abia, la 5 ani după concert, la Cluj, în Grădina Botanică, se ridică lucrarea de evocare eminesciană semnată de Oscar Hann, iar apoi, peste 5 decenii, monumentul Eminescu din fața Teatrului Național, în viziunea lui Ovidiu Maitec.²¹ Fără îndoială, ficcare din aceste lucrări își are istoria sa, care se cade să nu rămână necunoscută, cum nu se cădea să rămână în necunoscut nici efortul celor care, în 1922-1923, au încercat să facă ceea ce se cuvenea făcut pentru eternizarea monumentală a legăturii Eminescului cu patria de suflet - Transilvania. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât informațiile legate de această inițiativă amintită aci sunt atât de puține, iar unele ... de dreptul de domeniul fantasticului²².

EMIL LAZĂR

CONCERT POUR UN MONUMENT EMINESCU À CLUJ (Résumé)

Étant l'astre le plus lumineux de toute la constellation de la poésie roumaine et symbole du génie national, M. Eminescu est honoré partout, sur le territoire roumain. Ce puissant sentiment existe aussi, et encore depuis longtemps dans la Transylvanie, qu'il considérait "réservoir ethnique" de notre nation.

Cet ouvrage essaie d'apporter une preuve de la durabilité et de la profondeur de ce sentiment; la tentative d'élever à Cluj un monument dédié à M. Eminescu.

Selon certains documents inédits, la Société culturelle roumaine "La Roumanie Jeune" de Vienne, lors de l'anniversaire de son demi-centenaire en 1922, a eu cette initiative, qui commence à prendre corps un peu plus tard, le 3 février 1923, par un brillant concert comprenant de compositions de G. Șorban, concert dont l'affiche annonçait cea "Le revenu nat este destiné à un monument de M. Eminescu". A ce mémorable act de culture ont participé tout le chœur, l'orchestre et les solistes de l'Opéra Roumain de Cluj, que le compositeur G.

¹⁹ G. Sbârcea *Optzeci de ani ...*, cit., p. 47;

²⁰ Victor Lazăr *Clujul*, 1923, p. 64;

²¹ P. Comarnescu, *În bronzurile sculptorilor*. In *Sieaua*, nr. 5-6 (172), mai-iunie 1964, p.181-185;

²² I. Massoff, *op.cit.*, p. 285.

Șorban lui-même, celui qui avait composé les plus belles mélodies sur les vers d'Eminescu, dont on mentionne "J'ai encore un seul désir", "A côté des peupliers impairs", "Pourquoi ne viens-tu pas à moi?", "Qu'est-ce que je te souhaite, ma douce Roumaine?".

Nous savons selon certaines sources que, déjà depuis 1923, des grosses sommes d'argent étaient amassées pour l'édification du monument d'Eminescu (et aussi pour celui d'Avram Iancu). Malgré cela le premier monument Eminescu à Cluj n'a été élevé que sept ans après la concert - là, quand Șorban était déjà mort.

L'auteur de cet ouvrage considère qu'il ne faut pas oublier ni les efforts faits pour rendre durable, par ce monument, la mémoire d'Eminescu, ni ceux qui ont en ce sens.

De cette manière, s'avère que M. Eminescu avait raison d'affirmer; "La nation roumaine aime la culture et la culture doit être une seule, homogène, au bord du Prut de même qu'au bord de Someș, homogène tant à l'intérieur des vieux Carpates qu'au bord du vieux Danube".

Fig. 1. Compozitorul Guilelm Șorban

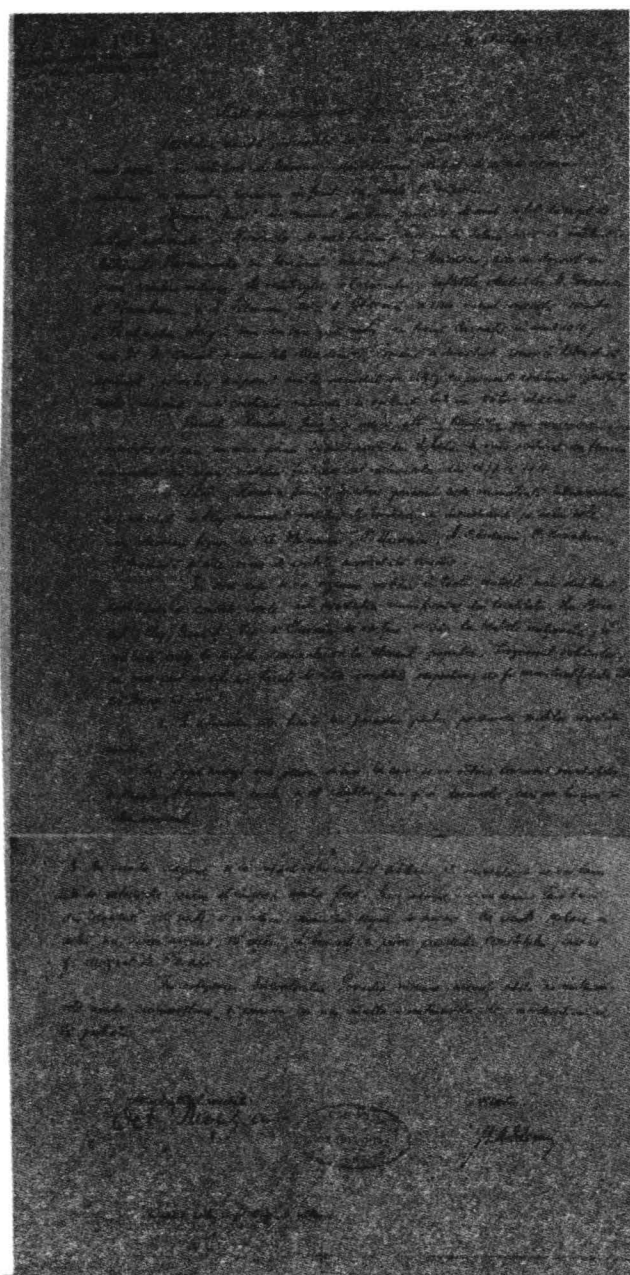

Fig. 2. Scrisoarea Societății "România Jună" către G. Șorban

*Fig. 3. Statuia lui Eminescu (opera sculptorului Oscar Han
- Grădina Botanică din Cluj-Napoca)*

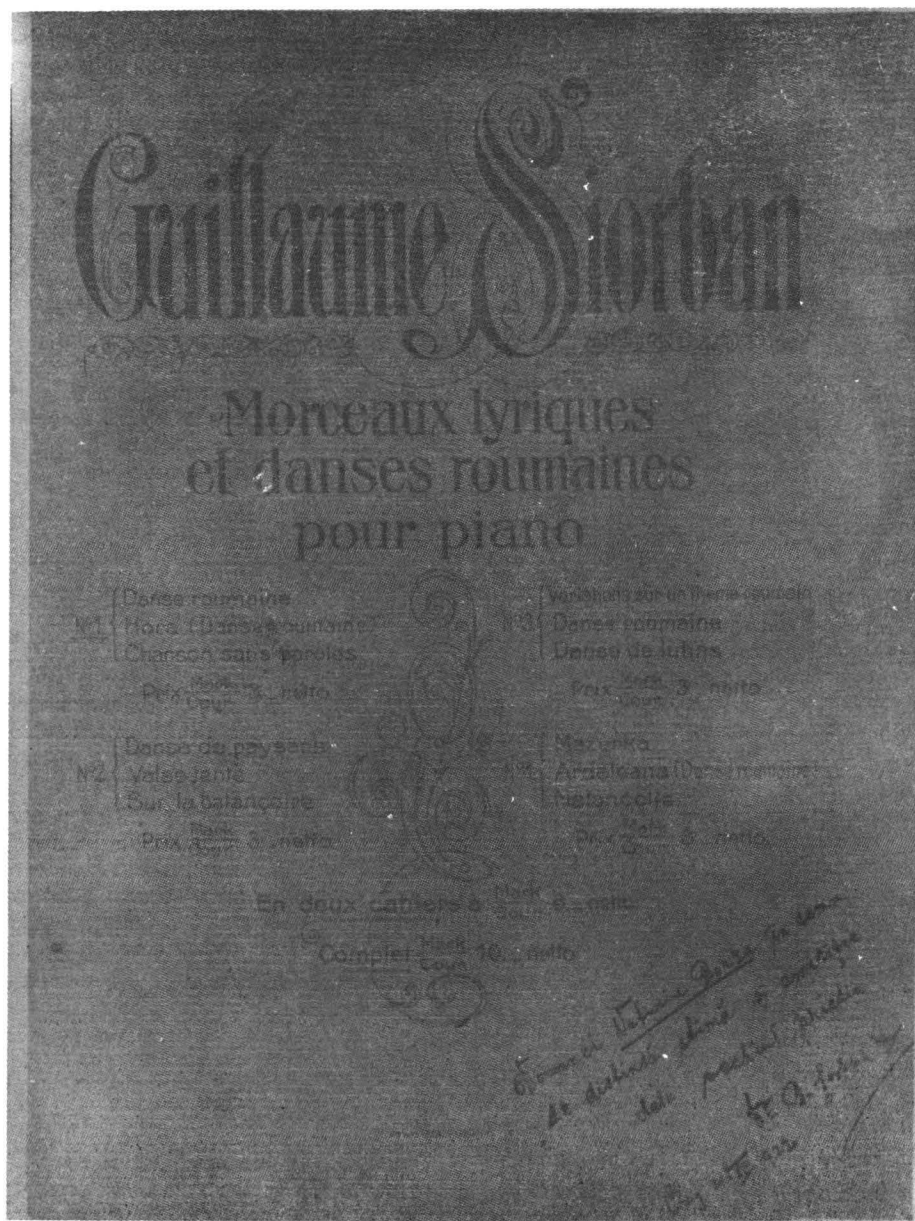

Fig. 4. Caiet cu compoziții de G. Șorban.

DIN LUCRĂRILE NEPUBLICATE ALE LUI ANDREI VERESS

Cunoscut în istoriografia română mai ales pentru lucrările de referință *Bibliografia româno-maghiară* (vol. I-III, București, Cartea Românească, 1931-1935) și *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (București, Fundația Regele Ferdinand I, 1928-1938, în 10 volume), istoricul maghiar Andrei Veress a murit la 24 noiembrie 1953 la Pécs, lăsând în urma sa o bogată corespondență, aflată astăzi la Arhivele Statului din Budapesta și un mare număr de manuscrise, proiecte și fișe pentru viitoarele cărți, păstrate astăzi în fondul Veress de la Academia Maghiară de Științe din Budapesta, unde am avut bucuria să le consultăm și de unde am extras câteva din aceste lucrări nepublicate, pe care le redăm astăzi circuitului de specialitate. Ne-am gândit să realizăm acest lucru și datorită faptului că în 1993 s-au împlinit 40 de ani de la moartea acestui mare prieten al poporului român, istoric și bibliograf care și-a consacrat aproape întreaga activitate istoriei Transilvaniei și unor zone de confluență dintre cele două culturi. L-a ajutat la aceasta și buna cunoaștere a limbii române pe care o stăpânea la perfecție și pe care a învățat-o în anii copilăriei și tinereții petrecuți la București, unde a trăit împreună cu familia până în 1891, când, după moartea tatălui lui ia hotărârea să părăsească Bucureștii și să se stabilească la Cluj.

Tatăl, Veress Sándor, se născuse la 3 decembrie 1828 în Sărcand-Bihor, și făcând studii la Viena și Debrețin, participă la revoluția de la 1848 în calitate de ofițer și apropiat al lui Kossuth, pe care îl urmează apoi în exil. După mai multe peripeții care îl duc de la Vidin, Șumla și Varna la Paris și Londra, reușește să-și continue studiile în Apus, obținând și diploma de arhitect și de inginer hotarnic. Intrând în slujba lui Mihai Obrenovici, acesta îl aduce și în Principate pentru o serie de lucrări hotarnice la domeniile pe care le avea aici, fapt care îl determină să se stabilească la București, unde a executat numeroase planuri de moșii ale boierilor români, multe dintre ele donate ulterior de fiul său Arhivelor Statului din București, Căsătorit în 1866 cu Luiza Birizdo de Gyula, tatăl gasește la București un mediu prielnic de activitate, mai ales că există și un cerc destul de puternic al emigrației maghiare, cerc în care va lucra și fiul săi Andrei Veress (născut la Becheș la 15 februarie 1868, fapt pentru care va semna unele lucrări de început cu pseudonimul Bekesi András), publicând o serie de foi volante și volume în limba maghiară, destinate activității culturale a comunității maghiare din București. Dar cea mai importantă realizare a sa din această etapă de tinerețe, când încă urma cursurile liceului "Dimitrie Cantemir" din capitală, este redactarea unui calendar maghiar ce apare la București în 1890 sub titlul *Bukaresti magyar képes naptár* (Calendarul maghiar ilustrat din București), pe care îl tipărește la Tipografia Alexi din Brașov, în care publică numeroase impresii de călătorie ale

unor unguri despre români, el însuși vorbind despre "orașul bucuriei" și prezentând publicului tipăriturile maghiare din București. Mutat, din 1891, la Cluj, împreună cu familia, el urmează cursuri de istorie la Universitatea din Cluj, apoi la cea din Viena, unde va fi trimis și ulterior spre specializare la Școala superioară de paleografie. Din 1898 e profesor de istorie la Deva, unde întreprinde cercetări arhivistice sistematice, din care vor rezulta o serie de lucrări de cea mai mare importanță pentru studiul istoriei Transilvaniei, între care se numără: *Geszty Ferencz várkapitány* (Deva, 1898), *Déva és környéke Castaldo idejében* (1551-1583), Cluj, 1898; *Báthory Zsigmond és a váradi kálvinisták*, Budapesta, 1898; *Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor viszonya az Oppeln-Rátibori hercegségekhez*, Cluj, 1897; *Izabella királyné 1519-1559*, Budapesta, 1901; *Izabella Regina d'Ungheria figlia di Bona Sforza(1519-1559)*, Roma, 1903; *Hunyadvármege János király és Izabella királyné korában(1511-1559)*, Deva, 1904, ca și lucrarea de mai târziu *Hunyadmege bányászatának és bányaiparának multja. Levéltári kutatásai alapián irta...*, Deva, 1910. Din 1905 este chemat arhivar și bibliotecar la Biblioteca Universitară din Cluj, al cărui nou corp de clădire, urmând de aproape planul bibliotecii din Basel, era de curând edificat. Tot în 1905 se căsătorește cu Méhely Mária, care-i va fi aproape în lungile sale studii de documentare prin marile arhive istorice europene. Din 1915 se mută la Budapesta, lucrând mai întâi ca profesor și arhivist, apoi în calitate de consilier la Ministerul de Externe și la cel al culturii, de unde se va pensiona, dedicându-se în întregime studiilor sale istorice, mai ales după ce se va stabili în casa sa proprie, de pe str. Hunfalvy nr. 4, din cetatea Budei, în apropierea clădirii Arhivelor Statului, unde își petrecea mai tot timpul. Era mândru de "tusculanul" său, cum îi va spune el în scrisorile către prietenii din România, tusculan care, din păcate, va fi bombardat în timpul luptelor pentru Budapesta din cel de al doilea război mondial, pierind, o dată cu clădirea, și o parte din cărți și reviste. Câte au putut fi salvate, au fost transportate la Pécs, unde se va stabili din 1946 la fiul său, Endre, compozitor și profesor la școlile din localitate. De aici, din pribegie, va oferi biblioteca ce i-a mai rămas, spre cumpărare unor instituții de cultură și știință din București, dar reluarea colaborării dintre oamenii de cultură ai celor două popoare va fi practic întreruptă, și cei de la București nu vor fi în stare să-i dea nici o mână de ajutor în acest sens. O propunere anterioară, adresată Școlii Române de la Roma, n-a putut fi finalizată din varii motive, astfel că relațiile dintre istoricul maghiar și prietenii lui din București vor rămâne practic întrerupte după instaurarea regimurilor comuniste în aceste țări.

Legăturile sale cu istoricii români datează foarte de timpuriu, domeniul comun de activitate obligând aproape instantaneu la acest lucru. O imensă corespondență, de cea mai mare importanță pentru ambele popoare, așteaptă încă să fie publicată. Între acestea se numără scrisori de la (sau către) Ion Bianu, Ion Bogdan, G.I. Brătianu, Augustin Bunea, Gr. Conduratu, Ioachim Crăciun, M. Costăchescu, C. Daicoviciu, Silviu Dragomir, Ioan C. Filitti, Constantin C. Giurescu, D. Gusti, N. Iorga, Al. Lapedatu, Ioan Lupaș, Francisc Pall, P.P. Panaitescu, Vasile Pârvan, Emil Panaitescu, C. Marinescu, Constantin Moisil, D. Bodin, Ștefan Meteș, Zenovie Păclișanu, Ion Nistor, Ion Sirbu, Virgiliu Drăghicescu, Grigore Tocilescu, V.A. Urechia și mulți alții. Ele vorbesc cu toate de strânsa legătură și colaborare care a existat între istoricul maghiar și colegii lui români, în mai toate etapele muncii sale de cercetător al diferitelor domenii ale istoriei naționale: istoria cărții și a tiparului, istoria vieții religioase a românilor și ungarilor tran-

silvăneni, istoria instituțiilor sociale, problema păstoritului transhumant extracarpatic, problema românilor din Croația și Slovacia, probleme de genealogie și heraldică transilvăneană, istoria epocii lui Mihai Vitcazul, a ocupațiilor străine în Principate, și, în mod constant, a relațiilor româno-maghiare. O scurtă privire într-unul din manuscrise, dosarul nr. 458 de la Biblioteca Academiei din Budapesta, ne vorbește despre aria întinsă a acestor preocupări, din care n-a reușit să publice decât o mică parte din materialul adunat cu constantă tenacitate de-a lungul anilor. În acest dosar vom găsi note și pagini despre următoarele subiecte care se aflau în atenția sa: afacerea Kretzulescu, comunitățile calvine românești, I. C. Brătianu în presa maghiară, Carmen Sylva la maghiari, Csokonay Vitéz Mihály și traducerea sale românești, acte diplomatice din vremea ocupațiilor străine, adică *Cronica ocupației rusești și austriace (1853-1856)*, documente despre Movilă Gavrilaș, lucrarea *Ambasadori de la Constantinopol despre români (1568-1591)* cu 13 rapoarte inedite, Nicolae Petrașcu și pribegia lui Radu Șerban Vodă prin Ungaria, Francisc Rákóczi II și Principatele Române (1703-1711), *Cronicarul Miles despre români*, Documente interne moldovene din colecția Schmidt 1530-1593, date despre Nicolae Olahus, note despre Șincai, Generalul Castaldo și românii, Pribegia lui Ștefan Mizgă Voevod prin Ungaria (1558-1595), documente noi la istoria lui Despot Vodă, istoria Zefirei, fiica lui Moise Vodă, pribegă prin Ardeal etc. Majoritatea acestor note și lucrări a rămas inedită, doar în puține cazuri el a publicat unele materiale pe baza documentației adunate aici, dacă nu cumva ea este și o continuare și o completare a informației comunicate anterior.

Între materialele redactate, dar rămase nepublicate încă, se numără și cele patru texte alese de noi spre a fi reproduse aici: *Ambasadori venețieni de la Constantinopol despre români (1568-1591)*, aflat în ms. 458/13 filele 198-201; *Rapoarte consulare austriace inedite (1788-1797)*, păstrat în ms. 454, împreună cu un dosar de documente din anii 1741-1800; *Prefață la lucrarea Epoca ocupațiilor străine (1715-1740)* din ms. 470, dar mai ales pentru cel din ms. 450 intitulat *Cronica ocupației rusești și austriace (1853-1856)*, f. 152-154 dactilografiate; și, în fine, *Cronicarul Miles despre români*, copiat din ms. 458/16, f. 216/220 dactilo, memoriu pe care el l-a înaintat, credem, Academiei Române în 1928, după cum se specifică imediat după titlu. El urma să facă parte dintr-o lucrare mai amplă, anunțată în ms. 458/20 sub titlul *Cronice ungurești și săsești despre români (1329-1600)*, pe care el intenționa s-o realizeze de-a lungul anilor, tipărind periodic, în ediții critice, principalele cronici de acest gen care conțineau date despre români. Începutul urma să-l facă tocmai cu lucrarea lui Miles, care nu știm de ce n-a mai văzut lumina tiparului, el publicând doar într-unul din Memoriile Academiei, Memoriile secțiunii literare, s. III-a, t. IV, memoriul 5 (ședința din 7 decembrie 1928) lucrarea *Vechi istorici unguri și sași despre istoria românilor (1760-1787)*, în care se ocupa mai mult de corespondența dintre istoricii (sau a istoricilor) Cornides, Pray, Femer și Seivert, fără să dea și extrase din opera lor.

În ce privește manuscrisul *Rapoartelor consulare austriace*, el poartă mențiunea de a fi fost prezentat în Ședința din ianuarie 1925 a Academiei, ceea ce nu este posibil, deoarece n-a apărut în Analele Academiei. Importanța pe care i-o dă autorul se referă mai mult la datele inedite pe care le furnizează despre istoria ciumei în Principate, într-un moment în care cărțile citate nu intraseră

încă într-un circuit prea larg. Oricum, publicarea lor aici întregeste în chip fericit opera de istoric a lui Andrei Veress cunoscută până acum.

MIRCEA POPA

ANEXĂ

I

Ambasadori venețieni de la Constantinopol despre români 1568-1591

E cunoscut că răposatul C. Esarcu fu cel dintâi care a lucrat în bogatul material al Arhivei de Stat din Veneția cu privire la istoria românilor și lui i-a fost dat mai curând ca oricui să răsfoiască acele venerabile documente din care a extras fragmente, adesea neinteligibile, ce au oarecare relațiune cu istoria țărilor noastre, precum zice însuși în articolul său despre organizația statului venețian și rapoartele (*dispacele*) ambasadiorilor săi la Constantinopol (numiți *baili*)¹ care pe urmă au apărut în anul 1884 în volumul IV/2 din publicațiunea de documente Hurmuzaki, după ce unele dintre 1581-89 fuseseră tipărite deja ca anexă la volumul III/1 din anul 1880.

Întâiul volum citat conține 55 de rapoarte "comunicate" de Esarcu, iar restul (de 667) tipărit după copiile primite de Academia Română de la copistul ei venețian. Nu vorbesc de astădată de defectele acestor copii și al întregului volum, defecte cunoscute altfel îndeajuns de toți care îl folosesc și care cunosc întrucâtva istoria românilor. Dar relevăm faptul, care induce în eroare pe oricine, că pe când pe titlul volumului se citește 1600-1650, în volum găsim un șireag de rapoarte de la 1576 până la 1599, la care lucru cercetătorul se gândește cu atât mai puțin, cu cât această împrejurare importantă nu e menționată nici măcar în catalogul publicațiunii Hurmuzaki, care trebuie consultat întotdeauna când cineva are nevoie să caute în această importantă publicațiune de documente, îngreunată însă cu atâtea serii, volume și appendice. Dar volumul are și un alt cusur mare și anume că pe paginile 57-93 ale sale se găsesc extrasele rapoartelor dintre 1576-1630 făcute pe italienește, foarte superficial și fără nici o cunoștință de cauză, de copistul italian spre orientarea lui Esarcu (ori a Academiei) pentruca - din depărtare - să se poată fixa ce e de copiat și ce nu. N-am avea de zis nimica în contra acestui procedeu (altmintrelea lipsit de orice metodă științifică) dacă în șirul acestor extrase s-ar fi dat sumarul rapoartelor care *nu* s-au copiat și tipărit în volum în tot cuprinsul lor (per extensum) însă sumarul citat cuprinzând și pe cele publicate, cercetătorul e silit a confrunța aceste extrase cu rapoartele ce urmează, ca apoi să constate că o parte din cele excerptate (bine-rău) sunt tipărite de-a lungul în volum, iar o parte din ele omise, fără a ști de ce, dară nu din singurul motiv - deloc metodic - , că copiile lor n-au sosit la timp de-a rândul tipăririi coalelor, în care nu mai puteau să intre în ordinea cronologică, întreruptă de altfel de mai multe ori în volum. Iar pentru ca(și) confuzia și necazul cercetătorului să fie și mai mare, odată cu volumul Hurmuzaki IV/2 citat, Esarcu a publicat aiurea², pe românește, o altă serie de extrase, care serie de astădată cuprinde anii dintre 1552-1654, așa precum i le-au fost trimise de copistul însărcinat cu răsfoirea imensului material, răsfoit pe urmă mecanicește de copistul italian, fără tragere de inimă și mai presus de toate, fără nici o pregătire istorică.

¹ *Displacele ambasadiorilor venețieni la Constantinopol* de C. Esarcu, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, vol. III, București, 1884, p. 83-88.

² Sumarul documentelor păstrate în Arhivul general al Veneției făcut de C. Esarcu, *idem*, de la p. 175 încolo și vol. IV.

Urmarea firească a acestui procedeu curios a fost că istoricul trebuie să cerceteze azi pe lângă volumul IV/2 și III/1 și ambele serii de extrase, ca să nu-i fugă vreo dată sau însemnare, de care eventual are nevoie, având totodată atențiune ca să revadă și cele două serii cronologice ale volumului IV/2. Defectul cel mare al acestuia este astfel că materialul istoric publicat e necomplet, așa că *luni* și *ani* nu găsește în el mențiuni de români, lipsind foarte multe rapoarte, adeseori mai importante decât acele tipărite fără ca ele să fi fost colaționate cu originalul³, rămânând astfel pline de greșeli și de nume scrise ori descifrate pociț.

Cu mare măhnire constatai acest lucru și însumi, de câte ori avui prilejul de a studia (de la 1901 încolo) în Arhiva Statului din Veneția și punând întotdeauna cu răbdare la o parte ce copiai (sau primii și eu mai târziu de la copistul meu) din dosarele baililor privitor la afacerile principatelor române, prezint de astădată 3 rapoarte inedite cu care doresc a întregi volumul susnumit în folosul abțlesc al literaturii istorice române.

Importanța acestor rapoarte mai este că ele completează lacunele anilor cuprinși în edițiunea Hurmuzaki în care, de pildă, nu găsim nimica din 1568 (cu care an încep contribuțiile mele) de la 4 mai 1589 până la 17 ianuarie 1590, pe când eu dau 4 rapoarte din 1589, de la 16 martie până la 7 septembrie 1591, din care au public asemenea 4 rapoarte.

În ce privește conținutul acestor rapoarte, ele ne dau un număr însemnat de amănunte și date noi, căci nu e niciunul dintre aceste rapoarte în care să nu găsim câte ceva nou despre români și afacerile țărilor române, observate cu atențiune de către bailii venețieni de la Poartă. Așa, de pildă, aflăm că în primăvara anului 1568, Alexandru Lăpușneanu ceru singur înlocuirea sa cu fiul său "primogenit" Bogdan, pentru că devenise bătrân. În vara anului 1583 găsim pe pribeagul Petru Cercel la Constantinopol, care, mazilit pe urmă (în martie 1589), veni iarăși la Poartă cu nădejdea de a-și recăștiga tronul pierdut, pe câtă vreme fu asvârlit în cele Șapte Turnuri și apoi aruncat în mare. În raportul de la 18 septembrie 1589 cetim că Mihnea Vodă plecă "săptămâna trecută" în Muntenia, de unde întors mazilit în aprilie 1591 capătă sangicatul de la Nicopol, făcându-se turc. În locul lui fusese numit Ștefan Surdul, care petrecu toată luna mai a anului 1591 la Stambul, unde sosește peste câteva luni (în luna august 1591) și Aron, din Engiltera prin Veneția, pentru ca, cu ajutorul ambasadorului englez, să fie trimise numai în noiembrie în Moldova.

Tipărirea acestor câteva amănunte și detalii din Constantinopol are scopul în primul rând de a întregi lacunele publicațiunii de documente Hurmuzaki și astfel specialiștii le vor folosi întotdeauna cu plăcere și cu simțul că ele mîntuite cu osârdie din valul uitării - contribuiesc la o cunoaștere mai perfectă a istoriei sbuciumate a românilor din veacul al XVI-lea⁴.

II

Rapoarte consulare austriece inedite (1788-1797)

În toamna trecută s-au împlinit 30 de ani de când, trimis ca bursier la Institutul de paleografie, am intrat întâia oară în Arhiva de Stat din Viena și mi-am început cercetările istorice în vastele ei colecțiuni. Aflând acolo secția "Moldau-Wallachei" cred că am fost cel dintâi care avui sub mână rapoartele consulilor austrieci din Principatele Române, care m-au interesat din ce în ce mai mult. Orientându-mă curând asupra felului și conținutului acestor

³ Ca să vedem ce a ieșit din urmarea acestui lucru citez numai raportul de la 10 iulie 1592; vorbind despre Aron Vodă, mazilit și sosit la Poartă, unde nu fu primit cu toate că era protejat și de regina Angliei, fraza se termină în edițiunea Hurmuzaki IV/2, p. 162, sună astfel: "Nondimeno vi sono molti querelanti che procurano che se ne rengano qui le sue pretensioni, ma havendo levato le havere non gli resterà con che soddisfar li suoi creditori che con la persona" -, pe când, în realitate, fraza rămasă fără nici un înțeles sfârșește astfel: "non gli resterà con che poter soddisfar per castigarlo, con che cade dalla gratia delle detta favorita donna, onde questo accidente non puo apportargli se non credito et reputatione."

⁴ Mă despart de acet mănunchiu de rapoarte ca să nu mai zacă nefolosite la mine, cu observația ca acela n-are pretențiunea de a fi complet, din contră, sunt convins că o răsfoire minuțioasă a dosarelor ar mai da un material bogat și din anii care lipsesc aci, la care răsfoire n-am dispus însă niciodată de mijloacele bănești pentru ca să fi putut petrece luni întregi de studiu la Veneția.

rapoarte, m-am hotărât să fac un studiu despre viața și societatea din Moldova și Țara Românească în timpul războiului al doilea al Rusiei cu Turcia (dintre anii 1787-1798) despre care mi-am format o colecțiune întrucât de excerpte și acte copiate în întregime, împreună cu o însemnată bibliografie a războiului numit. Alte însărcinări literare au pricinuit însă ca să nu-mi mai pot termina studiul început nici până acum, așa că colecțiunea mea a rămas necunoscută (ca multe altele) în arhiva mea specială de copii. Aș fi putut-o publica altfel undeva ca material arhival, dar ocupațiunile de toate zilele nu mi-au îngăduit timpul necesar, iar când aflai că Academia Română a pus să se copieze toate acele rapoarte, n-am mai avut să-i dau înainte acelei publicațiuni care promitea a da întregul material aflător la Viena. Așadar m-am pus pe așteptare, știind că acea publicațiune îmi va aduce și mie lucruri noi. Când însă, după ani îndelungați, apără la începutul anului 1923 partea I a acestor rapoarte, ca volumul XIX al publicațiunii Hurmuzaki, cu mare durere văzui ca aproape tot ce culesesem se găsește tipărit în acel frumos volum făcut cu o deosebită îngrijire de dl. Ion I. Nistor. Răsfoind însă cu de-amănuntul volumul, confruntat cu copiile mele, ici-colea mai bune, am aflat că tot mi-a mai rămas din ele un mănunchiu de excerpte și acte, pe care copistul austriac al Academiei le-a trecut cu vederea: din necunoștință de cauză ori poate că cuprinsul acelor n-are nici un interes pentru istoria românilor.

Iată istoria memoriului de față cu care doresc a întregi publicațiunea recentă a Academiei. Acest memoriu cuprinde 63 de regeste ale rapoartelor nefolosite privitoare mai cu seamă la istoria ciumei din Principatele Române, cu multe date și informațiuni privind viața politică și economică a lor, precum și alte 12 acte copiate de mine în întregime, al căror interes constă în faptul că în publicațiunea Academiei cele mai multe din ele sunt semnate ca lipsind de la locul lor, așa că dându-le eu acum, fac cred - un îndoit serviciu științei istorice, completând cu desăvârșire publicațiunea sus-amintită. Din aceste 11 rapoarte, unele (din 1791) descriu ceremonialul înmormântării prințului Potemkin la Iași, primirea ambasadorului turc Ratib-efendi de către voevodul Mihail Șușu la București, de unde pleacă mai departe la Viena, pe când celelalte 9 (din 1793) privesc oieritul păstorilor ardeleni în Țara Românească, respectiv felul cum "sudiții austriaci" au fost înduplecați de chiar agenții lor din București ca să predea însărcinaților oficiali oile cerute "la helic" pe prețul fixat prin intervenția delegaților aganței numite - lucruri de mare interes economic, care însă au rămas necopiate, poate din uitare sau poate din lipsa de interes a copistului care nu avea cunoștință destulă de istoriile țărilor în care acele lucruri s-au petrecut și pe care el le copia mecanicește, fără să prețuiască importanța lor științifică.

În ce privește istoria ciumei din Principatele Române, despre care ne vorbesc și rapoartele alăturate, trebuie să observ următoarele:

Ciuma s-a ivit în primăvara anului 1795 și s-a lăjit prin țigani - de care relatează și Merkelius (la 25 august 1795) - prin strămoșii de la Timiș și în Țara Bârsei, primul caz mortal fiind al țigăncii din 4 august și a fost descrisă cu de-amănuntul de protomedicul Ardealului contemporan, dr. Mihail Neustädter într-un studiu special, în care descrie atât cazuistica cazurilor cât și terapia bolii pe baza experiențelor sale și a unui coleg al său¹. Autorul acestui studiu este cunoscut și prin cartea sa pe care o consacră ciumei din 1786, (ciumă) venită tot din Principatele Române, carte ce a apărut chiar și în ediția a doua². Tot în două edițiuni apăruse și compendiul latinesc despre ciumă a renumitului medic brașovean dr. Martin Lange³, care scrisese și un studiu despre lățirea ciumei de la 1786 în Moldova și Țara Românească, apărut (după moartea autorului) asemenea în două ediții⁴. Interesul special al acestei lucrări

¹ Dr. Michael Neustädter, *Neueste Pestvorfälle bei dem Passe Tömösch und dem Dorfe Rothbach im Burzenlande vom Monat August 1785*, in *Siebenbürgische Quartalschrift*, V, Hermannstadt, 1797, p. 133-144.

² *Die Pest im Burzenlande 1786. Nebst einigen vorangeschickten allgemeinen Bemerkungen*, Von Dr. Michael Neustädter, Hermannstadt, 1793. Ediția a II-a, Wien, 1797, 8, p. 16 și 122 cu 2 tabele statistice. Odată cu cartea de față a tipărit și guvernul următorul ordin: *Ueber die Lebensordnung zur Zeit epidemisch grassirenden Faulfiebers und besonders der Pest*, Hermannstadt, 1786.

³ Martini Lange, *medicinae doctoris Corona-Transylvania, Rudimenta doctrinae de peste*, Vienne, 1784, 8, p. VIII și 96. Ediția a II-a, adăugită cu descrierea ciumei de la 1786, Offenbach, 1791, 8, p. 124.

⁴ *Von der Glaubwürdigkeit der neuesten Pestberichte aus der Moldau und Walachei und Beurtheilung der bisherigen*

constă în faptul că după autor, știrile despre ciumă care se lăneau din Principatele Române de multe ori erau exagerate, ba uneori și nefondate cu dinadinsul de negustorii de lână și piei de rea credință, mai cu seamă în timpul tunsului oilor, pentru ca astfel să înfricoșeze negustorii străini ca să nu vină în țară să le facă concurență, cum și de fabricanții de postav și piele din Ardeal care, intrând în țară, cumpărau materiile prime direct de la boieri și proprietarii de moșii care le evitau prin știrile false despre ciumă, pentru ca marfa cumpărată, trebuind astfel să zacă timp îndelungat în magazinele carantinelor de frontieră, ei, între timp, să-și poată vinde marfa veche de acasă la preț mai mare⁵.

Un antecesor vrednic al acestor doctori era în sfârșit și renumitul medic al Ardealului, dr. Adam Chenot care în tratatul său despre ciumă ne descrie tot decursul cumei și în Țara Românească dintre 1755-57 și de la 1762 care a intrat asemenea și în Ardeal prin trecătoarea Branului⁶.

În lucrările citate vom găsi date interesante și istoricul medicinei din Principatele Române, dac cu atât mai importante cu cât asemenea însemnări medicale sunt rare din timpurile acestea și tratate cu prilejul de față⁷.

Acestor însemnări rare le aparține și cartea medicului Francisc Schraud din Buda⁸, cum și a medicului din Sibiu, Andrei Wolff, în cartea sa despre Moldova⁹, în care susține că Dimitrie Cantemir că ciuma nu se ivește niciodată în Țările Române, ci e introdusă din Turcia prin negustorii turci și greci care sosesc de la Brăila și Basarabia¹⁰. De altfel, e bună bibliografia a cumei din veacul al XVIII-lea, ciumă adusă la începutul anului 1708 de niște țigani din Țara Românească, se află în cartea lui Trausch¹¹.

III

Prefață la

Epoca ocupațiilor străine (1853-1856)

Pentru istoria nouă a Principatelor Române înainte de Unire, cea mai bună operă este și astăzi colecțiunea de *Acte și documente relative la istoria renașterii României* publicate de Episcopul Chenadie Petrescu și cei diu Sturdza de la 1888 încoace¹. Volumul al II-a al acestei prețioase publicațiuni cuprinde epoca tristă a țărilor române dintre anii 1853-1856, când teritoriul lor, stând sub ocârmuirea turcească, fusese ocupat "din motive strategice" și "pentru liniștea țărilor", mai întâi de ruși și apoi de austrieci. Ce însemnau aceste "ocupații" străine pentru țară și norod nu o cunoaștem încă destul de bine, nici din bogata colecțiune de mai sus, nici din acele câteva publicațiuni răzlețe care între timp au mai apărut în literatura română. Una din cele mai recente - mica publicațiune a lui Mihai Popescu - ne dă două

⁵ Contumazen, Wien, 1787. Retipărit în *Siebenbürgische Quartalschrift*, III, Hermannstadt, 1783, p. 143-170.

⁶ *Siebenbürgische Quartalschrift*, III, p. 149-150.

⁷ Dr. Adam Chenot, *Von dem Ursprung, Fortgang, Zufällen und Ende der in einigen Orten der Siebenbürgischen Wallachey vom Anfang Octobris 1755 bis zu Ende Januarii 1757 herrschenden Pest*, formând capitolul I, p. 1-34 și 252, al cărții sale cu titlul *Von der Pest*, Dresden, 1776, apărută mai înainte în limba latină.

⁸ Așa aflăm de pildă că pe vremurile acestea la Craiova exista un anume doctor Langerdorf și că Renzing, doctorul de casă (Leibartz) al hanului tătarilor, umblând și prin Țara Românească, a propus voevodului că dacă îl angajează cu o leafă lunară de 600 florini, curăță țara de ciumă, însă nu fu ascultat și luat în slujbă, și, în sfârșit, că la 1785 se afla la București farmacistul Markler, în *Siebenbürgische Quartalschrift*, III, p. 150-155.

⁹ *Historia pestis Transilvanicae annorum 1770, 1771. Opus posthumum jussu regio editit et praefatus est Franciscus Schraud*, Budac, 1779. Cf. *Hinterlassene Schriften über die Ärztlichen und politischen Ausrasten bei der Pestuche vom Jahre 1769, 1770, 1771*, Wien, 1798.

¹⁰ *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau von Andreas Wolf*, Hermannstadt, 1805, în două volume.

¹¹ *Op.cit.*, vol.I, p. 75 și 207. Cf. A. Wolf, *Was ist von der Oleinreibung... gegen die Pest zu halten*, Hermannstadt, 1798, extras din *Sieb. Quart.*

¹² Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexicon*, vol. I, Hermannstadt, 1868, p. 23-24.

¹³ *Acte și documente relative la istoria renașterii României* publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, vol. I-VII. Anii 1844-1858, București, Academia Română.

rapoarte a doi ofițeri austrieci din 1856 despre starea principatelor și candidații la tron din preajma unirii lor².

Aceste acte sunt scoase din una din arhivele vieneze, în care zac cu miile documente inedite din timpul ocupației. Cunoscut foarte bine acest tezaur de documente și am convingerea că fără ele istoria modernă a României rămâne ciuntită și fragmentară. Cu miile zac îngropate însă și acte și informații chiar și în ziarele străine contemporane, mai cu seamă în cele ale sașilor din Ardeal, care urmăreau cu un interes viu evenimentele ce se petreceau în Moldova și Țara Românească vecine cu Ardealul. Interesele materiale cereau chiar să urmărească mersul lucrurilor în țările române unde își exportau produsele industriale și astfel ei țineau în ele niște corespondenți așa de destoinici, încât rapoartele și știrile cu care întrețineau ziarele lor la curentul întâmplărilor formează o adevărată "cronică" fără seamă a ocupațiilor și a întregii vieți sociale din Principatele Române, foarte puțin cunoscută din alte izvoare.

Răsfoind în mod sistematic aceste ziare am scos din ele toate documentele lipsitoare din publicațiunea Petrescu-Sturdza. Având apoi prilej să studiez și colecțiunea de foi volante a Bibliotecii Academiei Române am găsit încă o serie întreagă de afișe și ofisuri ieșite de sub teascul serdarului Z. Karkaleki, care nu se află asemenea, nici măcar în traduceri franceze, în susnumita publicațiune de izvoare. Copiind și pe acestea mi-am alcătuit cu timpul un dosar de acte și documente necunoscute, pline de amănunte interesante privitoare la detaliurile mișcărilor trupelor stăine, cât și la cunoașterea mai de aproape a vieții de atunci și ale împrejurărilor în care oamenii trăiau. Are o deosebită însemnătate, de pildă, discursul cu care mitropolitul Nifon a primit în ziua de 3 septembrie 1854 pe generalisimul armatei turcești, Omer pașa la intrarea sa în București, ori descrierea ceremonialului de anul nou din 1856, urmat la palatul prințului Stirbey. Important e și regulamentul de presă al guvernului român pentru ziare și tipărituri, publicat în ultimele zile ale anului 1856.

Actele dezgropate astfel din ziarele vechi sfârșesc cu discursul lui Kiamiyl bei către boierii întruniți la palatul Mitropoliei de la București (din 29 iulie 1856) prin care le făcu de știre că sultanul a numit pe prințul Alexandru Ghica caimacam al țării, fiind încredințat că această numire înseamnă o eră nouă de propășire și fericire pentru Țara Românească.

Convind că orice mic aport la cunoașterea mai adâncă a unei epoci formează o îmbogățire a literaturii istorice, prezint acest mănunchiu³ de acte publicutui iubitor de astfel de publicațiuni, trăgând nădejde că va veni vremea când se va putea tipări chiar volume întregi din comoara neprețuită a colecțiilor împărătești de la Viena și aiurea, care vor aduce la iveală date și notițe, planuri și desene uimitoare cu privire la istoria anilor războinici dintre 1853-1856 și a vieții sociale de acum optzeci de ani!

IV

Cronicarul Miles despre români (1928)

DI Alexandru Lepădatu a săvârșit un lucru foarte folositor dându-ne într-un mănunchi reunit știrile privitoare la istoria țărilor române din cronologia lui Siglerus¹, atrăgând astfel interesul cercetătorilor asupra cronicelor săsești foarte puțin folosite încă de literatura istorică română. Din parte-mi prezint alăturat - prevăzut cu notele deslușitoare cuvenite - însemnările privitoare la români scoase din cronică unui alt cronicar sas, a lui Miles, abia cunoscut și foarte puțin utilizat în istoriografia română. Șincai folosește și citează din ea numai două însemnări din cele care urmează anexat, cu toate că ele conțin date interesante și în parte necunoscute din alte izvoare. Acest lucru e atât mai mult de relevant, cu cât Miles e un compilator

² *Documente inedite din preajma Unirii Principatelor din acte austriece păstrate în arhivele Ministerului de Război de la Viena, Buc., 1828.*

³ *Mă exprim așa însă numărul lor se ridică la câteva zeci de mii într-o singură colecțiune, a arhivelor Ministerului de Război (Popescu, op.cit.) dar câte mii zac în celelalte arhive!*

¹ În "Anuarul Institutului de Istorie Națională", II, Cluj, 1924, p. 365-371.

de la sfârșitul veacului al XVII-lea, însă un compilator conștiincios, care lucra pe baza documentelor și cronicilor de care el dispunea cu ușurință, s-ar zice, din oficiu -, lăsându-ne astfel o cronică a veacului al XVI-lea foarte bună de citit.

Matia Miles e un sas de la Mediaș, născut la anul 1639. Ca toți sașii cu carte fusese trimis și el la vârsta de 19 ani la Academia din Wittenberg, dar după un an fu chemat acasă rector al școlii din Mediaș. Cu prilejul unei diete făcând însă cunoștința principelui Ioan Kemény, acesta îl luă în 1661 de secretar, folosindu-l și ca sol în diferite misiuni. Întors la începutul anului 1622 de la Viena, se pomeni cu întâmplarea fatală că stăpânul său își pierdu viața în bătălia cu turcii de la Seleușul Mare, din 22 ianuarie 1662, și astfel el era cât pe aci să rămână pe drumuri, dacă nu-l primea în serviciu adversarul decedatului Kemény, principele Mihail Apafi. Acesta îl trimise în luna noiembrie 1662 în solie la Grigorașcu-Vodă în Țara Românească. Dar mai pe urmă Miles, în anul 1644, se stabilește definitiv la Sibiu, unde deveni mentorul "Consiliului de o sută", trăind interesele neamului său și ducând o viață patriarhală, variată prin studii istorice, cu care se ocupa, și rareori de câte o misiune diplomatică pe la Viena, numit de principe ca bun cunoscător al limbii germane. Așa îl găsim și în toamna anului 1686 la Viena, de unde, întorcându-se, muri la 1 octombrie 1688 în Sibiu².

Miles, începând să adune cu precădere date și însemnări istorice privitoare la istoria veche a patriei sale, se hotărât a face o cronică în limba germană a evenimentelor sângeroase și variate ale veacului al XVI-lea, pe care a și tipărit-o la Sibiu în primăvara anului 1670 sub următorul titlu lung și ciudat, săpat în aramă: *Siebenbürgischer Würg-Engel oder Chronicalischer Anhang des 15 Seculi nach Christi Geburth alles theils in Siebenbürgen, theils Ungern, und sonst Siebenbürgen angränzenden Ländern, fürgelauffner Geschichten... Welches Kurtz doch Warhafft ordentlich abgebildet und herauss gegeben Mattias Miles Mediensis Jurisprudentiae cultor, Hermann-Stadt, 1670, in 4-to, foi 259.*

Importanța acestei cronici - azi foarte rară - este că ne păstrează multe date și evenimente care nu se găsesc aiurea în alte cronici sau că ni le dă mai pe larg și mai bine informat. Nu cunoaștem izvoarele din care Miles și-a luat informațiile sale și acele azi nici nu se mai pot stabili. O parte din ele și le-a scos din cronica lui Mihail Siglerus, altele din aceea a lui Simion Massa, pe când cronosticonul omorării lui Despot Vodă l-a aflat în matricula liceului evanghelic din Brașov. După ce însă Miles a stat ani îndelungați în slujba a doi principii ardeleni, timp în care învățase și ungurește, el negreșit a avut prilejul să folosească în arhivele statului de la Alba Iulia, nu numai documente, dar și opere inedite ale renumitului istoriograf ungur Ștefan Szamosközy, din care a împrumutat mult, așa că de pilă evenimentele descrise pe 70 de pagini ale lui Miles, și anume pp. 177-256, sunt traduse aproape verbal din Szamosközy³.

Câteva din însemnările lui Miles din timpul lui Mihai Vodă par a fi luate chiar din acele dispărute ale lui Szamosközy (care se poate zice că trăiește în Miles), deoarece ale prezintă atâta originalitate și vioiciune, care nu se găsește la alți contemporani și mai cu seamă la cronicarii sași, de obicei cam rigizi și urscățivi, nu ca și cronicarii unguri, care sunt mai vorbăreți.

Valoarea istorică a însemnărilor lui Miles constă tocmai în măiestria stilului său și darul (original și împrumutat) de a descrie lucrurile auzite de la oameni bătrâni sau scormonite de prin cronici vechi într-un chip așa de simplu și romantic cum nu prea le găsim la alți cronicari sași.

Îată însemnătatea mare a cronicii lui Miles, mai cu seamă pentru evenimentele în legătură cu românii, căci o confruntare conștiincioasă ale altora cu însemnările cronicarilor sași ne dă rezultatul uimitor că ele nu se află la alții, așa că cronica compilatorului care trăia pe la sfârșitul veacului al XVII-lea e un izvor de rândul întâi al istoriei țărilor române din veacul al XVI-lea, cu o mulțime de mici amănunte duioase și date prețioase, în van căutate

² Joseph Trausch, *Schriftsteller Lexicon der Siebenbürger Deutschen*, II, Kronstadt, 1868, p. 426-433.

³ Stabilit de Szekfő Gyula în disertațiunea sa cu titlul *Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához*, Budapest, 1904, p. 70-71.

aiurea. Această interesantă stabilire este cu atât mai importantă și chiar impunătoare cu cât Miles s-a născut patruzeci de ani după ultima sa însemnare (și anume intrarea lui Mihai-Vodă în Ardeal) și totuși expunerea lui are tot farmecul unei impresii personale, trăite.

Spre dovada acestui lucru nu vorbesc aici de cele câteva însemnări dintre anii 1510-1557, subiectul cărora în trăsături generale e cunoscut și din alte cronicе, cu toate că însemnările lui Miles ne-au păstrat și detalii noi. Dar atrag atențiunea istoriografiei române asupra tratatului lung dintre 1561-63, care ne dă istoria domniei lui Despot Vodă într-o descriere atât de frumoasă și minuțioasă cum nu o găsim la nici un contemporan, mai puțin în cartea prietenului nefericitului domn, a învățatului Ioan Sommer din anul 1587, care autor citat e chiar de Miles, fără însă să-i fi cunoscut cartea, care pare a fi fost rară chiar și în timpul său.

Descrierea lui Miles are atâtea detalii impresionante care nu se află nici la cronicarii moldoveni, care au scris despre Despot Vodă (ca Grigore Ureche, Simeon Dascălu și Neculai Costin), pe care îi întregește în mod firesc, încât trebuie să ne gândim neapărat la *Istoria ungărilor* a italianului Ioan Mihai Brutus, scrisă la Alba Iulia și păstrată acolo după moartea sa, din care lipsesc tocmai anii domniei lui Despot-Vodă, ori la vreo cronică ungurească, până-acum necunoscută, din care Miles și-a luat acele pasteluri pline de vioiciune cu care ne-a zugrăvit viața și moartea sârmanului domn, cu plasticitatea sa uimitoare sau mai vârtos la vreo scrisoare a vreunui căpitan al gărzii ungurești a lui Vodă, scrisă supt via impresie a evenimentelor sângeroase.

Îndeosebi emoționată descriere a purtării vornicului față de Despot Vodă și a felului cum acesta și l-a supus, ca mai târziu să fie violențiat de dânsul, precum și cum voise să omoare mitropolitul în ziua Sfințelor Paști pe Vodă, punând otravă în azima ce i-a oferit după sfânta slujbă, iar când acest lucru nu reuși, cum invitaseră boierii pe Vodă la masă, ceea ce refuzând, îi invită el însuși, poruncind apoi să omoare mulți dintre ei; omorârea nedreaptă a căpitanului Sucevei, Petru Devai, de către Vodă, felul cum acesta fu nevoit să se umilească față de ungurii gata să se răzbune pentru moartea căpitanului lor și în sfârșit, purtarea sa ofilită față de învingătorul Ștefan Tomșa, care reprezintă răzbunarea întregului popor împotriva domnului învățat dar crunt, plin de slăbiciuni omenești care îi pricinuiseră și moartea, lucruri ce nu se găsesc (sau nu așa pe larg) la cronicarii moldoveni!

Afară de aceste amănunte atrăgătoare, Miles are și observațiuni subiective, făcute pe baza celor văzute și auzite între români, în timpul vizitei sale. Așa, de pildă, descrie: 1) Moldova, bogăția cărcia e simbolizată - după dânsul - de capul de bour din pajura țării; 2) locuitorii ei asupriți cu dajdizi grele; 3) viața depravată și "de dobitoc" a boierilor care se lăsau ușor de nevestele lor; 4) firea răzvrătită a acestor boieri, peste care nu se poate menține un vodă mai mult doi ani în pace; 5) călugării lacomi și leneși, care creșteau copiii din flori ai domnilor prin mănăstirile lor, unde le aplicau niște semne pe trupul lor, ca în caz când vodă nu avea urmași de drept să aleagă câte unul dintre ei domn.

Nou și unic este amănuntul duios că oastea lui Despot Vodă începea bătălia cu strigătele "Slobozenie! Slobozenie!". Dar cu toate acestea, descrierile compilatorului sas, oricât de frumoase și caracteristice sânt ele, nu se află nicăieri întrebunțate în compendiile istorice românești și iată pentru care motiv am crezut de cuviință a retipării însemnările răzlețe ale lui Miles despre români într-o edițiune îngrijită și critică.

Reflecțând și cu la ideea vrednică - propusă întâiași dată de răposatul Ioan Bianu - de a aduna într-un *corpus* tot ce se află privitor la români în cronicile ungurești și săsești, sunt de părere că această lucrare (de o importanță neprețuită) să se facă astfel ca:

1) materialul istoric scos din diferite cronicе și anale să se claseze într-o singură ordine cronologică, citându-se (între paranteze) după fiecare însemnare, autorul, limba, proveniența, și pagina edițiunii;

2) însemnările scurte să fie tipărite în traduceri verbale, iar acelea mai lungi în extras larg, presărat cu expresiuni luate din textul original;

3) toată compilația să fie redactată într-o limbă arhaică, limba cronicelor moldovenești, păstrându-se tot farmecul stilului și frumusețea originalului, folosit cu mare pricepere.

Acest *Corpus Chronicarum Transylvanicarum Historiam Romaniae illustrantium*, făcut conștiincios de o serie de specialiști bine pregătiți și zeloși, ar aduce la iveală un tezaur minunat de amănunte uimitoare, de care istoriografia română nici idee nu are; căci mai cu seamă literatura ungară ardeleană are un număr foarte mare de cronici, mari și mici, pline de date, ba chiar de istorioare întregi cu privire la români și la întâmplările din țările române vecine Ardealului, cu care acesta a stat de-a lungul veacurilor în strânse legături de interes.

Trebuie să menționez - în sfârșit - și faptul că independent de ideea regretatului Bogdan, eu lucrez mai bine de douăzeci de ani la acest corpus, studiind până acum cele mai multe cronici ungurești cu privire la români și astfel stau cu cea mare îndemânare la dispoziția comitetului de redacțiune ce se va alcătui pentru ducerea la bun sfârșit a acestei întreprinderi literare foarte folositoare.

QUELQUES ÉCRITS INÉDITS DE ANDREI VERESS

(Résumé)

Le nom de l'historien et bibliographe hongrois Andrei Veress (Veress Endre; 1868-1953) est bien connu dans l'historiographie des relations roumaines - hongroises. Il a publié dans ce domaine un bon nombre de volumes comprenant de documents, de bibliographies, aussi que d'études et d'autre sort d'articles. Certaines de ses écrits sont restés inédits. On publie, d'entre eux, quatre écrits (les uns dactilographiés), qu'on conserve dans le patrimoine de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise, Budapest, le Fonds Veress: *Ambassadeurs vénitiens de Constantinople au sujet des Roumains (1568-1591)*, *Rapports consulaires autrichiens inédits (1788-1797)*, une *Préface* à l'ouvrage *L'époque des occupations étrangères (1797-1856)* et *Le chroniqueur Miles au sujet des Roumains*. Cette publication est utile tant pour accomplir le portrait du savant hongrois dédié à l'étude des Roumains et de leur passé, qu'aussi pour continuer la recherche du domaine-même.

HEINRICH VON WLISLOCKI

Heinrich von Wlislocki este unul dintre prolificii culegători de folclor și etnografi din peisajul austro-ungar la sfârșitul secolului al XIX-lea. Într-o epocă a constituirii primelor mari baze de date etnografice ale popoarelor Europei, și a primelor avânturi teoretice de anvergură în domeniul etnologic (școala finlandeză, teoria mitologică a originii basmelor elaborată de frații Grimm, teoria naturistă a lui Max Müller și A. Kuhn, cea indianistă a lui Th. Benfey, teoria antropologică engleză), demersul lui Wlislocki aduce o contribuție considerabilă. Interesul său vădit se răsfrânge asupra Transilvaniei, locul tinereții sale, o "țară de basm minunată, fermecătoare ... un Eldorado al etnologiei"¹. El depune o imensă operă de popularizare, dezvăluind cititorilor o lume a confluențelor și conviețuirilor, în care specificul etnic al fiecărei populații - prin intermediul "obiceiurilor și credințelor religioase" ale Țiganilor, ungurilor, secuilor, sașilor și românilor - își dobândește cu atât mai pregnant o verticalitate de sine stătătoare.

În ansamblul operei, punctul forte îl constituie în mod indiscutabil lucrările dedicate Țiganilor din Ardeal și sudul Ungariei. Grație informațiilor sale de primă mână, estimp strivite de tăvălugul modernizării, aceste lucrări sunt și în zilele noastre o sursă *sine qua non* pentru Țiganologii din întreaga lume². Cărțile și studiile sale asupra acestui subiect utilizează în măsură covârșitoare rezultatele cercetării de teren efectuate de Wlislocki însuși. În cursul mai multor luni ale verii lui 1883 a trăit și a hoinărit alături de o trupă de Țigani nomazi, timp în care a adunat materialul folcloric și etnografic pe care l-a publicat ulterior.

Principiul care l-a călăuzit la încredințarea pentru tipar a culegerilor a fost următorul: fiecare piesă folclorică să-i fi parvenit din cel puțin două izvoare aparte în timp și spațiu, deci de la două persoane necunoscute una alteia, pentru a se atesta apartenența respectivei piese la zestrea culturală Țigănească. Din cele două variante a optat pentru "cea mai frumoasă și cea mai interesantă", străduindu-se să redea originalul literal, fără a-l "infrumuseța" în vreun fel³. Preocuparea pentru stabilirea unui criteriu de selecție a materialului, fie el chiar relativ, aduce o notă de seriozitate efortului de sistematizare.

Wlislocki izbutește să acopere aproape exhaustiv domeniile vieții tradiționale Țigănești materiale și spirituale. Astfel, gramaticii și vocabularului Țigănesc îi este dedicat un volum (1884), iar folclorului alte două (1886, 1890), incluzând cântece, jocuri de copii, balade, romanțe, ghicitori, proverbe, zicători, descântece și formule magice, și un impresionant număr de povești și legende.

¹ *Volks Glaube und Volksbrauch...* (v. Bibliografia cronologică), p. IX.

² Cum este lucrarea de referință în domeniu a lui Francoise Cozannet, *Mythes et coutumes religieuses des tsiganes*, Payot, Paris 1973, care reia o cantitate substanțială din informațiile lui Wlislocki.

³ *Märchen und Sagen...*, p. XV.

Cele mai dense volume sub raportul informației sunt *Vom wandernden Zigeuner-volke* (1890) și *Aus dem inneren Leben der Zigeuner* (1892). Aici elementele etnografice se subsumează unui plan integrativ, de prelucrare a materialului descris, de interpretare etnologică. Deși autorul plătește tribut curentelor de epocă - și acest lucru se vedește chiar în structurarea capitolelor -, conținutul faptic rămâne valabil. Wlislöcki abordează varii aspecte: ornamentica, limbajul gesturilor și al semnelor de drum, cultul înălțimilor, magia sângelui, simbolismul mitic al animalelor-oracol, diferite forme ale magiei (chiromanție, cărți de joc, oracole cu boabe de fasole, profeția vremii, vise). Sunt redată (ocupațiile licite și ilicite ale fierarilor, muzicanților, hoților de cai); obiceiurile din ciclul vieții de la naștere, nuntă, înmormântare; sărbătorile. Relațiile de înrudire beneficiază și ele de o atenție stăruitoare, Wlislöcki indicând denumirile țigănești și filiația pe care o construiesc diferitele tipuri (rudenția de sânge, de căsătorie, de nașie). Organizarea socială a țăganilor ardeleni se oglindește în cele patru triburi nomade de cortorari: Leila, Kuluya, Așam, Cale, conduse odinioară fiecare de câte un voievod și subdivizate în tovărășii (mähliya), în frunte cu o căpetenie (Saibidjo) și un sfat al bărbatilor. Țiganii sedentari (glete-core) nu sunt organizați în nici un fel. Paradoxal, autoritatea supremă în sânul unei mähliya revine femeii celei mai vârstnice, iar descendența urmașilor se stabilește matrilinear, câtă vreme la căsătorie soțul este acela care își urmează soția (rezidență matrilocală). - Wlislöcki ilustrează realitatea etnografică prin miturile de întemeiere ale celor patru triburi, prin mituri cosmogonice și mituri de origine. Credința în noroc și nenoroc, în nemurire, ca și atitudinea față de boli și vindecarea lor reprezintă tot atâtea capitole în întregirea imaginii și în înțelegerea acestei populații și astăzi cvasinecunoscute.

Prin această sumară enumerare a problemelor dezbătute în cărțile lui Wlislöcki referitoare la țigani nu se poate sublinia îndeajuns însemnătatea contribuției sale la conturarea universului mental țigănesc. Voi semnală de aceea un caz, care mi s-a părut frapant și relevant pentru felul în care mitologia se întrepătrunde și chiar regizează uneori "de la distanță" acte umane, a căror semnificație originară a dispărut demult. Țiganii cunosc șapte demoni ai bolilor, demoni răi (misece), care influențează viața oamenilor și a animalelor, îi fac "norocoși sau ghinioniști" (baçtales vay bibaçtales keren). Wlislöcki redă geneza acestora, iar miturile în cauză relevă un adevărat panteon de semidivinități malefice. E greu de crezut că narațiunea, atât de bine structurată și unitară, ar fi fost compilată undeva pe traseul acestei populații fără tihnă. Pe de altă parte, baza mitologică oferă o explicație, dar și o indicație asupra metodelor taumaturgice (fie ele de medicină empirică, fie de magie albă). De aici, până la practicile de magie neagră, care au adus celebritatea țăganilor, nu mai e decât un pas. Veriga acesta mitologică, în care boala e percepută ca un agent exterior cu o existență și o istorie la fel de îndubitabilă ca și cea a omului, lipsește aproape cu desăvârșire din credințele popoarelor sedentare din zona noastră.

Un defect metodologic îl constituie absența totală a adnotărilor privind numele informatorilor, vârsta, tribul, locul și data culegerii. Având în vedere că materialul este inedit, lacuna rămâne irecuperabilă. - Apoi, toate cărțile sub semnătura lui Wlislöcki au apărut în limba germană. Din rațiuni imediate, "pentru asigurarea succesului editorial" - cum mărturisește la un moment dat, Wlislöcki -

a efectuat el însuși traduceri din țigănește. În special culegerile care conțin creații lirice, însă, au de suferit din cauza formei diversificate, care în nici un caz nu avantajează autenticitatea originalului. Din perspectivă estetică efortul este lăudabil; din cea științifică, orice control devine imposibil. Abia în volumele sintetice din 1890 (*Vom wandernden...*) și 1892 (*Aus dem inneren...*), autorul înserează fragmente lirice, proverbe, zicători (unele din aceste cuprinse deja în culegerile anterioare) în formă bilingvă.

Dacă în ceea ce-i privește pe țigani, Wislocki a defrișat un teren virgin, și nu poate fi contestat în totalitate, nici înlocuit, sintezele sale relative la români, sași, maghiari și secui se sprijină mai mult pe consultarea unei bibliografii, decât pe observarea directă a populațiilor studiate. Cu toate acestea Wislocki menționează în mai multe rânduri acel deceniu și jumătate în care "a peregrinat fără casă și masă în slujba etnologiei"⁴. Cu atât mai regretabil, cu cât atunci când își ridică observațiile de teren, adesea ne semnificative, la rangul de trăsătură definitorie a poporului pe care îl descrie, promovează clișee false încărcate de subiectivitate exagerată. De pildă pe români (i ardeleni) îi definește ca fiind locuitori ai zonelor de munte. Denumirile locale de "munteni", "moldoveni", "bârsani" se referă la "românii care încă trăiesc ca păstori", și doar în mijlocul cărora se mai conservă vechile obiceiuri⁵. Pe secui și unguri îi încadrează în tipare antropometrice, deducând din configurația feței și din aspectul fizic însușiri morale general valabile⁶.

De altminteri există o secvențialitate în lucrările de mai mică amploare despre românii, despre secuii și ungurii din Transilvania: jaloanele de reper sunt oferite de credințele legate de cele trei momente capitale din viața omului și de marile sărbători de peste an.

În comunicările etnologice referitoare la sași și la maghiarii din Ungaria⁷, atenția autorului se concentrează mai în amănunt asupra sărbătorilor, a mijloacelor magice, a demonologiei populare, a animalelor simbolice.

Imensul volum de informație pe care Wislocki încearcă să-l expună în aceste cărți nu a rezistat însă presiunii timpului. Afirmațiile lui sunt inexacte (de exemplu: "în satele secuilor, ... lipsește pomul de iarnă"⁸), neverificabile (Wislocki nu arată niciodată exact sursele utilizate), false (exemplu: limba țăganilor din Transilvania are trei dialecte (!) - unguresc-țigănesc, valah-țigănesc, săsesc-țigănesc; "Cel mai curat dialect este fără îndoială cel unguresc-țigănesc, pe care îl vorbesc țiganii ce locuiesc între unguri. Țiganii care locuiesc între valahi vorbesc în cea mai mare parte românește iar în decurs de câțiva ani aceștia vor fi valahizați în întregime")⁹, sau rău intenționate ("De o relație intimă între mamă și copil nici nu poate fi vorba la români; de aceea le lipsesc cu desăvârșire leagănul și cântecele de leagăn"¹⁰).

Cu același coeficient de eroare se năruiesc și generalizările teoretice. Practicând un comparatism prost înțeles, Wislocki încearcă să aducă la numitor comun

⁴ *Volks Glaube und Volksbrauch...*, p. IX.

⁵ *Aus dem Leben der Siebenbürger Rumänen*, p. 4-5.

⁶ *Die Szekler und Ungarn...*, p. 6-8.

⁷ *Aus dem Volksleben der Magyaren, Volks Glaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen*.

⁸ *Die Szekler...*, p. 19.

⁹ *Die Sprache...*, p. 1.

¹⁰ *Aus dem Leben der Siebenbürger Rumänen*, p. 12.

creдинте aparținând diferitelor populații, reducându-le la aceleași manifestări (de pildă capul de cal înfipt într-un par sau îngropat la temelia unei case, ca spirit protector, se întâlnește la absolut toate populațiile sedentare din Ardeal), sau la aceeași cauză ("Și aici găsim, ca un fir roșu, al credinței populare, reprezentarea bolii ca o persoană, ca un demon al bolii"¹¹ - idee ce i s-a relevat autorului prin miturile țigănești, și pe care o aplică în general).

Cu toată gloria și căderile sale, cel mai mare merit al lui Heinrich von Wlislöcki, ca folclorist, etnograf și etnolog, este acela de a fi realizat o prezentare sintetică a mai multor populații conlocuitoare în spațiul intracarpatic. Ardealul multinațional își așteaptă încă sinteza comparată a apropiierilor și specificităților etnice pe tărâmul culturii populare.

ELA COSMA

HEINRICH VON WLISLOCKI

– BIBLIOGRAFIA CRONOLOGICĂ A OPERELOR CONSULTATE

- 1884, *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik, Wörterbuch*, Leipzig, 128 p.
- 1886, *Märchen und Sagen der Transsilvanischen Zigeuner*, gesammelt und aus unedirten Originaltexten übersetzt von..., Nicolaische Verlags-Buchhandlung, Berlin, 139 p.
- 1889, *Aus dem Leben der Siebenbürger Rumänen*, Verlagsanstalt und Druckerei A-G (vorm. J.F. Richter), Hamburg, 36 p.
- 1890, *Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache und Poesie*. Verlagsanstalt und Druckerei Actien-Gesellschaft (vormals J.F. Richter), Hamburg, 390 p.
- 1890, *Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner*, gesammelt und aus unedirten Originaltexten übersetzt, Verlag von Carol Graeser, Wien, 431 p.
- 1891, *Die Szekler und Ungarn in Siebenbürgen*, Verlagsanstalt und Druckerei A-G (vormals J.F. Richter), Hamburg, 40 p.
- 1892, *Aus dem inneren Leben der Zigeuner. Ethnologische Mitteilungen*, Verlag von Emil Felber, Berlin, 220 p.
- 1893, *Aus dem Volksleben der Magyaren, Ethnologische Mitteilungen*, Druck und Verlag des Literar-Instituts, München, 184 p.
- 1893, *Volksglaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen*, Verlag von Emil Felber, Berlin, 212 p.

¹¹ *Die Szekler...*, p. 37.

CONTRIBUȚIA LUI CORIOLAN SUCIU LA CERCETAREA REVOLUȚIEI DIN 1848 ÎN TRANSILVANIA

Puțini oameni se atașează atât de mult de orașul care le-a dat lumina științei, cum s-a atașat Coriolan Suciul de Blaj, unde a urmat studiile secundare și o parte din cele superioare.

Și fără îndoială, sentimentele sale pentru Blaj erau pe deplin justificate, având în vedere că vestitele școli ale vechii urbe, cu o semnificație atât de deosebită pentru istoria noastră, numită de Eminescu "Mica Romă" și caracterizată de Al. Papiu-Ilarian drept "Fântâna românismului", i-au dat, ceea ce nici Budapesta și nici Parisul nu i-au pecetluit în suflet: *înțelegera și dragostea valorilor spirituale românești*.

Jucând un rol atât de important în formarea sa intelectuală, Coriolan Suciul s-a simțit irezistibil atras de trecutul orașelului de la confluența Târnavelor și nu de puține ori cercetarea sa s-a îndreptat asupra Blajului, martor, erou și martir al evenimentelor revoluției de la 1848 din Transilvania.

Activitatea de cercetare a revoluției pașoptiste o începe în 1925 ca tânăr profesor la școlile din Blaj, colaborând intens pe această temă la o revistă de prestigiu în cultura românească interbelică, astăzi aproape uitată, cu titlul *Cultura Creștină* ce apărea la Blaj ca organ al Seminarului teologic.

Este semnificativ pentru temperamentul tânărului profesor, proaspăt doctor în istorie (avea 30 de ani), că intrarea în arena publicisticii și implicit a cercetării istorice și-o face în momentul în care revista menționată inițiază o intensă campanie pentru regenerarea morală și pentru consolidarea celor mai nobile idealuri naționale, după cum se spunea într-unul din articolele ce dădeau direcția revistei: "Lăsând deoparte optimismul nostru tricolor și scuturându-se de balastul frazelor naționale și patriotice, la adăpostul cărora ne îngăduim prăbușirea..."¹, căci numai astfel vom putea "vedea limpede situația". Desigur, va fi înlăturat și pesimismul, ce evident, stătea în calea oricărui progres.

Munca lui Coriolan Suciul la revistă vine astfel vizibil în întâmpinarea scopurilor acesteia, căci scriind obiectiv și argumentat în paginile revistei amintite, despre valorile naționale istorice și morale ale anului 1848, realiza în fapt cerințele ei majore, opunându-se, la fel cum făceau și alți colaboratori ai revistei, noțiunii de "morală elastică: ce cuprindea treptat ca o cangrenă întreaga ierarhie a României acelor ani.

¹ *Cultura Creștină*, Blaj, XIV, nr. 4 (april), 1925, p. 100 și 102.

Debutul în cercetarea 48-ului îl face scriind despre "*Rolul național-cultural al Blajului în preajma evenimentelor din 1848*"², în care evidențiază generația de profesori tineri și entuziaști care după 1830 au propovăduit idealurile înalte în școlile Blajului și care au declanșat curentul de regenerare națională; pomenește pe Timotei Cipariu, Simion Bărnuțiu, Ioan Rusu, George Barițiu, Demetriu Boer, Ștefan Moldovan, Aron Pumnul și alții, studenți și oameni de cultură ai Blajului care ardeau la cea mai curată flacără a luptei pentru libertate națională și echitate socială.

Având acces la Arhiva Mitropolitană din Blaj, descoperă aici și publică "*Trei proclamații inedite din primăvara anului 1848*"³, de mare importanță în studierea revoluției, documente ce au fost incluse și în modernă noastră colecție de "*Documente 1848*".

Urmează apoi un studiu interesant despre cum a interzis guvernul maghiar, prin Trefort Ágoston, ministrul cultelor și instrucțiunii, sărbătorirea zilei de 3/15 Mai la Blaj, în 1876. Este impresionant în acest sens un citat din jurnalul unui elev din clasa a IV-a liceală, înregistrat în 1877, în care comenta astfel măsura guvernamentală: "ne-a oprit de la orice petrecere publică cugetând că noi vom peri prin aceea, dară să țină minte, ei prin aceasta au vrut să stângă focul din noi, dar l-au aprins [și] mai tare"⁴.

Alte două articole publicate în revistă sunt "*Blajul, Brașovul și Barițiu*"⁵ și "*Blajul, Brașovul și Mureșeni*"⁶ având vădite tangențe cu perioada de dinainte și din timpul revoluției.

În același an, 1925 tipărește apoi studiul său cel mai important în domeniul cercetării revoluției de la 1848: "*Cum a fost pregătit 3/15 mai 1848*"⁷. Broșura apărută voia să arate, după cum însuși autorul mărturisește, că: "Blajul n-are numai meritul întâmplător de-a fi fost locul unde s-a ținut adunarea națională sin 1848, ci își are meritul său incontestabil întru producerea acestui mare act național.

Accasta cu atât mai vârtos, cu cât în timpul din urmă ne-a fost dat să constatăm, cum unii încearcă prin scris și prin viu grai să răpească Blajului și acest titlu de glorie; de-a fi fost factorul principal întru pregătirea adunării din 3/15 Mai; ceea ce până de curând nimeni n-a îndrăznit să tragă la îndoială"⁸. Cel ce făcuse impietatea fusese Radu Dragnea în revista "*Societatea de Mâine*"⁹. Iar pomelnică în care onorabilul profesor de la Blaj s-a implicat, este astăzi încheiată în favoarea sa. Rolul Blajului nu va mai putea fi contestat, ignorat sau estompat de nimeni, niciodată.

În ciuda faptului că datele din acest studiu astăzi sunt în parte depășite și îmbogățite, el rămâne totuși o bună și documentată rezumare a evenimentelor premergătoare celei de-a doua adunări naționale de la Blaj.

Folosește apoi documente inedite "*Din tinerețea lui Ioan Trifu alias Maioreșcu*"¹⁰ în 1927, și în fine, menționând discursul din 1933 despre *Adunarea națională*

² *Idem*, nr. 2(febr.), 1925, p. 44-49.

³ *Idem*, nr. 5(mai), 1925, p. 166-172.

⁴ *Idem*, nr. 6(iunie), 1925, p. 189-199 "*Cum a sîstat guvernul unguresc serbarea zilei de 3/15 Mai*".

⁵ *Idem*, nr. 9(sept.), 1925, p. 314-321.

⁶ *Idem*, nr. 10 (oct.), 1925, p. 363-376.

⁷ Blaj. Tipografia seminarului teologic greco-catolic, 74 p.

⁸ *Idem*, p. 65.

⁹ *Societatea de Mâine*, Cluj. I, nr. 15-16 din 31 iulie.

¹⁰ *Idem*, Cluj, 1927.

din 1848¹¹, nu putem trece cu vederea un alt studiu, amplu, al lui C. Suciu, publicat mai întâi în foiața "Unirii Poporului" tot de la Blaj, iar apoi în broșura separată, intitulată: "Un erou din 1848. Protopopul Ștefan Moldovan din Mediaș"¹², în care face uz în continuare și de documente inedite din Arhiva Mitropoliei din Blaj. Regretul nostru este însă acela că profesorul blăjan, nebănuind ce soartă va avea peste ani, n-a publicat mai multe documente din arhiva Mitropoliei mergând pe linia publicării de corespondență inedită, așa cum a făcut-o cu ocazia centenarului nașterii lui Papiu Ilarian¹³, dar mai ales în *Corespondența lui Ioan Maniu cu Simion Bărnuțiu (1851-1864)*¹⁴, lucrare de 470 de pagini; o adevărată mină de aur pentru istoria modernă a Transilvaniei, carte devenită astăzi extrem de rară, și care, cu un aparat științific mai modern ar merita o reeditare.

Cea mai consultată operă a sa rămâne însă *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania* (vol. I-II)¹⁵, dicționar pe care trebuie să-l amintesc aici la cercetarea revoluției din 1848, deoarece colectivul nostru de editare a documentelor l-a folosit din plin, făcând sute și sute de identificări de localități pe baza lui. Astfel că istoricul Coriolan Suciu și-a adus în acest fel o valoroasă contribuție la corecta cercetare a revoluției pașoptiste, nu numai direct prin studiile sale, ci și indirect, lăsându-ne acest minunat instrument de lucru.

Pilduitor exemplu al acestui profesor de a-și închina munca de o viață la propășirea cunoașterii mai bune a istoriei poporului nostru.

Nu pot încheia însă succinta enumerare a titlurilor lucrărilor lui C. Suciu privind revoluția pașoptistă fără să nu rememorez că acela pe care l-am privit cu ochii unui cercetător, a fost și un DASCĂL pe care unii mai vârstnici dintre colegi mi l-au descris ca *sever*, dar pe care *eu personal*, cunoscându-l în 1955 - 1956, deci pe când avea 60-61 de ani, l-am reținut ca o figură blândă și străină de rigorile profesoriale.

Era perioada când suplinea câteva ore de istorie la clasa IX-a la actualul Liceu "Emil Racoviță" (fosta Școală nr. 4), unde (în treacăt fie spus) aveam și un alt mare dascăl și adevărat savant, pe Vasile Scurtu, la limba română, laureat al unui prestigios premiu al Academiei Române.

Din păcate, Coriolan Suciu n-a rămas în clasa noastră nici măcar un *pătrar întreg*, dar îmi aduc aminte cum acest dascăl modest, scund de statură, cu fruntea înaltă ce atingea "tonsura" din creștet cu vestonul lustruit în coate, cărunt și palid, ne aducea la ore volume masive, elegant legate, în limba franceză și engleză pe care noi elevii le dădeam din mână în mână, privind cu răsuflarea tăiată mulțimea fotografiilor care ne dezvăluiau un univers cu totul necunoscut nouă, ridicând astfel colțul unei grele draperii ce ascundea cunoașterii noastre o civilizație și o cultură pe care nu o bănuiam și pe care nici nu aveam de unde s-o știm. Este de altfel și motivul pentru care nu l-am uitat eu însumi și mulți dintre colegii mei.

Ar putea să spună cineva azi că acest gest simplu de cultură, de a prezenta un material didactic la o oră de istorie universală era un act pedagogic firesc, dar

¹¹ *Adunarea națională din 1848*, Discurs, Blaj, Tipografia seminarului teologic greco-catolic, 1933, 16 p.

¹² Blaj, Tipografia Seminarului teologic greco-catolic, 1933, 52 p.

¹³ *Societatea de Măine*, IV, 1927, p. 564-566. "Al Papiu-Ilarian. Câteva inedite din prilejul centenarului nașterii lui".

¹⁴ Blaj, Tipografia Seminarului teologic greco-catolic, 1929, 470 p.

¹⁵ Editura Academiei, București. 1967.

cine își aduce aminte, își dă seama că înțeleptul dascăl vroia să ne prezinte orizonturile largi ale istoriei ascunse nouă cu bunăștiință.

Astăzi, într-un climat de deplină libertate în care respectul față de tot ce au creat mai bun înaintașii noștri va trebui să devină un adevărat cult, omagiez în aceste câteva rânduri nu numai pe cercetătorul modest și pasionat, profund atașat de lupta de emancipare națională și socială a românilor din Transilvania în timpul revoluției din 1848, ci și pe fostul meu profesor care a dovedit talent pedagogic și obiectivitate științifică, știind și fiind convins că aceasta este spre binele țării sale, a țării noastre.

Prin dr. Coriolan Suciu încă o dată, cred eu, s-a dovedit, că Blajul a educat și a dat intelectualității românești nu numai învățați și personalități cu harul cercetării ci și **CARACTERE PLINE DE DEMNITATE**, cum a fost și acela a celui evocat.

GELU NEAMȚU

**MUZEOGRAFIE.
RESTAURARE.
CONSERVARE.
OCROTIREA
PATRIMONIULUI
MUZEAL**

ȚESĂTURI DE ARTĂ ÎN COLECȚIA DE TEXTILE A MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI (SECOLELE XVII-XVIII)

I

Cercetarea istorică aprofundată presupune interpretarea artei ca un teren esențial de analiză și ca un epifenomen istoric, tratând economicul, socialul și culturalul ca elemente componente ale studiului istoric¹. Obiectele de artă, atât cele din domeniul arhitecturii, sculpturii, picturii, cât și cele din diferitele ramuri ale artei decorative, concretizează în limbajul lor specific, diferit de acela al documentelor, aspectele vieții economice și sociale dintr-o perioadă istorică dată. Valorificarea informațiilor furnizate de creațiile artistice contribuie în mod substanțial la constituirea unei imagini complexe a epocilor istorice. Constatarea este valabilă și în cazul artei decorative, atât de legată de viața de zi cu zi, reflectând uneori mai rapid și mai direct evoluția civilizației materiale și spirituale decât operele artelor majore². Sesizarea potențialului documentar al unor obiecte cotidiene, în aparență de o importanță istorică minoră, l-a determinat pe Alexandru Odobescu să indemne la cercetarea acestora, afirmând că prin studierea lor se pot urmări "... ideile artistice, practicile industriale și relațiile de comerț, care au domnit în țara noastră la deosebite epoci ale dezvoltării sale"³.

Aceste considerente ne-au îndreptat atenția spre țesăturile de artă aflate în colecția de textile a muzeului nostru, propunând prezentarea câtorva din multitudinea lor, și anume a acelor care, după aprecierea noastră, ilustrează cel mai bine arta textilă a secolelor XVII-XVIII, în context transilvănean.

Renașterea a adus profunde transformări de ordin economic, social și politic, determinând modificări radicale și în viața spirituală: nașterea unei culturi laice. Laicizarea a cuprins toate domeniile culturale, astfel asistăm și la apariția și dezvoltarea unei arte profane prin destinația și temele ei, chemată să satisfacă nevoile de confort, de rafinament și de fast ale noii societăți⁴. Procesul de laicizare se aprofundează odată cu conturarea noii concepții despre lume, bazată pe libertatea interioară a personalității, punând pe prim plan legăturile individului cu natura, cu universul. Aceste principii se vor materializa - printre altele - în interpretările cât mai apropiate de natură, caracteristice barocului.

Din secolul al XVII-lea una dintre cerințele de bază față de operele de artă - mai cu seamă de artă decorativă - este concordanța lor cu viața cotidiană. Artă pătrunde în locuința privată, reflectând totodată și poziția economică și socială a

¹ R. Theodorescu, *Despre câțiva "oameni noi", cititori medievali*, în *SCLA (Seria Artă Plastică)*, 24, 1977, p. 68.

² A. Nanu, *Art, Style, Costume*, Bucharest, 1981 (în continuare: Nanu), p. 8,9.

³ Al. Odobescu, *Opere*, București, 1967, vol. II, p. 110.

⁴ A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p. 17-19.

deținătorului. Noua categorie în ascensiune a oamenilor înstăriți și culți dorește să-și înfrumusețeze viața cu toate tipurile de creații artistice, având la dispoziție și mijloacele materiale necesare⁵. În realizarea acestei strădanii un rol de seamă le revine textilelor de artă - covoare, tapiserii, țesături, broderii - prezente atât în interioare cât și în vestimentație. Cele spuse sunt valabile și pentru Transilvania secolelor XVII-XVIII, mărturie stând foile de zestre, testamentele sau inventarele de avere care amintesc printre lucrurile de preț și asemenea textile, adesea descriindu-le amănunțit. Alături de covoare și tapiserii, servind la împodobirea mobilierului sau a pereților⁶, sunt menționate și țesături de artă cu diverse destinații: catifele sau brocarturi, menite să învieze monotonia pereților, să accentueze fastul mobilelor mai simple sau al paturilor, să fie prelucrate ca piese de îmbrăcăminte. Ele ocupă un loc aparte în documentele sus-amintite care consemnează perdele de pat, perne decorative, plăpumi confecționate din țesături de mătase⁷, dar înscruși și materialele păstrate în metraj⁸. Li se acordă această atenție, deoarece, fiind costisitoare⁹, ele reprezentau valori apreciabile¹⁰. Registrele vamale sau de socoteli ale orașelor completează aceste informații cu precizări privind cantitățile de textile de lux importate și comercializate¹¹, precum și prețurile lor¹².

⁵ Fr. Schottmüller, *Wohnungskultur und Möbel der italienischen Renaissance*, Stuttgart, 1921, p. VIII; A. Oțetea, *op.cit.* p. 285-288.

⁶ Kóvári L., *A magyar család és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*, Pest, 1860 (în continuare: Kóvári), p. 10; Jakó Zs., *Az otthon és művészete a XVI-XVII. századi Kolozsváron*, în *EmiKel* (în continuare: Jakó), p. 370, 371, 373; B. Nagy M., *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, București, 1970 (în continuare: Nagy (1970)), p. 103-107, 109-110; B. Nagy M., *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiék látták. XVII-XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak*, București, 1973 (în continuare: Nagy (1973)), p. 40, 48, 53-54, 112, 117, 120, 184-185, 204-205; *Istoria Clujului*, Cluj, 1974 (în continuare: IstCl), p. 99; Voit P., *Régi magyar otthonok*, Budapest, 1993 (în continuare: Voit), p. 161, 166, 168, 170, 228.

⁷ Kóvári, p. 10; Jakó, p. 381, 383; Nagy (1970), p. 134; Nagy (1973), p. 53, 60-62, 117; Voit, p. 167, 191.

⁸ Într-un inventar de avere din 1648 de la Boarta (jud. Sibiu) alături de o rochie din "damasc albastru cu flori", se mai notează: câte un cot (aproximativ 60-70 cm) de damasc roșu și catifea neagră, 4 coji de postav roșu englezesc, cu specificarea "pentru o fustă". Vezi: Nagy (1973), p. 93, 362. În inventarul de la Șieu (jud. Bistrița-Năsăud) din 1681 figurează și 2,5 coji de galon de mătase albă cu fir de argint. Vezi: Nagy (1973), p. 197, 369.

⁹ Principele Gabriel Bethlen a achitat pentru o "îmbrăcăminte de casă" (decor pentru pereți) din catifea și brocart italian suma de 944 florini, în același timp o casă de lemn la Cluj costând 300 de florini. Vezi: Nagy (1970), p. 104. Un acoperământ de mobilă din mătase turcească a fost evaluat la începutul secolului al XVII-lea la 2-3 florini. Vezi: Jakó, p. 374, nota nr. 77. În inventarul averii înstăritului clujean Viczey Máté, întocmit în anul 1627, este amintită și o plapomă decorată cu "brocart de aur turcesc", cu o valoare de 25 de florini. Vezi: Jakó, p. 383, nota nr. 135. La începutul secolului al XVIII-lea o rochie cu manta costa aproximativ 1.000-1.200 de florini. Vezi: D. Heinz, *Meisterwerke barocker Textilkunst*, Wien, 1972 (în continuare: Heinz), p. 13. Pentru aprecierea acestor sume, dăm câteva prețuri din secolul al XVII-lea: 1 căblă de grâu (aproximativ 116 kg) costa 2 florini 20 denari; 1 bou 8 florini; 1 cal de rasă pentru călărie până la 100 de florini; 1 căruță 4-6 florini; salariul unui meșter zidar era de 25-30 de denari pe zi. Vezi: S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958 (în continuare: Goldenberg), p. 358, 363, 364; Heinz, p. 8; IstCl, p. 144.

¹⁰ Însăși teaurizarea lor le indică importanța economică. Aceasta este generată pe de o parte de cantitățile de fire scumpe (de mătase, de metal prețios) conținute, pe de alta de valoarea lor artistică. Multe dintre ele au fost executate după modelele desenate de marii artiști ai vremurilor respective: Antonio Pisano, Jacopo Bellini, Antonio Pollaiuolo, Viollet Le Duc, Jean Revel, Jean Pillement, Philippe de Lasalle. Vezi: O. Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Berlin, 1921 (în continuare: Falke), p. 38, 42, 47; E. Flemming, *Das Textilwerk. Gewebeornamente und Stoffmuster vom Altertum bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts*, Berlin, 1927 (în continuare: Flemming), p. XXV, XXVII, XXXI, XXXII; *Decorative Arts of the Italian Renaissance, 1400-1600*, Detroit, 1958 (în continuare: DecArts), p. 76; C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV-XVIII*, București, 1970 (în continuare: Nicolescu), p. 65.

¹¹ De exemplu, în câte un transport de mărfuri de la începutul secolului al XVII-lea, adus de la Viena, sunt vămuite aproximativ 700 m de catifea simplă și "înflorată", sau aproximativ 60 m de taftă dublă, sau aproximativ 5,50 kg de atlas (satin). Vezi: Goldenberg, p. 257, 259-260; Fr. Pap, *Orientarea balcanico-otomană și mediteraneană în comerțul clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, în *ActaMN*, XIX, 1982 (în continuare: Pap (1982)), p. 94, nota 10.

¹² La începutul secolului al XVII-lea prețul metrului de catifea oscila între 1-4 florini, de taftă între 3-6 florini, de damasc între 3-5 florini; al kilogramului de atlas(satin) între 2-3 florini. Vezi: Goldenberg, p. 257, 259,

Aceste izvoare furnizează și date despre sortimentele de țesături de artă aduse în Transilvania: catifele simple sau decorate; mătăsuri ca taftaua, atlasul (sau satinul), damascul și brocarturile; postavuri de diferite calități; pânzeturi - mărfuri orientale (turcești), mediteraniene (italiene, mai cu seamă venețiene) sau apusene (franceze, austriece, englezești)¹³.

Piese selectate ca obiect de studiu fiind mătăsuri, socotim binevenită o succintă trecere în revistă a evoluției țesătoriei de mătase. Leagănul acestui meșteșug de artă a fost China, unde deja în jurul anului 3000 î.e.n. se confecționau țesături din mătase nevopsită, în jurul anului 1000 î.e.n. damascuri, ca în secolul al VIII-lea î.e.n. să-și facă apariția și "brocarturile de aur"¹⁴. Monopolul chinez în domeniul mătăsăriei va dăinui milenii de-a rândul. Este adevărat că încă din primele secole ale e.n. sunt cunoscute mătăsăriile și în afara Chinei - cum ar fi cele egiptene (Antinoe, Achmim, Alexandria), persane (Ctesiphon, Susa) sau bizantine, dar acestea lucrau cu fire aduse din China¹⁵. Abia după ce secretul sericiculturii a fost "furat" de la chinezi s-a dezvoltat adevărata țesătorie de mătase extra-chineză, purtând însă de-a lungul secolelor puternicele amprente ale țării de baștină. În ariile extra-chineze pe de o parte au continuat tradițiile egiptene, persane, bizantine¹⁶, pe de alta au apărut noi centre, atât în Orient cât și în Europa. Din secolul al VIII-lea la Damasc s-au ținut brocarturi de mare perfecțiune, iar din secolele XII-XIII s-au impus Mossulul și Bagdadul, acesta din urmă fiind considerat "Lyonul Oriental" al evului mediu¹⁷. Din secolul al XI-lea au prins viață și mătăsăriile din Asia Mică, cele de la Brussa (Bursa) și Scutari (Üsküdar), ajungând la maximă înflorire în secolul al XV-lea. Produsele lor - brocarturile de Brussa și catifelele de Scutari - s-au bucurat de o deosebită apreciere pe piețele europene. S-a exportat masiv în Italia și Franța, țesătoria de artă a acestor țări inspirându-se pe larg din modelul oriental. Influența însă a fost reciprocă, mai ales în secolul al XVII-lea, când atât în Persia cât și în Turcia s-a manifestat un puternic "curent italian" concretizat în mătăsuri care par a fi lucrate la Veneția sau la Florența pentru piețele orientale¹⁸.

În Europa, deschizătoarea de drumuri în domeniul țesătoriei de mătase a fost Spania, unde se cunoștea și se practica sericicultura încă din secolele IX-X¹⁹. Începând din secolul al XIII-lea din Sevilla, Murcia, Malaga, Cordoba s-au exportat

260; Fr. Pap, *Fluctuații de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*, în *ActaMN*, VIII, 1971 (în continuare: Pap(1971)), p. 246-247. Dar s-au importat și țesături și mai scumpe, cum a fost "tercenella" cu fir de argint din care 1 cot (aproximativ 60-70 cm) costa 3 florini. Vezi: Fr. Pap, *Comerțul Clujului cu Viena între 1599-1637 (pe baza registrelor tricesimale)*, în *ActaMN*, XVIII, 1981 (în continuare: Pap (1981)), p. 180. La începutul secolului al XVIII-lea mătasea lyoneză se vindea cu 30-40 de florini cotul. Vezi: Heinz, p. 13. Pentru aprecierea acestor valori vezi supra, nota nr. 9.

¹³ Goldenberg, p. 146, 253-254, 261; Pap (1971), p. 241, 246-247; Fr. Pap, *Schimbul de mărfuri între Cluj și Polonia în registrele vamale clujene (1599-1637)*, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 383-384; Pap (1981), p. 178-180; Pap (1982), p. 96-98.

¹⁴ *Az iparművészet könyve*, Budapest, 1912, vol. III (în continuare: Iparműv), p. 480; Falke, p. 2; Flemming, p. XIII; *A History of Technology*, Oxford, 1956 (în continuare: History), p. 445.

¹⁵ Iparműv, p. 478, 479, 482-483; Falke, p. 2-9; Flemming, p. XIII, XIV, XIX, XX.

¹⁶ G. Migeon, *Manuel d'art musulman*, Paris, 1907 (în continuare: Migeon), p. 386-390; Iparműv, p. 482-484; Falke, p. 11-19; Flemming, p. XVI, XVII. În secolele X-XII asistăm la o impresionantă revenire a mătăsăriei bizantine, care va influența, prin intermediul Italiei, tot Apusul, constituind modelul în materie pentru toată creștinătatea occidentală. Vezi: Iparműv, p. 483; Falke, p. 22-26; Flemming, p. XIX-XX.

¹⁷ Migeon, p. 386, 387; Iparműv, p. 484; Falke, p. 18; Flemming, p. XVI-XVII.

¹⁸ Migeon, p. 396, 397, 404, 406, 408; Iparműv, p. 485-486, 491; Falke, p. 48; Flemming, p. XVII.

¹⁹ Migeon, p. 419, 420; Falke, p. 19; Flemming, p. XVII. Idrisi menționează că în secolul al XIII-lea în zona Jaen se cresc viermi de mătase în 3.000 de sate. Vezi: D. Réal, *Tissus espagnols et portugais*, Paris, f.a. (în continuare: Réal), p. 4.

cantități considerabile de mătăsuri simple, taftale, damascuri și brocarturi spre Levant și spre Italia²⁰. Acest avânt se va curma la începutul secolului al XVII-lea, atelierele producând din acel moment doar mătăsuri de calitate slabă, nevoile de lux fiind acoperite de importurile din Italia și Franța²¹.

În evoluția țesătoriei de mătase occidentale un rol de seamă i-a revenit Bizanțului prin prezența cantităților mari de mătăsuri bizantine în comerțul italian în primul rând, dar mai ales prin așezarea meșterilor mătăsari veniți din Bizanț în Europa apuseană. Astfel, aducerea lor la Palermo în 1146-1147 a dat naștere mătăsăriei siciliene. Acesta, în ciuda faptului că după un secol de strălucire a alunecat în insignifianță, constituie unul dintre reperele marcante ale istoriei artei textilelor²². Din secolul al VIII-lea activitatea mătăsărilor bizantini este atestată și la Roma și Lucca. Lucca și-a început ascensiunea din secolul al XI-lea, ajungând în cursul celui următor cel mai important centru al țesătoriei de mătase în Italia. Paralel cu Lucca s-a manifestat și Florența, unde documentele vremii menționează în anul 1250 o puternică breaslă a țesătorilor de mătase. Atelierele florentine vor împărți cu cele luccane piețele europene până la mijlocul secolului al XV-lea, când ambele vor ajunge pe locul al doilea, în favoarea Veneției²³. La Veneția producția de mătase a luat avânt tot în secolul al XIII-lea, breasla mătăsărilor venețieni fiind atestată din 1265. Dacă Florența a excelat mai ales prin brocarturile de mătase, Veneția și-a câștigat faima prin catifele, în special prin brocarturile de catifea. Semnificativ pentru nivelul atins de țesătoria venețiană de catifea este faptul că în anul 1452 breasla țesătorilor de catifea s-a divizat în cinci ramuri, specializate în diferite tipuri de catifele. Bineînțeles, țesătoria venețiană nu s-a rezumat numai la acestea, din atelierele Veneției ieșind o gamă largă de mătăsuri: mătăsuri simple, damascuri, brocarturi²⁴. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea este rândul Veneției să-și cedeze poziția în fața țesătoriei de mătase franceze.

Primele ateliere din Franța au funcționat la Avignon și la Paris, unde meșterii mătăsari s-au constituit în breaslă în anul 1260, data primului lor statut²⁵. În cursul secolelor următoare s-au evidențiat și alte centre: Lyon, Tours, activitatea lor prezentând puternice influențe italiene până la începutul secolului al XVII-lea. Noile orientări economice ale domniei lui Ludovic al XIV-lea au determinat - printre altele - și un avânt spectaculos al țesătoriei franceze, acum născându-se o industrie de mătase cu o pregnantă individualitate. Astfel, pe la mijlocul secolului al XVII-lea s-a instaurat "dominația" deplină și de lungă durată a mătăsăriei de artă franceze. Gustul francez s-a impus în Europa întreagă, modelul lui fiind urmat îndecaproape chiar și de țările cu vechi tradiții în domeniu, cum este cazul Italiei²⁶. Atelierele franceze au lucrat după tipare create de artiști de renume ai epocii. De Lyon se leagă numele lui Jean Revel (1684-1771), care, pe lângă îndrumarea stilistică, s-a preocupat și de găsirea unor soluții tehnice noi, capabile să-i materializeze

²⁰ Migeon, p. 420-421; Falke, p. 20, 34; Flemming, p. XVIII, XXIV, XXX. În secolul al XIII-lea numai la Sevilla au funcționat 6.000 de războaie de țesut, potrivit relatărilor aceluiași Idrisi. Vezi: Réal, p. 4.

²¹ Falke, p. 43; Flemming, p. XXX; Réal, p. 6.

²² Migeon, p. 412; Iparmuv, p. 485; Falke, p. 20-22; Flemming, p. XVIII-XIX.

²³ Iparmuv, p. 487-489; Falke, p. 27-28, 35-37, 41-42; Flemming, p. XX-XXI, XXIV-XXV, XXVII-XXVIII.

²⁴ Iparmuv, p. 489-492; Falke, p. 37-40, 43; Flemming, p. XXV-XXVI, XIX; DecArts, p. 75.

²⁵ Falke, p. 28; Flemming, p. XXX.

²⁶ Iparmuv, p. 493-495; Falke, p. 43-46; Flemming, p. XXX, XXXI; M. Zeminová, *Barokni textilie*, Praha, 1974 (în continuare: Zeminová), p. 9. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea rolul de "îndrumători" ai gustului artistic în țesătoria de mătase va fi preluat de Anglia și Germania, deși Franța, din punctul de vedere al cantităților de mătăsuri produse, va rămâne pe primul loc până la sfârșitul secolului.

la un nivel superior concepțiile artistice. Astfel, prin răsucirea mai multor fire de băteală divers colorate s-a obținut o lărgire aproape nelimitată a gamei cromatice, ceea ce a permis realizarea efectelor de spațiu și redarea cât mai apropiată de natură a motivelor, încercând egalarea splendorilor broderii baroce hașurate. Țesătoriile lyoneze au beneficiat și de modelele rococo desenate de Jean Pillement sau de conlucrarea cu Philippe de Lasalle (1723-1793), supranumit și "pictorul războiului de țesut"²⁷.

Secolul al XVIII-lea a fost și perioada de ascensiune a țesătoriei de artă central-europene. În primul rând s-a remarcat cea austriacă, care și-a atins apogeul în a doua jumătate a secolului, în perioada domniei Mariei Tereza și a lui Iosif al II-lea. Produsele atelierelor vieneze s-au exportat în cantități mari în Boemia, Ungaria, Transilvania, dar erau căutate chiar și în Turcia²⁸. Este de menționat și activitatea țesătoriilor pragheze, care continuând o tradiție mai veche, au cunoscut un deosebit avânt la începutul secolului al XVIII-lea. Măsura acestuia este dată de o informație statistică: o manufactură de "țesături de aur și mătase", înființată în primii ani ai secolului de către praghezul Wilhelm Heiser, în decursul unui an a consumat aproximativ 84 de kg de fir de argint și 1 kg de fir de aur²⁹. Țesătoria de artă a mătăsii din centrul Europei a fost puternic influențată - asemenea celei occidentale - de modelul francez, asimilându-l. Acest fapt este de reținut în studierea mătăsurilor de artă din Transilvania secolului al XVIII-lea. Acestea, producție locală în domeniu neexistând, sunt toate mărfuri de import. În secolul al XVIII-lea, ca și în cele precedente, unul dintre principalii parteneri de comerț ai Transilvaniei a fost Viena, care, pe de o parte, tranzita spre piețele transilvane mărfuri occidentale, pe de alta exporta aici produse proprii - în cazul de față mătăsuri de lux. Or, țesătoria de mătase austriacă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea asimilase modelul francez; astfel, în cazurile în care lipsesc precizări exprese referitoare la locul de confecționare, atribuirea mătăsurilor de artă atelierelor franceze sau austriece este problematică. Din acest motiv am considerat cel mai potrivit folosirea termenului de "mătase de tip francez" în studiul de față.

A ridicat dificultăți și datarea unora dintre textilele prezentate, unde drept repere sigure au servit doar caracteristicile stilistice și eventual materialele folosite, contextul cronologic indicat de condițiile descoperirii lor sau de croiul vestimentației confecționate din ele mai mult îngreunând decât ușurând datarea. Explicația o găsim pe de o parte în tendința de a tezauriza aceste materiale costisitoare, de a le lăsa moștenire chiar și mai multor generații, pe de alta în practica - foarte răspândită - de a le reutiliza, determinată de considerente economice sau spirituale. Moda în domeniul țesăturilor de artă s-a schimbat rapid, uneori de la un anotimp la altul³⁰, aceasta însemnând modificări de materiale, dar și de ornamentație, ceea ce făcea imposibilă "readaptarea" la noile gusturi a țesăturilor în uz, folosite în vestimentație sau în decorarea locuințelor. Dacă luăm în considerare că la începutul secolului al XVIII-lea pentru o rochie cu manta scurtă

²⁷ M. Heiden, *Handwörterbuch der Textilkunde aller Zeiten und Völker für Studierende, Fabrikanten, Kaufleute, Sammler und Zeichner der Gewebe, Stickereien, Spitzen, Teppiche und dergl., sowie für Schule und Haus*, Berlin (Stuttgart), 1904 (în continuare: Heiden), p. 56; Iparmöv, p. 493, 494; Falke, p. 47; Flemming, p. XXXI, XXXII.

²⁸ Heinz, p. 21; Zeminová, p. 10.

²⁹ Zeminová, p. 12.

³⁰ Lyonul prezenta de două ori pe an - primăvara și toamna - câte o colecție nouă, aceasta ducând la o devalorizare a țesăturilor de lux cu aproximativ 30% pe an. Vezi: Heinz, p. 12; Zeminová, p. 5.

erau necesari aproape 30 de coți de material cu 30-40 de florini cotul, costul ridicându-se deci la 1.000-1.200 de florini, devine evidentă dorința de a recupera măcar în parte prețul hainelor demodate³¹. Astfel, li se va schimba destinația: se vor recroi pentru îmbrăcăminte de copil, pentru obiecte de decor casnic (plăpumi, perne ornamentale) sau se vor transforma în haine bisericești. În cazul din urmă poate interveni și motivația spirituală: veșmintele laice nu se vând, ci se donează unei biserici ca un gest de pioșenie. Uneori, fiind vorba de materiale deosebit de scumpe, schimbarea destinației - în oricare dintre sensurile amintite - este specificată prin prevederi testamentare. Prin tezaurizare sau prin refolosire viața ȋcsăturilor de artă se prelungește cu multe decenii, uneori aproape cu un secol, iar modificarea destinației adesea alătură, ca părți componente ale aceleiași piese, materiale reprezentând stiluri și epoci diferite.

ANA MARIA SZŐKE

**ARTISTIC TEXTILES IN THE COLLECTIONS
OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF TRANSYLVANIA
(17th-18th centuries)**

I

(Abstract)

The paper represents a selective presentation of the artistic textiles from the 17th-18th centuries, kept in the collections of the National History Museum of Transylvania. The choice of this matter has been mainly determined by the documentary value of the decorative art objects, which, linked as they were with the everyday life, promptly and directly reflect the evolution of material and spiritual civilization of any historically determined epoch. At the same time, the multitude and diversity of the objects belonging to this collection offered the necessary framework, within which the theme has been subject to analysis.

The first part of this study deals with the art textiles as precious objects and items very frequently imported in Transylvania during the 17th-18th centuries. An approach under this light of this textile objects completes the image of the economic and social life in Transylvania at those times. The autor develops a short history of the silk weaving, the objects under analysis being silk artefacts.

³¹ Heinz, p. 13. De altfel, așa cum mărturisesc socotelile curții imperiale de la Viena, chiar și aici s-a procedat la ascemenea "recuperări". Vezi: Heinz, p. 12.

RESTAURAREA BUNURILOR ISTORICE CU SUPT DE HÂRTIE

Dosarele de restaurare a documentelor și cărților vechi nu conțin, la ora actuală, imaginea sau imaginile filigranelor, care se dezvoltă printr-o restaurare pe masa cu lumină. Nici nu se colectează în alt mod, independent, fără legătură cu dosarul de restaurare imaginile respective, relevate îndelung, pe parcursul restaurării. Se irosesc în acest mod, prin neefectare, momente de excepție pentru adâncirea cercetării istorice, cu deosebire în cazul cărților vechi, a căror descoasere constituie un moment existențial rar al acestora, mai ales al celor de patrimoniu. Poziția restauratorului corp-carte față de piesa aflată în lucru este deosebită comparativ cu cea a restauratorilor aparținând altor tehnici, are o complexitate specifică. Dacă restauratorul corp-carte este obligat, ca orice restaurator, în faza inițială, să apeleze la muzeograf, arhivist sau istoricul de carte, pentru a întocmi fișa istorică sintetică a piesei asupra căreia urmează să intervină, sau datele respective îi sunt pur și simplu furnizate în momentul în care i se solicită concursul, lucrând la masa cu lumină, el se află timp prelungit, în contact direct, cu aspecte noi de informație istorică, sau chiar cu datele istorice absolut noi care, spre pildă, pot pune în lumină, uneori, falsuri documentare.

De aceea însușirea unor noțiuni fundamentale de filigranologie, pe lângă cele legate de istoricul vechilor tehnologii și al materialelor utilizate pe parcursul vremurilor la realizarea documentelor și tipăriturilor, i-ar fi deosebit de utilă chiar restauratorului corp-carte. Convocarea istoricului pentru a reproduce imaginile de filigrane, atât de accesibile celui care restaurează, i-ar fragmenta acestuia din urmă intervențiile, iar istoricul, pe de altă parte ar trebui să fie disponibil în orice moment la solicitările restauratorului. În faza actuală, până la delimitarea riguroasă a domeniilor de activitate și a obligațiilor profesionale, restauratorul poate să completeze (este de dorit să o facă!) dosarul de restaurare cu imaginile filigranelor vizibile pe masa cu lumină, desenându-se ușor cu creionul, pe calc, într-un mod nepericulos pentru foaia-document, ca apoi să le ordoneze pe pagini și să le introducă în dosarul de restaurare. În felul acesta strânge pentru istoric, dar și pentru sine însuși, dacă dorește să-și lărgască bagajul cunoștințelor profesionale, un plus informativ, de deosebită valoare, care într-o etapă superioară va putea fi apoi identificat, studiat și interpretat

Modul în care se colectează imaginile filigranelor poate fi însă științific sau neștiințific. De aceea este necesară însușirea unor cunoștințe elementare, chiar pentru simpla desenare, prin copiere, a filigranelor, mai ales că în cazul laboratoarelor noastre de restaurare, inclusiv cel al Bibliotecii Naționale, care este etalonul activității în acest domeniu la noi, nu se pune, din lipsa dotării, problema

reproducerii propriu-zis științifice a filigranelor, după metoda perfectată la Brașov de Gebhard Blücher¹.

Oricum, munca restauratorului bloc-carte se împletește intim cu cea a istoricului, din momentul în care observă detaliat și ia act de înfățișarea și alcătuirea pieselor aflate în lucru, deci din momentul în care nu restaurează mecanic. Apropierea însă de filigranologie reprezintă pentru restaurator și o înstrăinare de sarcinile sale profesionale propriu-zise. Discuțiile în jurul statutului său profesional abia se deschid. În orice caz este evident că se reclamă ori o mai profundă deschidere a restauratorului spre istorie, ori o mai accentuată și mai intimă implicare a istoricului pe parcursul unor etape ale restaurării.

Două exemplificări pot susține, destul de convingător sinteticele aprecieri anterioare:

I. Este relevant locul pe care-l ocupă, în dosarul de restaurare a unui document din colecția Muzeului Național Alba Iulia (doc. 5329)², imaginea desenată a filigranului hârtiei-suport, dezvăluit pe masa cu lumină. Dosarul în cauză conține trei imagini care conservă aspectul inițial, exterior al piesei de restaurat și conținutul său textual-documentar, constând din mărturii istorice vizuale, a căror prezență și perpetuare prin intermediul documentației respective este absolut necesară și anume:

A. O imagine fotografică a recto-ului documentului, care din punctul de vedere al interesului istoric (nu numai din cel al relevării deteriorărilor fizico-mecanice etc.) este de o deosebită însemnătate. Aspectul de ansamblu al documentului, redat fotografic, autentifică din plin piesa respectivă, cu deosebire și datorită etalării caracteristicilor sale paleografice. În virtutea unor exigențe actuale, edițiile de documente ar trebui să conserve nu numai conținutul textual, ci să fie însoțite, alături de descrieri amănunțite, și de fotocopii, prin mijlocirea cărora să poată fi întreprins un susținut studiu paleografic, să fie efectuate la nevoie chiar expertize grafologice, precum și de imagini, care să redea exact, în mărime naturală, filigramele hârtiei-suport, reprezentările heraldice, peceteile însoțitoare etc. Astfel prezența imaginii fotografice a piesei în dosarul de restaurare suplinește însemnate carențe ale corpus-urilor documentare realizate până în prezent și-i asigură restauratorului o mărturie imagistică "sine qua non", necesară atât formulării unor considerații istorice corecte, cât și restaurării propriu-zise.

B. Fotografia verso-ului documentului respectiv are aceeași dublă funcționalitate, în dosarul de restaurare, de-a dezvălui o informație istorică totală, prin intermediul imaginii vizuale, mijlocită de fotografie, care rivalizează cu un facsimil și asigurarea unui reper inițial, sintetic, adresat văzului, relevând starea de conservare, respectiv gradul de deteriorare a piesei, înaintea restaurării.

C. A treia mostră vizuală atât de necesară pentru a întregi informația istorică despre piesa supusă restaurării o constituie copia desenului filigranului, dezvăluit pe masa cu lumină. Desigur în cazul unei singure foi-document nu este atât de

¹ A adaptat la noi metoda betagrafiei, aplicând-o produselor morii de hârtie din Brașov; a preluat în serii matematice rezultatele obținute, ceea ce a produs practic la performanța datării, deosebit de exacte, a unor coresiențe. Vezi Gebhard Blücher, *Possibilități de datare cu ajutorul filigranelor. Un model matematic*, în RB, 1969, 22, nr. 10 p. 618-623.

² Datînd din 19 iunie 1891, documentul a fost redactat la Sibiu, în limba germană și cu scrierea gotică, pe hârtie maruală contemporană, cu linii de apă și filigran.

stringentă desenarea filigranului, ca atunci când se impune descoaserea unei cărți de patrimoniu. Dar și în acest caz, al documentelor constituite din foi nelegate, restauratorul poate recolta pentru istoric, în virtutea colaborării strânse care ar trebui să existe între ei, un important material informativ neexplorat în scrisul istoric românesc, decât cu privire la secolul al XVI-lea. Astfel istoricii ar putea primi un impuls din partea restauratorilor atenți la mesajul istoric al pieselor restaurate, pentru a-și propune să întocmească acele colecții de filigrane răspândite pe teritoriul României, corespunzătoare secolelor al XVII-lea, al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, care lipsesc atât de mult cercetătorilor contemporani. Această realizare ar fi posibilă cu contribuția parțială a restauratorilor specializați pe piesele care au ca suport material hârtia. Filigranul deosebit de frumos (Fig. 1) al documentului 5329 din colecția de la "Sala Unirii" denotă faptul că hârtia folosită ca suport ca fost produsă în moara de la Roșcani, lângă Deva, aflată pe domeniul familiei Haller³, la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui de-al XIX-lea. În cazul redării filigranelor este necesară, așa cum reiese și din desenul introdus în dosarul amintit, nu numai conturarea filigranului propriu-zis, ci și cea a liniilor de apă, a vergeturilor și rețelei orizontale, chiar dacă ea nu poate fi decât aproximativă și nu exactă ca în cazul betagrafiei, precum și a rupturilor existente la nivelul hârtiei-suport.

De asemenea trebuie menționate, referitor la filigranul acestei piese, strădaniile Lacrimiei Rădulescu⁴ de-a obține o imagine fotografică în transparență hârtiei, în urma cărora a reușit să redea mulțumitor filigranul. La dotarea tehnică de care dispune, ea nu poate încă decela imaginea filigranului, a liniilor de apă, a vergeturilor de cea a scrisului suprapus.

II. Utilitatea desenării filigranelor în cazul cărților de patrimoniu, sau pasibile de-a deveni de patrimoniu, restaurate, reiese din simpla examinare a planșelor realizate după descoaserea unei *Psaltiri* de Râmnic, din 1819, aflată în colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia (CVR 195)⁵. Vezi, ca o ilustrare parțială a acestei utilități, figurile 2-5, care reproduc planșele 14, 16, 21, 28 introduse în dosarul de restaurare a piesei respective.

Au fost realizate în total 31 planșe, respectiv de fiecare dată când apărea, în cuprinsul volumului, un fragment de filigran, chiar dacă acestea se repetau, nefiind neglijate vergeturile sau liniile de apă, notându-se fila care prezenta în transparență acel filigran și trasându-se totodată rupturile hârtiei-suport. Doar prin intermediul unor atare planșe poate fi realizat studiul complet al hârtiei suport a unei cărți de format mic, în 32, ca cea folosită pentru exemplificarea de față. Astfel, mai ales în cazul cărților de format mic, fragmentele de filigrane nu pot fi practic întregite, coroborate, analizând succesiv, la simpla foietare, cu ochiul liber, filele cărților nedescusute.

Cele două exemple concrete alăturate aprecierilor inițiale susțin în mod suficient de convingător ideea necesității de a îmbogăți dosarul de restaurare, cu

³ Jakó Zsigmond, *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata (II), 1712-1848*, în *Studia*, fasc. 1, 1964 p. 74.

⁴ Fotograf la Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

⁵ Cartea este o tipăritură româno-chirilică, de format mic, în 32°, realizată cu cerneală neagră și roșie pe hârtie manuală, de către "Nicolae (typograf) Rîmnicean", la comanda și cu cheltuiela biv vistiernicului al doilea Gheorghe Vlădescu (*BRV*, III, 1047, p. 313). Exemplarul restaurat la Alba Iulia nu posedă decât doar 72-73% din paginația întreagă, neavând scoarțe, forzaturi, foaie de titlu etc.

seria completă a imaginilor filigranelor, dezvăluite pe masa cu lumină, recoltate cu o metodologie simplă, dar minuțioasă, care poate fi utilă aproape cât și betagrafia, deși nu surprinde atât de exact gradul de uzură al sârmelor, al filigranelor ca aceasta din urmă, dar poate totuși servi istoricului, atât pentru identificarea morilor producătoare, cât și pentru datarea diferitelor tipuri de hârtie.

GABRIELA MIRCEA

LA RESTAURATION DES DOCUMENTS SUR PAPIER

(Résumé)

Cette brève étude met en évidence la nécessité d'un programme cohérent visant la récupération intégrale, pour la recherche, des images des filigranes qui se révèlent sur la table lumineuse au cours de la restauration des documents sur papier, ou des livres anciens.

On suggère aux restaurateurs de dessiner systématiquement les images des filigranes qu'ils découvrent surtout lorsqu'ils soignent des livres de patrimoine dont la découure - tellement rare - offre des moments uniques pour la recherche sur le papier-support.

La technique du dessin, bien que très simple, doit se conformer à des exigences rigoureuses: la transcription du filigrane sur calque ne doit point périliser le papier-document; il faut reproduire les signes d'eau (inclusivement les vergeures), non seulement le filigrane proprement dit; il faut contourner (tracer) les déchirures du papier support. Un modèle en est offert par l'annexe I ou l'on a utilisé les normes classiques de description des filigranes.

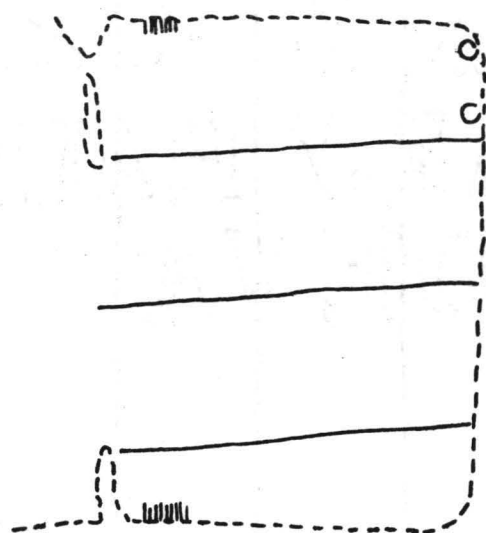
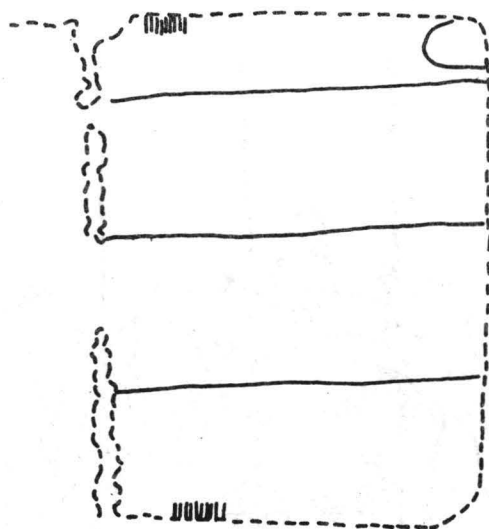
En ce qui concerne les livres en 32° et généralement ceux de petit format, cette étude plaide pour l'élaboration de planches semblables à celles des annexes 2-5.

Bien que récolter systématiquement les images des filigranes constitue pour le restaurateur des livres un éloignement de ses tâches professionnelles, il a l'obligation morale-professionnelle de récupérer ces sources historiques - si précieuses pour la recherche - jusqu'à l'élaboration de programmes amples d'édition intégrale des filigranes répandus sur le territoire roumain du XVIe au XIXe siècle.

La modalité classique de dessiner les filigranes demeure valable dans une proportion importante (quoi qu'elle ne relève proprement pas le degré d'usure des fils de métal), même par comparaison à la bétagraphie, qui a facilité des recherches réellement modernes sur de larges échantillons de papier ancien.

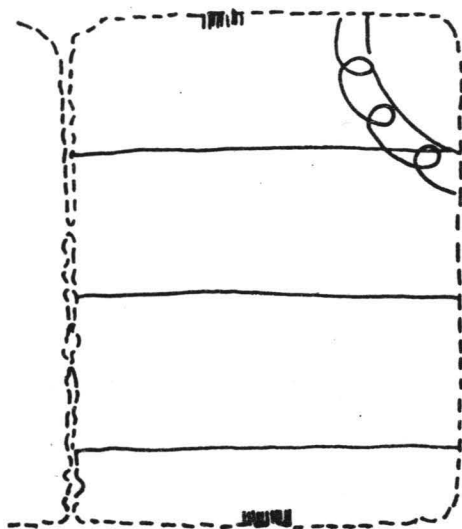
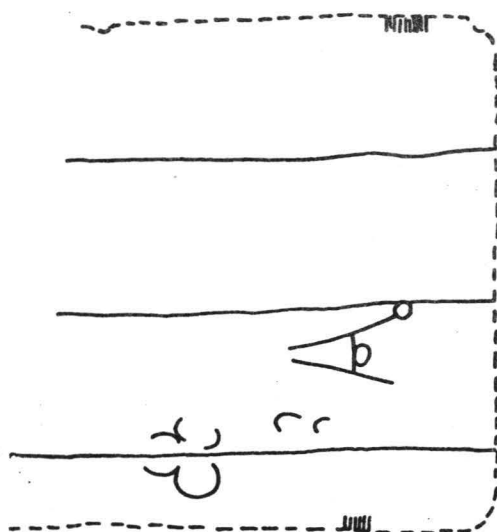

1. Filigranul documentului 5329 din colecția Muzeului Național Alba Iulia (desen Dan Sever Brânduș)

2. Planșa 14 figurând fila 95 r a unei Psaltiri de Râmnic, 1819, tot din colecția Muzeului Național Alba Iulia (CVR 195), cu semnele ei de apă, inclusiv cu un fragment de filigran

3. Planșa 16 figurând fila 97 r a aceluiași exemplar de carte românească veche

4. Planșa 21 figurând fila 123 r a aceleiași cărți

5. Planșa 28 figurând fila 153 r a aceleiași cărți

DESPRE STAREA CABINETULUI NUMISMATIC AL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI (1992-1993)

Prin prezentul articol încercăm să reluăm o practică datând încă de la mijlocul secolului trecut, și anume, realizarea unui raport anual privind starea și activitatea desfășurată în Cabinetul Numismatic al Muzeului nostru¹.

Colecția Cabinetului Numismatic al M.N.I.T., în actuala sa formă, a fost fondată în 1981, când Muzeul a preluat piesele numismatice care au aparținut Institutului de Istorie și Arheologie patronat de Academia Română, filiala Cluj. Preluarea a fost făcută de D-l. Radu Ardevan, numit custode al Cabinetului, de la I. Winkler și E. Chirilă care au avut în grija lor colecția numismatică la Institutul de Istorie și Arheologie. În 1992 D-l. R. Ardevan s-a transferat de la M.N.I.T. la Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj, predând colecția numismatică subsemnatei. Primirea - predarea s-a făcut în baza Deciziei 779/26 oct. 1992 și a Procesului-verbal încheiat la 30 nov. 1992. Comisia de primire-predare a avut următoarea componență: președinte Ioan Ciupea (șef secție Istoria contemporană și director adjunct); secretar Gabriela Kerekes (contabil); membri: Ana Maria Szőke (custode general), Francisc Pap (muzeograf secția de Istorie a evului mediu), Radu Ardevan (predător) și Livia Călian (primitor).

Conform Procesului-verbal de primire - predare au fost preluate următoarele piese:

1) Piese numismatice provenite din donații, achiziții, săpături (de salvare sau sistematice), conform listelor de inventar de la numărul curent 1 până la 99 (pag. 1-16), totalizând 15.318 piese. Aceste piese au aparținut Muzeului anterior anului 1981.

2) Piese numismatice preluate de la Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca pe baza Procesului verbal nr. 740/6.02 1981, conform listelor de inventar de la numărul curent 1-23 (pag. 7-8) în inventarele cu sigla "N", totalizând 46.173 piese.

3) Piese numismatice preluate de la Institutul de Istorie și Arheologie pe baza Procesului-verbal 740/6.02.1981, conform listelor de inventar de la nr. curent 24 (pag. 8), încă neinventariate în inventarele cu sigla "N", totalizând 14.290 piese.

Total general 75.781 piese.

Valoarea globală a celor 60.463 piese preluate de la Institutul de Istorie și Arheologie Cluj a fost de 871.620 lei.

¹ În acest sens vezi seriile anuale ale periodicelor ErdMuz, Dolg.

Cu ocazia primirii-predării din 30 nov, 1992 s-a constatat o diferență de 138 piese, în valoare de 197 lei, justificată prin scoaterea din inventar a 9 piese în valoare de 63 lei² și predarea a 129 piese la secția de Istorie modernă, piese considerate ca nefiind numismatice (cocarde, insigne, ordine militare)³.

Prin urmare, la data ultimei preluări a Cabinetului, din totalul de 75.781 piese, 61.491 erau inventariate, iar 14.290 neinventariate. Până la 31 decembrie 1992 s-a ajuns la numărul de inventar N 62.909⁴.

În 1993 activitatea de inventariere a continuat, pe lângă piesele preluate de la Institutul de Istori și Arheologie fiind inventariate donațiile și achizițiile intrate pe parcursul anului. Începând din acest an, donațiile au fost evaluate la valoarea lor reală⁵. În 1993 au fost inventariate următoarele piese numismatice primite ca *donație* de către Cabinetul Numismatic al M.N.I.T.:

1) *Medalia și insigna celei de-a VIII-a Conferințe Naționale de Drumuri și poduri de la Cluj-Napoca*, 1992 Donație 263/6.04. 1993, V. Popa; valoare 1000 lei medalia, 200 lei insigna);

2) 3 monede arabe (Donația 265/7.04. 1993, Lucian Lucaciu, valoare totală 500 lei);

3) 1 monedă 20 lei, Mihai I, România, 1943 (valoare 50 lei) și 1 monedă 1 leu, Carol II, România, 1939 (valoare 100 lei; donația 264/7.04 1993, Ancuța Ban);

4) 1 creișar, Francisc I, Imp. austriac, 1829 (valoare 500 lei; Donația 262/7.04. 1993, Al. Hoda);

5) 10 bani, Carol I, România, 1905 (perforat, AR, valoare 1000 lei); 3 monede 10 bani, Carol I, România, 1906 (perforate, AR, valoare 100 lei/bucată); 5 lei, Mihai I, România, 1942 (valoare 20 lei); 100 lei, Mihai I, România, 1944 (val. 200 lei); 500 lei, Mihai I, România, 1945 (val. 300 lei); 2 monede 2000 lei, Mihai I, România, 1946 (val. 200 lei/bucată); 3 monede 500 lei, Mihai I, România, 1946 (valoare 50 lei/bucată); 2 lei R.P.R., 1951 (valoare 10 lei; o *fișă control telefoane* (valoare 5 lei). Donația 266/7.04. 1993, Teodora Stan.

6) 5 monede 3 lei, R.S.R., 1963 (val. 15 lei/ buc); 5 monede 5 lei, R.S.R., 1978 (val. 20 lei/buc); 2 monede 1 leu, România, 1992 (val. 10 lei/buc); 1 *fișă telefonică* (val. 25 lei); *insigna "Distins cu titlul pionier de frunte"* (val. 50 lei); *insigna "Fruntaș în întrecere"* (val. 50 lei); 3 monede 5 bani R.S.R., 1975 (val. 10 lei/buc); 3 monede 15 bani R.S.R., 1975 (val. 10 lei/ buc.); 6 monede 25 bani, R.S.R., 1966 și 1982 (val. 10 lei/buc); 48 monede 1 leu, R.S.R., 1963 și 1966 (10 lei/buc); 11 monede 3 lei, R.S.R., 1966 (10 lei/buc.); 3 monede 5 lei, R.S.R., 1978 (val. 20 lei/buc). Donația 441/28.05.1993, L. Călian.

² Este vorba de următoarele piese: *tetradrahmă*, Thracia, Lisimach, AR (Head Barklay, *Historia numorum*, Ed. II, Oxford, 1911, p. 285, 323-281 i.e.n.); *tetradrahmă*, Thasos, AR (Head, p. 266, 148-82 i.e.n.); *idem*; *tetradrahmă*, Macedonia, Demetrios Poliorcetes, AR (Head, p. 230, 306-283); *cistophorus*, Tralles, AR (Head, p. 660, 189-133 i.e.n.) *tetradrahmă*, Macedonia Prima, AR (Head, p. 238, 168-148 i.e.n.); *tetradrahmă*, Magnesia ad Meandrum, AR (Head, p. 582, 190-133 i.e.n.); una dintre piese nu avea număr de inventar, prin urmare nu mai avem date despre ea. Toate aceste piese au dispărut din sala în care erau expuse. Au fost scoase din inventar prin nota contabilă nr. 20/25.01. 1990.

³ Aceste piese au fost trecute la secția de Istoria Modernă conform Procesului-verbal nr. 80/9.11.1992

⁴ Cea mai mare parte din totalul pieselor au fost inventariate de D-na Maria Pop, atât în timpul cât a lucrat ca muzograf la MNIT, cât și după pensionare, fiind angajată prin contract.

⁵ Până în 1993 donațiile intrau în evidența contabilă evaluate la suma de 10 lei.

7. *Insignă "M. Eminescu"*, primită din partea asociației *"Pro Basarabia și Bucovina"* (val. 50 lei).

8. *1 dolar S.U.A.*, SUA, 1974 (val. 720 lei). Donația 440/28.05.1993, David Cristian.

În 1993 a fost făcută o singură achiziție, o medalie monetiformă, 5 dolari Canada, 1989, AR 9999%. (val. 150.000 lei) Contract 7/24. 11. 1993.

În total, în 1993 au fost inventariate 8182 piese numismatice până la N 71.270, valoarea totală a colecției fiind de 2.278.152 lei. Majoritatea pieselor intrate în colecție prin donații sau achiziții se găsesc într-o stare excelentă de conservare, nefiind necesar să fie supuse unui proces de restaurare.

Pe tot parcursul anului 1993 o parte din monedele și medaliile Cabinetului au fost puse la dispoziția colegilor care au avut nevoie de ele fie în vederea studierii lor, fie în scopuri didactice. Cu ocazia reorganizării expoziției de istorie veche au fost expuse în sala dacică 96 de monede, iar în sala romană 56 de bucăți⁶. În expoziția de ev mediu, pe lângă monedele existente, au mai fost expuse trei stanțe pentru medalii.

În vederea restaurării-conservării, o parte a monedelor și medaliilor din colecție care necesitau să fie supuse acestui proces au fost predate Laboratorului Zonal de Restaurare al M.N.I.T. Tot în cursul anului trecut 17 monede au fost titrate la Banca Națională a României, Sucursala Cluj. Menționăm că piese numismatice descoperite în ultimii ani în săpături arheologice coordonate de M.N.I.T. și care conform legislației în vigoare își au locul în Cabinetul Numismatic, nu au fost preluate de la colegii arheologi, ele găsindu-se în custodia lor și urmând să fie predate după publicare⁷.

În 1993 au fost încredințate Cabinetului Numismatic de către Dl. Prof. D. Protase 86 de monede romane provenite din săpăturile arheologice de la castrul roman de la Ilișua, pentru determinare, Determinarea s-a făcut în colaborare cu Dl. R. Ardevan, monedele și documentația fiind apoi restituite D-lui Profesor Protase pentru a fi publicate și predate Muzeului județean Bistrița, proprietarul de drept. Cu acest prilej a fost deschis un registru de inventariere cu sigla "ND" unde vor fi trecute toate determinările făcute monedelor care intră în Cabinet doar în acest scop.

*

După preluarea colecției numismatice ne-am propus, în urma constatărilor făcute, următoarele obiective pe termen scurt, mediu și lung:

1. **CONSERVAREA COLECȚIEI**, ceea ce presupune aranjarea ei într-un spațiu adecvat ca mărime, condiții climaterice, luminozitate și siguranță. În prezent Cabinetul se găsește într-un spațiu inadecvat datorită următoarelor neajunsuri:

a) suprafața Cabinetului este de aproximativ 20 mp, suprafață pe care se găsesc 18 dulapuri suprapuse (17 din lemn și unul metalic). Dintre cele 18 dulapuri sunt folosite numai două (unul de lemn și cel metalic), în care este realmente

⁶ Piese expuse au fost în prealabil fotografiate.

⁷ Istoricul Cabinetului Numismatic al MNIT va face obiectul unui studiu viitor.

înghesuită întreaga colecție. Celelalte dulapuri, compartimentate în sertare sub formă de platouri cu grilaj, nu pot fi folosite în prezent, datorită numărului mare de piese al colecției. Acest tip de dulapuri a fost confecționat pe la începutul secolului, când numărul restrâns de monede justifică acest tip de depozitare. Într-un astfel de dulap pot intra, în cel mai fericit caz, 2000 de monede (în cazul în care este vorba de monede de tipul obolilor sau a altor monede cu dimensiuni reduse). Știm că acest tip de dulapuri este folosit și în alte cabinete numismatice din țară sau străinătate, dar folosirea lor presupune un spațiu destul de mare (care nouă ne lipsește), și apoi, am constatat că ele prezintă și alt dezavantaj: fiind supuse fluctuațiilor de umiditate din atmosferă, sunt uneori dificil de manevrat, monedele frecându-se de cartonul sau direct de lemnul pe care stau. În acest fel, ele sunt supuse unui proces de degradare (mai ales în cazul medaliilor). Am constatat, de asemenea, că praful pătrunde în sertare, ceea ce nu poate decât să afecteze, în timp, piesele numismatice.

O dată cu creșterea colecției, s-a renunțat la acest tip de dulapuri, fiind confecționat un dulap cu sertare de 45x18x8 cm, în care monedele sau medaliile sunt puse în plicuri de hârtie (neutră din punct de vedere chimic) cu numere de inventar, așazate pe cant în ordinea crescătoare a numerelor. Într-un astfel de sertar intră 1.000-1.200 de monede. Sertarul prezintă avantajul că izolează fiecare monedă, piesele sunt ferite de acțiunea factorilor externi și de frecarea la care sunt supuse în dulapurile de tip vechi. Numerele de inventar pot fi găsite ușor datorită colocării fiecărei piese în registrul de inventariere și a marcatului numeric pus din sută din sută, economisindu-se astfel timp. În acest dulap se găsesc 87 de sertare cu aproximativ 35.000 de monede și medalii.

Restul pieselor, inventariate și neinventariate, se găsesc în dulapul de fier, în cutii de carton sau lădițe de lemn, însă din cauza spațiului insuficient în unele cutii au fost așezate chiar trei rânduri suprapuse de plicuri cu monede, ceea ce din punct de vedere al păstrării și conservării lor este total contraindicat.

La preluarea Cabinetului am constatat că piesele numismatice nu erau aranjate în ordinea crescătoare a numerelor de inventar, în sertarele în care erau puse (de exemplu, în sertarul nr.1 erau piese de la N 20104, în timp ce în sertarul nr. 20 erau piese de la N 15440). Ca urmare, în 1993 piesele au fost aranjate în ordine firească, crescătoare, ceea ce a ușurat foarte mult regăsirea lor. Acest lucru a presupus o muncă serioasă de manipulare a monedelor și de schimbare a colocării lor în registrele de inventariere.

O altă problemă serioasă este ridicată de păstrarea registrelor de inventariere și a vechii arhive a Cabinetului. Trecerea în registrele de inventariere a unei colecții atât de numeroase a dus la creșterea numărului acestor registre (în prezent se lucrează în volumul XV) și constituie o muncă de aproape 15 ani. Datorită lipsei unui dulap adecvat pentru registrele de inventar, acestea sunt depozitate pe jos, fiind greu de manevrat, expuse prafului și deteriorării.

b) actualul spațiu al Cabinetului este inadecvat și din punct de vedere al securității sale. Acest Cabinet, prin patrimoniul pe care îl deține (piese de platină, aur, argint, bronz etc., unele unicate în țară și în lume), reprezintă o însemnată parte a patrimoniului Muzeului nostru și a patrimoniului național. Or, această colecție atât de valoroasă este izolată într-o extremitate a Muzeului, fiind în legătură directă cu sălile de expoziție de la etajul I, unde au acces vizitatorii, fără

posibilitate de supraveghere exterioară în timpul nopții și al zilelor nelucrătoare. Mai mult, dintre cele două ferestre ale încăperii numai cea dinspre curte era prevăzută până în 1992 cu gratii, cea dinspre strada Poștei fiind liberă. Izolarea Cabinetului și imposibilitatea supravegherii sale exterioare este accentuată și prin faptul că strada Poștei este o stradă secundară, puțin circulată, iar în fața Cabinetului se găsește o clădire a Universității Tehnice Cluj care, ca orice instituție publică, este pustie noaptea și în zilele nelucrătoare. Ca urmare, au fost luate următoarele măsuri de siguranță: în 1993 au fost confecționate grații pentru geamul dinspre strada Poștei; monedele și medaliile cele mai valoroase au fost sigilate și mutate în camera de tezaur a Muzeului; pentru zilele nelucrătoare dulapurile și ușile Cabinetului sunt sigilate cu sigiliu propriu.

c) Acest spațiu este inadecvat și datorită faptului că el nu a fost pregătit pentru o activitate constantă atunci când Cabinetul a fost mutat aici. Fiind așezat în extremitatea nord-vestică a clădirii, în Cabinet nu pătrunde niciodată soarele; are două ferestre așezate față în față și trei dintre pereți afară; pe jos este ciment, iar soba nu reușește să dea căldură suficientă. De obicei, iarna sunt în Cabinet între 5 și 8° C. De asemenea, Cabinetul nu are o sursă de apă în apropiere, activitatea numismatică presupunând și folosirea apei pentru întreținerea igienei custodelui și implicit a pieselor. În aceste condiții este lesne de înțeles că activitatea are de suferit.

Aceste constatări făcute pe parcursul unui an au dus la concluzia că singura posibilitate de a optimiza activitatea Cabinetului, care până acum a fost considerat doar un depozit, este ca acesta să fie mutat într-un alt spațiu. Soluția propusă Consiliului de administrație al MNIT a fost crearea unui spațiu în actuala sală de expoziție destinată perioadei prefeudale și mutarea expoziției în actualul spațiu al Cabinetului. Acest lucru se poate realiza prin constituirea unui zid care să împartă sala de expoziție în două compartimente, spațiul astfel obținut fiind suficient pentru capacitatea actuală și de perspectivă a Cabinetului. De asemenea, acest spațiu, care va fi prevăzut cu dușumea de scândură, care are două geamuri ce vor asigura luminozitatea necesară și care are o sobă cu un randament foarte bun va asigura condiții superioare celor actuale atât pentru conservarea și păstrarea colecției cât și pentru desfășurarea activităților specifice Cabinetului numismatic. Acest viitor Cabinet va fi mobilat cu cel mult 6 dulapuri provenite din transformarea adecvată a actualelor dulapuri nefolosite.

2. CREȘTEREA PATRIMONIULUI Cabinetului numismatic. În această direcție ne-am propus, în primul rând, acoperirea unei deficiențe pe care Cabinetul a moștenit-o și care, din motive obiective, nu a fost remediată în cei 13 ani de când colecția a fost preluată de MNIT. Actuala colecție își are originile în colecțiile vechiului Muzeu Ardelean fondat la Cluj în 1859. Urmând evoluția politică a Transilvaniei, Cabinetul a fost preluat după 1918 de autoritățile române, a trecut din nou sub administrația maghiară în perioada 1940-1944, pentru ca apoi să revină Academiei Române Filiala Cluj prin Institutul de Istorie și Arheologie de la care a fost preluată în final, așa cum am mai arătat, de către Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Colecția Muzeului Ardelean a cuprins un număr impresionant de monede și medalii maghiare, austriece, precum și din alte țări ale Europei, în timp ce piesele românești se găsesc în număr foarte mic. Dacă în ceea ce privește monedele, situația s-a mai echilibrat datorită tezaurilor provenite din săpături

arheologice sau descoperiri întâmplătoare, precum și din donații sau foarte rarele achiziții, medaliile românești în schimb sunt în număr foarte mic (cel mult 100-150). De aceea am stabilit ca prioritate creșterea numărului medaliilor românești, fie din donații, fie din achiziții.

În ceea ce privește achizițiile, problema este delicată din două puncte de vedere: în primul rând din punct de vedere al fondurilor necesare și în al doilea rând din punct de vedere juridic. Problema fondurilor financiare destinate achizițiilor a fost și rămâne deosebit de acută din cauza bugetelor insuficiente destinate instituțiilor de cultură. Fondurile alocate nu ajung în acest moment, când piesele numismatice au devenit din punct de vedere al vânzătorului o marfă care se supune legilor implacabile ale economiei de piață. Achizițiile sunt îngreunate (în special cele în valoare mare) și de procedura birocratică greoaie în vigoare: aprobarea Ministerului, deblocarea fondurilor etc. În acest fel, chiar și persoanele care ar prefera să vândă unele piese Muzeului sunt descurajate și de cele mai multe ori își retrag oferta. Datorită acestor fapte, piese importante și valoroase sunt pierdute de Muzeu, cele mai multe din ele fiind scoase din țară pe o cale sau alta.

Legea sponsorizării nu ne este de un real folos, ea lipsind până în 1993, iar prevederile proiectului legii nu încurajează în mod real activitatea de sponsorizare a instituțiilor de cultură. Din păcate, fondurile sporadice care intră sub formă de sponsorizare sunt obținute de cele mai multe ori datorită relațiilor personale ale celor care le cer și sunt folosite adeseori cu alte destinații decât achizițiile.

Problema achizițiilor este spinoasă și din punct de vedere juridic, datorită faptului că regimul monedelor și medaliilor din metal prețios și în primul rând din platină sau aur nu este reglementat prin lege, vechea lege restrictivă privind aceste bunuri fiind încă în vigoare.

3. DOTAREA CABINETULUI. La volumul actual al colecției (care spe-răm că va crește în viitor) și la valoarea sa, considerăm că acest cabinet ar trebui să dispună de următoarele dotări: sistem electronic de supraveghere (nerealizat din lipsă de fonduri), un seif și un calculator care să deservească în exclusivitate Cabinetul. Numărul mare de piese și valoarea lor ar justifica toate aceste dotări. Trecerea inventarului pe calculator va însemna de fapt o reinventariere completă a pieselor numismatice, dar acest lucru, în opinia noastră, trebuie făcut pe un calculator la care să nu aibă nimeni acces (cu excepția custodelui) datorită datelor precise și confidențiale care vor fi introduse. În același timp, existența unui calculator în incinta Cabinetului ar ușura și ordona munca atât de dificilă de manipulare a registrelor de inventariere și a unui mare număr de piese numismatice.

Pe lângă aceste dotări tehnice ne propunem realizarea în timp a unei *biblioteci numismatice*, datorită faptului că bibliografia de specialitate este slab reprezentată în Biblioteca Muzeului nostru. Din păcate și acest obiectiv presupune fonduri financiare, dar credem că existența unei biblioteci numismatice merită efortul de a găsi posibilitățile de realizare⁸.

⁸ Problema cea mai grea de care ne-am lovit în privința bibliografiei este cea a *determinatoarelor* pentru monede și medalii. În bibliotecile clujene numărul lor este redus și nu acoperă întregul spectru al specialității. De exemplu, pentru realizarea "*Catalogului medaliilor napoleonice din Cabinetul numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*" (lucrare în curs de elaborare) am fost nevoiți să ne deplasăm la București la Biblioteca Academiei Române, unde se găsesc două determinatoare, unicate în țară (unul este german și altul belgian). Acest lucru a presupus cheltuială de timp și fonduri financiare.

4. VALORIFICAREA PATRIMONIULUI CABINETULUI. Considerăm acest obiectiv ca fiind cel mai important și cu caracter permanent. Până în prezent, regimul de "depozit" acordat Cabinetului nu a fost favorabil valorificării patrimoniului pe care îl adăpostește. Dintre cele peste 75.000 de piese existente nu au fost prelucrate și publicate mai mult de 10.000 de bucăți⁹. Vedem realizarea acestui obiectiv, în funcție de care Cabinetul își justifică existență, pe următoarele căi:

a) realizarea unor *cataloge* pentru monede și medalii care vor pune în circulație științifică internă și internațională patrimoniul Cabinetului;

b) participarea la sesiuni științifice;

c) stabilirea unor contacte mai strânse cu celelalte cabinete numismatice din țară, cu colecționari particulari și cu instituții similare din străinătate. Menționăm că datorită slabei contacte din anii trecuți, Cabinetul nostru este puțin cunoscut atât în țară, cât și în străinătate;

d) expunerea celor mai reprezentative piese atât în expozițiile de bază, cât, mai ales, în expoziții temporare. Ne propunem anual, în funcție de posibilități, realizarea unor expoziții temporare și o bună mediatizare a lor.

Ca și în celelalte probleme, și în ceea ce privește valorificarea patrimoniului ne lovim de lipsurile financiare și de slaba dotare tehnică. Editarea unui catalog presupune, pe lângă un volum uriaș, de muncă de documentare și elaborare, fonduri financiare pentru editare și realizarea unor ilustrații de cea mai bună calitate.

Dar pentru ca valorificarea patrimoniului să fie posibilă, este esențial ca celelalte obiective să fie realizate. Numai în acest fel Cabinetul poate fi scos din starea de provizorat în care se găsește.

5) În sfârșit, dar nu în cele din urmă, cred că este de datoria noastră, a tuturor, să ne gândim la *pregătirea cadrelor viitoare* care să asigure continuitatea activității în Cabinet. Considerăm acest obiectiv deosebit de important, ținând cont de faptul că numărul pieselor este mare, o singură persoană nu are posibilitatea să desfășoare și munca propriu zisă de custodie și munca de cercetare-valorificare. Mai trebuie luat în considerare și faptul că formarea unui specialist numismat în adevăratul sens al cuvântului se realizează în minim 5 ani. Numismatica presupune parcurgerea unei vaste bibliografii specifice specialității, dar și cunoașterea amănunțită a evenimentelor politice, economice, culturale, religioase, militare, și nu în ultimul rând a vieții particulare, sub toate aspectele, a diferitelor personalități istorice¹⁰. Acest obiectiv nu este greu de realizat, având în vedere că de câțiva ani în cadrul cursurilor Facultății de Istorie a Universității din Cluj există un curs opțional de numismatică susținut de Dl. R. Ardevan, care ar putea asigura cadrele de care avem nevoie. De altfel, la numărul existent de piese, la valoarea reală a gestiunii¹¹ și la volumul de muncă necesar numai pentru valorificarea lor științifică, ar putea fi creată o secție separată în cadrul Muzeului, în care să lucreze cel puțin

⁹ Desigur, multe piese au fost publicate în timp ce Cabinetul aparținea Muzeului ardelean, dar bulversările prin care a trecut acest cabinet în lunga sa istorie și pierderea unei părți a arhivei fac dificilă sau uneori imposibilă munca de identificare a pieselor publicate în perioada respectivă.

¹⁰ Acest lucru este valabil în special în ceea ce privește studiul medaliilor (există medalii referitoare la căsătorii, nașteri, boli suferite de diferite personalități mai ales din familiile imperiale etc.).

¹¹ Valoarea de 2.278.152 lei a pieselor inventariate la 31 decembrie 1993 este departe de realitate, datorită faptului că întreaga colecție este contabilizată cu valorile anterioare anului 1989.

trei muzeografi (unul pentru antichitate, cel puțin unul pentru evul mediu și unul pentru perioada modernă și contemporană).

*

Ne-am referit pe scurt la starea și activitatea desfășurată în Cabinetul numismatic în 1992-1993, precum și la obiectivele pe care ni le propunem pentru viitor. Desigur, aceste obiective pot să pară ambițioase, dar ele sunt realizabile cu efort, cheltuieli financiare și mai ales, cu înțelegere și implicare din partea tuturor factorilor care răspund de buna gestionare a patrimoniului Muzeului (în primul rând a Consiliului de administrație). Numai eforturile conjugate ale tuturor pot să facă din acest Cabinet un segment reprezentativ pentru un Muzeu de talie națională. Nu ne îndoim că realizarea acestor obiective va contribui la crearea unei imagini pozitive pentru Muzeul nostru atât pe plan național cât și internațional, pentru că, după știința noastră, puține instituții de profil din România și chiar din străinătate au colecții numismatice de mărimea și valoarea Cabinetului numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca.

LIVIA CĂLLAN

**ABOUT THE NUMISMATICS COLLECTION
OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF TRANSYLVANIA
(1992-1993)
(Abstract)**

The work presents the situation and the activity which was carried on the Numismatic Cabinet of the National History Museum of Transylvania between 1992-1993.

The author resumes an old tradition illustrated in the published works since the middle of the last century and the beginning of the 20th century. For a most favourable activity, the author proposes for himself 5 objectives: the preservation of the collection, the increase of the number of the coins and medals, the endowment of the Cabinet, the scientific turning to account of the patrimony, and the training of the staff for the future numismatic activity.

RECENZII

CONVERGENȚE TRANSILVANE

**Buletin al Forumului Democrat al Germanilor din România;
Sibiu 1993, vol. 1, 60 pag.**

Constituirea în anul 1989 a unui grup de simpatizanți pe lângă Forumul Democrat German din Sibiu a urmărit, printre altele, și readucerea în actualitate, prin intermediul unor conferințe și expuneri lunare, a valorilor perene ale conviețuirii dintre românii și sașii din zona Sibiului.

Pentru difuzarea acestora într-un mediu cât mai larg, s-a născut ideea acestui periodic, intitulat sugestiv "Convergențe transilvane", al cărui prim număr cuprinde cinci studii semnate de istorici sibieni.

Acestea sunt reprezentative pentru domeniul de cercetare al fiecărui istoric, acoperind în timp perioade istorice diferite și o problemă axată îndeosebi pe sfera culturii (studiile semnate de Doina Năgler și Monica Vlaicu), precum și pe interferențele etnografice și politice (studiile semnate de Ilie Moise, Lucian Giura și Vasile Ciobanu).

Apariția acestei publicații este un fapt semnificativ, pozitiv pentru tentativele de conviețuire civilizată în acest spațiu al interferențelor, și nu în ultimul rând pentru posibilitatea pe care o oferă specialiștilor de a-și difuza rezultatele propriilor preocupări.

LIDIA GROSS

XENOPOLIANA

**Buletinul Fundației Academice "A.D.Xenopol";
Iași, 1993, I, nr. 1-4, 128 pag.**

O apariție mai mult decât utilă, binevenită, în peisajul publicațiilor periodice de specialitate din țara noastră, o constituie revista trimestrială a Fundației Academice "A.D.Xenopol" din Iași, sugestiv intitulată "Xenopoliana".

Publicația și-a propus să găzduiască în paginile ei texte de cultură istorică, în ideea de a familiariza pe cei interesați cu preocupările de azi ale istoriografiei, dări de seamă, analize critice, și, nu în ultimul rând, să readucă în actualitate personalitatea lui A.D.Xenopol, a cărui teorie a "seriilor istorice" continuă să prezinte interes și acum, "Xenopoliana" aducând, astfel, un real omagiu marelui istoric, reprezentativ atât prin opera filosofică ("La théorie de l'histoire"), cât și prin marea sinteză asupra trecutului ("Istoria românilor din Dacia traiană").

Primul număr al revistei și-a ales ca temă o delicată problemă: discursul istoric la ora actuală; "mai exact, ce se întâmplă acum în spațiul unei istoriografii,

care a fost îndelung blocată în elanurile și eforturile ei, ruptă de comunicarea de breaslă a lumii libere și constrânsă la distorsiuni, abdicări, conduite retardate?" (p.4).

Întrebări care suscită interes și îndeamnă spre reverie: căci, dacă "a te indeletnici cu istoria", așa cum a spus-o Hermann Hesse, "înseamnă a te lăsa în seama haosului și a-ți păstra totuși credința în ordine și sens", atunci, misiunea istoricului nu e doar serioasă, ci "probabil tragică" (p. 20).

Legat de locul și rostul istoricului în lumea de azi, și de orientările discursului istoric, o serie de probleme sunt dezbătute în paginile revistei, o seamă de istorici precum: Alexandru Zub, Pompiliu Teodor, Andrei Pippidi, Ștefan S. Gorovei, Valentin Gherghel, Leonid Boicu, Dumitru Șandru, Lucian Năstasă, Lucian Leuștean etc. deschizând, prin opiniile lor, noi posibilități de abordare și investigare pe tărâm istoriografic.

Lansarea unor teme ca: "Istoria ca discurs restaurator", "Miturile trecutului - răspântia prezentului", "Transilvania: spre un nou discurs istoriografic", "Un alt - Ev Mediu românesc", "De la istorie și propagandă politică la istoria propagandei", "O istorie a milei? (Prolegomene la un proiect imposibil)", "Context istoriografic central și sud-est european", are menirea nu numai de a pune în discuție o problemă, ci de aceea, demnă de reținut, de a forma atitudini, analize, de a lansa căutări în sfera largă a discursului istoric.

Compartimentul consacrat istoricului A.D.Xenopol restituie esențiala contribuție a acestuia, în domeniul filosofiei istoriei, (în traducerea lui Lucian Năstasă), "Teoria și filosofia istoriei" ultimele pagini prezentând *Statutul Fundației Academice "A.D.Xenopol"*.

Acastă succintă prezentare se vrea un îndemn spre lecturarea acestei publicații, ce promite să-și câștige un loc aparte, sub atenta coordonare a istoricului Alexandru Zub, în sfera istoriografiei românești actuale.

LIDIA GROSS

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE - ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

AAR	= Analele Academiei Române. București.
ActaMN	= Acta Musei Napocensis. Cluj. I (1964) și urm.
AE	= Archaeologiai Értesítő Budapest. 1869 și urm.
AECO	= Archivum Europae Centro-Orientalis. Budapest. I (1935) - VIII (1942).
AESC	= Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. Paris. (=Annales).
AIIA Iași	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași. Iași. I (1964) și urm.
AIIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj. Cluj. I (1958) și urm.
AIIIN	= Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj. I (1921) - X (1945).
AUB	= Anuarul Universității din București. București.
BAR	= Biblioteca Academiei Române. București.
BRV	= I. Bianu, N. Hodoș, D. Simionescu, Bibliografia Românească Veche, I-IV. București, 1903-1944.
Doc1848	= Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C, Transilvania. II-V. București, 1979-1992.
Documente	= Documente privind istoria României. Veacul XI-XIII. C. Transilvania. I-V. București, 1951-1952.
Dolg	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából. Kolozsvár. I (1910) - X (1919).
EmlKel	= Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára, Cluj, 1957.
ErdMúz	= Erdélyi Múzeum. Kolozsvár-Cluj. I (1860)-L(1945).
FVL	= Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu, I (1958) și urm.
GazTrans	= Gazeta Transilvaniei. Brașov.
Head	= B.V. Head, Historia Numorum. Oxford. 1911.
MA	= Mitropolia Ardealului. Cluj.
MNIT	= Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca. (=MIC, Muz.Ist.Trans.)
MO	= Mitropolia Olteniei. Craiova.

RA	= Revista Arhivelor. București. I (1924) - VII (1946/ /47); Seria nouă, I (1958) și urm. (=RevArh).
RÉSEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes. București.
RI	= Revista istorică. București.
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire. București. I (1962) și urm.
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei. București.
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie. București. I (1956) și urm.
Studia	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Cluj.

ISBN 973-96980-7-7